

Silviu Ionel Ferciug

**Biserica Ortodoxă
și societatea românească
în anii Marelui Război**
*Școlile teologice
din Banat și Arad*

Presa Universitară Clujeană
Editura Episcopiei Caransebeșului

SILVIU IONEL FERCIUG

•

**BISERICA ORTODOXĂ ȘI SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ
ÎN ANII MARELUI RĂZBOI**

Școlile teologice din Banat și Arad

SILVIU IONEL FERCIUG

**BISERICA ORTODOXĂ
ȘI SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ
ÎN ANII MARELUI RĂZBOI**

Școlile teologice din Banat și Arad

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ - EDITURA EPISCOPIEI CARANSEBEȘULUI

2022

Referenți științifici:

Conf. univ. dr. Ana Victoria Sima

Conf. univ. dr. Ion Cârja

ISBN 978-606-37-1583-9

**© 2022 Autorul volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mij-
loace, fără acordul autorului, este interzisă și se pedepsește
conform legii.**

Tehnoredactare computerizată: Cristian-Marius Nuna

Universitatea Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Director: Codruța Săcelean

Str. Hasdeu nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

CUPRINS

Cuvânt de binecuvântare	7
Cuvânt înainte	11
INTRODUCERE.....	15
CAPITOLUL I.	
CADRUL GENERAL.....	29
I.1. Biserica Ortodoxă Română din Banat în anii premergători Primului Război Mondial.....	29
I.2. Organizarea teritoriului – eparhii, ierarhi.....	43
I.3. Date statistice privind starea școlilor confesionale și a învățământului teologic la începutul secolului al XX-lea	68
I.4. Relațiile ierarhiei bisericești cu Biserica Sârbă.....	84
I.5. Relația Bisericii Ortodoxe Române cu statul austro-ungar.....	94
I.6. Relațiile Bisericii Ortodoxe Române cu celelalte confesiuni	116
CAPITOLUL II.	
ÎNVĂȚĂMÂNTUL TEOLOGIC DIN BANAT ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL	127
II.1. Legislația privind învățământul teologic în monarhia austro-ungară	127
II.2. Institutul Teologic din Caransebeș – scurt istoric până la sfârșitul Marelui Război	148
II.3. Institutul Teologic din Arad – itinerar istoric până la finalul Primului Război Mondial	167
II.4. Concepția învățământului teologic: programe, manuale, circulare ..	190
CAPITOLUL III.	
CORPUL PROFESORAL – DINAMICA ÎN ANII DE RĂZBOI	225
III.1. Biografii ale profesorilor	230
III.2. Fluctuațiile corpului didactic în perioada războiului.....	263
III.3. Influența războiului asupra activității didactico-științifice.....	274

CAPITOLUL IV.

STUDENȚII – PREZENȚA ÎN ȘCOLILE DE TEOLOGIE..... 291

IV.1. Motivația înscrierii la Teologie: vocație sau fuga de război? 293

IV.2. Familia și originea studenților..... 306

IV.3. Situația școlară, frecvența, absenteismul..... 311

IV.4. Condițiile de studii – sălile de curs, internatul, biblioteca 323

CAPITOLUL V.

ROLUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI TEOLOGIC ÎN SUSȚINEREA

ȘI MOBILIZAREA FRONTULUI INTERN 339

V.1. Intențiile și atitudinile episcopilor eparhiali 339

V.2. Studenți la pedagogie-teologie sau înrolați pe front..... 358

V.3. Educația teologică și rolul preotului în comunitate în timpul
războiului..... 368

V.4. Preoții pe front: asistența spirituală, filantropie, culturalizare..... 376

V.5. Literatură religioasă..... 390

CONCLUZII 401

ANEXE 409

ANEXA I. Imagini relevante pentru Capitolele I și al II-lea 411

ANEXA II. Imagini relevante pentru Capitolul al III-lea 416

ANEXA III. Imagini relevante pentru Capitolul al IV-lea..... 423

ANEXA IV. Imagini relevante pentru Capitolul al V-lea..... 445

LISTA ABREVIERILOR..... 451

BIBLIOGRAFIE..... 453

Rezumat 473

Résumé..... 475

Summary 479

Cuvânt de binecuvântare

Pedagogia istoriei reprezintă pentru noi o metodologie a cunoașterii, deoarece cu cât evenimentele istorice se învechesc, ele continuă să dezvăluie noi realități ale timpului, însă și noi perspective, într-o societate post-modernă experimentată, însă copleșită de drama repetării erorilor trecutului. Este aproape de necrezut că după experiența a două conflagrații mondiale cu repercusiuni majore în realitatea internațională, astăzi, la mai bine de un secol după finalizarea Primului Război Mondial, resimțim pericolul conflictului și aproape că simțim mirosul prafului de pușcă la Nord de granițele țării noastre.

Începând cu anul 2014 și până de curând, în contextul scurgerii unui secol de la începutul Marelui Război, s-au redactat multe studii deosebit de interesante și cercetări complete privind diversele fațete ale acestei conflagrații tulburătoare. Devenit pentru națiunea română, momentul zero al nașterii sale ca popor unitar, circumscris unui spațiu destinat de mult timp în fapt, dar nu în drept, desfășurarea războiului prin mărturiile arhivistice, continuă să ne surprindă prin complexitatea experiențelor pe care acesta le-a generat.

În contextul aniversării unui secol de la încoronarea primilor regi ai României reîntregite (1922–2022), avem bucuria să lecturăm rodul unei interesante cercetări a părintelui Silviu Ionel Ferciug, preot paroh la parohia Bocșa Română din Episcopia Caransebeșului. Fiu al locului și devotat slujitor al altarului, părintele autor s-a evidențiat atât prin arta armoniei corale, dar și prin apetitul pentru cercetare istorică. Ce-a din urmă pasiune și-a desăvârșit-o la Facultatea de Istorie și Filosofie din cadrul Universității *Babeș Bolyai*, din Cluj Napoca unde în urma studiilor doctorale a redactat lucrarea *Biserica Ortodoxă și societatea românească în anii Marelui Război. Școlile teologice din Banat și Arad*, sub coordonarea distinsei doamne Conf. Univ. Dr. Ana Victoria Sima. Plasată ca timp istoric la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea, lucrarea propune o analiză asupra activității învățământului teologic din Banat în timpul acestei conflagrații. Dacă până în prezent s-a scris despre învățământul teologic și rolul său cultural, despre dascălii de

teologie și implicarea lor în emanciparea națiunii române, această cercetare evidențiază pulsul unor școli de teologie, relativ tinere, care însă au reușit să se impună în istoria locală printr-o rigoare educațională deosebită. Creionate înainte și după mișcarea pașoptistă din spațiul românesc, institutele teologice de la Arad (1822) și Caransebeș (1865) au slujit unui ideal comun, și anume pe cel ortodox mărturisitor și pe cel național, fiind adevărate oaze de Lumină pentru poporul român dreptcredincios din Banat și nu numai.

Dinamica acestei lucrări este diversificată, recapitulând date cunoscute deja pentru a contextualiza ineditul, și bineînțeles aspecte noi privind desfășurarea actului didactic în timpul unui război nemaiîntâlnit în Europa modernă. Apreciem în mod deosebit aplecarea cercetătorului spre rolul tuturor factorilor care determinau viața academică din cele două eparhii, respectiv, ierarhi, clerici, profesori, dar mai ales studenți și familiile acestora. Tematica specifică abordată, precum: *Motivația înscrierii la Teologie-vocație sau fuga de război?*; *Familia și originea studenților*; *Situația școlară, frecvența, absenteismul*; *Condițiile de studii – sălile de curs, internatul, biblioteca*; *Intențiile și atitudinile episcopilor eparhiali*; *Studenți la pedagogie-teologie sau înrolați pe front*; *Educația teologică și rolul preotului în comunitate în timpul războiului*; ne oferă o imagine asupra celor care au rămas acasă, în așteptarea dezvăluirii deznoământului post-belic, gata de a construi o lume nouă. Dacă vorbim despre o lume a frontului, copleșită de gloanțe, obuze, tehnici de luptă, moarte, jertfă, etc., putem identifica și un front de acasă unde soțiile își așteaptă înfrigurate soții, unde mamele își plâng pe genunchi copiii jertfiți, unde școala își continuă rostul ei, străduindu-se să furnizeze educație, pentru ca lumea de după război să poată supraviețui și chiar să renască.

Cele două școli teologice, de la Arad și Caransebeș au supraviețuit Marelui Război și chiar s-au întărit, devenind în perioada interbelică Academii Teologice cu un nivel de pregătire mai aprofundat. Mai mult, instaurarea regimului comunist a desființat cele două școli în anul 1949, la Caransebeș rezistând la început o școală de cântăreți bisericești, iar din 1951 un Seminar Teologic, care funcționează până în prezent. Episcopul Andrei Magieru, pentru a evita rechiziționarea impunătoarei clădiri a Academiei Teologice din Arad, solicită în anul 1956 Patriarhului Justinian Marina transferarea școlii de teologie de la Caransebeș la Arad, însă aceasta nu se întâmplă, cel mai probabil pentru a

conserva la Caransebeș ideea unei școli teologice ce amintește de scaunul episcopal de aici. Totuși, în anul 1991, la Arad se reînnoadă tradiția teologică, reînființându-se de data aceasta Facultatea de Teologie, în cadrul Universității de Stat din municipiu. După mai bine de trei decenii de atunci, acest așezământ teologic s-a consolidat și dezvoltat, impunându-se ca școală superioară teologică de referință pentru granița de Vest a României, aniversând deopotrivă bicentenarul într-un mod festiv pe parcursul întregului an. Confirmarea legăturilor nepieritoare dintre cele două școli teologice de prestigiu din Banat o facem și noi astăzi, încurajând și oferind burse elevilor seminariști de la Caransebeș, care își continuă studiile universitare la Arad. Pentru a evidenția pronia dumnezeiască, remarcând de această dată legătura dintre Bocșa, locul nașterii autorului, Caransebeș și Arad, mai facem amintire de un reputat bocșan, și anume de preotul profesor Nicolae Popovici (1883–1956), care a învățat la Institutul Teologic de la Caransebeș (1904–1906; 1906–1909), a slujit la Bocșa Română (1910–1912) și a devenit dascăl de teologie la Institutul Teologic de la Arad (1922–1945).

Având în vedere toate acestea, îl felicităm pe autor pentru cercetare, pentru obținerea titlului academic bine meritat de doctor în istorie, precum și pentru realizarea administrativă deosebită de a restaura complet biserica *Sf. Ierarh Nicolae* din Bocșa Română, unde slujește cu statornicie, râvnă și devotament duhovnicesc. Recomandăm deopotrivă tuturor doritorilor, să descopere dinamica unei vieți academice în timpul unui nemilos război, lecturând această frumoasă lucrare reprezentativă pentru ilustrarea vieții școlilor teologice din Banat de la începutul secolului al XX-lea.

† Lucian
Episcopul Caransebeșului

Cuvânt înainte

Lucrarea de față propune un demers istoriografic prin care se încearcă o completare a istoriei națiunii române dinlăuntrul statului dualist, un capitol nou al istoriei ecleziastice circumscris în mod special cercetării istoricilor laici. Demersul întreprins, chiar dacă pe ansamblu propune o viziune pozitivistă, în fapt acesta prezintă și o opțiune imagologică, un excurs istoric asupra mentalităților timpului, sintetizat în așa-numita istorie trăită. Primul Război Mondial a beneficiat în ultima perioadă de o preocupare accentuată în istoriografia străină și românească, înregistrându-se astfel o multitudine de lucrări și studii asupra acestei teme. Ca atare, cercetarea noastră se circumscrie în această direcție istoriografică de elucidare a problematicii complexe a acestui eveniment major din istoria umanității, așa încât el se ipostaziază ca un studiu de caz asupra impactului pe care războiul l-a marcat învățământului teologic din Banat și Arad. În fapt, preocuparea noastră scrutează starea de ansamblu a societății din acest teritoriu, implicit a Bisericii Ortodoxe Române în preajma și, în mod special, în perioada 1914–1919. Analiza întreprinsă trebuie asimilată drept un studiu de caz, mai ales că situația banato-arădeană din perioada conflagrației a fost cu totul diferită față de cea a Transilvaniei, deoarece aici ostilitățile militare, administrația maghiară și cea sârbă s-au prelungit până în vara anului 1919, abia atunci putând vorbi și despre unirea administrativ-politică a provinciei cu Regatul României.

Demersul nostru debutează printr-o reconstituire a contextului istoric în care a funcționat Biserica Ortodoxă din Banat și Arad în preajma primei conflagrații, propunând o serie de analize referitoare la modul de organizare teritorial-jurisdicțională a celor două eparhii, raporturile cu Biserica Sârbă, precum și cu monarhia austro-ungară, apoi date statistice privitoare la situația școlilor confesionale și la învățământul teologic din zonă la început de secol XX. Pe acest eșafodaj ideatic am propus o radiografiere nunațată și viabilă asupra celor două eparhii ortodoxe în vederea evidențierii contextului social-istoric în care au funcționat cele două institute teologico-pedagogice, legislația

școlară a timpului aferentă învățământului teologic, astfel încât să fie decelate coercițiile de desfășurare ale procesului instructiv-educativ din învățământul confesional românesc în timpul războiului. Efortul nostru istoriografic a vizat elucidarea suportului moral, spiritual, material și cultural acordat de Biserica Ortodoxă în anii grei ai Marelui Război pe frontul intern și extern, misiunea celor două institute teologico-pedagogice, ca școli-suport pentru populația civilă atât din perspectiva dimensiunilor formative, cât și ca fundament moral-spiritual și material în fața recrutării și mobilizării pe front.

Într-o perioadă absolut dificilă și încărcată de vicisitudini existențiale de tot felul, cercetarea noastră a urmărit analiza de ansamblu a stării învățământului confesional și teologic românesc, impactul războiului asupra corpului profesoral și dinamicii absolvenților din cele două institute, apoi modalitatea de parcurgere a programelor analitice și a examenelor parțiale și finale, disciplina internă din internat și spațiile școlare, demersurile social-filantropice întreprinse de dascălii și elevii celor două institute în anii războiului ș.a.m.d. Din analiza exhaustivă a conținuturilor și problematicei temei cercetate rezultă cu evidentă, într-o manieră directă sau implicită, funcțiile asumate de cele două episcopii ortodoxe și de institutele teologice din cele două dieceze în întreaga perioadă a ostilităților Marelui Război. În această ordine de idei, avem în vedere funcția națională, cea sanitar-filantropică și cea spiritual-educativă, funcții asumate și promovate corelativ și sistematic atât de ierarhii celor două eparhii, cât și de către directorii și corpul profesoral din cele două instituții de specialitate ale celor două dieceze de-a lungul întregii perioade de război. În ce privește funcția națională, aceasta răzbate ca un „fir roșu” din atitudinea ierarhilor și a unora dintre directorii și dascălii care s-au expus „pe față” prin luări de poziție în Camera Magnaților față de inițiativele legislative și ordinele Ministerului Culturii și Cultelor, atât în anii premergători războiului, cât și în timpul acestuia, inițiative legislative care urmăreau statizarea învățământului confesional, obligativitatea predării limbii maghiare în orice formă de învățământ românesc, diminuarea fondurilor guvernamentale alocate instituțiilor teologice superioare etc. Concret, Biserica Ortodoxă și institutele teologice prin reprezentanții lor au promovat constant spiritul național, limba și cultura română în rândul elevilor și comunităților locale prin actul de slujire de la altar, prin actul didactic de la catedră, prin atitudinea pronățională a deputaților români din Dieta de la

Budapesta sau prin pastoralele și circularele vădit naționale transmise populației majoritare de episcopii Ioan Ignatie Papp și Miron Cristea.

În ce privește funcția sanitar-filantropică, atât Biserica Ortodoxă, cât și cele două școli teologico-pedagogice au promovat o atitudine empatică față de suferința și traumele celor înregimentați pe front, a familiilor, văduvelor și mutilaților războiului. În acest sens, trebuie amintite cedările de spații școlare și de internate spitalelor militare, colectarea de carte religioasă și de diferite produse (rechiziții de clopote, material textil pentru spitale, hrană pentru cabaline etc.) necesare frontului, apoi colectarea de fonduri bănești pentru sprijinirea văduvelor și orfanilor de război etc. Asemenea demersuri au fost promovate în mod nemijlocit prin intermediul circularilor episcopale, prin angajarea directă a preoților și a unor cadre didactice în demersuri filantropice, dar și prin gesturi de implicare a elevilor-teologi în acțiuni de strângere de bunuri și alimente solicitate de front.

Funcția spiritual-educativă se degajă implicit din cea națională, deoarece Biserica și școala teologică au focalizat în jurul lor intelectualitatea bănățeană de marcă în vederea susținerii unui învățământ activ, dinamic și deschis culturii și spiritului științific laic, bazat pe planuri de învățământ și programe analitice racordate liniilor de cunoaștere și pedagogie europeană ale timpului. Cu toate vicisitudinile frontului, școala și educația și-au urmat cursul formativ al celor patru promoții de absolvenți, preoți și învățători, cei care urmau la rândul lor să transmită „lumină” comunităților urbane și rurale, acolo unde trebuia să se pună în slujba serviciului teologic și pedagogic într-un spațiu național nou, cel al României Mari.

În finalul acestui expozeu, dorim să aducem mulțumire și recunoștință doamnei Conf. Univ. Dr. Ana Victoria Sima pentru întregul sprijin alocat acestui demers, pentru sugestiile, coordonarea și îndrumarea acestui proiect de cercetare științifică. În același timp, păstrăm în memorie imaginea vie a Profesorului Nicolae Bocșan, plecat mult prea devreme dintre noi, nu înainte însă de a ne bucura de sprijinul, de încurajările și de disponibilitatea sa de a ajuta pe toți cei care-i cereau sfatul. A fost un exemplu pe care am căutat mereu să-l urmărim, cu o putere de muncă extraordinară și cu o forță interioară remarcabilă, abilități datorită cărora a lăsat în urmă valoroasa operă științifică. Rămâne în gândul nostru, fiind recunoscători că am avut bucuria de a-l avea aproape.

Un cuvânt special de mulțumire colectivelor de la Arhivele Naționale ale României, Serviciile Județene Caraș-Severin, Arad și Sibiu, Arhivele Episcopiiilor Caransebeșului și Aradului, Arhiva Arhiepiscopiei Timișoarei, Arhiva Episcopiei Dacia Felix, Arhiva Patriarhiei Române, precum și colegilor bibliotecari de la Biblioteca Academiei Române București, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca pentru sprijinul de care am beneficiat la fiecare documentare. Pentru îndrumarea și totala înțelegere datorăm grațitudine Prea Sfinției Sale Părintelui Lucian, Episcop al Caransebeșului, precum și tuturor reprezentanților episcopiei al căror sprijin mi-a fost de mare folos. Mulțumiri doamnei dr. Mihaela Bedecan pentru grija deosebită și sprijinul acordat permanent în identificarea de surse bibliografice din istoriografia la zi focusată pe cercetarea Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania și Banat. Nu în ultimul rând, recunoștința și dragostea mea pentru familia care-mi oferă forța de a merge mai departe și care mă face fericit!

Autorul

INTRODUCERE

Problematica Primului Război Mondial a fost o preocupare mult mai pronunțată în ultimii ani, în contextul centenarului Marelui Război și a faptului că anvergura războiului a fost uriașă, comparativ cu evenimentele istorice trăite până la acel moment, eveniment care a avut o amploare nemaîntâlnită, fiind perceput ca un fenomen fără precedent.

Cu toate acestea, punctarea istoriei Banatului și participarea bănățenilor la Marele Război, maniera în care s-a implicat Biserica Ortodoxă Română din această provincie și felul în care conflictul militar a influențat destinul acesteia, astfel de aspecte au rămas încă puțin cunoscute în istoriografia actuală. Explicația poate fi găsită în statutul teritorial-politic special al provinciei bănățene, faptul că Banatul a fost acel spațiu românesc care a suportat cea mai întinsă perioadă de război, 1914–1919, deoarece conflictului militar i-au succedat mai apoi ocupația sârbească și cea franceză, iar pe tărâm administrativ s-a perpetuat administrația maghiară, cea care a activat simultan cu Consiliile și Gărzile Naționale Românești. „Războiul Lumii” a preschimbat umanitatea în structurile sale profunde, a dislocat existența domestică bazată pe formule uzitate, pe mentalități tradiționale, cutume, obiceiuri înrădăcinate.

În avatarurile începutului de secol, asistăm la multiple transformări, ale lumii politice, ale granițelor geografice, ale canoanelor mentale. Tuturor acestora li se alătură și universul spiritual, readaptat la noua conjunctură, la care încearcă să se plieze elita ecleziastică. O face pe două planuri: cel lăuntric, intrinsec, în încercarea de a face față cu succes noilor provocări, cauzate de conflictul militar, dar și pe planul relațiilor cu semenii, cei ce au căutat mereu în Biserică un sprijin, au sperat în ajutorul divin și a căror viață a fost bulversată de marele conflict. Se redimensionează astfel mecanisme lăuntrice sensibile, trăiri care au preschimbat reflexia asupra lumii din jur, a semenilor, a vieții. Românii încadrați în granițele Imperiului dualist au cunoscut ororile războiului cu „2 ani mai devreme” – după sintagma deja cunoscută a profesorului Maior¹ – decât cei din Regat.

---

¹ Liviu Maior, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război 1914–1916*, Cluj-Napoca, Școala Ardeleană, 2016, 290 p.

Regiune multietnică și pluriconfesională, Banatul, ilustrează astfel modelul unui spațiu unde preschimbările survenite s-au plămădit prin raportarea la această realitate, în încercarea de a acomoda noua construcție potico-administrativă, de după 1918, cu realitatea zonală concretă. O asemenea realitate socio-politică și administrativă complexă și unică, neîntâlnită în celelalte provincii ce se vor alipi Țării la 1918, a influențat istoria Banatului pe multiple paliere, inclusiv cel al sistemului de învățământ, așa încât prin această teză de doctorat vom trata aspecte mai puțin cunoscute în raport cu informațiile asimilate, existente deja în plan istoriografic.

Decisă să cristalizeze marea națiune maghiară printr-o asimilare forțată a românilor, sârbilor, slovacilor și celorlalte etnii conlocuitoare într-un vast teritoriu, aflat de mai multe secole sub o autoritate maghiară, administrația centrală a întocmit și a impus, sistematic și consecvent, o întreagă legislație prin care să se materializeze un asemenea deziderat. Ca atare, legislația privind regimul naționalităților, legile școlare adoptate în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, precum și legile de stare civilă, toate acestea anunțau faptul că în secolul următor statul maghiar intenționa să adopte o legislație în acord cu principiile politice pe care le viza. Încercând să facă față noilor provocări politico-legislative, lumea românească ortodoxă bănățeană s-a coagulat în jurul celei mai credibile instituții, Biserica Ortodoxă Română, care, în același timp, și-a creat propriile structuri, de mare prestigiu, precum Institutele Teologice-Pedagogice, după care a susținut cu eforturi majore școlile confesionale de toate gradele, creându-și în final asociații culturale cu valențe artistice și spirituale identitare și întreținând relații culturale permanente cu asociații similare din Regatul României. Din punct de vedere material, Mitropolia Transilvaniei nu dispunea de fondurile necesare pentru un statut independent, în cadrul monarhiei dualiste. Eparhiile primeau anual fonduri guvernamentale insuficiente, sub forma ajutorului de stat, fonduri din care se efectua plata salarială a personalului de cult și auxiliar, a personalului didactic de la institutele diecezane și chiar de la școlile primare confesionale. Un asemenea sprijin financiar oferit de stat era sistematic însoțit de un control tot mai accentuat al guvernului în organizarea și funcționarea Bisericii, ajungându-se până la evaluarea și sancționarea comportamentului corpului didactic, solicitându-se în anumite situații măsuri drastice împotriva celor lipsiți de „atașament patriotic”. Alegerile parlamentare din anul

1906, desfășurate într-un climat politic tensionat și inegal din perspectiva logisticii politice, au însemnat, în fapt, un veritabil barometru al maturității clasei politice românești atașată cauzei naționale, iar pe de altă parte au scos în evidență presiunile guvernului de la Budapesta, dar și neîncrederea unora dintre bănașenii care s-au alăturat taberei progubernamentale și, nu în ultimul rând, puterea de constrângere a autorităților asupra celor care și-au dovedit public atașamentul față de crezul românesc unificator.

Pe plan politic, la începutul secolului al XX-lea au loc prefaceri semnificative pentru români. Astfel, după 1905, are loc reactivarea Partidului Național Român din Banat și în Transilvania, prin intrarea în prim-planul luptei politice a generației „noului activism”, opțiune care a antrenat activitatea elitei ortodoxe, preoți și profesori, avocați și funcționari, mulți dintre ei aleși în Consistoriile diecezane, în Senatele bisericești și școlare sau ca membri ai Congresului Național Bisericesc. Acțiunile demarate ca urmare a activismului politic al Partidului Național Român a fost vizibil și în cadrul Eparhiilor Aradului și Caransebeșului, proces remarcat și în alegerile parlamentare mai-sus amintite, în urma cărora 14 deputați români, din cele două provincii românești, au intrat în forul legislativ din Budapesta. Încă de la final de secol XIX, liderii politici bănașeni și ierarhii celor două eparhii au constatat că legile școlare din 1879 și 1883 nu urmăreau altceva decât transformarea școlilor confesionale în școli de stat și maghiarizarea integrală a procesului de învățământ. Odată cu prezentarea în Dietă, la 21 februarie 1907, a celor două legi școlare apponyene, dorința de deznaționalizare forțată prin școală a îmbrăcat și forma legislativă. În cele două dieceze au fost organizate mari adunări de protest de către intelectualii români, iar în Dieta din Budapesta s-a demască caracterul naționalist al legilor contelui Apponyi, solicitându-se retragerea acelor proiecte. Imixtiunea autorităților maghiare în activitatea Bisericii din cele două eparhii s-a putut observa și prin actele de respingere a unor candidați pentru scaunul episcopal, aleși valid de sinod, însă respinși pentru crezul lor național și pentru respectarea autonomiei Bisericii române, pe care nu s-au temut să le afirme. Menționăm importanța reactivării sinoadelor, odată cu reînființarea scaunului mitropolitan sibian. Organism ierarhic, comunitar și sacramental, sinodul este o instituție fundamentală a Bisericii, definit ca atare și în *Statutul Organic*, care indica aria de competență a acestuia. În episcopia bănașeană, reînființată prin diploma imperială din 6 iulie 1865,

principiul sinodalității s-a concretizat în anul 1870, când a avut loc primul sinod eparhial. Convocarea vine după o lungă perioadă de absență a reuniunilor sinodale în viața bisericească, reclamate mereu în dezbateri publice, atât în cercurile clericale, dar mai ales de societatea civilă, prin reprezentanții acesteia.

Din structura Sinodului și Consistoriului eparhial arădean și caransebeșean făceau parte figuri reprezentative ale mișcării naționale românești. În acest sens, în cazul Eparhiei de Arad, îi amintim pe Vasile Goldiș, dr. Aurel Grozda, Aurel Lazăr, Nicolae Zigre, Sever Ispravnic, Iustin Marșieu, Ioan Russu-Șirianu, Anton Mocioni, Romul Veliciu, toți aceștia aducându-și obolul experienței lor naționale și politice în forurile conducătoare ale eparhiei. Episcopul Ioan I. Papp, cel care a condus activitatea sinoadelor în perioada dificilă a marelui conflict mondial, s-a bucurat de sprijinul acestor intelectuali în adoptarea deciziilor privind autonomia Bisericii și susținerea învățământului confesional teologic în limba română. Aceeași situație s-a înregistrat și la Caransebeș, unde episcopul Elie Miron Cristea s-a înconjurat și s-a bazat pe opiniile unei întregi pleiade de intelectuali cu opțiune națională, între aceștia amintindu-i pe dr. G. Popovici, dr. Coriolan Brediceanu, dr. Ștefan Petrovici, dr. Aurel Novac, Valeriu Braniște, dr. G. Dobrin etc.

După doi ani de la declanșarea războiului, România a intrat în marea conflagrație mondială și i-a determinat pe ierarhii celor două eparhii să ia atitudine față de noua situație creată, atitudine transmisă printr-o serie de pastorale în vederea menținerii unei stări de spirit pacifiste între enoriașii lor aflați acasă sau mobilizați pe front. Chiar dacă o parte dintre pastoralele transmise de înalții ierarhi, în perioada 1914–1916, afișau îndemnul la loialitate și fidelitate față de „Tron și Patrie”, de combativitate și eroism în teatrul de război, în realitate asemenea declarații de „bună cetățenie” aveau drept scop conservarea instituțiilor bisericești, școlilor confesionale și Institutelor Teologice-Pedagogice din cele două episcopii. Pe fondul complex și complicat al desfășurării războiului, după ce România devenea inamicul deschis al monarhiei, evoluția celor două episcopii – Arad și Caransebeș – în frunte cu cei doi ierarhi și organisme lor de conducere, a urmat un traseu constant național, de perpetuare a învățământului în limba română și de funcționare a celor două institute teologice. Misiunea ierarhiei ortodoxe nu a fost facilă, întrucât situația politică era complicată, fiind dublată de contextul militar de desfășurare a frontului și de imixtiunile în viața

Bisericii Ortodoxe Române prin presiunile de încălcare a *Statutului Organic*. Asemenea aspecte au constituit fondul problematicii tezei noastre de doctorat cu titlul „**Biserica Ortodoxă și societatea românească în anii Marelui Război. Școlile teologice din Banat și Arad**”. Ideea centrală a cercetării noastre, pe care am încercat să o argumentăm prin conținuturi factologice și istoriografice, reține atenția asupra următoarei formulări: chiar și în contextul dificil al desfășurării ostilităților de pe frontul intern și extern al Marelui Război, Biserica Ortodoxă Română, prin intermediul celor două Institute Teologice din partea bănățeană, a continuat să-și apere credința, identitatea, ființa și crezul național, prin slujirea altarului și a catedrei, indiferent de vicisitudinile stării de ocupație sau de război. Cele două institute de învățământ teologic au reprezentat fermentul conștiinței de credință și neam, au contribuit la formarea de absolvenți militanțiști ai idealului unificării naționale.

Din perspectivă metodologică, cercetarea noastră își propune o analiză critică și o reliefare exhaustivă asupra celor patru ani de război, perioadă crâncenă care a avut repercusiuni asupra stării învățământului teologic bănățean, care a impregnat mentalul colectivităților din cele două institute ale eparhiilor Caransebeșului și Aradului. Avem în vedere o opțiune metodologică pozitivă, în sensul completării informațiilor privind perioada războiului, luând în considerare cercetările relevante, mai vechi și mai noi, pe care le-am identificat în legătură cu acest subiect. Mai mult decât atât, metodologia urmărită a vizat și abordarea unor aspecte conexe ideii centrale a lucrării de față, cele de natură politică, culturală și socială, care au catalizat dinamica școlilor teologice din Banat. Având în vedere aceste repere metodologice, nu în ultimul rând ne-am propus ca investigația noastră să se prezinte și ca o încercare de istorie imagologică și de istorie a mentalităților, adică un demers care să aibă în vedere „istoria trăită”, narată prin prisma reprezentărilor, sentimentelor și emoțiilor celor care au fost actorii nemijlociți ai evenimentelor și care le-au consemnat în epistolele, memoriile sau în jurnalele de front.

Întreaga construcție a tezei noastre am gândit-o în forma succesiunii a cinci capitole, primele două dezvoltând problematica evoluției Bisericii și a școlilor confesionale și teologice înaintea primei conflagrații mondiale, iar ultimele trei capitole focusându-se asupra organizării și funcționării celor două institute teologice din Episcopiile Aradului și Caransebeșului în perioada 1914–1919.

Sintetic, cercetarea noastră din primele două capitole a vizat abordarea următoarei problematice: evoluția Mitropoliei Transilvaniei după desprinderea de sub ierarhia sârbă, în special în răstimpul cuprins între 1868, odată cu adoptarea *Statutului Organic*, până la declanșarea Marelui Război; organizarea teritorial-administrativă a Eparhiilor Caransebeșului și Aradului și evoluția învățământului teologic în cele două episcopii până la 1914, din perspectiva datelor statistice referitoare la dinamica studenților pe ani școlari; radiografierea succintă a istoricului celor două Institute Teologice-Pedagogice și demersurile liderilor mireni și ecleziali de desprindere a Bisericii de sub Mitropolia Carlovițului; legislația școlară referitoare la demersurile de subordonare și etatizare a învățământului teologic din Banat. În următoarele trei capitole, întreaga problemă abordată a vizat funcționarea învățământului teologic în perioada propriu-zisă a războiului, investigație care a vizat tratarea următoarelor aspecte: preocuparea episcopilor locului, Elie Miron Cristea și Ioan Ignatie Papp, de susținere a școlii teologice bănățene în anii grei ai războiului; opțiuni de organizare unitară a învățământului teologic prin adoptarea unor programe, manuale, circulare similare, precum și nevoia deschiderii școlilor teologice spre un proces instructiv-educativ de tip euristic și nu tradiționalist-mecanic, ceea ce semnifică o abordare novatoare, circumscrierea sistemului didactic ortodox la linia modernității; prezentarea succintă a personalității bio-bibliografice a corpului profesoral din cele două institute de specialitate, precum și fluctuația corpului profesoral în condițiile propriu-zise ale războiului; consecințele nefaste, directe și imediate ale frontului intern și extern asupra derulării procesului instructiv-educativ din cele două institute, spațiile aferente studiului și cele de cazare ale studenților, bibliotecile și fondurile de ajutorare funcționale în perioada războiului; motivația opțiunii spre teologie și proveniența socială a candidaților din cele două școli teologice; vocația și misiunea în preoție, evaluarea studenților prin examene parțiale și finale; atitudinea episcopilor locului din cele două eparhii față de „Tron și Patrie”, exprimată prin intermediul circularilor și pastoralilor episcopale; mobilizarea pe frontul extern și intern a profesorilor și studenților teologi; dimensiunea teologică a preotului și misiunea sa în comunitate în anii războiului; asistență spirituală, eforturi de filantropie și culturalizare prin difuzarea de carte, misiune preluată de preoții militari; literatura religioasă, tipărituri cu caracter religios și punerea în circulație a acestora pe front.

În vederea elaborării tezei noastre ne-am folosit de un fond documentar consistent și ofertant, furnizat de Arhivele Naționale ale României, Serviciile Județene Caransebeș și Arad, Arhivele Episcopiiilor Caransebeșului și Aradului, Arhiva Arhiepiscopiei Timișoarei, Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Arhiva Episcopiei Dacia Felix, Arhiva Patriarhiei Române, Biblioteca Academiei Române. În ce privește Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Caraș-Severin au fost accesate Fondul Institutului Teologic Diecezan din Caransebeș, Fondul Episcopiei Caransebeșului, Fondul Societatea de Lectură, Registrele Consiliilor Profesionale, Jurnalele de curs și de prezență, toate acesta conținând documente din preajma și din timpul Marelui Război. În cadrul acestui serviciu, din fondul bibliotecii, s-au parcurs Anuarele Institutului Teologic-Pedagogic din Caransebeș, aferente perioadei 1914–1918, precum și volumul profesorului Dimitrie Cioloca, *Cântece din război*, vol. I. 1915. La Arhivele Naționale, Serviciul județean Arad am identificat mai multe documente referitoare la starea învățământului teologic din perioada Primului Război Mondial. Am avut în vedere în special dosarele ce cuprindeau date semnificative despre o serie de învățători și profesori care au fost combatanți în perioada războiului. În cazul Episcopiei Caransebeșului, Serviciul Județean al Arhivelor Naționale ne-a pus la dispoziție Fondul Școala Pedagogică Caransebeș, Fond Institutul Teologic Diecezan Ortodox Român Caransebeș, iar în cadrul Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Arad am reușit să parcurgem o seamă de documente din Fondul Episcopiei Ortodoxe Române Arad. Acte școlare, Fondul Roman R. Ciorogariu, Fond Colecția de Documente și, de asemenea, Anuarul Institutului Pedagogic-Teologic din Arad. Pe de altă parte, Arhiva Episcopiei Caransebeșului ne-a pus la dispoziție Fondul Epitropesc (V), Fondul Școlar (IV) și Fondul Bisericesc (III). În cadrul Arhivei Patriarhiei Române am putut cerceta o seamă de documente interesante privind activitatea episcopului Elie Miron Cristea, în cadrul Fondului Cabinetul Patriarhal – Patriarhul Miron Cristea, iar în Arhiva Episcopiei Dacia Felix am consultat documente din Fondul Protopopiatului Vârșeț, izvoare referitoare la separația bisericilor românești de cele sârbești în reactivata Episcopie a Caransebeșului.

În efortul de colectare și sistematizare de date și informații privind istoria Bisericii Ortodoxe Române din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea până la sfârșitul războiului am utilizat apoi o serie de documente editate. Cea mai

eficientă direcție a fost presa vremii, prin accesul la publicații cu renume: „Foaia Diecezană”, oficiosul Episcopiei din Caransebeș; „Biserica și Școala”, periodicul oficial al Episcopiei Aradului; „Drapelul”, ziar național-politic din Lugoj; „Românul”, organul de presă al Partidului Național Român din Ungaria și Transilvania; „Tribuna Poporului” din Arad; „Mitropolia Banatului” din Timișoara; „Gazeta Transilvaniei” din Brașov; „Telegraful Român” din Sibiu și altele. Pentru contextul general al vieții religioase din Banat și plasarea acesteia în răstimpul anilor 1865–1919, am utilizat o serie de lucrări de istorie bisericească. Amintim în acest sens lucrările preotului academician Mircea Păcurariu, ale istoricilor Ilarion Pușcariu, Ioan Lupaș, George Popovici și Nicolae Iorga.

Problematica referitoare la experiențele trăite de elevii, părinții acestora și profesorii Institutelor Teologice ortodoxe, precum și de enoriașii bănățeni în perioada marelui conflict, a reprezentat de-a lungul timpului un subiect puțin studiat în istoriografie. Participarea acestora la război, atât pe frontul extern cât și pe cel intern, precum și influența războiului asupra vieții și activității lor, nu s-a numărat până astăzi printre temele predilecte din istoriografia bănățeană, fiind puțin frecventat și în istoriografia românească, în general. În acest sens, în elaborarea lucrării noastre am recurs la utilizarea unor scrieri mai vechi și mai noi, referitoare la Institutele Teologice-Pedagogice din Caransebeș și Arad pentru perioada Primului Război Mondial. O lucrare de referință, în care este tratată problematica reactivării Mitropoliei Transilvaniei, demersurile mitropolitului Șaguna de recunoaștere a autonomiei Bisericii Ortodoxe Române, elaborarea și adoptarea *Statutului Organic*, evoluția învățământului teologic și pedagogic din Arad la cumpăna veacurilor al XIX-lea cu al XX-lea, aparține istoricului și ziaristului Teodor V. Păcățian. O altă lucrare de referință a fost *Istoria Școlii Normale (Preparandia) și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, avându-l ca autor pe Teodor Botiș, lucrare apărută la Arad în 1922; este un volum cuprinzător, în care sunt adunate laolaltă informații complexe privind școala ortodoxă arădeană, date despre istoria, organizarea, structura internă, disciplinele de învățământ, examenele și disciplina cursanților, evoluția în timp a celor două instituții arădene, precum și biografiile cadrelor didactice, lista absolvenților, *Societatea de lectură*, fonduri și fundațiuni, starea edificiului, a spațiilor de cazare și a bibliotecii. O lucrare similară, privind școala caransebeșeană teologică, se datorează pr. prof. Vasile Petrica: volumul binecunoscut

Institutul Teologic Diecezan Ortodox Român Caransebeș (1865–1927), lucrare publicată în anul 2005 și în care autorul realizează o monografie a acestei instituții în dimensiunea sa istorică. Lucrarea este interesantă și pentru faptul că autorul a identificat în cercetările sale de arhivă patru regulamente ale institutului, elaborate în anii 1888, 1919, 1925, 1927, documente care reliefează modul de funcționare și de modernizare a procesului de învățământ din această instituție, marcând temporal etapele din evoluția unității de învățământ. Pentru istoricul învățământului teologic din Arad, deosebit de importante rămân lucrările pr. dr. Pavel Vesa. *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706–1918)*, apărută la Presa Universitară Clujeană în 2006, prezintă istoriografia ecleziastică arădeană, evoluția Episcopiei Aradului până în anul 1918, schema de organizare internă, împărțirea în protopopiate și mănăstiri, clerul-slujitor și cultura acestuia, bisericile eparhiei și mentalitățile colective. O altă lucrare a aceluiași autor, *Învățământul teologic de la Arad (1822–1948)*, apărută la Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei în 2013, prezintă reperele istoriografice ale acestei problematice, pregătirea intelectuală a clerului până în anul 1822, apoi evoluția acestui institut în două perioade distincte, respectiv între 1822–1876 și 1876–1927. Un capitol interesant din istoria instituției a fost transformarea institutului teologic în academie teologică. Autorul face o prezentare detaliată a generațiilor de absolvenți în perioada 1822–1948, a corpului didactic care a funcționat în școală în acest răstimp, radiografiază mișcarea națională și implicarea profesorilor-teologi în actul Marii Uniri, biblioteca și bio-bibliografia dascălilor. Pr. dr. Pavel Vesa este autorul unui volum aniversar, de referință pentru istoria eparhiei arădene: *Episcopia Aradului. 1706–2006*, carte apărută la Editura Gutenberg Univers, Arad, în 2007, care prezintă pe larg personalitatea tuturor ierarhilor din spațiul arădean, începând cu primul episcop, Isaia Diacovici (1706–1708), până la episcopul și, mai apoi arhiepiscopul, Timotei Sevcicu (1984–prezent), excurs deosebit de important pentru cercetarea noastră deoarece volumul oferă informații inedite despre activitatea unor ierarhi arădeni în susținerea învățământului teologico-pedagogic, publicarea tipăriturilor în limba română, susținerea fondurilor destinate îmbogățirii inventarelor de carte scrisă din bibliotecile parohiale și biblioteca institutului.

Dintre lucrările mai noi care întregesc cercetarea istoriografică pe problematica desprinderii de sub ierarhia sârbă amintim volumul episcopului

Caransebeșului, P.S. Lucian Mic, apariție editorială care prezintă exhaustiv relațiile Bisericii Ortodoxe Române cu Biserica Sârbă până la 1900, precum și evoluția învățământului teologic din Caransebeș până la debutul veacului al XX-lea. Un alt volum îndreptat pe cercetarea istoriei învățământului teologic din Eparhia Aradului, deosebit de util cercetării noastre, îi are ca autori pe Cristinel Ioja și Marcel Tang, care restaurează memoria imagistică a Aradului teologic, argumentând forța tradiției ortodoxe și valoarea istorică, națională și culturală a acestui institut de învățământ. A fost filtrată relația celor două episcopii vestice cu ierarhia Bisericii Sârbe, documentarea bazându-se pe sursele arhivistice, dar și pe cele editate. În cazul Episcopiei Aradului, pe lângă lucrările deja amintite ale preotului Pavel Vesa, se mai adaugă contribuțiile lui Gheorghe Ciuhandu și Gheorghe Lițiu. În cazul Episcopiei Caransebeșului și istoricului institutului său teologic am avut în vedere lucrările cercetătorilor Gheorghe Cotoșman, Constantin Brătescu, Petru Bona, Nicolae Cornean etc. De un real interes în realizarea lucrării noastre au fost volumele publicate pe elemente de educație și istorie a învățământului bănățean, în particular cel confesional și teologic, ale lui Ioan Munteanu și Angela Rotaru-Dumitrescu. Tot pentru Episcopia Caransebeșului și școala teologică din această dieceză, în perioada Primului Război Mondial, lucrarea preotului dr. Daniel Alic oferă informații documentare privind contribuția ierarhului Miron Cristea la protejarea școlii și Bisericii în anii grei ai războiului față de imixtiunile tot mai agresive ale guvernelor de la Budapesta.²

² În legătură cu situația școlilor teologice din Arad și Caransebeș, precum și cu status-quo-ul celor două episcopii la cumpăna veacului XIX cu XX am avut în vedere următoarele apariții editoriale: Gheorghe Ciuhandu, *Începutul publicisticii bisericești de la Arad. 1868–1971*, Arad, 1937; *Din viața lui Nestor Ioanovici episcopul Aradului. 1767–1830*, Arad, 1929; Cornel Corneanu, *Monografia Episcopiei Caransebeșului*, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1940; I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, Editura Facla, 1978; Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Editura Facla, 1986; Petru Bona, *Episcopia Caransebeșului*, Timișoara, Editura Marineasa, 2006; Constantin Brătescu, *Episcopul Ioan Popasu și cultura bănățeană*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1995, precum și lucrarea *Biserica strămoșească din Banatul de sud și contribuția sa la făurirea României Mari*, Caransebeș, Editura Dalami, 2007; Ioan Munteanu, *Banatul istoric. 1867–1918. Așezări. Populația*, vol. I, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2006, vol. II, *Ocupația. Economia*, 2007, vol. III, *Școala. Educația*, 2008; Angela Dumitrescu Rotaru, *Școala și societatea din Banat la începutul secolului XX*, vol. I-II, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2012.

În ultimii ani s-au organizat numeroase simpozioane de istorie regională, promovate de Universitatea „Eftimie Murgu” din Reșița în colaborare cu Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, cu sprijinul unor instituții și fundații românești din Voivodina, manifestări științifice la care au participat cercetători români, din țară și de peste granițe. Rezultatele acestor manifestări internaționale s-au concretizat în publicarea unor volume³ de care ne-am putut folosi, în special utilizând acele detalii privind evoluția celor două institute teologice în preajma și în timpul Marelui Război. Considerăm că cercetarea noastră vine să îmbogățească tabloul complex al evoluției provinciei bănățene în anii primei conflagrații mondiale, în particular dinamica celor două institute teologice în perioada anilor războiului.

Alegerea acestei teme de cercetare are următoarele motivații: în primul rând, absolvirea cursurilor Facultății de Istorie și Teologie Ortodoxă, care a funcționat în cadrul Episcopiei Caransebeșului, oportunitate care ne-a apropiat de subiect și a facilitat aprofundarea istoricului acestei instituții de învățământ prin realizarea unor referate științifice prezentate în cadrul unor simpozioane de specialitate; acestei justificări subiective se adaugă latura științifică, interesul pentru subiect, dorința de cunoaștere a conexiunilor Institutului Teologic-Pedagogic din Caransebeș cu cele similare din Mitropolia Transilvaniei în perioada antebelică, nu în ultimul rând, curiozitatea de a decripta mentalul colectiv și starea învățământului confesional arădean și cărășean în anii Primului Război. În consecință, tema supusă cercetării, atât prin conținut, cât mai ales prin interferențele sale culturale, se înscrie în categoria cercetărilor istorice regionale aplicate, aflată la confluența studiilor de istorie modernă cu cele de istorie contemporană, deoarece în esență imensa majoritate a fondului informațional reflectă evenimente, fapte și oameni de la cumpăna veacurilor al XIX-lea cu al XX-lea. Investigația de față prezintă și o fațetă de natură interdisciplinară (istorie–demografie–economie–sociologie–psihologie–filozofie), dacă avem în vedere tratarea evenimentelor și fenomenelor istorice cu referire și raportare la diferitele discipline teologice.

Ipoteza de bază a lucrării noastre, „Biserica Ortodoxă și societatea românească în anii Marelui Război. Școlile teologice din Banat și Arad”, pe care

---

³ Este vorba despre volumele ce cuprind lucrările anuale ale Simpozionului Internațional „Banatul – istorie și multiculturalitate”, manifestare ajunsă la cea de-a 24 ediție.

am încercat să o susținem prin întregul demers de cercetare, a constat în următoarea afirmație: Cu toate ingerințele guvernelor dualiste din perioada de dinainte și din timpul Marelui Război asupra autonomiei de funcționare a Bisericii Ortodoxe din Mitropolia Transilvaniei, Institutele Teologice-Pedagogice din Arad și Caransebeș și-au continuat funcționarea firească, cu predarea în limba română și în interesul/interiorul cultului ortodox român. Pornind de la această ipoteză de lucru, în întreg demersul cercetării noastre am susținut și justificat o idee fundamentală, care se dovedește a fi cheia de boltă a întregii construcții ideatice și care poate fi comprimată în următoarea judecată: Biserica Ortodoxă, institutele sale teologice, precum și toate școlile confesionale din cele două episcopii (Arad și Caransebeș) s-au constituit în veritabili catalizatori de sprijin ai conservării și promovării ființei și culturii naționale, chiar și în anii Primului Război Mondial, prin slujire, credință și educație. Pornind de la această ipoteză, obiectivele generale urmărite în întreaga derulare a conținutului ideatic al temei se referă în esență la următoarele aspecte: 1. evidențierea poziției Bisericii Ortodoxe din Banat și Arad, prioritar a liderilor celor două eparhii, în proximitatea și în timpul războiului față de „Tron și Patrie” – loialitate, duplicitate sau conștiință identitară?; 2. măsura în care cele două institute teologico-pedagogice au susținut și promovat învățământul în limba română în cele două dieceze în contextul multiplelor dificultăți generate de susținerea frontului; 3. reliefaarea unor dimensiuni socio-demografice și psiho-sociale ale populației din Banat și Arad în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea și primele două decenii ale secolului al XX-lea.

Strategia urmărită în cadrul construcției noastre rămâne, fără îndoială, o *cercetare istorică* fundamentată printr-o serie de metode, tehnici și procedee de investigație, astfel încât am avut în vedere în principal *studiul documentelor, metoda comparativă, analiza calitativă și interpretativă a faptelor/evenimentelor/personalităților, studiul de caz*. Utilizarea și interpretarea datelor oferite de sursele primare și cele edite ne-a oferit un imens material informativ privind istoricul celor două eparhii, structura lor administrativ-teritorială și organizațională, istoricul celor două institute teologice din regiune, aspecte inedite din timpul alegerilor de la 1906 și 1910, informații privind structura planurilor de învățământ și a suporturilor de curs din cele două institute etc. Metoda analizei cantitative a datelor a reprezentat instrumentul esențial de lucru în cazul

prezentării exhaustive a înscrierilor studenților din cele două institute în fiecare an școlar din perioada 1898–1919, apoi evidențierea cuantumului de participare a acestora pe front, tematica materiilor de curs, elemente demografice de factură cantitativ-statistică privind nivelul prezenței românilor în școlile confesionale și de alte nivele în preajma și în timpul războiului etc. Metoda analizei calitative și comparative a datelor ne-a permis să realizăm o imagine complexă asupra raportului Bisericii Ortodoxe cu statul și eforturile populației românești în susținerea frontului, apoi analiza comparativă a planului de învățământ din cele două institute de specialitate și încadrarea corpului didactic aferent fiecărui institut. Procedeul studiului de caz ne-a facilitat schițarea fișei biobibliografice a tuturor dascălilor din cele două institute, precum și o prezentare biografică succintă a unor înalți prelați ai epocii, în special Ioan Ignatie Papp, Elie Miron Cristea, Ioan Popasu și Vasile Mangra.

CAPITOLUL I.

CADRUL GENERAL

I.1. Biserica Ortodoxă Română din Banat în anii premergători Primului Război Mondial

Biserica Ortodoxă Română din Banat și Ardeal, începând cu jumătatea veacului al XIX-lea, s-a implicat constant în viața socio-culturală și economică a comunităților românești. Inițiativele și eforturile sale s-au derulat în sferile politico-juridice din monarhia dualistă, constituindu-se într-un veritabil reazem permanent al românilor, în sensul conservării și afirmării identității lor politico-naționale. Este perioada celui mai dinamic și mai bine articulat militantism politic și cultural, generat de ideile progresiste ale revoluției pașoptiste europene, în care s-au regăsit aproape toate popoarele din Europa central-răsăriteană. Pentru românii din Monarhia dualistă, a doua parte a secolului al XIX-lea a reprezentat perioada unei efervescente mișcări politice cu reverberații profunde în plan social, economic și cultural. Între realizările obținute de aceștia s-a numărat și reactivarea Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei, cu sediul la Sibiu, eveniment petrecut în anul 1864. Era rezultatul unei serii întregi de petiții pe care ierarhii Bisericii române din cele două provincii istorice românești, precum și liderii intelectualității bănățene și ardeleni l-au susținut și argumentat prin toate mijloacele de manifestare. Ridicarea Bisericii Ortodoxe din Transilvania la rang de mitropolie răspundea nevoii de organizare a ortodoxiei a românilor din monarhia austro-ungară pe principii etnice, prin scoaterea acestora de sub jurisdicția Bisericii Sârbe și organizarea sa ca Biserică autonomă. Biserica și Institutele sale Teologice-Pedagogice, în întreg răstimpul de la mijlocul secolului al XIX-lea până la sfârșitul Marelui Război, au reprezentat liantul de sprijin și de susținere a filonului național, în care descoperim o autentică simbioză între aspectele spirituale-culturale și cele de factură național-politico-sociale. Într-un asemenea context politic european de la mijlocul secolului al XIX-lea, proaspăt reactivata Mitropolie a Transilvaniei cu institutele sale teologice-

pedagogice pe care le-a coordonat, au îndeplinit rolul de ferment educațional în susținerea dezideratelor de recunoaștere a identității și unității naționale a românilor bănățeni și ardeleni, promovând limba și cultura specific românească în toate comunele bisericești din cele trei episcopii ale mitropoliei.

Referitor la mișcarea de emancipare națională a românilor prin Biserica proprie și prin cultură, încă de la jumătatea secolului al XIX –lea, în miezul militantismului românesc pentru aceste deziderate, s-a poziționat și a coordonat acest nobil demers episcopul și, mai apoi, mitropolitul Andrei Șaguna.⁴ Viitorul mitropolit își formulase drept obiectiv principal reorganizarea bisericească a românilor ortodocși de rit oriental, dar, din pricina evenimentelor revoluționare din 1848–1849, care au temporizat deznodământul militantismului emancipării românești, n-a putut să materializeze acel ideal nobil la mijlocul secolului al XIX-lea. După încheierea revoluției pașoptiste, în următoarele două decenii Șaguna a publicat trei broșuri – *Promemorie despre dreptul istoric al autonomiei bisericești naționale a românilor de religie răsăriteană (1848)*, *Adaos la Promemoria despre dreptul istoric al autonomiei bisericești naționale a românilor de religie răsăriteană (1850)*, *Memorial, prin care se lămurește cererea românilor de religiunea răsăriteană în Austria pentru restaurarea Mitropoliei lor din punct de vedere al sfintelor canoane (1851 și 1860)* – prin care s-a străduit să demonstreze guvernanților timpului necesitatea înființării Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei, suprimată în anul 1701.⁵ Concomitent cu cele trei tipărituri, înaltul ierarh, chiar dacă a întâmpinat o virulentă opoziție din partea ministrului cultelor, Leo Thun, apoi opoziția îndârjită a Bisericii Sârbe, precum și din partea Bisericii Unite din Transilvania, n-a renunțat în a-și argumenta

⁴ Pe larg despre personalitatea și rolul lui Andrei Șaguna în acest demers epocal, amintim doar câteva dintre lucrările care i-au fost consacrate: Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografie istorică*, ed. I, Sibiu, 1909; *Idem*, ed. a II-a, Sibiu, 1911; Nicolae Popea, *Vechea Mitropolie Ortodoxă Română a Transilvaniei. Suprimarea și restaurarea ei*, (în continuare N. Popea, *Vechea Mitropolie...*), ed. I, Sibiu, 1879, ed. a II-a, București, 2003; *In Memoriam. Mitropolitul Andrei Șaguna, 1873–2003*, coord. Mircea Păcurariu, Cluj-Napoca, 2003.

⁵ Pe larg, despre demersurile lui Andrei Șaguna, în Ilarion Pușcariu, *Mitropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900; I. Matei, *Șaguna și restaurarea mitropoliei Transilvaniei*, Sibiu, 1943; Mircea Păcurariu, *100 de ani de la reînființarea Mitropoliei Ardealului*, în „Mitropolia Ardealului”, Sibiu, 1964, IX, nr. 11–12, pp. 814–840; despre cele trei lucrări ale lui Șaguna, aprecieri critice, în Ștefan Lupșa, *Vechea Mitropolie a Ardealului. Contribuții la istoria ei în sec. XV–XVI*, Sibiu, 1948, pp. 5–10.

teza reînființării Mitropoliei ardeleni, ci prin sinoadele sale eparhiale sibiene din anii 1850 și 1860, printr-o serie de memorii adresate patriarhului Iosif Raiacici în martie 1849, apoi prin luările de poziție în cadrul ședințelor ierarhilor ortodocși din Viena (derulate în perioada 15 octombrie 1850–3 iulie 1851, prezidate de înaltul ierarh sârb), la care se adaugă solicitările argumentate la întâlnirile dintre ierarhul român și Raiacici din vara anului 1860, prin toate asemenea demersuri a militat pentru restaurarea vechii Mitropolii Ortodoxe din Transilvania. Astfel, în cadrul Sinodului sibian din 1859, s-a decis să fie înaintată o cerere către împăratul de la Viena în sensul aprobării reînființării Mitropoliei Ortodoxe din Transilvania și, concomitent, monarhul să aprobe întrunirea unui sobor, „unde eparhiile române să fie reprezentate prin trimișii săi preoți și mireni, care apoi să pășească la consolidarea Mitropoliei și la alegerea mitropolitului și a celorlalți dignitari bisericești.”⁶

În cadrul Sinodului sibian din 1860, în cuvântul său de deschidere, mitropolitul Șaguna reitiera, între altele, atunci când făcea referire la reînființarea mitropoliei românilor bănățeni și ardeleni: „Așa dară ziua de astăzi ne este nouă ca și ajunul reînvierii Mitropoliei noastre, care în decurgerea veacului 17 și 18 au devenit sub goane politice, lipsindu-se de episcopiile și de mănăstirile sale și de moșiile lor și rămânând numai mitropolitul, până când acesta a căzut jertfa ispitelor lumești și au trecut la 1700 la altă religie cu unii din cler și popor și atunci de tot nu numai săracă și gonită [...] carele reînviind va aduna sub aripele sale pe toți fiii săi, precum adună găina cea îngrijitoare pre puii săi.”⁷ În scrisoarea-memoriu din martie 1849, pe care Șaguna o înainta patriarhului Raiacici reies cu toată evidența cel puțin două idei majore ale ierarhului nostru: pe de o parte, recunoașterea ierarhiei proprii și autonomiei Bisericii românești, alături de Biserica Sârbă, deoarece ambele sunt biserici creștine surori, iar, pe de altă parte, recunoașterea politică a națiunii române egală cu celelalte națiuni în structura de ansamblu a imperiului: „Să nu cugeți, rogu-te, că prin așa o faptă loială vei dezbină Biserica; nu, nu o vei desbina, ci prin aceasta o vei lega cu mult mai tare decât își poate cineva închipui. [...] În privința stării politice, doresc ca și neamul meu cel românesc să capete existența sa în politică după

⁶ *Actele sinoadelor Bisericii greco-răsăritene din Ardeal din anii 1850 și 1860*, Sibiu, 1860, pp. 38–41.

⁷ *Ibidem*, pp. 71–72.

principiul egalității. Jur pe Dumnezeu cel viu că îndemnul acestei scrisori a mea nu e oarecare deșertăciune, [...] pentru aceea încă o dată Te rog să binevoiești a mângâia ierarhia română cu o rânduială grabnică, care să răspundă spiritului timpului și lipsei Biserice și a recunoaște independența Bisericei noastre române și a sădi prin aceasta piatra frățietății creștine...”.⁸

Un nou memoriu, expediat de Șaguna împăratului prin intermediul guvernatorului Transilvaniei, cuprindea nouă puncte din care ierarhul român își exprima doleanțele față de situația românilor în cuprinsul monarhiei. Între aceste puncte, de departe iese în evidență dezideratul referitor la reînființarea Mitropoliei Ardealului. De la bun început Șaguna își exprima mahnirea față de faptul că Bisericii Unite i se acordase dreptul de înființare a Mitropoliei Blajului, în 1853, cu eparhiile subordonate, Gherla și Lugoj, în timp ce ortodocșilor nu li s-a oferit acea șansă, deși mitropolia lor a fost desființată prin Unirea cu Biserica Romei în perioada 1698–1701. Concomitent, în acel memoriu era reliefată situația dificilă în care se găsea ortodoxia ardeleano-bănățeană, menținută de autorități într-o perpetuă stare de inferioritate și chiar de umilință față de celelalte confesiuni din acel areal. Prezentăm spre ilustrare argumentarea șaguniană a acestei situații: „Biserica noastră oftează în profundă întristare pe când celelalte Biserici în țară se bucură. Catolicii privesc plini de încredere veselă la concordat, care libertatea Bisericii lor o asigură pe bază fermă; protestanții de confesiune augustană primă o instrucțiune nouă pentru reprezentarea și administrarea Bisericii lor; greco-catolicii se veselesc pentru înființarea unei Mitropolii și a două episcopii nouă; numai noi nu ne putem ridica ochii într-o bucurie, deoarece noi trebuie să simțim în toate zilele că religiunea noastră este încă numai suferință”.⁹

Acțiunile pentru reînființarea Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei au continuat și în anii următori, 1861, 1862 și 1863, chiar dacă toate eforturile lui Șaguna și a elitelor din Caransebeș, Lugoj, Timișoara sau Arad nu au produs rezultatul scontat, mai ales că între opozanți s-au găsit o serie de reprezentanți ortodocși sârbi vehemenți împotriva separației, precum și episcopul E. Hacman al Bucovinei, cel din urmă susținând înființarea separată a unei mitropolii, alta

⁸ Ilarion Pușcariu, *op. cit.*, pp. 38–39.

⁹ Nicolae Popea, *Arhiepiscopul și Mitropolitul Andrei Șaguna*, Sibiu, 1886, pp. 101–102; Ilarion Pușcariu, *op. cit.*, p. 128.

decât cea preconizată de Șaguna. Spre ilustrarea acestui militantism perseverent, amintim faptul că, în perioada 22–28 martie 1864, s-a derulat un nou sinod la Sibiu, în cadrul căruia a fost adoptat un *Regulament de organizare a viitoarei eparhii*, document ce conținea 174 de paragrafe. În același timp a fost elaborat un nou memoriu și transmis împăratului Francisc Iosif, în care din nou apărea reiterată nevoia stringentă de reînființare a Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei.¹⁰ Demersurile și încercările șaguniene întinse de-a lungul a 14 ani nu au rămas însă fără rezultat în cele din urmă, deoarece prima reușită a fost hotărârea Congresului Național Bisericesc Sârb din august 1864, prin care s-a acceptat separarea ierarhică dintre Biserica Ortodoxă Sârbă și cea românească, însă încununarea eforturilor lui Șaguna s-a împlinit abia în 12/24 decembrie 1864, când, printr-un „autograf imperial” a fost reînființată vechea Mitropolie a Transilvaniei: „Ascultând rugărilor românilor gr.-or. din Transilvania și Ungaria, în conconanță cu intențiunea manifestată prin rezoluțiunile mele din 27 septembrie 1860 și din 25 iunie 1863, am încuviințat ca pentru dânșii să se înființeze o Mitropolie independentă, ordonată cu cea sârbească și ca Biserica episcopască din Transilvania să se ridice la demnitatea mitropolitană. Totodată aflu a Te denumi pe Domnia Ta de Arhiepiscop și Mitropolit al românilor gr.-orientali din Transilvania și Ungaria”.¹¹ O circulară a înaltului ierarh Șaguna preciza o serie de lămuriri privind eparhiile sufragane componente ale reînființatei mitropolii, precizând că Mitropolia este alcătuită din eparhiile cele de până în prezent, a Aradului și Ardealului, adăugându-se localitățile românești incluse până atunci eparhiilor din Timișoara și Vârșeț. Comunitățile românești din protoieriiile Lugojului, Caransebeșului, Mehadieii, Făgetului, Jebelului, Vărădia, Vârșetului, Palancei, Ciacovei și Panciovei se vor organiza în eparhie cu reședința episcopală în Caransebeș. Parohiile din Protopopiatele Lipovei, Hasiașului, Cenadului, Timișoarei, Becichierecului, Chehindei se vor încorpora în Episcopia de Arad. În privința localităților combinate din Episcopiile Aradului, Vârșetului și Timișoarei se va lua act de hotărârea adunării sinodale din Carloviț, care va permite comunităților respective să se exprime de care Mitropolie doresc să aparțină, după care se va analiza situația, iar decizia finală va fi transmisă

¹⁰ *Actele sinodale Bisericești greco-răsăritene în Ardeal din anul 1864*, Sibiu, 1864, pp. 276–283.

¹¹ N. Popea, *Arhiepiscopul și Mitropolitul Andrei Șaguna...*, p. 146; Idem, *Vechea Mitropolie...*, pp. 295–296.

cancelariei aulico-ungară sau Ministerului de război.¹² Drept urmare, Curtea vieneză l-a numit pe Șaguna arhiepiscop și mitropolit al noii arhidieceze, iar înălțimea evenimentului și importanța acestuia pentru românii ortodocși ardeleni și bănățeni au fost splendid ilustrate de mitropolit în memoriile sale: „Anul 1864 al mângâierii și bucuriei supreme a fost pentru toți românii de religie greco-răsăriteană în Transilvania și Ungaria de cea mai mare însemnătate și epocală, căci după ce în luna iulie s-a ales mitropolit sârbesc Samuil Mașirevici în locul lui Iosif Raiacici și s-a rânduit ținerea unui sinod episcopesc”, după care „a urmat în 12/24 decembrie rezolvarea prea înaltă a Mitropoliei noastre și denumirea mea de Arhiepiscop al Ardealului și Mitropolit al tuturor românilor greco-răsăriteni din Ungaria și Ardeal”.¹³ Arhidieceza avea să cuprindă trei eparhii, Arhiepiscopia Sibiului, Episcopia Aradului și Episcopia Caransebeșului, ultima reactivată în anul 1865.

Odată cu instaurarea dualismului austro-ungar, în 1867, mitropolitul Șaguna, grație legăturilor sale cu ministrul Cultelor, Iosif Eötvös, a reușit, printr-un articol din Legea IX/1868, adoptată atât în dieta maghiară, cât și în Casa Magnaților (mai–iunie 1868), sancționată apoi și de împărat, să obțină „existența și autonomia” Mitropoliei Ortodoxe Române din Transilvania în cadrul „statului dualist austro-ungar”,¹⁴ lege care încetățenea stabilitatea și durabilitatea acestei instituții bisericești. În același an, 1868, doar câteva luni mai târziu (septembrie–octombrie) avea să se desfășoare la Sibiu un Congres Național Bisericesc al românilor din Mitropolia Transilvaniei, la care au participat 90 de deputați din cele trei eparhii, câte 10 clerici și 20 mireni din fiecare, congres la care, între altele, s-a dezbătut un proiect elaborat de Andrei Șaguna, un proiect referitor la organizarea Bisericii române cu unele ne semnificative modificări. Congresul l-a adoptat sub denumirea de *Statutul Organic al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania*, aprobat și de autoritățile maghiare în luna mai 1869.¹⁵ *Statutul Organic*, devenit o adevărată constituție pentru Biserica Ortodoxă, așa cum a

¹² Idem, *Vechea Mitropolie...*, p. 304; Ilarion Pușcariu, *op. cit.*, p. 312.

¹³ *Memoriile arhiepiscopului și mitropolitului Andrei Șaguna din anii 1846–1871*, Sibiu, 1923, pp. 95–96.

¹⁴ N. Popea, *Vechea Mitropolie...*, pp. 327–336; Ilarion Pușcariu, *op. cit.*, pp. 163–166.

¹⁵ Sofron Vlad, *Din viața Mitropoliei ardeleni în cei 100 de ani de existență*, în „Mitropolia Ardealului”, Sibiu, 1964, IX, nr. 11–12, pp. 842–844.

fost gândit, avea la bază tradiția Bisericii primare.¹⁶ În octombrie 1870, în baza acestei „constituții bisericești”, avea să se deruleze un alt Congres Național Bisericesc al românilor ortodocși, unde mitropolitul Șaguna proclama înființarea și a altor episcopii în Transilvania și Banat, în centre urbane importante precum Timișoara, Oradea și Cluj, năzuințe care s-au concretizat abia în perioada interbelică.

Încheierea pactului dualist austro-ungar a deschis o nouă etapă în istoria românilor din Transilvania și Banat. Suveranul Franz Iosif a devenit împăratul Austriei și regele apostolic al Ungariei, luând ființă astfel Imperiul Austro-Ungar; concomitent, Franz Iosif, în 27 mai/8 iunie, a sancționat anexarea Transilvaniei la Ungaria, decizie promulgată de dieta maghiară la 17 decembrie 1867. De aceea, până la finalul Marelui Război, printr-o serie de legi discriminatorii (ca de pildă, Legea uniunii, Legea pentru egala îndreptățire a naționalităților, Legea învățământului, Legea Electorală, Legea Trefort, Legea Banffy, Legea Appony etc.) au fost grav diminuate drepturile și libertățile bănătenilor și ardelenilor, cu accente evidente de atingere a autonomiei Bisericii Ortodoxe Române. Chiar și în aceste condiții, Șaguna și ceilalți succesori pe scaunul mitropolitan, episcopii eparhioți de la Arad și Caransebeș, prin atitudinea lor vădit proimperială au reușit să obțină pentru enoriașii lor o sumă de înlesniri religios-culturale, precum: înființarea de școli confesionale populare, de gimnazii în cele trei centre eparhiale, pregătirea de clerici și dascăli în Institutele Teologic-Pedagogice, tipărirea de cărți bisericești și manuale școlare, toate în limba română, pregătirea de cadre didactice pentru învățământul superior teologic și pedagogic, înființarea și tipărirea de publicații bisericești.¹⁷

Revenind asupra principiilor de bază cuprinse în *Statutul Organic*, spre a ilustra numeroasele imixtiuni ale statului în modul de funcționare a Bisericii, amintim că acestea instituiau autonomia și sinodalitatea drept principii fundamentale ale Bisericii române. În ce privește autonomia față de stat, aceasta presupunea că Biserica era apărută împotriva oricărui amestec sau aservire din partea împăratului, a guvernului sau a altor reprezentanți politici imperiali. Sinodalitatea presupunea colaborarea dintre clerici (1/3) și mireni (2/3) la

¹⁶ Liviu Stan, *Mirenii în Biserică. Studiu canonic-istoric*, Sibiu, 1939, p. 191.

¹⁷ Pe larg, vezi Nicolae Bocșan, *Instaurarea dualismului austro-ungar și consecințele sale*, în volumul „Istoria Românilor”, vol. VII, tom I, București, 1999, pp. 748–780.

conducerea și organizarea problemelor bisericești, caz în care Biserica era protejată față de orice formă de absolutism ierarhic. Elementul laic putea participa la conducerea Bisericii în toate nivelurile sale administrative de funcționare – parohie, protopopiat, eparhie – în chestiuni bisericești, cultural-școlare și economice, care, potrivit canoanelor, reveneau și în competența acestuia. De precizat rămâne faptul că problemele de ordin dogmatic reveneau exclusiv de drept sinodului mitropolitan, format din toți ierarhii ortodocși români din Transilvania și Banat.¹⁸

Biserica bănățeană, la cumpăna dintre veacurile al XIX-lea cu al XX-lea, a jucat un rol esențial în dinamica economico-socială și culturală a societății, rol evidențiat mai ales în perioadele de criză, în momentele istorice în care comunitatea locală era lipsită de sprijin din partea autorităților statului sau văduvită de ocrotirea legilor. În asemenea perioadă, un astfel de rol și l-a asumat Eparhia Caransebeșului în timpul păstoririi lui Miron Cristea (1910–1919). În primele două decenii ale secolului al XX-lea, Episcopia Caransebeșului, prin administrația sa, a manifestat o preocupare precumpănitoare nu doar pentru rezolvarea chestiunilor bisericești și școlare, cât și pentru revirimentul social, economic și cultural al enoriașilor români din eparhie. Același rol și l-a asumat și administrația eparhială din Arad, în anii dinaintea și din timpul Marelui Război. Într-un climat de instabilitate politică și identitară, și în condițiile dificile impuse Bisericii Ortodoxe din Transilvania și Banat de monarhia austro-ungară, în special prin legile școlare apponyene, episcopul Caransebeșului, Nicolae Popea, se stingea din viață la 26 iulie 1908,¹⁹ într-un moment dificil pentru soarta Bisericii și a școlii din regiune. Anii următori, după dispariția episcopului Popea, au fost tot mai dificili pentru Eparhia Caransebeșului. Campania guvernamentală ostilă Episcopiei de Caransebeș se datora, primordial, luptei pe care aceasta a promovat-o permanent în direcția afirmării culturii și spiritualității românești. În jurul centrului eparhial din Caransebeș erau concentrați cei mai consecvenți militanți ai recunoașterii drepturilor naționale pentru români

¹⁸ Al. Muraru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885–2000. Biserică. Națiune. Cultură*, vol. III, tom I, București, Editura I.B.M. al Bisericii Ortodoxe Române, 2006, p. 28.

¹⁹ Ion Pârvu, *Biserică și societate în Episcopia Caransebeșului în perioada păstoririi episcopului Nicolae Popea (1899–1908)*, (în continuare I. Pârvu, *Biserică și societate...*), Timișoara, Editura Eurostampa, 2009, p. 90.

(Coriolan Brediceanu, Valeriu Braniște, George Dobrin, Aurel Novac, Patriciu Dragalina, Ștefan Petrovici, Alexandru Mocioni ș.a.), cei care au fost coopțați în sinodul eparhial, forul administrativ ce conducea destinele diecezei și, care, împreună cu clerul bisericesc, au realizat în timp o adevărată opoziție guvernului de la Budapesta, care-și propunea etatizarea școlilor confesionale și, implicit, creșterea numerică a școlilor cu predare în limba maghiară.²⁰

Ajuns ierarh la Caransebeș în anul 1910, după ce vreme de 16 luni alegerile pentru episcopi au fost motivul unei înverșunate dispute între adepții politicii naționale și filomaghiarii bănățeni, fiecare dintre cele două „tabere” locale dorind impunerea propriului candidat,²¹ Miron Cristea a însemnat pentru spațiul Banatului de sud nu doar liniște și stabilitate bisericească, ci și o speranță pentru progresul social al comunităților bisericești din eparhie. Acesta a fost motivul pentru care protopopul Andrei Ghidiu al Caransebeșului, preotul profesor Petru Barbu și protosinghelul Iosif Badescu, toți trei membri marcanti ai sinodului diecezan, susținuți de lugojeni, au putut să-l aleagă în cea de-a treia încercare electorală pe Miron Cristea, în perioada de vacanță episcopală, cel care fusese consilier mitropolitan la Sibiu și străin de orgoliile locului.²² Hirotonirea acestuia a avut loc în catedrala mitropolitană din Sibiu la 20 aprilie 1910, iar la acel eveniment au participat mitropolitul Ioan Mețianu și episcopul Ioan Papp al Aradului. Alocuțiunea lui Miron Cristea, cu acel prilej, scotea în evidență armonia perfectă dintre experiența sa teologică și neliniștile de ordin național care-l însuflețeau pentru a arhipăstori cu demnitate enoriașii din episcopia încredințată.²³ La sfârșitul ceremoniei, noul episcop avea să-și rostească propriul ideal exprimat prin promisiunea că legea și credința strămoșească, cultura și limba română, iubirea și dezvoltarea țării, sunt luceferii conducători ai activității și slujirii sale.²⁴ Discursul său rostit cu ocazia întronizării la

²⁰ Constantin Brătescu, Florin Dobrei, Daniel Alic, *Episcopia Caransebeșului*, în „Autocefalie și responsabilitate”, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2010, p. 828.

²¹ Florin Dobrei, *Alegerea, hirotonirea și instalarea episcopului Miron Cristea al Caransebeșului (1910–1919) – reflectare în presa bisericească sibiană și arădeană a vremii*, în volumul „Credință și Mărturisire”, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2010, p. 247.

²² Victor Lăzărescu, George Dobrin, *Alegerea episcopului Miron Cristea la Caransebeș*, în „Mitropolia Banatului”, Timișoara, 1983, XXXII, nr. 10–12, p. 698.

²³ Daniel Alic, *Hirotonirea și instalarea episcopului Miron Cristea în scaunul vlădicesc de la Caransebeș*, în „Foaia Diecezană”, Caransebeș, serie nouă, 2005, XI, nr. 9–10, p. 8.

²⁴ „Foaia Diecezană”, Caransebeș, 1910, XXV, nr. 17, din 25 aprilie, pp. 3–6.

Caransebeș (25 aprilie/8 mai 1910) rămâne un veritabil crez cultural și duhovnicesc propus eparhiei, ce conține cuvinte emoționante prin care erau afirmate principalele obiective ale Bisericii bănățene. A fost prilejul cu care ierarhul își propunea să ducă moștenirea înaintașilor slujitori, care s-au străduit să păstreze nealterate credința și tradițiile din aceste meleaguri, precizând că în evoluția culturală românească și bănățenii au avut un rol esențial. De asemenea, face îndemnul părintesc spre dragoste sinceră față de Biserică și Patrie, pentru legea românească, pământul strămoșilor și limba națională.²⁵ Discursul s-a dovedit în timp a fi adevăratul său crez politic, cultural și duhovnicesc, chiar și în anii grei ai Marelui Război prin care a trecut și Eparhia Caransebeșului. În perioada păstoririi lui Cristea încă se mai simțeau în zonă efectele „epocii terorii”, cea dintre 1904–1910, epocă pe care a analizat-o cu luciditate, impunând măsuri sănătoase întru apărarea instituțiilor școlare și culturale, amenințate în permanență de autorități cu etatizarea.²⁶

Ca și înaintașii săi, mai ales Ioan Popasu, Miron Cristea s-a străduit să lărgască spațiul de influență al școlii confesionale la nivelul întregii comunități, transformând această instituție într-un adevărat focar de cultură, de educație și iluminare. În optica sa, preotul și învățătorul trebuiau să devină actorii luminării la sate, datoria lor fiind „să răspândească în toate privințele lumină în sânul poporului ce-l păstoresc și conduc”, numindu-i „Lumina lumii” (Ioan 8, 12). Cel mai relevant sprijin al preoților și dascălilor în opera de „luminare” a comunelor bisericești era *Asociațiunea pentru literatură română și cultura poporului român*, ale cărei merite le reliefa pe larg episcopul diecezan într-o Circulară din 16 octombrie 1910, prin care le solicita preoților să prezinte comunităților bisericești rosturile *Astrei*, să îndemne locuitorii să devină membri-sprijinători, să citească literatura editată de Asociațiune.²⁷

În Eparhia Aradului, începutul de secol XX s-a dovedit a fi aproape similar cu situația episcopiei caransebeșene. După trecerea în veșnicie a episcopului Iosif Goldiș, până la alegerea noului ierarh conducerea eparhiei o asigura

²⁵ *Ibidem*, pp. 9–14.

²⁶ Cornel Corneanu, *Trecute vieți în granița bănățeană*, în „Luceafărul”, Caransebeș, 1941, VII, p. 17; Constantin Brătescu, *Orașul Caransebeș în anul dezrobirii sale: 1919*, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2019, p. 8.

²⁷ Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea. Circulare școlare bănățene*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, pp. 485–486.

Consistoriul eparhial. Conform *Statutului Organic*, în primele trei luni Consistoriul diecezan urma să întreprindă toate „dispozițiunile trebuincioase” pentru convocarea Sinodului eparhial electoral în vederea alegerii noului episcop. Consistoriul arădean, în ședința din 20 mai/2 iunie 1902, a convocat sinodul extraordinar eparhial în ziua de 30 mai/12 iunie în catedrala din Arad cu scopul alegerii noului ierarh eparhial.²⁸ În urma votului din 24 iunie 1902, a fost declarat câștigător Vasile Mangra (30 de voturi), în dauna arhimandritului Augustin Hamsea (20 voturi) și a protosinghelului Ioan I. Papp (1 vot). Alegerea lui Mangra urma să fie înaintată de mitropolitul Mețianu spre validare guvernului maghiar. Cu toate demersurile Consistoriului eparhial arădean, la 17 decembrie 1902 ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Wlassics Gyula, avea să transmită mitropolitului Mețianu faptul că regele nu a dorit să recunoască alegerea protosinghelului Vasile Mangra, vicar al Episcopiei Ortodoxe Române de Oradea Mare, ca ierarh al Eparhiei Aradului, hotărâtă în cadrul Sinodului ținut la 12 iunie același an.²⁹ Într-o nouă ședință plenară a Consistoriului arădean (30 decembrie 1902/12 ianuarie 1903), aflată sub președinția lui Ioan I. Papp, la care au participat o serie de intelectuali de frunte din Banat și Crișana – dr. N. Oncu, dr. N. Oprean, Sava Raicu, Augustin Boțoc, Roman Ciorogariu, Aurel Petrovici, Gherasim Șerb, C-tin Gurban, Traian Vățianu etc. – s-a decis ca alegerile să aibă loc în ziua de 30 ianuarie/12 februarie 1903.³⁰ Al doilea tur de alegeri de episcop i-a avut drept candidați pe protosinghelul Ioan I. Papp și arhimandritul Augustin Hamsea, fiind declarat câștigător primul cu 36 de voturi, contra a 20 de voturi obținute de arhimandrit. Noul episcop devenea al cincelea ierarh din perioada *Statutului Organic*, urmându-i lui Procopie Ivașcoviți (1853–1873), Miron Romanul (1873–1874), Ioan Mețianu (1875–1898) și Iosif Goldiș (1898–1902). Hirotonirea sa ca episcop s-a înfăptuit la 23 aprilie 1903 în Biserica-catedrală a Sibiului, solemnitate la care au participat mitropolitul Mețianu, episcopul de Caransebeș N. Popea, Ilarion Pușcariu, arhimandritul Filaret Musta, apoi protopopii Vasile Beleş și dr. Ioan Trăilescu

²⁸ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad (în continuare S.J.A.N. A.), *Colecția de documente*, dosar 66, fila 7; *Alegerea de episcop*, în „Tribuna Poporului”, 1902, VI, nr. 71, din 30 aprilie/3 mai, p. 1.

²⁹ „Biserica și Școala”, Arad, 1902, XXVI, nr. 50, din 15/28 decembrie, p. 417.

³⁰ „Tribuna Poporului”, Arad, 1903, VII, nr. 1, din 1/14 ianuarie, p. 2.

și Vasile Beleş, precum și ieromonahul dr. E. Miron Cristea. Mai adăugăm faptul că la acel eveniment a mai participat și o delegație numeroasă din partea Consistoriilor diecezane de la Arad și Oradea Mare.³¹

La începutul cârmuirii sale, Episcopia Aradului își întindea jurisdicția și teritoriul administrativ peste un areal geografic foarte întins, ce cuprindea părțile arădene, crișene și timișene, în vreme ce la Arad și Oradea funcționa câte un consistoriu eparhial, cel orădean fiind coordonat de un vicar episcopal. Inițial, la debutul arhipăstoririi lui I. Papp, la Arad a fost instalat arhimandritul Vasile Mangra, iar după alegerea acestuia ca mitropolit al Transilvaniei, a fost desemnat protosinghelul Roman Ciorogariu, fost profesor și director al Institutului Teologic-Pedagogic din sediul episcopal. Începuturile păstoririi lui Papp în dieceza Aradului au fost relativ timide și reținute, dată fiind neîncrederea enoriașilor săi, provocată de cele două alegeri anterioare, la care se mai adăuga situația școlilor confesionale intrate sub lupa autorităților maghiare, cu scopul etatizării acestora și, impicit, procesul de maghiarizare promovat constant în acest scop. Dascălii erau insuficient și inconstant salariați, iar edificiile școlare românești erau puține și dotate necorespunzător cu material didactic. Singurele instituții școlare medii – Institutul Pedagogic-Teologic și Școala Civilă de Fete – aveau misiunea de a pregăti cadrele didactice și preoțești pentru populația românească din Banat, Crișana și până în Maramureș. Biserica-catedrală „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul”, înălțată în timpul episcopatului lui Ivașcoviți, se găsea la început de secol XX într-o stare deplorabilă în urma unor fisuri serioase deschise în zidul sudic al imobilului. Demersul a fost unul dintre cele mai îndrăznețe eforturi pe care episcopul le-a întreprins în direcția refacerii acestui impozant lăcaș de cult. Episcopul Ioan Papp a coordonat biserica într-o perioadă când aceasta era cumplit bântuită de strădaniile guvernului budapestan de a-i știrbi autonomia și de a-i statiza școlile confesionale. Ierarhul admitea că autonomia Bisericii reprezintă un drept ce trebuie transmis moștenire urmașilor noștri, aidoma unui legat testamentar ce trebuia transmis din generație în generație.³² În anul 1908, odată cu stingerea din viață a episcopului de Caransebeș, Ioan I. Papp a fost încredințat de mitropolit să prezideze

³¹ Idem, 1903, VII, nr. 58, din 26 aprilie/9 mai, pp. 1–2.

³² *Protocol despre ședințele Sinodului eparhial*, Arad, 1908, pp. 4–7.

alegerea noului ierarh din cetatea de pe Sebeș. Cuvântul său de deschidere la sinodul electiv, întrunit cu ocazia alegerii de episcop, reliefa importanța autonomiei Bisericii, deoarece doar ea putea garanta conservarea identității naționale și dezvoltarea comunitară din toate punctele de vedere.³³

În legătură cu activitatea pastorală din întreaga eparhie, precizăm că în perioada 1903–1913 episcopul a efectuat 131 vizite canonice, a sfințit 45 de biserici din diferite comunități, iar în cele peste două decenii de arhipăstorire a sfințit un total de 60 de biserici, dintre care 37 construite din temelii și 23 renovate, ceea ce presupune tot atâtea vizite canonice în sânul comunităților. Papp a rămas în memoria diecezei arădene și sub chipul unui constant apărător al școlii românești. În această direcție s-a îngrijit de îmbunătățirea stării Institutului Teologic-Pedagogic sub raportul disciplinei, a instrucțiunii și a creșterii religios-morale, vizitând astfel periodic institutul și asistând deseori la prelegerile și examenele din renumita școală, iar mai apoi sugerând o serie de corecturi în procesul instructiv-educativ.³⁴

În primii ani ai secolului al XX-lea, una dintre frământările Bisericii arădene a fost „salvarea” școlilor confesionale românești de la procesul transformării acestora în școli de stat, consecință ce aducea cu sine pierderea dreptului de utilizare a limbii române ca limbă de predare. Așa de pildă, prin proiectul de lege școlară din 1904 se urmărea, după însăși mărturisirea ministrului propunător, „ca fiecare cetățean maghiar care iese din școala elementară să știe vorbi cu cetățenii săi maghiari și în limba maghiară.”³⁵ Atitudinea episcopului față de acest proiect de lege a fost una tranșantă, de mobilizare a întregului episcopat român spre a-și trimite delegați la guvern în interes național, întrucât prin ordonanțele emise se atenta la existența și specificul școlilor confesionale.³⁶ Alături de mitropolitul Ioan Mețianu, Papp solicita retragerea proiectului de lege, motivând argumentat și arătând că el lovea în autonomia Bisericii românești, garantată prin legi de stat. La data de 8 mai 1906, într-o ședință a Camerei

³³ V. Popeangă, I. B. Mureșianu, *Aradul cultural în lupta pentru înfăptuirea Marii Uniri (1908–1918)*, Arad, 1991, pp. 12–13.

³⁴ Teodor Botiș, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic ortodox român din Arad* (în continuare T. Botiș, *Istoria Școlii...*), Arad, 1922, pp. 124–125.

³⁵ „Tribuna Poporului”, 1904, VII, nr. 13, p. 4.

³⁶ Eugenia Greceanu, *Contribuții privind participarea clerului arădean la pregătirea marelui act național de la Alba-Iulia*, în „Mitropolia Banatului”, Timișoara, 1988, XXXVIII, nr. 6 p. 41.

Magnaților, episcopul arădean rostea un amplu discurs, în care atrăgea atenția că acel proiect de lege trebuie să excepteze „Biserica noastră”, motivând că „noi, ca reprezentanți ai confesiunii susținătoare de școli, am apărut aici în apărarea drepturilor Bisericii noastre asigurate în legile fundamentale ale țării” și că intențiile guvernului maghiar „lezează pe lângă multe alte drepturi ale Bisericii noastre și acest drept cardinal ca ea să-și poată instrui enoriașii în limba lor maternă”, criticând multe prevederi din proiect, ca de pildă dreptul autorităților maghiare de a-i subordona instituțional pe învățătorii confesionali români.³⁷ A urmat un alt proiect de „reformă școlară”, de data aceasta și mai radical în ceea ce privește învățământul în limba maternă, proiect elaborat de Albert Apponyi. Împreună cu mitropolitul Mețianu, cu episcopul Caransebeșului N. Popea, I. Papp prezenta ministrului Cultelor un nou memorandum în ziua de 7 martie 1907, solicitând cu fermitate retragerea acestuia.³⁸ La inițiativa episcopului arădean, dar și cu sprijinul consistoriului diecezan, s-a putut crea un „Fond cultural diecezan” destinat susținerii școlilor sărace și avizate la ajutor material din partea guvernului, fond care s-a dovedit a fi un prețios sprijin pecuniar școlilor confesionale din eparhie lipsite de mijloace materiale, precum și completării salariilor învățătoresți.

Biserica Ortodoxă Română, prin reprezentanții săi, în anii dualismului austro-ungar a însemnat un sprijin real în apărarea limbii și culturii române, de respingere a predării religiei în școlile sale confesionale într-o altă limbă decât cea română, aspect promovat și în cele trei institute teologic-pedagogice din mitropolie. Astfel, în anul 1911, cu ocazia serbărilor destinate comemorării *Astrei*, care s-au desfășurat la Blaj, și unde episcopul Ignatie Papp a participat alături de episcopul Miron Cristea, în alocuțiunea sa ierarhul arădean spunea între altele că „noi arhieriei am luat îndemn de a participa la aceste sărbători mari, sărbători de unitate culturală. Când este vorba de interesele superioare ale neamului nostru, deși noi românii suntem divizați în două biserici, totuși suntem una în ce privește cultivarea și conservarea limbii și a literaturii noastre naționale și ne prezentăm întotdeauna, ca doi brazi într-o tulpină, ca doi ochi

³⁷ Idem, *Contribuții privind activitatea ierarhilor din Ardeal și Banat pentru drepturile românești în epoca dualistă (1867–1918)*, în „Mitropolia Banatului”, Timișoara, 1987, XXXVII, nr. 4, pp. 69–70.

³⁸ „Tribuna”, Arad, 1907, XI, nr. 96, din 1/14 mai, p. 3.

într-o lumină”.³⁹ Era o dovadă clară a faptului că episcopul se ridica deasupra unui confesionalism îngust și păgubos pentru neamul românesc.

La cumpăna dintre veacurile al XIX-lea cu al XX-lea și până la declanșarea Marelui Război, Biserica Ortodoxă din Ardeal și Banat și-a asumat rolul de primă și fundamentală instituție care s-a implicat și a promovat nemijlocit întreaga paletă de acțiuni a mișcării de emancipare națională a românilor bănățeni și ardeleni, susținând prin toate demersurile sale limba și cultura românească, învățământul confesional și teologic-pedagogic, tipărirea și difuzarea de carte religioasă și laică românească și militând constant pentru luminarea poporului prin școală și educație, prin generațiile de absolvenți din cele trei Institute Teologice-Pedagogice de la Sibiu, Arad și Caransebeș.

I.2. Organizarea teritoriului – eparhii, ierarhi

Episcopia Aradului își are începuturile la nivelul anului 1706, când Isaia Diacovici pune bazele sediului episcopal, în urma cumpărării unor clădiri și terenuri de pe malul drept al Mureșului, respectiv pe teritoriul de azi al Aradului, fapt certificat printr-o diplomă din 15 aprilie 1706, emisă de autoritățile imperiale.⁴⁰ De la numirea de către imperiali a lui Diacovici pe scaunul mitropolitan de la Carloviț (24 mai 1708, atunci când a fost confirmat drept mitropolit al tuturor ortodocșilor sârbi, ruteni și români din monarhia austriacă), pe scaunul episcopal arădean s-a perindat un întreg șir de episcopi sârbi care va înceta în anul 1829, odată cu alegerea lui Nestor Ioanovici (1829–1830) drept primul episcop de origine română al Episcopiei de Arad.⁴¹ Administrativ-jurisdicțional Eparhia Aradului se întindea pe întreg teritoriul Partium-ului, respectiv asupra tuturor parohiilor ortodoxe din comitatele Arad, Bichiș, Bihor, Cenad, Ciomgrad, Crasna, Hălmagiu, Sătmăr, Solnoc și Zarand, fiind cea mai întinsă

³⁹ *Serbările de la Blaj. O pagină din istoria noastră culturală*, Blaj, 1911, p. 175.

⁴⁰ Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706–1918)* (în continuare P. Vesa, *Episcopia Aradului...*), Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 61; Gheorghe Ciuhandu, *Schițe din trecutul românilor arădeni din veacul XVIII*, Arad, 1934, p. 10; Ștefan Lupaș, *Suprimarea Mitropoliei Banatului în urma războiului turco-austriac 1683–89*, în „Mitropolia Banatului”, an VIII (1958), nr. 7–8–9, pp. 191–192.

⁴¹ *Ibidem*, p. 62, 94–96; Ștefan Lupaș, *Episcopul unit Samuil Vulcan împotriva episcopiei lui Nestor Ioanovici*, în *Triumful Ortodoxiei la Arad*, Arad, 1929, pp. 228–232.

eparhie ortodoxă de rit răsăritean din întreaga Mitropolie a Carlovițului.⁴² În urma pactului dualist, după anexarea Transilvaniei la Ungaria, singurul comitat care avea administrație românească, cel al Zarandului, a fost desființat în anul 1876, zona Hălmaگیului fiind inclusă în comitatul Arad, iar cea dinspre Brad comitatului Hunedoarei.⁴³ În urma acestei decizii imperiale, s-a mărit suprafața comitatului Arad cu cel puțin 34 de localități, arealul acestuia atingând 6.443 km² și rămânând nemodificat până la 1918. Prin înființarea și recunoașterea unui Consistoriu Eparhial la Oradea (coordonat de un vicar, ca reprezentant al Episcopiei Arad), din perspectivă jurisdicțional-teritorială Episcopia Aradului cuprindea 14 protopopiate cu 575 parohii, din care primele 7 protopopiate reveneau consistoriului eparhial de la Arad (Arad, Chișineu-Zărand, Hălmaگیu, Ineu, Buteni, Șiria și Vărădia de Mureș) iar următoarele 7 protopopiate erau incluse administrativ Consistoriului de la Oradea (Oradea, Lunca, Peștiș, Pomezău, Beiuș, Meziud și Beliu).⁴⁴

Considerat ca fiind deosebit de întins, teritoriul Eparhiei Aradului, din perspectiva coordonării administrative și jurisdicționale, în toată perioada de până la Primul Război Mondial elita laică și clericală ardeleană a încercat dobândirea reactivării Episcopiei Oradei. Abia în anul 1920 s-a împlinit acest deziderat, astfel că, prin reînființarea Episcopiei orădene, Episcopia Aradului a pierdut ținuturile Bihorului, rămânând doar cu 14 protopopiate, din care 7 la nordul Mureșului (Arad, Chișineu-Criș, Buteni, Hălmaگیu, Ineu, Șiria, Radna) iar următoarele 7 la sudul Mureșului, în ținuturile bănățene (Balint, Belint, Bichiș, Comloșul Bănățean, Lipova, Timișoara și Vinga). Odată cu reînființarea Mitropoliei Transilvaniei (1864), cu reședința la Sibiu, după un secol și jumătate de subordonare față de ierarhia Bisericii sârbe, s-au produs o serie de modificări referitoare la apartenența ținuturilor de la sud de Mureș la o episcopie sau alta. Prin diploma imperială din 6 iulie 1865 au fost recunoscute trei episcopii, Arad (ce includea și Bihorul), Sibiu și Caransebeș, delimitându-se încă de atunci și protopopiatele aferente acestora. Deoarece la Timișoara n-a

⁴² Idem, *Suprimarea Mitropoliei Banatului în urma războiului turco-austriac din 1863–99*, în „Mitropolia Banatului”, 1958, VIII, nr. 7, p. 190.

⁴³ *Izvoare de demografie istorică (secolul al XIX-lea – 1914)*, vol. II, ed. îngrijită de Iosif I. Adam, Ioan Pușcaș, București, 1987, pp. 156–168.

⁴⁴ Petru Maior, *Istoria Bisericii Românilor*, vol. I, București, Editura Viitorul Românesc, 1995, p. 276.

fost recunoscută episcopia solicitată de românii ortodocși bănățeni, ci doar o episcopie sârbească, pe lângă protopopiatele arădene existente încă din perioadă anterioară (Arad, Chișineu-Criș, Buteni, Ineu, Șiria, Vărădia de Mureș, Hălmagiu), comunitățile parohiale din protoierile Lipovei, Hașiașului, Timișoarei, Becichierecului, Cenadului, Chichindei Mari au fost și ele încorporate tot Episcopiei Aradului.⁴⁵

Reședința episcopală arădeană avea biserica cu hramul „Bunavestire”, fiind o clădire tot mai degradată în preajma revoluției pașoptiste. Cu toate insistențele episcopului Gherasim Raț către Mitropolia Carlovițului de a fi sprijinit financiar din „fondul comun” în refacerea sediului episcopal, sprijinul a întârziat să apară. Bombardamentele suportate de oraș în timpul revoluției de la 1848–1849 au afectat și mai grav reședința episcopală, astfel că, după moartea episcopului Raț, sediul episcopal a fost mutat provizoriu la Arad-Gai, vechea reședință fiind demolată în anul 1861, odată cu biserica-catedrală. În timpul păstoririi episcopiei de arhimandritul Patrachie Popescu (1850–1853), printr-un fond de 11.000 florini a fost achiziționat un teren intravilan și un imobil, în care a fost depozitat inventarul reședinței vechi, arhiva consistorială și unde a funcționat Consistoriul Eparhial până după venirea pe scaunul eparhial a episcopului Ioan Mețianu. Acestuia i se datorează construirea actualului sediu episcopal, ridicat în intervalul anilor 1879–1880, precum și a noului sediu al Institutului Pedagogic-Teologic arădean.

Chiar dacă problematica investigației noastre este focalizată pe o perioadă relativ scurtă de timp, a doua jumătate a secolului al XIX-lea până la sfârșitul celui de-al doilea deceniu al secolului al XX-lea, în continuarea demersului vom puncta totuși câteva dintre realizările semnificative ale episcopilor arădeni de secol XIX, prin care au reușit să conserve ființa și Biserica străbună în eparhia de pe Mureș. Primul episcop român instalat la Arad, după un întreg șir de episcopi sârbi, a fost **Nestor Ioanovici**⁴⁶ (1829–1830), care a administrat dieceza vreme de un an și câteva zile, preocupându-se în scurtă sa perioadă de

⁴⁵ Arhiva Protopopiatului Ortodox Român Bata, *Protocolul circularelor 1860–1877*, fila 290; I. D. Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. II, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1980, doc. 500, p. 852; doc. 510, pp. 866–867.

⁴⁶ Aspecte privind traseul său teologic, alegerea ca episcop pe scaunul vacant al eparhiei Aradului și sfârșitul episcopului, în preot dr. Pavel Vesa, *Episcopii Aradului. 1706–2006* (în continuare P. Vesa, *Episcopii Aradului...*) Arad, Editura Guttenberg Univers, 2007, pp. 83–89.

păstorire a diecezei de situația preoților de mir, de completarea salariului acestora, de disciplina clerului și de atragerea în cancelaria episcopală a unor preoți buni cunoscători de limbi străine. A urmat o vacanță episcopală la Arad, în cele din urmă fiind instalat din nou un episcop român. În această perioadă a vacanței episcopale Maxim Manuilovici a fost numit episcop-administrator la Arad, numirea sa fiind făcută de mitropolitul Ștefan Stratimirovici al Carlovițului dintr-o listă de șapte candidați.

Gherasim Raț⁴⁷ (1835–1850) originar din comitatul Bihor, a urmat un traseu formativ în școli confesionale din Oradea, Timișoara și Carloviț, iar mai apoi a aprofundat cursuri de Teologie la Universitatea din Viena. Și-a început cariera ca preot de mir, apoi ca protopop la Peștiș-Bihor, iar din 1822 până la numirea sa ca episcop (25 martie 1835) a funcționat ca profesor la Institutul Teologic din Arad. În 2 decembrie 1834 a intrat în monahism la Mănăstirea Racovaț, sub numele de Gherasim, când a fost și hirotosit protosinghel. La 25 martie 1835 a fost hirotonit episcop al Episcopiei Aradului. În calitatea sa de ierarh, Gherasim Raț s-a pus în slujba interesului Bisericii naționale, întreținând o lungă corespondență pe această temă cu Andrei Șaguna, cu episcopul Hacman al Cernăuțiului și cu mitropolitul Raiacici al Carlovițului. Din toate demersurile sale epistolare transpare ideea separației Bisericii naționale de sub ierarhia sârbă și înființarea unei mitropolii autonome a Transilvaniei, egală în drepturi cu celelalte mitropolii din imperiul austriac. Episcopul Raț s-a implicat nemijlocit în procesul de disciplinare a personalului clerical din eparhie prin emiterea unor circulare în această direcție. Introducerea limbii române în serviciul liturgic al catedralei din Arad a însemnat un succes al comunității ortodoxe române și a episcopului Raț, fapt care a influențat ideile de emancipare națională și bisericească, făcând un pas important spre despărțirea de ierarhia sârbă a Carlovițului.⁴⁸ De activitatea episcopului Gherasim Raț este legată românizarea centrului eparhial, prin promovarea de către acesta a unor asesori cu o bună pregătire intelectuală (Patrachie și Ghenadie Popescu, Alexandru Gavra, Ioan Rusu) și a unor protopopi, buni români (Ioan și Terentie Raț, Moise Ghergar), demers prin care s-a putut definitiva caracterul românesc al Eparhiei Aradului.

⁴⁷ Despre traseul școlar, atribuțiile sale de dinaintea alegerii ca episcop, instalarea la Arad, activitatea episcopală și separația ierarhică, în *Ibidem*, pp. 90–130.

⁴⁸ P. Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 129.

A traversat perioada dificilă a revoluției pașoptiste, jucând un rol important, alături de Andrei Șaguna, în mișcarea pentru separarea ierarhică și reactivarea Mitropoliei Transilvaniei.

În istoria episcopiei arădene a urmat o nouă etapă de sedisvacanță episcopală, etapă întinsă între 1850–1853. În cele din urmă, patriarhul Iosif Raiacici l-a numit pe **Patrichie Popescu**⁴⁹ episcop-administrativ al eparhiei arădene prin dispoziția nr. 591 din 22 august 1850. A funcționat în această calitate până în anul 1853, timp în care s-a preocupat de redeschiderea Institutului Teologic-Pedagogic (anul școlar 1851/1852), care fusese închis în timpul revoluției pașoptiste. În urma unor noi alegeri sinodale, patriarhul Raiacici a fost nevoit să-l numească episcop al diecezei Aradului pe **Procopie Ivașcovici**⁵⁰ (1853–1873), român de origine cărășeană (născut la Goruia, Caraș-Severin)⁵¹ după familia sa de baștină, care ajunsese în preajma dobândirii demnității de episcop, arhimandrit și stareț al mănăstirii Cruședol. În noua sa ipostază, ierarhul s-a remarcat prin construirea noii biserici-catedrale, în urma demolării celei vechi după noul plan de sistematizare al Aradului. Începând cu anul 1865, când Biserica Ortodoxă Română devenise independentă, problema unui oficios al eparhiei se impunea cu stringență. Din inițiativa episcopului Ivașcovici, în anul 1869 apărea revista bilunară *Speranța*, iar din anul 1872 locul acesteia a fost preluat de revista *Lumina*. Încă înaintea apariției acestui periodic, în 1871, episcopul solicita achiziționarea revistei prin mijloace proprii de către fiecare parohie, costul anual de achiziție fiind stabilit în funcție de mărimea parohiilor, respectiv parohiile mari achitau 6 florini/an, iar cele mici 4 florini/an/abonament.⁵² Angajat profund în mișcarea națională pentru reactivarea Mitropoliei Transilvaniei, episcopului Ivașcovici i se datorează faptul că guvernul a lăsat la libera latitudine a mitropolitului Șaguna (1865) propunerile legate de locurile de reședință ale episcopiilor românești și chestiunile privitoare la dotarea lor.⁵³ După moartea

⁴⁹ Pe larg despre studii, instalarea și preocupările administrativ-bisericești ale acestuia, în Idem, *Episcopii Aradului...*, p. 131.

⁵⁰ Despre preocupările acestui episcop român în domeniul bisericesc, cultural, școlar, precum și activitatea sa în direcția reactivării Mitropoliei Ardealului, în *Ibidem*, pp. 132–145.

⁵¹ Preotul ortodox sârb M. Lupulovici din Reșița a identificat un document care certifică faptul că Procopie Ivașcovici s-a născut în Biserica Albă, însă documentul respectiv n-a fost însă publicat.

⁵² S.J.A.N.A., *Fond Crișan Ștefan*, dosar 21 (1869–1883), fila 37.

⁵³ I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1977, pp. 189–190; „*Lumina*”, 1873, II, nr. 25, din 17/29 mai pp. 129–131.

lui Șaguna (1873), episcopul Procopie Ivașcovici i-a urmat pentru scurtă vreme pe scaunul mitropolitan, numirea sa făcându-se la 16/28 septembrie 1873, „ierarhul a arătat cu fapta că este român, fiind primul după Șaguna care a conlucrat la despărțirea ierarhică, pentru care a meritat a fi ales ca al doilea mitropolit al românilor.”⁵⁴

Institutul Teologic arădean a pregătit de-a lungul perioadei 1822–1918 un întreg șir de generații de clerici, din rândul cărora s-au ridicat în timp o serie de ierarhi prestigioși care au condus destinele Bisericii Ortodoxe ardelenе și bănățene. Avem în vedere un total de șapte ierarhi, între aceștia trei mitropoliți (Miron Romanul, Vasile Mangra, Vasile Lăzărescu) și patru episcopi (Iosif Goldiș, Ioan Iganatie Papp, Roman Ciorogariu, Andrei Moldovan). Mai adăugăm faptul că cei mai mulți dintre clericii care au acces în ierarhia bisericească superioară, exceptându-l pe Andrei Moldovan, au fost și profesori de teologie la Arad, doar Vasile Lăzărescu a fost și el profesor de teologie, însă la Sibiu și mai apoi la Oradea.

Miron Romanul (1828–1898), absolvent al cursurilor de Teologie din Arad în anul 1849, a funcționat de-a lungul carierei sale clericale ca secretar, consilier eparhial (1863) la Arad, după care va fi tuns în monahism la Mănăstirea Hodoș-Bodrog în anul 1857 sub numele de Miron. În perioada 1857–1869 a fost profesor al Institutului Pedagogic-Teologic din Arad, după care doar un singur an a fost numit inspector școlar în comitatul Caraș-Severin (1869–1870), apoi a fost ales vicar consistorial ortodox la Oradea (1870–1873), fiind mai apoi hirotonit episcop al Aradului (1873–1874) încheindu-și lunga carieră eclezială în calitate de arhiepiscop și mitropolit al Ardealului (1874–1898).⁵⁵ În această ultimă ipostază, Miron Romanul a susținut doctrina pasivistă a mișcării naționale ardelenе, încercând să apere interesele Bisericii față de imixtiunea guvernelor maghiare în organizarea internă a acesteia și a școlilor confesionale românești.⁵⁶

⁵⁴ „Biserica și Școala”, 1879, III, nr. 40, p. 405.

⁵⁵ Pe larg, vezi Pavel Vesa, *Episcopii Aradului...*, pp. 146–152.

⁵⁶ Arhieriei din Caransebeș și Arad resimțeau acut nevoia unei atitudini precaute față de acțiunile statului de a restrânge autonomia Bisericii, care au devenit tot mai pronunțate în preajma Marelui Război, deși autonomia Bisericii Ortodoxe a fost recunoscută prin Legea IX din 24 iunie 1868, vezi: I. Mateiu, *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc*, vol. I, București, 1922, pp. 243–263. Mitropolitul Miron Romanul a slujit cauza națională în felul său, apărând autonomia Bisericii, considerând și el, ca și înaintașul său Șaguna, că este esențial să o ferească de implicarea directă în politică. În anul 1896, la sărbătoarea mileniului

În anul 1899, elita arădeană obținea un prim succes în fața asaltului politic maghiar, atunci când a determinat alegerea lui **Iosif Goldiș**⁵⁷ (1836–1902) ca episcop ortodox în scaunul eparhial de la Arad. Până atunci, acesta se manifestase pentru doctrina activismului politic în mișcarea națională, numind susținătorii săi locali în posturi administrative importante din dieceză, parte dintre ei vor juca roluri majore în mișcarea națională de până la Marele Război (Vasile Mangra, Roman Ciorogariu, Vasile Goldiș, nepotul episcopului, devenit secretar al consistoriului). Iosif Goldiș a absolvit cursurile Institutului Teologic din Arad, promoția 1860–1861, după care a continuat finalizând cursurile Academiei de Drept de la Debrețin și ale Facultății de Filosofie din Pesta. S-a călugărit în anul 1869 la Mănăstirea Hodoș-Bodrog, fiind numit Iosif, după care a devenit profesor de Teologie la Institutul arădean (1869–1873), profesor de limbă și literatură română la Liceul de Stat din Arad (1873–1892), administrator protopopesc tot la Arad (1878–1888), director al Institutului Teologic-Pedagogic (1885–1886), vicar al Consistoriului Diecezan din Oradea (1892–1899) și și-a încheiat lungul drum al vieții de slujire a altarului Bisericii în calitate de episcop diecezan al Aradului (1899–1902).⁵⁸

Ioan Mețianu (1828–1916) provenea dintr-o familie veche de nobili români locali, brașoveni. S-a născut la Zărnești, acolo unde a urmat cursurile primare, după care va finaliza ciclul secundar absolvind gimnaziul săsesc din Brașov și pe cel maghiar din Cluj. Și-a continuat formarea profesională absolvind cursurile Institutului Teologic din Sibiu. Inițial a funcționat ca notar de stat la Brașov și Zărnești, după care va intra în preoție fiind numit paroh la Râșnov și mai apoi în comuna natală. În 1860 a fost numit administrator protopopesc, după care a fost ales deputat în Dieta clujeană, iar după adoptarea *Statutului Organic* a fost ales membru în cadrul Sinodului arhiepiscopesc sibian, precum și în Consiliul Național Bisericesc al Mitropoliei Transilvaniei. În luna martie 1875 a fost ridicat în treapta de protosinghel și apoi de arhimandrit, după care, prin rezoluția din 23 martie același an, a fost confirmat de rege, iar la 30 martie a fost hirotonit episcop în Catedrala mitropolitană din Sibiu de către

---

de la instaurarea statului maghiar, mitropolitul îi îndemna pe clericii și credincioșii săi să nu ia parte la astfel de manifestări, vezi: Antonie Plămădeală, *Lupta împotriva deznăționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar*, Sibiu, 1986, pp. 150–155.

⁵⁷ Pe larg în P. Vesa, *Episcopia Aradului...*, pp. 146–152.

⁵⁸ *Ibidem*, pp. 163–183.

mitropolitul Miron Romanul și episcopul Ioan Popasu din Caransebeș.⁵⁹ Noul ierarh a pus temelia unei veritabile vieți culturale, bisericești și școlare în Eparhia Aradului, dovedindu-se a fi cel mai chibzuit episcop din secolul al XIX-lea din această dieceză, deoarece poate fi considerat ctitorul a două instituții de interes bisericesc și școlar în Arad, precum și susținătorul financiar constant în plata salariilor profesorilor din Institutul Pedagogic și Teologic, completarea salariilor învățătoresți și parohiale în comunitățile foarte sărace. Această afirmație a fost justificată peste timp de Vasile Goldiș prin următoarea apreciere: „Cu privire la vizitațiunile canonice conștiința mea spune că, am făcut atât, cât n-a făcut până acum niciunul dintre fericii antecesorii în arhierie, de când există dieceza”.⁶⁰

Pe tărâm școlar, episcopul s-a preocupat de sporul numeric al școlilor confesionale din eparhie, apoi, din fondul eparhial, a construit lângă biserica-catedrală un nou imobil, în care începând cu anul școlar 1876–1877 vor funcționa cele două secții sub aceeași cărmuire. În ce privește pregătirea preoților și învățătorilor, Mețianu a decis creșterea planului de învățământ de la 2 la 3 ani, mărinind corespunzător încadrarea didactică cu personal de specialitate, precum și crescând salariile didactice de la 600 la 1000 florini/anual.⁶¹ De asemenea, s-a preocupat de îmbunătățirea planului de învățământ aferent școlilor confesionale din întreaga dieceză, contribuind la ridicarea statutului de predare a limbii române începând cu anul școlar 1877–1878, apoi a promovat cursurile de perfecționare didactică a preoților și învățătorilor prin intermediul conferințelor învățătoresci, centrelor metodice și a lecțiilor deschise. În anul 1879, înaltul ierarh a înființat tipografia diecezană din fonduri proprii, instituție ce trebuia să tipărească manuale școlare și lucrări de specialitate necesare uzului studenților seminariști.⁶² Aceluiași ierarh i se datorează și fondarea revistei „Biserica și Școala”, care a fost tipărită continuu începând cu 30 ianuarie/11 februarie 1877 până la nivelul anului 1948. Peste doar trei ani de la apariția acestei publicații, în anul 1880, la inițiativa ierarhului arădean apărea primul număr din „Calendarul diecezan”, publicație care își va înceta apariția în anul 1940. După anul 1880, înaltul ierarh s-a preocupat de crearea unor „societăți de

⁵⁹ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 569, 570, 925.

⁶⁰ Vasile Goldiș, „Trei Făgărășeni”, în *Triumful Ortodoxiei în Arad*, Arad, 1929, p. 226.

⁶¹ Pavel Vesa, *Episcopii Aradului...*, p. 159.

⁶² „Biserica și Școala”, XVIII, nr. 22 din 29 mai/10 iunie 1894, p. 169.

lectură și cânt” în întreaga sa eparhie, cu menirea precisă în ridicarea nivelului cultural din comunitățile locale, mai ales că în multe dintre acestea ierarhul a urmărit și fondarea unor biblioteci locale.⁶³

Vasile Mangra (1850–1918) a fost ales episcop al Aradului în urma alegerilor consistoriale din anul 1902, fiind susținut primordial de aripa activistă a mișcării naționale locale. S-a implicat ani de-a rândul în cultivarea unor relații amiabile cu guvernul maghiar, convins fiind că o reconciliere cu maghiarii ar fi un preambul pentru o ameliorare a situației românilor. În acest sens, avem în vedere legăturile sale cultivate de-a lungul anilor cu István Tisza. Lunga sa activitate destinată cauzei naționale a făcut ca, în 1902, să fie sprijinit de elita grupată în jurul „Tribunei Poporului”, cât și a *Băncii Victoria*, a doua cu capital românesc după „Albina” de la Sibiu, inclusiv de directorul instituției bancare din Arad, Nicolae Oncu.⁶⁴ În schimb, notorietatea lui Mangra a declanșat o serie de suspiciuni la Budapesta referitor la compatibilitatea lui pe o astfel de treaptă clericală, deoarece oficialitățile ungare îi asimilau pe simpatizanții săi drept „dușmanii cei mai înverșunați ai statului ungar.”⁶⁵ Prin urmare, guvernul a refuzat să-l recomande împăratului, fapt care a dus la programarea unei noi alegeri de episcop în eparhia Aradului. Vasile Mangra a absolvit cursurile Teologiei arădene în anul 1872, după care a devenit student al Academiei de Drept din Oradea, fără însă a o finaliza. A fost numit profesor-definitiv la Institutul Teologic în anul 1875, însă va fi destituit la 2 septembrie 1893, în urma insistențelor repetate ale guvernului de la Budapesta. La scurt timp, sinodul eparhial l-a ales vicar consistorial în Oradea (1900–1916). În anul 1902, după cum am afirmat, Mangra era ales episcop diecezan la Arad, însă din nou guvernul budapestan a refuzat confirmarea acestuia. În anul 1916 consistoriul mitropolitan îl va alege arhiepiscop și mitropolit al Transilvaniei, exercitând această înaltă demnitate eclezială până la 1/14 octombrie 1918, când a trecut la cele veșnice.⁶⁶

⁶³ Vasile Popeangă, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale. 1807–1948*, Arad, 2006, p. 210.

⁶⁴ Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii. Mișcarea națională românească din Transilvania. 1860–1914*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 174.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Pavel Vesa, *Clerici cărturari arădeni de altădată* (în continuare P. Vesa, *Clerici...*), Arad, Editura Gutenberg Univers, 2008, pp. 196–212; Marius Eppel, *Un mitropolit și epoca sa*.

Ioan Ignatie Papp⁶⁷ (1848–1925), considerat artizanul arădean al Unirii de la 1918, a fost absolventul Institutului Teologic din Arad, promoția 1870–1871, după care a activat ca funcționar diecezan (1871–1876), secretar diecezan (1876–1891) și consilier eparhial (1891–1903). A devenit monah în anul 1900 la Mănăstirea Hodoș-Bodrog sub numele Ioan. La 30 ianuarie/12 februarie 1903 a fost ales în demnitatea de ierarh al Eparhiei Aradului, activând în scaunul eparhial până la 21 ianuarie 1925, când a trecut în eternitate.⁶⁸ A fost un administrator bisericesc fără o implicare excesivă în politica națională, câștigându-și majoritatea voturilor pentru scaunul eparhial cu sprijinul simpatizanților lui Mangra, care dorea să stopeze alegerea lui Augustin Hamsa, starețul Mănăstirii Hodoș-Bodrog, socotit atunci prea conservator și prea ecleziasitic.⁶⁹ În 27 martie 1903, la propunerea ministrului de Culte și Instrucție Publică Iuliu Wassics, Ioan I. Papp a primit „preaînalta întărire” de la împărat,⁷⁰ respectiv numirea de episcop al scaunului diecezan al Aradului, hirotonirea săvârșindu-se în biserica-catedrală de la Sibiu la 23 aprilie 1903. La evenimentul solemn religios au participat, între alții, mitropolitul Ioan Mețianu, episcopul Nicolae Popea al Caransebeșului și ieromonahul dr. Miron Cristea. Instalarea propriu-zisă a episcopului la Arad a avut loc într-o duminică de 4/17 mai 1903 în biserica-catedrală a orașului. La începutul păstoririi sale ca episcop, Papp își întindea jurisdicția peste un teritoriu destul de amplu, cuprinzând comunități arădene, timișene și crișene. La Arad și Oradea funcționa câte un consistoriu eparhial, cel orădean fiind prezidat de un vicar episcopal. La Oradea, inițial episcopul Ioan l-a numit vicar pe Vasile Mangra, iar după alegerea acestuia ca mitropolit al Transilvaniei, funcția va fi preluată de Roman Ciorogariu, profesor și director la Institutul Teologic-Pedagogic din Arad.

Consistoriul eparhial arădean din primii ani ai secolului al XX-lea coordona administrativ și juridic un total de 11 protopopiate (Arad, Belint, Chișineu-Criș, Buteni, Comloșul-Bănățean, Hălmagiu, Ineu, Lipova, Radna, Șiria și Timișoara), cu 310 parohii și 114 filii, în care funcționau 406 preoți la un

---

Vasile Mangra (1850–1918) – activitatea politică, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006.

⁶⁷ Pe larg în Pavel Vesa, *Episcopia Aradului...*, pp. 157–178.

⁶⁸ Idem, *Episcopii Aradului...*, pp. 184–232.

⁶⁹ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 174.

⁷⁰ „Tribuna Poporului”, Arad, 1903, VII, nr. 55, din 22 martie/4 aprilie, p. 1.

număr de 386514 suflete. Consistoriul orădean avea în componența sa șase propopiate (Beiuș, Beliu, Oradea, Peșteș, Tinca și Vașcău) cu 266 parohii și 265 filii, în care funcționa un total de 202 preoți la un total de 193498 enoriași.⁷¹ Această structură administrativ-jurisdicțională a Eparhiei Aradului se va păstra inclusiv în timpul Primului Război Mondial. Ioan I. Papp a condus Biserica într-o vreme când aceasta era aprig afectată de efortul guvernului maghiar în a-i știrbi autonomia și a-i statiza școlile confesionale. Episcopul considera autonomia Bisericii un drept sacru ce trebuie transmis cu rigoare generațiilor viitoare.⁷²

În atmosfera dificilă a anului 1918, guvernul de la Budapesta a decis trimiterea unui comisar regal pentru „suprema inspecție” la ședințele Sinoadelor eparhiale din Arad. În interesul Bisericii, Ioan I. Papp trebuia să manevreze aparențele controlului regesc, astfel că le-a amintit deputaților că, cu toții, au depus un jurământ de credință față de împărat. După o asemenea atitudine, câțiva ani mai târziu Vasile Goldiș amintea episcopului că a „jurat credință bisericii noastre și neamului nostru românesc”, nu primordial monarhului, fapt care în realitate a fost de altfel asumat de ierarh în întreaga sa activitate episcopală.⁷³ Decizia Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice sub numărul 147.441/1918, propusă de ministrul A. Apponyi revenit într-o nouă guvernare, dispunea ca la orice sinod eparhial să fie prezent un comisar guvernamental care să asiste la desfășurarea lucrărilor, așa cum am amintit deja mai sus. Tactul și diplomația episcopului arădean au făcut ca de-a lungul timpului să fie depășite situațiile ingrate provocate de guvernul ungar asupra autonomiei Bisericii prin încălcarea repetată a *Statutului Organic*. Astfel, într-o ultimă ședință a sinodului eparhial din Duminica Tomei (1 mai 1918), când, după săvârșirea Liturghiei, sinodul eparhial urma să-și desfășoare lucrările, ședința a fost suspendată temporar cu acceptul episcopului, iar comisarului regal nu i s-a mai acordat respectul cuvenit, fiind condus afară chiar de ierarh. După Sfânta Liturghie, episcopul a deschis dezbaterile sinodului, cei prezenți erau vizibil neliniștiți. La finalul discursului rostit de arhiereu și după scurta intervenție a lui Vasile Goldiș, în calitatea sa de deputat, ierarhul s-a prins de brațul

⁷¹ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Arad (în continuare, A.E.O.R.A.), *Protocol despre ședințele Sinodului eparhial*, 1904, pp. 33, 74, 91.

⁷² A.E.O.R.A., *Protocol despre ședințele Sinodului eparhial*, 1908, pp. 4–7.

⁷³ Vasile Goldiș, *Episcopului Ioan I. Papp*, în „Biserica și Școala”, 1925, XLIX, nr. 4, din 25 noiembrie, pp. 1–2.

comisarului și în aplauzele frenetice ale publicului, l-a invitat afară, spunându-i că adunarea sinodală și-a finalizat discuțiile.⁷⁴ Conducătorul eparhial a pus în aplicare hotărârea sinodului, astfel că, la 17/30 mai 1918, a trimis contelui J. Zichy, urmașul lui Apponyi, un memoriu prin care afirma că este de acord cu toate deciziile luate, solicitând titularului ministerului să binevoiască a suspenda dispoziția contelui Apponyi și a permite Bisericii să-și desfășoare serviciile cum a făcut-o vreme de 48 de ani.⁷⁵ Acesta a fost ultimul Sinod eparhial condus de Papp, la care a participat un reprezentant „străin” la Arad, deoarece din toamna acelui an mișcarea pentru desprindere de sub autoritatea statului ungar și orientarea spre Unirea cu România a românilor intrase în linie dreaptă.

Legea Congruei din 1 aprilie 1909, dezbătută în Camera Magnaților, a însemnat un nou prilej de manifestare a spiritului critic în apărarea autonomiei Bisericii Ortodoxe din Banat și Arad pentru Ioan Ignatie Papp. Singur participant din partea Mitropoliei Transilvaniei la dezbaterile celui proiect de lege, ierarhul arădean, în intervenția sa din plen, aprecia la început oportunitatea celui proiect de lege ce venea să modifice *Legea XIV din 1908* referitoare la veniturile preoților: „Ne-am bucurat, că ideea modificării e pornită din principiul egalității și echității, astfel, ca preoții confesiunilor recepte și recunoscute de lege să fie socotiți deopotrivă”.⁷⁶ Însă, în continuare, episcopul Papp lansa câteva critici asupra construcției și conținutului celui proiect de lege. Primordial, faptul că de-a lungul timpului, ca și în cazul de față, în elaborarea tuturor proiectelor de lege cu atingere asupra Bisericii Ortodoxe, reprezentanții acesteia n-au fost vreodată consultați, așa încât printr-o serie de dispoziții legale deja adoptate a fost încălcată de multe ori autonomia, organizarea internă a ortodoxiei de rit răsăritean, cu toate că acea confesiune era recunoscută de către stat ca egală cu celelalte. Așadar, chiar și în textul noului proiect de lege, ierarhul surprindea o serie de discriminări ale confesiunii ortodoxe față de slujitorii celorlalte religii recepte: primordial, nu erau recunoscuți și salariați în mod echitabil de către stat protopopii și capelanii ortodocși în comparație cu cei din Biserica Romano și Greco-Catolică, mai ales că protopopii ortodocși erau indispensabili organizării și funcționării cultului ortodox, inspecției și disciplinei

⁷⁴ Idem, 1945, LXIX, nr. 8, p. 29; Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, pp. 106–112.

⁷⁵ A.E.O.R.A., *Protocol despre ședințele Sinodului eparhial 1918–1920*, p. 25.

⁷⁶ Ioan I. Papp apud Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub Coroana ungară*, vol. VIII, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1915, p. 487.

la nivelul parohiilor, precum și principalul mijloc de comunicare între ministerul de resort cu nivelul de „jos”; în al doilea rând, era criticată cerința nerealistă a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice referitoare la ridicarea nivelului cultural al preoților ortodocși, slujitori chiar și în parohiile mici și izolate de munte, astfel încât aceștia să fie știutori ai limbii maghiare; în al treilea rând, era criticat modul abuziv de judecare a preoților ortodocși de către reprezentanții guvernului, nu de către instanțele judecătorești independente, în cazul unor delikte de natură politică, antipatriotică. Ierarhul susținea că legea aflată în dezbatere trebuia să dea dreptul organelor bisericești să judece primordial cauzele de abateri disciplinare, iar cauzele de „crimă politică” îndreptate împotriva statului să fie adresate doar instanțelor judecătorești, nu ministerului de resort sau altor ministere din guvern.⁷⁷

În toată perioada arhipăstoririi sale, Ioan I. Papp s-a preocupat de întărirea dimensiunii moral-religioase și cultural-economice a eparhioților săi, aspect subliniat în cuvântul de deschidere a unui sinod din 1913 ca un bilanț al preocupărilor sale de până atunci: „între problemele de viață și activitate ce mi le-am impus după preaînalta întărire a alegerii mele de episcop al acestei eparhii, cea mai principală mi-a fost, întărirea eparhioților mei – cler și popor deopotrivă – în credința în Dumnezeu și apoi stăruirea la ridicarea stării lor religioase-morale și cultural-economice la cel mai înalt nivel posibil”.⁷⁸ Episcopul Ioan I. Papp a protestat în Camera Magnaților la fiecare proiect de lege școlară, cel din 1904 și cel din 1907, care afectau grav autonomia Bisericii și caracterul național al școlilor confesionale prin etatizarea unor școli în comunele bisericești, unde enoriașii nu puteau completa salariul învățătoresc. În acest context, episcopul Papp, la propunerea sinodului eparhial din 1907 și a raportului Consistoriului diecezan din același an, a pus bazele unui fond cultural de întrajutorare a comunelor sărace, la crearea căruia chiar ierarhul a participat din proprie inițiativă cu 5000 coroane. Cu toate acestea, situația școlilor se înrăutățise și mai mult în timpul războiului, parohiile ortodoxe făcând față tot mai greu în acoperirea salariului învățătoresc.⁷⁹

⁷⁷ *Ibidem*, pp. 488–490.

⁷⁸ *Ibidem*, 1913, p. 5.

⁷⁹ O adresă din 5/18 februarie 1915 a parohului Al. Barbon din Valeamare solicita un sprijin bănesc episcopului din Fondul cultural pentru plata salarială a învățătorului din localitate. Preotul arăta că în primul an de război reușise să achite doar 200 coroane învățătorului din

Odată cu revenirea în guvern a ministrului Apponyi la cârma ministerului de specialitate, în perioada dificilă a Marelui Război, acesta pregătea desființarea școlilor confesionale românești prin crearea așa-zisei „zone culturale”, un preludiu al statizării tuturor școlilor nemaghiare. Consistoriul diecezan împreună cu episcopul Papp au reușit să blocheze în mare măsură asemenea decizie guvernamentală, obținând posibilitatea răscumpărării edificiilor școlare etatizate, iar plasarea dascălilor și predarea limbii române în școlile deja etatizate să fie opera Bisericii, nu a statului. Atacurile au fost și mai dure împotriva autonomiei preparandiilor ortodoxe române; în toamna anului 1917, ministrul Apponyi dispunea numirea unor comisari regali de supraveghere în toate școlile, interzicând deschiderea acestora până la sosirea reprezentantului guvernamental. La Arad, în acel an, în urma sosirii comisarului Brendörfer Janos, printr-un act adresat acestuia episcopul Papp preciza: „Consistoriul meu nu este împuternicit [...] să vă considere asemenea comisar ministerial permanent și definitiv care poate avea vreo pretenție justificată și legală și pe care Consistoriul ar fi obligat să le satisfacă necondiționat”.⁸⁰ Ierarhul trebuie asimilat drept ctitor de biserică (a ridicat în satul natal, Paciovaliște, în memoria părinților, o biserică sfințită la 13 octombrie 1907, căreia i-a mai dăruit și un clopot), a inițiat restaurarea bisericii-catedrale a Aradului, lucrare începută în 1906 și finalizată abia în anul 1921, putând fi considerat și artizanul construirii unei Școli civile de fete în proximitatea sediului administrativ episcopal (1913). De asemenea, același ierarh, din bani personali, a mai ridicat un orfelinat la Beiuș, destinat sprijinirii orfanilor de război, în special copiilor văduvelor preoților. Survenind decesul mitropolitului Vasile Mangra, în 14 octombrie 1918, scaunul mitropolitan a fost suplinat de episcopul Papp. În această calitate, Ioan I. Papp a solicitat desfășurarea unor sinoade chiar în reședința sa episcopală, unde va invita și pe ceilalți episcopi din mitropolie. De pildă, într-un sinod din 8 noiembrie 1918 la Arad, I. Papp și Miron Cristea s-au solidarizat în vederea recunoașterii Consiliului Național Român ca organ politic de reprezentare al națiunii române din Transilvania și Ungaria hotărând să conlucreze din toate puterile la întruparea

---

Fondul bisericesc propriu, restanțierii plății cultului pe anul 1914 fiind în sumă de 2000 coroane, vezi S.J.A.N.A., *Fond Episcopia Aradului*, dosar 1914–1916, adresa 22/1915, pp. 21–23.

⁸⁰ Eugenia Greceanu, *Biserica din Banat în lumina unor cifre oficiale din perioada 1850–1918*, în „Mitropolia Banatului”, 1989, XXXIX, nr. 1, pp. 42–43.

aspirațiilor naționale.⁸¹ Într-un alt sinod, din 10/23 noiembrie 1918, sub președinția lui Papp, s-a hotărât asupra pomenirii stăpânirii politice în cadrul serviciului divin. O Circulară cu nr. 147/1918 comunica preoților hotărârile sinodului amintit mai sus, informând că împăratul Carol al X-lea de Habsburg a abdicat, iar Marea Adunare Națională sau Marele Sfat al Națiunii Române este recunoscut ca autoritate care va izvorî dreptul și forța stăpânirii naționale și că rugăciunile obișnuite de invocare a liderilor monarhiei dualiste urmau să fie înlocuite cu ectenii noi.⁸² Episcopului Papp i-a revenit onoarea de a ține cuvântarea de încheiere la Adunarea Națională de la Alba-Iulia, prin care sublinia faptul că Biserica arădeană și bănățeană a sprijinit dintotdeauna acțiunile națiunii române: „Ne-am prezentat și acum în corpore la această mare sărbătoare națională [...] clerul și poporul credincios, fiii adevărați sunt una în dorințele și aspirațiile naționale de la vlădică până la opincă”.⁸³

Accelerarea procesului de desprindere de ierarhia sârbă l-a determinat pe Andrei Șaguna ca, împreună cu episcopul Procopiu Ivacicovici, în urma unui sinod din 6 martie 1865, să-l numească pe arhimandritul **Ioan Popasu** episcop al eparhiei Caransebeșului, stăruind ca acesta să fie instalat cât mai repede „spre mai departe mulțumire și îndestulare sufletească, carea nici când să nu lipsească dintre voi”.⁸⁴ În realitate, Episcopia Caransebeșului ca vechime se pierde în negura vremurilor, existența organizată a ortodoxiei pe aceste meleaguri fiind semnalată încă din secolul al XIII-lea.⁸⁵ Opțiunea lui Andrei Șaguna pentru reactivarea Eparhiei din Caransebeș în cadrul Congresului de la Carloviț s-a întemeiat tocmai pe vechimea scaunului episcopal, aspect recunoscut de altfel

⁸¹ „Biserica și Școala”, Arad, 1918, XLII, nr. 47, din 18 noiembrie/1 decembrie, p. 1.

⁸² Gheorghe Lițiu, *Rugăciunea de la Alba-Iulia*, în „Mitropolia Banatului”, 1968, XVIII, nr. 10–12, pp. 683–688.

⁸³ Ioan Ignatie Papp, *Cuvântarea de încheiere rostită la Adunarea Națională*, „Marea Unire de la 1 decembrie 1918”, București, 1943, pp. 117–118.

⁸⁴ Arhiva Mitropoliei Banatului (în continuare A.M.B.), *Circularele Eparhiei Timișoara*, Circulara din 21 ianuarie 1865.

⁸⁵ O diplomă a regelui Bella al IV-lea din 26 noiembrie 1246 menționa o episcopie a Severinului păstorită de episcopul Grigorie, vezi I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare...* vol. II, p. 68; în 1860, episcopul de Vârșeț, Em. Kengelaț, menționa faptul că, din veacul XIII Caransebeșul a fost sediu episcopal, vezi Petru Bona, *Episcopia Caransebeșului*, Timișoara, Editura Marineasa, 2006, p. 19; cu exactitate se știe că la începutul secolului XVIII, episcopul sârb Spiridon Știbița a ales drept oraș de reședință episcopală Caransebeșul, vezi *Anuarul Academiei Teologice din Caransebeș (1940–1947)*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1941, p. 94.

și în diploma imperială, care stipula: „Iar orașul Caransebeș, care și în timpurile mai vechi a fost episcopie de ritul greco-oriental, hotărâm a-l împodobi de acum încolo cu scaun și onoare episcopală...”⁸⁶ A fost o adevărată luptă de idei în cadrul elitei bănățene de după jumătatea secolului al XIX-lea în legătură cu fixarea sediului episcopal, mulți dintre intelectuali, în special Andrei Mocioni, optau pentru Timișoara ca reședință episcopală, în opoziție cu A. Șaguna care reușea să-și impună punctul de vedere pentru Caransebeș.⁸⁷ Odată reînființată, episcopia caransebeșeană a reușit să polarizeze în jurul ei întreaga societate bănățeană, reprezentând centrul focalizator și dinamizator al culturii și spiritualității regionale.

Fiind hirotonit ca arhiereu la biserica din Rășinari, Popasu vine la Caransebeș unde își începe activitatea de organizare a eparhiei reactivate. În vreme ce la Sibiu și la Arad funcționau instituțiile din respectivele dieceze, cu o viață bisericească bine organizată, la Caransebeș trebuia luat totul de la un nou început: nu exista reședință episcopală, nici Institut Teologic-Pedagogic, apoi eparhia trebuia organizată prin completarea locurilor cu protopopi și asesori, nu exista vreo tipografie sau vreun oficios eparhial, iar multe dintre parohiile proaspetei episcopii cuprindeau o populație mixtă, acolo urmând a se face separația bisericii. Ioan Popasu, fost protopop al Brașovului și un apropiat colaborator al mitropolitului Șaguna, a fost hirotonit în 15 august 1865 și a păstorit noua eparhie până la moarte, în anul 1889.⁸⁸ Ioan Popasu a rămas o figură excepțională în istoria Episcopiei Caransebeșului, deoarece într-un sfert de veac va dota eparhia cu instituțiile necesare, așezând-o pe aceeași treaptă cu celelalte eparhii. Anunțul instalării lui Popasu la Caransebeș apărea într-o circulară emisă la 26 august 1865, prin care se făcea cunoscut că-și începe activitatea misionară, concomitent cu munca pentru creșterea numerică a școlilor, deoarece „națiunea noastră română fără școală nu are viitor, că fără școală nu e mântuire, nu e fericire.”⁸⁹ Circulara a apărut după prima conferință diecezană, la care s-au adoptat o serie de măsuri de maximă urgență: arondarea protopopiatelor; mutarea secției române a Teologiei din Vârșeț la Caransebeș; organizarea

⁸⁶ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, p. 68.

⁸⁷ *Societate și civilizație în Banatul istoric*, Timișoara, Editura Mirton, 2003, p. 241.

⁸⁸ Lucian Mic, Episcopul Caransebeșului, *Episcopul Ioan Popasu*, în volumul *Mărturisire și devenire în Episcopia Caransebeșului*, Timișoara, Editura Mirton, 2010, pp. 27–31.

⁸⁹ I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului...*, p. 194.

spațiilor destinate sediului episcopal și a Institutului Teologic. Nou înființata episcopie își întindea jurisdicția administrativă asupra următoarelor protopopiate: Caransebeș, Mehadia, Lugoj, Făget, Vărădia, Jebel, Vârșeț, Palanca, Panciovo și Ciacova.⁹⁰ Această structură administrativ-teritorială a fost menținută în întreaga perioadă 1865–1889.⁹¹ În interiorul celor 10 protopopiate constituite inițial funcționau 354 parohi și administratori parohiali, 37 capelani și 2 diaconi, respectiv un total de 470 de clerici care deserveau o populație totală de 358.998 suflete.⁹² În anul 1892, printr-o restructurare și redimensionare a protopopiatelor, episcopul N. Popea crea Protopopiatul Bocșa Montană și Protopopiatul Jebelului, iar Protopopiatul Biserica-Albă a fost denumit tractul „Palanca”. În anul 1897, același episcop transfera sediul tractului Jebel la Buziaș. În același an, 1897, tractul protopopesec al Caransebeșului cuprindea cele mai multe parohii (58), urmat de cel al Mehadiiei (47), apoi al Lugojului (31), al Bocșei Montane (30), celelalte protopopiate administrând sub 30 de comune bisericești, situația rămânând identică până la sfârșitul Marelui Război.⁹³ Revenind asupra Episcopiei Caransebeșului sub păstoria lui Popasu, chiar dacă marcată de dificultăți majore cauzate de începuturi, a fost deosebit de bogată în realizări bisericești, școlare și culturale, datorate zelului său misionar dăruit creării și activării de instituții care au însemnat pentru bănățeni un adevărat catalizator socio-politic și cultural-național.⁹⁴

Mitropolitul Miron Romanul n-a reușit să participe la înmormântarea celui mai vechi episcop al arhiecezei Ioan Popasu, survenită în anul 1889, în schimb va fi prezent la alegerea noului episcop, spre a influența votul bănățenilor care nu-l susțineau pe vicarul sibian Nicolae Popea. Intenția Consistoriului caransebeșean era de a-l alege pe Filaret Musta – profesor de Teologie, cu studii de specialitate la Lipsca, stimat de întreaga episcopie pentru modestia și integritatea lui morală, tuns întru monahism și numit protosinghel de episcopul Popasu

⁹⁰ Andrei Șaguna, *Corespondență*, vol. VI, Cluj-Napoca, 2005, doc. 51, p. 305.

⁹¹ Viorel Dorel Cherciu, *Înființarea și organizarea Episcopiei Caransebeșului*, în „Altarul Banatului”, Timișoara, 1998, IX, nr. 79, p. 78.

⁹² A.E.O.R.C., *Fond Epitropesc (I)*, dosar 590/1889, opusul reflectă „Bilanțul Casei Diecezane” pe anul 1889, p. 72.

⁹³ Mihai Vișan, Daniel Crecan, Ciprian Costiș, *Biserică și comunitate în protopopiatul Bocșei. 1892–1950*, Timișoara, Editura David Press Print, 2018, pp. 48–49.

⁹⁴ Constantin Brătescu, *Episcopul Ioan Popasu și cultura bănățeană*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1995, p. 27.

în anul 1875.⁹⁵ Dorind să scape cu orice preț de opoziția lui Popea la scaunul mitropolitan, Miron Romanul a reușit să influențeze votul la Caransebeș, astfel că în cele din urmă vicarul său a fost ales episcop la Caransebeș în dauna lui Musta. În întreaga lui păstorire a Episcopiei Caransebeșului (1889–1908), în cei 19 ani de activitate **Nicolae Popea** s-a remarcat prin construirea clădirii Institutului Teologic-Pedagogic și prin achiziționarea din fondurile eparhiei a trei domenii, care vor consolida material starea eparhiei. În primii săi ani de episcopat s-au derulat evenimente politice majore în peisajul bănățean și ardelean, respectiv desfășurarea acțiunii memorandiste (1902–1904) și mai apoi refacerea unității de acțiune a Partidul Național Român, care a determinat ca în primul deceniu al secolului al XX-lea activismul politic să se impună drept strategie de luptă a mișcării naționale românești. Episcopia Caransebeșului sub Nicolae Popea, implicată în problematica largă a enoriașilor săi, s-a dovedit a fi singura susținătoare a tuturor demersurilor de emancipare națională.⁹⁶ La unison cu activismul politic, episcopia s-a poziționat alături de elitele culturale ale timpului, militând pentru o reprezentare justă a bănățenilor în legislativul de la Budapesta, în conformitate cu programul revoluționar de la 1848, respectiv egalitatea între națiuni, chiar dacă o serie de oficialități locale, în special primarul orașului Caransebeș, Constantin Burdia, militau pentru o strânsă colaborare cu guvernul.⁹⁷ Prin urmare, Episcopia Caransebeșului, prin reprezentanții săi, a susținut în alegerile anului 1906 programul Partidului Național Român, care prevedea votul universal, apărarea școlilor confesionale românești și progresul economic al comunităților locale. Avem în vedere aici reprezentanți de seamă ai episcopiei, precum protopopul Andrei Ghidiu, dr. Petru Barbu, dr. Iosif Bălan sau preot dr. Ioan Sârbu din Rudăria care s-au implicat constant în doctrina activismului politic. Din acest motiv, la 28 februarie 1906, contele Apponyi, printr-o scrisoare trimisă episcopului, solicita în mod expres înlăturarea din Institutul Teologic a profesorilor Barbu și Bălan pe motiv că, deghizați în straie țărănești, au colindat satele din Valea Bistrei instigând țărănimea împotriva statului. În

⁹⁵ Aprecieri asupra lui Filaret Musta, vezi Cornel Corneanu, *Arhiereul Filaret Musta*, în „Semenicul”, 1929, II, nr. 3–4, pp. 4–8; V. Loichița, *Doctor Honoris Causa*, în „Candela”, 1929, nr. 4–6, pp. 279–280.

⁹⁶ Ion Pârveu, *Biserica și societate...*, pp. 237–246; Constantin Brătescu, *Orașul Caransebeș între 1865–1919 – file de monografie*, Caransebeș, Editura Dalami, 2011, p. 243.

⁹⁷ „Foaia Diecezană”, 1906, XXI, nr. 43, din 15/28 aprilie, p. 2.

schimb, episcopul Popea a amânat aplicarea deciziei timp de doi ani doar asupra dr. Barbu, celălalt pensionându-se de drept.⁹⁸ Proiectele legilor școlare din 1904 și din 1907 au fost aspru criticate de către cei trei vlădici (Ioan Mețianu, Ioan I. Papp și N. Popea), ambele vizând majorări de salarii învățătoresți, predarea în limba maghiară sau sancțiunile personalului didactic în caz de nerespectare a „intereselor statului”, existând probabilitatea statizării școlilor confesionale românești. Criticile celor trei ierarhi față de textul de lege făceau referire la faptul că nu fuseseră supuse unei consultări publice prealabile, în special a Bisericii, sub tutela căreia se găseau cele mai multe dintre școlile vizate.⁹⁹ Pe lângă atitudinea vehementă a episcopului Popea pentru susținerea interesului național, față de aceste legi s-au mai manifestat dezaprobat și o serie de membri ai sinodului eparhial, precum dr. Aurel Novac, cel care îndeplinea și funcția de deputat dietal, care a luat atitudine în parlamentul maghiar în favoarea școlilor confesionale, făcând apel la tradiția confesională locală și la predarea în limba română în astfel de școli.¹⁰⁰ Ierarhul s-a remarcat și pe plan cultural-bisericesc și istoriografic, fiind autorul lucrării *Vechea mitropolie română ortodoxă a Transilvaniei și a părților Ungariei* (apărută în anul 1870), precum și a unui volum biografic asupra vieții și activității mitropolitului A. Șaguna (publicată în anul 1879). Pentru asemenea contribuții istoriografice, Academia Română l-a ales încă din anul 1887 membru corespondent, iar din 1889 va deveni membru deplin. Cercetarea sa asupra vieții și activității lui Șaguna furnizează date și documente de certă valoare, valabile în orice studiu istoriografic asupra temei, în schimb, în cealaltă lucrare, judecățile lui de valoare sunt mai degrabă intuitive, decât probate logic și factologic: „O valoare teoretică pot avea deducțiunile lui, nu însă și una istorică”.¹⁰¹

Ceremonia hirotonirii ca episcop a lui **Elie Miron Cristea** a avut loc la 20 aprilie 1910, în bizantina și noua catedrală mitropolitană din Sibiu, fiind prima ungere ca arhiepiscop săvârșită în acel lăcaș sacru, dată fiind recunoștința față de strădania vicarului mitropolitan pentru înfrumusețarea aceluia impunător

⁹⁸ Constantin Brătescu, *Biserică și comunitate în Banat și Transilvania*, Timișoara, Editura Marineasa, 2007, p. 158.

⁹⁹ „Foaia Diecezană”, 1907, XXII, nr. 10, din 4 martie, p. 1.

¹⁰⁰ Idem, nr. 11, din 11 martie, p. 2.

¹⁰¹ Ioan Lupaș, *Nicolae Popea, membru activ al Academiei Române*, Cluj, 1931, p. 14.

edificiu ortodox.¹⁰² Duminică, 25 aprilie/8 mai același an, s-a desfășurat evenimentul întronizării la Caransebeș, iar soborul participant era format din 300 preoți. În anul 1910, la începutul păstoririi sale la Caransebeș situația națională a românilor era la discreția guvernului maghiar. Starea arbitrară în controlul și anihilarea oricărei inițiative de emancipare națională era clar exprimată de contele Tisza, fost prim ministru în parlamentul budapestan care, în 12 iulie 1910, declara: „în politică poate să aibă o acțiune numai două scopuri: ori trebuie sporită puterea propriei tabere, ori trebuie înfrântă, slăbită tabăra contrară. Principiul acesta este o axiomă de valoare dogmatică a strategiei politice. Orice acțiune politică cinstită a unui partid, a unui singuratic, ori a unui ziar, nu poate avea alt rost decât să întărească tabăra proprie ori să slăbească pe contrar”.¹⁰³ În felul acesta a procedat statul înaintea și în timpul primului război, debutând virulent în alegerile electorale din 1910 prin folosirea intimidării, amenințării, limitării și falsificării votului final. Acesta a fost motivul pentru care episcopul Cristea, în vederea evitării implicării elevilor de la Institutul Diecezan în alegerile din 18–19 mai 1910, înainta o adresă către direcțiunea institutului, în care atrăgea atenția că elevii teologi și pedagogi trebuie să se preocupe de studiu, nu să fie preocupați sau antrenați în alegerile electorale.¹⁰⁴ Concomitent, ierarhul a atras atenția ca elevii, inclusiv cei externi, să-și petreacă timpul la internat în zilele alegerilor, iar la nivelul parohiilor preoții erau îndemnați să nu folosească clopotele pentru agitatea populației. În realitate, pe ascuns, episcopul a sprijinit inițiativa de susținere de către preoți a candidaților naționaliști.¹⁰⁵ Fiind prezent în repetate rânduri la Budapesta, episcopul Cristea a discutat cu membri ai guvernului nu numai probleme oficiale legate de Biserică și școlile confesionale, ci și probleme de politică națională.¹⁰⁶ Indicând nepăsarea guvernelor și a autorităților locale, într-o intervenție din Camera Magnaților asupra tuturor problemelor românilor, nu doar a celor bisericești, Miron Cristea argumenta că: „Guvernele de până acum nu și-au adus aminte de români decât când a

¹⁰² Constantin I. Stan, *Elie Miron Cristea și prezentarea actelor Unirii regelui Ferdinand*, în „Angustia”, Sf. Gheorghe, nr. 6, 2001, Editura Carpaților Răsăriteni, p. 102.

¹⁰³ Alexandru Vaida Voievod, *Mangra, Tisza și Tribuna*, Brașov, Tipografia A. Mureșianu, 1911, p. 101.

¹⁰⁴ S.J.A.N.C.S., *Fond Școala Pedagogică Caransebeș*, dosar nr. 2/1910, fila 1.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ „Drapelul”, Lugoj, 1913, XIII, nr. 36 din 28 martie, p. 2–3.

fost vorba de impozite și de serviciul militar”.¹⁰⁷ Această poziție a fost prima intervenție de factură națională în legislativul din Budapesta de după alegerea sa ca episcop. Cu ocazia dezbaterii noului proiect de lege electorală din 1913, au urmat o serie de discuții și medieri cu membrii guvernului Tisza, însă fără rezultate notabile. Cu acel prilej, episcopul solicita deputaților români ca la dezbaterile noului proiect de lege să fie introduse și problemele Episcopiei Caransebeșului: acceptarea de gimnazii românești și românizarea gimnaziului din Caransebeș, unde majoritatea elevilor erau români; fondul total al *Comunității de Avere* să fie restituit în întregime grănicerilor, iar din veniturile acestui fond să fie creat un altul, special, pentru susținerea gimnaziului românesc din Caransebeș; să fie cedate episcopiei cele 100 școli, foste grănicerești, transformate în școli comunale, mai cu seamă că acestea au fost fondate din colectele adunate de comunități românești și, astfel, au o legitimă legătură cu Biserica.¹⁰⁸ Medierile și discuțiile nu au dus la niciun rezultat de răsunet, singurul efect al acestor intervenții concretizându-se în introducerea limbii române la primele două clase primare, nerezolvându-se blocarea sau anularea Legii Apponyi. La nivelul anului 1911, Episcopia Caransebeșului de sub cărmăa lui Miron Cristea era structurată pe 11 protoprezbiteriate (Biserica Albă, Bocșa Montană, Buziaș, Caransebeș, Ciacova, Făget, Lugoj, Mehadia, Oravița, Panciovo și Vârșeț),¹⁰⁹ situație rămasă neschimbată până după Primul Război Mondial. În perioada primei conflagrații, pe lângă aceste protopopiate a funcționat ca protopop militar preotul Pavel Boldea.¹¹⁰

Episcopul Miron Cristea a coordonat Eparhia Caransebeșului în anii cei mai grei ai războiului, prin demersurile sale încercând să salveze Biserica și școlile confesionale, să aline suferințele celor mobilizați pe front, familiilor acestora, văduvelor și invalizilor de război prin acțiuni de susținere financiară și spirituală, prin tipărirea de cărți și broșuri destinate celor concentrați pe front, apoi s-a implicat substanțial în evenimentele premergătoare Marii Uniri

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ Biblioteca Academiei Române (în continuare B.A.R.), Secția de manuscrise-carte rară, *Fondul Valeriu Braniște*, cota S 15 (3)/M XVII, fila 17.

¹⁰⁹ Daniel Alic, *Eparhia Caransebeșului în perioada păstoririi episcopului Miron Cristea (1910–1919). Biserica și Societate* (în continuare D. Alic, *Eparhia Caransebeșului...*), Caransebeș, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Editura Episcopiei Caransebeșului, 2013, p. 123.

¹¹⁰ „Calendarul Românului”, Caransebeș, 1909, XXII, p. 11.

de la 1918 și în stoparea acțiunilor antinaționale promovate de ocupantul sârb (noiembrie 1918 – iulie 1919) în întreg Banatul istoric. Ororile Marelui Război au fost imense asupra mobilizaților pe front, familiilor acestora rămase acasă și populației civile în general, concretizate în lipsuri de natură economică, dublate de dileme de ordin moral-existențial, îndeosebi după intrarea României în teatrul de război. Administrația eparhială din Caransebeș s-a implicat în atenuarea suferințelor provocate de un conflict militar în care românii bănățeni nu aveau nicio vină.¹¹¹

O circulară din 8 februarie 1916 reflectă încă o dată preocuparea constantă a ierarhului de a sprijini familiile celor mobilizați pe front. Circulara se adresa preoților din Valea Almăjului spre întocmirea unei situații clare a familiilor celor decedați pe front, deoarece ziarul românesc din Budapesta „Foaia Poporului Român” dona 141 coroane pentru a fi distribuite orfanilor de război din respectiva zonă.¹¹² În anul 1917, când în comitatul Caraș-Severin se inițiasă o organizație regnicolară pentru ajutorarea orfanilor și văduvelor de război, episcopul invita preoțimea și învățătorii „să se implice în acest gest caritabil”,¹¹³ astfel încât să fie ridicat un orfelinat destinat copiilor orfani din Transilvania din pricina războiului. Pe lângă colectele organizate de-a lungul întregii conflagrații, la care se mai adaugă donațiile de carte tipărită și transmisă direct pe front, episcopul s-a preocupat și de starea celor bolnavi și internați în spitalele militare, deplasându-se la fața locului și îmbărbătându-i duhovnicește.¹¹⁴ Spre sfârșitul războiului, alături de „Biroul regnicular pentru plasarea invalizilor”, episcopul a dat o atenție specială reinsertiei sociale a invalizilor de război, solicitând în acest sens printr-o circulară protopopilor să comunice Consistoriului diecezan

¹¹¹ Episcopul Miron Cristea a donat 500 coroane, bani personali, pentru a ajuta familiile celor plecați pe front, în „Foaia Diecezană”, Caransebeș, an XXIX, 1914, nr. 3 din 17/30 august, p. 7; pentru instalarea unui spital de rezervă la Caransebeș, același episcop a mai donat încă 500 de coroane, uneori, ajutorul bănesc oferit de Cristea era direct distribuit familiilor cu soții mobilizați pe front, spre exemplu familia lui Ioan Dragoescu din Lugoj, căreia i-a expediat suma de 20 de coroane, vezi A.E.O.R.C., *Fond Epitropesc (V)*, dosar 446/1914, nr. 2340/27 aprilie 1915.

¹¹² Idem, *Fond Bisericesc (III)*, dosar 374/1914, nr. 635 din 8 februarie 1916.

¹¹³ Arhiva Patriarhiei Române (în continuare A.P.R.), *Fond Cabinetul Patriarhal. Patriarhul Miron Cristea*, dosar 10/1917, fila 34.

¹¹⁴ Așa s-a întâmplat în vara anului 1915, când episcopul s-a deplasat la spitalele din Băile Herculane, unde, preț de câteva zile, a stat la căpătâiul celor internați, vezi „Foaia Diecezană”, Caransebeș, 1915, XXX, nr. 30 din 25 iulie/8 august, pp. 4–5.

posturile administrative disponibile care ar putea fi distribuite eroilor „cari s-au nefericit într-o apărare a noastră”.¹¹⁵ În ultimii doi ani de război, eparhia, prin episcopul său, a dispus efectuarea de colecte în numele societății „Crucea Roșie”. O circulară din 1 mai 1917 informa clerul că pentru acea organizație umanitară este dator să poarte un tas la sărbătoarea Apostolilor Petru și Pavel, specificând că societatea „susține în apropierea câmpului de luptă 343 instituții sanitare cu 95.192 paturi și până acum a dat îngrijire medicală la 789.696 soldați răniți și la 734.516 soldați bolnavi.”¹¹⁶ Dacă în anii premergători conflagrației Episcopia Caransebeșului s-a preocupat predilect de promovarea valorilor morale și sociale creștine, în timpul războiului activitatea administrației episcopale s-a concentrat pe sprijinirea orfanilor, răniților, invalizilor, familiilor aflate în dificultate din toate comunele bisericești, reușind astfel să întrețină spiritul de unitate creștinească românească chiar și în situațiile limită ale existenței.

Considerăm că până la începutul anului 1917 întreaga activitate a episcopului a fost de întreținere a conștiinței unitare de neam și Biserică a românilor bănățeni din întreaga eparhie, de așezare într-o expectativă privind dinamica forțelor combatante antrenate în Marele Război. Astfel, odată cu declanșarea ostilităților, la 20 iulie 1914, episcopul Cristea transmitea o pastorală către toate bisericile din eparhia sa, solicitând enoriașilor să sprijine după posibilități corpurile militare aflate în mișcare în arealul bănățean: „primiți cu căldură pe soldații din oastea noastră, care ar trece prin partea locului, dați cu dragă inimă adăpost în locul cel mai bun celor osteniți de marșuri grele, de arșița soarelui, de colbul drumurilor și de nesomn. Oferiți-le câte o bună bucatură, pentru că moșia voastră de pe care culegeți roadele o apără și pentru liniștea voastră își deschid pieptul în fața gloanțelor dușmane.”¹¹⁷ Nevoile frontului impuneau ca mulți preoți să fie concentrați și mobilizați pentru a asigura serviciile religioase soldaților. Din acest motiv, multe dintre comunele bisericești erau văduvite de serviciul religios, astfel că o serie de circulare episcopale, la solicitarea episcopului sârb de Vârșeț Gavril Smeinovici, dispuneau ca preoții români să îndeplinească slujire, după Liturghie, în caz de nevoie și enoriașilor

¹¹⁵ Idem, 1917, XXXII, nr. 48 din 26 noiembrie, pp. 3–4.

¹¹⁶ Idem, 1918, XXXIII, nr. 4 din 10 iunie, pp. 2–3.

¹¹⁷ Arhiva Protopopiatului Ortodox Român Caransebeș (în continuare A.P.O.R.C.), dosar 50/31 iulie 1914.

sârbi „pentru ca credincioșii sârbi să nu rămână fără mângâiere sufletească și respectiv fără funcțiuni preoțești în trebuințele lor religioase.”¹¹⁸ Având în vedere temerea că guvernul nu va mai finanța școlile profesionale, personalul didactic și Institutul Teologic, pe de o parte, iar pe de altă parte neputința de a anticipa deznodământul conflictului mondial, l-au determinat pe episcop să procedeze la o anumită precauție în luările sale de cuvânt și la o relativă „ascultare” față de regalitatea maghiară și Curtea de la Viena. Astfel, în anul 1915, ierarhul solicita preoților ca, în timpul slujirii, să se roage pentru biruința armatei imperiale, iar în toate Liturgiile să includă două ectenii speciale prin care era invocată pronia divină spre o încheiere benefică a conflagrației.¹¹⁹ Comportamentul și atitudinea promovate de episcop și indicate preoților săi sugerau practicarea unui ecumenism, în sensul toleranței și frățietății religioase față de toți combatanții din teatrul de război. Se avea în vedere situația trecerii corpurilor militare germane din Banat, caz în care episcopul dispunea ca slujitorii altarului să îngăduie clericilor germani săvârșirea slujbelor religioase în bisericile ortodoxe: „prea Onorații Preoți, ca în acele parohii – unde nu s-ar afla biserică de confesiunea soldaților germani – să permită preoților germani – întrucât li s-ar cere – a-și ține slujbele în bisericile noastre, purtându-se față de ei cu toată prevenirea și colegialitatea și drept sens de atențiune – asistând chiar la slujbele lor și făcându-le toate înlesnirile.”¹²⁰

Activitatea națională a administrației episcopale s-a îndreptat cu predilecție spre susținerea școlilor confesionale. Acestea, pe lângă educația pe care o furnizau, aveau un rol deosebit în cultivarea limbii și culturii românești, fundamentele națiunii. În absența unui inspector de specialitate pe probleme de învățământ, ierarhul locului a vizitat numeroase școli confesionale, oferind îndrumări dascălilor și preoților referitoare la interpretarea legilor școlare în spiritul conservării specificului confesional și a tradițiilor românești. În același timp, participa și la conferințele învățătoresci, în care încuraja sentimentul patriotic pentru valorile tradiționale bănățene.¹²¹ Cele câteva zeci de școli ridicate la inițiativa și cu sprijinul direct al episcopului au nemulțumit organele statului,

¹¹⁸ Idem, dosar nr. 39 din 26 iulie 1914.

¹¹⁹ A.P.R., *Fond Cabinetul Patriarhal. Patriarhul Miron Cristea*, dosar 9/1916, fila 124.

¹²⁰ Idem, dosar 7/1914, f. 89.

¹²¹ Onisidor Ghibu, *Școala românească din Ungaria în anul 1911*, în „Luceafărul”, Sibiu, 1912, XI, nr. 6 din 5 februarie, p. 129.

care, de pildă, cu prilejul unei vizite în satul Peștere, în prezența unor deputați și credincioși, au amenințat că „îi vom tăia gâtul cu foarfecele ca să nu mai poată face școale confesionale.”¹²² Textul unei pastorale ilustrează fără echivoc militantismul său național practicat în special în ultima parte a războiului, dar și în anii premergători acestuia: „cerem și noi libertatea sufletului nostru românesc, adică dreptul național, folosirea limbii noastre nu numai în biserică, ci și în toate școalele și pretutindeni în toate daraverile noastre lumești, precum și sprijinul statului întru întemeierea și susținerea așezămintelor care să mijlocească înaintarea noastră în cultură și bunăstare și întărirea poporului nostru în toate privințele.”¹²³ Mesajul ierarhului pentru apărarea ființei naționale a devenit tot mai radicalizat față de ingerințele statului în problemele școlii și bisericii, în antrenarea populației românești într-un război în care nu avea ce căuta. Astfel, într-o Pastorală de Crăciunul anului 1917, ierarhul vorbea despre instaurarea păcii între popoare considerând că aceasta ar fi realizabilă numai dacă în prealabil ar fi respectată dreptatea popoarelor aflate în componența unor imperii multi-naționale. Autoritățile maghiare au solicitat textul original al pastoralei și l-au invitat pe episcop la Viena pentru o eventuală sancțiune propusă de împărat. Dat fiind faptul că acesta era preocupat de încheierea unei păci separate cu Franța, episcopul acuzat de „înaltă trădare” nu a mai fost primit la Curte.

Făcându-se bilanțul întregii activități arhieresti a lui Elie Miron Cristea în domeniul învățământului, în decembrie 1914 se putea formula următoarea concluzie: pentru a păstra școala confesională românească s-au făcut mari eforturi de modernizare a acesteia conform normelor legale în vigoare. În decursul celor cinci ani de slujire arhierescă la Caransebeș, s-au renovat, construit și utilizat cel puțin 150 de spații destinate educației școlare.¹²⁴ La 29 decembrie 1919, atunci când episcopul părăsea Caransebeșul, odată cu desemnarea sa ca mitropolit primat la București, Miron Cristea declara cu satisfacție că în pofida legilor antinaționale, a intenției de a etatiza școlile confesionale din eparhia sa, acesta a reușit să le păstreze specificitatea într-o proporție apreciabilă „în urma silințelor încordate din partea sa și a credincioșilor”.¹²⁵

¹²² B.A.R., Secția manuscrise-carte rară, *Fondul Ioan Bianu*, cota S 13 (19) D4, 56049.

¹²³ „Drapelul”, 1913, XIII, nr. 13 din 29 ianuarie, p. 3.

¹²⁴ „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 47, din 23 noiembrie/6 decembrie, pp. 1–2.

¹²⁵ I. D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria mitropoliei Banatului*, vol. II, ... p. 1021.

I.3. Date statistice privind starea școlilor confesionale și a învățământului teologic la începutul secolului al XX-lea

Analiza cantitativă și calitativă a datelor privind dinamica școlilor confesionale din Banatul antebelic demonstrează dorința populației locale pentru școală și știința de carte, aspect care ilustrează faptul că provincia bănățeană a reprezentat acel spațiu românesc cu cel mai ridicat nivel de alfabetizare din întreg arealul locuit de români de până la 1918. Școala confesională, cea gimnazială și cele medii s-au constituit într-o adevărată pepinieră ce oferea „materia primă” pentru formele superioare de învățământ, atât cât erau ele permissive accesului tinerilor bănățeni la o instruire de tip academic. Din acest motiv, vom zăbovi în continuare asupra unei analize a datelor privind starea școlilor confesionale bănățene și a Institutelor Teologice-Pedagogice în proximitatea și în timpul primei conflagrații mondiale.

Provincia istorică Banat a reprezentat un spațiu socio-geografic mărginit la Nord de râul Mureș, la Sud de Dunăre, la Vest de Tisa, iar la Est de o graniță convențională care străbătea la Est Munții Cerna, Țarcu, Poiana Ruscă, continuând cu o linie spre Est de Orșova, Est de Băile Herculane, Est de Coșevița, până la râul Mureș. Ținutul a însemnat o entitate administrativ-teritorială și geopolitică cu o permanentă conviețuire umană, o punte de legătură între civilizația Europei centrale și cea sud-estică europeană, un spațiu în care devenirea culturii și civilizației a căpătat particularități distincte etnice, cultural-spirituale și socio-economice, chiar dacă aici de-a lungul timpului s-au succedat periodic mai multe imperii și s-au derulat mai multe valuri migraționiste. Stăpânirea habsburgică în Banatul istoric, proces care a început între 1716–1718, a avut urmări semnificative în structura demografică generală a provinciei românești, manifestată atât în dinamica demografică, cât mai cu seamă în compoziția etnică a populației. Administrația austriacă reprezentată prin noile autorități locale a impus o politică demografică subordonată intereselor economice imperiale și orientată în două direcții: stabilizarea populației autohtone; colonizări de familii translatate din teritoriile germane sau din provinciile învecinate. Banatul a constituit un model experimental pentru reformismul habsburgic căci, prin colonizările sistematice produse până la finele domniei lui Iosif al II-lea (1790), era vizată întărirea poziției elementului etnic german și catolic în întreg cuprinsul

provinciei. Asemenea politică demografică a fost promovată prin numeroase legi, decrete, ordonanțe, instrucțiuni și normative care au antrenat diverse componente ale societății, vizând ridicarea nivelului de viață prin progresele economiei, creșterea pregătirii intelectuale a populației locale, diversificarea consumului gastronomic și a condițiilor de locuit, modernizarea instituțională a asistenței medicale și a igienei individuale, ridicarea nivelului moral și religios în familie, cadastrarea teritoriului și modernizarea urbanistică etc.¹²⁶ Toate aceste măsuri au influențat creșterea treptată a sporului natural al populației, care s-a corelat politicii colonizărilor organizate de stat și după jumătatea secolului al XIX-lea de către particularii maghiari. În răstimpul cuprins între 1774–1836, populația Banatului istoric a crescut cu 655.267 persoane, ceea ce a însemnat o creștere medie anuală de 10.569 suflete, însemnând un spor natural de 174,4%, cu o medie anuală de 2,8%. Asemenea traseu demografic de până la jumătatea secolului al XIX-lea a însemnat cea mai mare creștere de populație din Europa.¹²⁷ Banatul a fost colonizat în trei perioade succesive (carolină, theresiană și iosefină), organizate de Curtea Imperială, în urma căreia s-au stabilit aproximativ 80.000 de noi locuitori.¹²⁸ Această situație a provocat o adevărată diversitate etnică în rândul populației bănățene, fapt ilustrat printr-un document statistic întocmit de Elek Fényes, care preciza următoarea compoziție demografică la nivelul anului 1836¹²⁹: români – 427.069 (respectiv 52,8% din totalul populației), germani – 155.770 (19,2%), sârbi – 132.680 (16,4%), maghiari – 50.292 (6,1%), bulgari – 12.000 (1,4%), francezi – 6.000 (0,7%), croați – 9.504 (1,1%), slovaci – 5.454 (0,6%), muntenegreni – 2.830 (0,3%), alții – 1.698 (respectiv 0,1% din totalul populației). Specificăm faptul că, la jumătatea secolului al XIX-lea, structura demografică a Banatului istoric prezenta o configurație în care românii reprezentau etnia majoritară, însă diversitatea etnică era semnificativă. După 1867 și până la sfârșitul Marelui Război, evoluția demografică din provincia bănățeană a fost determinată de convergența unor factori complecși,

¹²⁶ Ilie Ghenadie, *Colonizări în Banat în secolele XVIII–XIX*, în „Analele Banatului”, III, 1930, iulie–septembrie, pp. 23–24.

¹²⁷ M. Vișan, M. Martin, *Evoluția administrației publice în spațiul românesc. Secolul XIX–jumătatea secolului XX*, București, EDP, R.A., 2014, p. 93.

¹²⁸ Aurel Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat. 1716–1740*, Timișoara, Editura Facla, 1972, p. 73.

¹²⁹ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc...*, pp. 44–45.

generați de condiții naturale, de condiții climatice, de modificări semnificative survenite în viața economică, socială și culturală, de penetrația cercurilor guvernamentale maghiare privind continuarea colonizărilor, de starea de sănătate și mentalitățile localnicilor.¹³⁰

Efectuarea unor recensăminte pe baza unor criterii moderne în intervale de câte 10 ani (1869/1870, 1880, 1890, 1900, 1910) ne relevă un imens material statistic, care ne oferă analiza în profunzime a fenomenelor demografice din Banatul antebelic. Ne referim la evidențierea unor date complexe pe localități, plăși, comitate în legătură cu efectivul locuitorilor, structura populației pe categorii de sexe, vârstă, stare civilă, limba maternă, ocupații, confesiuni, nivel de școlarizare etc. Din interpretarea datelor furnizate de recensămintele imperiale rezultă o creștere lentă a populației rurale în perioada 1867–1918, când sporul demografic a fost de numai 167.799 persoane în întreaga provincie, respectiv de 14%, ceea ce a însemnat că la o populație totală de aproximativ 1,3 milioane de locuitori a revenit în acest răstimp doar o creștere anuală, în medie, de numai 4.195 persoane. Mai precizăm că dinamica numărului de locuitori a fost inegală în cele trei comitate. Astfel, în comitatul Caraș-Severin creșterea a fost de 20,5%, depășind media pe provincie, în comitatul Timiș a fost de 12,2%, în timp ce comitatul Torontal a înregistrat cea mai mică creștere, respectiv de 10,4%.¹³¹ În primul deceniu al secolului al XX-lea, sporul natural al populației bănățene a cunoscut o evoluție normală. În acest sens, se observă o reducere procentuală a sporului natural, comparativ cu intervalul anilor 1880–1900, fenomen cauzat emigrării unui foarte mare număr de locuitori (în special în America) și accentuării deplasării forței de muncă din rural spre urban. În perioada 1900–1910, populația rurală a sporit cu numai 25.058 persoane, ceea ce echivala cu 38,6% în raport cu situația din etapa 1890–1900. Comitatul Torontal a înregistrat o scădere de populație, deoarece 8 din cele 14 subunități administrative au înregistrat un recul demografic, principala cauză fiind emigrarea masivă spre SUA și Germania.¹³² Populația românească din Banat, care în anul 1880 însuma 510.549 locuitori, a sporit până în anul 1910 cu 59.562

¹³⁰ Ioan Munteanu, *Populația Banatului istoric la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în „Studii de istorie a Banatului”, vol. 28–29, Timișoara, 2005, pp. 273–293.

¹³¹ Idem, *Banatul istoric. 1867–1918. Așezările. Populația* (în continuare I. Munteanu, *Banatul istoric...*), vol. I, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2006, p. 285.

¹³² M. Vișan, M. Martin, *op. cit.*, p. 98.

locuitori, în timp ce etnia maghiară, care însuma în anul 1880 doar 103.302 locuitori, a înregistrat o creștere de 78.427 persoane. Etnia germană, cu 275.112 locuitori în anul 1880, a cunoscut o creștere cu numai 32.468 locuitori. În comitatul Caraș-Severin, unde românii reprezentau 79,6% din totalul locuitorilor în anul 1880, ponderea acestora s-a redus la 74,4% în 1910, în timp ce ponderea etnicilor maghiari a crescut cu 5,8% în același interval de timp. În comitatul Timiș, ponderea populației românești în intervalul 1900–1910 s-a redus cu 3,8%, în timp ce ponderea etnicilor maghiari a sporit cu 6,7%. Situația apare aproape similară și în comitatul Torontal, unde colonizările cu populație maghiară, apoi insistenta preocupare de maghiarizare a aparatului administrativ în instituțiile de cultură și învățământ, în serviciile publice, au generat asemenea dinamică a populației în provincia bănățeană.¹³³ În cazul localităților urbane, între 1869 și 1880, populația a crescut cu doar 4,2% în cele opt centre urbane ale provinciei. Mai mult decât atât, Lugojul și Becicherecul Mare au cunoscut un recul în creșterea demografică, excepție făcând Caransebeșul, unde populația a sporit cu 35,6%, în celelalte centre urbane creșterea demografică fiind relativ modestă. În cazul mediului urban, principalul factor al sporului demografic până în preajma primei conflagrații l-a constituit absorbția de forță de muncă în toate sectoarele de activitate economică, a tinerilor în domeniul instruirii școlare. Această realitate demografică se justifică și prin structura populației pe grupe de vârstă, căci la nivelul urbanului bănățean grupele cu vârsta cuprinsă între 15–60 de ani însumau în anul 1900 peste 63,2% din totalul locuitorilor orașelor. La recensământul din 1910 s-a putut constata un ușor recul în ponderea acestor grupe de vârstă, fenomen cauzat, în esență, de fenomenul emigrărilor.¹³⁴

Conform unei statistici maghiare din 1910, Transilvania-Banat-Crișana și Maramureș la un loc însumau 2.830.040 (53%) români, 1.664.296 (31,6%) maghiari, 565.116 (10,7%) germani, 204.150 (3,9%) alții (evrei, slovaci, ruteni, țigani), respectiv un total de 5.263.602 locuitori.¹³⁵ Procentual, după aceeași clasificare demografică din 1910, în comitatele bănățene românii înregistrau

¹³³ I. Munteanu, *Banatul istoric...*, vol. I, p.389.

¹³⁴ Idem, *Urbanizarea în Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea*, în „Analele Banatului”, vol. 7–8, Timișoara, 2000, pp. 641–658.

¹³⁵ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului. 1867–1918*, Sibiu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986, p. 47.

următoarele valori cifrice: Arad (59,1%, față de 29% maghiari, 1,6% germani și 4,3% alții), Bihor (dacă avem în vedere faptul că eparhia arădeană își exercita autoritatea administrativ-canonică și asupra acestui comitat: 52,4% față de 44,5% maghiari, 0,7% germani și 2,4% alții), Caraș-Severin (72,2% față de 7,2% maghiari, 12% germani și 8,6% alții), Timiș-Torontal (34,1% față de 16,6% maghiari, 38,8% germani, 10% alții).¹³⁶ La începutul războiului, în 1914, în totalul populației imperiului, respectiv 50 milioane locuitori, românii bănățeni-bucoveneni și ardeleni însumau 4 milioane de locuitori, ceea ce însemna 8% din totalul populației.¹³⁷ În conformitate cu datele statistice oferite chiar de *Magyar statistikai évkönyv*, dinamica școlilor cu predare în limba română în perioada 1871–1918 a cunoscut o evoluție oscilantă, însă descrescătoare, stare cauzată în esență de legislația școlară: 1871 – 2878 școli; 1886 – 2473 școli; 1890 – 2582 școli; 1895 – 2340 școli; 1900 – 2157 școli; 1918 – 2578 școli.¹³⁸

Instruirea școlară organizată și monitorizată de Biserică, extinderea științei de carte, asociată cu cerințele pedagogiei moderne („Școala de aplicație”, eliminarea corecției disciplinare fizice, accesul la carte variată și la programe analitice noi în planul de învățământ – economie rurală, psihologie, fizică etc.), toate acestea devin componente esențiale ale civilizației bănățene la sfârșit de secol XIX și până la Primul Război Mondial. Viața economică devine tot mai trepidantă ca ritm de evoluție și forme de manifestare, generând noi orientări în structura ocupațională și în schimbarea de mentalitate a populației. Orientarea tot mai pronunțată comercială și mercantilistă a Imperiului austro-ungar spre sud-estul european, a adus Banatul într-o poziție privilegiată din acest punct de vedere. Teritoriul acestui spațiu istoric în 3–4 decenii a fost străbătut de o adevărată rețea de căi ferate și de drumuri comitatense și naționale. Spre pildă, în anul 1910, lungimea căilor ferate din provincie însuma 1.959,7 km, cu o densitate la unitatea de suprafață net superioară mediei din întreg statul ungar.¹³⁹

¹³⁶ Silviu Dragomir, *Transilvania înainte și după arbitrajul de la Viena*, Sibiu, 1943, p. 4.; Șt. Pascu, *Transilvania în lumina datelor geopolitice, istorice și statistice*, Blaj, 1944, p. 316; R. Seișanu, *România. Atlas istoric, geopolitic, etnografic și economic*, București, 1936, p. 108.

¹³⁷ *Ibidem*, pp. 131–132.

¹³⁸ Date statistice apud Z. Păclișanu, *Statistique des Roumains de Transylvanie au XVIII-e siècle*, în „Revue de Transylvanie” 1934, nr. 2, pp. 73–74.

¹³⁹ I. Munteanu, *Banatul istoric. 1867–1918. Ocupația. Economia*, vol. II, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2007, p. 478.

În anul 1914 se găseau în exploatare peste 2.984 km. de drumuri naționale și comitatense amenajate, situație care a avut drept consecință scoaterea din autarhie a sute de sate și integrarea acestora în circuitul economiei de piață și de bunuri culturale. În anul 1910, în aceeași provincie istorică funcționau 3.186 agenți economici cu profil meșteșugăresc și industrial, iar în preajma războiului, în cele opt orașe ale Banatului și în peste 130 de comune rurale, funcționau instituții bancare, cu angajați cu o pregătire de specialitate și furnizând capitalul de sprijin către populație și agenți economici.¹⁴⁰ În legătură cu activitatea comercială, la nivelul anului 1910, doar la Timișoara la Camera de Comerț și Industrie plăteau taxa de membru 20.216 comercianți,¹⁴¹ iar circa 20% din totalul populației bănățene presta activități capitaliste de tip lucrativ. Din perspectiva comunicațiilor, tot în anul 1910 se înregistrau 343 oficii poștale stabile, 532 oficii telegrafice și 4.851 oficii telefonice.¹⁴² Segmentul de populație angajat în administrația de stat sau în profesii liberale a devenit tot mai diversificat, incluzând funcționari, notari, judecători, procurori, avocați, farmaciști, medici, ingineri, profesori, actori, jurnaliști etc. Toată această paletă diversificată de activități impunea din punct de vedere practic obligația științei de carte. La 15 octombrie 1870, Consiliul Național Bisericesc adopta la Sibiu un act normativ intitulat *Organizarea provizorie a învățământului național confesional în Mitropolia greco-orientală a românilor din Ungaria și Transilvania*, document care a stat la baza principalelor decizii adoptate de Senatul școlar al Consistoriilor eparhiale din cele trei eparhii timp de mai mulți ani. În temeiul acestui act normativ,¹⁴³ care de altfel respecta cerințele Legii 38/1868, însă aducea și o serie de completări privind estomparea ingerințelor factorilor politici și administrativi în activitatea școlilor confesionale, rețeaua de învățământ trebuia să cuprindă următoarele categorii de școli:¹⁴⁴ școli populare primare, școli cu pregătire medie, școli profesionale, institute pedagogice, institute teologice. Această configurație a rețelei școlare a rămas valabilă până la declanșarea primei conflagrații mondiale.

¹⁴⁰ Idem, *Banatul istoric. 1867–1918. Școala. Educația*, vol. III, p. 158.

¹⁴¹ Idem, *Banatul istoric...*, vol. II, p. 461.

¹⁴² *Ibidem*, p. 180.

¹⁴³ Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea...*, p. 37.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 39.

La nivelul Regatului ungar, în primele decenii ale secolului al XX-lea, din totalul profesiunilor liberele populația românească din Transilvania și Banat reprezenta doar 2%, însă aceasta s-a manifestat drept elementul cel mai activ și inventiv care a dat tonul activităților politice românești și de dezvoltare economică a celor două provincii istorice până la Marele Război. Din acest procent, categoriile cele mai numeroase le-au reprezentat clerul (3.299 clerici în 1900 și 3.371 în 1910) și învățătorii (3.196 dascăli în 1900 și 3.117 în 1910).¹⁴⁵ Numărul acestor posturi clericale și didactice s-a diminuat simțitor în perioada războiului, așa încât în anul școlar 1916/1917, în întreaga Eparhie a Aradului existau 412 posturi de învățători, din care 53 erau vacante din cauza mobilizării acestora pe front, iar 34 erau deportați în lagăre. În anul școlar următor, în aceeași eparhie 68 de școli confesionale au rămas închise din lipsă de dascăli.¹⁴⁶

O privire generală asupra recensămintelor populației efectuate în perioada 1850–1918 scoate în evidență o creștere substanțială a populației orașului cu rang de municipiu, Arad, însă nu una ritmică. Astfel, la nivelul anului 1851, populația întregului comitat Arad însuma 255.955 locuitori, din care doar orașul Arad înregistra 22.398 locuitori; în anul 1900 erau înregistrați 383.303 locuitori la nivel de comitat, din care doar orașul Arad însuma 53.903 locuitori; în recensământul din anul 1910, populația totală a comitatului însuma 411.913 locuitori, iar a orașului Arad 60.909 locuitori.¹⁴⁷ Din punct de vedere demografic, luând în considerare indicatorul densității populației, s-a putut observa un spor al acesteia, concretizat în 45 locuitori/km² la nivelul anului 1870 (exclusiv orașul Arad care dobândise rang de municipalitate încă din anul 1837) și atingând valoarea de 55,4 locuitori/km² la nivelul anului 1914. În baza rezultatelor finale ale recensămintelor din 1900 și 1910, densitatea cea mai ridicată a populației se regăsea într-o serie de plăși aflate atunci în comitatul Timiș (Arad, Aradul-Nou, Pecica, Șiria, Aletea), în vreme ce nivelul cel mai scăzut îl înregistrau plășile Sebiș, Randa, Hălmagiu și Beliu, cea din urmă fiind atunci încorporată administrativ comitatului Bihor. Explicația cauzală a acestei variații demografice a populației poate rezida într-o serie de vicisitudini

¹⁴⁵ *Magyar Statisztikai Kézileírő új sorozar*, vol. 56, Budapesta, 1915, pp. 646–649.

¹⁴⁶ Eugenia Greceanu, *Biserica din Banat în lumina unor cifre oficiale din perioada 1850–1918*, în „Mitropolia Banatului”, 1989, XXXIX, nr. 1, p. 42.

¹⁴⁷ A. Caciora, E. Gluck, *Situația etno-demografică a părților arădene între 1849–1918*, în „Ziridava”, 1980, XII, p. 222.

generate de factori sociali-politici și militari (de pildă, victimele revoluției de la 1848–1849, precum și recrutările numeroase din perioada 1848–1859), apoi consecințele a două rânduri de epidemii (prima din 1849, cea de-a doua din anii 1872–1873, la cea din urmă înregistrându-se circa 6092 decese numai în cuprinsul comitatului arădean);¹⁴⁸ a doua etapă semnificativă în diminuarea populației la nivel de comitat a fost înregistrată în perioada războiului (1914–1918), având drept cauză pierderile de vieți și diminuarea natalității în urma descompunerii familiilor celor mobilizați, ceea ce a însemnat o scădere a natalității cu 12.589 persoane în 1913, până la 4.098 persoane în 1918.¹⁴⁹

Conform datelor statistice din perioada 1880–1910, calculate în funcție de religie, de limbă maternă vorbită și pe baza registrelor de stare civilă, s-a putut constata că plășile Arad, Lipova, Aradul Nou, Mureș și Beliu erau locuite de o populație aproape compact românească. Spre exemplificare, amintim situația statistică din plasa Beliu: în anul 1880, din cei 15.361 locuitori ai acesteia, s-au declarat a fi de limbă maternă română un total de 13.908 locuitori; în anul 1910, dintr-un total de 19.511 locuitori, 17.847 au fost înregistrați ca vorbitori de limbă maternă română. Aproape similar s-a recenzat structura etnică a populației și în plasa Lipova: în anul 1880, din totalul populației de 31.364 locuitori, majoritatea absolută de 18.955 s-au declarat români, alături de care conviețuiau germanii; în anul 1910, în plasa Aradul-Nou, dintr-un total de 34.784 locuitori, 21.215 au declarat limba română drept limbă maternă.¹⁵⁰ Mai precizăm că în anul 1912, în partea de nord-est și est a comitatului s-a păstrat caracterul preponderent românesc, acolo găsindu-se un bloc unitar de 182 sate românești, iar despre plasa Hălmagiului, la nivelul anului 1890, se poate afirma că reprezenta cea mai compactă regiune românească și ortodoxă din întreaga Transilvanie, cu o majoritate de 97,71% români.¹⁵¹ În ceea ce privește orașul Arad, structura pe categorii etnice de populație a fost aproape egală între români și celelalte două etnii semnificative, germani și maghiari, aceasta menținându-se până la nivelul anului 1870, pentru ca, după această dată, până în preajma Primului Război Mondial, populația ortodoxă românească a orașului să devină majoritară.

¹⁴⁸ Pavel Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 187

¹⁴⁹ *Ibidem*, pp. 187–188.

¹⁵⁰ E. Gluck, *op. cit.*, p. 283.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 282; E. Greceanu, *Biserica din Banat în lumina unor cifre oficiale din perioada 1850–1918*, în „Mitropolia Banatului”, 1989, XXXIX, nr. 1, p. 97.

Consistoriul eparhial arădean în preajma Primului Război Mondial cuprindea un număr de 11 protopopiate cu 310 parohii matre și 114 filii, în care funcționau 406 preoți la un total de 386.514 credincioși ortodocși, din care 196.023 erau bărbați și 190.491 femei. Consistoriul eparhial din Oradea cuprindea la rândul său 6 protopopiate cu 266 parohii și 265 filii, în care activau un număr de 202 preoți la un total de 193.498 enoriași.¹⁵² Consistoriul eparhial arădean îndruma și răspundea de întreaga problematică a învățământului confesional în patru zone ale Banatului istoric, denumite inspectorate școlare: Timișoara, Comloșul Bănățean, Lipova și Belint. În anul școlar 1899–1900 același for eparhial avea sub jurisdicția sa 160 școli confesionale,¹⁵³ însă marea majoritate a școlilor populare românești erau subordonate administrativ Episcopiei Caransebeșului, respectiv celor 11 protopopiate ale acesteia.¹⁵⁴ În temeiul Legii Apponyi, o serie de școli confesionale comunale cu predare în limba română au devenit școli de stat. În acest caz, funcționarea lor nu se mai efectua din bugetul comunal. Autoritățile foloseau această modalitate ca un adevărat instrument de presiune, spre a impune controlul statului asupra procesului de învățământ și a integra școala în sfera spectrului politic. Argumentăm acest aspect printr-o evaluare comparativă: în anul 1892, instituțiile școlare primare de stat reprezentau în întreg Banatul doar 5,4% din totalul unităților școlare funcționale, iar în anul 1914 ponderea acestora a ajuns la 18,5%. De aici rezultă îndubitabil presiunea autorităților statului ungar asupra învățământului bănățean în efortul de a impune limba maghiară ca limbă de stat obligatorie în orice formă de învățământ. Astfel, într-un interval de timp de doar 22 de ani (1892–1914), școlile primare comunale au înregistrat o pierdere de 141 unități școlare, caz în care s-a modificat sensibil susținătorul școlii, respectiv dreptul de administrare-supraveghere-îndrumare și control a tuturor activităților din școală de către autoritățile maghiare. În anii școlari 1914 și 1915 se constată o diminuare numerică a școlilor comunale cu 70 unități de învățământ, aspect cauzat primordial condițiilor vitrege generate de desfășurarea Marelui Război, de mobilizarea masivă a învățătorilor în teatrul de război. Din intenția obținerii sprijinului financiar de la stat pentru salarizarea

¹⁵² A.E.O.R.A., *Protocol despre ședințele Sinodului eparhial Arad*, Arad, 1904, pp. 33, 74, 91.

¹⁵³ V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867–1918*, Arad, 1976, p. 31.

¹⁵⁴ *Statutul Organic al Bisericii Greco-Ortodoxe Române din Ungaria și Transilvania. Cu un Supliment*, Sibiu, 1881, p. 59.

dascălilor și întreținerea școlilor sau din alte motive, comunitățile și administrațiile locale dintr-o serie de comune bănățene au acceptat ca întregul proces de învățământ să se desfășoare în limba maghiară.¹⁵⁵ Acest proces de etatizare a o serie de școli confesionale poate fi reliefat prin câteva date statistice la nivelul anului școlar 1911–1912, în Episcopia Caransebeșului, unde 174 de instituții confesionale se întrețineau din mijloace proprii, 7 din fonduri episcopale și 44 din ajutor de stat, pentru ca în anul școlar următor situația rețelei școlare confesionale să se modifice simțitor: 56 de școli se susțineau cu mijloace proprii, 7 cu sprijinul diecezan și 102 școli cu ajutor de la stat.¹⁵⁶

În temeiul unui articol din Legea XXVII/1907, termenul limită de aliniere a școlilor confesionale la un numitor comun, conform cu cerințele de modernizare ale Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică, era fixat la nivelul anului 1910. Renovarea și repararea tuturor edificiilor școlare confesionale devenise tot mai stringentă în optica ministerului de resort ungar. Episcopia arădeană a reacționat imediat față de această decizie, considerată nerealistă, fapt pentru care va întreprinde o serie de demersuri de prelungire a datei scadente.¹⁵⁷ Urmare a numeroase demersuri întreprinse de ierarhii celor două dieceze, termenul limită de modernizare a instituțiilor confesionale stabilit inițial a fost prelungit, așa încât doar în Eparhia Aradului, până la nivelul anului 1912, au fost ridicate 32 de noi unități de învățământ și renovate încă 27 de astfel de școli confesionale. Avem în vedere perioada 1911–1912, când în eparhia arădeană exista un total de 234 de școli confesionale, din care doar 143 satisfăceau cerințele ministerului de resort.¹⁵⁸ Dacă luăm în considerare numai efortul financiar al Consistoriului orădean din acea perioadă privind modernizarea sistemului educațional confesional, acesta se cifra la suma de 732.000 coroane anual, la care se mai adăuga o parte semnificativă pentru salarizarea dascălilor, „deoarece doar 126 dintre aceștia primeau sprijin financiar de la

¹⁵⁵ Mihai Vișan, Daniel Crecan, *Educație și învățământ. Repere filosofico-pedagogice*, Timișoara, Editura Mirton, 2012, p. 186.

¹⁵⁶ V. Popeangă, *op. cit.*, p. 166.

¹⁵⁷ *Protocolul despre ședințele sinodale din dieceza română greco-orientală a Aradului ținută în sesiunea ordinară a anului 1911*, Arad, 1911, pp. 134–137, apud Marius Eppel, *La frontiera ortodoxiei românești. Vicariatul de la Oradea (1848–1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 127.

¹⁵⁸ *Protocolul despre ședințele sinodale din dieceza română greco-orientală a Aradului ținută în sesiunea ordinară a anului 1912*, Arad, 1912, apud *Ibidem*, p. 128

stat. Ca urmare a efortului Bisericii Ortodoxe, la sfârșitul anului 1914 numărul total al imobilelor școlare era de 228, dintre care conforme cu exigențele Legii Apponyi erau doar 176”.¹⁵⁹ Izbucnirea războiului a cauzat însă o diminuare a numărului solicitărilor școlare către Consistoriul eparhial privind modernizarea instituțiilor confesionale românești, situația devenind tot mai neconformă cu cerințele legii.

Candidații treptei clericale de la Arad proveneau în cea mai mare măsură din mediul rural, unde erau identificați de protopopi cei mai apți și cei mai înclinați spre această vocație din rândul păturilor sociale modeste, a preoților și învățătorilor și care urmau după absolvirea Institutului Teologic să fie hirotoniți în bisericile satelor românești. Dacă inițial cursurile institutului din Arad se întindeau pe durata a doi ani, atracția spre această școală a fost apreciabilă, astfel încât prima promoție de absolvenți a fost de 42 de tineri, cei mai mulți provenind din Timiș (64,28%), Caraș-Severin (16,66%), Arad (9,52%), Torontal (7,14%) și Bihor (2,38%).¹⁶⁰ În următoarea etapă de evoluție a școlii arădene, numărul elevilor s-a diminuat, primordial din pricina introducerii cursului al III-lea, apoi din cauza unei selecții mai exigente a tinerilor cu o pregătire școlară bună și, nu în ultimul rând, mai cu seamă din cauza faptului că mai puteau fi hirotoniți preoți fără să fi absolvit școala clericală, doar în urma unei recomandări a protopopului locului.¹⁶¹ În perioada episcopatului lui Gherasim Raț (1835–1850) au fost înregistrați un total de 478 de absolvenți, vârful de sarcină înregistrându-se în anul școlar 1837/1838 (69 absolvenți), iar la limita de jos plasându-se anul școlar 1835/1836 cu doar 23 de absolvenți. În cei 15 ani de cârmuire apostolică a episcopului Raț, absolvenții institutului proveneau din nouă comitate, cei mai mulți provenind din Bihor (30,07%), Arad (28,45%), Timiș (16,73%), pe ultimele locuri plasându-se cei din Caraș-Severin (8,36%), Torontal (2,92%), Bichiș (1,88%), Cenad (0,62%), Zarand și Sibiu, ultimele cu câte 0,20%.¹⁶²

În întreg răstimpul perioadei 1822–1918, numărul total al absolvenților Institutului din Arad s-a ridicat la cifra de 2.128 teologi, dintre care doar la

¹⁵⁹ Idem.

¹⁶⁰ Pavel Vesa, *Învățămintul Teologic de la Arad (1822–1948)* (în continuare P. Vesa, *Învățămintul Teologic...*), Arad, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2013, p. 195.

¹⁶¹ Teodor Botiș, *Istoria Școalei...*, pp. 523–524.

¹⁶² P. Vesa, *op. cit.*, p. 196.

2.076 absolvenți documentele școlare le precizează domiciliul de origine. Specificăm faptul că în anul școlar 1852/1853 s-a înregistrat cel mai mic număr de absolvenți, că din rândul promoțiilor absolvente cei mai mulți teologi au provenit din comitatele Bihor (745, respectiv 35,88%), Arad (632, respectiv 30,44%), Timiș (305, respectiv 14,69%), Caraș-Severin (141, adică 6,79%), pe ultimele locuri aflându-se comitatele Cojocna și Turda Arieș, fiecare cu câte doi absolvenți.¹⁶³ Mai adăugăm faptul că, din totalul acestor promoții, marea majoritate a absolvenților proveneau din mediul rural (95,32%), diferența provenind din mediul urban (4,68%), din orașele Arad (25), Beiuș (23), Lipova (19), Oradea (15), cei mai puțini provenind din Timișoara, Ineu și Lugoj, cele trei urbi laolaltă însumând doar 15 absolvenți.

Admiterea elevilor seminariști la Caransebeș, ca de altfel și la Arad, rămânea o preocupare atentă a conducerii eparhiei în ce privește selectarea viitorilor candidați-seminariști, de această chestiune preocupându-se de obicei preoții la nivel parohial, protopopii la nivel de tract și, în final, chiar episcopii la nivel de episcopie. La admitere se aveau în vedere cel puțin două criterii: în primul rând, vocația și moralitatea tânărului și în al doilea rând, nivelul de școlarizare. Despre vocația și moralitatea aspirantului la preoție, periodicul diecezan prelucra un articol, publicat în „Telegraful Român” de la Sibiu, în care se consemna importanța și rolul selecției prealabile a candidaților: „Răul se începe de regulă de la primirea în cursul clerical. Nu arare ori s-au primit oameni fără pic de vocațiune pentru această carieră, și pe când unul sau altul ar fi fost medic bun, jurist excelent, e slab pregătit, pentru că nu are darul și vocațiunea [...]. De aceea este bine, ca să ne tragem seama, că pe cine înrolăm sub stindardul nostru, și de ce calități și aplicări are, și îndată ce descoperim numai cât de puține semne din înclinările cele rele, să-i dăm să înțeleagă omul nostru, că face bine dacă ne dă pace”.¹⁶⁴ Numărul elevilor înscriși în cele două institute depindea de posibilitățile eparhiei de a oferi posturi absolvenților în care să funcționeze, astfel că, până la 1918, se observă un traseu oscilant al promoțiilor în funcție de quantumul posturilor vacante. Spre pildă, în 1878, constatându-se că parohiile s-au diminuat numeric, în Consistoriul din Caransebeș s-a decis că, dată fiind această situație, „în institutul teologic se primesc tineri

¹⁶³ T. Botiș, *op. cit.*, pp. 677–728.

¹⁶⁴ „Foaia Diecezană”, 1889, IV, nr. 36, p. 1.

care posed minim 6 clase gimnaziale reale sau civile, ori 4 clase și pedagogia...”,¹⁶⁵ în vreme ce în Eparhia Aradului, din pricina multor parohii sărace, erau acceptați și candidații cu o calificare mai slabă, respectiv doar cu patru clase.

Analizând situația promoțiilor absolvente de la secția teologică din Arad, conform matricolei, în perioada 1822–1918 numărul acestora s-a ridicat la un total de 2128 „licențiați”, proveniți dintr-o arie geografică largă, ardelean-bănățeană, într-o ordine descrescătoare a comitatelor de proveniență a acestora situația prezentându-se astfel: Arad, Bihor, Cenad, Timiș, Torontal, Caraș-Severin și Bichiș. Din totalul acestor absolvenți, se poate constata că imensa majoritate proveneau din mediul rural, respectiv 95%, diferența de doar 5% acoperind-o cei din mediul urban.¹⁶⁶ Comparativ cu această situație de la Arad, la Caransebeș, în perioada 1867–1927, numărul absolvenților secției teologice a acestui institut s-a ridicat la un total de 459 „licențiați”, proveniți într-o ordine descrescătoare din comitatele Caraș-Severin, Timiș și Torontal, iar 83,6% din acest total provenind tot din mediul rural.¹⁶⁷ În perioada propriu-zisă a războiului, printr-o analiză statistică a situației absolvenților de la Arad, se constată un aflus de studenți-privatiști în primii trei ani de război, ceea ce a însemnat un total de 9 absolvenți privatiști dintr-un total de 111 absolvenți ai cursului III în perioada 1914–1919, respectiv privatiștii cursului III reprezentând 8,01% din totalul promoțiilor acestei perioade. Numeric, situația absolvenților teologi din Arad de-a lungul anilor de război a îmbrăcat următoarea configurație: an școlar 1914–1915 un total de 17 absolvenți la zi și 5 privatiști; an școlar 1915–1916 un total de 20 absolvenți la zi și 3 privatiști; an școlar 1916–1917 un total de 33 absolvenți la zi și 1 privatist; an școlar 1917–1918 un total de 20 absolvenți la zi; an școlar 1918–1919 un total de 12 absolvenți la zi.¹⁶⁸ De-a lungul celor cinci ani școlari, 1914–1919, după criteriul comitatului de proveniență al absolvenților, situația de la Arad se prezintă astfel: Arad – 34 absolvenți, respectiv 30,63% din total; Bihor – 29 absolvenți, respectiv 20,61%

¹⁶⁵ G. Popovici, *Uniunea Românilor din Transilvania cu biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I*, în „Foaia Diecezană”, 1901, XVI, p. 2.

¹⁶⁶ P. Vesa, *Învățământul Teologic...*, pp. 477–516.

¹⁶⁷ Vasile Petrica, *Institutul Teologic Diecezan ortodox român Caransebeș (1865–1927)* (în continuare V. Petrica, *Institutul Teologic...*), Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeș, 2005, pp. 131–145.

¹⁶⁸ P. Vesa, *op. cit.*, pp. 477–516.

din total; Timiș – 14 absolvenți, respectiv 10,26% din totalul absolvenților; Hunedoara – 10 absolvenți, respectiv 9,09% din total; Torontal – 5 absolvenți, respectiv 4,05% din total, diferența de 25,36% reprezentând-o absolvenții proveniți din comitatele Sibiu, Caraș-Severin, Făgăraș, Năsăud, Alba de Jos, Cluj, Brașov și chiar un absolvent din Viena (acesta a susținut examenele finale în anul școlar 1916–1917).

Rapoartele anuale prezentate de sinoadele protopopești ale Eparhiei Caransebeșului oferă informații sugestive privind concepția despre învățământ și despre situațiile reale din procesul instructiv-educativ bănățean, despre cauzele care împiedică funcționarea normală a instruirii școlare, în special frecvența școlară, starea edificiilor și dotarea instituțiilor de învățământ. Spre exemplificare, în anul școlar 1886/1887, în Protopopiatul Oraviței erau recenzați 4.081 copii de vârstă școlară (6–12 ani) și 1.681 adolescenți (12–15 ani), însă au frecventat cursurile primare zilnice (6–12 ani), regulat doar 2.240 elevi (54,9%), respectiv 1.344 băieți și 896 fete, neregulat 727 elevi (17,8%), absentând total de la cursuri 1.114 elevi (27,3%). Același raport oferea și explicația asupra frecvenței slabe și a analfabetismului: mortalitatea ridicată într-o serie de comune bisericesti, bolile epidemice (difteria, bubatul) din unele sate și, poate primordial, „mai mult neinteresarea părinților și puținul sprijin al organelor politice.”¹⁶⁹ Un alt raport din anul școlar 1889/1890 relevă informații amănunțite despre dotarea materială a școlilor confesionale din Protopopiatul Ciacovei în conformitate cu cerințele legii, amintind în acest sens comunele Foeni, Cebza, Denta, Giulvăz, Partoș, Voiteg, Toager.¹⁷⁰ În anul școlar 1888/1889, la nivelul întregii eparhii caransebeșene existau 211 școli comunale confesionale, dintre care 201 școli mixte (10 separate pentru băieți și fete), 194 școli cu o singură clasă, 16 școli cu două clase și doar una cu cinci clase.¹⁷¹ Rețeaua școlară era deservită de 225 învățători (216 învățători și 9 învățătoare), dintre care 194 aveau calificarea necesară. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, salariul mediu al unui dascăl era de 230,3 fl., la care se adaugă produse 3,7 hl. grâu, 4,35 hl. porumb, 9 kg. slănină, 7,2 kg. sare, 1,7 kg. lumânări și 15,8 m³ lemn de foc. Sensibil mai mici erau salariile medii lunare ale învățătoarelor, variind între

¹⁶⁹ „Foaia Diecezană”, 1888, III, nr. 18, din 1/13 mai, pp. 4–5.

¹⁷⁰ Idem, 1890, V, nr. 12, din 25 martie/6 aprilie, p. 7.

¹⁷¹ Idem, 1890, V, nr. 18, din 6/18 mai, p. 1.

83 și 500 fl. Pentru anul școlar 1887/1888, frecvența școlară la nivelul întregii eparhii de Caransebeș a fost de 53,34%, iar în anul școlar următor de 57,07%, an școlar în care rezultatele dobândite de elevi la examenul anual au fost următoarele: Foarte Bine – la 85 de clase, Bune – 89 clase, Suficient – 37 clase, Slabe – 13 clase. În același an școlar, Institutul Teologic-Pedagogic din Caransebeș avea înscriși 45 de elevi, dintre care doar 37 au promovat examenul anual, ceea ce însemna un procent de promovabilitate de 82, 22%.¹⁷² Un raport anual al tractului Bocșa Montană, publicat sub formă de broșură și transmis Episcopiei Caransebeșului la 3 februarie 1910, analiza sintetic întreaga activitate a protopopiatului pe anul 1909–1910. Conform acestui document, starea financiară prosperă la acea dată în cadrul protopopiatului justifica salarizarea la termen a preoților și învățătorilor, aspect ilustrat prin întreținerea celor 31 de școli confesionale greco-ortodoxe și întreținerea a 30 de biserici locale. Raportul mai adăuga faptul că în anul 1910 funcționau în acest tract protoprezbiterial 6 școli de stat și o școală civilă de stat, precum și 31 de școli confesionale cu predare în limba română, că acestea din urmă erau încadrate cu 30 de învățători definitivși și doar un învățător suplinitor.¹⁷³ Același raport mai evidențiază faptul că „în anul școlar 1909–1910 a crescut numărul pruncilor care cercetează școala cu 9”, concomitent cu organizarea unor „grădini de pomărit” pe terenul din proximitatea școlilor și pe loturile destinate bisericilor¹⁷⁴, aspect ilustrativ în formarea cunoștințelor practice ale elevilor.

Imediat după instalarea sa la Caransebeș, Miron Cristea publica o Circulară către toate protopopiatele și școlile de pe teritoriul eparhiei, prin care insista pentru o recrutare atentă a tinerilor în cadrul Institutului Teologic-Pedagogic, în special la secția pedagogică, impunând pentru aceștia absolvirea a opt clase și maturitatea sau doar opt clase.¹⁷⁵ De-a lungul anilor, în cadrul aceluși institut au fost acceptați absolvenți de 8, 6 și chiar cu 4 clase, acceptarea celor din urmă vizând parohiile de categoria a III-a, sărace și izolate, însă doar cei care erau absolvenți și de pedagogie. Cu începere din anul școlar 1919/1920, în „Avizul” publicat de direcțiunea Institutului se preciza cerința minimală de

¹⁷² *Ibidem*.

¹⁷³ *Raportul general despre starea protoprezbiteriatului Gr. Ort. Român al tractului Bocșei Montane în decursul anului 1910*, 1910, Bocșa Montană, pp. 2–5.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 7.

¹⁷⁵ „Foaia Diecezană”, 1911, XXVI, nr. 19, p. 1.

pregătire în vederea accederii la secția teologică și era de șase clase absolvite.¹⁷⁶ „Regulamentul pentru Institutul Teologic” din 1919, la articolul 16 stabilea drept cerințe preliminare pentru admiterea la institut ca aspirantul să fie ortodox român, să fi absolvit 8 clase gimnaziale sau reale, iar în situația în care nu se ocupa numărul locurilor anunțate, erau acceptați și cei cu 7 sau 6 clase gimnaziale sau reale sau chiar cu 4 clase gimnaziale și pedagogia completă, posedând și examenul de calificare învățătoarească. În cele două Institute Teologice, cercetând documentele de înscriere, s-a observat că cei mai mulți aspiranți în preoție proveneau din mediul rural, circa 87% din totalul promoțiilor, un segment semnificativ al acestora îl reprezenta fiii de preoți, urmat de fiii de învățători, apoi copiii funcționarilor locali sau de plasă și, în ultimul rând, copiii unor familii țărănești. Documentele școlare ale Institutului din Caransebeș, registrele matricole întocmite după anul școlar 1893/1894 reliefează faptul că înscrierea elevilor în acte se făcea în ordine alfabetică, însă inițial se opera prenumele, care, deși maghiarizat în multe situații, era transcris românește; mai adăugăm că, abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea, în registrele matricole erau transcrise și data nașterii, precum și localitatea de obârșie a înmatriculatului. Conform acestor documente, la Caransebeș, în cadrul secției teologice, în perioada 1867–1878 numărul absolvenților într-o medie anuală a fost doar de opt, cu un procent de promovabilitate de 100% a cursului III. De pildă, în anul școlar 1867/1868 secția teologică a fost absolvită de patru elevi, situația fiind similară și în anul școlar următor.¹⁷⁷

La institutul caransebeșean, în perioada 1867–1927 au absolvit secția teologică un total de 459 tineri, în marea lor majoritate proveniți din mediul rural al Banatului de munte și de câmpie, adică dintr-o zonă de proveniență mult mai compactă decât cea de la Arad.¹⁷⁸ În primii patru ani de la instalarea pe scaunul episcopal de la Caransebeș a lui Miron Cristea, la secția teologică a institutului au absolvit cursul III 40 de tineri, cu un procentaj de promovabilitate de 100%, după cum urmează: an școlar 1910/1911 – 8 absolvenți; an școlar 1911/1912 – din nou 8 absolvenți; an școlar 1912/1913 – 14 absolvenți;

¹⁷⁶ Idem, 1919, XXXIV, nr. 27, p. 1.

¹⁷⁷ A.E.O.R.C., *Fond prezidial „Episcop I. Popasu”*. *Correspondență*, 1867, fila 121; vezi și *Protocolul ședințelor consistoriale din anul 1868*, art. 295.

¹⁷⁸ V. Petrica, *op. cit.*, pp. 131–145.

an școlar 1913/1914 – 10 absolvenți.¹⁷⁹ Dacă avem în vedere doar perioada strictă a războiului, respectiv anii școlari dintre 1914–1919, la aceeași secție teologică au absolvit cursul III un total de 92 elevi, iar după criteriul domiciliului de proveniență, marea majoritate a acestora proveneau din comitatul Caraș-Severin, urmat de comitatul Timiș și mai apoi de comitatul Torontal. Din perspectivă statistică, absolvenții perioadei de război din comitatul Caraș-Severin însumau un total de 61 „licențiați”, adică 61,41% din total, apoi cei din comitatul Timiș cu 19 absolvenți, respectiv 20,65% din total și, în fine, comitatul Torontal cu 12 absolvenți, ceea ce însemna 13,04% din total. Conform Matricolei, în anii grei ai războiului situația promoțiilor care au absolvit cursul III se prezintă astfel: an școlar 1914/1915 – 14 absolvenți; an școlar 1915/1916 – 18 absolvenți; an școlar 1916/1917 – 25 absolvenți; an școlar 1917/1918 – 25 absolvenți; an școlar 1918/1919 – 10 absolvenți.¹⁸⁰

I.4. Relațiile ierarhiei bisericești cu Biserica Sârbă

Despărțirea Bisericii Ortodoxe Române de Biserica Sârbă a presupus derularea a numeroase demersuri în răstimpul de la finele secolului al XVIII-lea până în deceniul 7 al secolului al XIX-lea, inițiate întreprinse de liderii intelectualității române și de clerul ortodox român din Ardeal și Banat către autoritățile habsburgice și austro-ungare. Asemenea obiectiv major privind autonomia și mai apoi independența Bisericii Greco-răsăritene din cele două provincii istorice românești a fost urmărit pe toate fronturile, de la vladică la opincă, de la nivelul altarului și spiritul intelectualității românești până „jos”, în lumea satelor. „Bătălia” a continuat și în cadrul forului legislativ de la Budapesta, acolo unde deputații români au susținut actul legislativ de legiferare a re-înființării Mitropoliei Transilvaniei, denumirea acesteia și recunoașterea episcopieiilor sufragane. În acest sens, vom prezenta câteva intervenții ale deputaților români în Dieta maghiară privind legiferarea independenței Arhiepiscopiei Sibiului, mai ales că aceștia erau și deputați în cadrul consistoriilor și consiliilor diecezane din nou-înființatele Episcopii de la Arad și Caransebeș.

¹⁷⁹ S.J.A.N.C.S., *Fondul Institutului Teologic diecezan ort. rom. Caransebeș*, Registrul 7/1893–1929. Matricula și clasificarea elevilor Institutului Teologic diecezan ort. rom. Caransebeș, filele 72–86.

¹⁸⁰ *Ibidem*, filele 88–106; V. Petrica, *op. cit.*, p. 138–140.

Proiectul de lege privind despărțirea Bisericii Greco-Ortodoxe Române de cea sârbă a fost supus dezbaterii în Dieta Ungariei la 6 mai 1868, când, în plenul ședinței, au intervenit A. Maniu, Aloisiu Vlad, Sigismund Papp și Al. Mocioni.¹⁸¹ În alocuțiunile lor, deputații români au susținut necesitatea acordării modului de funcționare a celor două mitropolii ortodoxe din imperiu cu legislația în vigoare, protejarea drepturilor cetățenești a persoanelor care nu aparțin vreuneia din cele două biserici, precum și denumirea Bisericii Ortodoxe. În ședința din ziua următoare, deputatul S. Borlea argumenta printre altele că românii au avut proprii lor mitropoliți înainte de venirea sârbilor, cu referire precisă la mitropolitul Ioan din anul 1348, solicitând ca în textul de lege să se precizeze că Mitropolia Greco-Orientală Română „se reactivează”, nu „se înființează”, idee confirmată și de deputatul Alexandru Mocioni, care, la rândul său, reitiera că mitropolia românilor a funcționat până la finele veacului al XVII-lea „când mitropolitul de atunci prin acceptarea Unirii a ieșit din rândul Bisericii și vechea mitropolie a încetat a exista de fapt, de fapt nu de jude”,¹⁸² propunând la rândul său termenul de „reactivare”. Mocioni mai admitea că în textul legii trebuia menționată expresia „egal îndreptățită”, deoarece prin aceasta era acoperit nu doar raportul dintre cele două mitropolii, ci ar fi redat și înțelesul de drept public.¹⁸³ Aurel Maniu și Ioan Pușcariu au susținut și ei în plen trecerea în textul de lege a expresiei „egal îndreptățită”. Sigismund Papp, printr-o argumentare coerentă, demonstra în plenul ședinței faptul că în timpul ierarhiei sârbe românii, chiar dacă erau majoritari, nu și-au putut folosi limba proprie în bisericile lor, iar episcopii cârmuitori au fost doar de naționalitate sârbă. În continuare, deputatul ardelean argumenta că românii „nu au fost primiți nici măcar de călugăr”, de teamă să nu acceadă în ierarhia bisericească, iar sârbii, în opinia sa, au emigrat în Ardeal pentru a scăpa de pericolul islamului, iar mai apoi, după anul 1700 – atunci când episcopul Atanasie Anghel s-a convertit la religia unită, chiar dacă „mai mulți au rămas pe lângă legea veche” – până în anul 1812, guvernele care s-au succedat, n-au permis în Ardeal alegerea de episcop român, românii fiind nevoiți a se „alipi” Bisericii Sârbe.¹⁸⁴

¹⁸¹ T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. IV, Sibiu, 1906, pp. 219–223.

¹⁸² *Ibidem*, pp. 223–225.

¹⁸³ *Ibidem*.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 231.

În ședința din ziua de 8 mai 1868 au fost abordate o serie de noțiuni referitoare la denumirea Bisericii române. Deputații Ioan Pușcariu și S. Papp insistau pentru reținerea în textul legii a expresiei „națională” pentru biserica românească, iar deputatul G. Ioanovici insista ca denumirea sinodului/congresului român să fie „congres național”.¹⁸⁵ După o serie de alte discuții, în ședința din 9 mai 1868 legea a fost votată și trimisă apoi camerei superioare, care a demarat dezbaterile ei la 16 mai. Legea a fost votată în plenul camerelor reunite la 28 mai 1868 și conținea următoarele prevederi: legalizarea congresului național sârb din 1864–1865; constituirea mitropoliei de sine-stătătoare a românilor de religie greco-orientală, egală cu cea sârbă; ridicarea episcopiei din Transilvania la rang de arhiepiscopie, conform articolului 10 din Legea din anul 1791, conform textului constituției împăratul avea dreptul să monitorizeze activitatea celor două mitropolii, în vreme ce congresele bisericești urmau să hotărască asupra propriei lor problematice bisericești, școlare și administrative prin propriile lor organe, în temeiul statutelor ce urmau a fi emise de congresele național-bisericești și validate de împărat; enoriașii celor două mitropolii aveau dreptul de a organiza propriile lor congrese bisericești, guvernul de la Viena era însărcinat să convoace de îndată congresul național bisericesc sârb, prin arhiepiscopul și patriarhul sârb care, în afara arhieriei, urma să cuprindă 25 deputați clerici și 50 mireni, din care 25 trebuia să provină din confiniile militare; același executiv urma să convoace de îndată congresul național român de rit greco-oriental care, după propunerea sinodului, trebuia să cuprindă, în afara arhieriei, 30 de deputați clerici și 60 deputați mireni, din care 10 trebuia să provină din confiniile militare; problemele litigioase ale celor două mitropolii urmau a fi înaintate unei judecătorii desemnată de împărat; credincioșii de rit greco-oriental care nu erau nici de limbă română, nici de limbă sârbă, rămăneau în drepturile avute anterior, administrându-și chestiunile școlar-bisericești cu întrebuințarea propriei lor limbi, precum și administrarea propriei lor averi și fonduri bisericești; dispozițiile paragrafului 8, art. 20 a legii din 1848, contrare legii din 1868, se abrogau.¹⁸⁶ În temeiul acestei legi s-a întrunit, în 1868, primul congres național bisericesc al mitropoliei din Transilvania, în programul căruia urmărindu-se votarea *Statutului Organic*, document programatic ce

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 241.

¹⁸⁶ *Ibidem*, pp. 263–264.

conținea ansamblul normelor de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe Române în cadrul monarhiei austro-ungare, statut care a rămas în vigoare până la Unirea din 1 Decembrie 1918. Separarea ierarhică și crearea mitropoliei sibiene cu cele două episcopii sufragane – Caransebeș și Arad – a generat consecințe benefice pentru dezvoltarea ulterioară a Bisericii românești pe toate planurile, primordial scrierea și vorbirea în limba română în biserică și în școală.¹⁸⁷ În acest fel, s-a putut menține și apăra ființa națională a poporului, Caransebeșul și Aradul devenind cele mai importante centre ale luptei de emancipare națională și culturală a românilor din monarhia dualistă.

Separarea bisericească din anul 1865 și instaurarea ierarhiei bisericești autohtone a generat consecințe benefice pentru întreaga dezvoltare ulterioară a Bisericii Ortodoxe Române din Ardeal și Banat. Pe lângă reînființarea Episcopiei Caransebeșului s-au putut fonda școli superioare românești, precum Institutul Teologic (1865) și cel Pedagogic (1876), în orașul de pe Sebeș, împrejurul cărora afluiau cei mai de seamă cărturari români din Banat. Același proces s-a petrecut și la Arad, unde înființarea Preparandiei (1812) și a Institutului Teologic (1822) a avut drept primă consecință mișcarea pentru intronizarea primului episcop român în această eparhie. Tot în jurul episcopiei s-au putut fonda și primele organe de presă din Banat: „Speranța” (1869–1872), „Lumina” (1872–1875), „Biserica și Școala” (1877–1940) și „Foaia Diecezană” (1886–1950), care au alocat spații întinse prezentării evenimentelor din România, precum și istoriei și literaturii poporului român. Asemenea gazete au reprezentat principalele mijloace de întreținere a spiritului național până la 1918, de promovare a limbii și culturii române într-un spațiu istoric tot mai subordonat cercurilor politice de la Viena și Budapesta. Ca atare, în cele două centre eparhiale s-a înființat câte o tipografie (Arad, 1879, Caransebeș, 1886), în care s-au tipărit preponderent cărți cu un conținut religios, dar și numeroase opuri de literatură și istorie, de medicină, igienă, economie casnică sau agricultură. În Eparhia Caransebeșului a fost înființată *Biblioteca noastră*, iar la Arad *Biblioteca Semănătorul*, prin intermediul cărora au fost popularizate cărți de interes comun și general, dar și cărți de un nivel științific mai ridicat, toare acestea fiind difuzate prin

¹⁸⁷ Lucian Mic, Episcopul Caransebeșului, *Relațiile Bisericii Ortodoxe Române din Banat cu Biserica Ortodoxă Sărbă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Caransebeș, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujană, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2003, p. 166.

intermediul librăriilor diecezane din cele două eparhii. Mai mult decât atât, până la Marea Unire din 1918, atât sinoadele diecezane din Arad și Caransebeș, cât și Congresul Național Bisericesc, care se întrunea periodic la Sibiu începând cu anul 1886, s-au constituit într-un adevărat liant pentru întreaga elită românească din monarhia austro-ungară în direcția promovării interesului național, fiind adevărate „parlamente ale națiunii române.”¹⁸⁸

Statutul Organic al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania și Banat a fost adoptat de Congresul Național Bisericesc de la Sibiu în anul 1868. Un an mai târziu a fost sancționat de împărat.¹⁸⁹ Conform Statutului Consistoriul mitropolitan devine organul administrativ și judecătoresc permanent în toate chestiunile bisericești, școlare și fundaționale din întreaga mitropolie, iar la nivel de dieceză, consistoriul diecezan dobânda aceleași competențe.¹⁹⁰ *Statutul Organic* a reprezentat adevărata constituție de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe din Ardeal și Banat după 1868, document gândit și elaborat de mitropolitul Șaguna, care face distincția între puterea judecătorească a autorităților Bisericii și puterea judecătorească a instanțelor laice. Statutul a intrat în vigoare în anul 1870, la paragraful 9 precizând restabilirea Mitropoliei Ortodoxe Române din Transilvania, separarea românilor ortodocși de Biserica Sârbă, extinzându-se dreptul episcopilor din reactivata mitropolie de a participa la ședințele Camerei Magnaților. La nivelul eparhiei, în temeiul paragrafului 110 din Statut, președintele Consistoriului diecezan devenea de drept episcopul locului, iar la nivel de mitropolie, Consistoriul mitropolitan avea ca președinte de drept mitropolitul sau arhiepiscopul aflat în exercițiul funcțiunii; membrii consistoriului erau denumiți asesori (asesori ordinari, asimilați drept funcționari permanenți și salariați, precum și asesorii onorari, care participau la ședințele consistoriului pentru care primeau o diurnă), iar competențele judiciare reveneau următoarelor instanțe judecătorești: scaunul protopopesc, cel consistorial eparhial și cel mitropolitan. Conform acestui document, în administrarea protopopiatelor existau două forme de conducere, scaunul protopopesc și sinodul protopopesc, chiar dacă Statutul șagunian propusese funcționarea a patru

¹⁸⁸ I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului...*, p. 216.

¹⁸⁹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, București, Editura Institutului Biblic și Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, 1981, p. 96.

¹⁹⁰ A.E.O.R.C., *Fond bisericesc (III)*, Circulara nr. 45 din 12 ianuarie 1870 a episcopului Ioan Popasu.

secțiuni separate: scaunul protopopesc, sinodul protopopesc, comitetul și epitropia protopopiatului. Scaunul protopopesc avea ca atribuție esențială soluționarea problemelor de natură bisericească și era compus din protopop, 6 parohi, un defensor matrimonial și un notar.¹⁹¹ Sinodul protopopesc, aidoma celui eparhial, era format din membri aleși prin vot pentru o perioadă de trei ani, ceea ce însemna un total de 22–36 membri ordinari/protopopiat, iar în situația unui sinod tractual destinat alegerii de protopop, numărul membrilor săi putea ajunge la 72.¹⁹² Ca și sinodul eparhial, cel protopopesc se întrunea o singură dată pe an și era format din 2/3 mireni și 1/3 preoți.¹⁹³ Comitetul protopopesc avea rolul de a „efectua concluzele sinodului”, dar și de a supraveghea operațiile economico-financiare, școlare și fundamentale.¹⁹⁴ Epitropia protopopiatului era compusă din patru membri ordinari și doi membri supleanți, având drept competențe analiza situației economice la nivel de protopopiat, precum și oportunitățile de valorificare benefică a fondului protopopesc; ca și membrii comitetului protopopesc, cei ai epitropiei dețineau un mandat de trei ani.¹⁹⁵ De fapt, protopopiatele au reprezentat și reprezintă centrele de legătură între autoritatea episcopului și comunele bisericești arondate, căci „protobrezbiteriatul este întrunirea mai multor comune bisericești”.¹⁹⁶ Conform articolului 157, paragraful 13 din Statut, episcopii și mitropoliții aleși prin vot la nivelul sinoadelor diecezane sau mitropolitane trebuia mai apoi confirmați de împărat, cu avizul prealabil al regelui și guvernului maghiar. Acest articol a fost punctul vulnerabil pe care statul l-a uzitat până la 1918, fie în respingerea unor mitropoliți aleși de drept, fie în respingerea unor episcopi aleși de fapt la nivel de dieceză.

În cadrul tratativelor de separare bisericească din 1865, delegația română a pretins dobândirea a patru mănăstiri din Mitropolia Carlovițului, respectiv Hodoș-Bodrog, Bezdin, Sângeorge și Mesici. Desprinderea de Biserica Sârbă s-a realizat de drept prin congresul din 1864–1865, însă urma separarea de facto prin alocarea averii mobiliare și imobiliare a mănăstirilor care ar fi trebuit să revină Bisericii Române în urma separației de jure. Justificarea solicitării

¹⁹¹ *Statutul Organic al Bisericii greco-orientale...*, pp. 18–19.

¹⁹² *Ibidem*, p. 20.

¹⁹³ *Ibidem*, p. 21.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 24.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 25.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 18.

mănăstirilor mai sus menționate se baza pe faptul că în trecut în aceste mănăstiri s-au folosit în cultul divin atât limba română cât și cea slavonă, ceea ce dovedea un drept comun asupra lor.¹⁹⁷ În „Declarația suplimentară” semnată de Andrei Șaguna și Procopiu Ivașcovici se revenea însă, precizându-se că „pentru o împăcare frățească” bănățenii se mulțumeau și cu două mănăstiri din cele patru solicitate, respectiv Hodoș-Bodrog și Mesici.¹⁹⁸ În cele din urmă a fost retrocedată doar Mănăstirea Hodoș-Bodrog, aparținătoare de Episcopia Aradului. Episcopia Caransebeșului nu deținea nicio mănăstire la acea dată, așa că va încerca să înfiripeze o viață monahală în jurul mănăstirii Călugăra, a cărei construcție era finalizată din anul 1861, înainte de separația bisericească. În legătură cu despărțirea bisericească propriu-zisă din comunele cu populație mixtă, în cele mai multe cazuri litigiul s-a soluționat pe cale amiabilă. O dare de seamă din 1874 preciza că la acea dată existau două categorii de comune bisericești mixte: prima, cea mai largă categorie, în care s-a produs separația pe cale amiabilă; cea de-a doua categorie se referea la acele comune unde separația bisericească urma să se producă pe calea justiției, deoarece nu se ajunsese la o înțelegere.¹⁹⁹ În multe situații chestiunea a rămas peste timp ca o rană deschisă, problemele majore referitoare la încălcarea dreptului la biserică proprie, limbă proprie de slujire în cultul ortodox răsăritean, perpetuându-se până în perioada interbelică.

În anii 1865–1866, delegațiile română și sârbă s-au întrunit la Carloviț în mai multe runde de discuții, pentru ca, după 1867, problema separației să fie transferată spre soluționare Dietei ungare, care a dezbătut în cinci ședințe problema bisericilor română și sârbă.²⁰⁰ Rezultatul discuțiilor s-a materializat prin conținutul Legii IX din 24 iunie 1868, care sancționa printr-un articol problema separației, articol ce conținea zece paragrafe, sub semnătură imperială și care

¹⁹⁷ *Acte oficiale privitoare la înființarea mitropoliei greco-răsăritene a românilor din Transilvania, Ungaria și Banat*, Sibiu, 1867, p. 110.

¹⁹⁸ *Ibidem*, pp. 126–127.

¹⁹⁹ Despre activitatea delegației congresuale române în cauza de despărțire ierarhică, vezi „Albina”, 1974, IX, nr. 3, pp. 3–4.

²⁰⁰ O rundă a dezbaterilor privind separația în Dieta maghiară a fost publicată în „Gazeta Transilvaniei”, 1868, XXXI, nr. 35 din 4/16 mai, pp. 2–3; nr. 36 din 8/20 mai, pp. 2–3; pe larg în Nicolae Bocșan, *Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul mitropoliei române*, în *Etnie și confesiune în Transilvania (sec. XIII–XIX)*, Oradea, „Cele trei Crișuri”, 1994.

avea denumirea „În cauza celor de confesiune greco-orientală”.²⁰¹ Congresul Național Bisericesc din 1868, încercând să urgenteze adoptarea unei soluții definitive, a hotărât să înceapă tratativele cu partea sârbă, „deciziunea”²⁰² adoptată în plenul congresului punctând motivele de controversă și propunerile pentru soluționarea lor. Hotărârile congresului românesc au fost abordate mai apoi în cadrul Congresului Național Sârbesc din anul 1870,²⁰³ partea română fiind invitată la reînceperea tratativelor în anul următor. Anul 1871 a fost decisiv pentru despărțirea confesională. Astfel, la 16 iunie/1 iulie a fost parafată „Învoiala”²⁰⁴ între cele două părți, document în conformitate cu care trebuia să se procedeze la deplasarea în „teren” a unei comisii în vederea separării confesionale a comunelor mixte și inclusiv ieșirea de sub jurisdicția Mitropoliei Carlovițului a românilor ortodocși din Banat. Actul în sine a reprezentat o sinteză între naționalism și liberalism, cu accente pe principiile egalității și proporționalității separației confesionale, stabilindu-se cu acea ocazie și cele șase comisii ce urmau a se deplasa în „teren” pentru a parafa separația și a semna documentele oficiale ale comunităților româno-sârbești.²⁰⁵ Aplicarea concretă în „teren” a deciziilor adoptate de forurile superioare ecleziastice a întâmpinat dificultăți și a generat adevărate tensiuni interetnice. Problema separației confesionale în Episcopia Sârbă a Vârșetului se va prelungi peste timp, cu accente de agresivitate și intoleranță din partea sârăbă, rămânând o preocupare specială a episcopilor arădeni și cărășeni până după Conferința de pace de la Paris, circumscrisă sfârșitului Marelui Război.

În continuare, vom prezenta succint câteva demersuri ale episcopului Miron Cristea pe problema nerespectării separației confesionale din Episcopia Vârșetului și împrejurimi. Preocupat de soarta enoriașilor săi din parohiile mixte româno-

²⁰¹ „Telegraful român”, 1868, XVI, nr. 43 din 30 mai/11 iunie, p. 2; nr. 51 din 27 iunie/9 iulie, p. 1.

²⁰² „Albina”, 1870, VI, nr. 39 din 15/27 mai, pp. 1–2; nr. 40 din 17/29 mai, p. 1; nr. 41 din 19/31 mai, p. 1; nr. 42 din 22 mai/3 iunie, p. 1.

²⁰³ Documentul a fost publicat integral în presa românească a vremii: „Albina”, 1871, VI, nr. 53 din 30 iunie/12 iulie, p. 2; „Federațiunea”, 1871, IV, nr. 72 din 4–16 iulie, p. 2; „Gazeta Transilvaniei”, 1871, XXXIV, nr. 53 din 7/19 iulie, pp. 1–2; „Telegraful român”, 1871, XIX, nr. 55 din 11/23 iulie, pp. 1–2; „Speranța”, 1871, II, nr. 15 din 15 iulie, pp. 4–6; „Familia”, 1871, VII, nr. 26 din 27 iunie/9 iulie, p. 309.

²⁰⁴ „Albina”, 1871, VI, nr. 72 din 5/17 septembrie, p. 1.

²⁰⁵ Mihaela Bedecan, *Presa și bisericele românești din Transilvania (1865–1873)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 470.

sârbe sau de românii din parohiile sârbești, în vizitele sale canonice, mai ales după sfințirea bisericii din Uzdin, în 23 aprilie 1911, episcopul Cristea îi trimitea o scrisoare lui Ioan Bianu la București (membru al Academiei Române), căruia îi explica starea unor ortodocși români din Voivodina, aflați încă sub autoritatea bisericească sârbă: „umblând prin părțile sudice ale eparhiei mele, aflu că mai avem mulți români în iobăgia sârbească. Comuna Lescovița are 900 suflete de români și vreo 80 sârbi, aparține Bisericii sârbești. În alte locuri sunt români în măsuri mai mici dară totuși destui [...]. Există români cu numele Văcărescu, cari să mărturisesc sârbi. De la sârbi au favoruri, pământ ieftin de la mănăstirile sârbești foarte bogate. Deci trebuie ceva agitație pentru a-i îndupleca să se mărturisească români”.²⁰⁶ În optica sa, episcopul considera că trebuiau trimiși preoți români în acele locuri, astfel ca, sub pretextul slujirii în limba română, să realizeze conscripții cu populația de etnie română, apoi s-o îndemne să se declare română și să ceară despărțirea de comunitățile sârbești.²⁰⁷ După aprecierea ierarhului, mai existau la acea dată circa 200.000 de români care aparțineau Bisericii Sârbe, însă mulți dintre ei nu doreau despărțirea ierarhică din pricina proceselor civile care urmau despărțirilor.²⁰⁸ De la Uzdin, episcopul a trecut și prin Vârșeț, oraș cu multă populație românească, dar fără o biserică proprie, însă cu perspective certe de a fi înălțată una acolo.²⁰⁹ Ierarhul considera că pastorația acelor români era „lucrul cel mai însemnat care [...] nu suferă amânare. 200.000 de români nu trebuie lăsați pradă sârbilor. Anexarea lor la noi înseamnă mântuirea lor duhovnicească și națională.”²¹⁰ Previziunile episcopului nu s-au împlinit decât parțial, multe dintre comunitățile românești rămânând sub autoritatea bisericească sârbă. Construcția bisericii-catedrală a românilor din Vârșeț, între timp fiind și sfințită de episcop la 23 aprilie 1913, a făcut ca actul în sine să fie unul de mândrie națională. Ierarhul sârb al Vârșețului, Gavril Smeanovici, observând activitatea episcopului Cristea în protopopiatul Vârșețului, promovată în spiritul credinței naționale, energia și interesul deosebit al acestuia pentru enoriașii săi, avea să-l gratuleze cu prilejul unei întâlniri: „am urmărit

²⁰⁶ B.A.R., Secția de manuscrise-carte rară, *Fond Ioan Bianu*, cota S 13 (8) DIV, 56049.

²⁰⁷ *Ibidem*.

²⁰⁸ Arhiva Națională a României (în continuare A.N.R.), *Fond Miron Cristea*, dosar 1, fila 113.

²⁰⁹ B.A.R., Secția de manuscrise-carte rară, *Fond Ioan Bianu*, cota S 13 (8) DIV, 56048.

²¹⁰ *Ibidem*.

cu atenție activitatea binecuvântată a frăției tale și am observat cu bucurie zelul înflăcărat ce-l dezvoltă pentru sfânta cauză religioasă și națională”.²¹¹ Fiind și sediu protopopesco și un centru urban cu un segment apreciabil de români, în optica sa episcopul considera că Vârșețul trebuie să beneficieze de o biserică românească, obiectiv pe care l-a urmărit și sprijinit sistematic. „mari interese românești am stârnit să se facă lucru bun și cinstit, ceea ce cu ajutorul poporului și a câtorva fruntași mi-a și succes spre mulțumirea mea [...] mai au și parohie ort. rom. înființată și astfel mi s-au atașat vreo 800 suflete cari până acum aparțineau părților sârbești și am nădăjduit tot mai bune... viitorul e al acestui popor”.²¹² În vederea atingerii acestui scop, ridicarea bisericii din Vârșeț, precum și pentru dobândirea unei identități culturale legitime a bănățenilor săi, episcopul se adresa lui Titu Maiorescu, rugându-l să sprijine acțiunile protopopului Traian Oprea din Vârșeț în direcția consolidării comunităților românești din tractul său.²¹³

Conferința de la Belgrad din 13 noiembrie 1918 stabilea între altele linia demarcațională între teritoriile bănățene și ardelene și teritoriile care urmau să intre în componența viitorului stat ungar. În acest scop, în întreg Banatul istoric au fost deplasate trupe franceze (care-și stabiliseră inițial comandamentul la Lugoj) și corpul de armată sârbă (care-și stabilise comandamentul la Timișoara). Misiunea acestora era de a asigura liniștea și ordinea publică, evitarea vandalizărilor proprietății și avutului public și privat, stoparea eventualelor răzbunări împotriva jandarmeriei și administrației maghiare. În realitate, soldații sârbi s-au manifestat ca un adevărat ocupant în comitatul Timiș-Torontal și parțial în comitatul Caraș-Severin. Școlile confesionale din Episcopia Caransebeșului au fost afectate de politica de intimidare și deznaționalizare a ocupantului sârb. Consiliul Național Sârbesc din Neoplanta (Narodna Uprava din Novi Sad) înștiința Consistoriul diecezan din Caransebeș în data de 24 ianuarie 1919 că secția de culte și instrucțiune publică a generalului poporului din Neoplanta era nemulțumită de faptul că în unele școli aflate sub jurisdicția Episcopiei de Caransebeș nu se desfășoară procesul de învățământ, solicitând în acest sens ca autoritățile locale să fie provocate pentru a dispune începerea

²¹¹ A.N.R., *Fond Miron Cristea*, dosar 1, fila 114.

²¹² B.A.R., Secția manuscrise-carte rară, *Fond Ioan Bianu*, cota S 13 (10) DIV, 56049.

²¹³ Idem, *Fond Titu Maiorescu*, cota S 61 (XII), 3418.

cursurilor școlare.²¹⁴ Eventualele neajunsuri întâmpinate în „teren” ar fi trebuit raportate guvernului sârb în termen de 14 zile, solicitându-se ca limba de predare în școlile elementare din Voivodina, școli confesionale românești, trebuia să fie limba sârbă. Consistoriul a respins această decizie, iar episcopul Miron Cristea, în 25 ianuarie 1919, emitea un circular²¹⁵ către învățătorii eparhiei, prin care protesta împotriva amestecului ilegal al autorităților de stat sârbești în treburile școlare confesionale, mai ales că învățătorilor din aceste școli li s-a cerut să depună un jurământ de fidelitate față de statul sârb.²¹⁶

Tot dintr-o perspectivă statistică, de la desprinderea de sub autoritatea Bisericii Sârbe până la finele primului deceniu al secolului al XX-lea, averea mobilă și imobilă a Eparhiei Caransebeșului a cunoscut o relativă creștere valorică. Astfel, la nivelul anului 1911, posesiunile imobiliare ale celor 11 protopopiate ale Eparhiei Caransebeșului prezentau următoarele valori: 1.174.638 coroane Protopopiatul Caransebeș, 1.917.214 coroane Panciovo, 1.160.326 coroane Mehadia, 1.230.364 coroane Oravița, 1.331.437 coroane Ciacova, 1.130.977 coroane Bocșa, 1558118 coroane Buziaș, 749.280 coroane Făget, 4.436.984 coroane Biserica Albă, 804.321 coroane Lugoj, 1.817.373 coroane Protopopiatul Vârșeț.²¹⁷ Tot din perspectivă statistică, la nivelul aceluiași an, 1911, averea mobilă a celor 11 protopopiate caransebeșene prezenta următoarele valori: 20.064.402 coroane Protopopiatul Caransebeș, 19.906.648 coroane Panciovo, 320.434 coroane Mehadia, 499.137 coroane Oravița, 1.204.627 coroane Ciacova, 12.127.417 coroane Bocșa, 400.280 coroane Buziaș, 362.605 coroane Făget, 470.713 coroane Biserica Albă, 516.615 coroane Lugoj, 361.886 coroane Protopopiatul Vârșeț.²¹⁸

I.5. Relația Bisericii Ortodoxe Române cu statul austro-ungar

Rolul important al pregătirii școlare în dezvoltarea de ansamblu a societății în perioada dualismului austro-ungar a constituit doar unul dintre obiectivele majore ale fenomenului complex de instruire și educație prin intermediul

²¹⁴ A.E.O.R.C., *Protocolul senatului școlar pe 1919*, nr. 12.257 din 11 februarie.

²¹⁵ „Foaia Diecezană”, 1919, XXXIV, nr. 4 din 27 ianuarie, p. 3.

²¹⁶ A.E.O.R.C., *Protocolul senatului școlar pe 1919*, nr. 12.257 din 11 februarie.

²¹⁷ Idem, *Fond Epitropesc (V)*, dosar 124/1912, din februarie-martie 1912.

²¹⁸ *Ibidem*.

instituțiilor de învățământ. Sfera activităților din învățământ a fost marcată aproape în permanență de o asiduă confruntare între politica oficială școlară a cercurilor guvernante maghiare și rezistența neconținută a populației românești, sârbe, parțial germane și slovace pentru apărarea dreptului la învățătură în limba maternă, pentru stoparea intențiilor vădite ale statului de deznaționalizare prin intermediul instituțiilor școlare. Statul, prin intermediul legislației școlare, impunea orientarea conținutului învățământului spre o serie de obiective conținute într-o politică școlară discriminatorie, de asimilare lingvistică și chiar etnică. O asemenea politică s-a concretizat în cele cinci decenii de control statal maghiar prin încorsetarea predării în limba maternă, prin creșterea simțitoare a numărului obiectelor de învățământ și a numărului orelor de predare în limba maghiară în planurile de învățământ, în interdicția utilizării în procesul didactic a manualelor și materialelor care ofereau informații referitoare la geografia, trecutul istoric, valorile cultural-spirituale ale bănașenilor. Gazeta *Dreptatea* argumenta încă de la sfârșitul veacului al XIX-lea intențiile statului maghiar în direcția deznaționalizării prin intermediul școlilor de orice tip, în special cele comunale și cele de stat: „Principiul și ideea fundamentală a instrucțiunii publice în țară sunt absolut greșite și false [...]. Diferitele popoare, dar mai ales noi românii, avem limbă proprie, avem legi proprii și instituțiuni bisericești, avem separate datine străbune de care poporul se ține ca de viața sa și ar fi cu drept și cu cuviință ca toate acestea să nu fie ignorate, ci propuse în școalele statului, ca elevii să fie apți sau cel puțin orientați asupra lor. Dar asta nu se întâmplă nici decât...”²¹⁹

Din perspectiva intereselor politice ale guvernanților vremii, legislația școlară emisă în perioada 1867–1918, în special legile Apponyi din 1907 și Legea XVI/1913, o putem considera drept un sistem succesiv de măsuri coercitive, îndreptate spre îngrădirea învățământului confesional în limba română, de subordonare a instituțiilor școlare intereselor statului maghiar, prin transformarea acestora în școli de stat. Procedul urmărit prin asemenea acte juridice a fost deznaționalizarea printr-o maghiarizare forțată a personalului didactic și a populației școlare, obiectiv realizabil doar prin obligativitatea studierii limbii maghiare încă din ciclul pre-primar de învățământ. Consecințele nefaste ale acestei legislații rezultă și dintr-o discuție a episcopului Elie Miron Cristea și

²¹⁹ „Dreptatea”, 1896, III, nr. 128 din 10/22 iunie, p. 1.

a mitropolitului Ioan Mețianu cu ministrul cultelor și învățământului maghiar, dr. Bella Iankovich, din care rezultau accentele tot mai profunde de deznaționalizare a populației ortodoxe românești: „Învățătorii ca să facă pe voia inspectorilor neglija celelalte obiecte de învățământ. Astfel suferă cultura generală, scopul școlii primare”.²²⁰ Aprigul militant al spiritului național din Eparhia Caransebeșului, Miron Cristea, într-o analiză a stării învățământului confesional, în cadrul sinodului din primăvara anului 1913, prin cuvântul său întărea ideea existenței unui puternic spirit civic al populației în legătură cu soluționarea „problemei școlare”, așa cum era denumită în epocă, căci, în imensa majoritate a cazurilor, neajunsurile materiale erau acoperite din dani și dintr-un fond special destinat strict acoperirii nevoilor școlii.²²¹ Rolul conducător în acest demers i-a revenit Bisericii, cu autoritățile sale ierarhice, precum și comunelor bisericești locale, apoi presei naționale române, corpului didactic și elitelor culturale ale timpului, deoarece asemenea problemă se răsfrângea asupra tuturor domeniilor vieții sociale, de la opincă la vlădică; presa nu numai că informa, cât mai ales forma spiritul și atitudinea civică de apărare a școlii în limba română, de conservare a tradițiilor și de afirmare a culturii naționale față de ingerințele statului maghiar, materializate în special prin legislația școlară.

În perioada 1865–1918, sprijinul financiar al statului față de Institutele Teologice din Caransebeș și Arad a fost aproape nul, ceea ce demonstrează în realitate „dezinteresul” pentru școlile teologice în care actul didactic se predă doar în limba română. Aspectul acesta se poate justifica printr-o mărturisire peste timp a unuia dintre cei mai vechi și mai înțelepți slujitori ai administrației eparhiale, Aurel Moacă, din Caransebeș, funcționar care afirma că Institutul Teologic primea „mai puțină subvenție de la stat decât prima balerină de la Opera regală din Budapesta, și aceasta din cauză că Consistoriul din Caransebeș era ortodox și pe lângă aceea și român și înțelepciunea de stat de pe atunci pretindea ca instituțiunea românească să nu ajungă la creangă verde”.²²² (era vorba despre o analogie între Institutul Teologic cu un restaurant amplasat față în față cu această instituție de învățământ, denumit „Pomul Verde”, n.ns).

²²⁰ Ionel Popescu, Constantin Brătescu, *Patriarhul Miron Cristea, ierarh providențial al națiunii române. Cuvântări*, Timișoara, Editura Învierii, 2009, p. 41.

²²¹ Ioan Munteanu, *Lupta bănășenilor pentru apărarea învățământului*, în „Apulum”, vol 19, Alba-Iulia, 1981, p. 359.

²²² Aurel Moacă, *Zile amare*, în „Calendarul Românului”, Caransebeș, 1929, XLI, p. 85.

De un statut net superior s-au bucurat școlile de stat, unde limba de predare era cea maghiară. Acestea s-au bucurat de un suport material susținut din partea statului în sensul asigurării salarizării corpului didactic, întreținerii în condiții optime a localului sau dotării cu rechizite școlare. În cadrul acestor unități școlare controlul autorităților de stat asupra activității instructiv-educative era nelimitat, planul de învățământ fiind întocmit în concordanță cu obiectivele politicii școlare oficiale. Mai mult decât atât, cadrele didactice din acest tip de școală beneficiau de un statut civil chiar și în situația mobilizării generale, ca de pildă în prima conflagrație mondială. Situația a rămas mult mai gravă în cazul școlilor confesionale. În cazul acestora erau utilizate cele mai diverse pretexte pentru a le stânjeni activitatea sau de a crea presiune și amenințare directă la adresa funcționării lor. Condamnând atitudinea abuzivă și nedreaptă a autorităților de stat față de școala confesională românească, episcopul Nicolae Popea o condamna ca un atac direct împotriva dezvoltării culturale a românilor, un demers care nu putea genera rezultate benefice în secolul „când popoarele au ajuns la conștiință națională”.²²³ Deznaționalizarea promovată de autoritățile statului prin școală și învățământ reappare formulat și în gazeta *Drapelul* din Lugoj, care reitiera că, în accepția cercurilor guvernante, scopul activității școlare „nu este a îmbogăți și a aprofunda avutul național al poporului, ci pentru a stinge în popor conștiința naționalității proprii și a o înlocui cu una străină”.²²⁴ Presiunile inspectorilor regești asupra școlilor confesionale, chiar și asupra institutelor teologice, deveneau tot mai pronunțate, urmărindu-se fie transformarea acestora în școli comunale și școli de stat, fie îndepărtarea cadrelor didactice din învățământ, acuzate de „atitudine nepatriotică”. În acest sens, amintim situația profesorilor Petru Barbu și Iosif Bălan de la Institutul Teologic din Caransebeș care au fost acuzați de „delictul” de educare a elevilor în spiritul dragostei pentru națiunea română, instigându-i „împotriva ideii de stat ungar”.

În urma unui ordin ministerial, cu nr. 307 din 2 martie 1907, ministrul Apponyi solicita îndepărtarea celor doi profesori de la catedră, dispunând sistarea subvenției de stat până la executarea acelui demers coercitiv. Episcopul Nicolae Popea s-a opus însă aplicării acelui ordin și abia după moartea sa Consistoriul diecezan, cu scopul de a nu periclita funcționarea pe mai departe

²²³ „Calendarul Românului”, 1929, XLI, din 16/28 august, p. 1.

²²⁴ „Drapelul”, 1904, IV, nr. 59, din 22 mai/4 iunie, p. 1.

a institutului, hotăra, în octombrie 1908, pensionarea profesorului Barbu. Mai mult decât atât, cele două manuale elaborate de strălucitul profesor P. Barbu – *Istorie bisericești pentru școalele populare* și *Istoria bisericească* – au fost interzise de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice.²²⁵ Dintr-un *Memoriu* al învățătorilor cărășeni, adresat scaunului episcopal în 1892, se desprinde cu realism și amărăciune scopul real urmărit de autoritățile statului în cazul școlilor confesionale: „de un timp încoace legile referitoare la instrucțiunea publică au de scop, cu deosebire, aceea ca drepturile Bisericii noastre, câștigate cu privire la școale, să se restrângă și susținerea școalelor confesionale să se îngreuneze”.²²⁶ Și în Episcopia Aradului se întâmplau aceleași procedee, prin care erau sancționate „atitudinile nepatriotice” întâmpinate în școlile confesionale sau în publicațiile românești ale vremii. Revista *Minte și lumină*, apărută în Arad la 22 mai 1877, sub redacția învățătorului Ioan Cioara, a fost sistată după numai un an de la apariție, invocate fiind aceleași motive: „tineretul școlar, în optica redactorilor revistei, trebuie să înțeleagă și să se convingă de moștenirea națională rămasă de la bătrâni și să o prețuiască”.²²⁷

În legătură cu poziția statului față de Biserică și școală din perioada dualismului austro-ungar, prin legislația adoptată până la sfârșitul Primului Război Mondial se pot evidenția trei etape succesive: perioada 1868–1878 marcată de promovarea unei politici școlare îndreptată spre impunerea obligativității învățământului popular elementar și de acceptare a predării limbii materne în școlile confesionale; cea de-a doua etapă s-a întins între 1879–1893 și a corespuns debutului procesului de impunere a limbii maghiare în planurile de învățământ, de încorsetare a predării limbii materne și a posibilităților de educare în spirit național; cea de-a treia etapă, cuprinsă în perioada 1893–1918, a corespuns procesului tot mai articulat și permanentizat de maghiarizare, aplicându-se un control al statului asupra școlilor care solicitau sprijin financiar de la acesta. Într-o altă ordine de idei, raportul dintre stat, prin legislația promulgată, și școală, patronată de Biserica națională, a traversat două tendințe majore până la finele primei conflagrații. Pe de o parte, asistăm la preocuparea guvernanților de a imprima sistemului de învățământ o structură modernă, diversificată, pe nivele

²²⁵ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească...*, p. 160.

²²⁶ A.E.O.R.C., *Fond Școlar (IV)*, act 1306/1892.

²²⁷ „Minte și Lumină”, Arad, 1877, I, nr. 1, din 22 mai, pp. 1–3.

și cicluri de instruire racordate la prefacerile unei societăți aflată într-o dinamică simțitor capitalistă, iar pe de altă parte, preocuparea statului, prin ministrul său de resort și a inspectorilor școlari regești, de a subordona orice formă de învățământ obiectivelor politice majore de impunere a controlului total al statului asupra învățământului printr-o „statificare” organizată a școlilor populare. Politica de control a statului maghiar asupra Bisericii în spațiul bănățean și arădean s-a putut constata și prin intermediul cenzurii presei, a manipulării, intimidării și falsificării alegerilor pentru Dieta maghiară, respectiv tot ceea ce însemna interesul reprezentanților celor două episcopii în promovarea aleșilor locali în legislativul de la Budapesta sau în publicarea unor articole cu caracter național în presa vremii, în special în paginile ziarului *Drapelul* din Lugoj.

În anul 1904, urmare a promovării unui proiect de lege de ministrul Instrucțiunii Publice, Berzeviczy, care viza introducerea obligatorie a limbii maghiare în toate instituțiile statului, Mihail Gașpar, alături de doi colegi din redacția ziarului *Drapelul*, publica două articole prin care informa publicul cititor asupra pericolului deznaționalizării populației bănățene odată cu adoptarea respectivului proiect de lege. Primul dintre ele reprezenta crezul politic al tânărului diacon, un text de un profund militantism politic și istoric, de redeșteptare națională a sentimentului de libertate, de sensibilizare a conștiinței naționale prin demersuri practice, prin fapte, prin implicare nemijlocită și mai puțin prin declarații sforăitoare.²²⁸ Peste doar câteva numere, același diacon va publica un alt articol, prin care autorul se străduia să sugereze scopul urmărit de cercurile politice în legătură cu maghiarizarea forțată a provinciei istorice Banat.²²⁹ Pentru cele două articole de redeșteptare a sentimentului național, tânărul diacon Gașpar a fost condamnat la 8 luni de închisoare la Seghedin. Proiectul de lege școlară din 1904 n-a mai fost adoptat, deoarece guvernul a fost demis de către parlament.

După evenimentele din 1848–1849 a urmat deceniul absolutismului austriac, în cursul căruia inițiativele cu caracter național-social-cultural au fost aspru

²²⁸ Mihail Gașpar, *Ne trebuiesc fapte*, în „Drapelul”, 1904, nr. 97, pp. 1–2.

²²⁹ Idem, *Care e ținta?*, în „Drapelul”, 1904, nr. 99, p. 1–2. Amănunte privind condamnarea celor trei gazetari de la „Drapelul”, precum și despre arhicunoașterea locației de internare la Seghedin a preoților ortodocși de către birjarii unguri, în Mihai Vișan, Daniel Crecan, *Mihail Gașpar – un corifeu al culturii bănățene*, Timișoara, Editura David Press Print, 2016, pp. 85–88.

reprimare, în special începând cu deceniul 7 al secolului al XIX-lea. Astfel de acțiuni au fost concretizate printr-o adevărată mișcare națională de protest, ipostaziată în *Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român (1863)*, o mișcare cu puternic caracter cultural, susținută intens de clerul ortodox din întreg comitatul Arad. De-a lungul vremii, funcția de președinte a acestei mișcări culturale a fost îndeplinită de episcopii diecezei arădene, între care Procopie Ivașcoviți, Miron Romanul, Ioan Meșianu, Iosif Goldiș sau Iosif Ioan Papp. Ca vicepreședinte al acestei asociații îl putem aminti pe Vasile Mangra, iar între directorii săi adjuncți putem invoca o serie de profesori ai Institutului Teologic-Pedagogic din Arad, precum Iosif Goldiș, Atanasie Șandor, Dimitrie Bonciu, George Vuia, Roman Ciorogariu etc., alături de alți intelectuali de frunte ai comitatului. Lăudabilă rămâne prezența semnificativă și activă a preoților ortodocși în rândurile asociației, numărul acestora evoluând de la 41, în 1894, la 329, în anul 1896, ceea ce reprezenta aproape 64% din totalul membrilor acelei perioade.²³⁰ Soluția maghiarizării propusă spre rezolvarea problemei naționalităților din monarhia dualistă, după 1867, a generat o aprigă luptă națională pentru românii din Ardeal, radicalizată în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, atunci când îmbracă forma *mișcării memorandiste (1893–1894)*.²³¹ Documentele ilustrează implicarea și atitudinea de sprijinire a memorandiștilor, înaintea, în timpul și după procesul de la Cluj de către o serie de profesori de la Institutul Teologic-Pedagogic, de preoți și învățători absolvenți ai acestuia.

Românii ardeleni, considerând că nu mai există vreo cale de înțelegere în chestiunea națională cu guvernul și parlamentul de la Budapesta, au decis să redacteze un protest care să fie adus la cunoștința lui Francisc Iosif I, dar nu în calitate de rege al Ungariei – ceea ce ar fi însemnat recunoașterea dualismului – ci în calitate sa de împărat al Austriei și mare principe al Transilvaniei.²³² Textul protestului (Memorandului) a fost definitivat într-o ședință a Partidului Național Român, desfășurată la Sibiu în 25–26 martie 1892, unde s-a stabilit ca documentul să fie prezentat la Viena în cursul lunii mai a aceluși an, iar

²³⁰ Ioan Bolovan, *Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român. 1863–1918. Contribuții monografice*, Ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2001, pp. 54–55, 94–95.

²³¹ P. Vesa, *Învățămintul Teologic...*, p. 250.

²³² Nicolae Cordoș, *Memorandul de la 1892 și semnificația lui publică*, în *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar*, Cluj-Napoca, 1978, pp. 224–225.

delegația să fie formată „din toți românii care vor să participe”.²³³ Conform unei circulare emisă de conducerea Partidului Național Român, erau indicate persoanele ce urmau a face parte din acea delegație, cei mai mulți dintre ei fiind slujitori ai altarului și învățători confesionali. Delegația arădeană care s-a deplasat la Viena a fost formată din 40 de români, iar dintre preoții ortodocși îi amintim pe Dimitrie Ciontea din Dumbrăvița, Filip Leuca din Pâncota, Mihai Moldovan din Agrișul Mare, Traian Iuliu Mogier din Zeldiș, Petru Mladin din Curtici, protopopul Gheorghe Popovici al Șiriei, Ion Micloși din Covăsânț și Constantin Popovici din Comlăuș.²³⁴ La 21 iunie 1892, câțiva membri ai elitei arădene expediau o scrisoare la Viena de solidarizare cu liderul Partidului Național Român, printre semnatarii acesteia îi regăsim și pe profesorii Roman Ciorogariu și Vasile Mangra de la Institutul Teologic, apoi preoții Traian Iuliu Magier, Iuliu Dogariu, Gavril Bodea, Iancu Ștefănuț și Gavril Lazăr.²³⁵ În primul deceniu al secolului al XX-lea Aradul devenise centrul mișcării naționale a românilor din Ardeal, unde profesorii și preoții absolvenți ai Institutului Teologic au contribuit, în special prin activitatea circumscrisă ziarului *Românul*, la înfăptuirea idealului unității naționale. Amintim luările de poziție ale profesorilor Roman Ciorogariu și Sever Secula, a episcopului Iosif Ioan Papp, a referendumului consistorial dr. George Popa împotriva legilor de maghiarizare prin introducerea obligatorie a studiului limbii maghiare în școlile românești. În această mișcare de protest și de respingere a legislației deznăționalizării, o parte dintre profesorii institutului, precum și numeroși învățători confesionali au fost persecutați și sancționați fie prin amenzi penale, fie prin privare de libertate. De pildă, în anii 1910 și 1911, preotul Vasile Groza din Dorgoș, Protopopiatul Lipova, a fost judecat pentru „agitație” împotriva statului ungar. A avut parte de două procese, unul la Timișoara, unde a fost amendat cu 500 coroane, cel de-al doilea la Arad, unde a primit 3 zile de detenție și 100 coroane amendă. În 1913, fiind preot la Arăneag, Protopopiatul Ineu, preotul Groza a fost din nou învinuit pentru că a concertat cu corul parohial, având în program

²³³ Șerban Polverejan, *Din istoria Memorandului. Ședința Comitetului Național Român din 25–26 martie 1892*, în „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca, VI, 1969, pp. 343–344.

²³⁴ „Tribuna”, Arad, 1892, IX, nr. 118, pp. 2–3.

²³⁵ Eugen Gluck, Nicolae Roșeți, *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol. II, Arad, Universitatea Populară Arad, 1976, pp. 92–94.

și cântece „nepatriotice”, precum *Deșteaptă-te române, Pe-al nostru steag, Trei culori*, precum și o piesă de teatru, *O ședință comunală*, scrisă de protopopul Traian Iuliu Magier. Pentru asemenea fapte preotul a fost amendat cu 1000 coroane de Tribunalul Arad, amendă redusă la 500 coroane de Curtea de Apel. În urma contestației, aceluiși preot i s-au făcut nenumărate percheziții la domiciliu cu scopul depistării unor cărți românești considerate prohibite.²³⁶

Imixtiunea statului maghiar în problemele Bisericii Ortodoxe Române din comitatele Arad și Caraș-Severin poate fi identificată și prin manipulările alegerilor parlamentare din anul 1906 în unele cercuri electorale, prin susținerea unor candidați filomaghiari sau prin amestecul succesiv în manipularea alegerilor de episcop în Episcopia Caransebeșului la 1908–1910. Ca urmare a creșterii influenței Partidului Național Român în spațiul bănățean și ardelean, în alegerile parlamentare din 1906 în legislativul de la Budapesta au intrat patru deputați naționaliști din comitatul Caraș-Severin: dr. George Popovici, protopresbiterul Lugojului, dr. Coriolan Brediceanu, dr. Ștefan Petrovici și dr. Aurel Novac. În cercul electoral Caransebeș au candidat fostul primar al orașului Constantin Burdia (filomaghiar) și dr. Ioan Sârbu, preot la Rudăria, un reputat istoric român care a candidat pe listele Partidului Național Român. A câștigat fostul primar caransebeșean cu o diferență de șase voturi, obținute prin intimidări și presiuni din partea aparatului funcționăresc. Cu toate acestea, Constantin Burdia avea să acuze Biserica Ortodoxă și școlile românești de implicarea în mobilizarea clerului și electoratului român în următorii termeni: „În adunări bisericești în sinoade și congrese, în seminarii teologice, în școli confesionale, precum și la institute financiare și teologice, nu a existat pasivitate, aici seducerea și ațățarea poporului român a fost cultivată în mod sistematic. Aici au fost preparate alegerile”.²³⁷ Proaspătul deputat avea dreptate în această chestiune, însă el a mers mai departe propunându-i ministrului Albert Apponyi o listă de profesori și studenți de la Teologie, considerați nesiguri pentru securitatea statului, cei care încercaseră să vicieze alegerile de pe Valea Bistrei în favoarea dr. Sârbu. Lista îi cuprindea pe dr. Petru Barbu, profesor al ambelor Institute diecezane, profesor Iosif Bălan și dr. George Dragomir, directorul

²³⁶ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească...*, p. 89.

²³⁷ „Foaia Diecezană”, 1906, XXI, nr. 37, din 10/23 septembrie, p. 3.

Institutului Teologic din Caransebeș. Episcopul Nicolae Popea a amânat aproape doi ani aplicarea deciziei ministrului maghiar, însă, constrâns fiind cu pierderea sprijinului financiar din partea statului, a fost nevoit în cele din urmă să aplice decizia. În momentul despărțirii de elevii săi, la 31 octombrie 1908, profesorul Barbu îmbărbăta discipolii la ultima sa oră de curs astfel: „Să țineți la legea românească pentru ca să trăiți și pentru ea să muriți. Aceasta să o comunicați și celorlalți colegi ai voștri, cu care eu nu mai vin în atingere oficială”.²³⁸

Amestecul statului austro-ungar în organizarea internă a Bisericii române s-a putut realiza printr-o supralicitară arbitrară a articolului 157, punctul 13 din *Statutul Organic*, prin care în anumite situații mitropolitul arhidiecezei Transilvaniei și episcopii celor două eparhii, Arad și Caransebeș, aleși într-un mod valid de sinoadele aferente au fost respinși de regalitatea maghiară și nevalidați de împărat. Conform acestui articol, la paragraful 13 din articolul 157 se preciza că episcopii și mitropolitul, după o alegere validă de către sinoade, urmau să fie confirmați de împărat numai după un aviz favorabil oferit de regele și guvernul maghiar. În realitate se constată limpede imixtiunea statului în organizarea internă a Bisericii. Prima situație s-a produs în anul 1874, atunci când Procopie Ivașcovici, mitropolit al Transilvaniei, a fost ales de Congresul Național Sărb, în ședința din 19/31 iulie 1874, patriarh al Carlovițului. Pe scaunul rămas vacant la Sibiu s-au organizat alegeri de mitropolit, câștigătorul acestora fiind respins de Curtea de la Viena.²³⁹ O altă situație de amestec arbitrar a statului în chestiunile Bisericii s-a produs în alegerile de episcop la Arad din anul 1902, când câștigătorul alegerilor sinodale, Vasile Mangra, vicar al Oradiei (alături de care au mai candidat arhimandritul A. Hamsea și protosinghelul Ioan I. Papp) a fost respins de cercurile politice. Astfel, cu toate demersurile Consistoriului eparhial arădean, la 17 decembrie 1902 ministrul Instrucțiunii Publice și Cultelor

²³⁸ Constantin Brătescu, *Biserica strămoșească din Banatul de sud și contribuția sa la făurirea României Mari* (în continuare C. Brătescu, *Biserica strămoșească...*), Caransebeș, Editura Dalami, 2007, p. 16.

²³⁹ În cadrul acelor alegeri au candidat Nicolae Popea, vicar mitropolitan și Ioan Popasu, episcop al Caransebeșului. Alegerile sinodale l-au dat drept câștigător cu o majoritate de voturi pe Ioan Popasu. Însă, Popasu nu a fost acceptat de guvernul maghiar din pricina lipsei de „conștiință patriotică”, așa încât alegerea lui n-a fost confirmată de împărat, caz în care alegerile au fost repetate, avându-i de data aceasta drept competitori din nou pe Nicolae Popea și Miron Romanul.

Wlassics Gyula comunica mitropolitului Ioan Mețianu că autoritățile statului nu au acceptat alegerea vicarului episcopesc Vasile Mangra în demnitatea de episcop român al Episcopiei de Arad.²⁴⁰ Aceeași situație s-a întâmplat și în cazul Diecezei Caransebeșului, prin alegerea de episcop (1909–1910) a lui Miron Elie Cristea, după vacantarea postului odată cu trecerea în eternitate a episcopului Nicolae Popea. La 26 iulie 1908, episcopul Popea se stingea din viață lăsând scaunul eparhial vacant, însă, conform unor afirmații ale apropiaților săi, ierarhul nu s-ar fi stins printr-o moarte firească, ci printr-una silnică, provocată de lungi frământări interioare cauzate de refuzul său de a-l îndepărta din Institutul Teologic pe profesorul Petru Barbu, „care avea păcatul de a fi naționalist intransigent”.²⁴¹ Timp de 16 luni, alegerile de episcop diecezan la Caransebeș au constituit motivul unei înverșunate dispute între adepții politicii naționale și tabăra filomaghiarilor bănățeni, fiecare dintre cele două grupări locale dorind să-și impună propriul candidat.²⁴² Motivația Consistoriului diecezan privind demararea alegerilor pentru ocuparea scaunului episcopal se baza pe articolele 98 și 121 din *Statutul Organic*, conform cărora alegerea de episcop trebuia săvârșită în răstimp de maxim trei luni de la vacantarea unui scaun eparhial.²⁴³ A fost un adevărat calvar pentru recunoașterea în ultimă instanță de către Francisc Iosif I a noului episcop diecezan de la Caransebeș, chiar dacă alegerile organizate de Consistoriul diecezan au fost perfect valide, întrunindu-se în fiecare ședință 58 de membri sinodali din cei 60 aleși și nesemnându-se vicieri de voturi de către comisia de validare, de fiecare dată înregistrându-se diferențe majore ca scor de voturi între candidații înscrși în cursă. Dat fiind faptul că la fiecare scrutin din primele două alegeri s-a detașat în câștigător reprezentantul taberei naționale, intervenția celor doi miniștri maghiari amintiți, cărora li s-a adăugat Constantin Burdia (atunci primar al Caransebeșului, președinte al *Comunității de Avere* din oraș și consilier aulic în alegerile de episcop), un filomaghiar controversat, a făcut ca împăratul să nu sancționeze

²⁴⁰ „Biserica și Școala”, 1902, XXVI, nr. 50, din 15/28 decembrie, p. 417.

²⁴¹ I. Pârvu, *Biserică și societate...*, p. 90; Aurel Moaca, *Pro domo*, în „Foaia Diecezană”, 1942, LV, nr. 43, 1942, p. 1.

²⁴² Florin Dobrei, *Alegerea, hirotonirea și instalarea episcopului Miron Cristea al Caransebeșului (1910–1919) – reflectare în presa bisericească sibiană și arădeană a vremii*, în volumul *Credință și Mărturisire*,..., p. 247.

²⁴³ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, dosar 293/1908, nr. 5048 B/1908.

valabilitatea alegerilor și să nu numească noul episcop. Primele alegeri au avut loc în 21 septembrie/4 octombrie 1908 avându-i candidați pe profesorul dr. Iosif Iuliu Olariu și arhimandritul Filaret Musta (rezultatul alegerilor a fost de 41 voturi pentru arhimandrit și doar 13 voturi pentru directorul Institutului Teologic). Al doilea scrutin s-a desfășurat în 29 iunie 1909, avându-i drept candidați pe protosinghelul dr. Iosif Traian Badescu și din nou directorul Institutului Teologic, Iosif Iuliu Olariu (scorul validat al scrutinului eparhial a fost astfel: 32 voturi pentru protosinghel și doar 22 de voturi pentru Iosif Olariu, dintr-un total de 57 voturi liber exprimate, cei doi candidați neparticipând la scrutin). Cea de-a treia etapă a alegerilor de episcop s-a desfășurat în 21 noiembrie 1909, în cursa alegerilor înscriindu-se dr. Elie Miron Cristea, vicar mitropolitan la Sibiu și Iosif Iuliu Olariu (rezultatul scrutinului a însemnat 31 de voturi pentru Cristea și 24 voturi pentru Olariu).²⁴⁴ După o astfel de imixtiune brutală a politicului statului maghiar în alegerea de episcop la Caransebeș, după doi ani de vacanță episcopală și după multe eforturi consumate de elita intelectualității locale pentru acea chestiune, Biserica din Banat și-a dobândit un nou episcop în persoana lui Miron Cristea. Acesta s-a dovedit un bun apărător al valorilor tradiționale ale Bisericii românești și ale enoriașilor săi. Ecoul prelegerilor sale susținute cu prilejul hirotonirii ca arhiepiscop au ajuns până la Budapesta, determinându-i pe responsabili numirii sale – Ioan Zichy, înlocuitorul lui Apponyi, Ioan Toth, viitorul ministru de Interne maghiar, arhiducele Francisc Ferdinand, moștenitorul Tronului – să afirme: „Cristea e cel mai periculos. N-am putut noi să-l aprobăm pe neputinciosul de Musta?”²⁴⁵ Cunoșcându-l și apreciindu-l pe Miron Cristea, arhiducele Francisc Ferdinand, prin intermediul contelui Ioan Zichy, a descoperit uneltirile răutăcioase din presa filomaghiară și a propus împăratului să recunoască a treia alegere de episcop al Caransebeșului. Sfatul a fost acceptat, iar la 21 aprilie 1910 noul ierarh depunea la Viena jurământul de fidelitate în fața suveranului Francisc Iosif I.²⁴⁶

²⁴⁴ Pe larg despre alegerile din 1908–1909, vezi Daniel Alic, *Alegeri de episcop la Caransebeș în cursul anilor 1908–1909*, în volumul *Banatul, istorie și multiculturalitate*, Reșița, Editura Universității „Eftimie Murgu”, Editura ICRV, 2014, pp. 117–129.

²⁴⁵ Miron Cristea, *Note ascunse. Însemnări personale (1895–1937)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1999, p. 49.

²⁴⁶ Ion Rusu Abrudeanu, *Înalt Prea Sfinția Sa Patriarhul României Dr. Miron Cristea. Înalt Regent. Omul și faptele*, București, Editura Casa Românească, 1929, pp. 173–174.

Dacă până la 1914 monarhia austro-ungară și-a exercitat autoritatea în mod discreționar asupra teritoriului locuit de românii bănățeni printr-o legislație vădit antinațională, îndreptată asupra Bisericii Ortodoxe, comunelor bisericești și școlilor confesionale, odată cu declanșarea războiului și pe tot parcursul acestuia întreaga politică a guvernului a urmărit continuu susținerea frontului, economia fiind subordonată în totalitate teatrului de război. Din acest motiv, autoritățile statului, în special jandarmeria, tribunalele civile și militare au practicat sistematic intimidarea, supravegherea și încarcerarea celor bănuți de „simpatie cu dușmanul” sau de înaltă trădare prin sustragere de la încorporare sau de înaltă trădare prin dezertare de pe front, iar pe de altă parte au practicat sechestrarea bunurilor dezertorilor și rechizițiile succesive de bunuri din inventarul bisericilor sau de produse din gospodăriile particulare, toate acestea atât de necesare susținerii operațiunilor frontului. Numai așa se explică rostul Decretului V din 8 februarie 1919 al Consiliului Dirigent, conform căruia se declara cu putere retroactivă „de nul și neavenit în toate consecințele sale”, pe teritoriul Transilvaniei și Banatului, conținutul Legii XXVII din 1915, referitor la responsabilitatea materială a „trădătorilor de patrie”, precum și ordonanțele emise în această direcție. Astfel, tuturor celor atinși de sancțiunea legii și a ordonanțelor de aplicare a acesteia, li se acorda completa reintegrare în drepturi, respectiv redobândirea calității de cetățean, ridicarea sechestrelor, recuperarea bunurilor sechestrate sau recompensare materială a bunurilor pierdute, precum și reabilitarea morală a românilor ce suferiseră în anii de război pentru atitudinile lor pro-românești.²⁴⁷ Supravegherea și internarea în lagăre a celor „potențial periculoși” siguranței statului devenise o obișnuință în timpul primei conflagrații. Spre pildă, preotul Iosif Drăgoi din Globu Rău a fost reținut în luna iulie 1914 și încarcerat în închisoarea de stat din Caransebeș. În urma unei intervenții din 1917, preotul a fost mobilizat în calitate de preot militar în localitatea Veldes-Bled.²⁴⁸ Zona Orșova, aflată la granița Regatului României, era considerată „zonă de război”, din acest motiv era supravegheată atent și continuu de autoritățile maghiare. Aici, pe lângă avocați, comercianți, funcționari sau ofițeri în rezervă,

²⁴⁷ M. Vișan, M. Martin, *Evoluția administrației publice în spațiul românesc...*, p.194.

²⁴⁸ Iosif Coriolan Buracu, *Prietenii mei, preoți*, în Valeriu Leu, *Studii și documente bănățene*, vol. 2, ediție îngrijită de Carmen Albert, Timișoara, Editura Mirton, 2011, pp. 101–102.

au avut de suferit toți cei asimilați drept „buni români”, în special preoții și învățătorii confesionali. Amintim în acest sens cazul învățătorului Eftimie Jianu sau al preotului Antonie Miloșescu. Preotul Miloșescu din Ogradena Veche, împreună cu un grup din localitate și din proximitatea acesteia, a fost arestat la 24 septembrie 1916 din ordinul sublocotenentului de marină Heinrich Andraș. Acuzele erau legate de o înțelegere a acestora cu dușmanul (adică frații români din Regat), deoarece s-au adunat într-un loc public și ar fi conversat românește, iar acolo preotul ar fi afirmat că vine „răscumpărarea și când aceasta va veni, vom arăta cine suntem”. În urma anchetei, doar preotul Miloșescu a fost reținut și trimis în lagărul de la Sopron, ceilalți fiind eliberați. Judecarea acestuia a fost prelungită până în 10 ianuarie 1917, decizia tribunalului fiind pentru eliberare, însă preotul nu s-a mai putut reîntoarce în parohia sa, casa parohială fiind ocupată de militari.²⁴⁹ Un alt episod s-a petrecut în comuna Vârciorova, comitatul Caraș-Severin, unde preotul Martin Vernichescu împreună cu câțiva lucrători lugojeni au fost arestați la 20 iulie 1915 pe motiv că ar fi îndemnat soldații români, care depuseseră jurământul militar de credință față de Coroană, să dezerteze și să fugă în România, iar celor ce doreau să treacă granița, le-ar fi indicat drumurile ascunse prin munți. Preotul a fost încarcerat la Seghedin, însă abia în 17 iunie 1917 episcopia a fost înștiințată că acesta va rămâne întemnițat pe întreaga perioadă a războiului. Episcopul Miron Cristea a încercat câteva demersuri pentru eliberarea sa, însă eforturile sale s-au dovedit inutile. Consistoriul diecezan a aprobat o donație de 200 coroane oferită soției preotului în scopul sprijinirii copiilor săi aflați la studii.²⁵⁰ Deși a fost judecat de Tribunalul marțial, preotul Vernichescu, găsit nevinovat, n-a fost eliberat din lagărul de la Seghedin, revenirea sa la domiciliu fiind considerată periculoasă de către autorități.²⁵¹

Printr-un raport din 27 iulie 1914, postul de jandarmi din Mehadia informa despre indivizii care puteau deveni periculoși pentru front în caz de mobilizare generală, între aceștia regăsindu-se preotul Coriolan Buracu și generalul Nicolae

²⁴⁹ D. Alic, *Eparhia Caransebeșului...*, p. 329; Laurențiu Ovidiu Roșu, *Comunitatea de Avere din Caransebeș și evidența jertfelor bănățene din marele război*, Timișoara, Editura de Vest, 2018, p. 46; *Făurirea statului național unitar român. Contribuții documentare bănățene. 1914–1918*, coord. Ioan Munteanu, București, Editura Direcției Arhivelor de Stat, 1983, p. 20.

²⁵⁰ Daniel Alic, *op. cit.*, p. 332.

²⁵¹ Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 11.

Cena, cei doi fiind considerați adversari „pe față” ai Ungariei, aflați în legătură cu România și agitatori publici contra statului ungar.²⁵² Date fiind inițiativele sale proromânești, în urma unor anchete jandarmerești și judecătorești preotul Buracu a fost arestat în 24 iulie 1914, fiind ridicat din altar de jandarmii maghiari, alături de generalul Cena și alți câțiva localnici. Aceștia au fost transportați la poliția de frontieră din Orșova, unde și-au putut afla acuzația, aceea de „spioni ai României și agitatori pentru descompunerea monarhiei Austro-Ungare” și imediat îmbarcați și duși la penitenciarul din Caransebeș împreună cu alți preoți, avocați, ofițeri pensionari, învățători, comercianți etc. Preotul Buracu a rămas încarcerat la Caransebeș până la 26 august 1914, când a fost eliberat, însă a fost mobilizat ca preot militar la Regimentul 29 infanterie din Becicherecul Mare, format în majoritate de români, apoi sârbi și doar câțiva austrieci și unguri.²⁵³

O altă situație de reținere și arestare s-a produs la Institutul Pedagogic Diecezan din Caransebeș, când directorul interimar al acestuia, Ioan Hango, raporta consistoriului că profesorul-catihet Ioan Clopoțel a fost reținut de jandarmi, vineri, în 12 februarie 1918, în jurul orei 18, reținerea operându-se din motive necunoscute, iar de atunci profesorul Clopoțel nu s-a mai prezentat la institut.²⁵⁴ Profesorului reținut de jandarmerie îi era încredințată activitatea sa publicistică de la ziarul *Drapelul* și alte periodice ale vremii, articole pe care le-a publicat încă de la începutul anului 1918. Textele publicate purtau pecetea unui puternic caracter național, cu idei democratice, care îndemnau la libertate și demnitate în cadrele firești ale națiunii. Dintr-o scrisoare trimisă episcopului Miron Cristea, datată 5 octombrie 1918, rezultă că între 12 septembrie și 3 octombrie 1918 profesorul Clopoțel fusese închis la Seghedin pentru acțiuni proromânești.²⁵⁵

Odată cu intrarea României în teatrul de ostilități militare, asupra românilor bănățeni s-au abătut repercusiuni insuportabile promovate de cercurile politice maghiare. O cumplită teroare s-a năpustit asupra acestora, solicitându-se să

²⁵² Iosif Coriolan Buracu, *Muzeul General N. Cena din Băile Herculane și Cronica Mehadiei*, Turnu Severin, Tipografia și Librăria Ramuri, 1924, pp. 58–59.

²⁵³ *Ibidem*, p. 18.

²⁵⁴ Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 31.

²⁵⁵ Daniel Alic, *op. cit.*, p. 342.

facă declarații de credință față de statul maghiar, să propage injurii la adresa guvernului de la București și a Armatei Române. Publicistul Tiron Albani ne oferă o frescă a încercărilor prin care românii din monarhie au trebuit să treacă în întreaga perioadă 1914–1918: „Erau forțați să-și laude călăii și să-și blesteme salvatorii, ponegrindu-i și trimițându-le solii că nu au nevoie de salvarea lor [...]. S-au găsit și de aceia, care din lașitate și din oportunitate, au făcut asemenea declarații, dar majoritatea românilor au refuzat să-și blesteme salvatorii. Au preferat să fie întemnițați și internați în cele mai chinuitoare lagăre de concentrare, fiind declarați spioni, să fie condamnați la moarte și executați. [...] Cu această tortură, te miri cum de s-au găsit atât de puțini trădători, care au făcut declarații de credință și loialitate față de statul maghiar și de acuză față de România”.²⁵⁶ Dată fiind dorința de unitate națională a românilor ardeleni și bănățeni, în februarie 1917 demnitarii bănățeni au fost obligați să semneze, alături de liderii partidei naționale din Ardeal, o declarație de loialitate față de guvernul maghiar condus de Tisza, declarație în care se preciza că „ținem morțiș să rămânem sub stăpânirea coroanei ungare”.²⁵⁷ Acest aspect nu a împiedicat continuarea unei atitudini naționale a bănățenilor, o atitudine susținută mai evident în spatele deciziilor politice de la Budapesta. Spre pildă, Valeriu Braniște, redactorul șef al ziarului „Drapelul” din Lugoj, a refuzat să semneze declarația de loialitate și a publicat în primăvara anului 1917 un foileton de articole privind revoluția bolșevică din Rusia, articole care însușeau populația la nesupunere și la atitudine revoluționară. În consecință, la începutul lui 1918 a fost arestat și întemnițat la Seghedin.²⁵⁸ Episcopul Cristea, ca și episcopul Papp, alături de ceilalți clerici din cele două eparhii, au fost nevoiți să cultive un astfel de discurs, în aparență promaghiar, însă faptele au demonstrat cu totul altceva. Astfel, într-un raport al prefectului comitatului Caraș-Severin, dr. Medve Zoltan, transmis ministrului de culte și instrucțiune publică în anul 1911, se preciza că „episcopul dr. Miron Cristea – deși prin unele fapte de manifestări exterioare ar vrea să convingă pe factorii în drept despre sentimentele

²⁵⁶ Tiron Albani, *Leul de la Sisești. De ce s-a prăbușit monarhia austro-ungară*, Oradea, Editura Cercul Ziariștilor, 1936, pp. 188–189.

²⁵⁷ William Marin, Ion Munteanu, Gheorghe Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Timișoara, Muzeul Banatului, 1968, p. 103.

²⁵⁸ Vasile Netea, *Pe drumul unității naționale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975, p. 248.

sale amicale față de maghiari – de fapt, însă, el este fidelul direcției românești și încă a direcției române extreme și pentru lățirea și întărirea acestei doctrine pe teritoriul eparhiei sale dezvoltă o activitate foarte puternică, voind a-și fructifica toată influența demnității sale de prelat în interesul acestui scop”.²⁵⁹ O poziție contrară pe față politiciii de la Budapesta a episcopului ar fi provocat prăbușirea întregii eparhii, singura instituție bănățeană cu autentice valențe culturale și de emancipare a poporului sub toate chipurile. Din acest motiv, demersurile episcopului și ale consistoriului caransebeșean pot fi asimilate drept acte diplomatice, care aveau drept menire pregătirea momentului în care libertatea națională putea fi declarată fățiș, fără a atrage un pericol asupra Bisericii și instituțiilor sale. Numai așa se explică faptul că episcopul Cristea a făcut toate diligențele necesare pentru o bună funcționare a eparhiei, transmițând în teritoriu responsabilitățile solicitate de guvernul maghiar. După moartea împăratului Francisc Iosif I a transmis preoților să officieze slujbe de pomenire, iar după urcarea pe tron a împăratului Carol al IV-lea, printr-un ordin circular cu nr. 6269/1916 a cerut preoților ca la proscomidie să-l pomenească pe noul împărat și rege.²⁶⁰

Prezent la Budapesta pentru dezbaterile legii electorale în Camera Magnaților, episcopul Cristea rostea în 21 iunie 1917 un discurs despre principiile democrației: „Ca reprezentant al românilor din patrie și ca fiu al acestui popor, cunosc vederile politice ale românilor care au luat demult poziție pentru democrație și sufragiu universal secret. Au introdus acest princip la 1868 în administrația lor bisericească, cu toate că de la Biserică s-ar putea cu drept cuvânt aștepta conservaționismul”.²⁶¹ Cu acea ocazie ierarhul a vorbit și despre micșorarea numărului de cercuri electorale de la 40 la 17 cu toate că populația a crescut, iar această diminuare contrazice drepturile românilor care nu sunt reprezentați suficient în forurile legislative ale țării.²⁶² În același plan de idei, episcopul atenționa și asupra faptului că legea propusă de guvern avea foarte multe pasaje interpretabile, prin intermediul cărora puteau fi ușor eludate interesele românilor

²⁵⁹ *Buletinul Veteranilor de Război*, Reșița, 1996, Editura InterGraf, nr 1, p. 30.

²⁶⁰ „Foaia Diecezană”, 1916, XXXI, nr. 46, din 13 noiembrie, pp 3–4; A.P.R., *Fond Cabinetul Patriarhal. Patriarhul Miron Cristea*, dosar 9/1916, fila 24.

²⁶¹ „Drapelul”, 1917, XVII, nr. 64, din 10 iunie, p. 2.

²⁶² *Ibidem*.

și dreptul lor la un vot universal liber.²⁶³ Concluzia episcopului rostită în plenul Camerei Magnaților avea să fie una categorică căci, după faptele vitejești ale românilor de pe front, „poporul român merită ca drepturile lui să fie recunoscute și libera lui dezvoltare să fie garantată”.²⁶⁴

Politica antiromânească promovată de guvernul de la Budapesta nu putea fi blocată fățiș de către reprezentanții Bisericii, deoarece exista pericolul eliminării totale a sprijinului financiar pe care statul îl oferea institutelor teologice sau preoților la susținerea parohiilor sau a școlilor confesionale. În iunie 1916 Miron Cristea, prin secretarul său dr. Cornel Corneanu, făcea demersuri pe lângă guvernul României să ia apărarea intereselor neamului românesc din Banat și Ardeal, iar de la București s-a primit asigurarea că statul român proiectează un viitor comun pentru toți românii.²⁶⁵ Secretarul consistorial Corneanu transmitea ministrului de interne al României, Vasile Morțun, că declarațiile umiltoare de fidelitate către statul maghiar erau în interesul Bisericii, deoarece, în ascuns, episcopul activa pentru idealul românesc. Asemenea informații au fost aduse la cunoștința premierului Ion I. C. Brătianu, care a aprobat atitudinea episcopului și a înțeles greutatea momentului pentru toți românii din monarhie.²⁶⁶

Acuzații față de lipsa de „conștiință patriotică” au existat și față de elevii Institutelor Teologice din Arad și Caransebeș în răspândirea știrilor despre mersul războiului, în special după 1916. Profesorii celor două institute teologice în marea lor parte erau catalogați drept naționaliști, iar elevii acestora erau supravegheați atent ca să nu urmeze ideile dascălilor lor. Prin urmare, odată cu o sesizare a autorităților statului, Miron Cristea a transmis direcțiunii celor două instituții școlare din Caransebeș că elevilor le este interzis să ia legătura cu prizonierii ce lucrau în Caransebeș la infrastructura de război pentru a nu afla știri contrare bunului mers al ostilităților militare. Un alt ordin al autorităților atenționa elevii să nu vorbească pe teme de război, să nu meargă pe stradă odată cu înserarea și să se comporte ca niște cetățeni loiali statului.²⁶⁷

²⁶³ Ioan Rusu Abrudeanu, *Patriarhul României Dr. Miron Cristea – Înalt regent*, Ediție nouă, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2009, p. 269.

²⁶⁴ „Drapelul”, 1917, XVII, nr. 64, din 10 iunie, p. 2.

²⁶⁵ C. Brătescu, *Biserica strămoșească...*, p. 22.

²⁶⁶ Ioan Rusu Abrudeanu, *Patriarhul României Dr. Miron Cristea...*, p. 264.

²⁶⁷ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 1/1915–1917, filele 2,7.

Imixtiunea guvernului în organizarea internă a procesului de învățământ din Institutul arădean a devenit tot mai pronunțată odată cu revenirea ministrului Apponyi la resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice. Astfel, în toamna anului 1917, ministrul Apponyi numea comisar de supraveghere în cele trei institute ale mitropoliei ortodoxe, interzicând deschiderea anului școlar până la sosirea comisarilor guvernamentali. La Arad, în urma sosirii comisarului Brendörfer Janos, printr-o minută adresată acestuia episcopul Papp avea să precizeze: „Consistoriul meu nu este împuternicit să vă considere asemenea comisar ministerial permanent și definitiv care poate avea vreo pretenție justificată și legală și pe care Consistoriul ar fi obligat să le satisfacă necondiționat”.²⁶⁸ Senatul școlar al consistoriului arădean a protestat contra ordinului ministrului în această chestiune, gest repetat și de episcopul Papp printr-un protest publicat într-o gazetă maghiară locală.²⁶⁹ Aceeași situație s-a repetat și s-a manifestat la Institutul din Caransebeș.

Atitudinea statului maghiar a excelat într-o permanentă intimidare, amenințare și teroare practică împotriva celor fără de „conștiință patriotică”, pe care mai apoi i-au incriminat de infidelitate față de Coroană. Revelator este articolul care reda în totalitate interpelarea ministrului de Interne G. Ugron de către deputatul Ștefan Ciceo Pop în legătură cu internații români de la Sopron: „Când s-a intervenit la predecesorul lui Ugron în chestia internațiilor noștri, cerându-se lămuriri asupra vinovăției lor, a răspuns ministrul că tocmai de aceea sunt internați, pentru că nu au făcut nimic, pentru că dacă făceau ceva ajungeau în alt loc [...] Toți aceștia suferă nevinovați... o supărare mare pentru întregul lor neam, care se simte umilit și neîndreptățit prin aceasta”.²⁷⁰ De-a lungul celor patru ani de război, un alt procedeu de control arbitrar al statului asupra populației în general, și asupra Bisericii în special, s-a concretizat în rechizițiile continue de bunuri și produse pentru susținerea frontului. De pildă, în comunitățile de pe Valea Almăjului, odată cu declanșarea războiului, au fost rechiziționate bovinele, caii și căruțele din gospodăriile țărănești. Mai mult, pentru neachitarea la timp a impozitelor, percepatorii au trecut la executarea

²⁶⁸ E. Greceanu, *Contribuții privind activitatea ierarhilor...*, pp. 42–43.

²⁶⁹ „Aradi Közlöny”, nr. 238 din 16 octombrie 1917, p. 5.

²⁷⁰ Ștefan Ciceo Pop, *Reputațiunea unui neam întreg*, în „Drapelul”, 1917, XVII, nr. 46 din 17 octombrie, p. 2.

forțată, vânzând la licitație bunuri din avutul particular. Tot în această zonă mai erau rechiziționate căldările de cupru de la săteni, iar din anul 1915 și clopotele de la biserici.²⁷¹ Analizând o serie de chestionare întocmite de comunele bisericești ale Protopopiatului Caransebeș, în anul 1917, descoperim că pentru efortul de susținere a frontului comuna Borlova a subscris cu sume pentru șapte acțiuni de stat, Petroșnița pentru cinci acțiuni de război în valoare totală de 500 coroane, iar comuna Ruieni a contribuit cu 2.000 coroane la împrumutul de stat. Enoriașii ortodocși din comunele Borlova, Cârpa, Petroșnița, Măru, Mâtnicul Mare, Ohaba Mâtnic și Valea Boului au pus la dispoziția armatei câte două clopote de la biserică; de asemenea, credincioșii din Cârpa și cei din Mal, îndrumați prin predici au „dat împrumuturi în lână, cânepă, clopot și alte obiecte”, cei din Jupa au adunat cartofi și fasole pentru soldați, iar cei din Ohăbița au cărat fân pentru cavalerie din hotarul localității lor până la Caransebeș.²⁷²

Rechiziții de clopote bisericești s-au făcut în anul 1914 și în Lăpușnicu Mare (3 clopote), apoi la Mehadica în vremea păstoririi preotului Coca, de unde au fost luate două clopote și apoi topite pentru armată.²⁷³ Printr-o circulară din 17 aprilie 1917, episcopul Miron Elie Cristea își informa clerul și enoriașii din eparhie despre nevoia stringentă de metale pentru armată și că nu se putea evita rechiziționarea totală de clopote, cu excepția celor cu o valoare artistică deosebită și a celor turnate înainte de anul 1700. În consecință, multe dintre bisericile eparhiei au rămas fără niciun clopot. Spre pildă, la Orșova în zilele de 11 și 13 august 1917 au fost rechiziționate cele patru clopote din comunitate. Situația devenise și mai stringentă, deoarece printr-o circulară din 4 august 1917 episcopul Cristea informa clerul că vor fi rechiziționate acoperișurile din tablă zincată, capelele și toate ornamentele de aramă din bisericile ortodoxe, iar printr-o nouă circulară, datată 8 ianuarie 1918, anunța despre rechiziționarea acoperișurilor din cupru. Cu toate acestea, asemenea ordine și circulare n-au

²⁷¹ Nicolae Andrei, *Monografia comunei Bănia*, Reșița, Editura TIM, 1996, pp. 73–74.

²⁷² Laurențiu Ovidiu Roșu, *Contribuția localităților Protopopiatului Ortodox Român Caransebeș la desfășurarea primului război mondial*, în „Studii de istorie a Banatului”, 2010, XXIV, Timișoara, p. 219.

²⁷³ Dănilă Oberșterescu, *Monografia comunei Lăpușnicu Mare*, Reșița, Editura TIM, 2000, pp. 46–47; Liviu Groza, Mihail Rădulescu, *Legendă și istorie în Banatul grăniceresc*, Lugoj, Editura Dacia EuropaNova, 2004, pp. 93–99.

fost puse în aplicare.²⁷⁴ Un ordin al Ministerului de Război din 5 martie 1915 interzicea total tragerea clopotelor, toate parohiile Episcopiei de Caransebeș urmând să prezinte o situație în care trebuia specificate următoarele aspecte: numele localității, numărul locuitorilor, numărul credincioșilor, numărul bătrânilor și copiilor, numărul clopotelor din fiecare comună și greutatea aproximativă a acestora, amestecul metalic din care erau turnate și care clopot era valorizat cel mai mult de credincioși.

Într-o altă circulară din 14 octombrie 1915, episcopul Cristea făcea apel la o liniștire a credincioșilor săi, anunțând că acolo unde nu vor fi cedate clopotele benevol, statul va proceda la rechiziționarea lor. După o înțelegere între episcopie și Ministerul de Război, parohiilor ortodoxe li s-a lăsat dreptul de a-și păstra clopotul cel mic. Episcopul a solicitat ca în orașe să fie lăsate două clopote, iar în localitățile răsfirate clopotul cel mare pentru a putea fi auzit din orice depărtare. Pentru a suplini lipsa clopotelor, enoriașii erau povățuiți să se folosească de toacă în serviciul divin, suma primită ca despăgubire fiind de patru coroane/kg clopot.²⁷⁵ Cu toate acestea, la sfârșitul războiului chestiunea rechiziționării clopotelor pentru industria de armament austro-ungară ne oferă imaginea unui amestec discreționar și arbitrar în organizarea internă a Bisericii din cele două eparhii, Aradul și Caransebeșul. Astfel, o circulară a episcopului Cristea, emisă la 25 iunie 1919, solicita parohiilor o situație clară asupra pagubelor suferite de pe urma războiului, cu scopul recuperării măcar parțiale a acestora. În mod expres s-a solicitat situația clopotelor rechiziționate din întreaga eparhie.²⁷⁶ În urma centralizării datelor din referatele protopopilor s-a ajuns la concluzia că bisericile de pe Clisura Dunării, bombardate de sârbi și bulgari, au avut de suferit cele mai mari distrugerii. Spre pildă, în Parohia Jupalnic pagubele au constat în dărâmarea acoperișului și a turnului bisericii, deteriorarea picturii, rechiziționarea clopotelor, totalul pagubelor însumate aici fiind de 69.000 coroane. La Orșova, pagubele înregistrate de pe urma bombardamentelor s-au ridicat la un total de 16.734 coroane.²⁷⁷ Consistoriul diecezan l-a delegat pe George Borlovan să întocmească listele cu pagubele cauzate de război,

²⁷⁴ Laurențiu Ovidiu Roșu, *Comunitatea de Avere din Caransebeș...*, p. 53.

²⁷⁵ Daniel Alic, *op. cit.*, p. 326.

²⁷⁶ A.E.O.R.C., *Fond Epitropesc (V)*, dosar 100/1919, nr. 1306/24 mai 1919.

²⁷⁷ *Ibidem*.

iar din raportul acestuia descoperim că unui număr de 25 de comune li s-au rechiziționat clopotele fără vreo recompensă, în 19 comune statul plătise sume mai mici pentru clopotele rechiziționate, iar în alte biserici au fost provocate pagube colaterale cauzate de coborârea clopotelor sau din pricina staționării trupelor în școlile confesionale aflate în proximitatea lăcașelor de cult.²⁷⁸

Posibilitatea transformării eparhiei într-un adevărat teatru de război, de operațiuni militare și de ocupație, generase o chinuitoare teamă și teroare în sânul populației civile. Pentru a-și liniști proprii enoriași în legătură cu asemenea zvonuri alarmante, episcopul Miron Cristea abordează chestiunea prin emiterea unei circulare. „...Deci propovăduiți toți liniște, sânge rece, cruce, muncă, o intensivă lucrare de primăvară a pământului, ca să avem la vară cât mai timpuriu bucate de lipsă. Astfel bunul Dumnezeu ne va ajuta, ca – făcându-ne toate popoarele patriei și în viitor datorința, atât la miliție, cât și acasă – să trecem prin acest războiu și să începem un nou period de bună înțelegere, libertate și fericire”.²⁷⁹

Odată cu intrarea României în marele conflict, numeroși preoți și învățători, absolvenți ai Institutului Teologic-Pedagogic din Arad, au avut de suferit din pricina represaliilor întreținute sistematic de autoritățile maghiare. Între cei 300 de preoți ortodocși din cuprinsul mitropoliei Ardealului, internați în lagăre sau aruncați în închisoare (Seghedin, Debrețin), deportați în comitatul Sopron s-au numărat și o serie de preoți din cuprinsul Eparhiei Aradului care au avut de suferit în urma acestei politici de intimidare sau de „extragere” a militanților naționaliști români. Facem referire la preotul Ioan Popovici din Voivodeni, încarcerat la Seghedin, apoi deportat la Sopron (13 septembrie 1916–13 septembrie 1917), Teodor Ioaneș din Chesinț, deportat la Lok-Sopron (6 septembrie 1916–14 aprilie 1917), Laurențiu Iuga din Măgulicea, încarcerat 2 luni la Arad în vara anului 1916, apoi deportat la Sopron împreună cu soția sa (27 noiembrie 1916–17 noiembrie 1917), Ioan Macovei din Dumbrăvița, deportat la Raszt-Sopron (13 septembrie 1916–15 noiembrie 1916), Ioan Mănițiu din Seleuș, deportat la Kabold-Sopron împreună cu soția sa (11 septembrie 1916–2 mai

²⁷⁸ *Ibidem*.

²⁷⁹ Laurențiu Ovidiu Roșu, *Izvoare documentare din Banat privind Primul Război Mondial*, în vol. „*Taină și Mărturisire*”, coord. Daniel Alic, Cluj-Napoca, Caransebeș, Presa Universitară Clujeană, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2014, p. 456.

1917), Iosif Ognean din Săvârșin, deportat la Raszt-Sopron (5 septembrie 1916–30 octombrie 1917), Romul Vățian din Ghioroc, deportat la Fertőmeggyes-Sopron (9 septembrie 1916–9 martie 1917).²⁸⁰ Mai adăugăm la această listă cazul protopopului George Dragomir, fost profesor al institutului din Arad, mai apoi la Caransebeș, care a decedat în spitalul din Sopron în ianuarie 1918, se pare otrăvit, după aproape un an și jumătate de deportare în Negymärton.²⁸¹

I.6. Relațiile Bisericii Ortodoxe Române cu celelalte confesiuni

Mișcarea națională din Banat și Arad de după jumătatea secolului al XIX-lea a urmat un traseu istoric specific, focusat pe dimensiuni politice, sociale și confesionale care completa în bună măsură politica de individualizare națională din Transilvania, un traseu materializat sub chipul unui militantism „pasivist”, dar care nu a însemnat vreodată inactivitate politică.²⁸² Încorporarea provinciei bănățene regatului Ungariei a generat în mod implicit o traiectorie istorică încastrată fundamental principiului de naționalitate.²⁸³ Chiar dacă imensa majoritate a populației din această provincie aflată sub jurisdicția Episcopiei Ortodoxe din Arad și Caransebeș era de religie ortodoxă, cu toate acestea Biserica proprie era lezată atât de cauze specifice, de natură internă, cât și de „coabitarea” sa cu celelalte confesiuni, respectiv factori cauzali externi. Politica de „catolicizare” susținută cu predilecție de Curtea de la Viena a determinat ca în Banat și Arad diversitatea confesională să fie structurată în principal în confesiunea ortodoxă, cea catolică și greco-catolică, pătrunderea protestantismului religios întâmpinând aici obstacole serioase. De-a lungul secolului al XIX-lea, în această provincie istorică nemanifestându-se adversități ale nobilimii maghiare prin religia lor reformată, așa cum s-a întâmplat în Transilvania, s-a manifestat o constantă opoziție față de propaganda confesiunii catolice îndreptată împotriva celor care îmbrățișau ideile religioase ale Reformei.

Habsburgii și-au făcut utilă structura bisericească, subordonând-o interesele politice. În acest sens, Banatul – considerat un experiment politico-social

²⁸⁰ Pe larg, vezi P. Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 326–327.

²⁸¹ M. Păcurariu, *op. cit.*, pp. 190–191.

²⁸² Ioan Munteanu, *Mișcarea națională din Banat. 1881–1918*, Timișoara, 1994, p. 141.

²⁸³ N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Editura Facla, 1986, p. 319.

în structura de ansamblu a Imperiului – avea Biserici de toate confesiunile, care au fost subordonate statului, inclusiv cea catolică.²⁸⁴ Ordinele călugărești au fost transferate de sub jurisdicția Papei sub cea a Împăratului. Averile mănăstirilor desființate au fost preluate de către stat, cel din urmă exercitându-și controlul și asupra învățământului de toate formele. După Revoluția pașoptistă, în imperiul cosmopolit se impuneau tot mai mult ideile lui Herder, Hegel și Fichte, care au generat o ideologie social-politică de factură organicistă, în care Statul și Biserica formau o unitate de monolit, construcție în care întâietate dobândeau bisericile naționale, popoarele și etniile din compoziția Imperiului. Astfel, era generată teza fundamentelor culturale și identitare ale comunităților etnice/popoarelor în detrimentul „unității Casei de Habsburg”. Pentru a para mișcarea centrifugă a popoarelor și bisericilor naționale, autoritățile vieneze au procedat la crearea unei „identități monarhice/imperiale” printr-un proces de germanizare continuă prin educație și instruire, alături de unul de catolicizare prin Biserică (perioada 1780–1850). Grație permisivității administrației imperiale față de coabitarea bisericilor de orice confesiune, în Banatul istoric au putut conviețui eficient o serie de colectivități socio-confesionale: ortodoxă, catolică, luterană, calvină, mozaică, islamică. Altfel spus, cosmopolitismul a devenit un fenomen universal în Banat, așa încât tradițiile, obiceiurile, credințele etc. fiecărei colectivități erau apreciate, recunoscute și valorizate de către ceilalți, astfel încât oameni de cultură proveniți din diferitele etnii bănățene au colaborat la „binele comun al societății”.²⁸⁵ „Luminarea austriacă” și Biserica Romano-Catolică au fost înlocuite cu „spiritul popoarelor” de factură prusiană, care a avut drept consecință dezvoltarea conștiinței identitare a popoarelor. Banatul a reprezentat zona de creație a unei pleiade de oameni de cultură care, susținuți de Biserica Romano-Catolică, s-au lansat în circuitul zonal și

²⁸⁴ Brigitte Vacha, Karl Vocelka, Walter Pohl, *Die Habsburger. Eine Europaeische Familien-feschichte*, Graz, Wien, Koeln, Styria Verlag, 1992–1993, p. 330; Despre confesiuni, vezi *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Band IV *Die Konfessionen*, coord. Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch, Wien, Verlag Der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995; Rudolf Gräf, Thomas Năgler, *Transilvania pe drumul modernizării (1850–1918). Biserică și stat la sași și șvabi*, în *Istoria Transilvaniei*, vol. III de la 1711 până la 1918) coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, András, Magyari, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 550–552.

²⁸⁵ Victor Neumann, *Ideologie și fantasmagorie. Perspective comparative asupra istoriei gândirii politice în Europa Est-Centrală*, Iași, Polirom, 2001, pp. 30–48.

europăean al valorilor începând cu jumătatea secolului al XIX-lea. Până la sfârșitul Marelui Război, Biserica Romano-Catolică din Banat a colaborat cu celelalte confesiuni sprijinind cu resurse proprii educația de orice tip, oferind accesul la învățământ tuturor coreligionarilor, indiferent de religie. Alături de Biserica Romano-Catolică, Banatul a beneficiat și de concursul autorităților militare grănicerești, a unor ordine religioase care au sprijinit învățământul de toate gradele, cel mai cunoscut exemplu fiind Liceul Piarist din Timișoara.

Compoziția multiethnică a provinciei bănățene și din părțile Aradului relevă o realitate istorică, faptul că în acest spațiu s-a manifestat și o compoziție multiconfesională, aceasta din perspectiva criteriului vieții interculturale. Din perspectivă demografică, luând în considerare datele oferite de recensămintele din anii 1900 și 1910, rezultă că în comitatele Caraș-Severin, Timiș și Torontal populația românească se plasa numeric pe prima poziție, urmată îndeaproape de etnia germană, maghiară, sârbă, slovacă, ucraineană și croată.²⁸⁶ Spre exemplificare, la nivelul anului 1900 întâlnim următoarea configurație în ansamblul celor trei comitate: români – 583.938, germani – 410.359, maghiari – 194.352, sârbi – 36.508, slovaci – 21.777, celelalte etnii înregistrând scoruri nesemnificative; la nivelul anului 1910, structura demografică a populației din cele trei comitate, pe criteriul etnic, prezintă următoarea configurație: români – 592.049, germani – 387.449, maghiari – 242.142, sârbi – 184.328, slovaci – 22.131, celelalte structuri etnice atingând valori nerelevante, observând creșterea numerică a populației românești, un plus pentru aceasta.²⁸⁷ Pornind de la asemenea valori demografice, considerăm că și din punct de vedere confesional religia ortodoxă de rit răsăritean se afla pe prima poziție la începutul secolului al XX-lea.²⁸⁸ Din perspectivă numerică, cele mai importante biserici din această provincie istorică prezentau următoarea configurație la nivelul anului 1900: confesiunea ortodoxă – 823.582 enoriași, romano-catolică – 574.893 enoriași, greco-catolică – 44.199 enoriași, reformată – 27.945, luterană – 36.005 enoriași, mozaică – 22.643. Ordinea ierarhică a confesiunilor s-a menținut și

²⁸⁶ Vezi Victor Neumann, *Identități multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului*, Timișoara, Editura Hestia, 1997, pp. 56–58.

²⁸⁷ Viorel Dorel Cherciu, *Biserică și societate. Episcopia Ortodoxă a Caransebeșului sub episcopul Ioan Popasu. Interacțiuni istorice, socio-culturale, confesionale și administrative*, Timișoara, Editura Marineasa, 2003, pp. 295–296.

²⁸⁸ *Ibidem*, p. 296.

la nivelul anului 1910, după cum urmează: confesiunea ortodoxă – 855.752 enoriași, romano-catolică – 594.475 enoriași, greco-catolică – 36.215 enoriași, reformată – 34.084 enoriași, luterană – 40.931 enoriași, mozaică – 20.643 enoriași.

Chiar dacă populația catolică era mai numeroasă decât cea unită, Biserica Ortodoxă întâmpina dificultăți de obicei de ordin interconfesional, în particular cu reprezentanții Bisericii Unite. Sporul greco-catolicilor din ținuturile bănățene, raportat la ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, a determinat ierarhii celor două eparhii ortodoxe să adopte o atitudine de „frățietate” creștină cu reprezentanții Bisericii Greco-Catolice.²⁸⁹ Politica de catolicizare promovată de Imperiul Habsburgic rămâne un adevăr istoric, însă rezistența și reticența diferitelor populații la acest proces de conversiune religioasă a determinat schimbări de viziune politică ale Curții imperiale față de acest proces. Așa s-a întâmplat la 24 decembrie 1864, când, ca urmare a numeroaselor demersuri ale românilor din Banat și Transilvania, s-a decis restaurarea Mitropoliei Ortodoxe Române a Transilvaniei cu episcopiile sale sufragane. În ansamblu, autoritățile bisericești de la Arad și Caransebeș au fost preocupate prioritar asupra propriei lor vieți bisericești, de interesele lor specific-naționale, mai puțin de frământările din interiorul celorlalte confesiuni. Din această perspectivă admitem că viața confesională bănățeană din această perioadă a fost una de toleranță, de armonie interconfesională. Realitatea interconfesională din Banat și Arad nu putea fi decât oglinda fenomenelor politice majore ale timpului, respectiv liberalismul și neoliberalismul, ambele susținătoare ale principiului de instituționalizare a Bisericilor autonome.²⁹⁰

Deși numeric Biserica Romano-Catolică din Banat se poziționa ca mărime pe locul doi, după cea Ortodoxă, cele două confesiuni au coabitat armonios în devenirea lor administrativ-istorică, fapt care nu s-a putut constata în cazul raporturilor cu Biserica Greco-Catolică. Cea din urmă, cu sorginte directă în trupul multiseclar al Bisericii Ortodoxe, a intrat uneori în divergență cu Biserica

²⁸⁹ L. Wallner Bărbulescu, *Structura Episcopiei Unite a Lugojului în perioada episcopului Mihaly de Apșa*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia”, an XLIII, 1998, pp. 79–88.

²⁹⁰ Pe larg în *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, coord. Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, Reșița, Editura Banatica, 1996 (avem în vedere în principal raporturile interconfesionale dintre romano și greco-catolici).

numită adesea „întâi stătătoare”, fiecare dintre ele încercând voalat sau direct să-și întărească poziția, militând în direcția atingerii interesului național în nume propriu. Documentele diecezane de arhivă din cele două eparhii nu relevă pentru această perioadă nicio atitudine exclusivistă față de celelalte confesiuni în plan general confesional, aspect ce evidențiază „o veritabilă atitudine de respect frătesc ce caracteriza viața confesională din Banat”.²⁹¹

O caracteristică relativ definitorie pentru finalul veacului al XIX-lea și primele decenii ale veacului al XX-lea, în cazul celor două episcopii aflate sub păstorirea lui Miron Romanul, Vasile Mangra, Ioan I. Papp la Arad, apoi Ioan Popasu și Elie Miron Cristea la Caransebeș, poate fi tradusă prin sintagma „fluidizare confesională” a enoriașilor regiunii. Asemenea mobilitate confesională, reieșită din datele oferite de documentele bisericești, evidențiază faptul că ea a fost cauzată în principal de factori de natură social-politică, aceștia provocând un accentuat proces de austerizare, așa încât orientarea religioasă a localnicilor fiind influențată funciar de prezumtive interese materiale.²⁹² De pildă, cazul fostului preot ortodox din Slatina, Protopopiatul Biserica Albă, care dorea să se întoarcă la ortodoxie, sens în care a anexat o mărturie scrisă de parohul în funcție al acelei comune și de către judele acesteia, mărturie completată cu încă o scrisoare semnată de mai mulți săteni, apelându-se la clemența ierarhului bănățean în favoarea preotului trecut la greco-catolicism din pricina sărăciei.²⁹³ Vidul misionar-pastoral întreținut de o serie de preoți ai timpului era generat, pe lângă pauperizare, și de insuficienta pregătire teologică a acestora. Astfel, protopopul Oraviței, Iacob Popovici, relatează episcopului că preotul Teodor Măzăran din Ciudanovița și alți 7 preoți din Protopopiatul Palanca (Ioan Berceanu-Bogodini, Nicolae Mihailovici-Sasca Română, Pavel Trăilescu-Vrăniuț, Dimitrie Iancovici-Răcășdia, Matei Balica și Vichentie Pelovici, ultimii doi fără parohie) nu stăpâneau scris-cititul.²⁹⁴ O asemenea situație devenea o oportunitate prozelitismului religios, astfel încât unirea religioasă cu Roma putea penetra mai lesne în rândul unor astfel de preoți sau de autorități politice cu înclinații afective greco-catolice din varii motive.

²⁹¹ Viorel Dorel Cherciu, *op. cit.*, p. 309.

²⁹² A.E.O.R.C., *Fond Epitropesc (V)*, 1865, f. 43.

²⁹³ *Ibidem*.

²⁹⁴ *Ibidem*, *Fond Epitropesc (V)*, 1865, f. 76.

Șematismul istoric al Diecezei gr. catolice Lugoj din anul 1905 amintește despre trecerile la greco-catolicism în Banat în anul 1848 când, în comuna Chizătau, un număr de 1200 de suflete au „trecut” în corpore la greco-catolicism.²⁹⁵ Un alt moment de prozelitism religios s-a produs în Ohaba Lungă din comitatul Caraș-Severin, acolo unde un anume Dumitru Murariu a provocat o tulburare religioasă în rândul sătenilor, invocând promisiuni fără vreo acoperire în realitate și avându-l drept complice pe protopopul gr. catolic Simeon Tămaș. Prin urmare, au fost completate peste 400 de atestate de trecere la greco-catolicism, documente care peste puțină vreme s-au dovedit falsuri grosiere.²⁹⁶

Ierarhii celor două eparhii erau direct interesați de cunoașterea reală a situației privind „starea” propriilor enoriași în raport cu celelalte confesiuni, sens în care solicitau din când în când documente statistice propriilor protopopi. Astfel, conscripția protopopului Iacob Popovici al Oraviței, transmisă la 30 ianuarie 1870 episcopului Caransebeșului, reliefează cu veridicitate caracteristica „fluidității” interconfesionale din protopopiat: la Calina, trei catolici au trecut la ortodoxie; la Cârnecea, doi uniți au trecut la ortodoxie; la Dognecea, un catolic trecuse la ortodoxie; la Forotic, doi ortodocși trec la greco-catolici; la Greoni, 17 catolici trec la ortodoxie; la Vărădia, trei catolici și 43 de copii trec de la uniți la ortodocși; la Oravița Română, 8 uniți trec la ortodocși; la Mercina, 4 greco-catolici revin la ortodoxie.²⁹⁷ În legătură cu fenomenul transferului interconfesional, cauza și perpetuarea acestuia pot fi explicate și prin intervenția statului în această chestiune. Avem în vedere art. 53 al Legii din 1868, care preciza faptul că „cel ce a împlinit vârsta de 18 ani, poate trece la o altă confesiune recunoscută de Ministerul Cultelor, însă această hotărâre să fie adusă la cunoștința preotului în prezența a doi martori”. Din perspectiva acestei legi, convertirea la o altă confesiune devenea legală doar după două astfel de înfățișări, la ultima eliberându-se un atestat scutit de plata unei taxe de timbru. Prevederile legale au fost extrapolate și asupra minorilor rezultați dintr-o căsătorie legală, astfel încât minorii de gen masculin urmau a fi crescuți și educați în religia tatălui, iar cei de gen feminin urmau a fi inițiați în religia mamei. În situația în

²⁹⁵ Șematismul istoric al Diecezei gr. cat. din Lugoj, 1905, pp. 27–28.

²⁹⁶ „Prozelitism religios” (articol nesemnlat), în „Biserica și Școala”, nr. 50 din 11 decembrie 1888, preluat și publicat mai apoi și în „Foaia Diecezană”, an III, nr. 52, 1888, p. 2.

²⁹⁷ A.E.O.R.C., *Fond Epitropesc (V)*, ff. 288–289.

care unul dintre părinți își schimba religia, minorul care nu împlinise vârsta de șapte ani se considera trecut de la sine la noua confesiune a părintelui. Legea mai preciza și cazul copiilor abandonați, cu părinți neidentificați, în astfel de situații minorii urmau a fi înscrși la religia părinților adoptivi.²⁹⁸

În situația în care erau epuizate toate mijloacele legale aflate în competența organelor administrației publice locale, în legătură cu încălcarea spiritului ecumenic și a concordiei interconfesionale de către una dintre confesiuni, în atare situație se proceda la un recurs adresat Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. Astfel, prin actul nr. 318 din 1867, Episcopia Caransebeșului făcea un astfel de recurs în cazul unei neînțelegeri cu Biserica Greco-Catolică. Memoriul reliefa abuzul autorităților locale prin provocarea artificială de tensiuni religioase la nivelul unor comunități locale (Petroman, Icloda, Sacoșul Turcesc, Racovița, Silagiu și Marcovăț, toate din comitatul Timiș). Episodul era legat de seceta și foametea din anii 1863–1864 din comunitățile amintite, când o parte dintre ortodocși au trecut la biserica unită. Astfel de demersuri către ministerul de specialitate se produceau doar în cazurile întemeiate. De pildă, pretențiile Ordinului greco-catolic din Lugoj impunea ca atunci când o seamă de ortodocși își schimbau religia, trebuia implicit să se producă concomitent și un transfer din averea bisericească mobilă și imobilă în beneficiul comunității unite, aspect care însă intra în contradicție cu paragraful 7 al art. XX al Legii dietale din 1847–1848.²⁹⁹

Din perspectivă confesională, raporturile dintre ortodocși și greco-catolici în Banat la nivelul comunităților mici și mijlocii, cele din mediul rural în mod expres, s-au păstrat în general armonioase, deoarece în mentalul colectiv nu s-au manifestat diferențe majore între cele două biserici din perspectiva actului slujirii, prediciei și sentimentului religios. În Banatul de munte, unirea religioasă cu Roma a fost întreținută și motivată, printre altele, și de factori extraconfesionali, între care a fost și sprijinul financiar important acordat de administrația StEG-ului până la nivelul anului 1920. Afirmția este întărită și de unul dintre ultimii preoți greco-catolici care au slujit la Gârliște (comitatul Caraș-Severin) până în anii Marelui Război și care sosise aici pentru a întări spiritul confesional

²⁹⁸ *Circulara nr. 66 din 23 ianuarie 1869*, prin care episcopul Popasu sintetiza aspectele cele mai importante ale Legii din 1868.

²⁹⁹ Viorel Dorel Cherciu, *Biserică și societate...*, p. 340.

al unirii religioase cu Roma. În „Cronica parohială” a acestui preot, Virgil Pop, se precizează că acceptarea unirii religioase de către o parte dintre locuitorii acestui sat nu era una de natură confesională, ci mai degrabă de natură materială: „sarcinile de ordin financiar ale uniților sunt mai mici decât a ortodocșilor, Episcopia Greco-Catolică exercită un control mult mai susținut la nivel de parohii, iar preoții uniți par a fi mult mai educați și mai morali decât cei ortodocși”.³⁰⁰ În timp, afirma Virgil Pop, diferențele confesionale dintre enoriași s-au estompat tot mai mult, sentimentul politic-național devenind tot mai prevalent față de cel religios, aspect care a determinat diminuarea diferențelor cultice dintre cele două biserici. Astfel, într-o vizită ecumenică întreprinsă de Valeriu Traian Frențiu, episcopul unit al Lugojului, în Parohia Greco-Catolică din Gârliște, întreaga suflare locală l-a primit, însoțit și participat laolaltă la actul slujirii, considerându-se că înainte de toate episcopul era român.³⁰¹ Promovarea sentimentului național de către ambele biserici în preajma și în timpul Marelui Război s-a putut constata chiar și în cazul acestui preot, care a fost internat într-un lagăr unguresc pentru ideile sale pronășionale propovăduite în timpul războiului.³⁰² Gesturi de solidarizare a reprezentanților Bisericii Greco-Catolice cu ideea cauzei naționale susținută de Biserica Ortodoxă de rit răsăritean s-au putut observa în multe locuri ale provinciei bănățene, dar și în ținuturile arădene. Astfel de manifestări s-au înmulțit în toamna anului 1918, atunci când o serie de protopopi uniți (de pildă, protopopul Ioan Pop din Bocșa Montană sau episcopul Traian Frențiu din Lugoj etc.) au activat în calitate de vicepreședinți sau de președinți ai consiliilor naționale locale, o serie dintre aceștia participând efectiv în calitate de delegați cu credențial la sărbătoarea actului Marii Unirii din 1 Decembrie 1918. În consecință, putem vorbi despre o anume „fragilitate” a sentimentului religios în această zonă istorică, greco-catolicismul nereușind să se impună aici decât pe alocuri, provincia devenind mai degrabă un loc de exil pentru refugiații ortodocși persecutați în Ardeal.³⁰³

³⁰⁰ *Identitate și alteritate. Studii de imagologie...*, p. 127.

³⁰¹ Virgil Pop, *Cronica parohială a parohiei greco-catolice Gârliște*, manuscris aflat în proprietatea cercetătorului Valeriu Leu.

³⁰² Arhiva Mitropoliei Banatului din Timișoara, *Fond „Nicolae Ilieșiu”*, caiet Județul Caraș II, f. 159.

³⁰³ I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, pp. 122–124.

În legătură cu raporturile Ortodoxiei de rit răsăritean cu Biserica Sârbă, acestea au început să se clarifice începând cu anul 1868 când, în plenul Congresului Național Bisericesc, s-a hotărât începerea tratativelor de controversă și de identificare a unor soluții concrete privind separația cu partea sârbă. Aceste hotărâri au fost reluate în cadrul Congresului Național Sârbesc din anul 1870, partea română fiind invitată la discuții în anul următor. La 16 iulie 1871 a fost parafată „Învoiala” între cele două părți, document prin care s-a acceptat deplasarea în „teren” a unei comisii în vederea separării confesionale a comunelor mixte. Aplicarea concretă a deciziilor adoptate de forurile superioare ecleziastice, sârbești și românești, a întâmpinat numeroase dificultăți, de multe ori generând chiar adevărate tensiuni interetnice. Cele mai multe dintre acestea au escaladat în Episcopia Vârșetului, parte dintre ele cu aspecte de intoleranță din partea sârbă și care se vor prelungi până după Conferința de pace de la Paris.³⁰⁴ Probleme deosebite legate de retrocedarea patrimoniului bisericesc au fost întâmpinate în Voivodina, în special la Uzdin și Vârșeț, acolo unde circa 20.000 de români au rămas sub jurisdicție confesională sârbă după anul 1910. Strădaniile episcopului din Caransebeș legate de „salvarea” ortodoxiei răsăritene în zona Vârșetului s-au împlinit oarecum în anul 1913 când, la Vârșeț, s-a ridicat o biserică de tip catedrală pentru uzul cultului ortodox de rit răsăritean, iar pe de altă parte prin eforturile sale de a trimite în Voivodina preoți români cu scopul depășirii diferendelor prin pastorație cu Biserica Sârbă. Până în anul 1914, probleme speciale au fost întâmpinate și în legătură cu averea imobiliară a fostelor mănăstiri aflate odinioară sub patronajul patriarhului de Carloviț. Cu toate eforturile întreprinse de ierarhii din Arad și Caransebeș, singura mănăstire cu întreg capitalul său material ce a revenit episcopiei arădene a fost Mănăstirea Hodoș-Bodrog.

Cu toate acestea, de-a lungul secolului al XIX-lea și la începutul veacului următor, admitem că Banatul și Aradul oferă imaginea unui spațiu socio-cultural multiconfesional, care a parcurs mai multe etape succesive de cristalizare și afirmare a conștiinței naționale, timp în care comunitățile locale și-au perpetuat cu predilecție credința religioasă, limba maternă, tradițiile și valorile spirituale, au promovat toleranța interconfesională la nivelul „de jos” și „de sus” al celor

³⁰⁴ Mihaela Bedecan, *Presa și bisericile românești din Transilvania (1865–1873)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, pp. 469–471.

două eparhii. Manifestându-se un anume cosmopolitism în sânul societății bănățene, acesta nu a împietat specificul național, ci, dimpotrivă, a facilitat o percepție firească asupra valorilor care întrețineau solidar comunitățile etnice la nivelul conviețuirii cotidiene și la nivel global-societal, atât în plan economic, cât mai ales cultural. Spre exemplificare, în anul 1882, atunci când a fost demolată capela catolică din Băile Herculane în vederea înălțării unei noi biserici, preotul catolic slujitor a beneficiat de dezlegare în a sluji în biserica ortodoxă după încheierea serviciului religios al acesteia, fără însă a i se permite slujirea în altar. De asemenea, armonie confesională de excepție exista în timpul războiului, amintim în acest sens că la 22 iulie 1914, la rugămintea episcopului sârb Gavril Zveianovivi, ierarhul Miron Cristea a impus ca preoții români, în caz de nevoie, să officieze slujbe pentru creștinii sârbi, iar la 10 octombrie 1916, printr-un ordin circular a cerut preoților să permită pastorilor germani săvârșirea serviciilor divine în bisericile ortodoxe.³⁰⁵

---

³⁰⁵ S. Negrescu, P. Negrescu, *Arhiva parohiei ortodoxe Iablanița*, vol. III, f. 50, în „Biserică și societate”, București, Editura Tradiție, 1999; A.P.O.R.C., dosar 1914, nr. 39 din 26 iulie 1914; A.P.R. *Fond Cabinetul Patriarhal. Patriarhul Miron Cristea*, dosar 9 din 1916, f. 124.

CAPITOLUL II.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL TEOLOGIC DIN BANAT ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

II.1. Legislația privind învățământul teologic în monarhia austro-ungară

Banatul istoric, odată anexat Ungariei (decembrie 1860), a cunoscut o serie de transformări în domeniul administrației, Bisericii, școlii, apărării etc. În cazul învățământului, această încorporare a presupus transferul școlilor populare sub controlul și autoritatea Bisericii, odată cu ordinul 67343 emis de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din 15 ianuarie 1862, precum și transformarea acestora în școli confesionale.³⁰⁶ În genere, se admite că ascensiunea învățământului de toate formele în Transilvania și Banat a fost consecința angajamentului „reprezentanților iluminismului european” în aceste zone.³⁰⁷ Pentru populația românească din aceste teritorii, debutul promovării accesului la educație a fost catalizat de înființarea Bisericii greco-catolice române, astfel încât printr-o coroborare a măsurilor politice cu demersurile elitelor românești, predominant eclesiastice din întreg secolul al XVIII-lea, a rezultat drept consecință nemijlocită promovarea învățământului printr-un spor anual al cifrei de școlarizare și de instruire în cadrul primelor școli confesionale grănicerești.³⁰⁸ Drept urmare, la nivelul anului 1872 funcționa deja un număr de 78 de școli comunale românești în Regimentul de graniță nr. 13 româno-bănățean din Caransebeș.

Începând din anul 1867, după instaurarea dualismului austro-ungar, situația învățământului românesc din provincia bănățeană a fost marcată continuu de

---

³⁰⁶ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara. Monografie*, Timișoara, Editura Mirton, 2002, p. 368.

³⁰⁷ Pe larg în Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Editura Facla, 1986; Mirela Andrei, *Politici școlare în monarhia habsburgică și efectele lor asupra învățământului din granița răsăriteană în secolele XVII-XIX*, în vol. *Biserică și comunitate în Banat și Transilvania*, Timișoara, Editura Marineasa, 2007, p. 31.

³⁰⁸ *Ibidem*, p. 36.

evoluții restrictive și coercitive, deoarece s-a procedat la un adevărat transfer de tip statal multiconfesional și pluricultural austriac, la un tip „național-maghiar”, situație reflectată în întreaga legislație școlară ulterioară. În întreaga istoriografie mai veche și mai nouă, focusată pe legislația școlară, întreaga problematică a învățământului – de la planul de învățământ, programele analitice, statutul de cadru didactic, poziția Bisericii față de problematica variată a școlii sau față de strategiile predării-învățării și didactica disciplinelor etc. – a rămas ancorată de politica de maghiarizare promovată de Regatul maghiar. După jumătatea secolului al XIX-lea, în cadrul dualismului austro-ungar, prima lege din învățământ cu impact major asupra școlii bănațene a fost Legea învățământului nr. XXXVIII din 1868, care stipula obligativitatea învățământului elementar de șase clase, cerință aflată în consonanță cu principiile pedagogice europene ale vremii, fiind atrași în frecventarea cursurilor școlare copii între 6–12 ani. În temeiul acestei legi, aveau dreptul să înființeze școli pentru învățământ elementar, mediu și preparandial, comunitățile religioase confesionale, statul, diferitele asociații social-filantropice și persoanele particulare. Structural, școlile pentru învățământul poporal erau clasificate în școli elementare și superioare, școli civile și preparandiale.³⁰⁹ Normele privind administrarea învățământului național-confesional, în temeiul legislației școlare, stabileau următoarea componență a organelor de conducere în școlile confesionale: comisia școlară locală, directorul școlii, inspectorul cercual și comisarii consistoriali.³¹⁰ Comisia școlară locală, constituită la nivelul fiecărei parohii, era formată din 5 membri, aleși de Comitetul parohial dintre membrii acestuia, dar care aveau știință de carte; o astfel de instanță școlară trebuia să se întrunească săptămânal, de fiecare dată sâmbăta, într-o ședință ordinară care avea pe ordinea de zi următoarele chestiuni: îndeplinirea obligațiilor școlare, starea frecvenței elevilor, starea imobilului școlar și maniera de întreținere a acestuia, situația fondului bănesc școlar și gradul de asigurare a salariului învățătorului. Administrativ, comisia era subordonată inspectorului cercual, fiind obligată să ofere acestuia orice informație

³⁰⁹ „Educatorul”, Oravița, 1913, V, nr. 9–10, din octombrie-noiembrie, p. 172; Mihai Pârvulescu, *Școală și societate în Banat. Secolul al XIX-lea. Contribuția școlilor la formarea elitelor românești*, Timișoara, Editura Brumar, 2000, p. 54.

³¹⁰ Angela Rotaru Dumitrescu, *Școala și societatea din Banat la începutul secolului XX*, (în continuare A.R. Dumitrescu, *Școala și societatea...*), vol. I, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2011, p. 55.

școlară, însă, concomitent, avea obligația să monitorizeze activitatea dascălului privind gradul de implicare în soluționarea problemelor școlare; învățătorul trebuia să înștiințeze părinții și să-i capaciteze pentru a participa la evenimentele prilejuite de examenele de final de an, să efectueze recenzarea copiilor în funcție de datele cuprinse în protocoalele de botez, să înștiințeze părinții asupra obligativității frecventării școlii de către copii, să întocmească documentele de evidență școlară a copiilor, atât pentru școala zilnică, cât și pentru cea de repetiție. Comisia școlară era datoare să înainteze antistiei comunale (consiliul local, n.ns.) situația elevilor privind frecvența la cursuri, tutorii legali putând fi amendați și obligați să-și trimită copiii la școală. În ce privește școala de repetiție, aceasta își derula procesul instructiv-educativ în timpul sărbătorilor și duminicilor, după slujba de la biserică, excepție făcând doar sărbătorile de Crăciun, Paști și Rusalii. Copiii de 10 ani, cu o situație materială precară, beneficiau de o anumită clemență, așa încât în timpul verii în perioada muncilor agricole puteau urma școala de repetiție timp de două luni.³¹¹

După Legea școlară din 1868, legile ulterioare care vizau funcționarea sistemului de învățământ (Legea XXVIII/1876; Legea XVIII/1879; Legea XXVI/1893; Legea XXVII/1907) au modificat în esență prevederile privind susținerea financiară a școlilor confesionale, sporind cuantumul salarial al dascălilor, precum și cheltuielile destinate dotării cu mijloace de învățământ a școlilor. Legea XXVIII din 1876, intitulată *Despre autoritățile scolastice poporale*, promulgată la 10 iunie 1876, conținea ca element de noutate extinderea autorității inspectorilor școlari asupra cercurilor didactice; din perspectivă administrativă, cercul didactic se suprapunea peste arealul teritorial al unui comitat, cuprinzând și orașele aflate în acel perimetru. Concomitent, inspectorul școlar devenea și membru al comisiei administrative³¹², iar directorul școlii confesionale avea obligația de a-l informa în legătură cu planul de învățământ și manualele școlare utilizate. În fișa postului inspectorului școlar cădea și sistematizarea datelor statistice despre dinamica școlilor, documente care mai apoi erau transmise Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. În temeiul rezultatelor controlului intern, inspectorul putea dispune sancțiuni asupra șco-

---

³¹¹ *Ibidem*, pp. 55–56.

³¹² *Ibidem*.

lilor confesionale, ajungându-se până la închiderea lor în situația în care nu respectau legislația școlară în vigoare. Pe de altă parte, comisia administrativă locală beneficia de dreptul de a cerceta disciplinar orice membru al antistiei comunale, atunci când se constata că aceștia își neglijaau obligațiile față de organizarea și administrarea școlilor; sancționarea membrilor antistiei putea fi aplicată și atunci când în școli erau utilizate rechizite și manuale interzise, comisia urmând să le confişte și să aplice o amendă civilă de până la 600 coroane. În cazurile considerate grave, sancțiunea putea merge până la privarea de libertate de până la trei luni, iar învățătorul putea fi exclus definitiv din învățământ. În aceste situații, procedura și procesul penal erau preluate de tribunalul regesc din aria căruia făcea parte comunitatea bisericească.³¹³

Legea XXVI/1893 a provocat prin articolele sale cel mai profund impact asupra școlilor confesionale românești la sfârșitul secolului al XIX-lea, în special prin articolele referitoare la salarizarea personalului didactic.³¹⁴ Fiind informat încă din perioada stadiului de proiect al acestei legi, Senatul școlar diecezan din Caransebeș publica un articol în oficiosul său, „Regularea salariilor învățătorilor și învățătoarelor aplicate la școalele elementare susținute de comunele politice și de confesiuni”,³¹⁵ după care s-a adresat printr-un *Memorandum*³¹⁶ Casei magnatilor și dietei maghiare, prin care se argumenta că un asemenea proiect de lege viza de fapt „nu atât ameliorarea stării materiale a învățătorilor, cât mai ales aducerea la starea dependentă de guvernul țării și eventual întrebuințarea lor spre scopuri cu totul străine de învățământ, ceea ce ar fi numai spre dauna apriotă a interesului bineînțeles al poporului cu privire la instrucțiunea și cultura generală”.³¹⁷ În realitate, acest demers diecezan nu combătea nevoia reală de majorare salarială a personalului didactic, ci faptul că pentru prima oară prin astfel de procedeu statul putea interveni direct în administrarea efectivă a școlilor, putând chiar să le transforme în instituții ale statului în cadrul cărora predarea se realiza în maghiară atunci când cuantumul salarial

³¹³ *Ibidem*, pp. 182–187.

³¹⁴ Angela Rotaru Dumitrescu, *Legislația privind salarizarea învățătorilor din Banat la începutul secolului XX*, în *Taină și Mărturisire*, coord. Daniel Alic..., p. 134.

³¹⁵ „Foaia Diecezană”, 1893, VIII, nr. 44, din 31 octombrie/12 noiembrie, pp. 3–5.

³¹⁶ Ioan Munteanu, *Lupta bănătenilor pentru apărarea învățământului românesc la sfârșitul veacului al XIX-lea*, în „Apulum”, Alba Iulia, 1981, XIX, p. 356.

³¹⁷ A.E.O.R.C., *Fond Școlar (IV)*, dosar 1306/1892, ff. 27–28.

nu putea fi asigurat. Episcopul Nicolae Popea, adresându-se Casei magnaților cu prilejul discutării acestui proiect de lege, făcea următoarea remarcă: „Nu atât instrucțiunea, ori îmbunătățirea salariilor învățătoresți, ci altceva este la mijloc, anume, curentul acela...care judecând după toate presemnele, nu poate fi altul decât asimilarea ori maghiarizarea naționalităților nemaghiare din patrie...”³¹⁸

În temeiul acestei legi, Congresul mitropolitan sibian, întrunit într-o dezbatere specială a acestui proiect de lege, preciza că structural salariile învățătorilor erau formate din bani-numerar, din naturalii și realități (adică din produse în natură) și din venitul pământului. În situația în care o comună bisericească din cauza sărăciei nu putea asigura salariul dascălului, se putea recurge la sprijinul Consistoriului eparhial. Asemenea for bisericesc era dator să-și constituie un fond special destinat unor astfel de situații, iar în urma analizei fundamentate a unor astfel de cereri, trebuia să completeze salariul învățătoresc sau putea solicita subvenții de la stat. Întrunirea sinodală mitropolitană conchidea că, la aprobarea ajutorului bănesc, trebuia avut în vedere în special comunele centrale, mixte și mărginașe, unde trebuia să fie asigurate cvincvinalele, adică sporuri salariale de vechime. Conform acestei legi, salariul minim pentru învățătorii ordinari era de 300 florini pe an, precum și un spor anual pentru vechime, stabilitate și „destoinicie” pe o perioadă de cinci ani, respectiv creșteri salariale de câte 50 florini/an.³¹⁹ „Naturaliile”, adică bunurile materiale oferite învățătorilor în valoare și volum variabil, constau în genere din lemne, cereale sau alte produse agricole specifice zonei, precum și cele obținute din recolta agricolă de pe lotul școlar. La salariul nominal se mai adăugau și veniturile dobândite din „cantorat” și „scripturistică”, adică din cântatul la strună și din întocmirea și păstrarea ordonată a arhivei. În general, în cele mai multe cazuri aceste ultime activități nu erau onorate.

Legea XVIII/1879, intitulată „Despre instrucțiunea limbii maghiare”, proiect propus de ministrul Trefort, a fost promulgată la 22 mai 1879,³²⁰ un demers juridic ce impunea predarea obligatorie a limbii maghiare inclusiv în

³¹⁸ Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 357.

³¹⁹ A.E.O.R.C., *Fond Școlar (IV)*, dosar 284/1891. Extras din protocolul nr. 88 al Congresului Mitropoliei Ortodoxe Române din Ungaria și Transilvania ținut în anul 1895.

³²⁰ „Educatorul”, 1913, V, nr. 9–10, p. 187.

școlile confesionale, constrângând dascălii români ca în termen de patru ani de la promulgare să-și însușească suficient de bine această limbă, pe care să o predea în școală. Predarea limbii maghiare începea încă din clasa a doua cu 3,5 ore săptămânal.³²¹ O nouă lege, Legea XXX/1883, introducea obligativitatea studiului limbii maghiare în gimnazii și licee începând din clasele VII–VIII.³²² Legea XV/1891, intitulată „Legea Azilelor de copii”, stabilea organizarea învățământului preprimar încă de la vârsta de trei ani, în care predarea limbii maghiare devenea obligatorie, fapt pentru care în asemenea „grădinițe” urmau a fi angajate bone și educatoare cunoscătoare a limbii maghiare.³²³ O altă Lege, cea cu nr. XLIII/1893, stipula condițiile pensionării pentru toate categoriile de personal didactic. O nouă lege cu iz discriminatoriu și restrictiv, Legea XXVI/1893, abundă în cerințe severe pentru comunitățile bisericești ce solicitau sprijin de la stat pentru salarizarea personalului propriu. Astfel, în situația în care se completa salariul cu mai puțin de 60 de florini, ajutor de la bugetul de stat, statul nu se implica în administrarea școlii respective; în cazul în care se depășea asemenea quantum, condițiile impuse deveneau tot mai aspre, ajungându-se până la desființarea școlii confesionale sau la etatizarea acesteia. Asemenea precizare punctuală reliefa în esență implicarea nemijlocită a statului în susținerea sistemului de educație. Mai concret, măsura impunea maghiara ca limbă principală de studiu în planul de învățământ. În asemenea context legislativ s-a declanșat un veritabil conflict între autoritatea Bisericii Ortodoxe Române, cea care administra școlile elementare și medii confesionale, și autoritatea politică a statului, reprezentată prin ministrul maghiar al cultelor și instrucțiunii publice. Acordarea sprijinului financiar de stat revenea în sarcina acestui minister în următoarele situații: să fie fixat de comisia administrativă, să fie verificată calificarea învățătorului în conformitate cu legea; depășirea quantumului de sprijin de 60 de florini anual atrăgea după sine numirea învățătorului în cauză numai cu avizul ministrului de resort maghiar; în cazul în care învățătorul respectiv primea calificativul „necorespunzător” din „punctul de vedere al statului”, ministrul maghiar putea solicita în termen de 30 de zile numirea unui alt învățător. În cazul în care nici noul învățător nu era acceptat, ministrul putea delega

³²¹ I. Munteanu, *Banatul istoric...*, vol. I, p. 75.

³²² *Ibidem*, p. 76.

³²³ *Ibidem*, p. 77.

un cadru didactic, evaluat drept „potrivit”, fără să ceară consimțământul comisiei școlii confesionale.³²⁴

Articolul 12 din Legea XXVI/1893 preconiza o încălcare foarte gravă a autonomiei comunelor care solicitau sprijin de la stat, ministrul de resort putând ca în locul sprijinului financiar solicitat să înființeze o școală de stat în limba maghiară, „dacă o reclamă interese superioare de stat”.³²⁵ Autoritatea confesională școlară, respectiv Biserica Ortodoxă din comunitate, era constrânsă să supună învățătorul ajutat de stat unei „cercetări disciplinare”, dacă ministrul de resort propunea un astfel de demers. O asemenea investigație disciplinară era propusă atunci când dascălul era învinuit „că urmărește o direcțiune dușmănoasă” contra statului maghiar. Sintagma „direcțiune dușmănoasă” era asimilată cu „orice acțiune care se îndreaptă contra constituțiunii, contra caracterului național, contra unității, independenței sau integrității teritoriale a statului, întâmplându-se aceasta în școală sau afară de școală sau pe teritoriul unui stat străin, fie prin grai viu, scrisoare sau tipăritură, reproducere plastică, cărți școlare sau prin alte mijloace de instrucțiune”.³²⁶ Într-o ședință a Camerei Magnaților din 17/29 mai 1893, atunci când se dezbătea proiectul acestei legi, episcopul caransebeșean Nicolae Popea, printr-o curajoasă luare de poziție, condamna vehement obiectivele politice urmărite de regalitate prin acest proiect de lege. Dominat de un profund sentiment al demnității naționale, de asumarea răspunderii pe care Biserica Ortodoxă o avea față de cultura națională și de salvagardarea învățământului confesional românesc, ierarhul caransebeșean avea să declare: „Convingerea și datorința nu-mi permit să tac atunci când văd că un nou atac se pregătește contra drepturilor noastre înscrise în lege, contra autonomiei Bisericii noastre greco-ortodoxe și, în general, contra dezvoltării noastre culturale”.³²⁷ În continuare, episcopul Popea reitiera că mereu a adus în discuția forurilor competente imixtiunea lor în viața românilor, dar acestea au rămas opace la astfel de demersuri, iar în cazul legilor aparent favorabile naționalităților din imperiu, acestea au fost votate și validate cu ușurință, deoarece

³²⁴ Idem, *Apărarea învățământului confesional românesc obiectiv major al mișcării naționale la începutul secolului al XX-lea*, în „Apulum”, 1986, XXIII, p. 98.

³²⁵ „Foaia Diecezană”, 1893, VIII, nr. 44, din 31 octombrie/12 noiembrie, p. 5.

³²⁶ Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 98.

³²⁷ „Foaia Diecezană”, 1893, VIII, nr. 43, din 30 mai/11 iunie, p. 1.

imediat deveneau fie inaplicabile, fie erau anulate de legi ulterioare. Ierarhul exemplifica această situație prin „Legea naționalităților” din 1868, cea care fusese promulgată „pentru ca să nu fie aplicată”. Prin aceeași situație urma să treacă Biserica greco-orientală conform acelui proiect de lege, căci era pusă în staza „de a-și neglija singură, liberă și independentă afacerile școlare”, deoarece „altceva este la mijloc, anume, acel obiectiv politic care nu poate fi altul decât asimilarea sau maghiarizarea naționalităților nemaghiare.” Nicolae Popea propunea prin acel discurs o judecată corectă asupra dinamicii popoarelor și libertății lor la autodeterminare, mai ales după evenimentele de la 1848: „luminatul secol al XIX-lea, când popoarele au ajuns la conștiință națională, acest obiectiv este imposibil de realizat (maghiarizarea forțată). De aceea, rezultatul practic al adoptării proiectului de lege aflat în dezbatere nu va fi altul decât tulburarea sentimentelor publice, provocarea de dușmănie în locul păcii și iubirii creștinești de care este nevoie. Membrii Casei Magnaților pot să aprobe acest proiect de lege, dar înainte ar trebui să ia în considerare faptul că în această țară sunt și alte popoare, care vorbesc și au dreptul să traiască cu limba, caracterul și cultura lor proprie”. În concluzia acestei intervenții, episcopul lăsa să se înțeleagă faptul că după anul 1848 lumea europeană era tot mai pătrunsă de principiul libertății-egalității-fraternității, că „nu popoarele s-au născut pentru stat, ci statul este înființat pentru popoare”.³²⁸ Fără îndoială, era concepția de factură liberală a unui prelat care admitea că statul trebuie să fie la dispoziția popoarelor, nu invers. După această intervenție, episcopul îndeamnă și îndrumă Senatul școlar al Episcopiei Caransebeșului să întocmească un *Memorand*, pe care să-l transmită Casei magnaților și Dietei maghiare, demers realizat în mai 1893.

Documentul, prin reprezentanții Bisericii și școlilor confesionale din eparhie, condamna proiectul Legii XXVI privind salarizarea învățătorilor, denunțând public politica de deznaționalizare a guvernului maghiar. Astfel, se preciza că nu este necesară o astfel de lege deoarece autoritățile bisericești românești s-au străduit permanent să susțină dotațiile din învățământ. În Dieceza Caransebeșului, salariile învățătorilor, cu puține excepții, ajungeau și chiar treceau de suma de 300 fl, iar în unele comune depășeau dublul sumei stabilite prin lege. Proiectul nu corespundea nici principiului de dreptate, întrucât Bisericii Ortodoxe Române

---

³²⁸ *Ibidem*.

fi erau suprimate drepturi recunoscute prin lege și prevăzute în *Statutul Organic*.³²⁹ După promulgarea acestei legi, la îndemnul episcopului Popea periodicul diecezan publica articolul *Școalele noastre confesionale*, în care, cu argumente noi, critica Legea XXVI și consecințele aplicării acesteia asupra învățământului românesc. Asemenea act juridic, se preciza în articol, limita și leza profund autonomia bisericilor, deoarece „tinde a lua din mâinile lor mulțime de școale înființate de ele și susținute cu grele jertfe până acum”.³³⁰

În sensul atenuării pericolului etatizării școlilor confesionale, Senatul Școlar diecezan dispunea crearea unui fond bănesc, din care să fie sprijinite comunele bisericești cu situații materiale precare, urmărindu-se astfel renunțarea la solicitarea ajutorului de stat pentru asigurarea minimului salarial destinat plății dascălilor.³³¹ Acest demers de subscriere la ajutoare bănești a produs roade în sensul susținerii învățământului confesional românesc, deoarece în numeroase localități cărășene și arădene „poporul din nou și-a încordat toate puterile spre a asigura existența școlilor confesionale”.³³² Mai mult decât atât, pe lângă donațiile făcute către Senatul Școlar diecezan, într-o serie de comunități bănățene s-au creat fonduri locale, din inițiativa unor elite românești locale.³³³ Spre exemplificare, o gazetă timișeană își informa cititorii cum că, în februarie 1896, enoriașii comunei Sculea au hotărât „a înființa un fond bisericesc școlar din care, cu timpul, să se poată susține atât învățătoriu confesional român, cât și alte organe confesionale.”³³⁴

Neclaritatea unui articol din Legea XXVI, care nu diferenția între sporul salarial acordat învățătorilor la fiecare tranșă de câte cinci ani vechime efectivă în activitate și sporul salarial cvincvinal acordat învățătorilor în aceeași unitate școlară, a generat un prim conflict între Arhidieceza Sibiului cu Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dezacord pornit de la modul de interpretare a acelui articol de către episcopul Caransebeșului: „Consistoriul Arhidiecezan a intrat în conflict cu domnul ministru de culte și instrucțiune publică pentru computarea cuincuinalelor învățătorești la școlile elementare...”, în concluzie

³²⁹ Ioan Munteanu, *Lupta bănățenilor pentru apărarea învățământului românesc...*, p. 325.

³³⁰ „Foaia Diecezană”, 1894, IX, nr. 26, din 26 iunie/8 iulie, p. 2.

³³¹ Ioan Munteanu, *Apărarea învățământului confesional românesc...*, p. 102.

³³² „Foaia Diecezană”, 1894, IX, nr. 26, din 26 iunie/8 iulie, p. 5.

³³³ Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 321.

³³⁴ „Foaia de duminică”, 1896, II, nr. 7, din 18 februarie/1 martie, p. 1.

adresa mitropolitului Ioan Mețianu preciza că „a sili pe cineva să remunereze serviciile prestate altuia ar fi o nedreptate, iar o hotărâre contrară ar avea drept urmare faptul că niciun învățător cu drept de cuincuinat nu va mai fi ales în altă comună mai bine dotată și cu un salariu mai mare”.³³⁵ În realitate, noutatea acestei legi consta tocmai în faptul eliminării diferențierii salariale între învățătorii cu aceeași vechime, însă nemulțumirile apăreau în localitățile care nu beneficiau de învățători stabili pe post și care erau acum obligate să susțină salarii majorate. Aplicarea acestei legi a fost urmată de numeroase întâmpinări adresate episcopilor din Arad și Caransebeș, precum și sinoadelor eparhiale, prin care se revendicau fonduri suplimentare destinate acoperirii sporului salarial. Nesatisfacerea acestor solicitări atrăgea de la sine apelul comunelor bisericești la ajutorul de stat. Situația n-a fost privită doar ca o simplă chestiune administrativ-financiară, ci, mult mai profund, ca pe o dimensiune de supraviețuire a caracterului confesional și românesc al școlii confesionale. Din acest motiv, chiar la nivelul sinoadelor bisericești ordinare chestiunea salarizării și a sporului „cuincuinat” învățătoresc devenea o urgență: „deputații sinodali se obligă ca în cercurile lor electorale împreună cu protopresbiterii și cu preoții să lumineze poporul despre adevărata stare a lucrului, pericolul pierderii drepturilor referitoare la școli și foloasele ce rezultă din susținerea școlilor noastre confesionale”.³³⁶ Chiar dacă ierarhii celor două eparhii au depus eforturi susținute de încurajare a învățământului confesional, achitarea salariilor învățătoresți se realiza neregulat, aspect ce rezultă din toate informările protopresbiterilor tractuali, precum și din rapoartele transmise de comisarii școlari.³³⁷ Această afirmație ilustrează tocmai starea de fapt: „A mai ține astăzi discursuri largi despre necesitatea învățăturii ar însemna a duce apă în mare. Nu poate fi vorba că poporul nostru n-ar năzui către învățătură și prin ea către cultură. Spre acest scop el jertfește pe tot anul sume însemnate. Dacă ar fi mai agil și mai bine condus, nu s-ar mai auzi plânsurile unui număr considerabil de învățători că nu-și primesc salariile la timp și că restanțele salariilor se suie din an în an

³³⁵ A.E.O.R.C., *Fond Școlar (IV)*, dosar 284/1891, Extras din protocolul nr. 88 al Congresului Mitropoliei Ortodoxe Române din Ungaria și Transilvania ținut în anul 1895.

³³⁶ *Ibidem*, Extras din *Protocolul Sinodului ordinar al Eparhiei greco-ortodoxe române a Caransebeșului* ținut în 8,9 și 10 aprilie 1901.

³³⁷ Angela Rotaru Dumitrescu, *Legislația privind salarizarea învățătorilor...*, p. 137.

și că în multe comune abia jumătate din numărul pruncilor îndatorați cercetează școala și că aceștia umblă neregulat la școală...”.³³⁸ Articolul susținea în continuare vrednicia Consistoriilor diecezane în susținerea învățământului confesional, iar, pe de altă parte, reiterează acuzația adusă organelor statului pentru lipsurile grave semnalate în sistemul de învățământ. Încercările unor comitete parohiale de pe raza comitatelor Caraș, Timiș și Torontal de a face demersuri de sprijin a autorităților statului, l-au determinat pe protopopul Buziașului de a informa Consistoriul diecezan despre asemenea intenție. Răspunsul consistoriului a fost unul de salvagardare a școlii românești în fața pericolului „statizării” școlilor confesionale: protopresbiterul este împuternicit să blocheze asemenea intenție a comitetelor parohiale în a da declarații de orice natură în această chestiune, iar acolo unde salariile nu atingeau un quantum minimal de 300 fl, așa cum prevedea legea, acesta să fie completat din fondul special constituit la nivel de eparhie.³³⁹

Legea XVIII/1879 conținea o serie de noutăți și în direcția educației în limba maghiară în cadrul Institutelor pedagogice. În preparandiile din Caransebeș și Arad, conform acestei legi, învățarea limbii maghiare devenea obligatorie, absolvenții trebuind să demonstreze că stăpânesc bine scrisul, cititul și vorbitul limbii, cursurile preparandiale întinzându-se pe durata a trei ani. Dascălii încadrați deja în învățământ aveau obligația ca timp de patru ani să-și însușească această limbă pentru a fi apti a o preda în școală. Calificarea era recunoscută doar după susținerea unui examen, limba maghiară devenind obligatorie chiar și în școlile primare. În cele două preparandii, la 30 iunie 1882, în prezența inspectorilor regești numiți de ministru, urmau să se deruleze examenele de limbă maghiară, diplomele de calificare trebuind să fie semnate chiar de ministrul maghiar de resort.³⁴⁰

Legislația maghiară de după 1876 a devenit o componentă esențială a politicii de deznaționalizare care limita autonomia religioasă și jurisdicția Bisericii Ortodoxe asupra instituțiilor școlare confesionale. Teza se justifică, de pildă, și prin prevederile legii XXVIII/1876 privind introducerea limbii maghiare în

³³⁸ „Foaia Diecezană”, 1887, II, nr. 34, din 29 august/4 septembrie, p. 2.

³³⁹ A.E.O.R.C., *Fond Școlar (IV)*, dosar 284/1891, Corespondență între Episcopia diecezană și protopresbiterul Buziașului.

³⁴⁰ „Educatorul”, 1913, V, nr. 9–10, din octombrie-noiembrie, pp. 188–189.

planul de învățământ. Dar și prin conținutul Legii XVIII din 1879 care impunea obligativitatea studierii acestei limbi, condiționând chiar dobândirea diplomei și numirea pe post a dascălilor de cunoașterea acestei limbi, la care se mai adăuga egalizarea orelor de predare a limbii maghiare cu limba maternă în planul de învățământ al școlilor confesionale. Presa vremii, în special *Drapelul* lugojean prin Valeriu Braniște, susținea ideea apărării școlii confesionale cu orice chip, evidențiind elogios eforturile comunelor bisericești, ale comitetelor parohiale și a consistoriilor diecezane de a preîntâmpina pericolul transformării acestora în școli comunale sau școli de stat. În acest sens, se preciza că existau motive serioase de îngrijorare deoarece un număr tot mai mare de comune bisericești nu mai puteau susține școlile confesionale românești și, prin urmare, ajungeau să ceară ajutor de la stat care, în schimb, își exercita ingerințele asigurate prin lege.³⁴¹ Această primejdie i-a determinat pe săteni să se implice cu responsabilitate pentru a asigura salariile învățătorilor și toate contribuțiile cerute de lege, fiind conștienți de faptul că școlile confesionale aveau scopul de a contribui la conservarea conștiinței naționale. În consecință, se impuneau acțiuni imediate de conștientizare a chestiunii privind soarta școlilor românești până la nivelul omului simplu, al contribuabilului de rând.

Debutul secolului al XX-lea găsește școala românească confruntată cu ofensiva guvernelor maghiare de a diminua autonomia bisericească și a instituțiilor de învățământ aflate sub patronajul ei, asimilate drept principalele piedici în calea promovării unei politici de asimilare și integrare a naționalităților din monarhie. Inițial, ministrul Tisza decidea întocmirea unei alte legi a învățământului care să înlocuiască Legea Trefort din 1879. Ministrul de resort al educației și cultelor, Berzeviczy, elabora noul proiect de lege școlară, text care a intrat în dezbatere publică în 1904 și care va fi înaintat Dietei spre adoptare la 20 octombrie 1904, un proiect cuprinzând șase capitole cu 94 de paragrafe.³⁴² Tendința de maghiarizare devenise tot mai pronunțată, aspect reieșit și din art. 15 al acestei legi, unde era stipulat că limba maghiară devenea obligatorie în orice școală elementară confesională, astfel că elevii de limbă maternă nemaghiară „în cei șase ani ai cercetării zilnice a școlii elementare populare să știe, atât de bine ca, corespunzător raporturilor lor de viață, să-și poată exprima

³⁴¹ „Drapelul”, 1901, I, nr. 31, din 18 aprilie/1 mai, p. 1.

³⁴² „Foaia Diecezană” 1904, XIX, nr. 43, din 24 octombrie, pp. 1–3.

ungurește gândurile, să poată ceti, scrie și socoti fluent ungurește.”³⁴³ Controlul intern al statului asupra școlilor devenise și mai acutizat prin cenzurarea manualelor și rechizitelor școlare, aspect reieșit din conținutul art. 18 al noii legi. Capitolul al IV-lea din noua lege, intitulat *Instrucțiunea și calificarea învățătorilor* făcea precizări legate de planurile de învățământ și modul de organizare și funcționare al preparandiilor, inclusiv despre norma didactică a dascălilor, modalitatea de organizare, desfășurare și conținutul examenelor. În cazul preparandiilor confesionale, devenea obligatorie includerea în comisia de examen a unui reprezentant al guvernului, care urma să întocmească un raport amănunțit ministrului de resort privind „corectitudinea” concursului. Procedura devenea identică și în cazul examenului de dobândire a calificării. Articolul 49 din lege ilustra și mai categoric încălcarea autonomiei și jurisdicției administrative a Bisericii în școlile confesionale: „Comisia administrativă e îndreptățită să execute procedura disciplinară în contra învățătorului aplicat la școlile elementare populare de orice caracter fără considerare la aceea, dacă pentru întregirea salariului s-a acordat ori nu ajutor de stat”.³⁴⁴ Destituirea din post a unui învățător era consecința următoarelor „abateri”: dacă învățătorul eluda instruirea în limba maghiară, dacă folosea cărți și rechizite școlare interzise de guvern, dacă afișa o atitudine ostilă statului, respectiv dacă acționa contra constituției, caracterului național, unității și independenței, integrității teritoriale a statului sau împotriva deciziei de predare a limbii maghiare fie în școală, fie în afara ei, pe cale orală sau prin scriere, inclusiv prin elaborarea de manuale școlare personale.³⁴⁵ Același articol de lege făcea referire și asupra pedepselor aplicate învățătorilor, atunci când obțineau rezultate nesatisfăcătoare la inspecția școlară. În acest caz, sancțiunile se refereau la pensionarea cadrului didactic sau la suspendarea întregirii de salariu, mergându-se în unele cazuri până la destituire. Acest proiect de lege n-a ajuns însă în dezbaterile Dietei, deoarece la sfârșitul anului 1904 guvernul a demisionat, iar Dieta a fost dizolvată.³⁴⁶

Proiectul de lege a declanșat vii discuții și luări de poziții privind respingerea acestei inițiative în presa vremii, în cadrul conferințelor și reuniunilor

³⁴³ *Ibidem*, p. 2.

³⁴⁴ „Foaia Diecezană”, 1904, XIX, nr. 44, p. 7.

³⁴⁵ *Ibidem*.

³⁴⁶ „Foaia Diecezană”, 1904, XIX, nr. 46, 47, pp. 9–10.

învățătoresți, până la nivelul Arhiepiscopiei Sibiului. Astfel, mitropolitul Mețianu convoca o consfătuire la Budapesta, în perioada 25–26 mai 1904, în vederea adoptării unui punct de vedere unitar al românilor, legat de respingerea proiectului de lege. La acea consfătuire au participat mitropolitul Mețianu, episcopii Nicolae Popea și Ioan Papp, precum și Vasile Goldiș, în calitate de secretar consistorial al Episcopiei de Arad, Patriciu Dragalina, ca director al Institutului Teologic-Pedagogic din Caransebeș și Leontin Simionescu, secretar mitropolitan. În ziua de 26 mai 1904, mitropolitul Mețianu, însoțit de cei doi episcopi, s-a prezentat la prim-ministrul Tisza și la ministrul Berzeviczy, unde au declarat acel proiect de lege drept jignitor la adresa Bisericii, solicitând mai mult timp pentru analiza punctuală a textului de lege.³⁴⁷ În ziua următoare, la 27 mai 1904, în Budapesta se desfășura o conferință ministerială, la care au participat mitropoliții Ioan Mețianu de la Sibiu și Victor Mihaly de la Blaj, apoi episcopii Nicolae Popea și Ioan I. Papp, aceștia protestând iarăși împotriva ingerințelor statului maghiar prin proiectul de lege privind organizarea învățământului confesional românesc respingând textul propriu-zis. Nu peste mult timp, la 19 iulie 1904, a fost înaintat un *Memorandum* ministerului de specialitate, la care a lucrat o comisie condusă de caransebeșenii Filaret Musta și Andrei Ghidiu, textul acelui document fiind publicat în foileton în oficiosul diecezan. Conținutul acelui document furniza cu justete o multitudine de argumente în favoarea autonomiei bisericii și învățământului confesional românesc, de la argumente de ordin istoric-cultural, la cele de ordin administrativ, apoi la unele de ordin psiho-pedagogic (cu trimitere la lucrări pedagogice de notorietate ale timpului), până la cele de ordin filosofico-pedagogice. *Memorandum-ul* a rămas fără ecou în rândul autorităților statului, dar și proiectul de lege Berzeviczy a poposit în arhive, însă textul acestuia va inspira mai apoi legile Apponyi.³⁴⁸

Un alt proiect de Lege școlară, cu nr. XXVII/1907, denumit *Despre îmbunătățirea salariilor învățătorilor din școlile confesionale*, prevedea o serie de noi reglementări referitoare la școlile confesionale aparținătoare statului.³⁴⁹ Un al doilea proiect de Lege școlară din același an, cu nr. XXXVIII, intitulat

³⁴⁷ Ioan Munteanu, *Apărarea învățământului românesc...*, p. 344.

³⁴⁸ Stelian Măndruț, *Legile Apponyi și activitatea parlamentară a deputaților români*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, vol. 21, Cluj-Napoca, 1978, XXI, p. 444.

³⁴⁹ *Ibidem*, pp. 444–446.

Despre raportul de drept și salariile învățătorilor din școlile confesionale își fundamenta conținutul pe marea majoritate a articolelor din Legea Berzeviczy, fiind publicat în Buletinul Oficial editat de Ministerul regal maghiar al Cultelor și Învățământului.³⁵⁰ O circulară a acestui minister făcea cunoscut și difuzat textul noii legi, prin care era înștiințat strict corpul învățătoresc din școlile elementare populare și școlile elementare confesionale asupra drepturilor lor, apoi temeiul juridic privitor la predarea limbii maghiare și „patriotismul” dascălilor din cuprinsul monarhiei, cu precizarea că cele două legi din 1907 „vor fi strict urmate”.³⁵¹

În ceea ce privește Legea XXVII/1907 pentru învățământul confesional, aceasta avea în conținut șase capitole și 38 de articole, fiind completată de anexe care includeau modele de cataloage centralizatoare și de cereri-tipizate pentru relația instituției școlare cu ministerul de resort. În primele 16 articole din lege erau prevăzute reglementări asupra noilor drepturi salariale, prin care erau indicate creșteri salariale ale învățătorilor până la 1.000 coroane cu șase gradații, de o sută sau două sute coroane. Articolul 13 din lege reliefa noutatea, în sensul că școlile care nu se puteau susține material și nici nu făceau apelul la sprijinul statului, își pierdeau autonomia de funcționare. Chiar dacă din perspectivă pecuniară creșterile salariale erau de bun augur pentru starea precară a dascălilor, acordarea acestor sporuri era condiționată de înlocuirea limbii de predare din școală, de transmiterea imediată a planului de învățământ, orarului, manualelor școlare și materialului didactic auxiliar spre validarea ministerului maghiar de resort. Era tot mai evidentă tendința de maghiarizare a învățământului de orice tip, aspect justificat prin cuantumul ajutorului de stat care trebuia să poarte de la minim 200 de coroane, precum și prin prevederile de condiționare ce urmau a fi aplicate.³⁵² Articolul 17 viza accentuarea „laturii patriotice” de educare a elevilor în școală, aspect imperativ de care trebuia să se preocupe personalul didactic. În acest sens, toate școlile și toți învățătorii, chiar dacă beneficiau de ajutoare de la stat sau nu, erau datori a spori treptat în sufletul tinerilor dorința și spiritul de atașament către patria maghiară și conștiința apartenenței la această națiune, idee care se cerea să fie temelia

³⁵⁰ *Ibidem*, pp. 445–449.

³⁵¹ *Ibidem*, p. 446.

³⁵² *Ibidem*.

educației.³⁵³ Prin conținutul articolului 19 din proiectul de lege se accentua că, acolo unde limba de predare nu era maghiara, la finalizarea clasei a IV-a elevii trebuiau „să poată gândi și scrie în limba maghiară”. Articolul 20 ilustra și mai clar aspectul discriminatoriu între învățătorii din școlile cu limba de predare maghiara și ceilalți, întrucât stabilirea salariului de bază și a vechimii la catedră a dascălilor ultimei categorii revenea doar în sarcina ministerului maghiar de resort. Articolele 21 și 24 din lege precizau sancțiunile aferente acelor manifestări ce contraziceau interesele statului, acestea fiind incluse într-un interval gradual, de la amendă până la destituire definitivă din învățământ. Sancțiunile aplicate celor cu abateri confirmate erau aplicate fie de comisia disciplinară, fie prin instanțele judecătorești atunci când abaterile erau deosebit de grave, situație care ducea până la desfacerea contractului de muncă și chiar privarea de libertate.³⁵⁴ Precizările articolului 32 erau și mai coercitive, deoarece de data aceasta învățătorul era asimilat drept funcționar public, în urma depunerii jurământului de fidelitate față de „patria maghiară”. Mai mult decât atât, dascălul își ocupa postul didactic doar după depunerea jurământului față de inspectorul școlar regesc, chiar ajutorul de salariu era achitat doar după ce se făcea dovada acestui jurământ, mai mult și înscrierea în *Asociația învățătorilor pensionari* urma să fie de asemenea condiționată de acel jurământ oficial.³⁵⁵

Un nou *Memorandum*, semnat de mitropolitul Mețianu și episcopii N. Popea și Ioan I. Papp de la Arad, lua drumul Dietei, Camerei agnaților și împăratului, însă și de data aceasta a rămas fără niciun rezultat. Școala și Biserica din cele două eparhii rămâneau subordonate totalmente statului, pierzându-și definitiv autonomia de funcționare, de consultare și de inițiativă legislativă. În Parlament, deși proiectul de lege cu nr. XXVII a fost aspru combătut de deputații români Teodor Mihalyi, Aurel Novac, Alexandru Vaida, Aurel Vlad și Iuliu Maniu, a fost votat la 19 martie 1907.³⁵⁶

Proiectul de Lege XXVIII/1907 a fost votat în Dietă la 26 aprilie 1907. Dezbaterile din Camera Magnaților au fost întreținute de mitropolitul Mețianu,

³⁵³ „Educatorul”, 1913, V, nr. 9–10, din octombrie–noiembrie, p. 189.

³⁵⁴ A.R.Dumitrescu, *Școala și societatea...*, vol. I, pp. 82–83.

³⁵⁵ *Ibidem*, p. 83.

³⁵⁶ Stelian Mândruț, *op. cit.*, p. 450.

mitropolitul Mihalyi, Ioan Papp (episcopul Aradului) și episcopul de Oradea, Vasile Hossu. În discursul său, episcopul Aradului, Ioan I. Papp, numea acest proiect de lege drept jignitor intereselor Bisericii Ortodoxe, deoarece el s-a realizat fără consultarea confesiunilor care sunt susținătoare ale școlilor. Din acel moment, școala confesională nu mai putea asigura o cultură generală propriu-zisă, ci mai degrabă trebuia să se preocupe doar de studiul limbii maghiare, aspect ce aducea cu sine o gravă atingere a autonomiei Bisericii, legea fiind în final „nejustă și neechitabilă pentru un stat de drept”.³⁵⁷ Cu toate argumentele oferite de episcopii celor două eparhii și de presa românească a vremii, acest proiect de lege a fost votat în Camera Magnaților la 10 mai 1907, intrând în vigoare la 1 iulie același an.³⁵⁸ Scopul acestei legi viza, în optica prelaților, maghiarizarea prin școală, prin instrucție și educație, însă într-o formă mascată, aparent legală, ce urmărea necunoașterea propriei culturi naționale printr-o învățare forțată a limbii maghiare și printr-o subordonare coercitiv-salarială a dascălilor români față de statul maghiar. Acum apărea o falsă controversă între oamenii de presă maghiari și cei români, în sensul că cei din urmă erau acuzați de confrății lor maghiari de faptul că nu doreau mărirea salariilor învățătoresți, care și așa se „zbăteau în mizerie”. Altfel spus, în forma aceasta nu putea fi realizată adevărata „propășire culturală” a românilor. Răspunsul gazetei *Tribuna* era unul categoric la acest gen de manipulare, deoarece nu împotriva sporului salarial se îndreptau aceste proteste, ci împotriva ingerinței politice în administrarea școlilor confesionale.³⁵⁹ O rezoluție a diecezei greco-ortodoxe arădene din 13 mai 1907, intitulată *Apel către Coroană*, protesta vehement împotriva tendinței de maghiarizare prin proiectul de lege Apponyi, înaintându-se o rugămintă împăratului ca, în numele Bisericii strămoșești și a poporului său aparținător, o astfel de lege să nu fie sancționată.³⁶⁰ Presa română și cele mai mari personalități culturale ale vremii au combătut în numeroasele manifestări publice de protest ingerințele acestui proiect de lege în viața internă a Bisericii naționale. Prin luările lor de poziție – Ioan Pepa, Valeriu Braniște, dr. Aurel Cosma, Pavel Rotariu, Coriolan Brediceanu – aceștia au argumentat consecințele nefaste

³⁵⁷ „Tribuna”, 1907, XI, nr. 89, din 18 aprilie/1 mai, p. 2.

³⁵⁸ Stelian Măndruț, *op. cit.*, p. 456.

³⁵⁹ „Tribuna”, 1907, XI, nr. 80, din 7/20 aprilie, p. 1.

³⁶⁰ Idem, nr. 77, din 4/17 aprilie, p. 2.

ale prevederilor acestei legi asupra Bisericii și școlii românești. În reuniunile și conferințele învățătoresți din acea perioadă, pe ordinea de zi nu mai erau dezbătute chestiuni de natură pedagogică, ci doar referințe asupra noii legislații.³⁶¹ Consistoriile diecezane din Arad și Caransebeș, după votarea legii, s-au mobilizat în susținerea materială a școlilor românești, așa încât o bună parte a comunităților locale și-au putut păstra școlile proprii, obiectiv atins atât prin efortul Bisericii, cât mai ales din partea enoriașilor. Comunele cu populație preponderent agricolă, în care numărul total al elevilor de vârstă școlară era de minim 40, conform Legii Apponyi se obligau să susțină o școală cu profil economic agrar; asemenea instituție putea fi fondată în două moduri: pe de o parte, în paralel cu școala elementară, ca o prelungire a acesteia, iar pe de altă parte, în mod independent, de sine-stătător. În primul caz, învățătorul era cel care predă și orele la școala cu profil agricol, pe lângă catedra de la școala elementară, remunerația pentru asemenea efort suplimentar fiind de 100 coroane anual, plătite în patru rate. În cazul școlilor independente era desemnat un dascăl specializat în economie, format la Institutul Pedagogic din Comaro, institut fondat tocmai în acest scop din anul 1910.³⁶² Cursul de specializare la acel institut se întindea pe durata a doi ani, iar salariul de încadrare al unui asemenea absolvent era de 1000 coroane/an, la care se mai adăugau spre gospodărire o locuință, un sfert de jugăr de pământ agricol sau echivalentul acestora în valoare de 300 de coroane/an. Școlile economice de repetiție cu dascăli specializați se creau în comunele agricole mari, în care numărul școlarilor era de minim 120, antistiile locale urmând a pune la dispoziție acestora câte 15–20 jugăre de pământ necesare practicii agricole. La asemenea școli de repetiție, limba de predare era doar maghiara, limba maternă neputând fi folosită nici în sens ajutător;³⁶³ manualele școlare erau editate exclusiv în limba maghiară, în limba maternă studiindu-se doar religia. Din această cauză, congresul național bisericesc din anul 1909 a votat un „Regulament” pentru organizarea învățământului, în care se stipula că școala de repetiție nu devenea obligatorie pentru confesiuni.³⁶⁴

³⁶¹ Idem, nr. 76, din 3/16 aprilie, p. 3.

³⁶² „Educătorul”, 1911, III, nr. 7/8, din iulie-august, p. 174.

³⁶³ *Ibidem*, p. 177.

³⁶⁴ *Ibidem*, p. 178.

Până la Primul Război Mondial, după Legea Apponyi, a mai fost adoptată încă o lege școlară, Legea XVI/1913, intitulată *Despre regularizarea salariilor învățătoresți de la școlile elementare comunale și confesionale*, adoptată de Dieta maghiară și promulgată în toamna aceluiași an, 1913. Prevederile acelui act juridic au fost extrapolate și asupra școlilor confesionale, în conformitate cu Ordinul ministrului de culte și instrucțiune publică nr. 149.893 din 18 septembrie 1913.³⁶⁵ Legea stabilea condiții de salarizare aproape imposibil de satisfăcut pentru plata personalului didactic din școlile confesionale: asigurarea obligatorie pentru învățători a unei locuințe libere cu două camere podite, bucătărie, cămară, anexe și o grădină în suprafață de un sfert de jugăr, iar în lipsa acestora achitarea unei chirii în sumă de 200–400 coroane pe an (art. 4); stabilea pentru toți învățătorii debutanți un salariu de 1.200 coroane/an, cu creșteri continue, ce puteau ajunge până la 3.200 coroane/an/învățător și la 3.000 coroane/an/învățătoare. Conform acestei legi, cuinquinalele erau desființate, defalcându-se această categorie profesională pe trei clase distincte, fiecare cu trei gradații, iar promovarea profesională într-o gradație profesională făcându-se din trei în trei ani pentru clasa a III-a și din patru în patru ani pentru clasele I și a II-a. Promovarea într-o clasă superioară se făcea în funcție de criteriul „vredniciei” dobândită la catedră; se admiteau întreruperi în activitatea didactică în situație de îmbolnăvire sau de alte motive independente de voința învățătorului, însă cu o justificare clară înaintată inspectorului regesc. Pe de altă parte, nu intrau în vechime concediile care depășeau mai mult de un an calendaristic sau acele perioade în care surveneau condamnări sau îndepărtări temporare de la catedră pe motive disciplinare (art. 7 din Legea XVI/1913).

Noua lege mai stipula și modalitatea de calcul a salariilor cadrelor didactice din școlile elementare de stat și confesionale.³⁶⁶ Comunelor bisericești care susțineau școli populare elementare le revenea sarcina de a achita salariul dascălului până la 31 decembrie 1913, cel târziu. Toate acele comunități care nu puteau satisface asemenea cerință, puteau beneficia de un sprijin bănesc de la stat, cu titlul de întregire la salariu. Solicitarea unui astfel de sprijin bănesc de la stat, conform legii, urma să se facă în baza unei documentații depusă până în luna septembrie a acelui an. Beneficiare ale dreptului de întregire a

³⁶⁵ A.E.O.R.C., *Fond Școlar(IV)*, dosar 133/1914, ff. 171–173.

³⁶⁶ A.R. Dumitrescu, *Școala și societatea...*, vol. I, p. 88.

salariului deveneau doar acele comunități bisericești care puteau participa cu cel puțin 5% la darea de cult. Prin urmare, fiecare Consistoriu diecezan a procedat la clasificarea acestor comune aflate în jurisdicția lor în trei mari categorii: comune care au susținut și pot susține în continuare școala confesională din resurse proprii; comune care au beneficiat de susținere salarială de la stat în conformitate cu Legea XXVII/1907; comune care au susținut școala confesională din resurse proprii, însă în conformitate cu Legea XVI/1913 solicită sprijin din partea statului. Consistoriul de la Caransebeș socotea însă că, în cazul primei categorii de școli confesionale, nu se admitea ca o comunitate bisericească „să-și sleiască toate izvoarele de venit pentru școală, ca apoi să aducă și Biserica la ruină materială”, chiar dacă ar fi fost de apreciat „pofta de jertfă pentru școală”,³⁶⁷ însă asemenea efort urmează să fie făcut în măsura puterii economice reale a comunității. În acest sens, ordinul diecezan caransebeșean stipula că numai dacă nu produceau atingeri majore intereselor Bisericii asemenea eforturi de susținere, doar în acele cazuri puteau aproba hotărârea de susținere pecuniară din propriile fonduri. Cea de-a doua categorie se referea la comunitățile bisericești care primiseră completare de salariu de la guvern în temeiul Legii Apponyi, nemaifiind necesar să fie înaintate cereri noi decât în cazurile în care veniturile lor se diminuaseră constant în ultimii ani. Referitor la cea de-a treia categorie, cea a comunelor care nu mai reușeau să asigure salariul învățătorilor din fonduri proprii, noua lege impunea întocmirea unui adevărat arsenal de documente în vederea obținerii unui sprijin statal.³⁶⁸ În cazul celei de-a treia categorii de comune bisericești, Consistoriul diecezan din Caransebeș stabilea condițiile în care se putea face apel la sprijinul statului. Astfel, în cazul în care Consiliile parohiale constatau că nu puteau susține școlile prin mijloace proprii, atunci Consistoriul îndemna să se solicite subvenție de la stat.³⁶⁹

Textul legii școlare din 1913 reitiera faptul că în școlile cu mai mulți învățători, unul dintre ei trebuia ales director, asemenea reglementare fiind legală încă din anul 1909, însă fără ca aceasta să fi fost aplicată cu strictețe.³⁷⁰ În altă

³⁶⁷ A.E.O.R.C., *Fond Școlar (IV)*, dosar 133/1914.

³⁶⁸ Pe larg, vezi Angela Rotaru Dumitrescu, *op. cit.*, pp. 89–90.

³⁶⁹ A.E.O.R.C., *Fond Școlar (IV)*, dosar 133/1914.

³⁷⁰ „Educatorul”, 1913, V, nr. 3, din martie, pp. 34–36.

ordine de idei, noua lege mai preciza și susținerea unui examen special, de absolvire a clasei a VI-a în situația școlilor populare, examen care oferea dreptul absolvenților ca, mai târziu, după achitarea unui cens de două coroane, să-și exercite dreptul de vot; de acel examen de absolvire puteau beneficia elevii ordinari de clasa a VI-a, „privatiștii” cu vârsta mai mică de 15 ani care absolviseră deja cinci clase elementare sau finalizaseră „cu succes” clasa I a unei școli secundare sau civile, sau absolvenții clasei a IV-a a unei școli de ucenici, de meserii sau de comerț și apoi rămăseseră la domiciliu.³⁷¹ Treptele și clasele de salarizare, în temeiul legii din 1913, erau calculate relativ diferențiat pentru cele două categorii de sexe învățătoarești. De pildă, în cazul învățătorilor debutanți, clasa a III-a, gradația 3, quantumul salariului era de 1.200 coroane, aceeași mărime salarială fiind propusă și în cazul învățătoarelor, pentru un învățător aflat în clasa I, gradația 1, cu o vechime de 40 de ani, quantumul salarial lunar era de 3.200 coroane, iar pentru o învățătoare ce întrunea aceleași condiții, mărimea salariului lunar era de 3.000 coroane.³⁷²

Pe lângă referințele legate de modul de salarizare, această lege oferea și o serie de precizări privind serviciul militar al dascălilor. Astfel, printr-un circular din 1913, Consistoriul diecezan din Caransebeș, informa toți învățătorii confesionali din eparhie că, în temeiul articolului 20 din Legea XVI/1913, era asimilat ca fiind în concediu legal acel dascăl care îndeplinea serviciul militar activ. La nivelul anului 1913, salariul nominal de 800 coroane îi revenea oricărui învățător suplinitor, iar în situația în care se depășea acel barem, diferența îi revenea învățătorului înregimentat/recrutat pentru efectuarea stagiului militar. Asemenea reglementări au rămas în vigoare în toți anii Primului Război Mondial. În perioada primei conflagrații au fost emise noi reglementări (ordine, circulare) privind activitatea din învățământ, în condițiile mobilizării celei mai mari părți a învățătorilor. Precizările legii din 1913 au fost aplicate în legătură cu dotația școlară, salarizarea personalului didactic și înființarea clasei a VI-a, în urma absolvirii căreia se putea dobândi în timp dreptul la vot.

Ca o concluzie asupra abordării impactului legislației școlare față de Biserica Ortodoxă bănățeană în general, asupra învățământului teologic în special, în

³⁷¹ A.E.O.R.C., *Fond Școlar (IV)*, dosar 180/1913.

³⁷² „Educatorul”, 1913, V, nr. 1, din ianuarie, pp. 29–30; A.E.O.R.C., *Fond Școlar (IV)*, dosar 133/1914.

întreaga perioadă 1865–1918 putem admite că, în prima parte, respectiv până la 1886, până la adoptarea *Statutului Organic*, legiuitorul a gândit și adoptat acte normative benefice diversificării rețelei de învățământ de toate formele și gradele, menținerii și chiar creșterii cifrei de școlarizare, modernizării infrastructurii tuturor școlilor, implicându-se într-o bună măsură prin cote părți bănești în susținerea bugetului acestora, în special prin asigurarea unui nivel acceptabil de salarizare a corpului didactic. În a doua perioadă, între 1886–1918, actele normative adoptate pentru sistemul de învățământ confesional și superior-teologic, chiar dacă teoretic se exprimau pentru o modernizare a unităților școlare și pentru o creștere continuă a nivelului de salarizare a personalului didactic, în realitate ele reflectau politica de deznaționalizare promovată în special de cercurile politice de la Budapesta, concretizată prin obligativitatea predării în limba maghiară în toate unitățile școlare, chiar și în cele confesionale. Neputința asigurării de fonduri destinate modernizării infrastructurii școlare și creșterii nivelului de salarizare al dascălilor, atrăgea după sine transformarea școlilor confesionale în școli comunale și apoi în școli de stat, iar în cazul Institutelor Teologice o diminuare constantă a cifrei de școlarizare, în mod deosebit în anii războiului, atunci când statul nu a mai putut contribui la susținerea financiară a acestora. Statizarea tuturor unităților școlare atrăgea după sine controlul absolut al organelor statului în procesul de învățământ, în instrucția și educația școlară. O asemenea politică, în ultimă instanță, s-a putut observa și în cazul celor două Institute Teologice, din Arad și Caransebeș, care, până la 1918, au beneficiat de fonduri minimale din partea statului ungar.

II.2. Institutul Teologic din Caransebeș – scurt istoric până la sfârșitul Marelui Război

În Banatul istoric, până la sfârșitul anului 1918, singurele instituții teologice de rang superior au fost cele de la Arad și Caransebeș, școli clericale superioare care au format generații întregi de preoți și învățători și care au contribuit la cultivarea limbii și culturii române într-un spațiu pluriethnic. Acestea s-au dovedit a fi adevărate centre focalizatoare ale intelectualității și creației în acest colț de imperiu. În situația vitregă a oprimirii străine, „Institutul Teologic din Arad a dat între 1822–1918 un număr de 2.120 absolvenți, iar cel din

Caransebeș, între 1865–1918, un număr de 616 absolvenți. Toți erau educați în limba română, în dragostea pentru Biserica și cultura neamului lor, ducând aceste sentimente în cele mai îndepărtate sate”.³⁷³

Biserica Ortodoxă Română din Transilvania și Banat rămânea în nedreapta, necanonica și trista perioadă de control și subordonare a ierarhiei bisericești sârbe, favorita Habsburgilor, numită emblematic „patrimonium domus austriacae”, situație cauzată și de desființarea Mitropoliei istorice de la Alba-Iulia (Bălgradului) în urma unei ofensive impetuoase a Uniției de la 1698 coordonată tot de austrieci, cauzând în final sârbizarea și a Episcopiei Timișoarei și Vârșetului. Cu toate acestea, în perioada 1690–1740, mitropolia sârbă s-a străduit să-și impună cu dificultate privilegiile inițiale din Biserica și școală în teritoriile locuite de greco-ortodocșii de rit răsăritean: „Perioada dintre 1690–1740 se caracterizează prin tendințele ierarhiei de a-și extinde autoritatea asupra tuturor popoarelor ortodoxe din imperiu, de a beneficia de garantarea și aplicarea integrală a privilegiilor în forma lor inițială”.³⁷⁴

A urmat o întreagă perioadă de subordonare necanonică a Bisericii Ortodoxe din Banat și Ardeal față de ierarhia sârbă, necanonică, deoarece nu era o emanație de voință a Bisericii române, ci una de factură politică, ce urmărea blocarea emancipării românilor, imperiul stăpânind cu dibăcie arta de aservire a cultelor în scopurile sale politice. S-a continuat cu insuportabilul traseu de sârbizare a Bisericii și școlii ce s-a întins până în anul 1864, când, la Congresul mitropolitan de la Carloviț, s-a produs desprinderea de ierarhia sârbă și dobândirea autonomiei Bisericii Ortodoxe Românești. La 24 decembrie 1864, împăratul Francisc Iosif I (1830–1916) emitea decretul imperial de înființare a Mitropoliei Transilvaniei cu reședința la Sibiu, precum și cu episcopiiile subordonate, Caransebeș și Arad. După o serie de realizări de început, a urmat un alt mare eveniment, adoptarea *Statutului Organic*, în 1868, document normativ de funcționare a arhiecezei, realizat și cu contribuția băănățeanului George Ioanovici de Duleu și Valea Mare (1821–1909) și care însemna în fond recunoașterea a două drepturi esențiale: autonomia bisericească și sinodalitatea; reactivarea Episcopiei Caransebeșului, produsă în 1865 și care a însemnat, printre altele,

³⁷³ I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului...*, p. 208.

³⁷⁴ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc...*, p. 112.

înălțarea culturii bisericești în orașul de pe Timiș, respectiv crearea Institutului Teologic.³⁷⁵

În anul 1822, în cadrul Episcopiei de la Vârșeț, aflată sub jurisdicția Mitropoliei de Carloviț, s-a înființat o școală clericală episcopescă, denumită *Seminar*, în particular fiind cunoscută sub denumirea de *Școală clericală* sau, uneori, pur și simplu *Institut*. Școala era organizată pe două secții, una sârbă, pentru parohiile sârbești și cealaltă română, pentru parohiile românești din cele două Eparhii ale Vârșețului și Timișoarei. Părintele fondator al acestei instituții școlare este considerat Ștefan Stratimirovici, mitropolitul de Carloviț, care, la 20 mai 1820, alcătuiuse un plan de învățământ, confirmat de Curtea de la Viena la 30 ianuarie 1821 și hotărâse ca inaugurarea școlii să se săvârșească la 17 noiembrie 1822.³⁷⁶ Fondurile bănești de susținere a Institutului din Vârșeț proveneau de la Mitropolia Carlovițului, iar în urma propunerii protopopului Ioan Tomici, acestea au fost suplimentate prin „tasul al doilea” perceput de la fiecare biserică. Matricolele pentru secția română de la Vârșeț au fost redactate în perioada 1822–1850 în limba sârbă, după acel an procedându-se la întocmirea lor în limba română. Mai adăugăm faptul că nu se cunoaște cu exactitate numărul absolvenților acestei școli, deoarece matricolele până în anul 1844 nu s-au mai păstrat,³⁷⁷ apreciindu-se totuși că în cei 43 de ani de funcționare ar fi absolvit circa 1216 români, majoritatea din Eparhia Vârșețului și Timișoarei. Instituția de învățământ nu beneficia de o bibliotecă proprie, atât corpul profesoral, cât și elevii deservindu-se de fondul de carte al episcopiei, elevii români într-o anumită măsură utilizând și manualele lui Constantin Diaconovici Loga.³⁷⁸ Episcopul Maxim Manuilovici (1829–1833) trimitea un „Țirculariu”³⁷⁹ adresat preoților și protopopilor, din care reies cerințele de înscriere a candidaților la admitere, precum și respingerea celor care provin din familii ce nu-și achită

³⁷⁵ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 14.

³⁷⁶ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 608; Nikola Gavrilovici, „*Teologia*” vârșețeană, păstrătoarea integrității confesionale și naționale a sârbilor și românilor, în vol. *Actele Simpozionului Banatul Iugoslav, trecut istoric și cultural*”, Novi Sad, Editura Fundației, 1999, p. 282.

³⁷⁷ A. Ghidiu, I. Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909, p. 188.

³⁷⁸ Gligor Popi, *Secția română a teologiei din Vârșeț. 1822–1865*, în „Dealul Vârșețului”, 2002, I, nr. 2, p. 7.

³⁷⁹ R.S. Molin, *Școale cliricești sistemiziriste pră limba românească în anul 1822, în Vârșeț*, în „Foaia Diecezană”, 1924, XXXIX, nr. 8, pp. 3–4.

„datorințele” către stat, cu unele referiri speciale la fiii de preoți români, cei care se revoltă împotriva slavizării institutului: „nu să vor primi în școlă cei care vor fi trecut anul vieții al 18-lea [...] numai acei tineri să vor primi care vor fi de părinți cinstiți, pacinici și întru tote de omenie, iară fiii preoților sau oamenilor gâlcevitori și necinstiți, cari pentru neîmplinirea datorințelor sale sau pentru călcarea legilor vor fi fost prin atârănătoare stăpânire vreodată pedepsiți, nu să vor primi în școla aceasta”. Conform planurilor de învățământ, în perioada 1822–1865 în această instituție lista disciplinelor școlare cuprindea următoarele materii: Limba română cu gramatica, Teologia dogmatică, Retorica și Omiletica, Teologia morală, Teologia pastorală, Catehetica, Istoria bisericească, Tălmăcirea Evangheliilor duminicale și de sărbători, Cântările bisericești, Regulile bisericești, Metodica pentru învățători, Stilul bisericesc și Scrisul.³⁸⁰

La 15 august 1865, Ioan Popasu, hirotonit împreună cu episcopul Aradului, Procopie Ivașcovici, a primit a doua zi responsabilitățile ce-i reveneau de îndată la instalarea sa pe scaunul episcopal de la Caransebeș, între care unele legate nemijlocit de înființarea imediată a Institutului Teologic. În privința Institutului clerical românesc din Vârșeț, care în viitor va deveni instituție coordonată de Prea Sfințitul Părinte episcop al Caransebeșului, sinodul a hotărât următoarele: „a. Dispozițiunile pentru translocarea atinsului institut clerical din Vârșeț la Caransebeș, și pentru primirea elevilor clerici pe anul viitor școlastic, se lasă pe buna chibzuire a părintelui episcop diecezan al Caransebeșului[...]. c. Salariile profesionale și alte spese ale susținerii aceluiași institut, în sumele ce au fost și până acum fixate, până la despărțirea fondurilor ce românii din eparhiile Aradului și a Caransebeșului le au comune cu sârbii – se vor cere din fondul respectiv carlovițan, iar mai apoi se vor estrada din interesele fondului, ce la împărțire va căde pe partea acestor două eparhii române”.³⁸¹ Înființarea Institutului Teologic la Caransebeș a fost un demers dificil, îngreunat și uneori stopat de episcopiile sârbești din Vârșeț și Timișoara, însă, în cele din urmă, Ministerul de Război de la Viena, prin rescriptul cu nr. 3728 din 19 octombrie 1865 încuviința transferarea școlii clericale de la Vârșeț în orașul de pe Timiș, cu precizarea că aerar-ul nu va contribui cu nimic la întreținerea acestui institut. Samuil

³⁸⁰ Gligor Popi, *op. cit.*, p. 6.

³⁸¹ Ilarion Pușcariu, *Mitropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, colecțiune de acte, Sibiu, 1900, pp. 26–27.

Mașirevici, mitropolitul sârb de la Carloviț, acceptă transferul și își exprimă angajamentul că va achita o parte din salarii din fondul comun bisericesc profesorilor George Peștean și Mihail Velceanu.³⁸² Printr-o circulară din 8 octombrie 1865, episcopul Popasu informa clerul eparhial asupra înființării Institutului și asupra condițiilor de admitere, respectiv candidații la înscriere urmând să fie absolvenți ai gimnaziului de opt clase, iar în situația parohiilor sărace existând clemența acceptării a trei-patru elevi absolvenți doar a patru clase primare.³⁸³ Inițial, Institutul Teologic funcționa doar cu doi profesori, primul dintre ei, George Peștean, avea postul asigurat prin continuitatea de la Vârșeț, cel de-al doilea post didactic fiind scos la concurs în urma publicării acestuia: „devenindu vacanță catedra profesorală a doua pentru științele teologice se escrie concursu spre ocuparea acestui postu cu care e împreunatu salariulu anualu de 399 fl. v. a.”.³⁸⁴ Postul va fi ocupat de parohul de la Dognecea, Mihail Velceanu (1815–1883).

Deschiderea primului an școlar a avut loc în 10 noiembrie 1865, cu un curs din Pastorală susținut de episcopul Ioan Popasu.³⁸⁵ Primele manuale utilizate în noul Institut par a fi rodul creației aceluiași episcop, nicidecum surse bibliografice de la Vârșeț: „El (Ioan Popasu) crea institutul teologic în anul 1865, pe care-l organizează de nou și îl prevăzu cu puteri didactice, crescute pe spesele lui în Lipsca și mai târziu la Cernăuți”.³⁸⁶ Deschiderea festivă a fiecărui an de învățământ începea după Liturghie, în catedrală, unde se rosteau o serie de rugăciuni în prezența episcopului, funcționarilor episcopali, cadrelor didactice și a elevilor. Directorul rostea un cuvânt de deschidere, ocazie în care făcea lectura *Regulamentului Institutului*, după care episcopul se adresa cursanților, îndemnându-i să se pregătească conștiincios pentru viitoarea carieră vocațională. Anul școlar se încheia tot printr-o ceremonie festivă, în care se adresau cu câte o intervenție episcopul și directorul institutului, cel din urmă trebuind „să facă o mică dare de seamă asupra gestiunii anului, făcând cunoscut elevilor și rezultatul obținut la studii”.³⁸⁷ Până la 1918, Institutul Teologic Diecezan

³⁸² „Foaia Diecezană”, 1886, I, nr. 49, pp. 1–2; <https://ziarullumina.ro/documentar/invatamantul-teologic-din-caransebes-150-de-ani-de-slujire-neintrerupta-107374.html>.

³⁸³ I. D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare ...*, vol. I, pp. 674–675.

³⁸⁴ „Telegraful Român”, 1865, XIII, p. 301.

³⁸⁵ Cornel Corneanu, *Episcopul Ioan Popasu*, în „Altarul Banatului”, 1945, II, nr. 1–2, p. 21.

³⁸⁶ „Foaia Diecezană”, 1899, IV, nr. 11, pp. 2–4.

³⁸⁷ Idem, 1924, XXXIX, nr. 26, p. 6.

din Caransebeș a deținut un rol covârșitor în viața Bisericii și a culturii românești din Banat, dovedindu-se un adevărat izvor nesecat de știință teologică și un vajnic apărător al limbii și tradițiilor românești. Școala teologică a fost singura instituție de învățământ în care nu s-a predat maghiara, aici se formau tinerii cu suflet românesc și cu inimi puternice pentru a contracara loviturile îndreptate spre limbă și credință.³⁸⁸

În primii ani de la înființare, salarizarea celor doi profesori din institut se compunea dintr-o parte provenită din fondul patriarhal de la Carloviț, iar cealaltă parte se adăuga dintr-o contribuție personală a fiecărui elev, denumită *didactru*, și care era achitată direct profesorului. Până în jurul anului 1870 la institut s-a manifestat o relativă vulnerabilitate față de statornicia personalului didactic, abia odată cu instalarea profesorilor Filaret Musta (1839–1930) și a lui George Mărginean (1844–1874) putem vorbi despre o stabilitate și o consistență didactică în procesul de învățământ al instituției. Regulamentul școlar din anul 1888 preciza că Institutul Teologic era condus de un director, calitate îndeplinită până atunci de însuși episcopul diecezan. Regulamentele ulterioare au modificat această formulă, în sensul că funcția de director nu putea fi ocupată decât de un cadru didactic din instituție: „Direcțiunea Institutului o conduce directorul, care, ca atare, stă în fruntea Institutului. În caz de necesitate, episcopul sau Consistoriul diecezan delegă o altă persoană bisericească pentru conducerea Direcțiunii”.³⁸⁹ Conform regulamentului din 1918, directorul îndeplinea o multitudine de competențe, de la înmatricularea elevilor, disciplina interioară din institut și întreținerea spațiilor de studiu și cazare, frecvența elevilor, asistența la oră a profesorilor, acordarea de concedii personalului didactic sau cursanților, întocmirea programelor de activitate extrașcolară etc. Directorul trebuia să fie în permanență preocupat „ca institutul să corespundă chemării sale, atât în respectul instrucțiunii, cât și al disciplinei și ca atât elevii, cât și profesorii să-și împlinească întru toate datorițele lor, în special a participa, din când în când la prelegerile profesorilor, a priveghea ca orele de prelegere să fie exact ținute și bine frecventate și în acelea elevii niciodată să nu rămână fără ocupație”.³⁹⁰

³⁸⁸ Dimitrie Cioloca, *Suprimarea Academiei Teologice din Caransebeș*, în Idem, 1929, XLIV, nr. 17, p. 4.

³⁸⁹ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, *Regulament pentru Institutele Teologice*, art. 26, 1918, fila 169.

³⁹⁰ *Ibidem*, art. 27, alin. c.

În cazuri deosebite și verificate temeinic, directorul putea aproba învoire elevilor și profesorilor până la opt zile din perioada cursurilor, celor din urmă chiar până la o lună de zile, cu obligația de a asigura suplinirea.³⁹¹

La Caransebeș, în perioada 1865–1870 funcția de director a îndeplinit-o episcopul Popasu, iar după acel an a fost preluată de arhimandritul Filaret Musta.³⁹² Filaret Musta, după absolvirea Institutului Teologic din Caransebeș, va continua cu o aprofundare teologică la Lipsca, după care va reveni ca profesor la institut, iar după numai un an (1871) i se predă direcțiunea, pe care o va conduce până la 1 septembrie 1888. De la acea dată, la cârma Institutului Teologic va fi numit dr. Iosif Iuliu Olariu (1853–1920), dovedindu-se cel mai longeviv manager al acestei instituții, respectiv până la 6 noiembrie 1920, când va deceda. În întreaga perioadă de directorat, 1888–1920, Iuliu Olariu a avut doar o scurtă întrerupere la conducerea instituției, respectiv anul școlar 1917/1918, când a funcționat ca director la Institutul Teologic din Arad. În această ipostază, dr. Iuliu Olariu a acumulat o excepțională notorietate și autoritate profesională în plan local și regional, încât n-a putut fi egalată de niciun alt profesor din istoria institutului caransebeșean, atât prin volumul și valoarea scrierilor sale de factură teologică, cât mai ales prin spiritul ordinii desăvârșite imprimat tuturor palierelor organizatorice ale școlii clericale din Caransebeș. În anul în care ilustrul profesor s-a transferat la Arad, conducerea institutului a fost suplinită de profesorul George Dragomir. Ajuns la conducerea școlii, dr. Olariu a elaborat un *Regulament*, contrasemnat și de profesorul Ioan Pinciu (1860–1909), pe care apoi l-a depus spre analiză și validare Consistoriului diecezan în 19 septembrie 1888. De altfel, acest document normativ pare a fi primul regulament propriu-zis din istoria școlii caransebeșene, cel de-al doilea aparținându-i tot lui Olariu, conceput tot pe aceeași structură, însă îmbunătățit în condiții de libertate, fiind aprobat de forul legislativ diecezan la 17 iunie 1919.

Un alt distins profesor și director caransebeșean, cu o contribuție deosebită în reformarea planurilor de învățământ, a fost George Dragomir (1870–1918), care prin observațiile și precizările sale la *Planul de învățământ uniform pentru institutele teologice din Transilvania și Banat*, ne oferă imaginea unui pedagog

³⁹¹ *Ibidem*, art. 28, alin. a, b.

³⁹² Cornel Corneanu, *op. cit.*, p. 12.

antecesor al „școlii active” din pedagogia secolului al XX-lea. Opiniile sale păreau realiste la acea vreme în ce privește rolul formativ-practic al institutelor teologice în instruirea vocațională a viitorilor slujitori ai altarului. Dascălul caransebeșean admitea că doar academiile și facultățile teologice au ca misiune formarea de absolvenți cu o înaltă cultură teologică, Institutele din Arad și Caransebeș fiind îndrituite ca, prin planurile lor de învățământ, să formeze preoți cu aptitudini practice, vocaționale și pastorale. În institutele teologice nu se dorea instruirea teoretică a viitorilor preoți, ci obiectivul urmărit era educarea laturii practice a slujirii duhovnicești. Se recomanda predarea exclusivă a disciplinelor teologice, care-i pregătea pentru misiunea preoțească, trăirea spirituală și atașamentul față de Biserica străbună.³⁹³

Sosit la Caransebeș, proaspătul episcop Miron Cristea, obișnuit cu denumirea de *Seminar Teologic*, așa cum se folosea la Sibiu pentru Institutul Teologic Andreian, a încercat să impună această denumire în mentalul colectiv bănățean, însă n-a reușit, întrucât la Caransebeș se încetățenise formula de *Institut Teologic*.³⁹⁴ Primul contact al episcopului cu școala teologică a fost unul dezagreabil, deoarece sălile de clasă și internatul se găseau într-o clădire improprie, în proximitatea reședinței episcopale, iar profesorii titulari erau doar trei, dr. Iosif Iuliu Olariu, dr. Dimitrie Cioloca și George Petrescu.³⁹⁵ Dacă aproape întreg anul 1910 episcopul l-a dedicat învățământului confesional din eparhie, la începutul anului 1911, printr-o circulară cu nr. 1263/1911, emisă la 1 martie de cancelaria consistorială, ierarhul făcea apel pentru strângerea de fonduri din întreaga sa eparhie, necesare construirii unui nou seminar episcopal.³⁹⁶ Circulara amintea despre insuficiența fondurilor acordate de stat, dar și despre condițiile improprii de studiu și de cazare ale elevilor de la secțiile de teologie și pedagogie.³⁹⁷ Colecta a debutat în Duminica Floriilor (1911), când s-a instituit un disc special de donații, urmând ca acesta să se statornicească la biserici în fiecare sărbătoare a Floriilor, până la ridicarea seminarului. Celelalte modalități

³⁹³ „Foaia Diecezană”, 1911, XXIV, nr. 7, p. 4.

³⁹⁴ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, pp. 23–24.

³⁹⁵ B. A. R., Secția de manuscrise-carte rară, *Fond Ioan Biamu*, cota S 13 (4) DIV.

³⁹⁶ „Foaia Diecezană”, 1911, XXVI, nr. 10 din 6 februarie, pp. 1–2.

³⁹⁷ Arhiva Episcopiei Dacia Felix (În continuare A.E.D.F.), *Fond Protopopiatul Vârșeț*, dosar 1911, nr. 129/24 martie 1911.

de colectare a fondurilor s-au concretizat în produse materiale și în bani.³⁹⁸ În intervalul 1911–1912 s-au adunat circa 20.000 coroane, însă noua clădire a institutului necesita un fond total de 400.000 coroane. Pentru o mai bună motivare a donatorilor, numele acestora cu sumele donate erau trecute pe prima pagină a oficiosului diecezan, după care episcopul a procedat și la antrenarea tinerilor în susținerea unor spectacole de teatru sau concerte, banii adunați fiind canalizați spre același obiectiv.³⁹⁹ Chiar și elevii din școlile primare au fost cooptați în acel demers caritabil, căci „nu atât în interesul colectei, ci mai mult ca moment educativ, adică spre a deștepta în elevii noștri de la școalele primare sentimentul de jertfă pentru așezămintele bisericești și culturale”.⁴⁰⁰ Cu toate apelurile făcute de ierarh și de Consistoriu, nici la 16 noiembrie 1917, când Consistoriu elibera acte dascărilor din eparhie, respectiv celor care se anunțaseră că donează sume de bani, fondul total necesar ridicării institutului n-a putut fi strâns. În condițiile războiului, sediul noului institut nu s-a mai putut realiza, fie din cauza liberalizării prețurilor și devalorizării coroanei, fie din cauza adâncirii luptei naționale și alocării de fonduri nesemnificative din partea statului, așa încât abia după 20 de ani, în timpul episcopului Vasile Lăzărescu s-a putut materializa proiectul lui Cristea”.⁴⁰¹ Starea de sărăcie tot mai pronunțată a populației în timpul războiului ilustrează linia descendentă a colectelor, aspect edificator și pentru cazul Protopopiatului Mehadia, unde raportul despre starea colectei destinată construirii seminarului, rezultată în urma discului de Florii al anului 1916, preciza că suma totală era de doar 15 coroane și 51 fileri.⁴⁰²

Funcționarea optimă a Institutului presupunea și funcționarea unui corp didactic titular, astfel că, pe lângă cei trei profesori încadrați definitiv, episcopul s-a preocupat și de completarea instituției cu încă doi profesori titulari. Într-o ședință a consistoriului din 29 octombrie 1912, la propunerea ierarhului s-a acceptat titularizarea profesorilor Vasile Loichița și Moise Ienciu, care

³⁹⁸ *Ibidem*.

³⁹⁹ A.P.C., dosar 95/15 noiembrie 1912.

⁴⁰⁰ *Ibidem*.

⁴⁰¹ Petrică Zamela, *Mitropolitul Vasile Lăzărescu al Banatului (1894–1969). Monografie istorică*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2011, p. 41.

⁴⁰² A.E.O.R.C., *Fond Epitropesc (V)*, dosar 230/1910, nr. 4471/12 august 1916.

funcționaseră până atunci doar cu statut de provizorat.⁴⁰³ Ambii profesori au fost titularizați în cursul anului 1913.⁴⁰⁴ Episcopul Cristea a apreciat de la început calitățile didactice ale profesorului Ienciu, preocupându-se imediat de susținerea pregătirii profesionale ulterioare a acestuia, făcând apel la Ioan Bianu, secretarul Academiei Române din București, cu rugămintea de a-l sprijini pentru obținerea unei burse de la Societatea Transilvania, pe care să i-o atribuie tânărului profesor, „ca să pot regenera eparhia mea, am nevoie de oameni buni de muncă. Mi-am pus ochii pe tânărul domn dr. Moise Ienciu, băiat bun și isteț. Vreau să-l mai trimit la niște cursuri, conform trebuințelor mele de aici”.⁴⁰⁵ Precizăm faptul că în perioada 1910–1919, la școala teologică din Caransebeș, pe lângă profesorii titulari au mai funcționat sporadic și protopopul Caransebeșului, Andrei Ghidiu, începând cu anul 1914,⁴⁰⁶ precum și protopopul Bisericii Albe, dr. George Dragomir, cel din urmă începând cu anul 1912.⁴⁰⁷ George Dragomir a fost încadrat ca profesor definitiv la institut, însă din rațiuni politice, alături de dr. Petru Barbu, a fost înlăturat din post la propunerea autorităților maghiare. Profesorul Petru Barbu, îndepărtat de la catedră din anul 1908, va fi reîncadrat abia după Marea Unire, în anul școlar 1919–1920. Pe lângă acești iluștri profesori, în anul școlar 1917/1918 la Institutul Teologic a fost numit, dar nu cu statut de titular, dr. Cornel Corneanu, secretarul Consistoriului diecezan, care va susține cursurile de omiletică și drept canonic. Ultimul an de război a creat dificultăți semnificative bunei funcționări a institutului, întrucât la cerere directorul școlii, Iosif Iuliu Olariu, s-a detașat la institutul similar din Arad, fiind încadrat acolo tot pe funcția de director. Pe lângă plecarea biblistului Olariu, autoritățile eparhiale erau nevoite să-l suplinească și pe Moise Ienciu, care fusese mobilizat ca preot militar pe frontul italian, unde a stat 10 luni.⁴⁰⁸ Ca director interimar a fost numit protosinghelul Iosif Traian Badescu, opțiunea pentru această numire aparținându-i episcopului, cu condiția ca acesta

⁴⁰³ „Foaia Diecezană”, 1912, XXVII, nr. 37 din 9 septembrie, p. 7.

⁴⁰⁴ Zeno Munteanu, *Amintirile unui dascăl de Teologie*, în „Altarul Banatului”, 1990, I (40), nr. 3–4, pp. 88–102; „Anuarul Academiei Teologice din Caransebeș pe 1919–1930”, Caransebeș, 1940, pp. 272–274.

⁴⁰⁵ B.A.R., Secția de manuscrise-carte rară, *Fond Ioan Bianu*, cota S 13 (1-6) DIV.

⁴⁰⁶ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 135.

⁴⁰⁷ „Foaia Diecezană”, 1912, XXVII, nr. 8 din 9 martie, p. 7.

⁴⁰⁸ A.E.O.R.C., *Protocoloalele ședințelor bisericești pe 1917*, 2 octombrie, nr. 17/5787.

să se retragă „atunci când renunțul va fi necesar și onorabil”.⁴⁰⁹ Orele celor doi profesori-titulari au fost distribuite celorlalți titulari din institut, precum și unora dintre dascălii secției pedagogice.

Protosinghelul Iosif I. Olariu era considerat cel mai respectabil profesor-teolog al vremii, cel care a prestat în întreaga sa carieră didactică o remarcabilă seriozitate și acrivie, intransigentă și severitate la catedră în relația cu corpul didactic și generațiile sale de elevi, fără vreo aplecare spre compromisuri. Prin scrierile sale și prin întreaga activitate didactică a reprezentat în epocă emblema teologiei caransebeșene, memoria personalității sale rămânând și peste vremi referențială pentru întreaga teologie bănățeană, fiind cel care „a făcut renumit un institut teologic dintr-un neînsemnat orășel”.⁴¹⁰ Distinsul director solicita Consistoriului eparhial la 18/31 august 1917 concediu pe un an, fără a preciza motivele solicitării (concediul era solicitat din 2 septembrie 1917, până la 31 august 1918).⁴¹¹ Solicitarea directorului a fost aprobată însă doar verbal, iar din 1 octombrie 1917 s-a procedat la sistarea salariului.⁴¹² Vestea plecării directorului Olariu la Arad i-a determinat pe elevii institutului să-i organizeze o festivitate de adio, prin care doreau să-și exprime alături de ceilalți profesori regretul față de iminenta despărțire, eveniment care a fost publicat în oficiosul diecezan. Ilustrul profesor a fost directorul acestei școli prestigioase vreme de 32 de ani. Plecarea sa din institut, la care s-au adăugat anii grei ai războiului, au îngreunat buna desfășurare a procesului de învățământ. La aceste impedimente s-au mai adăugat și lipsurile materiale și financiare tot mai multe din ultimul an al războiului, motiv pentru care s-a decis înghețarea cursurilor începând cu luna decembrie 1917, până în luna februarie 1918, decizia fiind urgentată în special din cauza lipsei lemnului de încălzit a spațiilor școlare și internatului.⁴¹³ Plecarea profesorului Olariu la Arad a provocat dificultăți de tipărire a revistei eparhiale, dat fiind faptul că acesta fusese redactorul publicației de peste nouă ani, iar odată cu renunțarea la direcțiunea școlii a intervenit automat și renunțarea coordonării colectivului redacțional, fapt petrecut încă

⁴⁰⁹ D. Alic, *Eparhia Caransebeșului...*, p. 226.

⁴¹⁰ „Foaia Diecezană”, 1933, XLVIII, nr. 12 din 16 martie, p. 5.

⁴¹¹ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, dosar 151/1917.

⁴¹² Idem, *Protocolul ședințelor bisericești pe 1917*, 2 octombrie, nr. 6/5021.

⁴¹³ Petru Călin, *Tiparul românesc diecezan din Caransebeș (1885–1918)* (în continuare P. Călin, *Tiparul românesc...*), vol. I, Reșița, Editura Banatica, 1996, p. 95.

de la 23 septembrie 1917.⁴¹⁴ Cu unele reticențe din partea Consistoriului diecezan, în special din partea asesorului consistorial dr. Nicolae Ionescu, profesorul Olariu va fi reîncadrat ca profesor-titular și, totodată, ca director al institutului, odată cu revenirea sa de la Arad.⁴¹⁵

În perioada 1910–1918 înscrierea elevilor la Institutul Teologic avea ca termen limită data de 15 iulie a fiecărui an, iar dosarul personal al fiecărui elev trebuind să conțină următoarele elemente: certificatul de botez, testimoniul de absolvire a claselor medii, declarația părinților privind acceptul suportării cheltuielilor cu întreținerea în școală, atestat de moralitate de la parohul locului de domiciliu și de la protopop, precum și atestatul medical.⁴¹⁶ Conform hotărârii Consistoriului, puteau fi admiși la institut absolvenții a opt clase gimnaziale sau reale, cu sau fără testimoniu de maturitate. În situații speciale, puteau fi admiși și absolvenții a șase clase gimnaziale sau cei care absolviseră patru clase gimnaziale și Institutul Pedagogic, cu examen de calificare învățătorescă.⁴¹⁷ Protopopul Panciovei propunea ca la înscriere candidații să prezinte și un atestat de moralitate emis de protopopul tractului, propunerea sa fiind validată de consistoriu, astfel că aceasta a intrat în vigoare din anul școlar 1912/1913.⁴¹⁸ În schimb, candidații fii de preoți nu mai trebuiau să prezinte o recomandare din partea parohului, ci doar un atestat de moralitate emis de protopopul tractului.⁴¹⁹ În perioada 1–3 septembrie a fiecărui an avea loc înscrierea candidaților declarați admiși și tot la începutul lunii septembrie debuta de obicei noul an școlar.⁴²⁰ După ce Consiliul profesoral stabilea datele de examinare și de închidere a anului școlar, la examenele propriu-zise din institut participa și episcopul Miron Cristea.⁴²¹ Dacă înainte de război examenele de la sfârșitul fiecărui curs se întindeau pe durata a trei zile, în anii războiului timpul afectat examinării s-a diminuat la doar două zile (de pildă, în anul școlar 1915/1916 examenele s-au desfășurat în zilele de 11–12 mai, iar în anul școlar 1916/1917 au avut loc în

⁴¹⁴ Ioan Mițu, Marcian Corici, Mironică Corici, *Foaia Diecezană Caransebeș (1886–1918)*, Timișoara, Editura Helicon, 1999, p. 25.

⁴¹⁵ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, Act de numire nr. 4280 din 24 iulie 1918.

⁴¹⁶ A.P.C., dosar 1915, nr. 56/31 octombrie 1912.

⁴¹⁷ *Ibidem*.

⁴¹⁸ A.E.O.R.C., *Protocolul ședințelor bisericești pe 1910*, 4 octombrie, 11/4559.

⁴¹⁹ A.P.C., dosar 1917, nr. 60 din 15 iulie 1917.

⁴²⁰ „Foaia Diecezană”, 1917, XXXII, nr. 30 din 23 iulie, p. 1.

⁴²¹ S. J. A.N. C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 2/1911–1914, fila 2.

8–9 mai, în ambii ani școlari fiind prezent și episcopul în timpul examinării cursanților).⁴²² Absolvenții cursului III, după examenele de final de an, care alegeau să ocupe un post de preot, erau obligați să susțină și un examen de calificare preoțească care era stabilit în principiu după 20 septembrie/anual. Candidații la acest tip de examen trebuiau să prezinte consistoriului un gen de cerere timbrată, însoțită de o serie de documente, precum: extrasul de botez, documente doveditoare a studiilor teologice anterioare, absolutoriu teologic, atestat referitor la ocupația și locul de muncă de la absolvirea teologiei și o taxă de 40 coroane.⁴²³

Încă din primii ani ai secolului al XX-lea, la institut elevii ambelor secții creaseră o „tovărășie” de sprijin a elevilor săraci și de subvenționare a unor excursii dintr-un fond alimentat prin cotizarea a șase coroane anual de către fiecare elev. Sursele acestui fond mai proveneau și din diferite serate literare susținute de „tovărășie” în sala Reuniunii de cântări din Caransebeș. Institutul Teologic, prin directorul său Iosif I. Olariu și la inițiativa episcopului Cristea, a publicat în întreaga perioadă 1910–1919 *Anuare*, prin care să fie prezentată întreaga activitate didactico-științifică și culturală a celor două institute din Caransebeș, excepție făcând doar anul 1917–1918, când coordonatorul acestor tipărituri devenise directorul institutului din Arad.⁴²⁴ Inițial, costul acestei apariții editoriale a fost achitat de Consistoriu, mai apoi, la propunerea ierarhului, costul era acoperit dintr-o taxă percepută la înscrierea elevilor în Institutul Pedagogic, iar din anul 1913, la propunerea directorului Olariu, banii necesari tipăririi anualelor proveneau de la elevii ambelor institute, fiecare elev achitând câte două coroane anual.⁴²⁵ De obicei, anuarele debutau cu un studiu al unui profesor sau a unui elev, dar care avea legătură nemijlocită cu viața institutului. De pildă, anuarul pe anul școlar 1917/1918 cuprindea un studiu dedicat memoriei profesorului Patriciu Dragalina, fost director al Institutului

⁴²² „Foaia Diecezană”, 1916, XXXI, nr. 20 din 15 mai, p. 8; Idem, 1917, XXXII, nr. 20 din 14 mai, p. 3.

⁴²³ Idem, 1910, XXV, nr. 35 din 29 august, p. 1.

⁴²⁴ Virginia Ardelean, *Anuarele Institutului Diecezan – valoroasă inițiativă a episcopului dr. Miron Elie Cristea*, în vol. *Credință și Mărturisire*, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2010, p. 302.

⁴²⁵ S.J.A.N.C.S., *Fond Școala Pedagogică Caransebeș*, dosar 8/1910–1911, fila 20; S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 2/1911–1914, f. 4; dosar 2/1911–1924, f. 13.

Pedagogic.⁴²⁶ Inițiativa scrierii unei monografii a venit din partea profesorului Dimitrie Cioloca, care a solicitat Consistoriului la 3 decembrie 1914 accesul la arhiva instituției de învățământ, lucrarea urmând să fie publicată în anuarul institutului pe anul 1915–1916, cu prilejul semicentenarului de funcționare a școlii teologice.⁴²⁷ Monografia n-a mai fost publicată ceea ce demonstrează că autorul inițiativei n-a reușit să încheie lucrarea.

Conferințele profesorale ordinare și extraordinare erau convocate și conduse de director, ținându-se de obicei la început de lună sau atunci când apăreau probleme stringente ce se impuneau a fi dezbătute. Atunci când la asemenea conferințe participa și episcopul, în calitatea lui de „director canonic și inspector suprem”, acestuia i se rezerva rolul de a prezida dezbaterile. Problematica unor asemenea întruniri profesionale se concentra asupra planului de învățământ, defalcarea orelor, încadrarea personalului didactic și stabilirea orarului, durata examenelor, monitorizarea elevilor în legătură cu prezența lor la biserică, evaluarea lunară a stării învățământului, precum și discutarea solicitărilor de acordare a concediilor.⁴²⁸ În majoritatea cazurilor, selectarea corpului profesoral din acest institut îi revenea în mod categoric ierarhului locului, care își pregătea din timp „elementele valoroase” necesare, trimițându-le la specializare în centre teologice europene (Viena, Budapesta, Praga, Berlin, Lipsca, Debrețin, Erlangen, Cernăuți etc.). Mulți dintre profesorii Institutului Teologic au activat alternativ și la Institutul Pedagogic din localitate, cel din urmă fiind tot creația episcopului Ioan Popasu, fondat în 1876, deoarece în înțelegerea ierarhului Biserica și școala trebuiau să se găsească pe același palier de instrucție și educație confesională. Au fost întâmpinate numeroase situații când, pus în dificultate, Consistoriul diecezan prin episcopul eparhiot solicita un punct de vedere al corpului profesoral în legătură cu anumite chestiuni delicate. A fost cazul unor parohii care solicitau să li se hirotonească preoți dintre elevii institutului, dar care nu-și finalizaseră studiile. O atare situație s-a întâmplat în anul 1899, când Parohia Bolvașnița solicita hirotonirea unui elev din cursul II, iar Consistoriul,

⁴²⁶ *Anuarul Institutului Teologic și Pedagogic român Greco-ortodox al diecezei Caransebeșului pe anul școlar 1917–1918*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1918, pp. 3–5.

⁴²⁷ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 2/1911–1924, f. 6.

⁴²⁸ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, 1918, Regulament, cap. IV (Profesorii). Conferințele profesorale, art. 29–37.

la rândul său, a cerut o opinie Conferinței profesorale asupra acestei revendicări. Răspunsul a fost unul negativ, dar realist din perspectivă teologico-profesională, corpul profesoral fiind de părere că satisfăcându-se această cerere s-ar crea un caz de precedență care ar putea zădărnici stăruințele Consistoriului de a ridica nivelul cultural al statutului preoțesc.⁴²⁹

Pe frontul de acasă, Caransebeșul devenise gazda a două spitale militare destinate răniților de pe frontul sârbesc și italian, Institutul Teologic prin episcopul Miron Cristea și directorul Iosif Traian Badescu punând la dispoziția armatei cea mai mare parte din spațiile sale școlare pentru instalarea unui stabiliment sanitar de campanie. Precizăm că cel puțin în ultimii doi ani de război Institutul caransebeșean și-a îndeplinit și funcția terapeutic-religioasă de alinare a suferințelor omenești în situație de război, apoi misiunea filantropică de întraajutorare a răniților, văduvelor, orfanilor și prizonierilor de război, nu în ultimul rând misiunea psihologic-spirituală săvârșită de-a lungul frontului exterior în rândul soldaților prin intermediul profesorilor și preoților mobilizați în teatrul de luptă. O intensă activitate de sprijinire a celor mobilizați pe front a depus-o profesorul dr. Moise Ienciu, înrolat de la 1 noiembrie 1916, devenit combatant pe frontul italian în armata austro-ungară, de unde trimitea o scrisoare sfâșietoare către elevii săi de la Institutul Teologic din Caransebeș, în care erau prezentate aspecte privind situația concretă de pe front, suferința îndurată de soldații răniți, lipsurile de tot felul ale acestora, dar și creșterea spiritului de religiozitate și nevoia de alinare prin lectura de carte religioasă în situațiile-limită ale frontului.⁴³⁰ De asemenea, în starea excepțională de război o contribuție cu totul aparte la încropirea unui fond de carte stabil pentru uzul soldaților au avut-o cei 35 de elevi de la același institut, care au hotărât să doneze cărți pentru satisfacerea unei asemenea nevoi. În urma acelei campanii de donație s-au adunat cărți de suflet de la *Biblia* românească, apoi lucrări din opera lui Agârbiceanu, Carmen Sylva, G. Cătană (*Balade populare*), până la cele din opera lui Patriciu Dragalina (*Istoria Banatului de Severin*, două volume) și Ion Clopoțel (*Antologia scriitorilor români*, două volume).⁴³¹ Răspunsul

⁴²⁹ Idem, 1899, fila 389.

⁴³⁰ Moise Ienciu, *Scrisoare către elevii Institutului teologic din Caransebeș*, în „Foaia Diecezană”, 1917, XXXII, nr. 4, 22 ianuarie, 4 februarie, pp. 4–5.

⁴³¹ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 7/1917, ff. 4–5.

epistolar al profesorului Ienciu de pe front n-a întârziat să apară, mulțumind și exprimându-și recunoștința față de directorul instituției și față de inițiativa studenților-teologi: „Mulțumirea și recunoștința eroilor noștri o aducem în primul rând Directorului Institutului Teologic, profesorului dr. Vasile Loichița, care, pătruns de însemnătatea lecturii bune în aceste vremuri de grele încercări, au sprijinit cu multă căldură cauza, îndemnând elevii institutului să dăruiască din modestul lor buget [...]. Au dăruit 68 de volume și 220 coroane, din suma respectivă cumpărându-se cărți de la Librăria Diecezană Caransebeș și de la cea din Arad”.⁴³² Pentru devotamentul și activitatea lor pastorală însuflețită dăruită serviciului militar, pentru zelul depus spre mângâierea, încurajarea și însuflețirea soldaților români din spitale și din prima linie de război, episcopul Miron Cristea, în ziua de Crăciun a anului 1917, i-a distins cu brâu roșu pe preoții militari Iosif Coriolan Buracu și Moise Ienciu.⁴³³

Anii grei ai războiului au creat dificultăți majore procesului de organizare internă a sistemului de învățământ din Institutul Teologic, probleme majore legate de acoperirea orelor cauzate de mobilizarea pe front a unor profesori, dificultăți legate de redistribuirea orelor, asigurarea concediilor, plata regulată a salariilor, plata didactului de către elevi, disciplina extrașcolară a unora dintre elevii antrenați în evenimentele revoluționare ale toamnei anului 1918 din Caransebeș ș.a.m.d. Asemenea probleme trebuiau soluționate din mers de către Consistoriul diecezan, directorul instituției, Consiliul profesoral și ierarhul locului.

Conferința profesorală din 5/17 septembrie 1917 adopta cererea de plecare a directorului Iosif Olariu la Institutul Teologic-Pedagogic din Arad și preluarea orelor de curs ale acestuia de la Institutul Pedagogic de către dr. Vasile Loichița. La acea dată, din Consiliul profesoral făceau parte următorii: Andrei Ghidiu, dr. Dimitrie Cioloca, dr. Vasile Loichița și George Petrescu. O altă conferință profesorală din 11/24 septembrie 1917 lua act de numirea ca director-interimar a dr. Iosif Traian Badescu prin decizia nr. 5021B/1917, emisă de episcopul Miron

---

⁴³² *Ibidem*.

⁴³³ Vasile Petrica, *Teologul și juristul Moise Ienciu (1881–1953), o viață uitată într-o arhivă* (în continuare V. Petrica, *Teologul și juristul...*), Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2003, p. 43. Distincția de iconom se oferă de chiriarhul locului preoților care au gradul de sachelar și care au dovedit implicare deosebită în viața și activitatea bisericească și gospodărească a parohiei. Preotul iconom poartă peste reverendă brâu roșu.

Cristea.⁴³⁴ Tot cu acel prilej s-a mai hotărât preluarea orelor fostului director Olariu de la Institutul Teologic de către ceilalți profesori. Dat fiind faptul că profesorul Moise Ienciu era pe front, conferința stabilea distribuția normei didactice a acestuia profesorilor A. Ghidiu, C. Corneanu, D. Cioloca, G. Petrescu, stabilindu-se plata unei ore de curs în valoare de 100 de coroane, sumă ce trebuia achitată în zece rate anuale.⁴³⁵ În ședința Consiliului profesoral din 31 august 1918, prezidată onorific de episcopul Miron Cristea, se hotăra supunerea la vot a deciziei Consistoriului eparhial cu nr. 5262B/1918, prin care profesorul protosinghel dr. Iosif Olariu era din nou încadrat titular și director, de data aceasta al ambelor institute din Caransebeș, aducându-i-se mulțumire protosinghelului dr. Iosif Traian Badescu pentru conducerea secției teologice în anul 1917.⁴³⁶ Tot în acea ședință s-a mai decis ca, în absența a trei cadre din Institutul Pedagogic, cursurile acestora să fie preluate în norma didactică a profesorilor de la secția teologică, pornindu-se de la norma didactică minimală de 18 ore/săptămână. Cumulul de ore suplimentare urma să se plătească cu 150 coroane/oră, plata efectuându-se în zece rate anuale. Încadrarea anului școlar 1918/1919 cu personal didactic avea următoarea configurație: profesor Iosif Olariu (14 ore săptămânal, din care 4 ore de control intern la Institutul Pedagogic), profesor Dimitrie Cioloca (25 ore săptămânal), profesor Vasile Loichița (18 ore săptămânal), profesor Moise Ienciu (22 ore săptămânal, din care 11 ore de limbă maghiară la Institutul Pedagogic), protopresbiterul Andrei Ghidiu (5 ore săptămânal). Un alt „Protocol” al Consiliului profesoral din 20 februarie 1919 adopta reactivarea profesorului Petru Barbu la Institutul Teologic și cu posibilitatea extinderii normei sale didactice la Institutul Pedagogic.⁴³⁷

Într-o ședință a Consiliului profesoral din octombrie 1917, pe ordinea de zi, între alte probleme, se punea în discuție aprobarea repetării unui an de studiu prin nesusținerea examenelor finale de către unii cursanți. Această aprobare

⁴³⁴ Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Timișoarei (A.A.O.R.T.), *Fond Episcopia Caransebeșului*, dosar Procese-verbale 1917–1918, Protocol al ședinței Consiliului profesoral din 11/24 septembrie 1917.

⁴³⁵ *Ibidem*.

⁴³⁶ *Ibidem*, Protocol al ședinței Consiliului profesoral din 31 august 1918; Despre personalitatea și întreaga activitate a dr. Iosif Traian Badescu, vezi: Constantin Cilibia, *Biserica și societatea bănățeană în timpul episcopului Iosif Traian Badescu*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, 2008, 391 p.

⁴³⁷ *Ibidem*, Protocol din 20 februarie 1919.

revenea de drept Consiliului profesoral, nu Consistoriului diecezan: „Elevii care se retrag de la examenul final, nu să repeteze cursul, întrucât retragerea nu se face pe baza încuviințării Consistoriului”.⁴³⁸ Aceeași ședință a Consiliului profesoral prezidată de protosinghelul Iosif Traian Badescu punea pentru prima oară în discuție întocmirea unui nou plan de învățământ la secția de Teologie întins pe durata a patru ani. Propunerea venea din partea Consistoriului diecezan prin ordinul cu nr. 5543B/1917, înaintată spre dezbatere Consiliului profesoral.⁴³⁹ Proiectul planului de învățământ structurat pe patru ani de studii va fi adoptat abia din 1927, atunci când secția teologică va fi transformată în Academie teologică. Se mai aducea la cunoștința Consiliului profesoral faptul că începând cu 18 octombrie 1917, odată cu plecarea la Institutul Teologic din Arad a directorului Iosif Olariu, consistoriul a decis să-l numească temporar pe funcția vacantă pe protosinghelul dr. Iosif Traian Badescu. Conferința profesorală acorda o atenție sporită disciplinei elevilor înăuntrul și în afara instituției, prezenței la cursuri și frecvenței la slujbele religioase: „să se designeze câte un elev în fiecare curs, căruia să i se concreeadă purtarea de grijă a liderului de curs și care să supravegheze cercetarea bisericii, având a însemna și comunica profesorului de curs absențele și eventualele întârzieri”.⁴⁴⁰

Institutul Teologic a traversat cele mai grele situații de funcționare în timpul războiului, mai ales că, începând cu anul didactic 1914/1915, sălile de curs ale seminarului au devenit spații spitalicești pentru răniții de război. Încăperile medicale destinate îngrijirii răniților cuprindeau 80 de paturi și au fost amenajate de Reuniunea femeilor din Caransebeș.⁴⁴¹ La începutul Marelui Război, cursurile s-au desfășurat în internatul celor două institute, însă, după puțină vreme, chiar și căminul-internat a fost ocupat de militari, situație care a impus întreruperea procesului de învățământ. Reluarea cursurilor a fost anunțată prin oficiosul diecezan pentru ziua de 24 aprilie 1915.⁴⁴² În anul școlar următor, direcțiunea fiind informată că soldații germani părăsiseră internatul în data de 19 septembrie, cursurile au putut fi începute abia la sfârșitul acelei luni.⁴⁴³

⁴³⁸ *Ibidem*, Protocol al ședinței Consiliului profesoral din 23 octombrie 1917.

⁴³⁹ *Ibidem*.

⁴⁴⁰ *Ibidem*.

⁴⁴¹ „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 43, din 26 octombrie, p. 6.

⁴⁴² S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 1915–1917, f. 4.

⁴⁴³ *Ibidem*, f. 5.

O adresă a Consistoriului diecezan din 3 decembrie 1916, înaintată către Ministerul de război, solicita eliberarea Institutului, dar, întrucât era nevoie de el ca destinație spitalicească, solicitarea a fost respinsă, fapt care dovedește că până la finele anului 1918 cursurile s-au derulat în camerele internatului.⁴⁴⁴ Întreruperea cursurilor a fost cauzată și de alți factori, între care lipsa învățătorilor care erau mobilizați pe front, aspect care a determinat Consistoriul diecezan să decidă ca elevii teologi să fie scutiți de frecvență la școală, ca să „provadă învățământul din acele școli ale comunelor bisericești, în care dânsii își vor petrece acest concediu și în care învățământul nu este prevăzut prin învățători substituiți”.⁴⁴⁵ Sărăcia, devalorizarea coroanei și lipsurile de tot felul au determinat diminuarea numărului de elevi înscriși la Institut în anul școlar 1917/1918. Acesta a fost motivul pentru care Consistoriul diecezan pentru acel an școlar a manifestat îngăduință la admitere, acceptându-i și pe cei cu pregătire școlară incompletă, putând fi admiși chiar și tineri cu șase sau chiar patru clase gimnaziale.⁴⁴⁶ Luându-se în considerare precara finanțare din partea statului, apoi procesul inflaționist galopant, din anul 1918 Consistoriul diecezan a hotărât creșterea taxelor școlare de la Institutul Teologic, cursanții fiind obligați să achite un didactru de 60 coroane, o taxă de 10 coroane destinată fondului de ajutorare „Ioan Popasu” și încă o taxă de 6 coroane necesară apariției anuarului instituției.⁴⁴⁷ La toate aceste probleme s-a mai adăugat și epidemia de gripă spaniolă, fapt ce a determinat direcțiunea să amâne începutul anului școlar 1918/1919 până la 14 noiembrie.⁴⁴⁸

În întreaga perioadă de funcționare a Institutului Teologic s-a manifestat o constantă preocupare de constituire a unei biblioteci proprii, fondul de carte acumulat în timp provenind din cota parte financiară alocată de consistoriu pentru achiziția de carte, din donații provenite dintr-o serie de biblioteci particulare, apoi diverse donații bănești cu destinație precisă pentru cumpărarea de surse bibliofile etc. Achizițiile de carte le opera fie direcțiunea institutului, fie episcopia propriu-zisă, importanța bibliotecii ca așezământ cultural pentru nevoile institutului fiind reliefată încă din anul 1888 printr-un regulament de

⁴⁴⁴ *Ibidem*, f. 8.

⁴⁴⁵ S.J.A.N.C.S., *Fond Episcopia Ortodoxă Română Caransebeș*, dosar 31/1917, f. 1.

⁴⁴⁶ A.E.O.R.C., *Protocolul ședințelor bisericești pe anul 1918*, 7 august, f. 37.

⁴⁴⁷ *Idem*, 13 august, f. 2.

⁴⁴⁸ „Foaia Diecezană”, 1918, XXXIII, nr. 43, din 4 noiembrie, p. 4.

funcționare. Biblioteca institutului a stat mereu în atenția directorului și episcopului chiar și în anii dificili ai războiului. Astfel, elevii au fost îndemnați să contribuie la dotarea acesteia, fiind antrenați în donarea de cărți.⁴⁴⁹ Elevii teologi beneficiau nu doar de serviciile propriei lor biblioteci, ci și de împrumuturi și de consultanță de carte din fondul bibliotecii Societății de lectură „Ioan Popasu”. Interesul primului episcop a reactivatei episcopii s-a îndreptat și spre fondarea unui Institut Pedagogic, convins fiind că absolvenții acestuia vor întări școala confesională și stranele bisericilor din întreaga eparhie. Acest proiect s-a putut materializa abia în 1876, date fiind fondurile insuficiente și absența unui spațiu imobiliar destinat procesului de predare-învățare. Senatul școlar, în ședința din 30 martie 1876, legifera înființarea Institutului Pedagogic din Caransebeș,⁴⁵⁰ intrarea în funcție a noului așezământ școlar producându-se în septembrie același an. Aceluiași episcop i se datorează și deschiderea unei tipografii la Caransebeș, în cadrul căreia în întreaga perioadă 1886–1940 va fi publicată revista „Foaia Diecezană”, organ de presă al Eparhiei Caransebeșului, în care vor fi tipărite toate informațiile de interes bisericesc și școlar, informații de interes publicitar, comemorări, marcarea unor personalități regionale și naționale, legislație școlară etc.

II.3. Institutul Teologic din Arad – itinerar istoric până la finalul Primului Război Mondial

La finele Marelui Război, în Eparhiile Caransebeș și Arad cu o populație de aproape două milioane locuitori existau doar două instituții teologice de nivel superior, Institutul episcopal de învățământ superior, de Teologie Ortodoxă, înființat în anul 1865 în Caransebeș⁴⁵¹ și Institutul eparhial de învățământ superior, de Teologie Ortodoxă, înființat la Arad în 1822.⁴⁵² Ambele Institute teologice formau preoți pentru parohiile ortodoxe române din cele două episcopii și reprezentau sub 4% din totalul instituțiilor de învățământ superior ale statului ungar dinainte de 1918. Atare situație gravă și dificilă pentru populația română a determinat ca numeroși tineri talentați intelectual să frecventeze cursuri

⁴⁴⁹ S.J.A.N.C.S., *Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 7/1917–1918, ff. 4–5.

⁴⁵⁰ A.E.O.R.C., *Protocolul ședințelor senatului școlar*, 1876, I-538, din 30 martie 1876, art. 135.

⁴⁵¹ *Magyar Statisztikai Évkönyv*, vol. 18, Budapesta, 1911, pp. 385–386.

⁴⁵² T. Botiș, *Istoria Școalei...*, pp. 630–637.

universitare în alte centre din Occident, precum Budapesta, Viena, München, Milano etc. O asemenea situație a fost un obstacol real în calea unei pregătiri universitare a multor tineri, ceea ce explică numărul scăzut al farmaciștilor, medicilor, inginerilor, economiștilor originari din cele două eparhii ortodoxe. Autoritățile de stat n-au fost interesate de întreținerea interesului pentru o instruire superioară în această zonă istorică. Cele două institute teologice ortodoxe erau susținute din fonduri și resurse financiare proprii celor două episcopii, iar majoritatea absolvenților acestora până în anul 1918 erau „stipendiști” ai unor fonduri filantropice sau beneficiarii unui sprijin material oferit de familiile înstărite.⁴⁵³

După câteva mărturii istoriografice lapidare, se cunoaște că în Eparhia Aradului, în anul 1802, „se sistemisase un curs preparatoric în teologice”. Acel curs trebuia să fie parcurs de fiecare preot deja hirotonit timp de 3 luni, toamna și iarna, în intervalul octombrie-martie.⁴⁵⁴ Alte informații ne parvin din anul 1816, atunci când consistoriul diecezan arădean îndemna preoții spre o inițiere teologică mai aplecată, cei „aflați și până atunci de prea neapți, să învețe și la protopopul tractual măcar Tatăl nostru, Credeul, Născătoarea și poruncile lui Dumnezeu”.⁴⁵⁵ Educarea clerului în ansamblul său reprezenta o preocupare a Curții de la Viena, a împăratului Iosif al II-lea, prin care se urmărea o apropiere tot mai sensibilă de diferitele populații ale imperiului, în special cele care erau subordonate religioasă Mitropoliei de la Carloviț. În atare situație, părea tot mai evidentă nevoia înființării unei școli clericale pentru românii ortodocși. Așa se explică faptul că, printr-un memoriu din 12 februarie 1820, clerul și „poporul nației românești a diezezei Aradului” solicita împăratului ca „aceia preoți carii acum de curând s-au așezat, sau carii încă nu sunt așezați în parohii, apoi sunt neștiutori de a ceti sau a scrie, chiar Majestatea Ta să te milostivești a porunci ca barem cursul învețeturilor în școalele preparande să-l săvârșească până a să va redica seminarium după prea înalte porunce.”⁴⁵⁶ Inițial, Curtea de la Viena a încurajat instituirea unui „seminar general” pentru toți ortodocșii din cuprinsul imperiului, însă mitropolitul Ștefan Stratimirovici

⁴⁵³ I. Munteanu, *Banatul istoric. 1867–1918. Școala. Educația...*, vol. III, p. 214.

⁴⁵⁴ P. Vesa, *Învățământul Teologic...*, p. 47.

⁴⁵⁵ Iulian Suciu, *Istoria bisericii greco-ortodoxe române din Transilvania și Ungaria dela 1810–1846*, în „Biserica și Școala”, 1897, XXI, nr. 1, din 5/17 ianuarie, pp. 6–7.

⁴⁵⁶ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare ...* vol. I, pp. 568–571.

(1790–1837) agreea crearea de școli clericale în toate diecezele, după modelul celei din Carloviț. Va triumfa în cele din urmă punctul de vedere al mitropolitului, care, la 1820, iniția reorganizarea a cinci școli clericale în cuprinsul mitropoliei după propriul său plan. Asemenea școli trebuiau organizate în două etape pe durata a trei ani, elevii admiși urmând să aibă la bază școli pregătitoare. Școala clericală de la Carloviț urma să deservească cu absolvenți Episcopiile Srem, Bacika și Buda, școala de la Pacraț deservea Diecezele de Pacraț și Carlstadt din Croația și Slovenia, după care în Diecezele Vârșeț, Timișoara și Arad, unde se găsea cea mai numeroasă populație ortodoxă, trebuia create astfel de instituții clericale. Un decret imperial din 30 ianuarie 1822 stabilea că la data de 1 noiembrie 1822 trebuiau deschise „școli clericale” în Episcopiile Timișoara, Arad și Vârșeț, însă toate conduse de ierarhi sârbi. Timișoara n-a beneficiat de oportunitatea acelui decret, în schimb la Arad instituția clericală va fi înființată și urma să funcționeze numai cu limba de predare română; la Vârșeț s-a fondat o școală clericală în baza acelui decret, însă va funcționa cu două secții, sârbă și română.⁴⁵⁷

Episcopul Iosif Putnic, la acea vreme administrator al episcopiei vacante a Aradului, printr-o circulară din 20 octombrie 1822 își informa clerul că odată „cu începutul lunii Noiembrie anului acestuia curgătoriu 1822 se va deschide în Arad școala clericală – poftit-am cu toată inima ca începutul [...] că nu s-au aflat profesori, însă aflându-se acu la Decembrie întâi zi nesmintit se vor începe”.⁴⁵⁸ În sensul deschiderii școlii la 1 decembrie 1822, episcopul Iosif Putnic invoca un sprijin material susținut de la întreg clerul și enoriașii din cuprinsul eparhiei sale, tasul al doilea din fiecare biserică urmând a fi depus într-un fond special instituit în eparhie și utilizat pentru fondarea școlii clericale. Acea instituție clericală nu s-a putut deschide nici în ziua de 1 noiembrie, nici mai apoi la 1 decembrie 1822, ci abia în luna februarie a anului 1823 cu 68 de elevi admiși în anul întâi de curs, posibil ca acea întârziere să fi fost cauzată de lipsa fondurilor bănești. Dacă în primii ani de funcționare planul de învățământ al școlii își întindea cursurile pe durata a doi ani, mai apoi, prin introducerea și celui de-al treilea an de studii, numărul cursanților a început să se diminueze simțitor; anul al treilea a fost introdus la începutul cursurilor școlare

⁴⁵⁷ Teodor Botiș, *op. cit.*, pp. 295–296.

⁴⁵⁸ *Ibidem*, pp. 518–522.

din 1826/1827, admiterea fiind tot mai exigentă în anii școlari următori, când consistoriul arădean solicitase pentru tinerii admiși absolvirea unui gimnaziu complet. În anii revoluției pașoptiste, cursurile școlii clericale din Arad au fost întrerupte în totalitate, instituția teologică nemaifiind sprijinită financiar de stat și de Mitropolia de Carloviț. Odată cu intervenția lui Patrichie Popescu, administrator eparhial, la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Viena, prin ordinul nr. 89.448 din 17 iunie 1852 se decreta redeschiderea cursurilor odată cu debutul în anul școlar 1852/1853⁴⁵⁹, mai exact la 17/30 noiembrie 1852.

Odată cu redeschiderea cursurilor începea o nouă etapă în istoria Institutului Teologic din Arad, moment datorat, după cum am afirmat, arhimandritului și administratorului eparhial Patrichie Popescu.⁴⁶⁰ Începând cu anul școlar 1859/1860, episcopul Procopie Ivașcovici, printr-o circulară din 31 martie 1859 propunea o nouă reglementare a condițiilor de admitere a tinerilor în Institutul Teologic: puteau fi admiși doar tinerii cu opt clase gimnaziale; la înscriere aceștia urmau să prezinte certificatul de botez, atestatele școlare pe cele două semestre ale ultimului an de studii gimnaziale și o adeverință din care să rezulte comportamentul moral al tânărului; doar cu aprobarea specială a episcopului puteau fi admiși și tineri care nu absolviseră opt clase gimnaziale, însă aceștia, pe lângă documentele invocate primei categorii, mai trebuiau să prezinte și o adeverință „despre slujba sau despre deprinderea ce o au avut-o până acum, fie în învățământ sau în slujbă pe lângă preotul paroh sau protopop cu care a deprins rânduiala slujbelor bisericești. De la preotul paroh, prin protopop, trebuia să prezinte un atestat despre purtarea morală pe care a avut-o până atunci”.⁴⁶¹ De la intrarea în vigoare în vara anului 1869, a *Statutului Organic al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania*, întreaga activitate a mitropoliei s-a derulat conform acestui act normativ fundamental. Noua epocă constituțională a Bisericii găsea Institutul Teologic din Arad în faza organizatorică de la începutul funcționării lui, cu trei ani de studii și doi profesori care aveau și funcții consistoriale și un cantor, care de regulă era ales dintre elevii mai pricepuți în tipic și cântare bisericească. Se impunea o adevărată reformare

⁴⁵⁹ *Ibidem*, p. 530.

⁴⁶⁰ Mircea Păcurariu, *Învățământul teologic la Arad*, în vol. *Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă*, Arad, 1989, pp. 156–172; <http://www.seminararad.org/istoric>.

⁴⁶¹ Arhiva Protopopiatului Bata, *Protocolul circularelor 1860–1867*, ff. 30–31.

a acestei școli clericale, concluzie la care a ajuns și episcopul Ioan Mețianu, în 1876. Acesta, după o serie de vizite canonice în parohiile din protopopiatele Timișoara, Belinț, Lipova și Arad, săvârșite la scurt timp după instalarea sa în scaunul eparhial, constata o pregătire precară a preoților și învățătorilor din întreaga sa episcopie. Numai așa se explică formularea concluziei sale despre necesitatea fondării unui Institut Teologic-Pedagogic unificat, care să formeze absolvenți de înaltă prestanță profesională. Ierarhul considera că modernizarea învățământului reprezenta singura modalitate garantă a existenței unui corp teologic vocațional, în sensul acesta precizând că dorește o instituție serioasă de educație, un Institut Pedagogic-Teologic care să corespundă cerințelor timpului.⁴⁶²

Scaunul episcopal arădean a fost ocupat după câștigarea alegerilor mitropolitane de la Sibiu de către Miron Romanul de vicarul din Oradea, Ioan Mețianu. Printr-o circulară episcopală cu nr. 2868/1875, Ioan Mețianu, în 14 septembrie 1875 solicita un sprijin în donații bănești și materiale din partea parohienilor, în special al parohiilor mai bogate, din partea tuturor bisericilor ortodoxe din cuprinsul eparhiei în vederea construirii noului sediu al Institutului Pedagogic-Teologic din Arad: „Rugăm pe onorații preoți să urmeze protoprezbiterilor, adică să ajute și ei [...] după starea și averea cu care i-a binecuvântat Dumnezeu...”.⁴⁶³ Până la deschiderea sesiunii sinodale din 1876, clădirea institutului de lângă biserica-catedrală era în mare ridicată, așa încât debutul anului școlar 1876/1877 s-a putut realiza în noua clădire. Costurile totale de ridicare a noului institut s-au cifrat la suma de 35.644 fl. și 48 coroane.⁴⁶⁴ Acesta reușește să reconstruiască și reședința episcopală din Arad, iar Seminarul Teologic și Pedagogic îl va inaugura în Duminica Tomii a anului 1886 în cadrul unei festivități grandioase unde, între alte compoziții, s-a intonat *Hora armatei române de la Plevna*.⁴⁶⁵ Episcopul Mețianu (1874–1898), mitropolitul de mai apoi al Ardealului, conștient fiind de misiunea apostolică și cultural-națională a preoților și învățătorilor, s-a angajat în acțiunea de unificare a Preparandiei cu Institutul Teologic arădean. În realitate, demersul

⁴⁶² A.A.O.R.A., *Protocol sinodal din anul 1876*, pp. 5–6.

⁴⁶³ T. Botiș, *Istoria Școalei...*, p. 627.

⁴⁶⁴ *Ibidem*, p. 628.

⁴⁶⁵ *Ibidem*, pp. 630–637.

ierarhului avea la bază o preocupare mai veche a deputatului sinodal dr. Georgiu Popa care, încă la 1875, propusese sinodului eparhial proiectul unei asemenea fuziuni. Ioan Mețianu, împreună cu corpul didactic, s-a străduit să remedieze tot ceea ce însemna neajunsuri într-un asemenea proiect.⁴⁶⁶ Justificarea acestui demers rezulta dintr-un motiv simplu, și anume unificarea celor două instituții școlare eparhiale ar fi presupus un corp comun al personalului didactic și o conlucrare unitară a viitorilor preoți și învățători, o formare comună a studenților lor. Un prim proiect de regulament aferent Institutului Pedagogic-Teologic a fost lansat sinodului eparhial în 1874 de deputatul dr. Nicolae Oncu, însă acesta a fost respins pe motiv că proiectul „tinde a introduce mai multe inovațiuni și reforme în institutul nostru” și că, în consecință, el trebuie analizat pe componente „mult mai aprofundat” de Senatul bisericesc pentru teologie și de Senatul școlar pentru Preparandie.⁴⁶⁷

La Sinodul eparhial din 1883 a fost prezentat un nou regulament pentru Institutul Pedagogic-Teologic, elaborat de consistorialii arădeni cu un în urmă, însă nici acesta n-a fost supus dezbaterii sinodale, deoarece s-a dovedit a fi prea „voluminos”; dezbaterea aceluiași regulament a fost amânată pentru anul 1884 de același sinod diecezan, cu toate că chiar din anul școlar 1882/1883 Institutul a funcționat pe baza proiectului de regulament întocmit de consistoriali, proiect denumit *Regulament provizor pentru institutul pedagogic-teologic român ortodox din Arad*. În primele 33 de paragrafe, acel regulament provizoriu preciza scopul înființării institutului, desfășurarea și durata studiilor, limba de predare, examenele, răspunderile și drepturile dascălilor instituției, iar în ultimele 20 de paragrafe erau transcrise legile școlare aflate în vigoare. Acel regulament a rămas în vigoare și în anii școlari următori.⁴⁶⁸

Odată cu mutarea Institutului Pedagogic-Teologic în noul sediu, eveniment produs în anul școlar 1885–1886, devenise tot mai stringentă nevoia adoptării unui regulament școlar, demers invocat primordial chiar de corpul profesoral al celor două secții. Prin urmare, Conferința profesorală din 4/16 noiembrie

⁴⁶⁶ S.J.A.N.A., *Fond Episcopia Ortodoxă Română Arad. Acte școlare (IV)* dosar 72/1876, doc. Extras din Protocolul ședinței a IV-a a Consistoriului plenar ținut în Arad, la 3/15 septembrie, f. 45.

⁴⁶⁷ *Protocol despre ședințele Sinodului eparhial din dieceza română greco-ortodoxă a Aradului*, ținut în anul 1877, pp. 49–50.

⁴⁶⁸ T. Botiș, *op. cit.*, p. 551

1886, la care participase și episcopul Mețianu, stabilea o comisie de redactare a noului regulament, proiect care a și fost supus validării Consistoriului eparhial în același an. Noul act normativ s-a intitulat *Regulament pentru Institutul pedagogic-teologic român ortodox din Arad* și a fost aplicat până în anul 1894, când va fi adoptat un altul, doar pentru secția teologică. Noul instrument de organizare și funcționare a secției teologice din 1894 purta numele de *Regulament pentru despărțământul teologic de la seminarul român ortodox din Arad*, ocazie în care au fost adoptate și „Legile școlastice pentru elevii despărțământului teologic de la seminarul gr. ortodox român din Arad”, ambele acte fiind aprobate de Consistoriul eparhial.⁴⁶⁹

A existat mereu o preocupare susținută de unificare și uniformizare a planurilor de învățământ în cele trei dieceze eparhiale – Sibiu, Arad și Caransebeș – ale Mitropoliei de la Sibiu, fiind instituită în această direcție o comisie de lucru pentru elaborarea unui regulament de funcționare ale ambelor despărțăminte din Institutele Pedagogico-Teologice. În cazul Aradului, directorul Roman Ciorogariu, la 18 iunie/1 iulie 1911, opina pentru susținerea unui astfel de punct de vedere: „planurile de învățământ să fie uniforme pentru întreaga mitropolie, anume atât pentru institutele pedagogice, cât și pentru cele teologice și aceasta este chestiunea mai ardentă”, în consecință susținând adoptarea unui nou plan de învățământ, așa încât la viitoarea sesiune a Congresului Național Bisericesc să poată fi adoptat; o altă propunere a lui Roman Ciorogariu se referea la numărul disciplinelor, vizând „sporirea cursurilor teologice la 4 cursuri, căci în trei ani nu se poate prelucra întreg materialul teologic și să se facă și practică. Așa se întâmplă că elevii nu pot ajunge la o cultură generală teologică și devin preoți cu vederi înguste, cari nu pot rezista culturii generale streine ce dominează astăzi societatea” așa că se impunea în final o organizare unitară a celor trei institute teologice din întreaga mitropolie.⁴⁷⁰ O epistolă din 1/14 iunie 1917, pe care directorul Ciorogariu o adresa lui Ioan Lupaș la Sibiu, care pe atunci era protopop al Săliștei, confirmă afirmația anterioară, respectiv nevoia unui „plan de organizare a seminariilor noastre pentru o organizare unitară a educației clerului din mitropolie”, proiect conceput de corpul profesoral al secției de teologie

⁴⁶⁹ S.J.A.N.A., *Fond Roman Ciorogariu*, dosar 4, ff. 85–86; T. Botiș, *op. cit.*, pp. 119, 555.

⁴⁷⁰ Idem, dosar 22, ff. 307–308.

din Arad.⁴⁷¹ Proiectul aflat în dezbatere a fost definitivat în cele din urmă de profesorul dr. Lazăr Iacob.⁴⁷²

Măsurile preconizate vizau organizarea unitară, astfel încât „să înceteze separatismul diecezelor în privința aceasta”. De asemenea, regulamentul semnală numeroase dificultăți întâmpinate în cele trei școli teologice, precum: absența unui plan de învățământ, încărcarea normei didactice cu prea multe ore concomitent cu salariile necorespunzătoare normei didactice, inexistența unor biblioteci cu cărți și reviste de strictă specialitate, acceptarea admiterii unor elevi cu studii medii incomplete, absența unor cadre didactice de vocație și cu o profunzime spirituală remarcabilă, preocupate de formarea morală-duhovnicească a viitorilor preoți, însă mai presus de toate acestea se constata lipsa unei autonomii reale a celor trei institute clericale, din moment ce ansamblul problemelor ce le afectau în mod direct erau soluționate prin consistoriile eparhiale. În privința disciplinelor de învățământ, se solicita introducerea unor cursuri noi, precum filosofia, statistica bisericească, sociologia, după care propunea cinci catedre pentru studiile teologice. În situația disciplinelor pedagogice, regulamentul profesorului Roman propunea parcurgerea următoarelor materii: limba și literatura română, economia, igiena, insistându-se pe angajarea unor profesori de specialitate care să propună astfel de cursuri, fără să se mai apeleze la dascălii de teologie. Norma didactică propusă pentru fiecare profesor era de 10–12 ore săptămânal, deoarece se avea în vedere timpul suplimentar necesar studiului aprofundat și de informare proprie a fiecărui dascăl. În ce privește tipul de evaluare, regulamentul avea în vedere susținerea de colocvii după semestrul I și de examene riguroase la finele fiecărui an școlar; documentul sugera mai departe ca „studenții” să fie încadrați în trei categorii: ordinari, absolvenți ai 8 clase gimnaziale sau reale; ordinari, absolvenți ai 8 clase fără examen de maturitate sau absolvenți ai cursurilor pedagogice; extraordinari (cu pregătire

⁴⁷¹ Radu Ardelean, Lucian Giura, *Corespondența lui Roman Ciorogariu cu Ioan Lupaș*, în „Ziridava”, 2005, XXIV, Anexa 2, p. 22; Ioan Lupaș, *Corespondență. Scrieri primite (selecție) A-C*. Selecție, introducere și note alcătuite de Radu Ardelean, Lucian Giura, Sibiu, 2003, pp. 149–150.

⁴⁷² Lazăr Iacob, *Regulamentul învățământului teologic și a educației seminariale*, în „Telegraful român” din 1917 și în broșură (apărută la Sibiu, 1917, 100 p.); documentul a mai fost publicat și în „Anuarul Institutului Pedagogic-Teologic din Arad” pe anul școlar 1916–1917, Arad, 1917, pp. 46–69; Lazăr Iacob, *Reorganizarea învățământului teologic și a educației seminariale*, în „Biserica și Școala”, 1917, XLI, nr. 42, p. 337.

gimnazială incompletă). Fiecare categorie putea opta, în ordine, pentru parohii de clasele I, II, III. Un loc special îl reprezenta preocuparea pentru vocația preotească, sens în care se solicita înființarea de capele, mai multă aplecare spre rugăciune-lecturi religioase-împărtășanie-cultură umanistă, toate acestea având drept corolar pregătirea pentru hirotonire a viitorilor preoți.⁴⁷³

Secția teologică a Institutului Pedagogic-Teologic arădean, va funcționa în continuare separat din anul școlar 1919/1920, conform decretului nr. 12.903/1919 emis de Consiliul Dirigent, Resortul Cultelor și al Instrucțiunii Publice, până în anul 1927, purtând titulatura de *Școală Normală Greco-Ortodoxă Română din Arad*. În ședința din 17 mai 1927, Consiliul eparhial decreta ridicarea Institutului Teologic la statutul de Academie Teologică cu patru ani de studiu. Odată cu unificarea școlii teologice cu Preparandia, conducerea Institutului Pedagogic-Teologic i-a fost încredințată inițial preotului Ioan Rusu (1876–1881). Instituția va funcționa în aceeași clădire construită în anul 1876, situată lângă biserica episcopiei, primul său manager fiind, după cum am afirmat, Ioan Rusu, pe atunci catihet al școlii, iar din anul 1860 preot paroh al Aradului. Acesta va coordona întreaga activitate a institutului până la pensionare, în 1881. Al doilea director al institutului a fost preotul Vasile Mangra (1881–1882), conducerea fiindu-i încredințată doar pentru un singur an școlar, altfel spus acesta a beneficiat de un statut de interimat. Vasile Mangra a rămas în istoria școlii printr-o severitate exagerată în ce privește disciplina cursanților, chiar dacă scopul demersului lui viza înlăturarea celor lipsiți de vocație preotească. Astfel, în anul școlar 1882/1883 propunea eliminarea a 15 elevi, însă Consistoriul eparhial considerând măsurile sale prea exagerate, la 3/15 septembrie 1883 dispunea înlăturarea sa de la conducerea Institutului, numindu-l la cârma școlii pe protopopul Constantin Gurban.

Vasile Mangra va rămâne pe mai departe profesor în Institutul Teologic în care va preda *Dreptul bisericesc* și *Istoria bisericească*. Constantin Gurban (1883–1884) va ocupa această funcție de conducere tot un singur an școlar, întrucât în vara anului 1884 va fi ales deputat în cercul electoral Iosășel pe o platformă politică liberală, fiind nevoit la începutul lunii septembrie a acelui an să părăsească nu doar direcțiunea, ci și catedra. Următorul director a fost

⁴⁷³ Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu. 1786–1986*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Eparhiale, 1987, pp. 121–122.

Paul Tempea (1884–1885), asesor consistorial și parohial din Toracul Mare, care a ocupat catedra didactică rămasă vacantă după plecarea protopopului Gurban. În realitate, în anul școlar 1884/1885 conducerea instituției a fost coordonată de episcopul Mețianu, doar în absența temporară a înaltului ierarh problematica directorială era asigurată de Tempea. Către finele acelui an școlar, Tempea a renunțat atât la catedră, cât și la conducerea Institutului.⁴⁷⁴ Desele schimbări de la conducerea Institutului l-au determinat pe episcop și Consistoriul diecezan să opteze pentru persoane cu multă experiență și notorietate în învățământ, considerându-se la acea vreme că profesorul de limbă și literatură română de la Liceul de stat din Arad Iosif Ioan Goldiș ar fi cel mai nimerit să preia acea funcție managerială. Preluându-și noua funcție, acesta va imprima în instituție un nou climat echilibrat și judicios în viața didactică și administrativă, după metodele pedagogice din școlile occidentale. Totuși, directorul Goldiș n-a fost înțeles de corpul profesoral și nici de Biserică, generându-se în institut numeroase dezordine și chiar conflicte. În fapt, Iosif Goldiș va fi în cele din urmă izolat din cauza regulamentului de „castă” al școlii, fiind nevoit să-și înainteze demisia în 24 decembrie 1886, conducerea fiind preluată iarăși de episcopul Mețianu.⁴⁷⁵

La debutul anului școlar 1887/1888 a fost numit director-provizoriu asesorul consistorial Augustin Hamsea (1887–1901). Sinodul eparhial arădean din anul 1890 a pus capăt definitiv deselor schimbări de director, numindu-l definitiv pe Hamsea pentru ambele secții, cea teologică și cea pedagogică.⁴⁷⁶ Odată cu alegerea lui Iosif Ioan Goldiș în scaunul episcopal al Aradului, act produs în anul 1899, au survenit o serie de modificări atitudinale și normative privind competențele directorului. Reacțiile veneau din partea oamenilor politici ai timpului, iar răspunsurile din partea institutului și scaunului episcopal. Spre pildă, în sinodul eparhial din 21 aprilie/4 mai 1900, Ioan Rusu Șirianu, la acel timp redactor al ziarului „Tribuna Poporului” din Arad, provoca o interpelare referitoare la cumulul de funcții al arhimandritului Augustin Hamsea, director al institutului și în același timp egumen la Mănăstirea Hodoș-Bodrog. Sinodul încredințează soluționarea problemei episcopului, care trebuia să ia în considerație

⁴⁷⁴ Virgil Molin, *Preoții Tempea din Banat*, în „Mitropolia Banatului”, 1967, XVII, nr. 2, pp. 93–95.

⁴⁷⁵ P. Vesa, *Episcopia Aradului...*, pp. 169–170.

⁴⁷⁶ *Protocolul despre ședințele Sinodului eparhial din dieceza română greco-orientală a Aradului, ținute în anul 1890*, Arad, 1890, p. 17.

dispozițiile canonice.⁴⁷⁷ Episcopul Goldiș n-a reușit să formuleze un răspuns, căci omul politic și de cultură Ioan Rusu Șirianu îl va interpela din nou, în 1901, în cadrul unei ședințe sinodale în legătură cu rezolvarea cazului Hamsea. Episcopul a replicat corect la noua provocare, afirmând că Părintele Arhimandrit Augustin Hamsea a ales postul de egumen al Sf. Mănăstiri Hodoș-Bodrog și va pune la dispoziția conducerii eparhiale funcția de director al Seminarului Teologic-Pedagogic abia după ce se vor clarifica toate problemele administrative.⁴⁷⁸ În fapt, episcopul, ținând cont de dispozițiile canonice, i-a transmis egumenului ca în termen de opt zile să adopte decizia pentru care va opta. În final Hamsea a acceptat retragerea la mănăstire, astfel că la 1 august 1901 acesta a predat oficiul de director lui Roman Ciorogariu (1901–1917). Inițial, Ciorogariu a fost numit doar director interimar într-o ședință sinodală din 21 iunie/4 iulie 1901. Noul episcop diecezan Ioan Papp, optând pentru o întărire materială și disciplinară a Institutului, „a instrucțiunii și a creșterii religioase-morale”, în ședința a III-a a Consistoriului din 1903 l-a numit pe profesorul Ciorogariu director definitiv.⁴⁷⁹ Un om de o excepțională valoare cultural-profesională și cu veleități jurnalistice, profesorul Ciorogariu deținea demnitatea de director și cea de redactor al revistei *Biserica și Școala*, precum și calitatea de colaborator constant al gazetei *Tribuna* din Arad. La început, atunci când a preluat conducerea Institutului, climatul interior al școlii era frământat de agitații și neliniști, provenite din inconsecvențele manageriale ale antecesorilor. În consecință, Ciorogariu va proceda la depășirea stării de încordare din climatul intern al școlii printr-o serie de proiecte ce vizau condițiile din internat, apoi derularea în condiții optime a procesului educativ, instituind o atmosferă de echilibru și încredere în rândul corpului didactic. Apoi, se va angaja în activitatea de stimulare a *Societății de lectură* a studenților, pentru ca sub bagheta sa să se editeze și primul număr al anuarului școlar (1906–1907), apărut la Arad sub egida Editurii Diecezane, proiect care va fi menținut în continuare an de an. La sugestia acestui distins om de școală, în anuarele următoare vor fi publicate în mod obligatoriu câte un studiu științific.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ *Ibidem*, din anul 1900, p. 61.

⁴⁷⁸ *Ibidem*, 1901, p. 64.

⁴⁷⁹ S.J.A.N.A., *Fond Roman Ciorogariu*, dosar 9, f. 45.

⁴⁸⁰ Victor Stanciu, *Științele naturale și dragostea pentru natură*, în „Anuarul Institutului Teologic Pedagogic Român Arad” (în continuare A.I.T.P.R.A) pe anul școlar 1908–1909”, Arad, 1909.

Roman Ciorogariu a condus Institutul Teologic din Arad în anii grei ai Primului Război Mondial, însă beneficiind de sprijinul constant al enoriașilor va reuși în acea perioadă să asigure funcționarea relativ acceptabilă a instituției din punct de vedere material. În acest sens, a creat două fonduri speciale, încă din primii ani de la instalarea sa la conducerea școlii; încă din anul școlar 1902–1903 va stopa practica mai veche, ca o obișnuință, de plată ulterioară a medicamentelor folosite de elevi în situațiile de boală. Direcțiunea percepea de la fiecare cursant câte trei coroane anual, iar din economiile acestei taxe a fost creat un fond sanitar, Apreciind asemenea inițiativă, Consistoriul diecezan a hotărât și, concomitent, l-a autorizat pe Ciorogariu⁴⁸¹ să preleveze câte cinci coroane de elev anual pentru respectivul fond, considerându-se că prin această majorare se puteau crea rezerve financiare chiar și pentru ridicarea unei infirmerii în institut.⁴⁸² Ieromonahul Ciorogariu, odată numit director definitiv, s-a adresat sinodului eparhial în sensul adoptării unei hotărâri privind obligativitatea absolvenților în Teologie de a susține și un „examen pedagogic”, astfel încât aceștia să poată suplini și la catedră în absența învățătorului. Inițiativa a fost benefică, mai cu seamă în vremea războiului, când locul învățătorului mobilizat pe front a fost preluat de preotul rămas acasă, situație întâlnită în multe comune bisericesti în care școala a avut mai puțin de suferit din acest punct de vedere.⁴⁸³ Concret, la 5/18 mai 1916, în plin teatru de război, Ciorogariu se adresa consistoriului printr-o astfel de solicitare justă și oportună: „să fie clerici, care obțin diplomă de învățători, să fie absolviți de taxa de 20 coroane pentru diplomă, din motiv că ei fac examen în interesul bisericii, ca școalele să nu rămână fără învățători”.⁴⁸⁴

Coordonând o comisie nominalizată de Consistoriul mitropolitan, în octombrie 1919 Ciorogariu și-a pus pecetea pe adoptarea unui *Regulament pentru organizarea învățământului în școalele populare*, act normativ care va fi votat în sesiunea Congresului Național Bisericesc al Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei, întrunit la Sibiu în acel an. Tot în calitatea sa de director, Ciorogariu a identificat o serie de metode de îmbunătățire a condițiilor de hrană a elevilor

⁴⁸¹ Horia Petra Petrescu, *Episcopul Roman Ciorogariu*, în „Transilvania. Buletin de tehnică a culturii”, Sibiu, 1936, an 67, nr. 1, ianuarie-februarie, pp. 6–7.

⁴⁸² T. Botiș, *op. cit.*, p. 645.

⁴⁸³ Roman Ciorogariu, *Zile trăite...*, p. 339.

⁴⁸⁴ S.J.A.N.A., *Fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Acte școlare (IV)*, dosar 5/1916, f. 1.

în internatul școlii, organizând în acest scop o gospodărie proprie a institutului. A fost nu numai un director și pedagog strălucit, ci și un priceput organizator și administrator al vieții interne din școală, contribuind la elaborarea unor normative pentru funcționarea firească a rețelei școlare a episcopiei arădene, pentru ca, în anul 1916, să elaboreze și *Normele pentru organizarea învățământului practic în școala normală*. După 37 de ani de activitate didactică, din care 16 ani de directorat, la sfârșitul anului școlar 1916/1917 Ciorogariu a fost desemnat în calitate de președinte vicar al Consistoriului ortodox român de la Oradea, părăsind conducerea Institutului Teologic-Pedagogic din Arad într-o vreme tulbură când școlile din episcopie erau tot mai monitorizate de comisarii guvernamentali.⁴⁸⁵

La conducerea acestei prestigioase instituții de învățământ a urmat dr. Iosif Iuliu Olariu (1917–1918), sosit de la Caransebeș și funcționând aici doar un singur an în condiții deosebit de grele ale războiului, dar fără să-și poată pune amprenta în vreun fel asupra școlii. Ședința plenară a Consistoriului eparhial din 16/29 august 1917 l-a ales director și profesor pe catedra rămasă vacantă pe protosinghelul dr. Iosif Iuliu Olariu, sosit în Arad din aceeași funcție pe care a deținut-o la Institutul caransebeșean. Între anii 1918–1927, postul de director al institutului arădean a fost ocupat de Teodor Botiș până la 1 septembrie 1919 ca director-provizoriu, iar de la acea dată ca director definitiv. Acesta va continua eforturile de modernizare ale școlii începute de Roman Ciorogariu, de continuare a editării *Anuarului* instituției, făcând din el o adevărată oglindă a școlii în toată plenitudinea sa. Profesorul dr. Teodor Botiș și-a început mandatul directorial în condiții excepționale, într-o zonă în care nu ajunseseră trupele armatei române, unde mentalul colectiv era controlat de „banditismul și asociațiile gardei secuiești și bolșevice asupra populației române în teritoriul neocupat. În acest timp de nesiguranță și teroare, profesorii și elevii au trăit într-o agitație și spaimă continuă.”⁴⁸⁶ În perioada deosebit de precară a anilor 1917–1921, Teodor Botiș a identificat și cheltuit judicios minimele resurse pentru perpetuarea revistei *Biserica și Școala*, dar a avut și chibzuința de a asigura apariția

⁴⁸⁵ Roman Ciorogariu, *op. cit.*, pp. 118–119; Vasile Popeangă, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale. 1807–1948*, Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române Arad, 2006, p. 243.

⁴⁸⁶ A.I.T.P.R.A., Arad, 1919, p. 3.

monumentalei monografii a Preparandiei și a Institutului Teologic din Arad, o sursă documentară nesecată până astăzi. După transformarea Institutului Teologic în Academie Teologică (1927), Botiș a rămas aici în demnitatea de rector până în anul 1938 când, la 1 octombrie s-a pensionat.

În cadrul Episcopiei Aradului a existat dintotdeauna preocuparea pentru constituirea unui fond de carte, atât de necesar pregătirii corpului didactic și al cursanților, dar, în același timp, și un interes special pentru tipărirea unor publicații proprii, în care să fie oglindite rezultatele cercetărilor de specialitate din institut, precum și creații culturale ale intelectualității din întreaga eparhie sau mitropolie. În 29 martie 1840, prin intermediul *Gazetei Transilvaniei*, arhimandriții Patrichie Popescu și Ghenadie Popescu publicau un însuflețitor apel pentru crearea unui fond de carte destinat bibliotecii Institutului Teologic. Apelul făcea trimitere la bunăvoința unor donatori care-și conștientizau dimensiunea de înnobilare culturală a tinerilor studioși.⁴⁸⁷ Apelul a fost reluat în paginile aceleiași reviste în anul 1842, pentru ca din anul următor să înceapă a fi publicate mulțumirile pentru cărțile deja donate. Dacă înaintea publicării primului apel din 1840, biblioteca avea în fondul propriu 29 titluri de carte, din care 4 „dăruite de străini”⁴⁸⁸, după difuzarea lui de către cei doi clerici, la 2 august 1840 fondul de carte însemna deja 112 titluri, iar suma adunată într-un fond special însemna 20 fl. și 50 coroane.⁴⁸⁹ La 26 februarie 1860, arhimandritul Patrichie Popescu reorganiza și inventaria fondul de carte, pentru ca înaintea plecării sale la Carloviț să facă o donație care cuprindea o serie de manuscrise (*Teologia morală*, *Teologia pastorală*, *Alexandria*)⁴⁹⁰, precum și o serie de cărți din biblioteca personală (*Învățătura Teologicească*, *Ordo judiciaris*, *Prolegomena Philosophiae Practicae*)⁴⁹¹. Fondul de carte s-a îmbogățit continuu cu lucrări teologice, morale, pedagogice, până la lucrări de medicină, istorie, gramatică, stilistică și filosofie, astfel încât la 27 noiembrie 1847 biblioteca inventariase deja 283 de cărți (74 românești, 20 germane, 10 maghiare, 54 sârbești, altele

⁴⁸⁷ S.J.A.N.A., *Colecția de documente*, dosar 103, fila 1.; acest apel a fost publicat și de T. Botiș, *op. cit.*, p. 641.

⁴⁸⁸ *Ibidem*.

⁴⁸⁹ Dan Lăzărescu, D. Demșea, *Documente despre biblioteca Preparandiei arădene*, în „Aradul Cultural”, 1995, II, nr. 1, p. 42.

⁴⁹⁰ Vasile Popeangă, Eduard I. Găvănescu, Victor Țărcovnicu, *Preparandia din Arad*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1964, p. 19.

⁴⁹¹ D. Lăzărescu, D. Demșea, *op. cit.*, p. 43.

în latină, franceză și italiană), precum și 48 de titluri de manuscrise (28 românești, 8 maghiare, 8 germane, 2 sârbe și 2 latine), într-un total de 339 de cărți și manuscrise.⁴⁹² Pe lângă donațiile de carte, fondul bănesc al bibliotecii s-a îmbogățit în timp printr-o serie de contribuții bănești benevole provenite de la diverși particulari (învățători, cantori bisericești, capelani, preoți, negustori, protopopi, autori de carte, profesorii și elevii institutului), astfel că la 8 octombrie 1844 se înstituisse o fundație cu un sold de 43 fl., destinat fondului documentar al bibliotecii.⁴⁹³

Evenimentele revoluționare de la 1848–1849 au provocat consecințe nefaste atât asupra Institutului Teologic, care și-a închis porțile, cât și asupra fondului de carte al bibliotecii. O bună parte din fondul de cărți nu s-a mai regăsit în bibliotecă, deoarece fie au fost împrumutate, dar n-au mai fost returnate de către elevi, căci între timp fuseseră hirotoniți, fie din cauza mutării bibliotecii în locații succesiv inadecvate, așa că multe dintre volume s-au pierdut sau au fost distruse. Preotul Petru Rațiu, în anul școlar 1852/1853, întocmea un nou inventar al bibliotecii în care figurau 385 de cărți.⁴⁹⁴ Începând cu anul școlar 1885/1886, biblioteca Institutului Teologic s-a contopit cu cea a Preparandiei, formând „Biblioteca seminarului greco-ortodox român din Arad”, al cărui prim inventar a fost realizat de Vasile Mangra. La intervenția acestuia, Academia Română a contribuit efectiv la îmbogățirea fondului de carte prin donarea Analelor sale.⁴⁹⁵ Îmbogățirea și diversificarea fondului de carte cu noi titluri devenise o preocupare susținută chiar a sinodului eparhial, care, într-o ședință din anul 1901, în urma solicitării deputatului dr. Nicolae Oncu și a arhimandritului Vasile Mangra, împuternicea Consistoriul eparhial „să studieze și să reguleze chestia bibliotecii de la Institutul teol. ped. și în special să-i dea toată sollicitudinea prin procurarea și augmentarea de cărți”, iar inventarierea tuturor volumelor și a bunurilor existente în bibliotecă să se realizeze an de an.⁴⁹⁶ Grație griii continue a directorului Ciorogariu, fondul de carte al bibliotecii a

⁴⁹² *Ibidem*, p. 48.

⁴⁹³ T. Botiș, *op. cit.*, p. 642.

⁴⁹⁴ Constantin Gurban, *Raportu despre starea bibliotecii Institutului teologic arădean*, în „Speranța”, 1869, I, nr. 2, din 15/27 februarie, p. 15.

⁴⁹⁵ S.J.A.N.A., *Fond Episcopia ortodoxă română Arad. Acte școlare (IV)*, dosar 369/1884, doc. 3910, dosar 140/1885, doc. 3138/432.

⁴⁹⁶ *Protocolul despre ședințele Sinodului eparhial din dieceza română greco-orientală a Aradului*, ținut în anul 1901, Arad, 1901.

sporit anual ca număr de opuri și de volume, astfel că în anul școlar 1912/1913 se inventariase un volum total de 4.649 de cărți. De asemenea, biblioteca dispunea și de un important fond de manuscrise literare și istorice din „epoca luminilor”, marea majoritate datate în secolul al XIX-lea, între care se regăseau câteva copii din opera istorică a lui Gheorghe Șincai și Samuil Micu, precum și o serie de traduceri de reală valoare istorică semnate de Ioan Barac.⁴⁹⁷

La Arad, intelectualitatea grupată în jurul episcopiei simțea nevoia editării unui organ de presă. Astfel, înainte să apară revista oficială a eparhiei, aceștia au tipărit revista *Speranța* (1869–1872), care era de fapt periodicul *Societății de lectură* a cursanților de la secția teologică. Revista era singura și cea dintâi „foaie literară și bisericească” a românilor ortodocși din Ungaria și Ardeal, „rodul cel mai de seamă al activității Societății”.⁴⁹⁸ Publicația avea ca prim scop cultivarea simțului răspunderii față de înalta misiune ce le revenea tinerilor teologi, viitorii preoți de mai târziu: „preoțimea noastră nu e permis a fi inferioară în cultură celorlalți...”.⁴⁹⁹ Episcopia își exprimase intenția înființării unei publicații oficiale a eparhiei, hotărând suspendarea revistei *Speranța*, anunț transmis încă de la ultimul număr al apariției revistei studenților-teologi, respectiv din 15 iunie 1872.⁵⁰⁰ Locul revistei *Speranța* va fi ocupat de o altă revistă bisericească, revista *Lumina*, organul de presă oficial al eparhiei române a Aradului, care la rândul ei, ca și *Speranța*, a avut o viață editorială de scurtă durată, doar de trei ani, dar care nu a rămas fără consecințe notabile pentru o întreagă generație de preoți.

În cadrul Institutului din Arad admiterea elevilor-privatiști a debutat în anul școlar 1842–1843, la început manifestându-se rezerve serioase asupra calității acestui tip de învățământ, însă mai ales în perioada războiului numărul privațiștilor a crescut simțitor, în special din dorința tinerilor de a eluda recrutarea pentru front. Profesorul Avram Sădean, cu prilejul aniversării centenarului Preparandiei de la Arad, eveniment desfășurat în 3/16 noiembrie 1912, a prezentat o comunicare intitulată „Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei

⁴⁹⁷ P. Vesa, *Învățământul Teologic ...*, p. 288.

⁴⁹⁸ Gh. Ciuhandu, *Începuturile publicisticii bisericești de la Arad. 1869–1871*, Arad, 1937, pp. 8–17.

⁴⁹⁹ Onisifor Ghibu, *Ziaristica bisericească la Români. Studiu istoric*, Sibiu, 1910, p. 60.

⁵⁰⁰ Iulian Negrilă, *Presa literară românească. 1869–1944*, Arad, 1999, p. 51; T. Botiș, *op. cit.*, pp. 615–639.

noastre”, lucrare publicată și sub formă de broșură cu același titlu (Arad, 1912, 32 p.), fiind rezultatul unor cercetări serioase de arhivă la Viena, Budapesta și Carloviț. Tot cu acel prilej, profesorul Sădean a fost catalizatorul inițiativei creării unui „Fond centenar al absolvenților” de la Preparandia din Arad, cu menirea de a asigura stipendii fiilor de învățători ce urmau să studieze în institut. În anul 1913, același profesor publica volumul „Date nouă despre Gheorghe Lazăr”, în urma vânzării acelei tipărituri venitul încasat fiind donat, ca model de exemplu, noului fond creat în Preparandie. La sărbătoarea centenarului, alocuțiunea directorului Roman Ciorogariu în fața asistenței, un curs magistral bine structurat și argumentat, l-a impresionat chiar și pe episcopul Caransebeșului, dr. Elie Miron Cristea care, la rândul său, avea să consemneze laudativ: „Prea cucernice Domnule Director! Am cetit cu deosebită plăcere frumosul discurs de la festivitățile din Arad [...]. După atâtea discursuri ce le auzi la noi, cu fraze goale, îți cade așa bine să mai auzi, sau cetești, ceva ce are miez, fie istoric, fie științific [...]. Cu arhierescă binecuvântare Caransebeș, 6 noiembrie 1912. Dr. Miron Cristea episcop”.⁵⁰¹

Pe tot parcursul ostilităților Primului Război Mondial toate imobilele Institutului arădean au fost disponibilizate Ministerului de Război, în special Crucii Roșii, fiind utilizate drept spații destinate spitalului militar. În acest context, conducerea instituției de învățământ a fost nevoită să identifice alte locații pentru procesul instructiv-educativ și pentru componenta aplicativă a formării viitorilor teologi. Prin urmare, au fost improvizate patru săli de clasă în incinta sediului Consistoriului diecezan, amplasat atunci pe strada Batthyányi, unde, cu ore reduse, erau susținute în cursul dimineții prelegerile secției pedagogice, iar după-amiaza cele ale secției teologice, în vreme ce școala de aplicație își desfășura activitatea în casele parohiale de lângă catedrală. Pentru anul școlar 1915/1916, prin ordinul ministerial nr. 1473/1916, durata cursurilor a fost redusă la nivelul datei de 15 aprilie, fapt care a impus ca întreg procesul de învățământ, curricula disciplinelor și examenele ordinare și finale să fie încheiate până la acea dată.⁵⁰² Din cauza stării de război și a ocupării spațiilor școlare, inclusiv internatul, probleme speciale au fost întâmpinate de elevii interniști, precum și de către elevii externi, situația devenind tot mai agravantă

⁵⁰¹ S.J.A.N.A., *Fond Roman Ciorogariu*, dosar 3, f. 1912.

⁵⁰² A.I.T.P.R.A., pe anul școlar 1915–1916, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1916, p. 3.

din pricina creșterii cuantumului chiriei, pricinuită de inflație și de creșterea galopantă a prețurilor. Tot în acel an școlar, tinerimea teologică arădeană și-a organizat și coordonat întreaga activitate a „Societății de lectură a despărțământului teologic”, societate fondată la 18 septembrie 1915 sub conducerea profesorului dr. Lazăr Iacob, avându-l ca președinte pe Ioan Clopoțel, student în anul III. O asemenea societate cultural-muzicală, de-a lungul întregului an școlar, a desfășurat 16 ședințe periodice, dintre care una de constituire, una administrativă, o alta festivă și 13 ședințe literare.⁵⁰³

Între dascălii mobilizați pe front ai acestui institut îi amintim pe profesorii Avram Sădean (cu merite incontestabile în istoriografie) și Alexandru Bogdan, de la secția pedagogică, ambii căzuți pe front în anul 1914, precum și pe profesorul Trifon Lugojanu, mobilizat și el pe front în anul 1917. Profesorul Sădean a fost rănit mortal de trei gloanțe de mitralieră la 18 octombrie 1914 pe frontul Galiției, în bătălia de la Przemyśl, știrea morții fiindu-i comunicată directorului Ciorogariu printr-o carte poștală de preotul militar Gheorghe Risto.⁵⁰⁴ Inițial, începerea anului școlar 1914/1915 a fost fixată pentru ziua de 19 august/1 septembrie, însă starea de război a împiedicat respectarea acelui termen, „deoarece deodată cu izbucnirea războiului toate localele institutului nostru incluzive internatele au fost ocupate de miliție pentru transitul trupelor dirijate de aici pe câmpul de războiu”.⁵⁰⁵ Ministerul de resort propunea închirierea altor spații din oraș pentru desfășurarea procesului de învățământ, cheltuieli imposibil de suportat de către consistoriu sau de către elevi. După un schimb de spații cedate de institut armatei, a putut debuta începerea anului școlar abia în 16/29 septembrie 1914, elevii secției teologice putând fi cazați, într-o primă fază, în totalitate în internatul școlii. Semestrul I s-a întins doar până la 2/15 decembrie 1914 din pricina creșterii numărului de răniți și a solicitării garnizoanei din Arad de transformare a spațiilor aferente institutului în spital militar. În consecință, s-a decis „înghețarea” anului școlar pe termen nelimitat, circa 110 elevi ordinari de la ambele despărțăminte oferindu-se benevol la îngrijirea răniților din spitalele arădene. Cu toate acestea, direcțiunea institutului a decis ca elevii-teologi să-și pregătească singuri materia, în aceeași manieră ca și privaștii, ceea ce a făcut

---

⁵⁰³ *Ibidem*, p. 33.

⁵⁰⁴ *Idem*, pe anul școlar 1914–1915, pp. 5–6.

⁵⁰⁵ *Ibidem*, p. 39.

ca examenele finale de sfârșit de an să fie susținute în perioada 1–3/16–18 iunie 1915 în cazul elevilor ordinari, iar pentru privațiști în ziua de 4/17 iunie 1915.⁵⁰⁶ Cu toate privațiunile întâmpinate, în întreaga perioadă a războiului institutul arădean și-a continuat procesul didactic cu mici sincope de scurtă durată, dar care au fost depășite prin studiu individual de către elevi.

În anul școlar 1916/1917, întreaga activitate instructiv-educativă a Institutului din Arad s-a desfășurat în patru săli de clasă improvizate, solicitându-se chiar de către mitropolitul Mangra ca elevii Institutului Andreian din Sibiu, din pricina războiului, să fie găzduiți în Institutul de la Arad. Situația nu a putut fi posibilă, oferindu-se găzduire doar celor de la secția pedagogică sibiană, iar elevii de la secția teologică fiind strămutați la Oradea. În anul 1916–1917 asistăm la o împovărare a populației Aradului din cauza așa-zisului „împrumut de război”, efort financiar la care profesorii Institutului au participat cu 9.000 coroane la cel de-al 5-lea demers de împrumut al statului, iar la cel de-al 6-lea cu 11.700 coroane. De Crăciunul anului 1917, elevii seminariști au donat 55 coroane pentru sprijinul soldaților spitalizați în localitate, la care s-a mai adăugat gestul voluntar al tinerilor seminariști de îngrijire a răniților încartiruiți în sălile institutului.⁵⁰⁷ Tot în același an, din cauza inflației exorbitante, corpul profesoral a beneficiat de o majorare a salariului de bază cu 40% din bugetul consistorial, efort susținut și pentru personalul didactic aflat în pensie. Acel an școlar a debutat sub auspicii grele, cauzate de război și de susținerea frontului, de creșterea inflației și de neputința întreținerii interniștilor și privațiștilor în Arad, de mobilizarea pe front a multor elevi de la secția pedagogică, de retragerea unora dintre aceștia pentru a practica suplinirea în școlile rurale etc. Sub premisa că anul școlar nu va fi afectat, procesul de învățământ ar fi urmat să se deruleze pe două semestre, perioada dintre 1 septembrie – 31 ianuarie semestrul I și de la 1 februarie până în 30 iunie semestrul al II-lea.⁵⁰⁸ Pentru acel an școlar regăsim următoarea încadrare și normare didactică: dr. Roman R. Ciorogariu (7 ore/săptămână), după cum urmează: Omiletica (2 ore), Omiletica seminar (2 ore), Pastorală (3 ore); prof. dr. Iustin Suciș (14 ore/săptămână), după cum urmează: Studiul biblic (6 ore), Exegeză (4 ore), Studii pedagogice (4 ore); prof. dr. Teodor Botiș

⁵⁰⁶ *Ibidem*, p. 52.

⁵⁰⁷ *Idem*, pe an școlar 1916–1917, p. 45.

⁵⁰⁸ *Ibidem*, pp. 46–47.

(13–14 ore/săptămână), după cum urmează: Morală (3 ore), Teologie fundamentală și Dogmatica (4–5 ore), Liturgica (3 ore), Catehetica (2 ore), Constituția (anul II, 1 oră); prof dr. Lazar Iacob (12–13 ore), după cum urmează: Istoria bisericii universale și Istoria bisericii române (5 ore), Drept bisericesc (5–6 ore), Limba română (2 ore). Studiul Economiei rurale (1 oră), Igieniei (1 oră), Cântării bisericești (2 ore) și Tipicului (1 oră) au rămas neschimbate, ca și în anul precedent.⁵⁰⁹ Efectiv, anul școlar a demarat pe 18 septembrie/1 octombrie 1916, în urma ordinului ministrului Béla Jankovich cu nr. 1061/15/1916. Din cauza pauperizării tot mai accentuate, mulți elevi seminariști au fost stipendiați din fondul consistorial și din diverse fonduri particulare (avem în vedere 15 elevi-teologi).

În anul școlar 1917/1918, la secția teologică din Arad, în cursul I au fost înscriși 18 elevi la zi și un singur privatist, la cursul II erau înscriși 21 de elevi și un privatist, iar la cursul III doar 20 de elevi.⁵¹⁰ Precizăm că sediul institutului, cât și internatele celor două secții au fost în întregime destinate spitalului militar în acel an. Până la finele lunii noiembrie 1917, institutul a funcționat într-o casă particulară, unde dimineața se desfășurau cursurile secției pedagogice, iar după-amiaza cele ale secției teologice. Din decembrie 1917, institutul și-a schimbat locația de funcționare în sediul Școlii civile de fete, unde a rămas până la sfârșitul anului școlar, precum și în anul școlar următor. Fiind ocupate internatele Institutului în ultimii doi ani de război, elevii au trebuit să-și identifice diverse gazde particulare cu chirie în oraș, fapt care a determinat retragerea unora dintre aceștia. În condițiile în care prețurile explodaseră la produse și servicii, o parte dintre elevii-interniști strămutați la diverse gazde au fost stipendiați din „Fundațiunea Teodor Papp”, „Fundațiunea Balla”, „Fundațiunea Negrean”, „Fondul Tinerimii”, „Fundațiunea Elena Blita”. Biblioteca institutului n-a putut să funcționeze în întreg anul școlar 1917/1918, spațiul acesteia fiind și el destinat nevoilor armatei. Atunci, directorul bibliotecii era profesorul Nicolae Mihulin, cel care primise drept donație întreaga bibliotecă personală a defunctului Avram Sădean. Institutul arădean beneficia de existența a trei săli muzeale – Muzeul fizical, Muzeul de naturale și geografie, Muzeul colecțiunii numismatice (cu 90 monede de argint, 340 monede de aramă, 20 monede

⁵⁰⁹ *Ibidem*, pp. 48–50.

⁵¹⁰ *Idem*, pe anul școlar 1917–1918, pp. 20–22.

de nichel și 19 bancnote imperiale) – avându-l ca și custode pe profesorul Silviu Beșan, însă în perioada teatrului de război cele trei spații muzeale n-au beneficiat de vreun sprijin de îmbogățire cu noi piese.

Palatul seminarial a rămas în continuare sub comanda armatei, sălile de clasă ca și internatul fiind utilizate drept sediu al popotei ofițerilor și cu destinație de spital militar. Înscrierile la secțiunea teologică s-au efectuat în 2/15 septembrie 1917, iar deschiderea propriu-zisă a noului an școlar s-a produs în 15/28 septembrie 1917 prin intonarea unei rugăciuni de către profesor dr. Teodor Botiș și diaconul dr. Lazar Iacob. Primul semestru a trebuit să-și scurteze durata, fie din lipsa alimentelor, fie din lipsa combustibilului de încălzit și iluminat, astfel că în perioada 2/15 decembrie 1917 până la 2/15 februarie 1918 elevii au beneficiat de vacanță forțată.⁵¹¹ În structura corpului profesoral din noul an școlar s-au produs o serie de modificări. Primordial, alegerea ca vicar episcopal la Oradea a directorului Roman R. Ciorogariu și transferarea pe același post a directorului caransebeșean Iosif. I. Olariu. Mai apoi, numirea ca profesor-netitular a protoprezbiterului Mihaiu Păcățean pe orele de Administrație bisericească. Dată fiind mobilizarea pe front a profesorului Trifon Lugojanu, pe catedra de Tipic, Cântare bisericească și Muzică instrumentală au fost încadrați temporar dr. Lazar Iacob și Aurel Cosma, ultimul fiind elev din cursul III de teologie. O altă modificare în încadrarea cu personal a institutului s-a efectuat în cazul studentului budapestan în filosofie Damaschin Ionovici, cel care trebuia să susțină disciplina limbă română și germană din institut.⁵¹² Conform unei decizii a Consistoriului diecezan cu nr. 4170/1917 s-a dispus translatarea întregului institut în corpul Școlii civile de fete din Arad, situație care a rămas valabilă și în întreg anul 1918, așa cum am afirmat anterior. Starea instruirii și educației în institut în anul școlar 1917–1918 a fost una satisfăcătoare, fiind marcată de o serie de curențe ale planului de învățământ (elaborat după necesitățile și posibilitățile momentului, respectiv fără profesori titulari la Limba română, Tipic, Cântare bisericească și Muzică, discipline acoperite cu profesori suplinitori) și nu după cerințele principiilor pedagogice. Se impunea tot mai acut nevoia elaborării unui nou plan de învățământ, întins pe durata a patru ani. Examenle de corigență și cele amânate la despărțământul teologic au fost

---

⁵¹¹ *Ibidem*, p. 3.

⁵¹² *Ibidem*, p. 4.

programate pentru ziua de 2/15 octombrie 1917, fiind prezidate de profesorul Vasile Goldiș, asistat de comisarul ministerial dr. Brenndörfer János, iar cele de la sfârșit de an erau planificate de obicei în lunile mai-iunie.⁵¹³

În conformitate cu anunțul din Anuarul Institutului pentru anul școlar 1918/1919, la 20 august/2 septembrie erau planificate examenele de corigență și cele amânate din varii motive, iar în 21 august/3 septembrie erau stabilite înscrierile, pentru ca în ziua de 23 august/5 septembrie să fie fixată deschiderea propriu-zisă a anului școlar. Taxele de înscriere la institut pentru ultimul an de război au fost următoarele: didactrul (20 coroane pentru cei din Dieceza Aradului, iar pentru provenienții din alte dieceze, 40 coroane), fondul imobiliar (17 coroane), fondul regnifugar de pensionare (20 coroane), fondul bibliotecii (3 coroane), fondul de tipărituri (6 coroane), fondul sanitar (5 coroane), fondul pentru *Societatea de lectură* (2 coroane) și fondul tineretului (2 coroane).⁵¹⁴ Sălile de clasă, cancelaria și cabinetul directorului, ca și internatele celor două secții au avut de suferit, în special după vizita generalului Berthelot la Arad din 16/29 decembrie 1918 când, în repetate rânduri, cete gardiste maghiare au dezarmat garda națională română din institut și au provocat distrugerii semnificative, chipurile, după mai multe percheziții în căutare de arme depozitate în spațiile școlare: „Au spart cu baionetele și patul puștilor ușa dela locuința directorului și cea dela cancelaria direcțiunii, au împrăștiat acte oficioase, au furat sigiliul institutului și alte obiecte mai mărunte din birou. Au deschis cu forța muzeele și biblioteca institutului, sub pretextul că s-ar ascunde în ele arme și muniții”.⁵¹⁵ Din decembrie 1918, institutul a devenit reședința unor companii franceze din Regimentul 3 coloniale, care au staționat aici până în ziua de 6 mai 1919, iar din 3/16 iunie, până 16/29 iunie 1919 s-a instalat în seminarul arădean popota ofițerilor români din Regimentul 4 vânători.⁵¹⁶ Dificultățile majore cauzate de situația frontului și menținerea liniei demarcaționale, apoi vandalizarea sălilor internatului, aspect care a dus la imposibilitatea cazării elevilor, la care se mai adaugă dificultățile înregistrate în identificarea unor gazde în oraș concomitent cu practicarea unor prețuri enorme pentru chirie în locuințe particulare improprii educației, blocarea temporară a liniei poștale cu

⁵¹³ *Ibidem*, pp. 31–33.

⁵¹⁴ *Ibidem*, pp. 55–56.

⁵¹⁵ Idem, pe anul școlar 1918–1919, p. 17.

⁵¹⁶ *Ibidem*.

Aradul și aproape imposibilitatea aprovizionării cu alimente și bani a elevilor de către părinți, toate acestea au marcat enorm buna funcționare a școlii, examenelor și disciplinei școlare.⁵¹⁷ Spre edificarea acestei situații, în acel an școlar la cursul I au fost înscriși și înmatriculați 18 elevi la zi și 2 privațiști, din care 10 au părăsit institutul, iar unul nu s-a prezentat la examenele finale; la cursul II au fost înmatriculați 16 elevi, din care 7 au părăsit institutul în timpul anului școlar; la cursul III au fost înmatriculați 18 elevi, din care 6 au părăsit institutul, iar unul a decedat.⁵¹⁸ Sâmbătă, 4/17 mai 1919, orele 10, armata română și-a făcut intrarea în orașul Arad prin vânătorii Regimentului 4 conduși de colonelul Piriciu. Elevii celor două secții ale institutului i-au așteptat și întâmpinat la gară pe eliberatori, unde au intonat cântece patriotice însoțiți de steaguri tricolore.

Precizăm că înscrierile la secția teologică pentru anul școlar 1918/1919 s-au efectuat la 21 august/3 septembrie, iar la Preparandie în ziua următoare. Deschiderea oficială a institutului a avut loc în ziua de joi, 26 august/5 septembrie 1918, în biserica-catedrală printr-o alocuțiune susținută de directorul Teodor Botiș. Semestrul I a acelui an școlar a fost brăzdat de trei întreruperi cauzate de flagelul gripei spaniole. Au mai urmat și alte întreruperi provocate de neliiniștile pricinuite de diverse bande secuiești sau bolșevice din oraș care provocau distrugerii populației civile și instituțiilor publice, pe fondul dezagregării fostului imperiu, în special a regalității maghiare. Încadrarea institutului cu personal didactic în ultimul an al războiului a fost una impusă de constrângerile momentului și prezenta următoarea configurație: dr. Teodor Botiș (numit director provizoriu de Consistoriul diecezan prin adresa cu nr. 2212/1918 și în urma hotărârii ședinței din 25 august/7 septembrie 1918, odată cu plecarea lui Iosif I. Olariu la Caransebeș), coordonatorul cursului II, norma didactică a acestuia fiind formată din disciplinele: Teologie dogmatică, Teologie morală, Limba și literatura română, Pedagogia; dr. Lazar Iacob, diacon, coordonator al cursului I și care avea următoarea încadrare: Istoria bisericească, Dreptul bisericesc, Liturgica și Pastorală; Trifon Lugojan (mobilizat pe front și eliberat la începutul lunii decembrie 1918 pe motive de sănătate până la sfârșitul anului școlar) a beneficiat inițial de următoarea încadrare: Cântare bisericească,

⁵¹⁷ *Ibidem*, pp. 18–19.

⁵¹⁸ *Ibidem*, pp. 15–16.

Tipic și Muzică vocală și instrumentală; Teodor Pap a predat cursul de Economie rurală, doar câte o oră/săptămână la cursul I și II; medic Adam Iancu (numit în locul dr. Aurel Demian, medicul institutului, care la începutul anului școlar a renunțat la calitatea de profesor de igienă după 30 de ani de activitate în Institut) predă disciplina igienă la cursul II și III cu câte o oră/săptămână.⁵¹⁹ Consecințele războiului asupra învățământului confesional în general și Institutului Teologic-Pedagogic din Arad în special, au fost nefaste, mai ales în perioada 1916–1918, în sensul înrăutățirii situației de ansamblu a încadrărilor cu personal didactic, întreținerii spațiilor școlare și ale internatului, susținerii pecuniare a elevilor înmatriculați etc. În anul școlar 1916/1917, în toată eparhia Aradului existau 412 posturi de învățători confesionali, din care 53 erau vacante din pricina mobilizării pe front a acestora, iar 34 dintre dascălii activi erau internați în spital. În anul școlar următor, 68 de unități școlare confesionale au rămas închise din lipsă de cadre, situație care a generat retragerea unora dintre elevii cursurilor anului II și III și încadrarea acestora ca suplinitori în școlile lipsite de dascăli calificați.

II.4. Concepția învățământului teologic: programe, manuale, circulare

La 15 octombrie 1870, Consiliul Național Bisericesc adopta la Sibiu un act normativ intitulat *Organizarea provizorie a învățământului național confesional în Mitropolia greco-orientală a românilor din Ungaria și Transilvania*, act ce reglementa organizarea și funcționarea învățământului confesional din întreaga mitropolie și care a stat la baza principalelor decizii adoptate de Senatul școlar al Consistoriilor eparhiale din cele trei episcopii timp de mai mulți ani. În temeiul acestui act normativ,⁵²⁰ care în esență respecta cerințele Legii 38/1868, însă aducea și o serie de completări privind stoparea ingerințelor factorilor politici și administrativi în activitatea școlilor românești, rețeaua școlară elementară din întreg Banatul s-a multiplicat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea,⁵²¹ astfel încât învățământul bănățean era structurat pe

⁵¹⁹ *Ibidem*, pp. 21–22.

⁵²⁰ N. Bocșan, V. Leu, *Școală și comunitate...*, p. 37.

⁵²¹ *Ibidem*, p. 39.

următoarele categorii de instituții școlare: școli populare, școli gimnaziale, școli profesionale, institute pedagogice și teologice. Senatele școlare din cele două eparhii – Caransebeș și Arad – au aplicat prevederile actului normativ sibian de la 1870, adoptând în repetate rânduri măsuri speciale pentru o funcționare flexibilă a învățământului confesional și teologic din subordinea lor. Astfel, în noiembrie 1873, Senatul școlar al Eparhiei Aradului adopta o „Ordinațiune pentru umblarea pruncilor la școală”, în care se prezentau măsuri clare ce reve-neau învățătorilor (săptămânal) și directorilor școlari (lunar) privind frecvența elevilor și starea procesului instructiv-educativ. În anul 1876, tot la Arad, Senatul școlar adopta actul *Norme pentru administrarea învățământului național confesional în districtul consistoriului român ortodox din Arad*, conform căruia administrarea învățământului confesional se realiza prin intermediul comisiei școlare locale, inspectorului școlar și comisarilor consistoriali.⁵²² Din dorința de a păstra caracterul național al școlilor confesionale, în 1895 ierarhii Bisericii Ortodoxe Române din Banat și Ardeal au adoptat un al doilea act normativ intitulat *Regulamentul pentru organizarea învățământului în Mitropolie*.⁵²³

Noul act normativ trata toate componentele procesului de educație și instruire, respectiv baza materială a unităților confesionale și a Institutelor Teologice-Pedagogice, drepturile și obligațiile corpului didactic, frecvența elevilor, competențele autorităților școlare, inspecția școlară, planul de învățământ, examenele semestriale și anuale, documentele școlare etc.⁵²⁴ Documentul precizează că limba maternă reprezintă factorul esențial în activitatea didactică din școlile confesionale și din Institutele Teologice-Pedagogice românești, chiar dacă nu era respinsă în totalitate ideea însușirii limbii statului, ci numai în anumite limite, ca o cerință a educației moderne. Ca o intenție vădită de estompere a efectelor generate de aplicarea Legii XXVII/1907, prin care era amenințată existența învățământului confesional, la 9/22 octombrie 1909 Biserica Ortodoxă Română adopta un nou *Regulament pentru organizarea învățământului în școlile populare*.⁵²⁵ Acel act normativ prevedea ca în toate comunele bisericesti, unde puteau fi recenzați peste 30 de copii cu vârsta de 6–12 ani, să fie înființată o

⁵²² I. Munteanu, *Banatul istoric. Școala. Educația...*, p. 132.

⁵²³ F. Zamfir, *Instituția școlară românească din comitatul Timiș. 1867–1918* (lucrare manuscris).

⁵²⁴ „Dreptatea”, 1895, II, nr. 26, din 1/13 februarie, p. 6.

⁵²⁵ N. Bocșan, V. Leu, *op. cit.*, pp. 54–58.

școală poporală. În cazul în care nu era depășit cuantumul de 80 de copii (de vârstă 6–12 ani) timp de cinci ani, în comuna respectivă era păstrată o singură școală; dacă era depășit acest barem, se crea o a doua școală, iar la depășirea unui total de 160 de copii (cu vârsta 6–12 ani), puteau fi organizate trei sau mai multe școli. Regulamentul interzicea pedeapsa fizică în rândul elevilor, stabilea durata vacanțelor și a zilelor libere din cuprinsul anului școlar, reglementa chestiunile de disciplină școlară și modul de desfășurare al examenelor, definea competențele comitetelor parohiale și protopopești. Imobilul școlar trebuia să conțină atâtea săli de clasă, câți dascăli funcționali erau în comună. Până la vârsta de 10 ani, elevii erau obligați să frecventeze cursurile întregului an școlar, iar cei de peste această vârstă, în speță cei din mediul rural, erau scutiți două luni în timpul lucrărilor agricole, frecventând doar cursurile de repetiție. Acest regulament a rămas valabil până în timpul războiului, fiind completat prin diferitele circulare și ordine tematice transmise de episcopii Papp și Cristea.

Ultimul regulament de funcționare a învățământului confesional oferă detalieri clare privind cerințele ce trebuiau îndeplinite de imobilele școlare, respectiv suprafața, iluminat, încălzire, aerisire, igiena intra și extra clasă, mobilierul școlar, mijloacele de învățământ. În consecință, rețeaua de învățământ se racorda tot mai mult la cerințele pedagogiei moderne, bazându-se pe metode intuitive și experimental-aplicative. Practic, în toate formele de învățământ bănățean se resimt cerințele „Școlii active”, concepție pedagogică de început de secol XX în care se pune accentul pe metodele activ-participative ale elevilor și nu pe cele descriptiviste sau de memorare mecanică. Numai așa se explică obligativitatea școlii de a întreține o grădină școlară, un loc pentru efectuarea orelor de gimnastică și de înființare a unei biblioteci școlare, iar pe de altă parte utilizarea unor metode formative în rândul elevilor seminariști sau din cele două preparandii prin funcționarea „Școlii de aplicație” sau practica elevilor-teologi în capelele episcopale. Mai mult decât atât, introducerea unor științe exacte și experimentale (fizică, chimie) în școlile pedagogice, obligativitatea predării limbii române, a economiei agrare și contabilității în seminariile teologice, toate acestea exprimau deschiderea școlii bănățene spre învățământul apusean. Educația aleasă și buna creștere a elevilor reprezentau obiectivele fundamentale ale învățământului, doar astfel ei putându-se dezvolta din punct de vedere intelectual, etic, religios, estetic și fizic, pentru a deveni harnici și de folos lor

înșiși, familiei, țării și societății.⁵²⁶ Planul de învățământ preciza că elevii de până la 10 ani, vârstă școlară să fie obligați să frecventeze regulat cursurile întregului an școlar, durata anului școlar fiind de nouă luni pentru cei din mediul urban și de opt luni pentru cei din mediul rural.

În cele două Institute Teologice de la Arad și Caransebeș, în special prin efortul didactic și profesional al directorilor lor, Iosif Iuliu Olariu și Roman Ciorogariu, s-au depus reale străduințe spre a imprima o orientare modernă, științifică și educațională întregii activități din instituțiile școlare, în direcția pregătirii viitorilor preoți și învățători apți să răspundă cerințelor din societatea bănățeană a timpului, propunându-se o instrucție sănătoasă în rândul cursanților, astfel încât absolvenții acestora să poată răspunde menirii de a ridica nivelul cultural în satele și orașele românești în care urmau să funcționeze, oferind o educație morală și națională solidă. Concepția despre învățământ s-a concretizat într-un adevărat crez pedagogic al celor doi directori și a corpurilor profesionale din cele două institute teologice, crez care nu se putea înfăptui decât printr-o disciplină și un comportament bazat pe ordine și moralitate, o pregătire științifică și pedagogică corespunzătoare imprimate elevilor lor.

În mod concret, concepția pedagogică de ansamblu care a stat la baza procesului instructiv-educativ din școlile teologice bănățene poate fi decriptată din conținutul regulamentelor de funcționare a celor două institute. Împreună cu notarul corpului profesoral din institutul caransebeșean, Ioan Pinciu, profesorul Iosif Iuliu Olariu a elaborat un regulament⁵²⁷ de organizare a activităților interne din propriul institut, aprobat în Conferința corpului profesoral la 11 septembrie 1888 și care conținea 64 de articole, distribuite pe următoarele compartimente școlare: *Dispozițiuni generale, Înscrierea elevilor și absolutoriiile acestora, Examenele, Biblioteca, Disciplina, Biserica, Școala, Vacanțele*. Directorul Olariu a abordat organizarea activităților din institut în perspectiva unei conexiuni precise a procesului instructiv-educativ cu disciplina școlară riguroasă și cu un comportament întemeiat pe valorile spirituale creștine în rândul generațiilor de absolvenți. Conform aceluși regulament, Institutul Teologic din Caransebeș se prezenta ca un așezământ educațional susținut de episcopie, în competența căruia își dădeau concursul următoarele structuri: directorul onorific

⁵²⁶ *Ibidem*, p. 55.

⁵²⁷ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, act 411/1890.

(episcopul locului), un profesor dirigent (directorul executiv), corpul profesoral. Directorul executiv devenea de drept președintele Conferinței profesorale (Consiliului profesoral), calitate prin care monitoriza respectarea disciplinei și desfășurarea firească a procesului didactic, administra veniturile financiare ale institutului, se îngrijea de înscrierea elevilor la începutul anului școlar. Predarea fiecărei materii (discipline de învățământ) se realiza de către un „profesor de clasă” care avea obligația de a-și elabora „jurnalul” (programa analitică) fiecărei discipline, dar și de a aplica elevilor pedepse disciplinare minore. În cadrul conferințelor (consiliilor) profesorale erau redactate protocoale (proces-verbale), deciziile adoptându-se cu majoritatea voturilor celor prezenți.⁵²⁸ Elevii acceptați la înscriere în institut erau acei „tineri care au terminat cu succes deplin și cu purtare morală bună clasele prevăzute în Normativul Consistoriului Diecezan”.⁵²⁹ Tot la admitere se percepeau următoarele taxe: 10 fl. ca „didactru” (taxă școlară), o sumă pentru *Societatea de lectură*, urmată mai apoi de o taxă de primă înmatriculare în institut în valoare de 2 fl. În timp, în special după 1914, numărul acestor taxe a sporit cantitativ și valoric. La absolvirea institutului era eliberat, în schimbul unei taxe de 5 fl., un atestat de absolvire semnat de toți profesorii instituției teologice.⁵³⁰

Regulamentul prevedea măsuri severe de sancționare a celor care încălcau disciplina în internat, în timpul cursurilor, în Biserică și în afara internatului, mergându-se de la dojană, la scăderea notei la purtare, până la exmatriculare. În 7 noiembrie 1890, același autor înainta un nou proiect de regulament spre aprobare Consistoriului diecezan, cu mențiunea că „legile în vigoare în aministrul Institut nu corespund actualelor împrejurări”.⁵³¹ Noul proiect conținea 72 de articole, cele mai multe dintre ele fiind identice cu cele din septembrie 1888, adăugându-se precizări suplimentare la o serie de articole și omițându-se altele. Articolul 1 preciza că episcopul nu mai era asimilat drept directorul instituției școlare, „profesorul dirigent” fiind asimilat drept director deplin cu aceleași atribuții ca în anteriorul regulament. Precizări noi sunt legate de deschiderea noului an școlar, atunci când se lectura în prezența elevilor doar acea parte din regulament referitoare la disciplina școlară (art. 7). De asemenea, precizări

⁵²⁸ *Ibidem.*

⁵²⁹ *Ibidem.*

⁵³⁰ *Ibidem.*

⁵³¹ *Ibidem*, act nr. 44.

noi priveau structura anului școlar și derularea semestrială a examenelor. Anul școlar debuta la 1 septembrie, semestrul I se încheia la 31 ianuarie, fiind urmat imediat de examene, iar semestrul II se finaliza la 15 iunie, fiind și el urmat de examene. În evaluarea pregătirii teoretice și aplicative a elevilor sunt păstrate calificativele din anteriorul regulament, însă de data aceasta sunt adăugate încă două categorii de calificative: a. pentru „diligență” (sârguință și interes), care avea următoarele aprecieri: multă, suficientă, nesuficientă; b. calculul general, cu următoarele aprecieri: eminent, bun, suficient, nesuficient.⁵³² Calificativul de „eminent” era acordat aceluia elev la care predominau calificativele de „foarte bine” în aprecierea studiilor teoretice, apoi calificativele de „exemplar” și „bun” la purtarea morală. Elevul apreciat cu calificativul „necorespunzător” la purtarea morală era obligat să repete anul școlar.⁵³³ În realitate, la nivelul celor două institute teologice s-a manifestat o preocupare constantă de imprimare a unei orientări moderne a procesului instructiv-educativ, în conformitate cu normele pedagogice europene de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, utilizându-se astfel în demersul didactic suporturi de curs și material bibliografic de maximă autoritate și notorietate științifică, provenite fie din rândul profesorilor de la Institutele Teologice similare din Cernăuți, Iași și București, fie traduceri din autori occidentali pentru cursurile laice sau neteologice.

Planurile de învățământ, în ansamblul lor, prin obiectivele urmărite, scopul educației, structura anului școlar, structura catedrelor și organizarea disciplinelor școlare, organizarea examenelor, precum și numărul de ore alocate fiecărei materii ne oferă o imagine amplă asupra modului, dar mai ales nivelului de pregătire al absolvenților de la Institutele Teologice din Arad și Caransebeș, reflectând nivelul de pregătire atât al corpului didactic, cât și al aspiranților în preoție, precum și concepția pedagogică asumată în procesul instructiv-educativ. Odată cu contopirea Institutului Teologic cu Preparandia (1876), în Institutul Teologic-Pedagogic nou înființat au fost regândite și reasezate materiile pe cei trei ani de studiu, respectându-se criteriile cronologiei, continuității și corelării conținuturilor din perspectivă logică. În acest sens, în structura noului plan de învățământ apărea următoarea configurație a disciplinelor de studiu: Isagogia

---

⁵³² *Ibidem.*

⁵³³ *Ibidem.*

sau Introducere în cărțile Sfintei Scripturi, Exegeza biblică, Teologia fundamentală, Catehetica, Cronologia, Dreptul canonic, Patrologia și Enciclopedia științelor teologice.⁵³⁴ La începutul anului școlar 1878/1879, dr. Gheorghe Vuia, luând în considerare faptul că „la alte națiuni se propune teologilor Medicina poporală, un studiu, din care viitorul preot învață a cunoaște în liniamentele principale și trebuințele trupești ale omului după ce a știut cele sufletești ale omului”, propunea introducerea catedrei de „Higienă împreună cu aceea a Chimiei”.⁵³⁵ Pe de altă parte, o conferință profesorală din 30 decembrie 1881 stabilea ca orele de Cântare bisericească să fie predate în comun elevilor celor două secții, după cum urmează: Cursul I să însușească cântarea celor opt glasuri aferente vecerniei și utreniei duminicale și ale Sfintei Liturghii; elevii din Cursul II, pe lângă repetarea glasurilor, urmau să-și însușească irmoasele, heruvicul, pricesne și cântările marilor sărbători creștine; elevii din Cursul III, pe lângă repetarea celor studiate anterior, trebuiau să învețe și să exeseze cântările pe podobii.⁵³⁶ Cu toate acestea, sinodul arădean n-a acceptat predarea acestei discipline simultan la cele două specializări.

În anul școlar 1886–1887, la Arad, în baza unui raport întocmit de comisarii eparhiali (protopopul Constantin Gurban și preotul Ioan Damșa), Consistoriul eparhial dispunea elaborarea unui nou plan de învățământ la secția teologică a institutului. Până la întocmirea noului plan de învățământ, fiecare an de studiu avea alocate câte 26 de ore săptămânal, pe lângă orele de Cântare bisericească și Tipic, după cum urmează: anul (curs) I: Limba și literatura română (3 ore), Istoria bisericească (6 ore), Teologia fundamentală (3 ore), Exegeza (6 ore), Pedagogia (4 ore), Cronologia (2 ore), Economia (2 ore); anul (curs) II: Limba și literatura română (3 ore), Teologia dogmatică (6 ore), Istoria bisericească (3 ore), Exegeza (4 ore), Patrologia (2 ore), Retorica (3 ore), Pedagogia (3 ore), Economia (2 ore); anul (curs) III: Teologia pastorală (4 ore), Drept canonic (5 ore), Teologia morală (6 ore), Liturgica (4 ore), Catihetica (2 ore), Constituția patriei (2 ore), Igiena (2 ore), Retorica (1 oră).⁵³⁷

⁵³⁴ T. Botiș, *Istoria Școalei...*, pp. 573–574, 578–579.

⁵³⁵ Gh. Vuia, *Studiul Higieniei la Institutul pedagogic-teologic din Aradu*, în „Biserica și Școala”, 1878, II, nr. 8 din 10 februarie/3 martie, pp. 57–59.

⁵³⁶ *Protocolul despre ședințele Sinodului eparhial din dieceza română greco-orientală a Aradului ținută în anul 1884*, Arad, 1884, p. 24.

⁵³⁷ T. Botiș, *op. cit.*, pp. 579–580.

Un nou plan de învățământ elaborat de Augustin Hamsea prevedea ca studiile teologice să fie distribuite după criteriul celor patru secțiuni sau ramuri ale Teologiei: studii biblice, istorice, sistematice și practice, la care se mai adăuga o categorie a „științelor auxiliare”, formată din: Limba și literatura română, Psihologia generală, Pedagogia, Igiena și Constituția patriei. Planul gândit de Hamsea mai conținea și o serie de explicații asupra conținutului fiecărei materii în parte (curricula disciplinei) și asupra manierei de predare (metodica disciplinei).⁵³⁸ Problema adoptării unui plan de învățământ unitar, valabil pentru întreaga Mitropolie a Transilvaniei, plan care să fie validat într-un congres național bisericesc, a rămas o problemă deschisă, nerezolvată până la finele războiului, chiar dacă încercări au mai fost între 1900–1918. Prin urmare, la Institutul Teologic-Pedagogic din Arad s-a revenit la proiectul din 1888, după care s-a lucrat în primele două decenii ale secolului al XX-lea, dar care aproape anual comporta o serie de modificări în ce privește structura catedrelor și a numărului de ore aferente disciplinelor de studiu. Așa, de pildă, în anul școlar 1906–1907, planul de învățământ prezenta următoarea configurație:⁵³⁹ anul I: Isagogie (5 ore), Arheologia biblică (1 oră), Ermineutica biblică (1 oră), Istoria bisericească universală (5 ore), Teologia fundamentală (2 ore), Limba și literatura română (3 ore), Psihologia (1 oră), Economia (2 ore), Cântări bisericești (2 ore), Tipicul (1 oră); anul II: Exegeza biblică (6 ore), Istoria Bisericii Române (2 ore), Teologia Dogmatică (4 ore), Teologia morală (4 ore), Omiletica (3 ore), Limba și literatura română (3 ore), Pedagogia (2 ore), Economia (1 oră), Cântările bisericești (2 ore), Tipicul (1 oră); anul III: Exegeza biblică (4 ore), Pastorală (3 ore), Dreptul canonic (3 ore), Economia (1 oră), Constituția (1 oră), Igiena (1 oră), Cântările bisericești (2 ore), Tipicul (1 oră), Liturgica (3 ore).

Preocupat de modernizarea planului de învățământ, de înlocuirea învățării de tip mecanic cu una de tip intelectual-logică în procesul instructiv-educativ, de înlăturarea încadrării administrative cu una pedagogică a personalului didactic din institut (profesorul avea minim 20 de ore săptămânal, iar directorul maxim 10 ore săptămânal), profesorul R. Ciorogariu trimitea la 6/18 martie

⁵³⁸ Marius Eppel, *Vasile Mangra (1850–1918). Contribuții la cunoașterea vieții și activității lui*, Arad, Editura Mirador, 2000, p. 73.

⁵³⁹ Sever S. Secula, *Programa seminariilor*, în „Biserica și Școala”, 1908, XXXII, nr. 1 din 6/19 ianuarie, pp. 4–5.

1895 un *Memorand* Consistoriului eparhial, în care-și exprima nemulțumirea față de încărcarea orară a corpului didactic de la secția teologică, cu peste 20 de ore săptămânal, „căci noile planuri de lucrare, câte produse literare au îngropat aceste ore de prelegeri?... Acum vine noul Regulament de mai strânge cătușele, sapă groapa progresului mai adânc”. Același profesor admitea că un învățământ instructiv se realizează prin cooperarea dascălului cu elevul, pledând pentru o școală productivă în plan intelectual și cultural, care să cultive dialogul, dezbateră de idei, neînvățarea mecanică și care să întrețină dialogul cultural-științific și să „întemeieze o literatură în pustiul milenar”.⁵⁴⁰ Distinsul pedagog relua în 1896 teza modernizării planului de învățământ, formulând un nou *Memoriu* adresat consistoriului, insistând de data aceasta și pe calitatea intelectuală a elevilor admiși, concentrându-se pe examenul de maturitate al acestora. Și această nouă inițiativă a viitorului director a fost eludată de membrii Senatului școlar din consistoriu. Peste câțiva ani, la 28 mai/10 iunie 1916, profesorul seminarist dr. Lazăr Iacob adresa un memoriu către Conferința profesorală, în care solicita ca absolvenții a opt clase secundare, în timpul studiilor teologice, să poată dobândi simultan și diploma de învățător. În același timp, el mai propunea și libertatea profesorilor de la secția teologică de a-și distribui semestrial disciplinele în noul plan de învățământ. Planul propus de profesorul Iacob a mai fost dezbătut într-o altă conferință profesorală din 4/17 iunie 1917, sub coordonarea episcopului Ioan I. Papp, care, atât el, cât și consistoriul, l-au aprobat. În litera și în spiritul acelui proiect adoptat, Cursurile I și II se îmbinau într-o abordare a principiului continuității, după cum urmează: a. Istoria Bisericii Universale și Istoria Bisericii Românești (în primul an se studia doar o disciplină, în anul următor, cealaltă disciplină); b. Teologia dogmatică generală (Teologia fundamentală, Apologetica și Teologia dogmatică specială); c. Limba și literatura română (se predă în primii doi ani de studiu în mod crescendo, dar aprofundat). Constituția patriei și Exegetica urmau să fie predate doar în anul II. Ca urmare a combinării acestor cursuri, norma didactică a profesorilor s-a diminuat la 12–14 ore săptămânal, iar cea a directorului la doar 7 ore săptămânal. De asemenea, în cadrul unei conferințe profesore din 28 mai/8 iunie 1917 a fost adoptată și o altă paradigmă a catedrelor, valabilă

⁵⁴⁰ S.J.A.N.A., *Fond Roman Ciorogariu*, dosar 4, ff. 85–89.

pentru anul școlar 1917–1918, după cum urmează: catedra I – Teologie exegetică; catedra II – Istoria Bisericii Universale și Istoria Bisericii Române și Dreptul bisericesc; catedra III – Teologia sistematică, catedra IV – Teologia pastorală sau practică; catedra V – Cântarea bisericească și Tipic.⁵⁴¹ Disciplinele auxiliare/neteologice (Limba și literatura română, Științele pedagogice și Constituția patriei) urmau a fi susținute de profesorii de specialitate, ca de altfel și Igiena și Economia. În fine, sinodul eparhial din 1920 a adoptat o nouă sistematizare a catedrelor didactice, astfel încât Științele pedagogice și Limba și literatura română să formeze o catedră de sine-stătătoare.

Formarea practică a candidaților la preoție a fost o preocupare constantă a Institutului din Arad începând cu anul 1879, atunci când sinodul eparhial hotăra ca elevii din Cursul III să fie obligați, în duminici și sărbători, să predice în biserică, după săvârșirea vecerniei.⁵⁴² În 18 iunie/1 iulie 1902, episcopul Papp solicita ca studiul disciplinei Liturgica să nu rămână doar un demers teoretic, ci și unul practic, fiecare elev urmând să dobândească abilități în domeniul liturgicii practice, atât de necesare în derularea serviciului de cult.⁵⁴³ Studiul disciplinei Catehetica și prin intermediul practicii în școala de aplicație îi forma pe viitorii cateheți, iar odată cu anul școlar 1905/1906, o bună parte dintre elevii secției teologice își desfășurau practica în calitate de cateheți în școlile primare din Arad.⁵⁴⁴ Odată cu finalizarea parcursului teoretic a disciplinei Catehetica (la sfârșitul semestrului II din Cursurile II și III), fiecare elev asista la lecții-model susținute de profesorul de specialitate. Consistoriul arădean a fost mereu preocupat ca absolvenții institutului să fi dobândit serioase cunoștințe de administrație bisericească, atât de necesare unui viitor paroh chibzuit. Acesta a fost argumentul hotărâtor ca, începând cu anul școlar 1917/1918, predarea disciplinei Administrație bisericească să-i revină preotului Mihai Păcățeanu, asesor referent consistorial în Senatul bisericesc.⁵⁴⁵

În legătură cu manualele școlare folosite în uzul didactic al profesorului și elevului din cele două Institute Teologice, Arad și Caransebeș, s-a putut

⁵⁴¹ A.I.T.P.R.A., pe anul școlar 1916–1917”, Arad, 1917, pp. 46–49; T. Botiș, *op. cit.*, pp. 583–584.

⁵⁴² T. Botiș, *op. cit.*, p. 585.

⁵⁴³ *Ibidem*, p. 586.

⁵⁴⁴ *Ibidem*, p. 585.

⁵⁴⁵ *Ibidem*, p. 587.

observa faptul că, pe lângă manuscrise, corpul profesoral apela la diverse tipărituri de specialitate, de multe ori de la Cernăuți (acolo unde unii dintre profesori își dobândiseră licența în teologie), dar și de la București, Sibiu și, nu în ultimul rând, de la Caransebeș. În această ultimă situație amintim cazul profesorului Iosif Iuliu Olariu, autor a mai multor ediții de manuale de specialitate, care au circulat de altfel în toate cele trei institute teologice ale mitropoliei. La final de secol XIX și de-a lungul anilor de război, profesorii arădeni recomandau cursurile de Teologie biblică de la Facultatea de Teologie din Cernăuți, în special lucrările profesorului Isidor Onciul (*Manual de Arheologie biblică*, Cernăuți, 1884; *Introducere în sfintele cărți ale Testamentului Vechi*, Cernăuți, 1889), iar mai apoi lucrările profesorului Constantin Chiricescu de la Facultatea de Teologie din București (*Introducere în Sfintele cărți ale Testamentului Vechi*, București, 1903; *Ermeneutica biblică*, București, 1895). Autor a mai multor manuale de uz didactic școlar, profesorul dr. Iosif I. Olariu a fost cel mai recomandat la institutul arădean, în special prin lucrările: *Introducere în Sfintele cărți ale Vechiului și Noului Testament*, Caransebeș, 1897 (ediția a II-a în 1903, ediția a treia în 1912), un important manual despre tâlcuirea cărților Bibliei intitulat, *Manual exegetic la Sfânta Scriptură a Testamentului Nou I. Evangheliile după Matei, Marcu și Luca comentate*, Caransebeș, 1894; de asemenea, II. *Evangheliile după Ioan – introducere și comentariu*, Caransebeș, 1897; explicații și comentarii la scrisorile pauline, III. *Epistolele Sf. Apostol Pavel către Romani, I-II Corinteni, Galateni și Efeseni comentate*, Caransebeș, 1910; IV. *Epistolele Sf. Apostol Pavel către Filipeni, Coloseni, I-II Tesaloniceni, I-II Timotei, Tit, Filimon și Evrei*, Caransebeș, 1913. De la secția teologică a Facultății din București, la Teologia arădeană au mai fost recomandate: lucrarea profesorului Ioan Cornoiu (*Introducerea în cărțile Noului Testament*, București, 1903) și arhimandritului Iuliu Scriban (*Manual de Ermeneutică biblică*, București, 1911). Între manualele aflate în uzul didactic al secției teologice din primele decenii ale secolului al XX-lea s-au mai aflat și lucrările arhimandritului dr. Ilarion Pușcariu (*Isagogia, adică introducerea în cunoștințele cărților Sfinte*, Sibiu, 1904; *Manual de istorie bisericească*, Sibiu, 1893, manual care era utilizat la cursurile de Istorie bisericească și care mai apoi a fost reeditat în anii 1901, 1907, 1919 și 1920), apoi lucrările mitropolitului Andrei Șaguna (*Istoria Bisericii Ortodoxe răsăritene universale de la origini*

*până în zilele noastre, vol. I și II, Sibiu, 1860; Istoria Bisericii Românești de la origini până în prezent, Sibiu, 1870).*⁵⁴⁶

Referitor la manualele recomandate în studiul disciplinelor Teologiei pastorale, rețin atenția cele elaborate de Melchisedec Ștefănescu (*Teologia pastorală*, București, 1862), Andrei Șaguna (*Manual de studiul pastoral*, Sibiu, 1872, ed. a II-a, Sibiu, 1878), Ioan Gotcu (*Curs de pastorală*, București, 1903) și prelegerile arhimandritului Augustin Hamsea publicate pentru uzul studenților într-o revistă de specialitate de la Sibiu (*Din greutățile vieții pastorale*, în „Revista Teologică”, Sibiu, an I, 1907, nr. 1, pp. 12–15; *Preoții din bătrâni și preoții de astăzi*, în „Revista Teologică”, nr. 3, pp. 85–89; *Momente hotărâtoare în viața preotului*, în „Revista Teologică”, nr. 4, pp. 129–133; *Cultura materială și cultura formală a preotului*, în „Revista Teologică”, nr. 9–10, pp. 328–336). Predarea disciplinei Catehetică, atât la Caransebeș, cât și la Arad, s-a bazat pe utilizarea a două manuale, cel al lui Iuvenal Ioan Șefanelli, profesor la Cernăuți (*Manual de Catehetică*, Sibiu, 1879) și cel al profesorului de la Institutul caransebeșean, Petru Barbu (*Elemente de Catehetică sau Metodica religiunii*, Caransebeș, 1905; ed. a II-a, Arad, 1907; ed. a III-a, Caransebeș, 1933), iar în susținerea suportului de curs la disciplina Omiletica s-a întrebuițat lucrarea *Omiletica* a lui David Voniga, tipărită la Orăștie în 1906. Pentru disciplinele din aria Teologiei practice, profesorii de la Arad au folosit inițial manualul de *Liturgica Bisericii Ortodoxe* a profesorului Vasile Mitrofanovici, manual reeditat mai apoi la Cernăuți în anul 1909 de profesorul Teodor Tarnovski. În legătură cu predarea disciplinelor Cântare bisericească și Tipic, primele lucrări tipărite și aflate în uzul didactic au apărut mai târziu. Profesorul Trifon Lugojan a elaborat și tipărit cărțile necesare slujbelor bisericești, pe care le-a utilizat la catedră: *Liturgia pentru cor mixt*, Arad, 1901, ed. a II-a, Arad, 1928; *Calea mândriei și dorul, coruri bisericești populare*, Arad, 1904; *Înviearea*, cor bărbătesc pe versuri de Mihai Eminescu, Arad, 1904; *Strana (cele opt glasuri – heruvice, irmoase, pricesne)*, Arad, 1907, ed. a II-a, Arad, 1912; *Cântări bisercești pentru slujbe ocazionale din Molitvelnic*, Arad, 1907; *Cele opt glasuri după dântarea fostului episcopul Ioan Papp, aranjate pe note*, Arad, 1912, ed. a II-a,

⁵⁴⁶ Pentru o serie de amănunte privind problematica tratată în cele două manuale, vezi Mircea Păcurariu, *O viață închinată Bisericii și Neamului. Sfântul Ierarh Andrei Șaguna, Mitropolitul Transilvaniei*, Sibiu, 2012, pp. 231–233.

Arad, 1939; *Cântări bisericești, partea a II-a: tropare, condace, marimuri, svetilne, fericiri, heruvice și pricesne, precum și alte cântări bisericești ce se cântă la sărbătorile de peste an, aranjate pe note*, Arad, 1913. În ce privește suportul de curs al disciplinei Tipic, abia spre finele războiului apărea la Sibiu o lucrare de specialitate, *Tipicul Bisericei Ortodoxe întocmit pentru trebuințele preoților români și ale elevilor seminariali*, Sibiu, 1917, avându-l ca autor pe Aurel Popoviciu, lucrare intrată în uzul didactic la Institutul arădean.

Aria disciplinelor teologice a fost acoperită cu tipăriturile profesorului dr. Petru Pipoș de la secția pedagogică din Arad, precum: *Didactica*, Arad, 1887; *Metodica școalei populare*, Orăștie 1889; *Istoria pedagogiei*, Arad, 1892; *Psihologia*, Arad, 1896; *Pedagogia pentru preparandii*, Arad, 1910. Limba și literatura română i-a avut ca protagoniști pe Ioan Fekete cu *Manual de stilistică*, apărut de-a lungul a patru ediții, între 1895–1906, apoi *Elemente de poetică română*, manual publicat în două ediții la Deva, în 1882 și 1884, avându-l ca autor pe Ioan Lazariciu, o „combinație care se face în lipsa unui propriu manual de poetică”.⁵⁴⁷ Asemenea lucrări tipărite au fost utilizate în actul didactic la toate Institutele Teologice din Mitropolia Transilvaniei, alături de care o parte din personalul didactic își întocmea propriile lucrări-manuscris, în special pentru disciplinele de Teologie, Dogmatică, Omiletică, Pastorală, Apologetică, Liturgică și Teologie Istorică (precizăm că o bună parte dintre aceste manuscrise au fost depuse de Roman Ciorogariu, în 1917, în Arhiva Vicariatului Ortodox din Oradea, constituindu-se fondul *Cursuri de teologie în manuscrise din secolul al XIX-lea și al XX-lea*.⁵⁴⁸

Referitor la obiectivele și conținuturile planului de învățământ al Institutului Teologic din Arad și Caransebeș, materiile predate aveau menirea nu numai de a-i forma pe viitorii slujitori ai altarului în tainele preoției, ci și de a-i pregăti pentru orice tip de activitate în slujba dezvoltării culturale a comunității. Predominante în structura planului de învățământ erau materiile teologice-teoretice, însă un spațiu tot mai mare dobândise practica teologic-aplicativă a elevilor, realizată prin participarea la slujire în cadrul bisericii-catedrală sau în

⁵⁴⁷ S.J.A.N.A., *Fond Episcopia Ortodoxă Română Arad. Acte școlare (IV)*, dosar 38/1906, ff. 39–41.

⁵⁴⁸ Unul dintre aceste manuscrise a fost publicat de Ioan Marin Mălinaș, *Manuscrisul de Teologie Pastorală al lui Miron Romanul, aflat în Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române a Oradei, în „Mitropolia Banatului”*, 1978, XXIII, nr. 7–9, p. 609.

capela episcopiei. Începând cu anul școlar 1907/1908, Consistoriul diecezan caransebeșean a hotărât să dubleze orele de Cântare bisericească, iar în 3 octombrie 1916, la propunerea protosinghelului Iosif Traian Badescu, elevilor din primul an de curs li s-a mărit numărul orelor de educație muzicală bisericească, aceasta deoarece tinerii teologi trebuiau să participe activ la slujbele religioase, fiind nevoiți să învețe glasurile bisericești.⁵⁴⁹ În anii războiului o serie de discipline, altele decât cele teologice, au fost incluse în planul de învățământ de la Institutul Teologic (Economia rurală, Igiena, Limba și literatura română, Istoria literaturii, Psihologia, Contabilitatea, Instrucția civilă), fiind susținute de profesori de la Institutul Pedagogic, asemenea materii având menirea de a forma cunoașterea culturală, economică și sanitară a viitorilor clerici, ele fiind păstrate și în noul regulament de funcționare a Institutului Teologic, adoptat în anul 1919.⁵⁵⁰

Regulamentul pentru Institutele Teologice din 1919, la capitolul X preciza maniera de predare a cunoștințelor prin respectarea principiilor pedagogice „de la general la particular”, „de la simplu la complex” în actul didactic al curriculumelor disciplinare.⁵⁵¹ Documentul stabilea reguli clare privind respectarea disciplinei în timpul orelor de curs și după-amiaza la internatul școlii, prevăzându-se și măsurile de corecție ale abaterilor, apoi mai stabilea prezența obligatorie la cursuri, la „lecțiile aplicative” din capela institutului caransebeșean, precum și la slujbele religioase din zilele de duminică și celelalte sărbători creștine. Ora de curs era de 50 minute, pauza de 10 minute, iar după cea de-a doua oră de curs, la ora 10, pauza era de 15 minute, ca și cea de dinaintea mesei de prânz. O atenție specială o acorda acel regulament disciplinei din internatul școlar, în sensul asimilării zilnice eficiente și trainice a cunoștințelor curente, meditația de după-amiază fiind prelungită obligatoriu până la orele 21, după aceea oră pregătirea lecțiilor fiind benevolă.⁵⁵² Regulamentul insista asupra nevoii de pregătire calitativă a prelegerilor de către corpul didactic, care trebuia să fie preocupat nu doar de actul didactic în sine, ci și de evaluarea ținutei fizice și comportamentale a elevilor în timpul orelor de curs: „E îndatorat fiecare

⁵⁴⁹ A.E.O.R.C., *Protocolul ședințelor bisericești pe anul 1917*, 31 ianuarie, p. 87.

⁵⁵⁰ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, pp. 48–52.

⁵⁵¹ A.E.O.R.C., *Fond Școlar (III)*, dosar 430/1919, pp. 69–71.

⁵⁵² *Ibidem*, pp. 82–87.

profesor la orele de prelegere a priveghea asupra ținutei corporale și spirituale a elevilor, asupra manierei, curățeniei, îmbrăcăminteii lor și asupra celor observate a-și face reflexiunile”.⁵⁵³ Capitolul VI din Regulament sugerează faptul că planul de învățământ funcțional la nivel de mitropolie avea caracter unitar, deoarece „obiectele de învățământ se predau după planul de învățământ stabilit de Prea Sfințitul Sinod episcopesc (și de Prea Ven. Consistoriu mitropolitan)”.⁵⁵⁴

Același Regulament din 1919 preciza la capitolul III că fiecare profesor titular își putea organiza norma didactică din specialități conform cu pregătirea didactică și, de asemenea, putea să opteze pentru autori și manuale aflate în circulație și recunoscute de Consistoriu și ierarh, putea să-și elaboreze propriul manuscris al disciplinei predate, document didactic pe care trebuia să-l transmită directorului spre validare: „... fiecare profesor își poate alege unul dintre manualele existente și aprobate de autoritatea bisericească sau își poate scrie și însuși studiile; e obligat însă fiecare profesor, în cazul prim, a arăta prin Direcțiune la Consistoriu numele autorului și edițiunea, iar în al doilea a-și așterne manuscriptul. În predarea obiectelor însă fiecare profesor e chemat și îndatorat a folosi termenii cei mai clari și mai potriviți priceperii elevilor și prin deșteptarea diligenței lor a năzui ca toți elevii să-și însușească cât mai bine materialul propus”.⁵⁵⁵ Preocupat de istoricul Institutului Teologic-Pedagogic din Caransebeș, pr. profesor dr. Zeno Munteanu, amintește despre profesorii autori de manuale de uz didactic din acel institut, precum prof. dr. Iosif I. Olariu (care publicase de-a lungul carierei peste 4.000 de pagini, fiind recunoscut prin opera sa în toate institutele de specialitate și după care s-a predat până la jumătatea secolului al XX-lea), Enea Hodoș (*Istoria literaturii*), prof. dr. George Dragomir (*Manual de morală*, Caransebeș, 1909) și prof. dr. Petru Barbu. Zeno Munteanu preciza în articolul său că prof. dr. Vasile Loichiță predă Istoria bisericii universale după un manual al lui I. Mihălcescu, Istoria bisericii române după un manual al lui Ioan Lupaș, apărut la Sibiu în 1916, Teologia dogmatică după o lucrare a pr. dr. Iosif I. Olariu (ed. 1916) și Teologia morală după un manual al protopopului George Dragomir. Profesorul G. Petrescu își publicase lucrarea *Tipicul*, inspirându-se din *Tipicul bisericii ortodoxe orientale* a aceleiași

⁵⁵³ *Ibidem*, pp. 88–90.

⁵⁵⁴ *Ibidem*, pp. 92–94.

⁵⁵⁵ *Ibidem*.

Iosif. I. Olariu, iar profesorul dr. Dimitrie Cioloca predă Exegeza Testamentului Vechi și Introducere în cărțile Testamentului Vechi și Testamentului Nou după manualele directorului Olariu, apoi Apologetica după un manual al lui Calistrat Coca de la Cernăuți, Teologia pastoral după cursul litografiat al profesorului Teodor Tarnovschi și Liturgica după manualul profesorului Ștefanelli de la Facultatea de Teologie din Cernăuți.⁵⁵⁶

Odată cu oficializarea *Matricolei* (1893–1923), conform unei situații prezentate în periodicul diecezan din Caransebeș, spre pildă, în semestrul II al anului școlar 1889–1890 pentru cei trei ani de studiu ai Institutului aria curriculară a materiilor predate avea următoarea configurație: Curs I: Arheologie biblică, Logica, Ermineutica, Istoria bisericească, Isagogia, Limba română, Exegeza, Tipicul și Cântarea bisericească, Muzica vocală și instrumentală; Curs II: Dogmatica, Morala, Dreptul canonic, Pedagogia, Economia rurală, Higiena, Tipicul și Cântarea bisericească, Muzica vocală și instrumentală; Curs III: Liturgica, Catihetica, Exegeza, Dreptul canonic, Limba română, Retorica, Economia rurală, Tipicul și Cântarea bisericească, Muzica vocală și instrumentală.⁵⁵⁷ Conform *Matricolei*, aria curriculară a materiilor predate era aproape similară cu cea de la Arad, modificările survenite în timp nefiind de substanță, așa încât în anul școlar 1918–1919 regăsim următoarea compoziție a materiilor predate: Curs I: *Arheologia biblică, Ermineutica, Isagogia, Exegeza, Istoria bisericească, Limba română, Tipicul, Cântarea bisericească, Muzica vocală, Muzica instrumentală*; Curs II, *Exegeza, Teologia fundamentală, Teologia dogmatică, Teologia morală, Pedagogia, Economia rurală, Catihetica, Stilistica, Tipicul, Cântarea bisericească, Muzica vocală, Muzica instrumentală*; Curs III: *Exegeza, Pastorală și Liturgica, Dreptul canonic, Retorica, Catihetica, Stilistica, Istoria literaturii române, Economia rurală, Purtarea socotelilor bisericești, Tipicul, Cântarea bisericească, Muzica vocală, Muzica instrumentală*.⁵⁵⁸

În cei 40 de ani de consemnare în registrul matricol, respectiv între 1893 și 1923, s-a putut constata o evoluție echilibrată și judicioasă a compoziției ariei curriculare a materiilor predate, din care la un moment dat au dispărut

⁵⁵⁶ Zeno Munteanu, *Amințirile unui dascăl de Teologie*, „Mitropolia Banatului”, 1990, I, (40), p. 95.

⁵⁵⁷ „Foaia Diecezană”, 1890, V, nr. 23, p. 5.

⁵⁵⁸ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș, Registrul matricol 1893–1923*, ff. 201–202.

Logica (curs I) și *Higiene* (curs II). În ce privește disciplina *Stilistica*, la prima vedere o disciplină de factură filosofico-literară, propusă la inițiativa protopopului Andrei Ghidiu, în urma parcurgerii acesteia elevii dobândeau cunoștințe de administrație bisericească, o disciplină care într-un anumit sens se suprapunea peste *Purtarea socotelilor bisericești* (curs III). Alte modificări care au apărut în planul de învățământ se referă la *Dreptul privat și public* (introdus la cursul I din anul școlar 1910–1911 și la cursul III din anul școlar 1912–1913), precum și la disciplina *Pedagogie* introdusă în programa anului II de studiu și care reapare în anul școlar 1918–1919 sub denumirea de *Istoria pedagogiei*. Alte modificări în structura planului de învățământ vizau *Istoria bisericii române*, predată în cursul III care, din anul școlar 1914–1915 a fost translatată în cursul II, deoarece în ultimul an de studiu a fost introdusă materia *Constituția patriei* și, în fine, *Psihologia*, materie înscrisă în programa anului I sub chipul unei noutăți din anul școlar 1917/1918.⁵⁵⁹

Preocuparea constantă a corpului profesoral de la secția teologică din Arad pentru reformarea sistemului de învățământ din Institut, considerat perimat s-a concretizat, în anul școlar 1916/1917, printr-o restructurare a planului de învățământ în sensul combinării unor discipline pe nivel de an de studii, după cum urmează: a. *Istoria bisericii universale și Istoria bisericii române*; b. *Teologia fundamentală și Dogmatica*; c. *Exegeza* anului II și III într-un singur curs; d. *Pedagogia* din anul II și *Catehetica* într-un singur an; e. *Constituția* rămânea propusă pentru studiu tot pentru cursul II. *Istoria bisericii universale și Istoria bisericii române* se propunea a fi abordate alternativ în doi ani de studiu, aceeași modalitate aplicându-se și în cazul *Teologiei fundamentale și Dogmaticii*. *Exegeza* din cursul I, semestrul al II-lea urma să fie combinată cu studiul unei evanghelii, iar în cursul II și III *Exegeza* urma să fie combinată cu studiul epistolelor.⁵⁶⁰ Programa analitică a fiecărei discipline de studiu pentru anul școlar 1916/1917 prezenta următoarele conținuturi: Studiul biblic. Exegeza Testamentului Nou (4 ore/săptămână) se concentra asupra explicării epistolelor apostolului Pavel către corinteni și a epistolelor pastorale; *Pastorală* (2 ore/săptămână), disciplină focalizată pe următoarea tematică: Misiunea pastorală a lui Iisus și a Bisericii, Rolul coordonator al parohului în conducerea vieții morale și

⁵⁵⁹ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, pp. 49–50.

⁵⁶⁰ A.I.T.P.R.A., pe anul școlar 1916–1917, pp. 46–47.

religioase a enoriașilor, Preotul ca purtător al Sfintelor Taine, Legile diriguitoare ale Bisericii și școlii; Liturgica (3 ore/săptămână) se axa pe următoarele conținuturi: Cultul divin și evoluția lui istorică, Referințele și condițiile speciale aferente exercitării rânduinelor liturgice, Sărbătorile-posturile-spațiile sacre cu întreg inventarul lor material și imaterial, Formele esențiale ale cultului, Rânduielele liturgice la diferitele sărbători ale anului bisericesc, Rânduielele Sfintelor Taine; *Catehetica* (2 ore/săptămână) își structura conținuturile pe următoarea tematică: Religia ca obiect de învățământ și mijloc de educație în școala poporală, Importanța și factorii educației moral-religioase, Izvoarele și sursele studiului religiei, Principiile pedagogice privind selectarea, Structurarea și promovarea ideilor moral-religioase în școala confesională; *Dreptul canonic* (4 ore/săptămână) își concentra obiectivele pe următoarea problemă: Izvoarele și codicele dreptului bisericesc, Constituția-administrarea și viața Bisericii, Raportul Biserica–Stat; *Constituția patriei* (1 oră/săptămână), materie obligatorie în planul de învățământ până la sfârșitul războiului, își focaliza obiectivele asupra următoarelor teme: Administrarea comunelor–orașelor–municipiilor, Guvernarea statului și corpurile legiuitoare, Administrarea Justiției și armatei, Organizarea și administrarea bisericilor, Instruirea publică și organizarea învățământului confesional, Matricolele statului, Orfelinele și legislația sanitară, Siguranța publică, Bugetul statului, Impozitele, Forme de asociere în parteneriat public-privat, Cartea funciară etc; *Higiiena* (1 oră/săptămână) disciplină care aborda următoarea problemă: Bolile și influența acestora asupra dezvoltării individului, Consecințele nefaste ale stării de boală asupra societății și economiei, Tratarea bolnavilor și combaterea vrăjitoriei, Bolile infecțioase și mijloacele de dezinfecție, Izolarea și tratarea bolnavilor infecțioși, Primul ajutor, Tratarea fracturilor și luxațiilor, Intervenții specifice în caz de leșin–epilepsie–înece–intoxicare cu gaz–otrăvire, Trusa de prim ajutor din orice instituție școlară, Alcoolismul și influența nefastă asupra organismului, Igiena școlară și personală, Anatomia omului; *Cântarea bisericească* (2 ore/săptămână) cuprindea un gen specific de studiu vocațional și repetitiv al irmoaselor sărbătorilor și alte pricesne la liturgia Sf. Vasile și Grigorie; *Tipicul* (1 oră/săptămână), disciplină practic-aplicativă desfășurată sub forma exersării serviciului divin în săptămâna patimilor, periodicul Penticostarului, rânduiala cultului religios privat; *Pregătirea practică cu scopul formării catiheților* (2 ore/săptămână)

se desfășura pentru elevii seminariști, pe lângă practica din institut sub forma unor lecții-deschise la câte o școală confesională din oraș, iar pentru formarea viitorilor preoți era organizat câte un seminar omiletic, prin care predicile monitorizate în seminar trebuiau rostite în clasă și în biserică, după vecernie și utrenie.⁵⁶¹

Planul de învățământ al despărțământului teologic din Caransebeș pe an școlar 1917/1918 prezenta o structură bine articulată pe materii de studiu, conținuturile fiecărei discipline, număr de ore afectate săptămânal fiecărei discipline, numele titularului de curs și manualul (suportul de curs) întrebuintat. Pentru cursul I, planul de învățământ conținea următoarele materii curriculare: *Studiul biblic*, *Istoria bisericii universale*, *Limba română*, *Psihologia pedagogică*, *Economia*, *Cântarea bisericească*, *Tipicul*. *Studiul biblic* avea afectat șase ore pe săptămână, din care studiului *Isagogiei* îi erau afectate 3 ore săptămânal și care, în esență își focaliza conținuturile pe o tratare istorică a Vechiului și Noului Testament; *Arheologia biblică* avea în programă rezervată una oră/săptămână, cu următorul conținut: antichitățile bisericești, casnice și politice ale evreilor, cu geografia biblică a Palestinei; *Exegeza Vechiului Testament* avea afectate 2 ore/săptămână și cuprindea următoarea tematică: Geneza cap. I-IX, Psalmii de la vecernie și utrenie; *Istoria bisericii universale* (5 ore/săptămână) se concentra asupra următoarei tematici: întemeierea și răspândirea creștinismului, luptele contra iudaismului–păgânismului–mahomedanismului și contra dușmanilor interni, ereticii și supremația papistă, spiritul anticreștinesc, organizarea–cultul–învățătura–activitatea literară–arta și viața religioasă și morală a Bisericii creștine; *Apologetica* (4 ore/săptămână) trata următoarea tematică: noțiunea, problematica obiectului de studiu, argumentele pozitive și negative pentru existența lui Dumnezeu, spiritualitatea și nemurirea sufletului, materialismul antropologic și combaterea lui, realismul empiric-ideal, necesitatea–realitatea–originea–împărțirea și scopul religiei, descoperirea dumnezeiască, miracolele și profețiile, creștinismul ca unică descoperire adevărată, criteriile și izvoarele dumnezeiești, Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție, Biserica Ortodoxă ca observatoare–predicatoare–explicatoare autorizată; *Limba română* (2 ore/săptămână) cuprindea în programa analitică următoarea tematică: originea românilor,

---

⁵⁶¹ *Ibidem*, pp. 72–75.

istoricul formării limbii române, opinii privind formarea limbii române, proto-românismul și dialectele limbii române, poeți și prozatori semnificativi din secolul al XIX-lea, începutul teatrului și poeziei moderne; *Psihologia pedagogică* (2 ore/săptămână în semestrul II) se focaliza pe următoarea problematică: funcțiile sufletului/psihicului, tipologia caracterială și trăsăturile specifice, cultivarea caracterului în școala poporală; *Economia* (2 ore/săptămână) cu o tematică structurată pe două capitole mari: a. economia rurală care-și fixase următoarea problematică: clasificarea plantelor, cultivarea pământului și consecințele sale, cultivarea fânșelor, creșterea și îngrijirea șeptelului din gospodăriile particulare, apicultura și sericicultura, planul unei „afaceri raționale”, legumicultura și viticultura din gospodăria personală, silvicultura; b. economia națională structurată pe următoarea problematică: munca, capitalul, agenți economici, cartelul, trustul, inflația creditului asupra economiei naționale, demografia, mișcările socialiste și impactul lor asupra proprietății etc; *Cântarea bisericească* (2 ore/săptămână), arie curriculară centrată pe abordarea melodiilor celor opt glasuri și aplicarea lor; *Tipic* (1 oră/săptămână), disciplină cu un parcurs aplicativ în cadrul vecerniei și utreniei, precum și în cadrul slujirii din timpul săptămânii.

Cursul II cuprindea studierea următoarelor materii, structurate ca tematică în programele analitice aferente, după cum urmează: *Studiul biblic* (4 ore/săptămână) cu disciplina aferentă „Exegeza Noului Testament”, se concentra asupra explicitării evangheliilor în ansamblul lor, însă într-o prezentare cronologică, până la Patimile lui Iisus; Istoria Bisericii Universale, un studiu complex, structurat pe „Geneza și răspândirea creștinismului” și „Apologetica”, preluat din cursul I, însă de data aceasta mult mai aprofundat; *Teologia morală* (3 ore/săptămână) își fixase obiectivele pe abordarea următoarei tematici: noțiunea și izvoarele, morala creștină și filosofică, condițiile facilitatoare ale ființei divine asupra dimensiunii morale a omului, legea naturală și legile pozitive, liberul arbitru ca principiu al activității morale, virtuțile și păcatele, judecata morală și faptele omului în forul conștiinței, datoriile față de Dumnezeu, virtuțile teologice, cultul divin, datoriile creștinului față de propria ființă, față de celălalt și societate; *Omiletica* (2 ore/săptămână) aborda următoarea problematică: abordarea misiunii duhovnicești a Mântuitorului Iisus, materia-forme și predarea cuvântării bisericești; *Pedagogia* (2 ore/săptămână), o disciplină relativ nouă în structura planului de învățământ, axată pe următoarea tematică:

didactica cu principiile generale ale educației și disciplinei școlare populare; Metodica aferentă materialului didactic specific învățământului popular; *Economia* (2 ore/săptămână) prezintă aceeași configurație ca în curricula cursului I, însă de data aceasta reluarea temelor se realizează mult mai aprofundat; *Cântarea bisericească* (2 ore/săptămână), o disciplină aplicativ-vocațională axată pe învățarea unor piese muzicale, precum svetilnele și pripelele sărbătorilor, privesc la sărbătorile mari; *Tipic* (1 oră/săptămână), un studiu aplecat pe analiza zilelor săptămânii în perioada Triodului.

Cursul III își organiza parcursul prin predarea următoarelor discipline cu programele lor analitice aferente: *Studiul biblic* (4 ore/săptămână) concretizat prin parcurgerea „Exegezei Noului Testament” și care conținea aceeași configurație din cursul II ca număr de ore, însă cu o analiză tematică mult mai aprofundată; disciplina se completa și cu un seminar exegetic, orientat pe tema combaterii credinței nazarinenilor prin argumente de factură biblică, seminar realizat sub forma unor lecturi polemice din lucrări și reviste de specialitate ale timpului; *Pastorală* (2 ore/săptămână), disciplină ce conținea următoarea abordare tematică: misiunea pastorală a Mântuitorului Iisus și a Bisericii, îndrumările preotului la supravegherea și coordonarea vieții moral-religioase a parohiei și enoriașilor, preotul ca administrator al Sfintelor Taine, legile regnicolare referitoare la biserică și școală; *Liturgica* (2 ore/săptămână) își argumenta conținuturile analitice pe următoarele teme: cultul divin și dezvoltarea lui istorică, noțiunea și defalcarea liturgicii, referințele și condițiile privitoare la executarea rânduielilor liturgice, personalitățile liturgice–sărbătorile–posturile–lăcașurile sacre cu tot inventarul lor material și spiritual, forme esențiale ale cultului, rugăciunea–cântarea–predica, tratarea și explicarea specială a Sfintei Liturghii, rânduielile liturgice la diferitele sărbători ale anului bisericesc, rânduielile Sfintelor Taine, cu precizări în modul de administrare a Sfintelor Taine și a Pocăinței; *Catehetica* (2 ore/săptămână) își elaborase programa analitică pe parcurgerea următoarei problematice: religia ca obiect de învățământ și mijloc de educație în școala populară, importanța și factorii educației moral-religioase, principiile pedagogice privind alegerea și ordonarea materialului didactic în predarea religiei în școlile populare, lucrări metodice ca probe scrise, observații–lecții aplicative și exerciții demonstrative în școlile de aplicație; *Dreptul bisericesc* (5 ore/săptămână), disciplină concentrată pe

abordarea dreptului canonic prin parcurgerea următoarelor teme: izvoarele și codurile dreptului bisericesc, constituția-administrarea și viața bisericii, raportul dintre biserică și stat, administrarea bisericii ortodoxe române după *Statutul Organic* și alte regulamente; *Igiena* (1 oră/săptămână), un suport de curs instructiv-aplicativ ce aborda următoarele probleme: despre boli și influența acestora asupra vieții omului, epidemiile și consecințele lor nefaste asupra societății și economiei, cauzele declanșării bolilor și prevenirea lor, îngrijirea bolnavilor și respingerea vrăjitoriilor, bolile infecțioase și mijloacele eficiente de dezinfecție prin aplicații practice, primele intervenții în caz de accidente, tratarea luxațiilor și fracturilor, antidotul în cazul otrăvirilor, caseta de prim ajutor din școală, băuturile spirtoase și efectele alcoolismului asupra stării de sănătate, măsuri de întreținere a igienei corporale și în sălile de clasă, *Cântarea bisericească* (2 ore/săptămână) se preocupa de învățarea irmoaselor sărbătorilor creștine și a altor cântări la liturghie, cântările molitvelnicului, precum și fixarea cântărilor învățate în cursurile anterioare; *Tipicul* (1 oră/săptămână) se concentra pe învățarea serviciului divin în Săptămâna Patimilor, în perioada Penticostarului, precum și rânduielile cultului religios privat; *Administrația bisericească* (3 ore/săptămână), o disciplină intuitiv-practică focusată pe chiverniseala/gospodărirea patrimoniului bisericesc, având o programă analitică aplecată pe analiza următoarelor teme: oficiul parohial, protocolul și matricula, dreptul matrimonial, raportul bisericii cu statul și alte confesiuni religioase, afaceri școlare și afaceri epitropești, arhiva parohială și biblioteca particulară a preotului; *Pregătirea practică* (seminar de Omiletică cu o oră pe săptămână), disciplină coordonată de directorul instituției prin intermediul căreia elevii, pe lângă practica din școala de aplicație, participau independent la orele de religie din școlile confesionale ale municipiului Arad, propunând prelegeri, care mai apoi erau analizate în cadrul orelor de seminar.⁵⁶² Planul de învățământ adoptat și aplicat pentru anul școlar 1917/1918 respecta cerințele metodico-științifice ale timpului, preluând distribuția curentelor pedagogice, a materiilor, succesiunea temelor, plaja orară și curricula disciplinei (programa analitică) în bună măsură din celelalte institute ale Mitropoliei Transilvaniei, în special de la Institutul Andreian din Sibiu.

---

⁵⁶² *Ibidem*, 1917–1918, pp. 41–46.

Circularele episcopale din perioada războiului au vizat în special școlile confesionale din cuprinsul celor două eparhii, Aradul și Caransebeșul, mai puțin au avut în vedere modul de funcționare și procesul instructiv-educativ din cele două Institute Teologice aferente eparhiilor amintite. În esență, marea majoritate a acestora a vizat satisfacerea nevoilor frontului, după posibilități de către școlile subordonate episcopilor, în strânsă legătură cu dispozițiile primite din partea Ministerului de Război și a celui de Culte și Instrucțiune Publică. Avem în vedere acele solicitări referitoare la acoperirea cu suplinitori a învățătorilor și profesorilor mobilizați pe front, apoi implicarea elevilor în colectarea unor produse vegetale necesare consumului soldaților și cavaleriei, donația de bani și cărți pentru susținerea orfanilor și văduvelor de război, pentru fondul de carte al bibliotecilor celor două institute, acordarea de concedii elevilor din seminariile teologice în vederea strângerii recoltei de vară-toamnă în familiile descompletate etc. Ierarhul Miron Cristea, odată cu instalarea sa la Caransebeș, a fost deosebit de aplecat asupra bunei funcționări a școlilor confesionale din eparhia sa. Dacă avem în vedere doar perioada 1 iulie – 1 decembrie 1910, descoperim un total de 16 ordine circulare cu un conținut școlar, toate menite să organizeze și să gestioneze cu luciditate întreg corpusul confesional și religios din eparhie, aspect care ilustrează grija specială a episcopului pentru starea învățământului în limba română. Într-o altă ordine de idei, circularele școlare aveau menirea de a așeza școala confesională în dimensiunile ei statutare bisericești, la unison cu evoluția de ansamblu a societății, precum și în acord cu cerințele legislației școlare maghiare. După primii doi ani de activitate în eparhie, în 10/23 august 1912, Miron Cristea cuantifica, printr-o scrisoare trimisă mitropolitului Ioan Mețianu, întregul efort depus pentru întreținerea și salvagardarea școlilor confesionale românești din cuprinsul diecezei: „Consistoriul nostru eparhial a luat dispozițiuni ca școalele peste tot să se aducă, în bună rânduială, pentru ca, în caz că vor reflecta la ajutor de la stat, să nu fie respinse [...]. A dat circular pentru efectuarea raporturilor școlare, ajustarea școalelor cu recusitele de învățământ, procurarea de cărți, înființarea bibliotecilor școlare pentru elevi și pentru învățători, recomandând ca școalele sărace să ceară recusite gratuite și de la stat.”⁵⁶³ O circulară din 21 iunie 1910 atenționa oficiile protopopești și parohiile

⁵⁶³ A.E.O.R.C., *Fond Școlar (IV)*, dosar 32/1912.

asupra obiceiului Reuniunilor românești de cântări și corurile bisericești de a susține repetițiile seara până târziu în sălile de clasă, fără să existe posibilitatea aerisirii și igienizării acestora, mai ales că la astfel de serate de repetiție se fuma și se consuma alcool. Episcopul solicita ca astfel de reuniuni „să-și țină orele de cântare în școli numai în orele de peste zi, pentru a se putea îngriji de curățirea și aerisirea sălilor în aceeași zi”.⁵⁶⁴

O nouă circulară episcopală din 14 iunie 1910 preciza condițiile minimale de dotare a sălilor de clasă cu mijloace de învățământ și material didactic, astfel încât să fie satisfăcute cerințele aproape imperative ale Legii XXVII/1907. În măsura în care acele cerințe legale nu erau satisfăcute, parohia nu putea beneficia de ajutor de la stat la completarea salariilor învățătorilor.⁵⁶⁵ În consecință, circulara solicita 28 de articole de dotare a școlii, 25 mijloace de învățământ și 21 de articole de tip material didactic folosite în procesul predării-învățării. Circulara îndemna parohiile să solicite sprijin de la guvern în ce privește achiziționarea articolelor din circulară, iar pe de altă parte să informeze episcopia despre rezultatul cererilor. În cazul în care dotarea nu se realiza prin fonduri venite de la stat, parohiile erau direcționate să le achiziționeze cu mijloace proprii.⁵⁶⁶ Se specifica faptul că o parte din asemenea articole puteau fi procurate de la librăria diecezană până la 30 septembrie 1910, iar dacă școlile și Comitetele parohiale nu dispuneau de fonduri pentru cumpărarea acestora, atunci, prin protopop, puteau solicita sprijin Consistoriului eparhial, împrumutul putând fi achitat în decurs de doi ani.⁵⁶⁷ Această circulară, dojenitoare și chiar acidă la adresa preoților, evidenția neglijența și neimplicarea unor parohi în monitorizarea și administrarea școlilor confesionale. Prin statutul lor, se stipula în text, preoții erau obligați „Să cerceteze școala, să vadă dacă-i în rând cu toate, îngrijită, curățită, prevăzută cu rechizite, bănci potrivite etc. Asemenea și curtea și împrejurimile. Să controleze ținerea prelegerilor, purtarea protocoalelor și registrelor”.⁵⁶⁸ În continuare, circularul stabilea directive precise și clare ce trebuiau îndeplinite atât de preot, cât și de învățător: „Fac respon-

⁵⁶⁴ A.E.D.F., *Fond Protopopiatul Vârșeț*, dosar 403/1910.

⁵⁶⁵ *Ibidem*.

⁵⁶⁶ *Ibidem*.

⁵⁶⁷ „Foaia Diecezană”, 1910, XXV, nr. 24 din 13 iunie, pp. 3–6.

⁵⁶⁸ A.E.D.F., *Fond Protopopiatul Vârșeț*, dosar 333/1910.

sabili pe toți preoții de bunul mers al afacerilor școlare, mai ales că în raport cu alți oficiali au puțin de lucru, iar pe de altă parte, Biserica le dă poziții cinstite în societate și venituri mulțumitoare”,⁵⁶⁹ iar în același timp „învățătorii să țină regulat orele, să-și dea silința de a instrui și educa tinerimea, ca astfel să observe creșterea nivelului cultural al poporului în mijlocul căruia trăiește”.⁵⁷⁰

Insistând asupra rolului de excepție a educației religioase ca un liant benefic în cultivarea limbii și culturii române, episcopul Cristea, printr-o circulară din 12 iulie 1910, atrăgea atenția multora dintre preoții eparhiei sale care nu acordaseră atenția cuvenită predării acestei discipline, religia, în școlile confesionale ori de stat, mai ales că „scopul studiului Religiei este de a apropia pe elevi de scopul școlii confesionale care este de a crește Bisericii patriei și societății oameni de seamă”.⁵⁷¹ Circulara mai stabilea obligația protopopilor de a verifica cel puțin o dată pe lună starea procesului instructiv-educativ religios din toate școlile confesionale.⁵⁷² Preocupat mereu de grija de a-și salva școlile de la „statizare”, episcopul se îngrijea de respectarea cerințelor legilor școlare în vigoare. Astfel, planul de învățământ, ce cuprindea disciplinele de predare, conținuturile materiilor și orizontul temporal de predare a curriculei fiecărei materii, era transmis inspectorilor școlari până la 1 septembrie, în fiecare an. Asemenea aspect devenea imperios necesar mai ales în școlile în care statul contribuia la completarea salariului învățătoresc.⁵⁷³ De asemenea, înaltul ierarh a trebuit să se supună rigorilor legii privind imobilul școlar, caz în care a solicitat o uniformizare a planului de construcție a școlilor din eparhie în patru variante. Zidirea acestora era acceptată doar din materiale dure, cărămidă sau piatră, consistoriul făcând apel la serviciile tehnice ale unui arhitect care să întocmească patru variante de schițe ce reprezentau clădiri școlare cu o sală sau două săli de clasă, cu sau fără locuință destinată învățătorului.⁵⁷⁴

Recensământul general din 1910 a antrenat mulți învățători în calitate de recenzori pentru culegerea datelor din rândul populației. Numirea acestora în

⁵⁶⁹ *Ibidem.*

⁵⁷⁰ *Ibidem.*

⁵⁷¹ Idem, dosar 402/1910, ff. 107–109.

⁵⁷² Idem, dosar 381/1910.

⁵⁷³ Idem, dosar 380/1910.

⁵⁷⁴ Idem, dosar 423/1910.

calitate de recenzori a generat producerea unei alte circulare, prin care episcopul solicita suplinire pentru dascălii aflați în „teren”, indicându-se ca aceștia să fie înlocuiți de parohul locului.⁵⁷⁵ Legea XXVII din 1907, prin efectele sale, a generat în 22 noiembrie 1910 o altă circulară episcopală în privința planului de învățăământ din școlile confesionale, acolo unde învățătorii beneficiau de sprijin salarial de la stat. Conform legii, disciplinele limba maghiară, aritmetica, geografia, istoria și constituția patriei prin conținuturi curriculare trebuiau să respecte cerințele Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. În esență, se cerea ca limba maghiară să fie predată în așa fel încât la sfârșitul a patru ani de școală, „elevii să-și poată exprima înțeles gândurile în limba maghiară, atât cu graiul, cât și în scris.”⁵⁷⁶ Mai mult decât atât, planul de învățăământ agreat de ministerul de resort prevedea numărul de ore, temele obligatorii și obiectivul general ce trebuia atins la fiecare disciplină școlară. Episcopul, prin acea circulară, îi atenționa pe dascălii săi asupra faptului că, din cele cinci materii de predare, doar limba maghiară avea un statut special, celelalte patru „se vor predă în orele respective exclusiv în limba română.”⁵⁷⁷ Circulara argumenta primordial că elevii trebuiau educați în spirit național, deoarece „frica lui Dumnezeu, dragostea de țară, sentimentul de solidaritate, cinstea și libertatea cetățenească, sentimentul de datorie și abnegație – acestea sunt îndatoririle către care trebuie condusă nava școlii”.⁵⁷⁸ Asemenea circulară lămurește abilitatea deosebită a episcopului de a eluda legile școlare ostile instruirii în limba maternă a elevilor români. Dintr-o serie de alte circulare episcopale se desprinde de departe preocuparea pentru asigurarea unor condiții optime de igienizare a spațiilor școlare, acolo unde urmează să se desfășoare cursurile elevilor.⁵⁷⁹

În perioada 1911–1918 circularele destinate școlilor confesionale și populare au fost tot mai rare, iar atâtea câte au fost ele se opreau asupra unui cumul de problematice școlare, ca de pildă: îngrijirea și întreținerea imobilelor și săliilor școlare, ocuparea posturilor didactice, achiziționarea materialului didactic,

---

⁵⁷⁵ Idem, dosar 501/1910.

⁵⁷⁶ Idem, dosar 607/1910.

⁵⁷⁷ *Ibidem.*

⁵⁷⁸ *Ibidem.*

⁵⁷⁹ Idem, dosar 355, din 1911.

salarizarea dascălilor, înscrierea la cursuri a elevilor și informarea acestora asupra datei și a manifestărilor dedicate deschiderii anului școlar ș.a.m.d.⁵⁸⁰ O altă circulară școlară din 30 aprilie 1912 emisă de episcopul Cristea solicita școlilor ca predarea științelor naturale să se propună elevilor foarte riguros, cunoașterea mediului înconjurător fiind revelatorie în formarea pentru viață a acestora. Se preciza că nu era indicat a-l instrui pe elev doar prin științele exacte, deoarece un asemenea demers îl priva de o „cultură armonioasă”.⁵⁸¹ Se propunea ca, după modelul pedagogiei pragmatice, să se introducă în școlile populare marcarea unei zile a păsărilor și pomilor, prinsă în calendarul școlar din fiecare an în luna mai, iar după fiecare astfel de activitate să fie întocmit și un raport evaluativ.⁵⁸² Marcarea acelei zile presupunea activități practice desfășurate în natură, acolo unde elevii trebuiau să identifice noi specii de plante și păsări. Erau indicate excursii în teren, prin care elevii trebuiau să interpreteze cântece despre natură din repertoriul religios sau laic, culese și prelucrate de Timotei Popovici într-o lucrare apărută la Sibiu, în anul 1911.⁵⁸³ Activitatea practică de educație pentru mediu trebuia continuată cu plantarea și altoirea pomilor fructiferi de către elevi pe lotul părintesc, așa încât după terminarea ciclului primar fiecare absolvent urma să dovedească că plantase cel puțin cinci arbori roditori. Asemenea circulară a apărut la solicitarea „Societății pentru protecția animalelor”, înființată încă din anul 1906. Eficientizarea actului didactic presupunea o pregătire și o formare continuă a învățătorilor, așa încât prin circulara din 12 iunie 1913 episcopul îndemna învățătorii să se perfecționeze continuu printr-o informare asupra noilor exigențe didactice cuprinse în revistele pedagogice de specialitate. Asemenea informare putea fi asimilată și prin intermediul conferințelor învățătoresci, generale și districtuale, unde dascălii iluștri susțineau prelegeri despre noile metode de predare-învățare din pedagogia timpului. La aceste conferințe erau obligați să participe și preoții catiheți.⁵⁸⁴

⁵⁸⁰ Idem, Circulara din 1 august 1912, nr. 444.

⁵⁸¹ Idem, dosar 309/1912.

⁵⁸² *Ibidem.*

⁵⁸³ *Ibidem.*

⁵⁸⁴ Idem, dosar 379/1913.

Circulara episcopală din 18 octombrie 1913 lămurea modalitatea în care epitropia parohială urma să achite salariul învățătorilor suplinitori de pe posturile temporar vacante ale titularilor, cei care își îndeplineau serviciul militar activ. Aceeași circulară mai adăuga, în conformitate cu Legea XVI din 1913, cerința ca învățătorii care treceau într-o altă gradație de plată să informeze din timp Consistoriul diecezan caransebeșean și să elaboreze în timp util dosarul personal.⁵⁸⁵ Majoritatea acelor circulare școlare au fost urmate, de regulă, de un ordin al episcopului, prin care erau nominalizate și atenționate comunele și școlile în care nu se respecta legislația statului și legislația bisericească școlară.⁵⁸⁶ Ordinele episcopale erau aprobate inițial în ședința Senatului școlar diecezan și precizau în mod sintetic starea școlilor din eparhie, episcopul exprimându-și nemulțumirea față de faptul că, după ani de activitate neîntrepută, încă mai puteau fi întâlnite comunități în care nu se rezolvaseră problemele școlare de bază. Astfel, conducătorul eparhial a constatat cu durere că existau parohii unde reprezentanții bisericii nu se interesau de situația școlară, că a observat multă indiferență, că elevii nu aveau cărți, că școala nu era igienizată, mobilierul era vechi, uneori insuficient și că nu existau rechizite, nici materiale didactice și nici icoane. De asemenea, a menționat că: „Pe ici-colea nici învățătorii nu fac vreo ispravă”.⁵⁸⁷ Vinovații erau identificați în rândul unor preoți care nu-și satisfăcuseră competențele de directori școlari și nici nu conlucraseră cu învățătorii în direcția soluționării neajunsurilor școlare. Se impunea ca, în toate cazurile, preoții să convoace Comitetul parohial cu care să inițieze acțiuni de rezolvare a problemelor școlare constatate.⁵⁸⁸ Dascălii școlilor confesionale și cei din Institutele Teologice erau îndemnați să studieze mai aplecat legislația și normativele școlare spre a identifica mai atent disfuncționalitățile din propriile instituții școlare, să informeze la timp pe preotul director asupra nevoilor școlare, spre a nu fi afectat procesul instructiv-educativ din fiecare instituție școlară.⁵⁸⁹ Ordinul episcopal enumera amănunțit stările de nereguli regăsite, referitoare la igiena spațiilor intra și extrașcolare,

⁵⁸⁵ A.P.C., dosar 106 din 11 decembrie 1913.

⁵⁸⁶ A.E.D.F., *Fond Protopopiatul Vârșeș*, Ordin din 19 februarie 1914, dosar 153/1914.

⁵⁸⁷ *Ibidem*.

⁵⁸⁸ *Ibidem*.

⁵⁸⁹ *Ibidem*.

la inexistența emblemei țării, absența unor biblioteci minimale cu cărți destinate uzului didactic al învățătorilor și elevilor, apoi lipsa unor planșe pentru învățământul intuitiv sau pentru instrucția în științele naturale și geografie etc. Prin urmare, ordinul nominaliza toate școlile în care s-au observat asemenea carențe.⁵⁹⁰ Oficiile parohiale erau considerate singure vinovate și responsabilizate pentru preîntâmpinarea unor astfel de probleme, pentru ca mai departe acel ordin să propună ca oficiile protopopești să monitorizeze mult mai atent școlile arondate fiecărui tract și să sprijine soluționarea aspectelor disfuncționale regăsite în „teren”.⁵⁹¹ Concret, ordinul venea în sprijinul acelor școli confesionale care nu-și achiziționaseră materialul didactic minimal, Consistoriul diecezan acordându-le sprijin financiar printr-un credit ce urma a fi achitat în decurs de un an, astfel încât acestea să poată ridica necesarul de la Librăria diecezană.⁵⁹²

În ansamblu, cele mai multe dintre circularele școlare emise de episcopii celor două eparhii pot fi asimilate drept acte normative de întemeiere a învățământului confesional, demersuri normative care evidențiau truda episcopilor pentru protejarea școlii confesionale din propriile episcopii. Asemenea demers s-a concretizat în grija pentru dotarea școlilor, pentru perfecționarea personalului didactic, pentru educația moral-civică, religioasă, pentru mediu și patriotică a elevilor, dar și pentru implicarea susținută a comunelor bisericești în apărarea școlii în limba maternă, toate acestea constituindu-se în adevărate fundamente ale activității ierarhilor destinată sprijinirii învățământului.⁵⁹³ Date fiind condițiile tot mai vitrege ale războiului, o circulară din anul 1914 informa elevii care finalizaseră șase clase primare că, în urma promovării examenului de absolvire, beneficiau de dreptul la vot pentru alegerile de deputați dietali, în conformitate cu Legea XXXVII/1913. Modalitatea susținerii examenului de absolvire era stipulată prin Ordinul 57.729/1914, emis de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice.⁵⁹⁴ Conform acestui ordin, examenele de absolvire erau conduse de protopop, la ele putând participa absolvenții a șase clase confesionale și elevii privați de până la 15 ani ce absolviseră

⁵⁹⁰ *Ibidem.*

⁵⁹¹ *Ibidem.*

⁵⁹² A.P.C., dosar 27 din 15 iunie 1914.

⁵⁹³ Daniel Alic, *Episcopul Elie Miron Cristea al Caransebeșului. Ordine circulare (1910–1919)*, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2018, p. 36.

⁵⁹⁴ A.E.D.F., *Fond Protopopiatul Vârșeț*, dosar 386/1914.

clasa a cincea sau au încheiat clasa întâi a unei școli secundare. Mai beneficiau de acest drept și elevii care, după ce absolviseră patru clase primare, au finalizat clasa întâi la o școală de ucenici, după care au rămas un an la domiciliu. Certificatul de absolvire era acordat atunci când candidații dovedeau că posedă o cultură religioasă-morală acceptabilă, că stăpâneau scris-cititul în limba română și maghiară, dispuneau de cunoștințe satisfăcătoare de geografia și istoria patriei și dispuneau de reale deprinderi de socotit și economie.⁵⁹⁵

O circulară episcopală din 17 iunie 1914, adresată protopopilor și preoților din întreaga eparhie, solicita ca aceștia să se implice mai mult în îndrumarea tinerilor spre studiul în cadrul departamentelor de pedagogie și teologie din Caransebeș, așa încât an de an să sporească efectivele de elevi și, în consecință, să fie acoperit necesarul personalului didactic și clerical din episcopie. Se avea în vedere promisiunea guvernului maghiar de a accepta introducerea limbii române chiar și în școlile primare de stat, promisiune care ar fi deblocat temerea sau refuzul elevilor români de a studia și preda în limba maghiară. Candidații care cunoșteau limba română și erau cu studiile absolvite, aveau mari șanse să fie încadrați pe un post de învățător în orice școală primară din țară.⁵⁹⁶ Prin intermediul școlii de orice nivel și formă, inclusiv Institutele Teologico-Pedagogice, episcopii locului au încercat să conștientizeze tinerii elevi asupra pericolului consumului de alcool și consecințele nefaste ale acestuia asupra armoniei căminului familial și climatului social local. Prin urmare, o circulară din 18 iulie 1915 solicita preoților și învățătorilor ca, în sâmbăta următoare, de după sărbătoarea Sfântului Dumitru, să conferențieze motivat împotriva viciului alcoolismului, „în care sub toate formele să fie combătut acest viciu, ca tinerii de mici să capete aversiune față de el”.⁵⁹⁷ Spre o ilustrare și o documentare cât mai clară, circulara respectivă indica 33 de titluri de broșuri, poezii, monologuri și alte texte combative asupra viciului alcoolismului, toate acestea tipărite în limba română și încă 15 titluri în limba germană. Interesant rămâne faptul că circulara nu preciza niciun titlu în limba maghiară, amintindu-se doar printr-un codicil al circularei că „materialul vast din

⁵⁹⁵ *Ibidem.*

⁵⁹⁶ Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Școală și comunitate în secolul al XX-lea...*, Circulara din 17 iunie 1914.

⁵⁹⁷ A.E.D.F., *Fond protopopiatul Vârșeț*, dosar 316/1915.

literatura maghiară se va aduna și indica ulterior”.⁵⁹⁸ Pornindu-se de la rescriptul Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor nr. 3930 din 14 august 1914, în toate eparhiile Mitropoliei Ardealului au fost lansate circulare școlare privind pregătirea școlilor confesionale și a Institutelor Teologic-Pedagogice pentru deschiderea noului an școlar, 1914/1915, în condiții de război. Se preciza, prin conținutul acestora, că în comunele bisericești unde dascălul nu este mobilizat iar spațiile școlare nu sunt alocate în scopuri militare, anul școlar poate debuta în mod normal, conform planului de învățământ în vigoare; acolo unde existau mai multe cadre la aceeași școală – în special cazul Institutelor Teologico-Pedagogice din mitropolie – iar unii dintre aceștia erau înregimentați pe front, în temeiul planului de învățământ curent, anul școlar putea începe, de asemenea, în mod normal, clasele sau catedrele putând fi combinate și coordonate de personalul nemobilizat. Situația aceasta era valabilă pentru acele școli netransformate în spitale destinate răniților sau în spații aferente nevoilor armatei. Acolo unde anul școlar nu putea debuta din lipsa învățătorului recrutat în serviciul militar, organele parohiale au lut măsuri în acord cu protopopii pentru numirea de suplinitori, suplinire ce trebuia acoperită de parohul locului care avea și calitatea de director școlar.⁵⁹⁹ În situația școlilor ocupate de nevoile frontului, însă cu învățători nemobilizați, se solicita intervenția imediată a Comitetelor parohiale în direcția închirierii altor spații destinate instrucției școlare (primărie, casa parohială, locuința învățătorului, locuințe particulare), astfel încât anul școlar să nu fie înghețat. În vederea lucrării pământului și strângerii recoltei, în acord cu instrucțiunile precizate de ministerul de resort, se solicita ca, „acolo unde împrejurările o cer, elevii școalelor noastre din cursurile IV, V și VI să fie dispensați de la cercetarea școalei spre a putea fi de ajutor părinților la munca câmpului”.⁶⁰⁰ Circulara mai adăuga că, de-a lungul desfășurării ostilităților în teatrul de război, era respinsă orice cerere de concediu a dascălilor, doar cazurile excepționale, dovedite medical, putând fi admise. La finele circularei se mai preciza, ca un îndemn pentru cunoașterea istorică viitoare, că se impunea implicarea oficiilor protopopești în transmiterea datelor exacte cu învățătorii mobilizați pe câmpul de luptă: oficiile protopopești, în

⁵⁹⁸ *Ibidem.*

⁵⁹⁹ Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *op. cit.*, Circulara din 11 august 1914.

⁶⁰⁰ *Ibidem.*

termen de cel mult cinci zile și sub răspundere personală, erau obligate să comunice lista exactă a învățătorilor plecați pe front și a celor rămași.⁶⁰¹

Urmare a acestei circulare, datele au fost transmise și centralizate la nivelul celor două eparhii, astfel încât, în cazul Eparhiei Caransebeșului, în anul 1916 erau mobilizați la „datorie” 115 învățători, dintre care 13 au fost avansați în grad de caporal, 7 soldat fruntaș, 5 în grad de sergent și sergent-major, 1 sublocotenent, iar despre restul celor mobilizați documentul nu face niciun fel de precizări.⁶⁰² Nu peste multă vreme, Consistoriul mitropolitan de la Sibiu, printr-un ordin cu nr. 94 M/1916, transmis în cele trei dieceze, solicita date exacte privind situația școlară din anii școlari 1914/1915 și 1915/1916. În acest sens, erau alcătuite formulare-tipizate de chestionar, la care toate comunele bisericești din mitropolie urmau să furnizeze date exacte despre starea învățăământului. Fiecare eparhie avea sarcina de a centraliza datele colectate, pe care mai apoi să le transmită scaunului mitropolitan până la 31 decembrie 1917. Importanța acestui demers pentru posteritate reiese limpede din însuși textul circularei: „Aceste schimbări și stări excepționale, produse de război pe terenul bisericesc-administrativ, pe terenul social-economic și pe terenul cultural, formând date și evenimente de actualitate istorică [...] adunarea datelor din întreaga mitropolie și păstrarea acelor ca material cronologic pentru istoria poporului nostru românesc din această patrie”.⁶⁰³

La 11 august 1915, printr-un ordin circular, episcopul Miron Cristea dispunea ca, din motive de război și de sprijinire în lucrările agricole a familiilor cu bărbații mobilizați pe front, în anul școlar 1915–1916 școlile din eparhie urmau să fie grupate în funcție de aceste necesități în școli elementare cu activitate neredusă, școli elementare cu activitate redusă la trei ani (în special pentru comunele cu populație agricolă predominantă) unde cursurile pentru clasa a treia se întindeau în intervalul 1 octombrie – 30 aprilie, apoi școli elementare cu activitate limitată la clasa a patra (aferente orașelor și comunelor mari unde existau școli civile sau școli medii), anul școlar întinzându-se și în cazul acestora pe intervalul 1 octombrie – 30 aprilie.⁶⁰⁴ Circulara episcopală

⁶⁰¹ *Ibidem*.

⁶⁰² A.E.O.R.C., *Fond Școlar (IV)*, dosar 35/1916, ff. 29–42.

⁶⁰³ Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *op. cit.*, Circulara din 24 octombrie 1916, p. 495.

⁶⁰⁴ A.P.C., dosar 51/25 septembrie 1915.

transmisă ca urmare a ședinței Senatului școlar din 8 decembrie 1914, ca urmare a mobilizării pe front a numeroși învățători din eparhie, preciza că posturile didactice ale dascălilor mobilizați să fie ocupate de suplinitori din rândul preoților locali, a învățătorilor pensionari sau elevilor din Institutele Teologice, protopopii tractului fiind obligați să înainteze consistoriului fiecare situație în parte.⁶⁰⁵ În urma acestor raportări, Episcopia Caransebeșului întocmea în anul 1916 un conspect centralizat al învățătorilor mobilizați în război.⁶⁰⁶ Conform acestui material, dintr-un total de 272 învățători-titulari (din care 23 erau învățătoare) înregistrați în întreaga dieceză caransebeșeană, 115 erau mobilizați pe front, așa încât statistic vorbind mobilizații însemnau 42% din totalul corpului didactic.⁶⁰⁷ Circulara din 12 septembrie 1916 o reia aproape identic pe cea din 8 decembrie 1914, ultima referindu-se la obligația comunelor bisericești de a găsi suplinire pentru cei mobilizați pe front și de a le asigura salariul suplinitorilor din fonduri proprii.⁶⁰⁸

Procesul educațional din perioada războiului a fost afectat și de antrenarea elevilor de la toate nivelurile de învățământ în sprijinirea frontului. Astfel, printr-un ordin circular din 9 septembrie 1914, episcopul, în urma solicitării Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, invita învățătorii și elevii din școlile confesionale să conlucreze la colectarea de frunze de mure, de jir și ghindă, care să fie trimise pe front pentru prepararea ceaiului soldaților și pentru hrana cailor cavaleriei.⁶⁰⁹ Aceeași sarcină revenea și elevilor de la Institutele Teologice-Pedagogice din cele două dieceze, cantitatea de produse colectată urmând a fi depozitată în unitățile școlare și apoi anunțați inspectorii școlari regești asupra acestei operațiuni.⁶¹⁰ În anul 1915, urmare a unui nou ordin ministerial din 1 septembrie, episcopul Cristea solicita din nou printr-o circulară antrenarea elevilor din școlile confesionale și institut la colectarea de gogoase din pădure necesare argăsirii pieilor.⁶¹¹ În anul 1917, elevii școlilor confesionale și institutelor teologice-pedagogice erau îndemnați să culeagă

⁶⁰⁵ A.E.O.R.C., *Fond Școlar (IV)*, dosar 263/1914.

⁶⁰⁶ Idem, dosar 35/1916.

⁶⁰⁷ *Ibidem*.

⁶⁰⁸ A.E.D.F., *Fond Protopopiatul Vârșeș*, dosar 355 din 30 septembrie 1916.

⁶⁰⁹ A.P.C., dosar 62 din 28 septembrie 1914.

⁶¹⁰ *Ibidem*.

⁶¹¹ Idem, dosar 49 din 15 septembrie 1915; dosar 50 din 30 septembrie 1915.

plante cu efect terapeutic, sens în care a fost transmisă o broșură cadrelor didactice cu descrierea acestor plante care, odată preparate, urmau a fi expediate Ministerului de Război.⁶¹² Un nou ordin circular al episcopului Miron Cristea, emis în 24 octombrie 1918, anunța oficiile parohiale și învățătorii din întreaga episcopie ca, în școlile primare, să nu se mai predea limba maghiară, orele devenite astfel disponibile să fie folosite pentru predarea religiei, a limbii române și a compunerii.⁶¹³

---

⁶¹² S.J.A.N.C.S., *Fond Episcopia Ortodoxă Română Caransebeș*, dosar 45/1917, f. 4.

⁶¹³ „Românul”, 1918, VII, nr. 3 din 12 noiembrie, pp. 2–3.

CAPITOLUL III.

CORPUL PROFESORAL – DINAMICA ÎN ANII DE RĂZBOI

Grație stăruințelor și diplomației ierarhului Andrei Șaguna (1808–1873), în 1864 s-a reactivat Mitropolia Ortodoxă a Ardealului (Transilvaniei) cu reședința la Sibiu, căreia i-au fost subordonate Episcopiile Aradului și Caransebeșului. Era epoca în care, Biserica și Școala, cele două instituții legal recunoscute ale românilor continuau să dețină un rol fundamental în educarea românilor transilvăneni și a celor din Banat și Părțile Vestice.⁶¹⁴ Desigur, un loc aparte în educație l-a deținut învățământul teologic. Pentru români, școlile teologice din Transilvania și Banat au fost fundamentul aspirațiilor naționale de mai târziu, iar generațiile de preoți și învățători, ieșiți de pe băncile lor, au făcut cinste instituțiilor de educație absolvite, dovedind profesionalismul dascălilor și dăruirea acestora ca veritabili apostoli și slujitori ai catedrei. Preoții și învățătorii acelei epoci au probat cu succes capacitatea de a conduce destinele comunităților păstorite și, prin ele, ale unei națiuni întregi. Iată de ce școlile teologice din reactivata Mitropolie a Ardealului au reținut constant atenția și interesul mitropoliților ortodocși ai Transilvaniei, respectiv a ierarhilor celor două episcopii sufragane în perpetuarea interesului național.

A doua zi după hirotonia lui Ioan Popasu ca episcop al Caransebeșului, sinodul eparhial, întrunit în ședință la 16 august 1865, a decis ca secția românească de Teologie de la Vârșeț să fie mutată în sediul nou înființatei eparhii, deoarece „națiunea noastră română fără școală nu are viitor, că fără școală nu e mântuire, nu e fericire”.⁶¹⁵ La 19 octombrie 1865, Ministerul de război din Viena a aprobat transferul Institutului Teologic.⁶¹⁶ Profesori au fost doar doi: George Peșteanu și Mihai Velceanu, fost paroh la Dognecea.⁶¹⁷ Circulara

---

⁶¹⁴ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc...*, p. 122.

⁶¹⁵ I.D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului...*, p. 194.

⁶¹⁶ Cornel Corneanu, *Episcopul Ioan Popasu*, în „Altarul Banatului”, 1945, II, nr. 1–2, p. 12.

⁶¹⁷ Iosif Traian Badescu, *Biografia primului episcop al reînființatei dieceze gr. or. române a Caransebeșului – Ioan Popasu*, Caransebeș, 1899, p. 1.

episcopală din 8 octombrie 1865, adresată protopopilor din Eparhia Caransebeșului, stabilea clar condițiile de admitere la Institut. Potrivit acesteia, puteau fi primiți acei „tineri cari au învățat întâi gimnaziul public, opt clase, cu spor bun”. Vremurile nu au îngăduit însă ca selecția candidaților să fie una extrem de riguroasă, deoarece starea economică generală era una precară. În cuprinsul eparhiei, înscrierile se făceau în perioada 1–13 septembrie a fiecărui an pe baza următoarelor acte: certificatul de botez, atestat public de absolvire a gimnaziului, adeverință de bună purtare de la paroh și declarația de susținere materială și financiară a părinților, prin care se angajau să întrețină proprii copii pe toată perioada studiilor.⁶¹⁸ Examenale de final de an se desfășurau între 15–27 septembrie, iar cursurile începeau la data de 1 octombrie.⁶¹⁹ Din cauze obiective, Institutul Teologic din Caransebeș, proaspăt înființat, și-a inaugurat cursurile la 10 noiembrie 1865, când însuși episcopul diecezan a ținut o lecție model de Pastorală.⁶²⁰ Timp de cinci ani, ierarhul caransebeșean își asumă și conducerea înaltei școli, care mai avea doi profesori, plătiți din fondurile comune, administrate de Mitropolia de Carloviț.⁶²¹ Studenții teologi obțineau rezultate bune la învățătură, spre mulțumirea sinodului eparhial din aprilie 1871, care vedea în aceasta „cea mai vie speranță că vor produce un neam mai bun de teologi”.⁶²²

Episcopul Ioan Popasu s-a implicat direct în organizarea instituției de învățământ. Astfel, a întocmit norme stricte privind viața internă a școlii, făcându-le cunoscute în 26 septembrie 1865, ulterior completate, în anul 1872, respectiv de *Legile Institutului Clerical* din Caransebeș, elaborate de Petru Popovici.⁶²³ Ierarhul participa la fiecare ședință a corpului profesoral, însoțit de protopopul Nicolae Andreevici.⁶²⁴ În conformitate cu Ordinul Consistorial nr. 1136-B, din 14 decembrie 1888, profesorii au întocmit un *Plan de învățământ* cu următorul cuprins:

- I. Studii teologice: Enciclopedia și Metodologia, Arheologia, Hermeneutica, Isagogia Vechiului Testament, Exegeza Noului Testament, Istoria biseri-

⁶¹⁸ P. Negrescu, S. Negrescu, *Biserică și societate*, București, Editura Tradiție, 1999, p. 16.

⁶¹⁹ *Ibidem*.

⁶²⁰ I.T. Badescu, *op.cit.*, p. 37.

⁶²¹ Constantin Brătescu, *Episcopul Ioan Popasu și cultura bănățeană...*, p. 60.

⁶²² Cornel Corneanu, *Episcopul Ioan Popasu*, în „Altarul Banatului”, 1946, III, nr. 7–8, p. 171.

⁶²³ A.E.O.R.C, *Fond Școlar (IV)*, 1872, ff. 28–29.

⁶²⁴ Viorel Dorel Cherciu, *Biserică și societate...*, p. 184.

cească universală, Teologia fundamentală, Dogmatica, Morala, Pastorală, Liturgica, Retorica, Dreptul canonic, Catehetica, Stilistica, Cântarea bisericească, Tipicul.

II. Studii auxiliare: Gramatica limbii române, Istoria limbii și literaturii române, Psihologia, Logica, Pedagogia, Economia, Igiena, Muzica vocală, Muzica instrumentală.

Aceste materii din planul de învățământ erau eșalonate de-a lungul a șase semestre.⁶²⁵ Pentru ca procesul de învățământ să se desfășoare în condiții cât mai bune, Consistoriul eparhial a aprobat achiziționarea unui imobil – cumpărat în 1888 de la Maria Homolka, cu suma de 13.015 fl. luați din Fondul Clerical – care a fost modernizat de arhitectul vienez Hans Miksch, venit la Băile Herculane.⁶²⁶ Episcopul Ioan Popasu s-a îngrijit îndeaproape pentru a avea un corp profesoral de elită, dascăli bine pregătiți, scop în care „recrutarea acestora se făcea după criterii de competență profesională”. Așa ajunge la Caransebeș Antoniu Sequens, născut în orașelul Chotebor, din Cehia, în anul 1865.⁶²⁷

În primăvara anului 1876, Sinodul Eparhial decide și înființarea unui Institut Pedagogic care să pregătească învățătorii confesionali pentru școlile din eparhie.⁶²⁸ Primii profesori au fost Ștefan Velovan și Patriciu Dragalina, ambii stipendiați de Fundația Gojdu.⁶²⁹ Primul și-a desăvârșit studiile la Viena și Gotha, fiind numit în 1877 profesor dirigent la Institutul Pedagogic.⁶³⁰ Pe de altă parte, la Caransebeș, au funcționat și alți dascăli școlarizați și angajați apoi prin grija episcopului. Astfel, la îndemnul vlădiciei Ioan, Nicolae Popovici urmează în anul școlar 1876–1877 cursurile de Teologie, iar mai apoi ca bursier absolvă Conservatorul din Leipzig și Viena, fiind numit în 1882 profesor de muzică vocală și instrumentală la Pedagogie.⁶³¹ Iosif Bălan a fost convins să se specializeze în Economie și Agronomie la Academia din Magyar-Ovar, după

⁶²⁵ A.E.O.R.C., *Fond Școlar(IV)*, 1872, ff. 42–43.

⁶²⁶ Idem, *Protocolul Senatului Epitropesc* din 14 septembrie 1886.

⁶²⁷ Nicolae Belean, *Profesorul și compozitorul Antoniu Sequens*, în „Altarul Banatului”, 1993, IV (XLIII), nr. 4–6, p. 106.

⁶²⁸ *Protocolul Sinodului Eparhial*, Sibiu, 1875.

⁶²⁹ Maria Berényi, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802–1870*, Giula, 2002, p. 147.

⁶³⁰ Constantin Brătescu, *Ștefan Velovan (1852–1932)*, în „Mitropolia Banatului”, 1982, XXXII, nr. 7–9, p. 524.

⁶³¹ A. Ghidiu, I. Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909, p. 235.

absolvire fiind numit profesor la Caransebeș.⁶³² Pe lângă aceștia, corpul profesoral s-a întregit cu Vasile Goldiș și Enea Hodoș.⁶³³

În timpul episcopatului lui Nicolae Popea (1889–1908),⁶³⁴ corpul profesoral de la cele două secțiuni ale Institutului era format din următorii dascăli: I. Iuliu Olariu, I. Pinciu, G. Sârb, G. Petrescu, I. Ionașiu, E. Hodoș, I. Bălan, A. Sequens, L. Mureșanu.⁶³⁵ Profesorul G. Dragomir susținea ideea că învățământul teologic din Institut trebuie să satisfacă exigențele formării unor preoți cu cunoștințe îndeustătoare pentru pastorație și misiune, iar pentru dobândirea deprinderilor academice și științifice să se perfecționeze la Facultatea de Teologie.⁶³⁶ Mai târziu, episcopul Miron Cristea a dorit ridicarea unui nou sediu pentru Institutul Teologic din Caransebeș, scop în care a îndemnat credincioșii să organizeze donații pentru această cauză nobilă.⁶³⁷ Criza adusă de izbucnirea primei conflagrații mondiale, liberalizarea prețurilor și lipsurile tot mai mari au făcut imposibilă edificarea construcției, acest lucru s-a realizat abia peste 20 de ani.

Funcționarea în condiții bune a Institutului presupunea și existența unui corp didactic bine pregătit. Profesorii cu statutul *definitiv* erau doar directorul Iosif Iuliu Olariu, dr. Dimitrie Cioloca și George Petrescu. Din acest motiv Miron Cristea s-a îngrijit de numirea în posturi a unor profesori definitivi. Consistoriul diecezan, în ședința plenară din 29 octombrie 1912, a acceptat petițiile de concurs ale profesorilor Vasile Loichița și dr. Moise Ienciu, care au funcționat anterior ca profesori provizorii.⁶³⁸ Centrul școlar teologic de la Caransebeș nu a fost însă singurul de acest profil din această parte a Imperiului Habsburgic. O scurtă privire retrospectivă descoperă o istorie bisericească și educațională a provinciei. Astfel, creștinii ortodocși din părțile Aradului au fost coordonați de episcopi sârbi sau români încă din secolul al XV-lea. În diferite centre episcopale, viața bisericească a fost organizată în funcție de contextul istoric

⁶³² *Ibidem*, p. 238.

⁶³³ *Ibidem*, p. 242.

⁶³⁴ Pentru perioada episcopatului Popea vezi pe larg, în Ion Pârvu, *Biserică și societate...*, *passim*.

⁶³⁵ *Ibidem*, p. 176.

⁶³⁶ „Foaia Diecezană”, 1909, XXIV, nr. 7, p. 4.

⁶³⁷ D. Alic, *Eparhia Caransebeșului...*, p. 224.

⁶³⁸ „Foaia Diecezană”, 1912, XXVII, nr. 37 din 9 septembrie, p. 7.

traversat, în așa fel încât aceasta să aibă o continuitate funcțională.⁶³⁹ Ierarhii au fost preocupați să aibă un cler cât mai pregătit din punct de vedere teologic și pastoral-misionar, scop în care s-au străduit să înființeze și să coordoneze școli de profil. Astfel, viitorii slujitori ai altarului s-au instruit, uneori minimal, în școlile de pe lângă mănăstiri, în școlile „particulare” de pe lângă protopopiate, preoți, învățători, apoi școlile clericale de la Carloviț și Gai, Școala de „Normă” de la Oradea, Școala Clericală de la Vârșeț și Preparandia de la Arad (1812).⁶⁴⁰

Instituțiile care au promovat conștiința națională și au contribuit la educația elitei clericale românești din părțile bănățene, arădene și bihorene la începutul secolului al XIX-lea au fost Preparandia și Institutul Teologic din Arad.⁶⁴¹ Institutul Teologic de la Arad a fost înființat în anul 1822, când doar la Sibiu mai funcționa o astfel de școală pentru zona Transilvaniei.⁶⁴² Învățământul teologic ortodox din Transilvania și Banat a fost o consecință a concurenței dintre Biserica Ortodoxă, pe de o parte, catolicii și protestanții din Transilvania, pe de altă parte, care beneficiau deja de o rețea de învățământ bisericesc. Institutul Teologic de la Arad funcționa în regim de studiu pe durata de doi ani, ținând seama de circumstanțele istorice, durata studiilor a variat, prelungindu-se la trei, respectiv patru ani în final, atunci când s-a transformat în Academie Teologică. În anul școlar 1876/1877 episcopul Ioan Mețianu (1874–1898) reorganizează învățământul teologic din Eparhia Aradului, procedând la unificarea celor două școli centrale diecezane, Preparandia și Institutul Teologic, care se contopesc în Institutul Pedagogic-Teologic, funcționând sub aceeași conducere până în 14 aprilie 1927.⁶⁴³ La recrutarea cadrelor didactice un rol determinant l-au avut episcopii, care-și pregăteau din timp profesorii prin trimiterea lor la studii de specializare în străinătate, cei mai mulți fiind specializați în vestitele centre europene de Teologie. Astfel, catedrele instituțiilor de învățământ teologic au fost deservite de cadre didactice bine pregătite, așa după cum ilustrează medalioanele biografice mai jos schițate, într-o exemplificare relevantă, aferentă

⁶³⁹ P. Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 50.

⁶⁴⁰ Idem, *Învățământul Teologic...*, pp. 33–46.

⁶⁴¹ *Ibidem*, p. 11.

⁶⁴² Pe larg în Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu. 1786–1986*, Sibiu, Tipografia Eparhială, 1987.

⁶⁴³ P. Vesa, *Învățământul Teologic...*, p. 12.

celor două institute de specialitate, de la Arad și de la Caransebeș. Pentru o imagine completă și, credem, binevenită, a corpului profesoral, vom schița medalioanele dascălilor ce au funcționat în școala teologică a Caransebeșului și a Institutului Teologic-Pedagogic din Arad. Portretele acestora constituie o mărturie vie peste timp privind nivelul intelectual și profesionalismul cu care au fost pregătite generațiile viitoare de preoți ai Banatului și Aradului.

III.1. Biografii ale profesorilor

Iosif Traian Badescu

S-a născut la 15 mai 1858 în comuna Șopotul Vechi (comitatul Caraș), unde tatăl său a fost învățător confesional, apoi preot. Copilăria și-a petrecut-o la Eșelnița, unde a făcut și școala primară, apoi la Orșova, iar studiile secundare la Caransebeș, Lugoj și Seghedin. A urmat cursurile de filosofie și drept la Budapesta, pe care le-a absolvit în 1884.⁶⁴⁴ Datorită calităților sale intelectuale, episcopul Ioan Popasu l-a apreciat și l-a trimis ca bursier la Facultatea de teologie din Cernăuți,⁶⁴⁵ iar între 1888–1889 a urmat cursurile de drept și pastorală la Facultatea de teologie romano-catolică din Viena. A obținut doctoratul în teologie la Cernăuți, în 10 iunie 1889.⁶⁴⁶ În ședința plenară a Consistoriului din 23 septembrie 1889 a fost numit secretar consistorial provizoriu, iar din februarie 1892 a devenit secretar consistorial definitiv.⁶⁴⁷

În 21 octombrie 1890 a fost hirotonit diacon, pentru ca, la Boboteaza din 1893, să fie hirotesit protodiacon,⁶⁴⁸ iar în treapta preoției a fost sfințit în 1899. La 26 mai 1902 a intrat în cinul monahal la Mănăstirea Hodoș-Bodrog,⁶⁴⁹ în 1903 este ridicat la rangul de protosințel, iar în anul 1919 episcopul Miron Cristea l-a hirotesit arhimandrit.⁶⁵⁰ Ca profesor la Institutul Teologic a predat

⁶⁴⁴ M.B. Babiu, *Episcopul dr. Iosif Traian Bădescu*, în „Mitropolia Banatului”, 1983, XXXIII, nr. 5–6, p. 349.

⁶⁴⁵ S. Negrescu, *Dr. Iosif Traian Badescu. 130 de ani de la naștere și 55 de ani de la moarte*, în „Mitropolia Banatului”, 1988, XXXVIII, nr. 4, p. 910.

⁶⁴⁶ „Foaia Diecezană”, 1889, IV, nr. 23, p.8.

⁶⁴⁷ Idem, 1892, VII, nr. 6, p. 6; *Șematismul Episcopiei Caransebeșului*, în „Calendarul Românului”, Caransebeș 1927, XXXIX, p. 47.

⁶⁴⁸ „Foaia Diecezană”, 1893, VIII, nr. 2, p. 8.

⁶⁴⁹ Idem, 1902, XVII, nr. 29, p. 6.

⁶⁵⁰ Nicolae Cornean, *Monografia Eparhiei Caransebeș*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1940, p. 51.

Dogmatica și Exegeza Noului Testament. Memorabile trebuie să fi fost cursurile susținute studenților teologi, precum și elocința sa în expunere. Dovadă sunt mărturiile de arhivă care confirmă că toate cursurile sale au fost bine percepute și înțelese de toți studenții prezenți în sălile de clasă.⁶⁵¹ La 3 octombrie 1916, la propunerea dr. Traian Badescu, tinerilor din cadrul primei serii a cursurilor de teologie li s-a mărit numărul orelor de educație muzicală, pentru ca teologii să-și însușească bine și corect cântările sfintelor slujbe. În anul 1917 a fost numit director al Institutului Teologic, mai exact în anul școlar cand directorul dr. Iosif Iuliu Olariu s-a transferat la institutul similar din Arad.⁶⁵²

Cursurile prezentate la un înalt nivel academic, prestața sa și dragostea cu care a cucerit inimile colegilor de la catedră și ale studenților teologi, l-au făcut prețuit și apreciat de toată lumea laică și eclezială. Frecventa cu regularitate sfânta biserică și lua parte activ la sfintele slujbe, cânta la strună alături de studenți, interpreta glasurile bisericești cu vocea sa frumoasă și inconfundabilă, încânta și impresiona lumea credincioșilor care veneau să-l asculte cu multă plăcere.⁶⁵³ Devenit episcop al Caransebeșului, la 8 martie 1920,⁶⁵⁴ Iosif Traian Badescu asista adeseori la cursuri și se interesa îndeaproape de bunul mers al învățământului. Era foarte exigent cu morala și disciplina, pedepsind cu severitate studenții care nu-și înțelegeau chemarea preotească. Participa la toate serbările școlare, la conferințele de clasificare (examenle finale de sfârșit de an școlar, n.ns.) și ședințele festive ale societății de lectură „Ioan Popasu”.⁶⁵⁵ De numele lui se leagă înființarea muzeului eparhial, Școala de cântăreți bisericești și periodicul *Calendarul Românului*.⁶⁵⁶ A sprijinit apariția la tipografia diecezană a ediției a III-a a *Tipicului Ortodox*, elaborat de Iosif Iuliu Olariu, precum și alte studii necesare studenților teologi; de asemenea, a binecuvântat apariția *Manualului de tipic*, *Antologhion*, *Flori alese*⁶⁵⁷ etc. A fost mentorul Academiei Teologice, având de luptat cu nenumărate greutăți, până ce a reușit

⁶⁵¹ A.E.O.R.C, *Fond Școlar (IV)*, Actul nr. 5021/1917.

⁶⁵² A.I.T.P.R.C. *pe anul școlar 1917–1918*, Caransebeș, Tipografia Diecezană, 1918, p. 36.

⁶⁵³ Pr. Constantin Cilibia, *Activitatea didactică a episcopului Iosif Traian Badescu*, în „Altarul Banatului”, 2008, XIX (LVIII), nr. 4–6, p. 149.

⁶⁵⁴ „Foaia Diecezană”, 1920, XXXV, nr. 40–41, p. 1.

⁶⁵⁵ *Ibidem*, p. 149.

⁶⁵⁶ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 149.

⁶⁵⁷ Zeno Munteanu, *Amintirile unui dascăl de teologie*, în „Altarul Banatului”, 1990, I (XL), nr. 3–4, p. 91.

să ridice Institutul Teologic la rangul de Academie, cu patru ani de studii.⁶⁵⁸ Fiind ales în Senatul României, în primul parlament de după 1918, Traian Badescu și-a făcut simțită prezența în forul legislativ național prin contribuția adusă în problema Constituintei.⁶⁵⁹ S-a implicat în apărarea școlilor confesionale și a pedagogiei caransebeșene în perioada dualismului austro-ungar, militând permanent pentru conservarea filonului național și ortodox în aceste lăcașe de educație. Episcopul Iosif Traian Badescu s-a stins din viață la 11 iulie 1933, iar prohodul a fost săvârșit de ieromonahul Macarie Gușcă de la Mănăstirea „Sf. Ilie” de la Izvor Vasiova, conform propriului testament. A fost înmormântat în satul copilăriei sale, Eșelnița.⁶⁶⁰ Atunci când s-au comemorat 40 de ani de la trecerea în eternitate a ierarhului Badescu, Cornel Corneanu avea să conchidă asupra esenței vieții marelui dispărut: „Episcopul Iosif Traian Badescu a fost un bun român și un bun ortodox [...]. Ortodoxismul său se identifică cu însăși viața sa trăită în Hristos și cu Hristos...”.⁶⁶¹

Petru Barbu

S-a născut la 7 mai 1864 și a învățat la școala confesională ortodoxă română din Lugoj, apoi a absolvit patru clase la Liceul unguresc din același oraș. A obținut bacalaureatul la vestitul liceu românesc din Brașov, în anul 1884. Îndrumat de ilustrul lugojean Coriolan Brediceanu, devine student al Facultății de Teologie din Cernăuți, apoi urmează studii de specializare la Graz și Berlin. În anul 1891 a obținut doctoratul în teologie la Facultatea de Teologie din Cernăuți.⁶⁶² A fost hirotonit preot în 12 noiembrie 1898.⁶⁶³ În Ședința Sinodului eparhial din 5 aprilie 1893, prezidiul l-a declarat pe Petru Barbu ca profesor-definitiv la Institutul Teologic Diecezan.⁶⁶⁴ Inițial a predat Dreptul bisericesc, iar din 1 septembrie 1892 a fost numit profesor provizor, apoi profesor definitiv începând din 22 noiembrie 1895,⁶⁶⁵ când i s-au repartizat disciplinele de Drept

⁶⁵⁸ Petru Bona, *Episcopia Caransebeșului*, p. 192.

⁶⁵⁹ „Foaia Diecezană”, 1919, XXXIV, nr. 42–43, p. 6.

⁶⁶⁰ Idem, 1933, XLVIII, nr. 29, p. 1–8.

⁶⁶¹ Liviu Groza, *Dr. Cornel Corneanu, cuvântări și articole*, Lugoj, Editura Nagard, 2012, p. 95.

⁶⁶² „Foaia Diecezană”, 1912, XXVII, nr. 24, p. 6.

⁶⁶³ Idem, 1898, XIII, nr. 46, p. 6.

⁶⁶⁴ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 155.

⁶⁶⁵ A.E.O.R.C., *Dr. Petru Barbu, Istoricul Institutului Teologic Diecezan ort. rom. din Caransebeș*, 1927, f. 2.

bisericesc și Catehetica la cursul III, Contabilitatea bisericească la cursul II.⁶⁶⁶ Ca profesor al Institutului Teologic a publicat un număr impresionant de cărți didactice și cărți de referință, în special în domeniul practic al Scripturii, Catehetei⁶⁶⁷ și Istoriei Bisericii Creștine, dintre care amintim: *Catechismul religiunii ortodoxe răsăritene pentru școalele populare* (Caransebeș, 1893), *Istorie biblice* (1895, XII ediții), *Catechismul* (1897, VIII ediții), *Despre sânta Scriptură* (1897), *Istoria bisericii creștine* (1898, V ediții), *Religiunea în școala veche și în școala nouă* (1899), *Carte de rugăciuni și cântări bisericești* (1904, Caransebeș, II ediții, Lugoj, II ediții), *Religiunea în școalele populare* (1908), *Elemente de Catehetică sau Metodica Religiunii* (1906). Acestea le urmează: *Manual de Istorie bisericească* (1914), *Istoria sântă a Testamentului Vechi* (1914), *Chestiunea manualelor de religiune pentru școlile medii* (1914), *Istoria sântă a Testamentului Nou* (1914, 1915 edițiile II și III), *Istorie religioase-morale* (1914), *Istorie bisericești* (1916, IX ediții), *Școala modernă și religiunea de la noi* (1916), *Magii de lărsărit* (1917), *Învățătura Bisericii creștine ortodoxe* (1918).⁶⁶⁸ *Lucrările Istorie bisericești pentru școalele populare și Istoria bisericească* (1897) au fost oprite de autoritățile austro-ungare, deoarece introduceau în școlile de limbă valahă istoria daco-romană inventată.⁶⁶⁹

Pe de altă parte, a fost redactor al organului oficial eparhial *Foaia Diecezană* timp de 16 ani, iar în anul școlar 1920–1921 a fost numit director al acestei publicații oficiale. A publicat materiale teologice de înaltă ținută științifică în importante ziare și reviste: *Drapelul*, *Tribuna* (Sibiu, Arad), *Gazeta Transilvaniei* (Brașov), *Banatul Românesc*, *Familia*, *Luminătorul*, *Foaia Pedagogică* (Timișoara), *Lumina* (Caransebeș), *Progresul* (Oravița) ș.a. În iunie 1906 a conferențiat în sala Institutului Teologic-Pedagogic despre „Delăturarea acelor pedici, care stau în calea înaintării și dezvoltării economice a poporului”.⁶⁷⁰ Pe lângă preocupările sale teologice, Petru Barbu a fost și un pasionat folclorist, fiind

⁶⁶⁶ Idem, *Fond Bisericesc (III)*, dosar 430/1924, f. 92.

⁶⁶⁷ Sorin Cosma, *Preotul profesor dr. Petru Barbu și activitatea sa catehetică*, în „Altarul Banatului”, 1992, III (XLII), nr. 1–2, pp. 78–85.

⁶⁶⁸ Petru Călin, *Tiparul românesc diecezan din Caransebeș* (în continuare P. Călin, *Tiparul românesc...*), 1885–1918, vol. I, Reșița, Editura Banatica, 1996, pp. 52–57.

⁶⁶⁹ *Anuarul Academiei Teologice din Caransebeș* (în continuare A.A.T.C), Caransebeș, 1940–1941, p. 18.

⁶⁷⁰ „Foaia Diecezană”, 1906, XXI, nr. 24, p. 6.

cel care a alcătuit colecția *Cântece și balade bănățene*. În 1921 a înființat Fondul de excursie al studenților teologi în vederea efectuării de excursii de studii, pe care le socotea utile pentru cunoașterea locurilor și a oamenilor, dar și pentru a veni în contact direct cu realitatea din satele românești, cu preocupările cotidiene, dar și cu zestrea de cultură națională, atât de prezentă în lumea satului.

Caracterul ferm, personalitatea sa accentuată, deschisă, sinceră și corectă, cu un temperament vioi, toate acestea i-au atras adversitatea guvernanților și îndeosebi șicanările venite din partea autorităților maghiare, declanșate cu acuzația că nega ideea de stat maghiar. Ca atare, repercusiunile s-au făcut simțite. La 1 noiembrie 1908, profesorul a fost suspendat din post pentru vederile lui naționaliste,⁶⁷¹ iar în 1911 a fost pensionat, orele acestuia fiind redistribuite. La 1 martie 1919, odată cu instaurarea stăpânirii românești, Petru Barbu a fost reactivat.⁶⁷² Despre ilustrul dascăl se poate spune că a fost un mare luptător pentru nația sa, pentru care a trudit cu cuvântul, cu condeiul și cu fața. De aceea s-a afirmat că activitatea sa nu s-a mărginit la un singur domeniu, cel didactic, fiind, fără îndoială, nu doar om de școală, ci și un om al comunității, însă tărâmul său fertil de activitate propriu-zis a rămas cel politic.⁶⁷³ Profesorul Petru Barbu a fost membru în toate corporațiile bisericești, comisar consistorial, comisar la conferințele învățătoresco-preoțesco de religie, membru în societățile culturale bănățene, întemeietor și director executiv al Băncii Poporale din Caransebeș timp de 13 ani, membru al cursului catehetic din Sibiu și al profesorilor de religie din București, casier la Reuniunea învățătorilor, casier și bibliotecar la Casina română din Caransebeș, „Bărbat de încredere” al Societății de teatru român, deosebit de activ în politica națională din orașul Caransebeș, precum și în congregațiunea ortodoxă din Lugoj, în adunări politice, în cadrul alegerilor electorale etc., vicepreședinte al Consiliului Național Român din Caransebeș în 1918–1919.⁶⁷⁴ A decedat în București la 7 martie 1941.

⁶⁷¹ Gheorghe Cotoșman, *Dr. Petru Barbu (1864–1941) profesorul și luptătorul naționalist*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1912.

⁶⁷² A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, dosar 196/1936, ff. 79–84.

⁶⁷³ Aurel Moacă, *Dr. Petru Barbu*, în „Foaia Diecezană”, 1937, LII, nr. 30, pp. 1–2.

⁶⁷⁴ *Autobiografie*, Caransebeș, 11 iulie 1932, pp. 6–7, apud V. Petrica, *Institutul Teologic*, pp. 161–162.

Dimitrie Cioloca

Născut la 18 decembrie 1874, în comuna Șipet (comitatul Timiș), viitorul profesor a fost fiul preotului Teodor Cioloca, descendentul unei vechi familii de slujitori ai altarului. Urmează școala confesională din Șipet, după care, la Timișoara, a studiat la Liceul romano-catolic al piariștilor în perioada 1886–1894, avându-i colegi pe Aurel Cosma, Iuliu Bodea, Cornel Budințeanu ș.a. Intră la Institutul Teologic din Caransebeș „sub direcția riguroasă a profesorului dr. Iosif. I. Olariu”, iar între 1900–1903 audiază Teologia și Filosofia la Cernăuți.⁶⁷⁵ A obținut doctoratul în anul 1905, el fiind al șaptelea bănățean doctor în Teologie de la Cernăuți. Cunoscându-se la Cernăuți cu Valeriu Braniște, care din prietenie l-a ținut în casa lui⁶⁷⁶, după terminarea studiilor a rămas în redacția ziarului *Drapelul* din Lugoj, periodic condus de acesta. La Institutul Teologic-Pedagogic a fost încadrat, începând cu data de 1 septembrie 1908, ca profesor provizor, cu decizia nr. 4912 B 1908, din 13 august 1908, atribuindu-i-se catedra de Studiu biblic,⁶⁷⁷ iar cu decizia nr. 175 B, din 7 februarie 1909, a fost titularizat, devenind profesor definitiv. I s-au repartizat următoarele discipline: Arheologia, Isagogia pentru cursul I, Morala, la cursul II, Exegeza pentru cursurile I-III, având 13 ore pe săptămână.⁶⁷⁸ A mai predat și Limba română, Pastorală, Liturgica-Iconografia, Nazarenismul, Apologetica, Teologia Fundamentală.⁶⁷⁹

A fost bibliotecar la Institutul Teologic, iar la *Societatea de lectură* a studenților a ocupat postul de președinte, deținând de-a lungul vieții mai multe demnități onorifice: aproape trei decenii deputat eparhial, un an și zece luni rector al Academiei Teologice. A tipărit *Colecțiune de predici pentru toate duminicile anului bisericesc*, Caransebeș, tom I, 1909, tom II, 1910, tom III, 1911, aparținând profesorilor Teodor Tarnavski și Emilian Voiuțchi de la Cernăuți. În 3 decembrie 1914 a cerut aprobarea Consistoriului pentru alcătuirea unei *Monografii a Institutului Teologic-Pedagogic* din Caransebeș. Ierarhul

⁶⁷⁵ Cornel Corneanu, *Profesorul septuagenar Dr. Dimitrie Cioloca*, în „Foaia Diecezană”, 1945, LVIII, nr. 3, pp. 3–5.

⁶⁷⁶ Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, București, Editura Minerva, 1972, p. 393.

⁶⁷⁷ A.E.O.R.C., *Dr. Petru Barbu, Istoricul Institutului Teologic Diecezan ort. rom. din Caransebeș*, 1927, f. 2.

⁶⁷⁸ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 175.

⁶⁷⁹ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș, Protocolul conferințelor profesionale*, 6 septembrie 1912, Registrul 5/1888–1917, ff. 138, 142.

Miron Cristea a aprobat acest demers, dar se pare că lucrarea nu a mai fost finalizată.⁶⁸⁰ Profesorul Dimitrie Cioloca ne-a lăsat moștenire un material inedit (versuri) de la soldații din Primul Război Mondial, broșuri cum au fost: *Cântece din războiu I. Vitejești* (1915) și *Cântece din război II. Dor și jale* (1916), *Amintiri*, material de câteva sute de pagini, care constituie o veritabilă carte de memorialistică,⁶⁸¹ *Povești din Banat* (1924, după un manuscris al lui Iosif I. Olariu). A colaborat la următoarele publicații ale timpului: *Foaia Diecezană* (Caransebeș), *Telegraful Român* (Sibiu), *Românul* (Arad), *Dreptatea* (Timișoara), *Poporul Român* (Budapesta)⁶⁸² ș.a. Colecționar pasionat, Cioloca a adunat rarități bibliografice și manuscrise în mai multe limbi, tablouri, monede și diferite obiecte antice. Renumit pentru valorile ce le poseda, a fost vizitat de Vasile Pârvan, Nicolae Iorga și alții.⁶⁸³ Imediat după Marea Unire, respectiv în luna noiembrie 1919, s-a inițiat la Caransebeș, în cadrul *Clubului didactic*, un curs de limbă română pentru concetățenii neromâni și un curs de ortografie română pentru oficianții (funcționari publici, n.ns.) români. Dată fiind seriozitatea și intransigența profesorului Cioloca, i s-a încredințat conducerea cursurilor respective.⁶⁸⁴ Apreciindu-i-se activitatea didactică, științifică, literară și teologică, la praznicul Sfântului Dimitrie, din 26 octombrie 1920, episcopul eparhial Iosif Traian Badescu l-a distins cu dreptul de a purta brâul roșu,⁶⁸⁵ concomitent cu acordarea titlului de „apărător bisericesc”.⁶⁸⁶ Ajuns la vârsta senectuții, și-a vândut biblioteca Academiei Române. A fost, ca și străbunii săi, un longeviv, căci a intrat în eternitate la 18 ianuarie 1963, la vârsta de 89 ani, fiind înhumat în cimitirul din Caransebeș.⁶⁸⁷

Cornel Corneanu

S-a născut la 23 aprilie 1884 în familia preotului Nicolae și Cornelia Corneanu din Apadia (comitatul Caraș). În casa părintească a deprins interesul

⁶⁸⁰ Idem., dosar 2/1911–1924, f. 6.

⁶⁸¹ Nicolae Neaga, *Preotul Profesor Dr. Dimitrie Cioloca*, în „Mitropolia Banatului”, 1976, XXVI, nr. 5–8, p. 517.

⁶⁸² <https://teologiromani.com/C/DimitrieCioloca.html>, accesat la 03. 05. 2017.

⁶⁸³ Z. Munteanu, *Amintirile...*, p. 15.

⁶⁸⁴ „Foaia Diecezană”, 1919, XXXIV, nr. 40, p. 6.

⁶⁸⁵ Idem, 1931, XLVI, nr. 44, p. 4.

⁶⁸⁶ Idem, 1932, XLVII, nr. 11, p. 8.

⁶⁸⁷ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 178.

pentru munca intelectuală și respectul față de oameni și valorile spirituale. Pornește pe drumul școlii în ambianța de efervescență culturală și națională, învățând la liceele din Lugoj și Brașov, după care urmează Facultatea de Teologie din Cernăuți, unde își câștigă stima profesorilor și prețuirea colegilor săi, încât devine președinte la Societatea Academică *Junimea*. La Viena și Berlin studiază filosofia și sociologia.⁶⁸⁸ La 7 februarie 1909 a fost ales secretar consistorial, iar în luna mai a aceluiași an, în Consistoriul plenar, fiind numit secretar consistorial definitiv.⁶⁸⁹ A fost, de asemenea, membru în toate organele bisericești și redactor al *Foii Diecezane*, unde a publicat un număr însemnat de cuvântări și articole, precum și multe studii despre generali și personalități caransebeșene.⁶⁹⁰ Între anii 1917–1918 a editat ziarul *Lumina*, un ziar de propagandă pentru Marea Unire.⁶⁹¹ Dintre lucrările pe care le-a scris menționăm: *Luptele politice ale românilor din Transilvania și Banat de la 1848 încoace* (Budapesta, 1907), *Casina românească din Caransebeș. Patru decenii de luptă românească* (Caransebeș, 1912), *Ideea bănățeană* (1934).

La 22 decembrie 1914, episcopul dr. Miron Cristea l-a hirotonit diacon⁶⁹², fiind însoțitorul ierarhului în toate descinderile sale la parohii.⁶⁹³ Cornel Corneanu a fost un orator desăvârșit, un excepțional organizator, un om al faptei și al discursului însuflător, iar cuvântările lui erau redactate într-un limbaj modern și captivant, ce ilustra sentimentele lui profund creștine și românești. Deși avea o înaltă calificare, nu a optat pentru o catedră, doar provizoriu în anul școlar 1917/1918, când a predat Drept canonic și Omiletică la Institutul Teologic⁶⁹⁴, fiind și secretar consistorial⁶⁹⁵, activând și la Liceul de stat din Caransebeș pe catedra de limba română, tot pentru scurt timp.⁶⁹⁶ ASTRA a reprezentat o altă

⁶⁸⁸ *Ibidem*, p. 180.

⁶⁸⁹ „Foaia Diecezană”, 1909, XXIV, nr. 21, p. 6.

⁶⁹⁰ Liviu Groza, *Dr. Cornel Corneanu redactor și colaborator la Foaia Diecezană*, în vol. *Slujire și educație*, Cluj-Napoca; Caransebeș, Presa Universitară Clujeană; Editura Episcopiei Caransebeșului, 2016, pp. 501–504; Liviu Groza, *Dr. Cornel Corneanu – cuvântări și articole*, Lugoj, Editura Nagard, 2012.

⁶⁹¹ <https://basilica.ro/o-personalitate-de-seama-a-bisericii-din-banat-dr-cornel-corneanu-1884-1960/>, accesat la 05.05.2017.

⁶⁹² „Foaia Diecezană”, 1915, XXX, nr. 52, p. 5.

⁶⁹³ *Idem*, 1911, XXVI, nr. 4–6, p. 5.

⁶⁹⁴ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 1/1892–1928, f. 146.

⁶⁹⁵ A.E.O.R.C., *Protocolul Ședințelor bisericești pe anul 1918*, 26 aprilie, 2/2156.

⁶⁹⁶ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 181.

dimensiune a activității lui, una în care preocupările religioase s-au împletit cu cele culturale și sociale. Aici a avut o colaborare fructuoasă cu protopopul Andrei Ghidiu, președintele *Astrei* de la Caransebeș, al cărei vicepreședinte a fost.⁶⁹⁷

Cornel Corneanu a avut un rol important în pregătirea actului de la 1 Decembrie 1918. La inițiativa lui, în 7 noiembrie 1918, s-a desfășurat Adunarea de la Caransebeș, când s-a înființat Consiliul Național local, la care s-a decis înființarea Gărzii Naționale Române, cu filiale în fiecare comună.⁶⁹⁸ Din delegația care a prezentat *Actul Unirii* la București regelui Ferdinand, la 14 decembrie 1918, Biserica Ortodoxă Română din Banat a fost reprezentată de episcopul Miron Cristea și de secretarii eparhiali Cornel Corneanu de la Caransebeș și Vasile Goldiș de la Arad.⁶⁹⁹ Cornel Corneanu a fost investit, prin Decretul Regal nr.2165, prefect al județului Severin, cu sediul la Lugoj, apoi devine vicepreședinte al Camerei Deputaților, demnitate în care va primi ordine și medalii pentru activitatea patriotică, bisericească și culturală.⁷⁰⁰ Se stinge din viață la 19 martie 1960, în locuința sa din Caransebeș, fiind înmormântat în cimitirul Bisericii Sfântul Ioan Botezătorul.

Andrei Ghidiu

S-a născut la 15 ianuarie 1849 în comuna Deda (comitatul Mureș), din părinți țărani. Primele clase le-a urmat în satul natal și la Reghin, iar cele secundare la Blaj, luând diploma de bacalaureat în 1870. La Sibiu, a ales cursurile Institutului Teologic, pe care le-a finalizat, „prima cum eminentia”, în anul 1873. A fost trimis ca bursier la Facultatea de Filosofie din Viena, dar în noiembrie 1874 a trecut la Universitatea din Leipzig, unde a urmat Teologia, până în 1878.⁷⁰¹ În luna august 1880 a intrat în serviciul Episcopiei Caransebeșului, ca profesor la Institutul Teologic. La 19 decembrie 1881 a fost hirotonit diacon, în 25 decembrie preot, iar la 6 ianuarie 1883 a fost hirotesit protopop al Oraviței. După numai cinci ani, la 21 noiembrie 1888, a fost numit protopop al Caransebeșului.

⁶⁹⁷ „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 20, p. 6.

⁶⁹⁸ I.D. Suci, *Monografia...*, p. 214.

⁶⁹⁹ *Ibidem*, p. 216.

⁷⁰⁰ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, pp. 183–184.

⁷⁰¹ Z. Munteanu, *Amintirile...*, p. 100.

Într-un raport bisericesc din 1914 se evidențiază atenția acordată învățământului de protopresbiterul Andrei Ghidiu, care avea și atribuții de director școlar pentru școlile confesionale române de pe teritoriul său de competență administrativă.⁷⁰² În anul 1892 a devenit președintele despărțământului Caransebeș al învățătorilor greco-ortodocși din această dieceză, iar în 1899 președinte al *Astrei*, despărțământul Caransebeș.

A activat la Institutul Teologic din Caransebeș ca suplinitor până în 1883, predând Pastorală, apoi în perioada războiului, dar și a anilor dificili care au urmat, din 1914–1926, în baza deciziei Episcopiei nr. 5819, din 6 octombrie 1914, a predat cursurile de Economie rurală, Omiletică și Stilistică. După plecarea în război a profesorului Moise Ienciu (1916–1917), îl regăsim în programa școlară ca profesor pentru cursurile de Pedagogie și Catehetică, iar după scurt timp i se atribuie Dreptul public și privat, Științele pedagogice și Metodica⁷⁰³. De menționat că Andrei Ghidiu a predat și Limba română, odată cu venirea sa la Caransebeș. În 19 ianuarie 1918, profesorul Ghidiu a propus directorului Institutului Teologic să ia în analiză posibilitatea de a ridica studiul de la trei la patru ani,⁷⁰⁴ dar ideea n-a fost acceptată din cauza condițiilor dificile de după război, așa încât acesta a rămas un deziderat a cărui împlinire avea să primească contur peste câțiva ani, când Institutul a devenit Academie Teologică.

Andrei Ghidiu a întocmit, în 1909, împreună cu Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, astfel încât „deschide o nouă pagină și pentru istoriografia bisericească”.⁷⁰⁵ Având o adevărată vocație pentru istorie, a colectat și expediat Academiei Române cărți-manuscris și cărți-tipărite, idee ce aparținea lui Ion Bianu. A publicat o serie de lucrări, între care cele mai importante au fost *Peatra scrisă* (1904), *Introducerea tasului pedagogic și teologic în bisericile gr.or. române din Ungaria și Banat* (1902), alte studii și articole. În perioada 1884–1918 a fost membru al Partidului Național Român, fiind un activ sprijinitor al cauzei naționale. În același timp, a făcut parte din corporațiile bisericești, în calitate de deputat și consilier eparhial și mitropolitan, precum și senator în

⁷⁰² Lavinia Diana Micu, *Raportul lui Andrei Ghidiu asupra Protopopiatului Caransebeș în anul 1914*, în vol. *Taină și Mărturisire...*, p. 534.

⁷⁰³ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 2/1889–1927, f. 68.

⁷⁰⁴ *Ibidem*, f. 81.

⁷⁰⁵ Petru Rezuș, *Contribuții teologice bănățene*, în „Mitropolia Banatului”, 1962, XII, nr. 11–12, p. 719.

primul Parlament al României întregite.⁷⁰⁶ În 1934 a primit distincția de iconom stavrofor la vârsta de 88 de ani,⁷⁰⁷ apoi a primit distincția de membru al Ordinului Ferdinand în grad de cavaler, precum și distincția Coroana României în grad de ofițer. Chiar dacă nu a fost bănățean prin naștere, meritele sale ca slujitor al Bisericii, ca dascăl și luptător pentru idealurile naționale, ca istoric și demn reprezentant al mișcării culturale din această provincie, l-au așezat deasupra multora dintre contemporanii locali⁷⁰⁸, iar Banatul l-a „îmbrățișat ca pe propriul său fiu”.⁷⁰⁹ S-a stins la 2 noiembrie 1937, la vârsta de 88 ani, fiind înmormântat cu onoruri militare.

Moise Ienciu

S-a născut la 21 august 1881 în localitatea Călnic (comitatul Caraș), având ca părinți pe Ilie și Ruja. A învățat la Școala elementară-poporală greco-ortodoxă confesională din localitatea natală, apoi a urmat gimnaziul din Reșița, clasele I-II, iar clasele III–VIII la Timișoara, unde a obținut bacalaureatul.⁷¹⁰ A absolvit Facultatea de Drept de la Cluj, unde, în 1905, a susținut doctoratul în științe juridice.⁷¹¹ În 1905 este încadrat funcționar al Consistoriului diecezan, timp în care a studiat și Teologia la Cernăuți, iar în 1910, tot aici, își susține și doctoratul în Teologie.⁷¹² Prin decretul nr. 5980/1910, semnat de episcopul diecezan, a fost numit profesor provizoriu, iar la 1 septembrie 1913 devine profesor definitiv⁷¹³, atribuindu-i-se, în Conferința profesorală din 6 septembrie 1912, următoarele materii: Teologia Morală, Retorica bisericească, Catehetica, Stilistica și Dreptul canonic, Constituția patriei, Dreptul public și privat, Pedagogia⁷¹⁴. În paralel, la Institutul Pedagogic predă: Limba maghiară, Limba română, Limba germană, Limba franceză, Constituția patriei.⁷¹⁵

⁷⁰⁶ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, pp. 197–198.

⁷⁰⁷ Prot. A. Ghidiu: *Iconom stavrofor*, în „Foaia Diecezană”, 1934, XLIX, nr. 16, p. 12.

⁷⁰⁸ Constantin Brătescu, *Protopresbiterul Andrei Ghidiu (1849–1937). Între Biserică și Neam*, Caransebeș, Editura Dalami, 2006, p. 18.

⁷⁰⁹ *Ibidem*, p. 24.

⁷¹⁰ V. Petrica, *Teologul și juristul...*, p. 15.

⁷¹¹ *Ibidem*, p. 16.

⁷¹² „Foaia Diecezană”, 1910, XV, nr. 27, p. 5.

⁷¹³ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 213.

⁷¹⁴ S.J.A.N.C.S., *Protocolul Conferințelor profesorale – 6 septembrie 1912*, Registrul 5/1888–1917, ff. 130–143.

⁷¹⁵ Idem, *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 2/1889–1927, f. 51.

În anii 1910 și 1912 a participat la cursurile Universității Populare de la Vălenii de Munte, manifestări istorico-științifice românești, coordonate de Nicolae Iorga. Fiind pasionat de istorie, s-a îngrijit de elaborarea *Cărții de aur*, în care absolvenții Institutului s-au legat prin jurământ că vor fi apostoli ai ideii naționale toată viața lor, că vor ține parastase pentru *Eroii Neamului* și că nu vor tolera pe trădătorii naționali.⁷¹⁶ În 1910 a creat *Tovărășia școlară*, care avea ca scop colectarea de fonduri pentru excursii, astfel încât la 18 martie 1912 a plecat la Roma, timp de trei săptămâni, cu un grup de 15 studenți,⁷¹⁷ iar în 1913 a organizat o excursie la vestita școală teologică de la Cernăuți. La sfârșitul anului școlar 1915/1916, examenele la Institutul Teologic s-au susținut în 11–12 mai 1916⁷¹⁸, iar în anul 1916/1917 în perioada 8–9 mai, sub președinția episcopului Miron Cristea. Trebuie observat că, după începerea războiului, durata cursurilor școlare s-a diminuat an de an.⁷¹⁹

Hirotonit diacon la 21 octombrie 1916 și apoi preot de episcopul Miron Cristea la 22 octombrie 1916⁷²⁰, profesorul Ienciu a fost înrolat în același an în război ca preot militar pe frontul italian. În această calitate a expediat o serie de materiale pentru soldați, precum ziare, reviste, calendare, broșuri cu conținut religios-moral, istoric, economic, povești, poezii, cărți de citire.⁷²¹ Anii de război s-au dovedit a fi foarte grei pentru Institutul Teologic, atunci când toate sălile de clasă ale seminarului au fost ocupate de armată, fiind folosite pentru îngrijirea răniților. Acel spital a dispus de un număr important de paturi și a fost organizat de o asociație umanitară românească a femeilor din Caransebeș.⁷²² Urmare a acestei situații, modul de derulare a cursurilor a fost reorganizat, iar prelegerile s-au ținut în clădirea folosită pentru cazarea studenților de la teologie și pedagogie.

Atunci când și clădirea internatului a fost preluată de soldați, cursurile s-au sistat. Episcopul Caransebeșului a anunțat că la 27 aprilie 1915 se vor relua cursurile școlare, după o vacanță foarte lungă. Într-o solicitare făcută la

⁷¹⁶ V. Petrica, *Institutul Teologic*, p. 215.

⁷¹⁷ „Foaia Diecezană”, 1912, XXVII, nr. 11, p. 5.

⁷¹⁸ Idem, 1916, XXXI, nr. 20, p. 8.

⁷¹⁹ Idem, 1917, XXXII, nr. 20, p. 3.

⁷²⁰ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 1/1892–1928, f. 139.

⁷²¹ Dr. Moise Ienciu, *Scrisoare către elevii Institutului Teologic din Caransebeș*, în „Foaia Diecezană”, 1917, XXXII, nr. 4, p. 4–5.

⁷²² Idem, 1914, XXIX, nr. 43, p. 6.

3 decembrie 1916, Consistoriul eparhial a transmis Ministerului de război să evacueze instituția de învățământ, motivând necesitatea folosirii spațiului pentru activitățile didactice, dar, pentru că trebuia folosit în continuare pentru necesitățile războiului, solicitarea nu a fost aprobată.⁷²³ În 30 mai 1918, Moise Ienciu a comunicat direcțiunii că elevii au donat bani și cărți pentru biblioteca Institutului. Cu acel prilej, s-au donat 68 de volume pentru dotarea bibliotecii și 71 de coroane, din care s-au cumpărat cărți de la Librăriile diecezeane din Caransebeș și Arad.⁷²⁴ Institutului Teologic din Caransebeș l-a delegat pe Moise Ienciu la Marea Adunare de la Alba Iulia. Având calitate de secretar al președintelui Comitetului Național din Caransebeș, protopopul Andrei Ghidiu a organizat Garda Națională, acțiunile sale fiind elogiate de presa din Banat care a apreciat că și-a onorat: „cu demnitate aceste două instituțiuni atât față de trupele ocupante franceze, cât și, mai cu seamă, față de cele sârbești, obținând toată aprecierea episcopului de atunci, Miron Cristea.”⁷²⁵ A decedat în anul 1953.

Vasile Loichiță

Născut la 26 octombrie 1881, la Jebel (comitatul Timiș), din părinții Vasile și Ana, agricultori, și-a trăit copilăria în casa părintească alături de sora sa Diduța, moartă de timpuriu, pe care o evoca mai târziu în primele sale încercări poetice. A absolvit școala primară în sat, apoi gimnaziul „Călugărilor piariști” în limba maghiară și liceul românesc de la Beiuș, după care Facultatea de Teologie de la Cernăuți, unde audiază și cursuri la Facultatea de Litere și Filosofie, absolvind studiile de licență și doctorat.⁷²⁶ Studiază și la Facultatea de Teologie din Budapesta, iar în 1907 se întoarce în Banat, fiind numit profesor provizoriu⁷²⁷ la Institutul Teologic din Caransebeș, care atunci era condus de Iosif I. Olariu.

În ședința Senatului bisericesc din 9 ianuarie 1913, Vasile Loichița a fost numit profesor definitiv,⁷²⁸ iar în 7 iunie 1913 a primit titlul de doctor la Facultatea

⁷²³ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 1/1915–1917, ff. 4–8.

⁷²⁴ Idem, dosar 7/1917–1918, ff. 4–5.

⁷²⁵ „Luminătorul”, Organ pentru politică, literatură, 1918, nr. 4, p. 2.

⁷²⁶ Marcu Bănescu, *Profesorul de Teologie Dr. Vasile Loichiță*, în „Mitropolia Banatului”, 1979, XXIX, nr. 1–3, p. 103.

⁷²⁷ Petru Rezuș, *Prof. univ. Dr. Vasile Loichiță*, în „Studii Teologice”, 1959, XI, (seria II), nr. 3–4, p. 225.

⁷²⁸ „Foaia Diecezană”, 1913, XXVIII, nr. 2, p. 8.

de Teologie din Cernăuți.⁷²⁹ În cadrul Institutului Teologic a predat pe rând aproape toate disciplinele: Istoria Bisericească Universală, Istoria Bisericii Române, Dreptul bisericesc, Dogmatica, Morala,⁷³⁰ iar la Institutul Pedagogic Limba română, Limba germană, Istoria patriei (Ungariei). Profesorul Loichiță a condus și *Școala de aplicație*⁷³¹ de pe lângă Institutul Pedagogic, iar la liceul de stat și la gimnaziul din Caransebeș, în perioada Primului Război Mondial, a predat Limba română. Benevol, a predat Cântarea bisericească bănățeană studenților bănățeni și, chiar dacă nu avea înzestrare vocală excepțională, cânta corect și cu pasiune.⁷³² Despre *Clubul didactic* al profesorilor și învățătorilor din Caransebeș, Vasile Loichiță afirma că acesta va „clădi cultura neamului”, iar „pilda românească de aici ar trebui imitată și de alte centre”.⁷³³ Concomitent cu activitatea didactică își continuă cercetările științifice și literare, tipărind la *Junimea literară* și colaborând la revista *Candela* de la Cernăuți și la *Foaia Diecezană*, al cărei redactor a fost doi ani. A redactat împreună cu alți profesori revista *Făclia* din Caransebeș, Gazeta Asociațiunii Culturale din Banat. Contribuția lui la literatura și folclorul românesc a fost notabilă⁷³⁴, fiind activ pe linia învățământului universitar și postuniversitar, dar și în domeniul învățământului catehetic, în care a analizat și referențiat manualele catehetice în vederea publicării.⁷³⁵ Cu ocazia manifestărilor culturale organizate la 30 noiembrie 1919 la Institutul Teologic caransebeșean, profesorul Loichiță a vorbit celor prezenți despre providențialul mitropolit Andrei Șaguna.⁷³⁶

În 1923 devine profesor pe catedra de Dogmatică de la Facultatea din Cernăuți, iar din 1 martie 1927 a fost ales decan al acestei Facultății.⁷³⁷ El este primul profesor care a predat Dogmatica în limba română, „studiile lui respiră un duh de evlavie, prin ceea ce el manifesta intenția de a apropia din nou

⁷²⁹ Idem, 1912, XXVII, nr. 24, p. 6.

⁷³⁰ S.J.A.N.C.S., *Fondul Institutului Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 3/1892–1927, f. 29.

⁷³¹ Era parte integrantă a Institutului Teologic-Pedagogic și asigura condițiile optime de exercitare a cunoștințelor teoretice în practică.

⁷³² Marcu Bănescu, *op.cit.*, p. 105.

⁷³³ V. Loichiță, *Pe căile lumii*, în „Foaia Diecezană”, 1919, XXXIV, nr. 46–47, p. 1.

⁷³⁴ Valentin Bugariu, *Activitatea literară a lui Vasile Loichiță la Caransebeș*, în *Taină și Mărturisire...*, p. 409.

⁷³⁵ „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 36, p. 7.

⁷³⁶ Idem, 1919, XXXIV, nr. 46–47, p. 5.

⁷³⁷ Idem, 1924, XXXIX, nr. 11, p. 6.

dogmatica de spiritualitate, conform tradiției patristice.”⁷³⁸ A fost un om de adâncă religiozitate, fiind singurul profesor mirean care venea în fiecare duminică la Utrenie și se spovedea întotdeauna de Crăciun și de Paști, în timp ce ceilalți profesori veneau numai la Sfânta Liturghie.⁷³⁹ În fiecare an, la începerea cursurilor, îi întâmpina pe studenți, îndrumându-i la căminul studentesc, sprijinindu-i și ocrotindu-i permanent, asemeni unui părinte iubitor. Magistru al multor generații de teologi, între care unul dintre cei mai apreciați teologi români, părintele Dumitru Stăniloae, „figura luminoasă a bădiței Vasile”,⁷⁴⁰ pentru care profesorul Loichiță rămâne un reper timp de patruzeci de ani în învățământul teologic superior din Caransebeș și Cernăuți. A plecat la Domnul în ziua de 30 ianuarie 1958, la Timișoara.

Iosif Iuliu Olariu

Originar din localitatea Măidan (astăzi Brădișorul de Jos, județul Caraș-Severin), s-a născut la data de 6 februarie 1859 și a studiat la Oravița și Lugoj, obținând pe toată perioada studiilor rezultate excepționale. Fiind un tânăr cu vocație preotească, sprijinit de episcopul Ioan Popasu, a devenit student al Facultății de Teologie din Cernăuți începând din 1880. După numai un an de teologie, în luna iunie 1881, Mitropolitul Silvestru Andrievici Morariu al Bucovinei i-a scris tatălui său că tânărul student este remarcabil, conform afirmațiilor dascălilor, fiind primul dintre colegii săi din România și Bucovina.⁷⁴¹ În anul 1884, absolvă studiile teologice și este trimis bursier în Germania la Lipsca (astăzi Leipzig, n.ns.) și Erlangen pentru studiul aprofundat al cărților Noului Testament.⁷⁴² Revenit la Cernăuți, la 30 martie 1885 obține titlul de doctor, fiind cel dintâi bănățean cu doctorat la prestigioasa facultate cernăuțeană.⁷⁴³ În ziua de 21 februarie 1886 episcopul Ioan Popasu l-a hirotonit

⁷³⁸ *Teologia Dogmatică în Biserica Ortodoxă Română în trecut și azi*, în „Studii Teologice”, 1971, XXIII, nr. 3, p. 338.

⁷³⁹ Z. Munteanu, *Amintirile...*, p. 96.

⁷⁴⁰ Milan Șesan, *Vasile Loichiță*, în „Mitropolia Ardealului”, 1959, IV, nr. 1–2, p. 126.

⁷⁴¹ Dimitrie Cioloca, *Dr. Iosif I. Olariu, 1859–1920*, în „Foaia Diecezană”, 1921, XXXVI, nr. 47, p. 2.

⁷⁴² Zeno Munteanu, *Dr. Iosif Olariu*, în „Mitropolia Banatului”, 1961, XI, nr. 7–12, p. 78; Vasile Petrica, *Un titan al teologiei românești: Arhim. Prof. Dr. Iosif Iuliu Olariu*, în *Istorie și cultură în Banat*, coord. Alin Cristian Scridon, Viorel Dorel Cherciu, Timișoara, Editura Brumar, 2013, p. 158.

⁷⁴³ Vasile Gheorghiu, *Marele teolog Dr. Iosif Iuliu Olariu (1859–1920)*, Cernăuți, Tipografia Glasul Bucovinei, 1943, p. 9.

în treapta diaconiei, iar la 22 februarie primește Sfânta Taină a Preoției, fiindu-i încredințată misiunea de preot-capelan militar cl. a II-a.⁷⁴⁴

În luna septembrie a anului 1885 a devenit profesor la Școala superioară de Teologie din Caransebeș, iar prin decizia cu nr. 623-B/1888 a fost numit Director al Institutului. În ședința Consistorială din 21 decembrie 1889 obține gradul de profesor definitiv.⁷⁴⁵ Între anii 1888–1893 a susținut cursuri de Isagogie, Exegeză bibică, Arheologie la cursul I, Morală, Pedagogie, Exegeză la cursul II și, începând cu 1908, a predat Dreptul bisericesc și Dogmatică.⁷⁴⁶ A fost unul dintre cei mai mari specialiști în domeniul dogmaticii și a studiilor biblice, autor de cărți, manuale, studii de o substanță impresionantă, rămânând un important autor de studii hermeneutice de o profunzime cu totul impresionantă⁷⁴⁷. Lucrările lui, de o mare importanță științifică, ajungând la peste 4.000 de pagini,⁷⁴⁸ au fost folosite în instituțiile de învățământ teologic, chiar și în prezent. Se perfecționează însușindu-și astfel mai multe limbi străine, germană, maghiară, sârbă, dar și cele clasice, greaca și latina.⁷⁴⁹ În calitate de redactor al periodicului eparhial *Foaia Diecezană*, între anii 1898–1917 a tipărit îndrumări ale tipicului bisericesc pentru preoți și cântăreții de strană, chiar și un *Manual de tipic al Bisericii Ortodoxe Orientale* (1897), volum foarte utilizat la serviciile divine și reeditat în anul 1916. În colaborare cu Ioan Pinciu, notar al corpului profesoral, a elaborat un *Regulament* pentru organizarea activităților interne ale Institutului Teologic, care a fost aprobat în anul 1888, la 11 septembrie.⁷⁵⁰

⁷⁴⁴ „Foaia Diecezană”, 1887, II, nr. 24, p. 6.

⁷⁴⁵ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 307.

⁷⁴⁶ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, Registrul III, f. 1.

⁷⁴⁷ Alin Cristian Scridon, *Iosif Iuliu Olariu și Studiul Biblic la Universitatea din Cernăuți la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în vol. *Taină și Mărturisire...466–475*; Ionuț Pop, *Preocupări biblice în școlile teologice din Transilvania în perioada 1850–1918. Teză de doctorat*, Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, 2013; Alin Cristian Scridon, *Școala Noutestamentară din Banatul istoric. 1867–1918*, Szeged, Editura Jate Press, 2017; Liana Ferciug, *Pr. Prof. Dr. Iosif Iuliu Olariu-teolog și pedagog*, Lucrare metodico-științifică pentru obținerea gradului didactic I, Cluj-Napoca, 2007.

⁷⁴⁸ Ionel Popescu, *Protosinghelul Iosif Iuliu Olariu – 75 de ani de la moarte*, în „Calendarul Românului”, Caransebeș, 1995, p. 196.

⁷⁴⁹ „Foaia Diecezană”, 1920, XXXV, nr. 49, p. 2.

⁷⁵⁰ Ioan Munteanu, *Preocuparea lui Iosif Iuliu Olariu pentru perfecționarea procesului de învățământ la Institutul Teologic din Caransebeș*, în vol. *Rugăciune și Teologie. Anul*

Fiindcă a dovedit implicare, seriozitate, corectitudine, ierarhul Nicolae Popea i-a acordat brâul roșu în luna aprilie a anului 1900⁷⁵¹. În 11 mai 1903, dascălul de teologie Iosif Iuliu Olariu a fost tuns în monahism la Mănăstirea Hodoș-Bodrog sub numele de Iosif, după prenumele tatălui său,⁷⁵² iar la Dumnezeiasca Liturghie din 25 mai 1908 ierarhul caransebeșean, recunoscându-i calitățile și meritele, îl hirotesește în treapta de protosinghel.⁷⁵³ În anul 1909, profesorul Olariu și-a depus candidatura pentru demnitatea de ierarh al Episcopiei Caransebeșului, obținând 24 voturi, însă nu a fost ales, întrucât a fost surclasat de Elie Miron Cristea, cel din urmă obținând 31 de voturi și fiind confirmat în scaun episcopal⁷⁵⁴. Între candidați s-au numărat atunci și Iosif Traian Badescu, Filaret Musta, și Iuliu Olariu, toți aceștia având mai puțini susținători. Încă de la începutul carierei sale episcopale, Miron Cristea a recomandat redactarea *Anuarelor Institutului Diecezan*⁷⁵⁵, în special pentru anii școlari 1910/1919, iar de redactarea și publicarea lor urma să răspundă directorul Iuliu I. Olariu, până în anul 1917, precum și profesorul Ioan Hango, în 1917–1918. Sub coordonarea directorului Olariu, conținutul *Anuarelor* a fost bine structurat, excepțional organizat și riguros sistematizat.⁷⁵⁶

O perioadă mai tulbure pentru buna funcționare a Institutului din Caransebeș a fost anul școlar 1917/1918, atunci când Iuliu Olariu și-a depus demisia din calitatea de director al acestuia, transferându-se la Institutului Teologic-Pedagogic din Arad, ocupând pentru puțină vreme postul de conducere de aici. Atunci ierarhul Miron Cristea l-a desemnat director la Institutul din Caransebeș pe Iosif Traian Badescu, cauzele plecării lui Olariu la Arad fiind imprecise.⁷⁵⁷ La 18 august 1917 Iosif Olariu a solicitat Consistoriului eparhial din Caransebeș

Sfântului Vasile cel Mare. Lucrările Simpozionului Rugăciune și Teologie, Caransebeș, Editura Diecezană, 2009, p. 164.

⁷⁵¹ „Foaia Diecezană”, 1900, XV, nr. 13, p. 7.

⁷⁵² Idem, 1903, XVIII, nr. 20, p. 6.

⁷⁵³ Idem, 1908, XXIII, nr. 23, p. 7.

⁷⁵⁴ Idem, 1909, XXIV, nr. 47, p. 3.

⁷⁵⁵ P. Călin, *Tiparul românesc...*, pp. 93–96.

⁷⁵⁶ Virginia Ardelean, *Anuarele Institutului Diecezan- valoroasă inițiativă a episcopului Dr. Elie Miron Cristea*, în vol. *Credință și Mărturisire. Simpozion Internațional, Caransebeș 12–14 aprilie 2010*, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2010, p. 302.

⁷⁵⁷ Daniel Alic, *Protosinghelul Dr. Iosif Iuliu Olariu și anul școlar 1917–1918*, în *Rugăciune și Teologie. Anul Sfântului Vasile cel Mare. Lucrările Simpozionului Rugăciune și Teologie*, Caransebeș, Editura Diecezană, 2009, pp. 200–206.

concediu de un an (din 1 septembrie 1917 – 31 august 1918), fără a prezenta motivele cererii. Consistoriul a acordat profesorului concediu pe un an și, începând cu data de 1 octombrie 1917, i s-a sistat salariul.⁷⁵⁸ La 9 septembrie 1917 a avut loc o festivitate de adio în cadrul căreia s-a precizat că profesorul Olariu a ridicat nivelul cultural și școlar al instituției pe care a slujit-o, fiind pentru toți un monah model, cu o viață neprihănită.⁷⁵⁹

În anul școlar 1917/1918, după plecarea lui Roman Ciorogariu de la conducerea Institutului Teologic-Pedagogic din Arad, protosinghelul Iosif Olariu este numit profesor și director al acestui Institut. Aici a predat disciplinele biblice la ambele secții ale institutului, arătând aceleași preocupări academice și implicare în sectorul administrativ-organizatoric al școlii, contribuind într-o conjunctură dificilă la menținerea prestigiului educațional al instituției. În 27 martie 1918, printr-un memoriu a cerut întoarcerea la Caransebeș, iar la 30 august 1918 Consistoriul eparhial al Caransebeșului îl numește din nou profesor și director al Institutului Teologic, unde a activat până la moarte, în 1920.⁷⁶⁰ Responsabilitatea funcției de conducere, din postura de director al școlii, conjugată cu un corect simț al realității s-a concretizat în elaborarea unor opere didactice, care lipseau în acel moment, dar erau foarte necesare. Lipsa cărților pentru pregătirea și formarea culturală și spirituală a viitorilor slujitori ai altarelor, care urmau să fie trimiși ca preoți și luminători în comunitățile bisericești bănățene,⁷⁶¹ l-a determinat să scrie cărți, comentarii, manuale, studii pentru a veni în sprijinul studenților și preoților.

Deschizător de drumuri, profesorul Olariu a fost cel mai important exeget din spațiul românesc care a scris tâlcuiri și comentarii la toate cărțile *Noului Testament*, fiind numit „părinte” al cercetărilor și studiilor biblice în teologia națională. Investigația sa științifică a avut ca scop cunoașterea teologică temeinică însușită cu responsabilitate de studenți, prin întocmirea de cursuri științifice și sistematice, utilizate timp îndelungat în școlile de teologie. În prelungirea unor atari preocupări didactice, Iosif Iuliu Olariu a sprijinit studenții merituoși, creând o generație veritabilă de teologi, ce vor deveni modele în comunitățile

⁷⁵⁸ Idem, *Eparhia Caransebeșului...*, p. 226.

⁷⁵⁹ I.C., *Rămas Bun*, în „Foaia Diecezană”, 1917, XXXII, nr. 38, p. 4.

⁷⁶⁰ *Ibidem*, pp. 228–230.

⁷⁶¹ Dumitru V. Anițoiu, *Scrierile dr Iosif Iuliu Olariu*, în *Ibidem*, 1933, XLVIII, nr. 50, p. 5.

în care vor sluji la finalizarea studiilor, impunându-se ca demne exemple în satele bănățene.⁷⁶²

Între anii 1917–1918 a tipărit *Anuarele Institutului Teologic-Pedagogic din Caransebeș și Arad*, alături de alte cărți redactate de-a lungul carierei, precum: *Introducerea în Sfintele cărți ale Vechiului și Noului Testament* (ed. I, 1891, ed. a II-a 1903, ed. a III-a 1912), *Manual exegetic la Sfânta Scriptură a Testamentului Nou. Evangheliile după Matei, Marcu și Luca comentate* (1894), *Epistolele Sf. Apostol Pavel comentate* (1913), *Scrierile Părinților Apostolici* (1892), *Manual de tipical Bisericii Ortodoxe Orientale* (1897), *Manual de Teologie Dogmatică Ortodoxă* (1907), *Explicarea Psalmilor din Orologiu* (1901), apărute la Caransebeș.⁷⁶³ Alături de cele menționate, mai trebuie amintite și prețioasele lucrări teologice în manuscris, *Curs de Teologie Pastorală*, tipărit parțial în periodicul *Altarul Banatului*, un *Curs de limbi orientale*, redactat în limba germană și o *Gramatică ebraică*. După o viață de slujire a altarului și catedrei a trecut în veșnicie la 6 decembrie 1920, fiind găsit fără viață în camera sa. Slujba de prohodire a oficiat-o arhiereul Iosif Traian Badescu, pe ultimul drum fiindu-i alături un număr mare de preoți, profesori ai Institutului Teologic-Pedagogic și elevii care l-au respectat și prețuit.⁷⁶⁴ Medicul Valeriu de la Institutul arădean, fratele său, a pus bazele unei *Fundațiuni*, care să păstreze memoria ilustrului dascăl și slujitor. Tot el a donat imensa colecție de carte a marelui dispărut Bibliotecii Institutului Teologic din Caransebeș.⁷⁶⁵

George Petrescu

S-a născut la Scăiuș (comitatul Timiș) la 8 mai 1852, clasele primare absolvindu-le la Caransebeș, iar cele liceale la Lugoj. În anul 1872 a intrat la Institutul Teologic din Caransebeș, terminându-l în anul 1875. După terminarea studiilor a fost numit profesor de *Tipic și Cântare bisericească* în institutul pe care-l absolvise, iar mai târziu și la secția pedagogică. Fiind înzestrat cu o voce inegalabil de frumoasă și duioasă, fiind supranumit „Cucuzelul Banatului”,⁷⁶⁶

⁷⁶² A. Moacă, *Teologul Iosif Iuliu Olariu*, în *Ibidem*, 1933, XLVIII, nr. 51, p. 3.

⁷⁶³ P. Vesa, *Învățământul Teologic...*, p. 365.

⁷⁶⁴ *Condoleanțe pentru regretatul Dr. Iosif Iuliu Olariu*, în „Foaia Diecezană”, 1920, XXXV, nr. 50, p. 5.

⁷⁶⁵ T. Botiș, *Istoria Școalei...*, p. 661.

⁷⁶⁶ Vasile Petrica, *Preotul prof. George Petrescu, Cucuzelul Banatului*, „Foaia Diecezană”, 2004, X, ianuarie-februarie, pp. 18–19.

generații de preoți și învățători au deprins de la el cântarea bisericească și tipicul, spunându-i-se – după expresia timpului – „profesor de rituale”. Cântarea lină și dulce a profesorului, care a îmbinat bunătatea sufletului cu dulceața glasului, te „stăpânea ca un magician”.⁷⁶⁷ Ca o consecință a aprecierilor ce i se făceau, în 1903 a fost distins de episcopul Nicolae Popea cu brâul roșu.⁷⁶⁸ George Petrescu nu cunoștea notația muzicală, motiv pentru care acesta avea misiunea de a-i învăța pe studenții teologi cântarea de strană care se cânta în Banat, iar pentru perfecționare, descifrarea notației muzicale și pentru dirijarea corurilor era numit profesorul Antoniu Sequens.

În ziua a doua de Crăciun, din anul 1915, în vreme de război, sărăcie, neliniște, suferință, episcopul Miron Cristea a fost înștiințat că preotul paroh din Borlova era bolnav. Pentru ca enoriașii să nu rămână fără slujbă și mângâiere de sărbători, ierarhul a mers însoțit de protopopul Ghidiu, cel care a și slujit Sfânta Liturghie, precum și de preotul Petrescu și împreună cu un cor de copii au interpretat colinde de Nașterea Domnului.⁷⁶⁹ În anul 1917, profesorul Petrescu a propus Consiliului profesoral, fapt care a devenit obligatoriu, ca elevii Institutului Teologic Diecezan să-și cumpere necondiționat următoarele cărți de slujbă: *Octoih*, *Ceaslov*, *Molitfelnicul* și *Liturghierul*,⁷⁷⁰ ca, în felul acesta, să învețe slujirea preotească și cântarea de strană. Profesorul George Petrescu a jucat un rol însemnat atât în viața socială a Caransebeșului, când, în vremuri de suferință și neajunsuri, cu inima lui mare, a sprijinit pe cei în nevoi, cât și în cea bisericească a eparhiei, fiind un slujitor evlavios și zelos. Permanent se afla în preajma ierarhilor, slujind și conducând cântarea, se implica pentru executarea corectă a cântării bisericești, îi încuraja și iniția pe cei neștiutori. Pentru serviciile aduse Bisericii strămoșești, la 25 decembrie 1919 mitropolitul primat dr. Miron Cristea l-a hirotosit întru protopresbiter, iar în 1929 a primit medalia „Răsplata muncii pentru Biserică” clasa I.⁷⁷¹ „Vestitul cântăreț al Banatului nostru, publica oficiosul diecezan peste timp, ca profesor de Tipic și Cântare bisericească la Institutul Pedagogic și Teologic al diecezei,

⁷⁶⁷ Nicolae Corneanu, *Preotul profesor George Petrescu*, în „Mitropolia Banatului”, 1973, XXIII, nr. 10–12, p. 112.

⁷⁶⁸ „Foaia Diecezană”, 1903, XVIII, nr. 25, p. 7.

⁷⁶⁹ Idem, 1916, XXXI, nr. 2, p. 8.

⁷⁷⁰ S.J.A.N.C.S., *Protocolul Conferințelor profesorale din 10 iunie 1917*, f. 193.

⁷⁷¹ Z. Munteanu, *Amintirile...*, p. 97.

a făcut timp de aproape jumătate de veac educația preoților și învățătorilor noștri cântăreți, mângâietorii în necazuri ai neamului nostru...”⁷⁷² A trecut în eternitate la 20 martie 1923, la numai 44 ani, iar după afirmația protopopului Andrei Ghidiu „s-a stins o candelă”,⁷⁷³ care a luminat studenții, în memoria cărora a rămas pururea viu. A fost înmormântat în apropierea Bisericii Sf. Ioan Botezătorul din Caransebeș.

Antoniu Sequens

S-a născut la 17 decembrie 1865 în localitatea Chotebor – Boemia, din părinți cu o stare materială modestă, brutari de meserie, dar care, observându-i talentul muzical, l-au orientat spre acest domeniu, învățând de mic să cânte la mai multe instrumente.⁷⁷⁴ După parcurgerea a cinci clase primare și trei clase civile, s-a înscris la Conservatorul din Praga. Absolvind această instituție de învățământ cu calificativul „foarte bine”, a fost recomandat în 1885 să ocupe postul de dirijor de cor la Catedrala Cattaro (Dalmția) și mai apoi, în 1887, a obținut prin concurs postul de dirijor al Societății Filarmonice din Makarska, în Italia. Ales de Consistoriul diecezan din Caransebeș, în decembrie 1887, ca profesor de muzică la Institutul Teologic, învață românește într-un an, ajutat fiind de elevul său Ion Nicorescu.⁷⁷⁵ La 29 noiembrie 1891, în baza Deciziei nr. 1777 este încadrat profesor definitiv pe catedra de *Muzică vocală și instrumentală*, cursurile I-III, având 7 ore pe săptămână. Catedra i-a fost întregită cu încă 18 ore pe săptămână în cadrul Școlii Normale caransebeșene. La Institutul Teologic era plătit în sistemul plata cu ora.⁷⁷⁶ Episcopul Popasu l-a apreciat foarte mult, ca de altfel pe toți dascălii Institutului, străduindu-se să creeze condiții optime tuturor profesorilor de la cele două institute. De asemenea, același episcop a avut un rol esențial în impunerea muzicii ca obiect de studiu obligatoriu în planul de învățământ. Profesorul Sequens beneficia de un admirabil tact pedagogic, știa să-și apropie elevii, insuflându-le dragostea pentru muzică și cor și participând la multe serbări școlare, între care se distingea mereu cea destinată „Sf. Trei Ierarhi”, patronii institutului. La Institutul Teologic,

⁷⁷² „Foaia Diecezană”, 1920, XXXV, nr. 3–4, p. 2.

⁷⁷³ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 256.

⁷⁷⁴ Dumitru Jompan, *Antoniou Sequens (1865–1938)*, Reșița, Editura Intergraf, 2003, p. 10.

⁷⁷⁵ *Ibidem*, p. 16.

⁷⁷⁶ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, dosar 340/1924, f. 201.

Antoniu Sequens, „fire de artist”, cum era numit, înființează și o orchestră a studenților, în biserică era dirigintele corului catedral, iar în viața socială, înviorată de conștiința națională, era sufletul concertelor ce se perindau.⁷⁷⁷ Foarte important de menționat este faptul că maestrul Sequens introduce vioara ca studiu obligatoriu pentru fiecare viitor preot sau învățător român, cursuri de teorie muzicală, solfegii, ansamblu și cor.⁷⁷⁸ Pentru educația primită, elevii săi i-au închinat în semn de recunoștință două volume omagiale.

A condus și *Reuniunea de cântări și muzică* din Caransebeș, care îndeplinea în același timp și rolul de cor catedral. Pe de altă parte, profesorul a îmbogățit literatura muzicală prin compoziții bisericești și laice, deși multe nu au fost adunate în volume tipărite, dar se știe că au existat în manuscrise sau copiate de foștii elevi. Corurile au avut un rol esențial în viața socială a urbei, au ținut aprinsă candela conștiinței și demnității noastre românești, contribuind în același timp la unitatea și armonia dintre semeni. Dintre lucrările marelui dascăl, amintim: *Liturghia* pentru cor bărbătesc (1925), *Liturghia* în Fa major pentru trei voci egale, *Liturghia* în Sol major pentru cor mixt (6 voci), privesc și cântări bisericești. Din compozițiile laice amintim: *Revedere* (versuri M. Eminescu) pentru cor bărbătesc, prelucrări din folclor: *Iedera*, *Brâul*, a tipărit pentru pian: *5 Valsuri* (1927), *Jocuri bătrânești*, pentru violă și pian, *Trei idile* ș.a. A tipărit și un manual *Teoria elementară a muzicii*,⁷⁷⁹ ediția I, Caransebeș, 1896, ediția a II-a, 1913. Cea mai cunoscută lucrare a sa la nivel național este *Trei Crai*, o frumoasă colindă ce a apărut în majoritatea lucrărilor și culegerilor de cântece religioase și colinde pentru cor mixt sau bărbătesc.⁷⁸⁰

În ședința Consistoriului diecezan din 8 februarie 1916, luându-se în considerație faptul că profesorul Sequens trebuia să intre în serviciul militar, s-a hotărât ca orele acestuia de *Tipic și Cântare bisericească* să fie încredințate lui George Petrescu, iar conducerea corului, teologului din cursul III, Petru Bancea.⁷⁸¹ Sub influența întregii sale activități, foarte mulți dintre foștii săi

⁷⁷⁷ A. Moacă, *Recunoștință profesorului Antoniu Sequens*, în „Foaia Diecezană”, 1938, LIII, nr. 8, p. 1.

⁷⁷⁸ Filaret Barbu, *Antoniu Sequens*, în „Cultura Poporului”, 1926, VI, nr. 151, p. 1.

⁷⁷⁹ Ion Teodorovici, *Profesorul Antoniu Sequens (1865–1938)*, în „Mitropolia Banatului”, 1959, IX, nr. 1–2, pp. 53–55.

⁷⁸⁰ Ioan Marius Popa, *Creația muzicală religioasă a lui Antoniu Sequens în repertoriul corurilor bisericești din Orăștie*, în vol. „Slujire și educație”..., p. 764.

⁷⁸¹ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 5/1900–1927, f. 108.

studenți s-au dedicat studiului muzicii, devenind muzicieni cu renume, precum: Timotei Popovici (Sibiu), Iosif Velceanu (Timișoara), Caius Lepa (Arad), Sava Golumba (Cluj), Constantin Vladu (Caransebeș), Dimitrie Cuzma (Reșița). Pentru munca sa neîntreruptă, desfășurată cu dragoste, râvnă și pricepere timp de 37 ani la Institutul Teologic și Pedagogic, ilustrul dascăl a fost recompensat cu medalia „Răsplata muncii pentru Biserică”, clasa I. A trecut în veșnicie la 5 iunie 1938, fiind înmormântat în cimitirul din Caransebeș.

După această prezentare a figurilor apostolice de dascăli ai Institutului Teologic din Caransebeș, vom proceda la prezentarea unor medalioane de personalități didactice, cei care au slujit catedra în anii grei ai primei conflagrații mondiale în cadrul Institutului Teologic-Pedagogic din Arad.

Teodor Botiș

La 17 noiembrie 1873 se naște la Valea Neagră (comitatul Bihor) Teodor Botiș. După absolvirea cursurilor școlii primare din sat, urmează pe cele secundare la Liceul romano-catolic din Oradea, iar ulterior s-a transferat la Liceul de Stat din Sibiu, unde în luna iulie 1894 obține diploma de bacalaureat.⁷⁸² Între 1894–1897 urmează cursurile Institutului Teologic din Arad, în această perioadă activând și ca pedagog al copiilor familiei Mocioni. La 14 iulie 1900 obține doctoratul la Facultatea de Teologie din Cernăuți.⁷⁸³ A fost numit profesor provizoriu la ambele secții ale Institutului în anul 1901.⁷⁸⁴, unde a predat, până în 1908, *Limba română, Matematica, Geografia, Limba germană, Istoria universală și Istoria Ungariei*. În 1908 este numit profesor definitiv, ocupând catedra de Dogmatică și Apologetică, dar pe lângă aceste materii va mai predă: Morală, Drept bisericesc, Istoria universală, Istoria patriei. Pe lângă activitatea didactică la Institut, Botiș predă și Religia elevilor români ortodocși de la Școala de arte și meserii și la Liceul de Stat din Arad (1902–1917).⁷⁸⁵

⁷⁸² Melente Nica, *Un arădean – personalitate marcantă a culturii românești: prof. dr. Teodor Botiș*, în „Studia Universitatis «Vasile Goldiș» Arad”. Seria A, 1999, IX, p. 123.

⁷⁸³ Emil Botiș, *Protopopul Iconom Stavrofor dr. Teodor Botiș*, în „Mitropolia Banatului”, 1973, XXIII, nr. 10–12, p. 70.

⁷⁸⁴ T. Botiș, *Istoria Școalei...*, p. 648.

⁷⁸⁵ Cristinel Ioja, Marcel Tang, *Învățământul teologic ortodox din Arad. Itinerar. Forme. Perspective* (în continuare C. Ioja, M. Tang, *Învățământul Teologic...*), Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2016, pp. 129–130.

La 9 septembrie 1901 este hirotonit diacon, iar la 30 septembrie 1907, episcopul Ioan I. Papp îl hirotonește preot.⁷⁸⁶ Ilustrul profesor a acordat o importanță deosebită studiului Limbii și literaturii române, preocupat fiind de creșterea fondului de carte al bibliotecii școlii. De asemenea, profesorul Botiș s-a dovedit a fi în întreaga sa carieră didactică un pedagog desăvârșit, preocupat permanent de îmbogățirea metodelor și mijloacelor de predare. Din 1918 devine directorul Institutului Teologic-Pedagogic din Arad a cărui activitate o ilustrează în *Anuarele* instituției, supraveghind îndeaproape redactarea acestora, iar în 1927 devine primul rector al Academiei Teologice din Arad.⁷⁸⁷

Teodor Botiș a fost cel dintâi președinte al *Asociațiilor profesorilor secundari*, secția Arad, membru fondator al asociației *Reuniunii învățătorilor de la școlile populare arădene* și președinte al despărțământului arădean ASTRA.⁷⁸⁸ Susținător fervent al cauzei naționale românești, a ținut numeroase conferințe, a organizat serbări cu caracter cultural, social și național. În perioada 1917–1921 a fost redactor responsabil al revistei *Biserica și Școala* și al *Calendarului Diecezan*, apoi colaborator la revista *Societatea de mâine* din Cluj și la *Revista Institutului Social Banat-Crișana*. Odată cu reparația ziarului *Românul*, ilustrul profesor a fost cooptat în colectivul de redacție al acestei publicații.⁷⁸⁹ La 1 decembrie 1918 a reprezentat Institutul Teologic arădean la Adunarea plebiscitară de la Alba Iulia.

În 1922, la centenarul Institutului de Teologie, T. Botiș publica celebra monografie *Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, impunătoare prin formă și conținut, una din monografiile cele mai bine realizate ale istoriografiei bisericești și pedagogice românești. Lucrarea a primit premiul „Năsturel”, al Academiei Române.⁷⁹⁰ În aceeași manieră monografică și memorialistică, profesorul arădean a mai publicat *Institutul Pedagogic Gr. Ort. Rom.*, Arad (1912) și *Monografia familiei Mocioni* (1939). Ca dovadă a recunoașterii meritelor sale pe tărâm didactic și publicistic, a fost distins cu Ordinul „Coroana României”, în grad de ofițer.⁷⁹¹ Avem, astfel,

⁷⁸⁶ P. Vesa, *Învățăământul Teologic...*, p. 328.

⁷⁸⁷ C. Ioja, M. Tang, *Învățăământul Teologic...*, p. 130.

⁷⁸⁸ P. Vesa, *Învățăământul Teologic...*, p. 328.

⁷⁸⁹ *Ibidem*, p. 328.

⁷⁹⁰ C. Ioja, M. Tang, *Învățăământul Teologic...*, p. 130.

⁷⁹¹ T. Botiș, *Istoria Școalei...*, p. 649.

ilustrată o activitate fecundă, ce dezvăluie o personalitate pe măsură, un intelectual și un dascăl profund implicat în viața cetății. A încetat din viață în ziua de 14 august 1940 și a fost înhumat în cimitirul „Eternitatea” din Arad.

Roman Ciorogariu

S-a născut în anul 1852, la 6 decembrie, în orașul Pecica (comitatul Arad), iar la botez a fost numit Romul. Clasele I-IV le-a făcut la Pecica, iar cele secundare la Arad și la Liceul evanghelic de confesiune augustană din Pojon (Bratislava). În 1872–1873, frecventează Liceul evanghelic din Szarvas. După absolvire devine student al Academiei de Drept din Oradea, pentru ca în toamna anului 1874 să-l regăsim la cursurile Institutului Teologic din Arad.⁷⁹² Cu ajutorul unei burse oferite de Episcopia Aradului își desăvârșește studiile în pedagogie și psihologie la Universitatea din Leipzig, apoi cele de teologie și filozofie la Bonn, în perioada 1877–1879. Din 1879 lucrează ca secretar eparhial și arhivar al Cancelariei eparhiale din Arad. La 29 decembrie 1880 a fost numit profesor suplinitor la Institutul Pedagogic-Teologic diecezan, unde ocupă catedra de studii teologice. În 1889 întrerupe activitatea didactică, pentru ca, în 1891, să fie chemat de episcopul Ioan Mețianu și numit profesor titular la institut. În 10 martie 1900 este tuns în monahism la Mănăstirea Hodoș-Bodrog, unde a fost hirotonit în prima treaptă a preoției, diacon, după care ieromonah.⁷⁹³ Apreciindu-i activitatea, în ședința din 5 mai 1903, Consistoriul eparhial l-a numit, după numai doi ani de activitate didactică, din director provizor în director definitiv,⁷⁹⁴ iar episcopul Ioan I. Papp îl distinge cu brâu roșu⁷⁹⁵ și, la 8 noiembrie 1904, îl promovează protosinghel.⁷⁹⁶ Prin pregătirea sa de excepție a conferit stabilitate, prestanță profesional-didactică și o nouă organizare institutului, după modelul școlilor europene. În această instituție, până la plecarea sa în vicariatul Oradiei,

⁷⁹² Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români* (în continuare M. Păcurariu, *Dicționarul...*), ed. II, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 101; Elisabeta Roșu, *Roman R. Ciorogariu (1852–1936). Repere istorice*, Oradea, 2007.

⁷⁹³ P. Vesa, *Clerici...*, p. 214.

⁷⁹⁴ *Roman R. Ciorogariu (1852–1936), Studii și documente*. Prefață P.S. Vasile Coman. Studii: prof.dr. Vasile Popeangă și prot.dr. Gheorghe Lițiu. Documente: transcrierea textelor, note și comentarii de Andrei Caciora, Vasile Popeangă, Mircea Timbus, Oradea, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, 1981, p. 139.

⁷⁹⁵ *Ibidem*, p. 139.

⁷⁹⁶ P. Vesa, *Învățămintul Teologic...*, p. 333.

a predat următoarele discipline: *Teologie fundamentală, Catehetică, Omiletică și Pastorală*. Primăvara și toamna susținea cursuri în aer liber, nu în „sălile îmbâcsite, ci în parcul splendid amenajat,... unde orchestra și corul Institutului adesea ne încântau”.⁷⁹⁷ În 1916 a elaborat un statut de organizare internă a institutului, denumit *Normativ pentru organizarea învățământului practic în școala normală (Institutul Pedagogic) greco-ortodox român din Arad*, iar în perioada 1907–1917 a redactat *Anualele*, în care au fost cuprinse evoluția, organizarea și activitatea școlii de teologie și pedagogie.⁷⁹⁸ Și-a manifestat talentul publicistic prin colaborarea la unul dintre cele mai citite ziare românești din Transilvania, *Tribuna* din Sibiu, fiind asimilat de posteritate drept unul dintre membrii fondatori ai ziarului *Tribuna Poporului*, la Arad.⁷⁹⁹

Fiind ales vicar episcopesc la Oradea, în locul lui Vasile Mangra, înscăunat mitropolit al Transilvaniei, și în calitate de vicepreședinte în cadrul Consiliului Național Român, Ciorogariu a participat la evenimentele care au pregătit actul de la 1 decembrie 1918. La 3 noiembrie 1920 a fost ales episcop al Oradiei. În 1921 devenea membru de onoare al Academiei Române, apoi membru de onoare al Societății Scriitorilor Români, al Sindicatului Ziariștilor Români din Ardeal, al Societății Universitare „România Jună” din Viena. Amintim câteva dintre publicațiile sale ce reconstituie crâmpoie din viața politico-națională a românilor transilvăneni din vremurile tulburi ale primelor decenii din secolul trecut, precum: *Spre prăpastie, Zile trăite* (Oradea, 1926), *Tribuna și Tribuniștii* (Arad, 1934), *Din trecutul revistelor și ziarelor de la noi: Speranța* (1869), *Lumina* (1872), oficiosul eparhial arădean *Biserica și Școala* (1877), gazeta *Tribuna* (1884–1912), apărută în 1934 la Cluj. Roman Ciorogariu a fost un remarcabil colaborator la presa vremii. Din 1 ianuarie 1917 a redactat revista *Biserica și Școala*, organul oficial al diecezei arădene.⁸⁰⁰ S-a stins din viață la 21 ianuarie 1936, fiind înmormântat în cripta bisericii episcopale din Oradea, „cu Lună”, având parte de funeralii naționale.

⁷⁹⁷ Gheorghe Lițiu, *Patruzeci de ani de la moartea episcopului Roman Ciorogariu*, în „Mitropolia Banatului”, 1976, XXVI, nr. 1–4, p. 228.

⁷⁹⁸ C. Ioja, M. Tang, *Învățământul Teologic...*, p. 90.

⁷⁹⁹ T. Botiș, *Istoria Școalei...*, p. 650.

⁸⁰⁰ P. Vesa, *Învățământul Teologic...*, p. 334.

Aurel Demian

S-a născut în 21 martie 1860 la Sighișoara, cursurile școlii primare și gimnaziale le-a frecventat în orașul de origine, apoi a obținut diploma de maturitate la Liceul Săsesc din Sibiu. Studiază medicina la Universitatea din Viena, unde obține și doctoratul, după care profesează timp de trei ani în diferite spitale vieneze.⁸⁰¹ În toamna anului 1889 s-a stabilit la Arad, unde a fost numit profesor de Igienă și medic al Institutului Pedagogic-Teologic, post în care a funcționat până în anul școlar 1918–1919, mai târziu fiind numit director al Spitalului din Arad.⁸⁰² La institut a predat *Igiena* la nivelul fiecărui an de curs din cele două secții. Se stinge în anul 1931.⁸⁰³ Figură distinsă în mediul intelectual arădean, Aurel Demian, prin contribuția sa practică și informală, întregeste formarea personalității viitorilor preoți și dascăli ai Institutului Diecezan din Arad.

Silviu Dragomir

A fost originar din Gurasada (comitatul Hunedoara), tatăl său fiind notar comunal. A învățat la Liceul românesc din Blaj și la Liceul românesc din Novi Sad (Serbia)⁸⁰⁴ în perioada 1903–1905. În anul 1909 a devenit licențiat al Facultății de Teologie din Cernăuți, unde obținea și doctoratul. Își va continua studiile în specializarea Istorie⁸⁰⁵ la Universitatea din Viena între 1909–1910 și la cea din Moscova în perioada 1910–1911. În acest răstimp realizează investigații în Arhivele din Karlovitz, Viena și Belgrad.⁸⁰⁶ Începând cu anul 1911 a fost numit profesor suplinitor la Institutul Teologic-Pedagogic din Arad, unde a predat *Istorie bisericească*, *Limba și literatura română* și alte materii. Din anul 1919 devenea profesor de *Istoria sud-est europeană* în cadrul Facultății

⁸⁰¹ *Ibidem*, p.339.

⁸⁰² *Informațiuni*, în „Biserica și Școala”, 1931, LV, nr. 3, p.8.

⁸⁰³ C. Ioja, M. Tang, *Învățămintul Teologic...*, p. 95.

⁸⁰⁴ Dragomir a fost transferat la liceul sârbesc în 1903, fiind elev în clasa a IV, ca bursier al Fundației Gojdu. Momentul i-a marcat viitorul, orientându-i cariera spre studiul istoriei sud-est europene și al slavisticii. Vezi: Ioan-Aurel Pop, Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir – bursier al Fundației Gojdu*, în *Emanuil Gojdu. Bicentenar*, coord. Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, București, Editura Academiei Române, 2003, pp. 169–174

⁸⁰⁵ Ion Lupaș, *Activitatea istorică a domnului dr. Silviu Dragomir*, în „Transilvania”, 1929, vol. 60, nr. 7–8, pp. 645–647.

⁸⁰⁶ https://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Silviu_Dragomir. accesat la 26.05.2017.

de Litere și Filosofie a Universității din Cluj, pentru ca, în anul 1923, să ajungă titular pe această catedră, intrând și în administrația universitară, fiind ales decan în anii 1925–1926.⁸⁰⁷

În plan științific s-a distins prin lucrări de marcă, elaborate pe baza numeroaselor documente studiate în fondurile din afara țării, la care s-au adunat înscrisurile din sursele Mitropoliei Transilvaniei. A fost recunoscut în vremea sa ca cel mai mare istoric al Transilvaniei secolelor XVIII–XIX⁸⁰⁸, în același timp fiind văzut drept „stâlpul ortodoxismului arădean”. Pentru laborioasa sa activitate, în 1916, Academia Română l-a ales membru corespondent.⁸⁰⁹ A publicat numeroase studii în periodice de specialitate atât în țară cât și în străinătate. Cele mai importante lucrări ale profesorului Dragomir, publicate încă din timpul vieții și postmortem, au fost: *Studii din istoria mai veche a românilor* (1917), *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*, 2 vol. (1920), *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–1849*, 4 vol. (1944–1946), *Avram Iancu*, ediția II (1968), *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei* (1990).⁸¹⁰ Silviu Dragomir a fost un mare militant al unirii Transilvaniei cu Vechiul Regat, a crezut cu tărie într-o Românie întregită, rotundă, cu drepturi egale pentru toți cetățenii săi, o țară în care românii să-și poată urma destinul național. Participă activ la Marea Unire, fiind secretarul Adunării de la Alba Iulia. În 1939 a fost numit secretarul general al Frontului Renașterii Naționale și secretar de stat în cadrul Ministerului pentru minorități. Din cauza crezului său politic a fost arestat de regimul comunist, fiind încarcerat la Caransebeș și Sighet (1949–1955). În perioada interbelică, pentru meritele sale deosebite în plan științific, didactic și politic a fost răsplătit cu o serie de ordine și medalii, între care amintim: Comandor al Ordinului Coroana României, Răspłata Muncii pentru Învățământ clasa I, Leul Alb Comandor, Medalia Jubiliară, Meritul Cultural, Mare Ofițer al Ordinului Ferdinand I.⁸¹¹

⁸⁰⁷ C. Ioja, M. Tang, *Învățământul Teologic...*, p. 155.

⁸⁰⁸ Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir istoric*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2002, 440 p.

⁸⁰⁹ *Ardeleni distinși de Academia Română*, în „Transilvania”, 1916, 47, nr. 1–6, p. 75; C. Ioja, M. Tang, *Învățământul Teologic...*, p. 156.

⁸¹⁰ *Ibidem*, p. 156.

⁸¹¹ https://dacoromania-alba.ro/nr30/silviu_dragomir_dimensiuni.htm. accesat la 29.05.2017.

La data de 23 februarie 1962 încetează din viață, fiind înhumat la Cluj-Napoca⁸¹².

Lazăr Iacob

A văzut lumina zilei la 28 martie 1884 în Peștiș (comitatul Bihor), provenind dintr-o familie preotească. Anii de școală i-a început în satul său natal și i-a continuat mai apoi la Gimnaziul greco-catolic din Beiuș, apoi la Institutul Teologic-Pedagogic din Arad, iar ca bursier al Episcopiei Aradului și-a continuat studiile la Facultatea de Teologie din Cernăuți, unde obținea titlul de doctor în Teologie, în anul 1908.⁸¹³ În același an, a fost numit profesor suplitor la Institutul din Arad pe catedra de *Drept bisericesc* și prefect de studii la seminar, iar în anul 1909 primea hirotonia de diacon.⁸¹⁴ Profesor titular al acestei instituții de învățământ, Iacob a fost ales și certificat în această calitate de către episcopul locului în anul 1910.⁸¹⁵ În anul școlar 1913/1914 funcționează și în calitate de catihet la Școala civilă de fete diecezană.⁸¹⁶ În 1921 a fost sfințit preot și, în același an, s-a transferat pe catedra de *Drept bisericesc* a Facultății de Drept din Oradea, iar în perioada 1925–1927 a ocupat funcția de decan. Desființându-se Facultatea din Oradea, în 1934, se încadrează ca profesor de *Drept bisericesc* la Facultatea de Drept din Cluj, iar din anul 1938 la Facultatea de Teologie din București.⁸¹⁷

A fost membru al *Asociației arădene pentru cultura și conservarea poporului român*, membru al Consistoriului eparhial din Arad și al Consiliului Național Bisericesc Sibiu, membru fondator al Reuniunii învățătorilor din Arad, deputat și senator în Parlamentul României Mari.⁸¹⁸ De-a lungul vieții a colaborat la

⁸¹² Momente ale biografiei și carierei lui Silviu Dragomir în: *Silviu Dragomir (1888–1962). 50 de ani de la trecerea în veșnicie*, coord. Florin Dobrei, Cluj-Napoca; Deva, Centrul de Studii Transilvane, Editura Episcopiei, 2012, 350 p.

⁸¹³ P. Vesa, *Clerici...*, p. 359.

⁸¹⁴ Idem, *Învățămintul Teologic...*, p. 352.

⁸¹⁵ M. Păcurariu, *Dicționarul...*, p. 101.

⁸¹⁶ T. Botiș, *Istoria Școalei...*, p. 637.

⁸¹⁷ *Prezentarea biografică și bibliografică a profesorilor Facultății de Teologie și Institutului Teologic Universitar din București de-a lungul existenței sale de o sută de ani*, în *Prof. pr. dr. Lazăr Iacob (1884–1951)*, în „Studii Teologice”, seria a II-a, 1982, XXXIV, nr. 1–2, p. 68; V. Crăciun, *Din activitatea profesorului Dr. Lazăr Iacob*, în „Îndrumător bisericesc, misionar și patriotic”, 1984, pp. 94–96.

⁸¹⁸ C. Ioja, M. Tang, *Învățămintul Teologic...*, p. 152.

următoarele reviste și ziare: *Biserica și Școala*, *Tribuna*, *Românul*, *Telegraful Român*, *Legea Românească*, *Cele Trei Crișuri*, *Biserica Ortodoxă Română*. În toamna anului 1918 publica în ziarul *Românul* o serie de articole, semnate doar cu inițialele numelui său, menite să intensifice acțiunile premergătoare Marii Uniri. De-a lungul vieții a publicat următoarele lucrări: *Căsătoria a doua a preoților. Chestiune de Drept canonic* (Arad, 1911), *Reorganizarea învățământului teologic și a educațiunii seminariale* (Sibiu, 1917), *Drept bisericesc ortodox, curs litografiat* (Arad, 1918), *Regimul cultelor în România întregită* (Craiova, 1931), *Cultul catolic în România, Concordatul cu Vaticanul* (Oradea, 1933), *Politica statului Papal* (Cluj, 1936), *Statul și Biserica* (București, 1942)⁸¹⁹ ș.a. Teolog profund, cu o intensă activitate didactică și de cercetare, profesorul Lazăr Iacob marchează istoria *Dreptului bisericesc românesc*, precum și a instituțiilor de teologie și învățământ în care a activat, înscriindu-se în seria marilor profesori ai teologiei arădene și românești. Trece în eternitate la data de 13 septembrie 1951, în București, fiind înmormântat în cimitirul „Bellu”.

Trifon Lugojan

La 27 mai 1874 se naște, în localitatea Nădlac (comitatul Arad), Trifon Lugojan, părinții săi fiind dascăli. A învățat la școala primară din localitate, apoi a urmat cursurile secundare la Arad, Vasarhely și Brașov. Din copilărie a fost pătruns de existența darului divin pe care s-a străduit să-l fructifice asemeni talanților.⁸²⁰ În anul 1897 a absolvit cursurile Institutului Teologic-Pedagogic din Arad. Tot în acel an i s-a încredințat catedra de *Muzică bisericească și Tipic* de la acest institut, timp în care punea bazele corului teologilor. Între anii 1900–1902 a obținut o bursă din partea Consistoriului diecezan perfecționându-se la Conservatorul din Leipzig, unde studiază teorie, solfegii, armonie, compoziție, canto, pian și vioară.⁸²¹ În anul 1902 revenea de la studii din Germania și, după care, va preda muzică vocală și instrumentală la ambele secții ale institutului. Începând cu anul școlar 1904–1905 a fost numit profesor suplinitor, iar din anul 1909 a funcționat ca „profesor ordinar definitiv”,⁸²² pentru ca din anul 1913 să

⁸¹⁹ M. Păcurariu, *Dicționarul...*, p. 217.

⁸²⁰ „Biserica și Școala”, 1948, LXXII, nr. 2–3, p. 16.

⁸²¹ *Ibidem*, p.122.

⁸²² A.I.P.T.O.R.A., pe anul 1910.

devină „profesor extraordinar definitiv”.⁸²³ În perioada 1917–1918 și-a satisfăcut stagiul militar, iar catedra sa a fost suplinită de Aurel Cosma. După întoarcerea din armată se îmbolnăvește, fiind nevoit să întrerupă activitatea didactică până în anul 1919. Vreme de aproape patru decenii a fost dirigor al Reuniunii române de cântări și muzică din Arad (1903–1940) și director al Școlii de cântăreți bisericești din Arad (1936–1940).⁸²⁴ Cu ocazia centenarului Preparandiei a susținut un concert artistic festiv. A publicat 25 de cărți și numeroase studii și articole, a compus, armonizat și a prelucrat cântări bisericești și colinde, din care amintim: *Liturghia pentru cor mixt* (Arad, 1901), *Învierea, cor bărbătesc pe versuri de M. Eminescu* (1904), *Strana – Cele opt glasuri*, Heruvices, Irmoase, Pricesne (Arad, 1905), *Cântări bisericești* (1913), *Carte de rugăciuni și cântări bisericești pentru școlari* (1925), *Răspunsurile liturgice pe o voce pentru școlari* (1927), *Cele opt glasuri la Utrenie, Vecernie și Liturghie*⁸²⁵ ș.a. A plecat în veșnicie la 11 februarie 1948, fiind înmormântat în cimitirul „Pomenirea” din Arad. Trifon Lugojan s-a dovedit a fi cea mai reprezentativă personalitate a ortodoxiei arădene din prima jumătate a secolului al XX-lea,⁸²⁶ iar prin opera creată, un nume reper al muzicii bisericești din Banat.⁸²⁷

Teodor Papp

S-a născut la 28 iulie 1841 în localitatea Urbișul de Beiuș (comitatul Bihor), tatăl său fiind preot în comunitatea locală. Clasele primare le urmează la Școala reformată din satul natal, cele secundare la Liceul din Beiuș, apoi cele clericale la Institutul Teologic din Arad. În anul 1861 este ales notar în comuna Sinteia, iar în 1865, notar la Cherechiu și Comlăuș.⁸²⁸ Datorită experienței sale

⁸²³ P. Vesa, *Învățămintul Teologic...*, p. 357.

⁸²⁴ Viorel Cosma, *Muzicieni români. Compozitori și muzicologi. Lexicon*, București, Editura Muzicală, 1970, p. 281.

⁸²⁵ C. Ioja, M. Tang, *Învățămintul Teologic...*, pp. 122–123.

⁸²⁶ Nicu Moldoveanu, *Cântarea corală în B.O.R în sec. al XX-lea*, în „Studii Teologice”. Revista Institutelor Teologice universitare din Patriarhia Română, 1968, XX, nr. 3–4, p. 292; Vasile Stanciu, *Compozitorul Trifon Lugojan*, în „Mitropolia Banatului”, 1988, XXXVIII, nr. 5, p. 89; Nicolae Șincari, *Trifon Lugojan profesor și compozitor de muzică bisericească*, în „Altarul Banatului”, 2002, XIII, nr. 10–12, pp. 160–164.

⁸²⁷ Mircea Buta, *Cântările glasurilor bisericești la Vecernie și esența lor intonațională, în notațiile lui Trifon Lugojan* (Teză de doctorat), Arad, 2007; https://teoradea.ro/pub/Personalitati_ale_muzicii_bisericesci_din_Banat. accesat la 10.05.2017.

⁸²⁸ *Teodor Papp*, în „Biserica și Școala”, 1922, XLVI, nr. 44, pp. 2–3.

profesionale, la începutul anului școlar 1900–1901 Consistoriul eparhial îi încredințează catedra de *Economie practică și teoretică* la ambele secții ale institutului, unde funcționează până în anul 1922, cu o mică întrerupere în perioada 1902–1904.⁸²⁹ Se stinge din viață la data de 27 octombrie 1922.

Mihai Păcățian

S-a născut la 25 noiembrie 1865 în comuna Banat Comloș (Comloșul Mare, comitatul Torontal). Studiile secundare le-a urmat în liceele din Macău și Hodmezo-Vásárhely, iar cele teologice în seminarul din Arad. Primind, în 10 iunie 1890, treapta preoției, funcționează în calitate de capelan pe lângă preotul Iulian Bogdan, din satul natal, după moartea căruia este promovat paroh.⁸³⁰ În anul 1911 este ales protopop al Protopopiatului Comloșul-Bănățean, demnitate în care stă până în 1917 când este ales asesor referent în Senatul bisericesc al Consistoriului eparhial din Arad. Cu începutul anului școlar 1917–1918 a funcționat în calitate de profesor auxiliar la Institutul Teologic din Arad, unde a predat *Administrația bisericească* și a fost ales comisar consistorial la același institut până în 1929. Mihai Păcățian a revenit la catedră în cadrul Academiei Teologice în perioada 1938–1940.⁸³¹ A publicat numeroase studii și articole de specialitate într-o serie de reviste și ziare ale vremii, precum: *Biserica și Școala* (Arad), *Familia* (Oradea), *Luminătorul* (Timișoara), *Tribuna* (Sibiu). În anul 1916 a publicat la Arad lucrarea *Conlucrarea omului cu Dumnezeu. Predici*,⁸³² lucrare elaborată în colaborare cu preoții din Protopopiatul Comloșul-Bănățean. Grație întregii sale activități publicistice și profesionale, regele Ferdinand I-a decorat cu medalia „Răsplata muncii pentru Biserică clasa I”, și „Coroana României” în grad de cavaler. Preot profund evlavios, un administrator cu o muncă exemplară, Mihai Păcățian a fost un dascăl și un slujitor model pentru generațiile de studenți teologi arădeni. S-a săvârșit din viață în ziua de 21 aprilie 1944, fiind înmormântat în cimitirul „Eternitatea” din Arad.

⁸²⁹ P. Vesa, *Învățămintul Teologic...*, p. 366.

⁸³⁰ T. Botiș, *Istoria Școalei...*, pp. 661–662.

⁸³¹ C. Ioja, M. Tang, *Învățămintul Teologic...*, p. 159.

⁸³² P. Vesa, *Învățămintul Teologic...*, p. 368.

Iustin Suciu

S-a născut la 8 februarie 1873 în comuna Șiștarovăț (comitatul Arad), din părinții Meletie și Eva, la botez primind numele Iuliu. Școala elementară a început-o în satul natal, continuând-o la cea din Radna, apoi la Arad. Cursurile secundare le-a urmat la Gimnaziul greco-catolic din Beiuș, în liceul regesc din Arad și Gimnaziul de Stat din Sibiu, unde, în anul 1891, a susținut examenul de maturitate. După absolvirea studiilor medii și-a continuat perfecționarea profesională la Facultatea de Teologie din Cernăuți, unde, în anul 1897, a obținut doctoratul în Teologie. Ca student a fost premiat pentru lucrări seminariale din domeniul istoriei și al dreptului bisericesc.⁸³³

Iustin Suciu a intrat în monahism la Mănăstirea Hodoș-Bodrog în anul 1900, iar la 4 ianuarie, același an, a fost hirotonit ierodiacon și hirotesit proto-diacon în anul 1901. La începutul anului școlar 1900–1901 a fost desemnat prefect seminarial și profesor la Institutul Teologic din Arad. Peste 11 ani, Iustin Suciu a fost numit profesor definitiv în aceeași instituție de învățământ, respectiv în anul 1912. În această calitate, de-a lungul timpului, catedra sa didactică a cuprins următoarele discipline: *Isagogia Noului Testament*, *Exegeza Noului Testament*, *Ermeneutica biblică*, *Studiul biblic*, *Limba greacă*⁸³⁴, *Catehetica la anul III*, *Omiletica la anul II și III*, *Istoria bisericească Universală și Istoria bisericii române* la anul I și II, iar la secția de Pedagogie a fost titular al cursurilor de *Religie*, *Morală*, *Istorie bisericească*, *Dogmatică*, *Psihologie pedagogică*.⁸³⁵

În perioada 1904–1905 a funcționat și în calitate de catehet la Școala civilă de fete, iar în anii școlari 1909/1910 și 1917/1918 la Școala superioară de fete din Arad. A fost administrator la Parohia din Sânicolaul Mic în anul 1912 și consilier cultural al eparhiei, iar în anul 1935 a candidat la scaunul de episcop al Aradului, rămas vacant, după trecerea la veșnicie a ierarhului Grigorie Comșa. Iustin Suciu a fost primul profesor din istoria învățământului teologic

⁸³³ T. Botiș, *Istoria Școalei...*, p. 673; Mircea Păcurariu, Gheorghe Lițiu, Vasile Popeangă, Ioana Cristache-Panait, Radu Popa, *Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă*, Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, 1989; Mihai Săsăuian, *Academia de teologie ortodoxă din Arad în perioada interbelică. Contribuții la istoria învățământului teologic românesc*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2004.

⁸³⁴ P. Vesa, *Învățământul Teologic...*, p. 390.

⁸³⁵ C. Ioja, M. Tang, *Învățământul Teologic...*, p. 127.

arădean care a scris o lucrare de specialitate în studiile biblice, hermeneutică, lucrare extrem de apreciată la acea vreme, elaborată la un înalt nivel academic, adnotată la zi cu o bogată bibliografie străină.⁸³⁶ *Ermeneutica biblică sau știința interpretării Sfintei Scripturi* (Arad, 1933) s-a dovedit a fi o lucrare ce reprezintă un manual practic pentru studenții în teologie și un îndreptar indispensabil pentru preoți la inițierea în meșteșugul interpretării Sfintei Scripturi.⁸³⁷ Profesorul Suciu a publicat, de asemenea, în revista „Biserica și Școala” un studiu istoric foarte apreciat, intitulat *Istoria Bisericii greco-ortodoxe române din Transilvania și Ungaria de la 1810 la 1846*, apoi *Patimile și moartea Domnului. Armonizarea celor 4 Evanghelii cu păstrarea textului evanghelic și cu scurte lămuriri*, în Biblioteca Semănătorul, nr. 19, Arad, 1917.⁸³⁸ A rămas în manuscris o lucrare de excepție, intitulată *Parabolele Domnului. Explicare, meditațiuni și aplicații*.⁸³⁹ Iustin Suciul a trecut în eternitate la vârsta de 80 ani, la data de 29 mai 1953, fiind înmormântat în cimitirul „Eternitatea” din Arad.⁸⁴⁰ Ilustrul profesor a fost un mare teolog și un monah cu o viață exemplară, care și-a contopit întreaga ființă cu viața școlii teologice arădene fiind, alături de Teodor Botiș, cel mai longeviv dascăl din istoria ei până la 1948.

III.2. Fluctuațiile corpului didactic în perioada războiului

Prima conflagrație mondială, izbucnită în urma atentatului de la Sarajevo în 28 iunie 1914, urmată de sacrificiile umane și materiale suportate de populația provinciei bănățene, a avut urmări multiple și asupra procesului de învățământ. Psihologic, orice persoană conștientă de avatarurile pe care le poate produce în ordinea existențială convulsiile unui război, nu își putea risca faustic destinul, ci mai degrabă adopta tactica unei relative stabilități locative, adică nu putea risca din cauza unei mobilități insecuritatea familiei. De aceea, în întreaga perioadă a războiului, nu se înregistrează multe cazuri de fluctuație a cadrelor didactice de la Institutele Teologice din Arad și Caransebeș.

⁸³⁶ *Ibidem*, p. 127.

⁸³⁷ Nicolae Neaga, *Arhimandritul profesor dr. Iustin Suciul*, în „Mitropolia Banatului”, 1976, XXVI, nr. 5–8, pp. 514–515.

⁸³⁸ T. Botiș, *Istoria Școalei*, p. 674.

⁸³⁹ C. Ioja, M. Tang, *Învățământul Teologic...*, p. 127.

⁸⁴⁰ P. Vesa, *Clerici...*, p. 289.

La ședința Consistoriului Diecezan Caransebeș, din 11 august 1914, episcopul Miron Cristea a dispus o serie de măsuri, în conformitate cu dispozițiile Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică. Astfel, se avea în vedere faptul că războiul va influența simțitor școlile, prin aceea că nenumărați dascăli vor fi chemați să-și facă datoria pe câmpul de luptă, iar localurile școlare urmau să-și schimbe destinația în funcție de nevoie, putând fi transformate în spitale pentru preluarea răniților.⁸⁴¹ Respectând hotărârile ministeriale, Consistoriul diecezan a dispus mai multe măsuri, adaptate acelor vremuri și care, deși nu surprind, perturbau rutina didactică de factură funcțional-existențială. Între acestea, s-a dat dispoziție ca, acolo unde învățătorii erau mobilizați, să se comaseze clasele sau să se apeleze la angajarea unor suplinitori, iar în multe alte cazuri preotul să îndeplinească și activități didactice. În situația în care localul școlii urma să fie folosit în scopuri militare, trebuia să se închirieze un edificiu pentru orele de curs, în unele comune elevii chiar nu puteau fi obligați să frecventeze școala, iar pe timpul războiului nu se acordau concedii dascălilor.⁸⁴² În urma mobilizării pentru război a multor învățători din școlile confesionale, ierarhul a reamintit, în ședința Senatului școlar din 8 decembrie 1914, necesitatea ca, în locul învățătorilor mobilizați, să fie antrenați preoții locali, învățătorii pensionari sau elevii de la Institutul Teologic, în speță cei din cursul II și III. Comunele bisericești și protopopii trebuiau să înștiințeze Consistoriul din Caransebeș pentru fiecare caz în parte.⁸⁴³ Începând cu anul 1915 au fost chemați în armată și elevi ai Institutelor din Caransebeș și Arad, care aveau vârsta legală pentru recrutare.⁸⁴⁴

După unele date, în vara anului 1915, se admite că numărul total al cadrelor didactice din Banat și Transilvania care au luptat pe front era de peste 1.000 de mobilizați.⁸⁴⁵ Conform articolului de Lege XXX (Legea Militară n.ns.) din 1915, puteau fi mobilizați și înrolați în armată chiar și preoții și învățătorii, deci și clericii care predau la Școlile de Învățământ Teologic.⁸⁴⁶ În această ordine

⁸⁴¹ N. Bocșan, V. Leu, *Școală și Comunitate în secolul al XIX-lea...*, p. 493.

⁸⁴² Ioan Munteanu, *Banatul istoric 1867–1918. Școala. Educația*, vol. III, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2008, p. 454.

⁸⁴³ A.E.O.R.C., *Fond Școlar (IV)*, dosar 263/1914, f. 43.

⁸⁴⁴ I. Munteanu, *Banatul istoric*, vol. III, p. 455.

⁸⁴⁵ Vasile Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867–1918...*, p. 210.

⁸⁴⁶ „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 32, p. 5.

de idei, menționăm că, de la Institutul Teologic din Caransebeș, a fost înrolat în armată, în anul 1916, ca preot militar pe frontul italian, profesorul Moise Ienciu.⁸⁴⁷ Ajuns în teatrul de operațiuni, el a rămas permanent preocupat de trimiterea de materiale pentru soldați, anume ziare, reviste, calendare vechi, broșuri cu conținut religios-moral, istoric, economic, povești, poezii populare, cărți de citire, scop în care apelează la studenții săi prin intermediul organului de presă diecezan.⁸⁴⁸

La 12 decembrie 1916 expediază episcopului Miron Cristea cererea cu nr. 51, în care solicita: „pentru ca soldații noștri răniți și bolnavi să poată avea de sfintele sărbători ale Crăciunului, pe lângă mângâierea pastorală arhieriești, și un dar de la părinții lor sufletești, vă rog, cu supunere fiască, să binevoiți a trimite pe seama eroilor noștri niște cărți de rugăciune drept dar de Crăciun de la arhierul iubit.”⁸⁴⁹ De asemenea, printr-o altă scrisoare mulțumește direcțiunii Institutului Teologic, „care pătrunsă de însemnătatea mare a lecturii bune în aceste vremuri de grele încercări, a sprijinit cu multă căldură cauza, îndemnând elevii Institutului să dăruiască cu drag din modestul lor buget. Și elevii au grăbit cu însuflețire acum, ca și în anul trecut, când încă li s-a cerut ajutorul lor, să trimită mângâiere și întărire sufletească eroilor noștri suferinzi. Au dăruit în total 68 de volume și 71 de coroane în bani, din care sumă s-au cumpărat de subscrisul cărți de la Librăria Diecezană din Caransebeș și de la cea din Arad în sumă de 153 coroane, ceea ce se poate vedea din socoțile aflătoare în arhiva oficiului de aici”.⁸⁵⁰

În 4 februarie 1917, preotul militar Moise Ienciu revenea cu o altă cerere, în care consemna: „am primit azi 50 de cărți de rugăciune compactate și sub nr. 6862 B ex. 1916. Când vin să exprim în numele soldaților răniți și bolnavi, cea mai adânc simțită mulțumire, pentru bunăvoința părintească, cu care Prea Sfinția Voastră vă gândiți la ei, rog totodată Venerabilul Consistoriu să binevoiască a găsi o modalitate, ca și soldații noștri să fie prevăzuți cu lectură suficientă și corespunzătoare, întocmai ca credincioșii celorlalte confesiuni. Domnul Ministru de Culte a fost dispus, ca elevii Institutelor să adune cărțile cetite la un loc și

⁸⁴⁷ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 216.

⁸⁴⁸ „Foaia Diecezană”, 1917, XXXII, nr. 4, pp. 4–5.

⁸⁴⁹ V. Petrica, *Teologul și juristul...*, p. 41.

⁸⁵⁰ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 7/1917–1918, f. 4.

să trimită bolnavilor. Preoțimea și învățătorimea noastră ar putea aduna prin elevii de la școalele elementare ziarele bune, cetite în comună, apoi cărțile de rugăciune și alte cărți bune și să le trimită soldaților, care ne cer atât de multe cărți românești, care le dă atâta mângăiere”.⁸⁵¹ Consistoriul diecezan, în ședința din 1 mai 1917, a sistat salarizarea profesorului de teologie, Moise Ienciu, cu începere de la 1 aprilie 1917, pe de altă parte a votat retribuiția de 100 de coroane profesorilor care l-au substituit pe cel plecat pe front, respectiv profesorii Andrei Ghidiu, Dimitrie Cioloca, Vasile Loichița, Cornel Cornean și Ioan Hamgo.⁸⁵² Fiind permanent în preajma soldaților români, profesorul Ienciu a avut un comportament omenos și patriotic, din care răzbătea căldura dragostei de patria mamă, cum avea să precizeze el însuși mai târziu, amintind că, „ca preot militar din toamna anului 1917 până în luna iulie 1918, am predicat Evanghelia lui Hristos și nu a războiului și a biruinței, turnând mângăiere în suflute și spunând mereu soldaților, că pentru suferințe, Bunul și Milostivul Dumnezeu va trebui să aducă mai multă dreptate pe pământ. N-am păcătuit nimic contra neamului meu [...]. Dovadă prizonierii români care mi-au ascultat, cu lacrimi în ochi, cuvântul de mângăiere și îmbărbătare. Preocuparea de căpetenie a mea a fost și acolo să leg sufletul soldatului român de cartea românească, de cultura națională...”.⁸⁵³

Moise Ienciu a organizat distribuirea fondului de carte al bibliotecii populare a Astrei și a susținut cursuri pentru soldații analfabeți, ținând trează conștiința lor națională. Această activitate a fost elogios apreciată de președintele de atunci al Astrei, Andrei Bârsan.⁸⁵⁴ Citirea unui ziar sau scrierea unei scrisori ori a unei cărți poștale, exercițiu rar întâlnit până atunci în lumea satului românesc, a devenit o necesitate aproape cotidiană, răspândită atât în rândurile soldaților cât și a celor rămași acasă. Forța scrisorilor era una sentimentală, reconfortantă și fortificantă prin natura intrinsecă de a asigura legătura și comunicarea cu familia și cei din mijlocul cărora fuseseră desprinși.⁸⁵⁵ În ziua

⁸⁵¹ A.E.O.R.C, *Fond Bisericesc (III)*, dosar 301/1917, ff. 91–96.

⁸⁵² S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 1/1892–1928, f. 143.

⁸⁵³ V. Petrica, *Teologul și juristul...*, p. 42.

⁸⁵⁴ *Ibidem*, p. 43.

⁸⁵⁵ Ana Victoria Sima, *Războiul în cuvinte. Scrisori ale românilor transilvăneni din vremea Marelui Război, în Din modernitate spre contemporaneitate. Studii istorice dedicate lui George Cipăianu la împlinirea vârstei de 75 de ani*, ed. Virgiliu Țărău, Ottmar Trașcă, Liviu Țirău, Valentin Orga, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2017, p. 233.

de Crăciun a anului 1917, preotul militar Moise Ienciu, profesor seminarial, pentru „zelul dezvoltat întru mângăierea soldaților români de prin spitale și lazarete și însuflețirea și încurajarea celor destinați pentru front”, pentru activitatea pastorală dezvoltată în serviciul militar, a fost distins de episcopul Miron Cristea cu brâul roșu.⁸⁵⁶

Începutul anului școlar 1917 i-a determinat pe mulți preoți să folosească prilejul aceluia moment, amintind sacrificiile dascălilor morți sau răniți pe front. Astfel, preotul militar Eugeniu Munteanu sublinia importanța muncii pedagogice în vreme de război: „mulți dascăli de-ai noștri au picat pe câmpul de luptă, dar rodul ostanelilor lor va rămânea, alți mulți luptă și acum la diferitele fronturi, departe de catedră și elevii lor la care, desigur zilnic le va fi gândul [...] școala deci acum este chemată să facă totul: să abată pruncii de la căile cele rele și să crească din ei fii credincioși și vrednici bisericii, patriei și neamului [...] iubiților soldați, căutați pe lângă toate greutățile și trimiteți sau îndemnați soțiile voastre ca să trimită copiii voștri regulat la școală. Faceți-vă și împliniți datoria adevărată de părinți”.⁸⁵⁷

Episcopul Miron Cristea comunica printr-un Act oficial cu nr. 651 B, din 8 februarie 1916, direcțiunii Institutului Teologic din Caransebeș că, având în vedere propunerea făcută de către conducere, Consistoriul diecezan a decis ca profesorul Antoniu Sequens „să dea calculi elevilor din studiile sale, cari calculi să se introducă și în testimoniile lor întrucât numitul profesor nu s-ar reîntoarce până atunci. Oarele devenite libere prin îndepărtarea profesorului Antoniu Sequens (care era concentrat în serviciul militar, n.ns.) să se pună la dispozițiunea profesorului de Tipic și Cântare bisericească George Petrescu, iar conducerea corului să fie concretută teologului din Cursul al III-lea Petru Bancea”.⁸⁵⁸ Pe parcursul războiului, populația școlară a Institutului Pedagogic a scăzut sub așteptări, dar cu toate acestea exigența profesorului Sequens a rămas neclintită, aspect ce rezultă și din „Conspectul statistic” pe anul școlar 1915/1916, care arată că în cursul I, II și III un singur elev a obținut la finele anului de învățământ calificativul „foarte bine”, doi elevi „lăudabil”, patru elevi „bine” și zece elevi „suficient”.⁸⁵⁹ Profesorul se ocupa mai mult de elevii cu rezultate slabe,

⁸⁵⁶ „Foaia Diecezană”, 1918, XXXIII, nr. 1, p. 2.

⁸⁵⁷ „Revista Preoților”, 1917, VIII, nr. 2, p. 2.

⁸⁵⁸ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 5/1900–1927, f. 108.

⁸⁵⁹ D. Jompan, *Antoniu Sequens*, p. 35.

pe cei foarte buni nici nu-i solicita la răspuns. Pe teologi și normalişti mediocri îi ajuta în măsura în care aceştia manifestau interes față de studiul muzicii. De material didactic la orele de muzică nici nu putea fi vorba, de vreme ce autoritățile regimului austro-ungar interziceau orice mijloc de învățământ în afara manualelor și chartelor (hărților n.n.s.) geografice.⁸⁶⁰ Toți elevii recunoșteau că era cel mai bun profesor, bunătatea era calitatea sa naturală, firească. Fostul elev, Coriolan Buracu, preot militar, își amintește: „Ostentativ prindeam nățâng arcușul, stângaci vioara și scoteam note false din gâtlee [...] profesorul Sequens tot mai aproape de sufletul nostru ne cucerea prin pasiunea ce o puneă în muzică. Rezultatul a fost formarea de coruri la sate, precum și pe câmpul de luptă, în spitalele militare, prin care a adus mângâiere în sufletele deznădăjduite”.⁸⁶¹

Chiar dacă în acele vremuri foarte grele institutele de învățământ din Caransebeș și Reuniunea de cântări și muzică aveau în permanență nevoie de serviciile lui Antoniu Sequens, acesta a fost chemat, în repetate rânduri, să-și satisfacă „serviciului militar activ de glotaș”.⁸⁶² La insistențele reiterate ale Consiliului profesoral și direcțiunii școlilor din oraș de a-l elibera de „miliție”, Ministerul de război a cedat cu mare greutate. Abia în ziua de 28 martie 1917 „comanda de honvezi” din Seghed (Ungaria) l-a „dispensat pe timp nelimitat” de serviciul militar.⁸⁶³ Unul dintre discipoli, profesorul Gheorghe Dobreanu, își amintea cum maestrul Sequens i-a educat în spiritul dragostei de țară și de iubire față de eroii neamului: „Dragostea de țară să nu se arate numai la suprafață ca etalarea la reverul hainei a unei cocarde tricolore, ci faptele să izvorască dintr-o inimă înflăcărată care-l face pe om să lupte activ pentru țara sa. Acesta este adevăratul patriotism”.⁸⁶⁴

Un caz aparte l-a reprezentat profesorul Petru Barbu, de la același institut, care a fost neagreat de Budapesta din cauza faptului că a susținut cu tărie drepturile românilor. Ca să nu aibă de suferit institutul, el și-a dat demisia de la catedră în 27 octombrie 1908, formulând următoarea motivație: „Având în vedere greutățile ce se fac mersului regulat al afacerilor diecezane și ca nu

⁸⁶⁰ *Ibidem*, p. 35.

⁸⁶¹ Ioan Teodorovici, *Profesorul și compozitorul Antoniu Sequens -pe firul amintirilor*, în „Calendarul Românului”, Caransebeș, 1995, pp. 174–175.

⁸⁶² A.I.T.P.R.C. pe anul școlar 1916–1917, p. 39.

⁸⁶³ D. Jompan, *Antoniu Sequens*, p. 36.

⁸⁶⁴ *Ibidem*, p. 38.

persoana mea să fie considerată și ținută ca piedecă a mersului regulat, prin aceasta mă retrag de la postul meu de profesor al Institutului Teologic Diecezan, cu condiția, ca având în vedere serviciile mele de 17 ani de profesor, nerecepționate și nedificultate până acuma, apoi serviciile mele aduse Diecezei și activitatea mea literară pe terenul instrucțiunii religioase și în fine situația mea familiară – să mi se lase emolumentele ce le am acuma, până ce voi avea un post nou în sau afară de Dieceză, când va avea să urmeze regularea pensionării mele”.⁸⁶⁵ Pensionat la presiunea politică guvernamentală, la vârsta de numai 47 de ani, Petru Barbu, deși angajat la Banca Populară, a profitat de ieșirea din învățământ, scriind și publicând numeroase studii și cărți.⁸⁶⁶ Competența sa didactică face ca, după instaurarea conducerii politice românești, Petru Barbu să solicite Consistoriului diecezan să fie reintegrat corpului profesoral de la Institutul Teologic din Caransebeș: „Se știe că din motive străine de biserică au forțat pensionarea mea și după ce acele motive nu mai subversează, rog Venerabilul Consistor Diecezan să ia dispoziții pentru reactivarea mea, prin ceea ce s-ar săvârși și un act de dreptate”.⁸⁶⁷ A fost reîncadrat în 1920, ajungând directorul Institutului Teologic și apoi rector al Academiei Teologice până la pensionarea de bătrânețe din 1937.⁸⁶⁸

Profesorul Roman Ciorogariu, după cum am afirmat deja, a condus Institutul Teologic-Pedagogic din Arad până la sfârșitul anului școlar 1916/1917, când a fost ales în postul de vicar al Consistoriului eparhial de la Oradea, în locul arhimandritului Vasile Mangra, ridicat între timp în scaunul de Mitropolit al Ardealului. Alegerea ca vicar episcopesc constituia o nouă etapă în viața și activitatea sa. În Circulara nr. 1786 din 1917 mărturisea că în noua funcție i s-au refăcut relațiile sufletești cu foștii seminariști, în prezent preoți, care alcătuiau în majoritate respectatul corp preoțesc. Cu credință mare în Dumnezeu și iubirea semenilor, a profestat la catedra școlii și cu aceleași simțăminte își făcea intrarea în noua colectivitate.⁸⁶⁹ Dorința arădenilor a fost ca locul vacant lăsat de Ciorogariu să fie ocupat de profesorul Iosif Iuliu Olariu de la Caransebeș, aspect care s-a și produs în anul școlar 1917/1918.

⁸⁶⁵ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, dosar 113/1908, f. 65.

⁸⁶⁶ P. Călin, *Tiparul românesc...*, pp. 52–57.

⁸⁶⁷ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, dosar 113/1908, f. 42.

⁸⁶⁸ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 160.

⁸⁶⁹ „Biserica și Școala”, 1917, XLI, nr. 42, p. 336.

În timpul războiului, Roman Ciorogariu a fost unul dintre liderii românilor care a exercitat o binefăcătoare influență educativă, manifestând încredere în biruința ideii naționale și cerând să nu se renunțe la realizarea aspirațiilor noastre de unitate politică. Când a fost suspendată apariția ziarului *Românul*, la 10 martie 1916, a consemnat acest fapt în *Biserica și Școala*, dar în același timp a fost subliniată și încrederea în triumful luptei naționale: „tainic vibrează în inimile pline de nobile sentimente pentru lupta conservării noastre naționale”.⁸⁷⁰ În timpul privării de libertate din lagărele de la Sopron și Seghedin a intervenit pentru eliberarea unora dintre internați, așa cum a făcut în cazul profesorului I. Lupaș. În primele luni ale anului 1917, atunci când guvernul ungar a solicitat declarații de fidelitate din partea unor fruntași ai luptei naționale, Ciorogariu a refuzat să semneze, chiar dacă i s-a spus că va fi „pierdut”, el motivându-și astfel opțiunea: „pierdut să fiu dacă-i pierdută România”.⁸⁷¹ A fost o atitudine curajoasă care a constituit un model de comportament național pentru învățătorii și profesorii arădeni. Chiar și catedra lui era tribuna de unde poporul românesc deprindea educația națională, căci prin graiul său limpede și prin gândirea sa aleasă, profesorul se impunea prin caracterul său sobru, deoarece iubea adevărul și oprima minciuna.⁸⁷² O atitudine asemănătoare a avut și față de episcopul Ioan Ignatie Papp, care i-a cerut să semneze o declarație solemnă sub luare de jurământ, prin care să se angajeze că va abandona cu totul politica militantă și se va preocupa numai de activități bisericești și școlare.

În ziua de 14 aprilie 1917 și-a dat demisia din forul conducător al Partidului Național Român, dar n-a renunțat la desfășurarea unor activități politice puse în slujba idealului unității naționale. După izbucnirea revoluției din 30 octombrie 1918 devenea vicepreședinte al Consiliului Național Român și, în această calitate, a fost îndrumătorul populației românești din comitatul Bihor, iar pentru statornica și energica activitate de apărare a intereselor naționale românești, comandantul garnizoanei maghiare din Oradea l-a pus sub pază și control militar. El însă a continuat, declarând că mai bine se jertfește decât să accepte dizolvarea consiliului într-o perioadă „când satele sunt pline de

⁸⁷⁰ Roman R. Ciorogariu, *În fața războiului româno-maghiar*, în Idem, 1916, XL, nr. 34, p. 273.

⁸⁷¹ Idem, *Zile trăite...*, p. 87.

⁸⁷² „Biserica și Școala”, 1936, LX, nr. 3–4, p. 1.

vaiețele victimelor”. A fost pus sub paza înarmată a trupelor maghiare și condamnat la moarte, scăpând numai datorită intrării trupelor române în Oradea.⁸⁷³

În vara lui 1917, profesorul Iosif I. Olariu a solicitat Consistoriului eparhial caransebeșean un concediu pentru o perioadă de un an (de la 1 septembrie 1917 până la 31 august 1918), înaintând în sensul acesta un document ierarhului Miron Cristea, în care preciza că, în această perioadă, nu dorește niciun fel de venituri salariale.⁸⁷⁴ Rezoluția cu negația pusă pe solicitarea de concediu nu l-a oprit pe profesorul Olariu să se îndrepte spre Arad.

În paginile periodicului eparhial *Foaia Diecezană* s-a publicat un articol emoționant⁸⁷⁵, din care reiese că elevii de la Institutul Teologic au pregătit, la 9 septembrie 1917, o serbare de rămas bun la care cadrele didactice și tinerii teologi să-și manifeste sentimentele de regret pentru transferul celui mai îndrăgit dascăl de la instituția școlară teologică a Eparhiei Caransebeșului. În discursul de la începutul manifestării, profesorul Dimitrie Cioloca, reprezentant al Consiliului profesoral de la Institutul Teologic, a prezentat bogata activitate desfășurată de eminentul profesor Iuliu Olariu, atât ca director al Institutului, vreme de 32 de ani, cât și legat de publicarea numeroaselor volume științifice de valoare incontestabilă pentru literatura religioasă, iar Gheorghe Noaghea, profesor la Institutul Pedagogic, a scos în evidență punctualitatea extraordinară și colegialitatea sinceră,⁸⁷⁶ calități unice ale celebrului profesor. Totodată, s-a menționat că Iosif Olariu s-a implicat în afirmarea instituției în care a slujit, iar seminariștii Duicu Ioan și Gheorghe Bănuțiu și-au exprimat simțămintele de recunoștință⁸⁷⁷ față de dascălul lor care le-a fost ca un părinte și pe care l-au prețuit și stimat. În încheierea evenimentului, Olariu a mulțumit cadrelor didactice și elevilor, dar nu a menționat motivele pentru care a părăsit Caransebeșul. Plecând la Arad protosinghelul Iosif, episcopul Miron Cristea l-a numit în funcția vacantă de director al Institutului Teologic-Pedagogic din Caransebeș pe Iosif Traian Badescu, hotărârea fiind pusă în aplicare cu condiția de a se retrage din acea funcție atunci când va simți că această decizie este demnă și necesară.⁸⁷⁸

⁸⁷³ Roman R. Ciorogariu (1852–1936) *Studii și documente...*, p. 49.

⁸⁷⁴ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, dosar 151/1917, ff. 93–97.

⁸⁷⁵ I.C., *Rămas Bun*, în „*Foaia Diecezană*”, 1917, XXXII, nr. 38, p. 4.

⁸⁷⁶ *Ibidem*.

⁸⁷⁷ *Ibidem*.

⁸⁷⁸ A.E.O.R.C., *Protocolul ședințelor bisericești pe 1918*, 2 octombrie, 23/6897.

În „Vorbirea” de la deschiderea anului școlar 1917/1918 la Institutul Teologic din Arad, Iosif Iuliu Olariu avea să amintească faptul că „situația din prezent era mai gravă decât cea din anul precedent”, că din această cauză cursurile nu au început la termenul fixat, elevilor oferindu-le câteva sfaturi pilduitoare: „pentru a răspândi mâine-poimâine lumina adevărului și binelui, să vă străduiți prin sânguință înzecită, zel învăpăiat și conștiinciozitate,[...] în școală să vă povățuiască întreitul simbol: Biserica, neamul și scumpa noastră patrie, vă îndemn să cercetați regulat școala și biserica, nu intrați în localuri și societăți cu reputație rea...”⁸⁷⁹

Anii grei ai războiului și deficiențele multiple au dus la întreruperea cursurilor Institutului Teologic-Pedagogic caransebeșean din luna decembrie a anului 1917 până în februarie 1918 din cauză că nu exista material lemnos pentru încălzire.⁸⁸⁰ În 23 aprilie 1917, Iosif. I. Olariu a renunțat la funcția de redactor al gazetei *Foaia Diecezană*, pentru că, plecând la Arad, îi era imposibil să administreze redacția. Astfel, Cornel Corneanu, devenea conducătorul periodicului eparhial în răstimpul cuprins între 23 septembrie 1917 și 28 septembrie 1919.⁸⁸¹ Dovedind experiență în coordonarea instructiv-educativă și administrativă a Institutului, absența sa era resimțită pe toate planurile. Măreția personalității lui Iosif I. Olariu i-a făcut pe mulți intelectuali de marcă să remarce că, într-un mic oraș, cu puține posibilități, acesta a dezvoltat și modernizat un Institut Teologic transformându-l într-o școală de prestigiu,⁸⁸² devenind astfel părinte al învățământului teologic românesc.⁸⁸³

În data de 27 martie 1918, Iuliu Olariu a înaintat o adresă Consistoriului diecezan al Eparhiei de Caransebeș, în care cerea revenirea în institutul său de suflet pentru a primi din nou demnitatea de profesor-director al Institutului Teologic-Pedagogic, insistând să primească un răspuns favorabil și urgent deoarece trebuia să-și găsească un spațiu de cazare în Caransebeș.⁸⁸⁴ Registrul-protocol al ședinței Consistoriului diecezan, din data de 13 iunie 1918, consemna examinarea documentelor referitoare la întreruperea activității lui Iosif

⁸⁷⁹ „Biserica și Școala”, 1917, XLI, nr. 42, p. 336.

⁸⁸⁰ P. Călin, *Tiparul românesc...*, p. 95.

⁸⁸¹ Ioan Mițu, Marcian Corici, Mironică Corici, *Foaia Diecezană Caransebeș...*, p. 25.

⁸⁸² *Opera...quae adhuc lucent*, în „Foaia Diecezană”, 1933, XLVIII, nr. 12, p. 5.

⁸⁸³ P. Rezuș, *Contribuții...*, p. 717.

⁸⁸⁴ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, dosar 151/1917, ff. 108–109.

Olariu. În discuția deschisă, consilierul eparhial Ionescu Nicolae considera părăsirea catedrei și angajarea la Institutul arădean fără temei legal și propunea ca să nu mai fie acceptat la Institutul din Caransebeș.⁸⁸⁵ Dascălul Olariu a contestat decizia la Consistoriul mitropolitan și a menționat că în urma unei înțelegeri verbale cu episcopul și Consistoriul a plecat la Arad și nu există niciun înscris oficial în sensul acesta. Consistoriul arhiepiscopal al Mitropoliei Transilvaniei a trimis Consistoriului diecezan din Caransebeș documentul cu hotărârea prin care se preciza că Iuliu I. Olariu, începând din anul școlar 1918–1919, trebuie să fie încadrat profesor și director la Institutul din Caransebeș, primind fără excepție drepturile ce-i revin prin funcție.⁸⁸⁶ Prin rezoluția primită, revenirea la Caransebeș a dr. Iosif Iuliu Olariu devenea irevocabilă. Anii următori s-au dovedit bogați în realizări didactice, mai ales în condițiile de libertate națională obținută la 1 decembrie 1918, de care, din nefericire, profesorul Olariu nu s-a putut bucura un timp prea îndelungat deoarece se stinge din viață la praznicul Sfântului Nicolae din anul 1920.

Un alt dascăl al institutului arădean plecat de la catedră din motive legate de efectuarea serviciului militar a fost Trifon Lugojan. În perioada 1917–1918, acesta și-a satisfăcut stagiul militar, iar catedra sa a fost suplinită de Aurel Cosma. În decembrie 1918 este lăsat la vatră, însă îmbolnăvindându-se trebuie să întrerupă activitatea de la catedră până la sfârșitul anului școlar 1918–1919, mai precis până la 30 iunie 1919. În acest răstimp, catedra sa a fost suplinită până la 1 decembrie 1918 de preotul profesor dr. Lazăr Iacob, iar în semestrul al II-lea de elevul Pavel Anuichi. Muzica, în semestrul I, a substituit-o clericul Aurel Cosma, iar în semestrul al II-lea a fost predată de Ștefan Miu.⁸⁸⁷ Îl regăsim activ în cadrul manifestărilor Marii Uniri, astfel că, în 1 decembrie 1918, a participat la Alba Iulia la Marea Adunare, fiind reprezentant al comunei bănățene Bucovăț. În ciuda acestor dislocări a cadrelor didactice de la catedră, învățământul teologic din cele două orașe de reședință episcopală nu a suferit disfuncțiuni, grație grijii permanente a forurilor eparhiale, care au luat imediat măsurile de suplinire a profesorilor plecați.

⁸⁸⁵ *Ibidem.*

⁸⁸⁶ D. Alic, *Eparhia Caransebeșului...*, pp. 228–229.

⁸⁸⁷ A.I.T.P.R.A., pe anul școlar 1918–1919, Arad, 1919, p. 7.

III.3. Influența războiului asupra activității didactico-științifice

Un cadru colectiv de analiză și coordonare a activității institutelor teologice revenea conferințelor profesoriale, acestea fiind ordinare și extraordinare, convocate și conduse de director. Când era prezent episcopul, în calitatea sa de „director canonic și inspector suprem”, acestuia îi revenea prezidiul. Conferințele se țineau de obicei la începutul lunii sau ori de câte ori se iveau probleme ce se impunea a fi dezbătute urgent, nu amânate. În competența conferințelor intrau împărțirea orelor și stabilirea profesorilor de clasă, durata examenelor, precum și ordinea în care elevii erau inspectați în legătură cu prezența la biserică. Lunar se pronunțau asupra „stării învățământului”, stabilind și acordarea concediilor.⁸⁸⁸

La angajare, cadrele didactice semnau un *Înscris* (declarație, n.ns.), ceea ce era în realitate un angajament de loialitate față de Biserica Ortodoxă Română și Institutul Teologic. Din acest document se desprind câteva principii referitoare la modul în care se concepea munca la catedră și raporturile profesorului cu studenții și colegii, dorința de a trăi în armonie, fără rivalități și suspiciuni, așadar cultivarea unor principii morale solide, dezvoltate în colectivitatea școlară între toți cei ce o alcătuiau, dascăli și elevi, deopotrivă. Preceptele promovate constituie modele umane pentru elevi, viitori oameni de bază ai colectivităților în care urmau să activeze la finalizarea studiilor. În mod particular s-a avut în vedere ca dascălii să nu fie exemple negative pentru studenți, să nu încurajeze relații sociale dăunătoare, să nu susțină viciile, faptele imorale, ci să formeze caractere integre, mai mult, să nu se implice în politică.⁸⁸⁹ La fiecare din cele trei cursuri exista un profesor (diriginte), numit profesor de curs, care avea atribuții speciale: dreptul de a motiva absențele elevilor la curs și la biserică, sarcina de a purta jurnalul din cursul respectiv.

Încă din vara anului 1914, Institutul Pedagogic-Teologic din Arad „a fost ocupat de miliție. După aceea alumneul vechiu (căminul-internat al elevilor, n.ns), fostul spital Darányi și casa învecinată au fost ocupate pentru spital militar. Acum a urmat și edificiul central seminarial și alumneul nou. În toate aceste edificii se adăpostesc circa 400 soldați răniți și îngrijitorii lor. Marți în

⁸⁸⁸ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 36.

⁸⁸⁹ *Ibidem*, pp. 40–41.

2 decembrie 1914 au fost admiși elevii ca concediați, având a face examen la sfârșitul anului școlar”.⁸⁹⁰ Înscrierile pentru anul școlar 1914/1915 la Institutul Teologic-Pedagogic din Caransebeș au avut loc la 1–3 septembrie, iar taxa la internatul teologic era 100 coroane și doar de 40 coroane la institutul pedagogic.⁸⁹¹ *Foaia Diecezană* consemnează că „la 4 septembrie 1914 s-a început anul școlar cu rugăciunea – *Chemarea Duhului Sfânt* [...] de remarcat e îmbucurătoarea împrejurare că în Cursul I de Teologie candidații cu pregătiri superioare (8 clase și maturitate) sunt în majoritate covârșitoare. Dă, Doamne, să fie spre bine!”⁸⁹²

La Institutul Teologic din Arad, din pricina ocupării militare a spațiilor școlare s-a amânat deschiderea anului școlar. Astfel, în perioada 3–16 septembrie 1914 au avut loc înscrierile, iar în 17 septembrie au început prelegerile.⁸⁹³ De asemenea, la începutul anului școlar 1914/1915 s-au majorat și taxele anunțate: „dispozițiile de plată a didactului și a taxelor de întreținere anunțate în anuar și în foaia oficială cu adausul taxelor de întreținere urcate la despărțământul teologic: cor. 450, iar la despărțământul pedagogic cor. 350 la an, din cari se achită la înscriere pentru despărțământul teologic rata I de cor. 250 și pentru despărțământul pedagogic rata I cor. 150.”⁸⁹⁴ Anii de război au adus cele mai mari încercări institutului din Caransebeș, când sălile pentru prelegerile seminariștilor s-au pus la dispoziția personalului sanitar pentru a trata răniții. Acest centru medical a fost înființat prin grija femeilor generoase din Caransebeș.⁸⁹⁵ Pentru acest spital episcopul Cristea a donat suma de 500 coroane, de asemenea a cumpărat 50 de cămași și pantaloni pentru răniți.⁸⁹⁶ La Conferința profesorală din 3 septembrie 1914 se preciza agenda primelor zile privind deschiderea anului de învățământ, conform căreia în 4 septembrie urma să se țină Rugăciunea chemării Duhului Sfânt, prelegerile urmând să înceapă a doua zi, în 5 septembrie.⁸⁹⁷ În urma Ședinței Consistoriului, desfășurată în 6 octombrie 1914, se comunicau Institutului Teologic următoarele hotărâri: „se sistează seminarele din Limba română și Liturgică, având profesorul Dimitrie Cioloca să propună

⁸⁹⁰ „Biserica și Școala”, 1914, XXXVIII, nr. 49, p. 384.

⁸⁹¹ „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 34, p. 7.

⁸⁹² Idem, nr. 36, p. 7.

⁸⁹³ „Biserica și Școala”, 1914, XXXVIII, nr. 33, p. 288.

⁸⁹⁴ *Ibidem*, pp. 288–289.

⁸⁹⁵ „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 43, p. 6.

⁸⁹⁶ Idem, nr. 37, p. 5.

⁸⁹⁷ S.J.A.N.C.S., *Protocolul Conferințelor profesorale* din 3 septembrie 1914, f. 166.

Psihologia în cursul I de Teologie în două ore pe săptămână. Profesorul Moise Ienciu se absolvă de la propunerea Stilisticii și a Contabilității pe cari le va propune protopresbiterul Andrei Ghidiu în sensul decisului de sub nr. 5819 B. Se sistează propunerea Dreptului public și privat și ora de seminar din Retorică, și astfel Dr. Moise Ienciu va propune în locul Dreptului public și privat, Constituția patriei, apoi Științele pedagogiei, Metodica teologiei o vor asculta împreună cu pedagogii în cursul al II-lea. Economia să o propună presbiterul Andrei Ghidiu”.⁸⁹⁸ De asemenea, în aceeași ședință s-au mai decis următoarele: Istoria bisericii române să se propună în cursul al II-lea în câte una/oră pe săptămână, iar Stilistica și Contabilitatea să o propună protopresbiterul Andrei Ghidiu. În ceea ce privește Patrologia și Simbolica, acestea se propuneau în cadrul Istoriei Universale și a Liturgicii.⁸⁹⁹

Cursurile s-au desfășurat în edificiul destinat cazării elevilor, iar atunci când și în acesta au intrat militarii, orele de școală s-au întrerupt. În *Registrul de prezență* al Institutului găsim dovada acestei realități, consemnându-se că „din 5 decembrie 1914 nu s-au ținut prelegeri până în 26 aprilie 1915”.⁹⁰⁰ După o lungă vacanță, ierarhul caransebeșean a anunțat, prin intermediul *Foii Diecezane*, că la 27 aprilie 1915 are loc debutul cursurilor la Institutul Teologic. Prin Actul nr. 2314 B., din 28 aprilie 1915, episcopul Cristea comunica Direcțiunii Institutului Teologic faptul că „din conziderare la împrejurările extraordinare în cari ne aflăm, și din conziderare, că în urma referințelor agitate, tinerii, fără îndoială, nu au putut să studieze acasă în toată liniștea, apoi din conziderare, că anul școlar se scurtă, nu se poate aplica măsura timpurilor normale în ce privește materia de studii și procedura la clasificare. De aceea se dispune:

- prelegerile să dureze până la 6 Maiu inclusiv;
- profesorii nu numai să examineze, ci și să explice materia de studii neparcursă până la 15 decembrie 1914, care materie să se contragă la părțile mai esențiale;
- examenele să se înceapă joi în 14 Maiu, și să se țină înainte de miazăzi începând de la 8 oare cu cursul prim, după amiază începând de la 3

⁸⁹⁸ Idem, *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 2/1889–1927, f. 68.

⁸⁹⁹ *Ibidem*, f. 70.

⁹⁰⁰ Idem, *Registrul de prezență I 1913/1914–1918–1919*, p. 133.

- oare cu cursul al treilea, iar vineri în 15 Maiu, înainte de amezăzi începând de la 8 oare cu cursul al doilea;
- cei cari au fost aplicați ca învățători să facă examenul nu separat, ci deodată cu ceilalți, fără de a solvi vre-o taxă deoarece dâșii sunt considerați de ordinari;
  - încheierea anului să se facă sâmbătă în 16 Maiu la 9 oare;
  - teologii cari voiesc să se supună acum la examenele de cvalificațiune învățătorescă să se dispenseze dela prelegeri cu două zile mai nainte, adecă începând cu 5 Maiu;
  - tinerimei să i se comunice, că deși acuma, din conziderare la împrejurările estraordinare în cari ne aflăm, materia de studii s-a redus, pentru examenul de cvalificațiune trebuie să se pregătească din întreaga materie de studii”.⁹⁰¹

Protocolul Conferinței profesorale din 9 septembrie 1915 menționa că pentru prelegeri stau la dispoziție numai trei săli ale internatului, propunând în același timp reducerea studiilor și orelor. Corpul profesoral hotăra să fie modificat planul de învățământ astfel: Istoria bisericească 3 ore, Isagogia 2 ore, Dogmatica 3 ore, Morala 2 ore, Apologetica 1 oră, Dreptul canonic 3 ore, Pastorală 2 ore, Retorica 1 oră, Economia 1 oră.⁹⁰² La 12 septembrie 1915, Consistoriul diecezan înaintează Direcțiunii Institutului „propunerea corpului profesoral luată în Conferința ținută în 3 septembrie 1915, că Istoria Bisericii Române să se propună în cursul al II-lea în două ore pe săptămână, iar Exegeza să se propună în cursul al II-lea în încă o oră”, însă decizia finală rămânea adaptată condițiilor de război: „se încuviințează pentru timpuri normale, când învățământul nu e împiedecat prin folosirea salilor de învățământ spre scopuri militare.”⁹⁰³ În această perioadă s-au înregistrat nenumărate cereri pentru acordarea concediilor elevilor. Se cuvin reținute, în acest sens, cererile adresate de elevi Consistoriului diecezan. Reținem mai întâi cererea înaintată la 21 august 1915 Consistoriului diecezan din Caransebeș, de către tânărul Traian Costescu din Eșelnița, care preciza: „în urma stării excepționale de aici și fiind acum aproape adunarea recoltei are mama mea mare lipsă de mine, ca să-i dau ajutor

⁹⁰¹ Idem, *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 1/1895–1927, ff. 11–12.

⁹⁰² Idem, *Protocolul Conferințelor profesorale*, 9 septembrie 1915, f. 175.

⁹⁰³ Idem, *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 2/1889–1927, f. 72.

și astfel rog Venerabilul Consistoriu diecezan, ca să binevoiască a mă privi de înscris pe cursul al 3-lea teologie și a-mi acorda un concediu de 6 săptămâni”. De asemenea, tatăl tânărului Aurel Diminescu din cursul al II-lea roagă direcțiunea Institutului să fie concediat fiul său „barem pe semestrul I pentru a-l ajuta în economie”, iar tânărul Ioan Orăvișan din Cursul III, originar din Ciclova Montană, solicită concediu de 14 zile afirmând: „mă îndeamnă la acest pas starea de acas. Mama e văduvă de 61 ani și astfel voi putea să-i stau în ajutor la lucrul de acum”.⁹⁰⁴

La începutul lunii septembrie 1915, s-au înregistrat cereri de scutire de didact (taxă școlară, n.ns.) pentru anul școlar 1915/1916 din cauză că „starea materială a părinților este adânc zdruncinată de crâncenul război” au declarat clericii din cursul II, Trăian și Sava Golumba, iar tânărul Lazăr Voin, tot din cursul II, a afirmat că întâmpină mari greutăți „fiind orfan de tată și sărac în cele materiale”. Au rugat Venerabilul Consistor Diecezan, ca „umilita noastră rugare să fie luată în părintească considerare”. Astfel de solicitări au avut loc și în anii școlari următori, criza materială fiind simțită tot mai mult de familiile celor înscriși la Institut.⁹⁰⁵ În anul școlar 1915–1916, cursurile au început numai la sfârșitul lunii septembrie, după ce, la 19 septembrie 1915, vicarul episcopesc Filaret Musta comunica direcțiunii institutului faptul că ostașii germani au părăsit internatul. Prin actul emis la 3 decembrie 1916, Consistoriul diecezan a solicitat Ministerului de război să părăsească institutul, dar, pentru că era nevoie de el ca spital de război, solicitarea a fost respinsă.⁹⁰⁶ O situație similară întâlnim și la institutul arădean. Astfel, în anul școlar 1915/1916 edificiul școlii teologiei și pedagogiei arădene a fost transformat în spital militar, de aceea cursurile s-au ținut alternativ într-un local improvizat, „de la 8–1 înainte de amiază s-au ținut cursuri la Institutul Pedagogic, iar de la 2–6 după amiază la Institutul Teologic. Doar elevii cu 8 clase și maturitate au fost obligați să asculte cursuri și înainte de amiază la Institutul Pedagogic, să asiste la orele de practică și să facă lecțiile pentru școala de aplicație alături de studenții în pedagogie. Astfel trecea și timpul înainte de amiază, fără să-și poată vedea de studiile teologice câtă vreme colegii lor cu pregătire inferioară au putut studia neconturbați”.⁹⁰⁷

⁹⁰⁴ Idem, dosar 4/1878–1926, ff. 91, 84, 141.

⁹⁰⁵ Idem, dosar 3/1914–1928, ff. 47–91.

⁹⁰⁶ Idem, dosar 1/1915–1917, ff. 4–8.

⁹⁰⁷ „Biserica și Școala”, 1917, XLI, nr. 49, p. 400.

La același institut, anul școlar 1916/1917 a debutat duminică, 18 septembrie, cu rugăciunea oficiată de părintele director Roman Ciorogariu, după care, în localul școlii, s-au sfințit sălile de învățământ și s-au citit legile școlare, iar același director a rostit o cuvântare despre purtarea elevilor. Prelegerile au început luni, în 19 septembrie.⁹⁰⁸

Anul școlar 1916/1917 la Caransebeș a debutat în 3 septembrie, iar în ședința profesorală din 10 octombrie 1916 se solicita, din pricina faptului că s-au început cursurile mai târziu, ca *Teologia Dogmatică* să se propună o oră în plus în planul de învățământ. De asemenea, în 19 octombrie se aducea la cunoștință hotărârea Direcțiunii referitoare la propunerea studiilor teologice. Astfel, profesorul Dimitrie Cioloca propunea predarea *Psihologiei*, curs I, în 2 ore pe săptămână, profesorul Moise Ienciu propunea *Didactica, Metodica, Pedagogia*, curs II, în două ore pe săptămână, profesorul Vasile Loichița propunea *Istoria pedagogiei*, în curs III, în două ore pe săptămână. Direcțiunea a avizat convocarea pentru mobilizarea pe front a lui Moise Ienciu, căruia i s-a acordat un concediu de 6 săptămâni pentru că urma să plece pe front.⁹⁰⁹ În ședința din 1 mai 1917 s-au sistat „competințele” salariale ale profesorului de teologie Moise Ienciu, cu începere de la 1 aprilie a.a., pe de altă parte s-a votat retribuția de 100 de coroane profesorilor care l-au substituit pe cel plecat în război, anume: Andrei Ghidiu, Dimitrie Cioloca, Vasile Loichița, Cornel Cornean și Ioan Hamgo.⁹¹⁰

În cadrul Conferinței profesorale din 21 februarie 1917 s-a consemnat faptul că elevii au solicitat sistarea cursurilor, cerând îngăduința conducerii școlii de a fi lăsați acasă din motive ce țin de condițiile material-financiare. Afectați grav de conjunctura războiului, în cererile formulate de elevi erau notate motive concrete legate de lipsa alimentelor, a lemnului pentru încălzit și a petrolului, folosit la iluminat. Drept consecință, Corpul profesoral s-a adresat Consistoriului, solicitând ca prelegerile să se încheie în 28 februarie și să reînceapă abia în 17 aprilie.⁹¹¹ La sfârșitul anului școlar 1916/1917, examenele s-au desfășurat în 8–9 mai, tot sub președinția ierarhului. Trebuie observat că

⁹⁰⁸ Idem, 1916, XL, nr. 39, p. 302.

⁹⁰⁹ S.J.A.N.C.S., *Protocolul Conferințelor profesorale 1916–1917*, ff. 184–186.

⁹¹⁰ Idem, *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 1/1892–1928, f. 143.

⁹¹¹ Idem, *Protocolul Conferințelor profesorale din 21 februarie 1917*, f. 188.

după începerea războiului perioada de cursuri s-a diminuat, mai mult decât atât, acestea desfășurându-se, până în anul 1918, în sălile internatului.⁹¹²

Direcțiunii institutului i se transmitea, în urma ședinței din 24 iulie 1917 a Consistoriului diecezan, „a face cele de lipsă, ca să se cruțe materialul de încălzit, ca în decursul iernii să nu fim espuși la o eventuală criză, care ar atrage după sine închiderea institutului”.⁹¹³ Cu toate acestea, neajunsurile au dus la sistarea cursurilor Institutului din Caransebeș în perioada decembrie–februarie, deoarece nu mai exista combustibil pentru încălzit,⁹¹⁴ iar cadrele didactice au avut de suferit din punct de vedere material, de aceea periodic se înregistrează cereri de mărire de salarii⁹¹⁵ și de acordare a „ajutoarelor de război și de scumpete” care erau de obicei discutate și acceptate de Consistoriile diecezane.⁹¹⁶ Aceste ajutoare de război erau aprobate conform unei rezoluții ministeriale, nr. 132759/1917, prin care se făcea recomandarea Consistoriilor diecezane să încuviințeze toate cererile de ajutor, iar dacă nu erau fonduri suficiente să se adreseze statului pentru completarea sau plata integrală a ajutoarelor. Cererile din teritoriu erau adresate protopopilor care, la rândul lor, le înaintau Episcopiei.⁹¹⁷

Organul eparhial arădean anunța că anul școlar 1917/1918 va începe în 16 septembrie 1917, cu slujba religioasă, iar în 17 septembrie vor începe prelegerile, după care se face precizarea că „examele dela începutul anului școlar se vor ținea la termenele deja fixate. Începerea prelegerilor se va vesti mai târziu”.⁹¹⁸ La festivitatea de deschidere a cursurilor institutului, noul director Iosif Iuliu Olariu a menționat în discursul său faptul că situația din acel moment era foarte dificilă, de aceea cursurile nu au început la timp, iar tinerii care se pregătesc să-și ocupe locurile în bănci, trebuie să fie responsabili și să studieze cu interes pentru a deveni lumina binelui și adevărului și exemple demne de urmat în societate. De asemenea, au fost îndemnați să-și iubească Biserica, neamul și țara.⁹¹⁹ În ședința Senatului bisericesc, din 6 noiembrie 1917, episcopul Miron Cristea făcea un apel către oficiile parohiale pentru a sprijini elevii

⁹¹² „Foaia Diecezană”, XXXII, 1917, nr. 20, p. 3.

⁹¹³ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 2/1892–1928, f. 13.

⁹¹⁴ P. Călin, *Tiparul românesc*, p. 95.

⁹¹⁵ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 1/1892–1928, ff. 116–121.

⁹¹⁶ A.E.O.R.C.S., *Fond Epitropesc (V)*, dosar 113/1916, ff. 121–122.

⁹¹⁷ Idem, *Fond Școlar (IV)*, dosar 10/1916, f. 162.

⁹¹⁸ „Biserica și Școala”, 1917, XLI, nr. 34, pp. 271–274.

⁹¹⁹ Idem, nr. 42, p. 386.

seminariali: „scumpetea nemaipomenită din zilele acestea a îngreuiat atât de mult traiul elevilor noștri încât duc astfel de lipse, cari trebuie să ne îndemne a le sări în ajutor. Apelăm dară la simțul creștinesc și de umanitate a celor cu stare [...] să se grăbească a ajuta pe acești elevi sărmani, trimițând ajutorul la adresa cassei diecezane”.⁹²⁰ Dificultăți majore privind desfășurarea activității didactice s-au înregistrat și la Arad. Astfel, în 20 noiembrie 1917, „Institutul Teologic din Arad s-a mutat în edificiul școalei civile de fete diecezane, iar școala de fete s-a mutat în localul de lângă Consistor, în care – după reținerea palatului seminarial pentru scopuri militare – se țineau cursuri alternative preparandiale și teologice. În urma acestui schimb s-a dat posibilitatea ca și în Institutul Teologic să se țină prelegerile și înainte de amiazi”.⁹²¹

În perioada războiului „cercetarea școlii e foarte slabă”, mai ales în cazul copiilor cu părinți mobilizați, deoarece aceștia suplineau munca lor din gospodărie.⁹²² Munca agricolă a pământului a devenit prioritate absolută economică, deoarece făcea parte din efortul de război. Circularele eparhiale cereau preoților să lămurească populația să cultive întreg pământul pentru ca „în împrejurările grele de astăzi să nu ajungem a duce lipsă sau a răbda chiar foame”.⁹²³ Pentru a suplini lipsa învățătorilor plecați pe front, în ședința consistorială a Senatului bisericesc, ținută în 14 decembrie 1917, s-a luat hotărârea ca, în perioada 15 decembrie 1917–15 februarie 1918, elevii Institutului Teologic din Caransebeș să fie scutiți de cursuri ca „să provadă învățământul din acele școale ale comunelor bisericești, în care dânșii vor petrece acest concediu și în care învățământul nu este prevăzut prin învățători substituiți”.⁹²⁴ Tot acum se introduce pentru absolvenții de Teologie examenele de *Capacitate învățătoarească*, cu scopul ca aceștia să poată suplini lipsa dascălilor mobilizați pe front.⁹²⁵ În aceeași perioadă, în zona de graniță cu România, deci și cazul Eparhiei Caransebeșului, s-au luat măsuri drastice împotriva instituțiilor românești. Guvernul maghiar a început instituirea unei „zone culturale” de protecție antiromânească. Episcopul Miron Cristea, văzându-și amenințate principalele instituții de învățământ

⁹²⁰ „Foaia Diecezană”, 1917, XXXII, nr. 46, p. 1.

⁹²¹ „Biserica și Școala”, 1917, XLI, nr. 48, p. 389.

⁹²² A.R. Dumitrescu, *Școala și societatea...*, vol.II, p. 181.

⁹²³ „Revista Preoților”, 1915, VI, nr. 10–11, p. 1.

⁹²⁴ S.J.A.N.C.S., *Fond Episcopia Ortodoxă română a Caransebeșului*, dosar 31/1917, fila 1.

⁹²⁵ A.R. Dumitrescu, *Școala și societatea...*, p. 181

(Institutul Pedagogic-Teologic și școlile confesionale), se va adresa la 3 august 1917 Consistoriului Mitropolitan, condus de Vasile Mangra, și va lua atitudine în fața măsurilor preconizate de Albert Apponyi, care atacase vehement instituțiile pedagogice diecezane, amenințându-le cu etatizarea prin Ordinul nr. 10-VI din 17 august 1917.⁹²⁶ Conte Apponyi urmărea în mod sistematic diminuarea numărului de ore predate în limba română, mărinț pe cele în limba maghiară, deoarece „spiritul patriotic e atât de zguduit încât nu se mai poate reabilita decât prin maghiarizarea școlilor”.⁹²⁷ Se intenționa ca, pentru principalele obiecte de învățământ predate la aceste școli, numirea profesorilor să fie făcută direct de minister, încălcându-se astfel autonomia bisericească. În contrapondere la aceste inițiative, în memoriul său, Miron Cristea sublinia ideea necesității sporirii orelor de limba română.⁹²⁸ Pe lângă numeroasele privațiuni generate de război, situația școlilor românești de toate gradele a fost grav afectată și de epidemia de gripă spaniolă care a provocat, în toamna anului 1918, în rândul populației civile mai multe victime decât în întreg războiul. Astfel, în 1 octombrie 1918, s-au sistat prelegerile la Institutul Teologic din Caransebeș. De altfel toate școlile din localitate au fost închise din cauza „morbului spaniol”, iar tinerii au fost îndemnați să meargă acasă la părinți pentru a fi în siguranță.⁹²⁹

Profesorul Lazăr Iacob de la Institutul Teologic din Arad menționa faptul că trebuie acordată o atenție deosebită școlii, în care clericii să devină evlavioși și culți pentru a concura cu preoții din celelalte confesiuni creștine. În acest sens, se impunea ca Institutul Teologic-Pedagogic să fie bine gândit în organizare și educația teologic-pedagogică pentru a fi așezat pe fundamente trainice.⁹³⁰ Prin intermediul presei locale, profesorul lansează o dezbatere pe tema stării de fapt din acel moment, dar mai cu seamă a viitorului școlii teologice arădene. Întrebarea în jurul căreia este centrată dezbaterea era concretă și realistă, determinată de starea dificilă generală a școlilor românești: „Ce este

⁹²⁶ C. Brătescu, *Biserica strămoșească...*, p. 22.

⁹²⁷ „Drapelul”, Lugoj, 1917, XVII, nr. 84, p. 2.

⁹²⁸ I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. II, p. 991.

⁹²⁹ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 3/1888–1919, f. 10.

⁹³⁰ Lazăr Iacob, *Reorganizarea învățământului teologic și a educației seminariale*, în „Biserica și Școala”, 1917, XLI, nr. 42, p. 337.

de îndreptat în Institutul nostru?”, profesorul căutând totodată răspunsuri, preciza că cerința esențială în fiecare instituție școlară era proiectul de plan de învățământ, iar în absența unui plan riguros întocmit, nu se putea face educație autentică, problema acesta fiind resimțită de profesorii de la teologie. Dacă studiile teologice s-au predat destul de temeinic, lucrul acesta s-a datorat meritului profesorilor care și-au dat tot interesul să satisfacă condițiile unui studiu avansat; factorii care dezvoltă o școală sunt profesionalismul și implicarea dascălilor, acestora trebuie să li se ofere condițiile pentru a fi cât mai dedicați și cu multă însuflețire în misiunea educației. Profesorii de la secția teologică erau obligați să susțină cel puțin 20 de ore săptămânal – în anul școlar 1916/1917 în urma memoriului prezentat Consistoriului, numărul orelor s-a redus prin introducerea unor cursuri bienale, dar cursurile acestea nu erau sistematizate încă, ci s-au introdus numai de probă – în atare situație era cu neputință să se studieze serios și să se poată ține prelegeri, așa cum s-ar fi impus în învățământul superior. Salariile precare ale cadrelor didactice, care nu erau conforme cu pregătirea și cu datoriile lor, nu ajungeau nici pentru nevoile de bază ale vieții, personalul era deficitar, iar în aceste condiții nu se puteau pregăti preoți de calitate. În toate Institutele de Teologie trebuie să fie lege, astfel încât pregătirea seminariștilor să fie omogenă. În institutul arădean erau primiți candidați cu cele mai diverse studii și fără să se țină cont de condiția lor etică.⁹³¹ În continuarea răspunsurilor la interogația dezbaterii, profesorul Iacob avea să aducă o serie de argumente pertinente privind nivelul de pregătire al absolvenților privațiști, comparativ cu cel al elevilor cu frecvență la zi: „Oricât s-ar accentua lipsa de preoți, trebuie să afirmăm că, cursurile private duc la reducerea nivelului Institutului, după șase săptămâni sau cel mult trei luni se văd cu absolutul în mână, chiar dacă cursurile țin trei ani, privațiștii vin cu o lună înainte de examen, este o mare nedreptate pentru elevii ordinari care cu cheltuieli foarte mari se întrețin în seminar trei ani, la candidații la preoție Biserica s-a îngrijit, pe lângă cultura științifică să primească și un fel de viețuire conform chemării lor. Am înșirat neajunsurile acestea din interes către Institut și din iubire sinceră către Biserică”.⁹³²

---

⁹³¹ *Ibidem*, pp. 338–339.

⁹³² *Ibidem*, nr. 43, pp. 347–348.

În sensul acesta, profesorul Lazăr Iacob propunea câteva principii de reorganizare a Institutului Teologic din Arad. Potrivit lui, trebuia să se precizeze scopul urmărit de institut, subliniind faptul că menirea Institutului Teologic era aceea de a crește preoți buni și capabili. Preotul trebuie să știe cum să-și împlinească chemarea, de aceea trebuie să cunoască temeinic teologia. În consecință, problemele educației teologice păreau a fi următoarele: cultura teologică temeinică, spiritul evanghelic și virtuțile preoțești. Condiția esențială pentru realizarea acestor deziderate devenea numai vocațiunea.⁹³³ Profesorul a propus un *Plan de învățământ* în felul în care socotea că metoda era utilă elevilor, atât pentru a le ușura însușirea informațiilor, cât și pentru a le consolida pregătirea teologică. Teologia, conform proiectului de plan de învățământ, era împărțită în patru părți mari: *Teologie exegetică*, *Teologia istorică*, *Teologia sistematică* și *Teologia practică*. Profesorul Lazăr Iacob supunea atenției o schemă, în care corelează disciplinele teologice la anii de studiu cu numărul orelor necesare acestora. Pe lângă studiile teologice, în planul de învățământ erau luate ca studii auxiliare *Limba și literatura română* expusă la cursurile I și II, *Științele pedagogice (Psihologia la cursul I, Didactica la cursul II)*, *Constituția sau noțiuni de drept* în anul III, *Economia* la cursurile I și II, *Igiena* la cursul III.⁹³⁴ De asemenea, profesorul mai menționa faptul că a gândit planificarea didactică având în vedere și încărcarea maximală a programei atunci valabilă. Astfel, el propunea prelungirea studiilor cu încă un an școlar, respectiv un plan de învățământ întins pe patru ani calendaristici. În acest caz, orele erau eșalonate mai riguros și elevii urmau să aibă un număr mai mic de ore săptămânal, iar programa mult mai aerisită.

Ilustrul profesor arădean, în cazul nostru afirmația de mai înainte este valabilă pentru toți profesorii de la Institutele Teologice-Pedagogice din Caransebeș și Arad, a scris atât din pură plăcere intelectuală, dar și din îndatorire didactică. Scrisul era unul special, ce exprima experiența trăirii teologice și care trebuia întotdeauna să respecte normele dogmatice și axiologice, anume, niciodată nu se putea eluda faptul că trebuia permanent să se raporteze la Sfânta Scriptură, căci „Muma cărții se află în ceruri”.⁹³⁵ Orice lucrare științifică, având

⁹³³ *Ibidem*, nr. 44, p. 356.

⁹³⁴ *Ibidem*, nr. 47, pp. 379–380.

⁹³⁵ Cornel A. Ailincăi, *Opera „Fereastră”*, Cluj, Editura Dacia, 1991, p. 46.

ca autori dascălii teologici, trebuie să fie o scriitură care să propovăduiască evlavie, învățătura creștină, „mâna care scrie” având menirea de a răspândi sentimentul unei religiozități profunde, o cucernicie desăvârșită, o intensă pietate.⁹³⁶

O atenție specială se acordă manualelor, care trebuiau întocmite cu mare grijă, atât pentru școlile confesionale, cât și pentru Institutul Teologic-Pedagogic, fiind tipărite numai după ce cadrele didactice de la Institut își exprimau punctul de vedere și emiteau o aprobare în acest sens. De pildă, în 1914, profesorii Vasile Loichiță și Moise Ienciu au predat referatele privitoare la manualele întocmite de preotul Nicolae Crișmariu, respectiv *Istorie biblice* și *Catehism*, referatul lor fiind decisiv, întrucât impuneau un punct de vedere avizat.⁹³⁷ Consistoriul diecezan a trimis directorului un manual de religie pentru a fi studiat de profesorii institutului, cu dispoziția de a se face o recenzie, în vederea aprobării, în scopul folosirii lui în școlile confesionale. La această dispoziție, directorul Institutului, Iosif Iuliu Olariu, a răspuns într-un mod autoritar: „Deoarece astfel de recenzii sunt îmbinate cu pierdere de timp și cu studiu, corpul profesoral își permite a ruga Venerabilul Consistoriu diecezan să binevoiască a-i transpune de acum înainte, spre recenziune, numai atari opuri, respective manuale la care din autori au alăturat și 10 fl., taxă pe seama recenzentului, cum se obișnuiește și la alte oficii, căci de altfel nu mai este aplicat a face servicii gratuite.” De aici constatăm că însuși directorul institutului își proteja cadrele ce-i erau în subordine și ținea la situația lor materială.⁹³⁸

Indiscutabil, războiul, indiferent de extensia sa geografică, a provocat numeroase distorsiuni asupra conștiinței umane, situație în care avem în vedere liniștea sufletească, angoasele existențiale, amputarea sentimentului de viață și a sentimentului de familie solidară, exacerbarea sentimentului morții inevitabile.⁹³⁹ Dar, chiar în condiții atipice, în situații limită generate de război, profesorul nu putea claca, ci își construia o speranță, își organiza perfect

⁹³⁶ Irina Mavrodin, *Mâna care scrie*, București, Editura Eminescu, 1994, p. 1.

⁹³⁷ „Foaia Diecezană”, 1915, XXIX, nr. 34, p. 4.

⁹³⁸ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 43.

⁹³⁹ Dumitru Caracostea, *Aspectul psihologic al războiului*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015; Carl von Clausewitz, *Despre război*, București, Editura Antet XX Press, /s.a./; Erasmus Desiderius Roterodamus, *Despre război și pace*, traducere și note Iorgu Stoian, București, Editura Incitatus, 2001.

timpul⁹⁴⁰, astfel încât toate sarcinile sale să fie îndeplinite cât mai riguros, iar procesul didactic să-și afle finalitatea. Educația în școlile teologice-pedagogice era una cu accent evanghelic, care ținea seama de concepția creștină despre lume și viață, așa că se subînțelege că filosofia ei era înclinată înspre trăirea creștină și formarea unui om duhovnicesc. Profesorul de teologie al acelui timp dificil n-a făcut abstracție de modernitate și de exigențele ei în raport cu educația și învățământul, însă a avut mereu în vedere idealul evanghelic. Cercetarea științifică a dascălului de teologie rezida în capacitatea de sistematizare și de acordare între elementele teologiei, ca știință absolută, și extragerea unor pilde și informații care să îmbogățească mintea și să înnobileze sufletul.

În perioada anilor 1914–1918, profesorii de la Institutele Teologice din Caransebeș și Arad au tipărit lucrări de o mare importanță pentru învățământul teologic bănățean și nu numai. Dintre aceste cărți amintim câteva titluri reprezentative în cele ce urmează, deși în perioada războiului s-a putut observa o diminuare din punct de vedere editorial a volumelor publicate, chiar și a tirajelor acestora.

Petru Barbu a publicat în perioada primei conflagrații următoarele lucrări: *Manual de Istoriebisericească*, Caransebeș, 1914; *Istoria sântă a Testamentului Vechi*, Caransebeș, 1914; *Chestiunea manualelor de religiune pentru școlile medii*, Caransebeș, Tipografia Diecezană, 1914; *Istoriebisericești*, ed. IV, Caransebeș, Edițiunea și Tiparul Tipografiei și Librăriei Diecezane, 1914; *Istoria Sântă a Testamentului Nou*, ed. II, III, Caransebeș, Edițiunea și Tiparul Tipografiei și Librăriei Diecezane, 1914, 1915; *Istoriebisericești*, Caransebeș, 1916; *Școala modernă și religiunea la noi*, Caransebeș, Tipografia Diecezană, 1916; a îngrijit apariția într-o formă îmbogățită ed. III a *Carții de rugăciuni și cântări bisericești (Sf. Liturghie)*, 1916⁹⁴¹; *Magii de la răsărit. Căntece și cuvinte pentru copiii care umblă cu steaua*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1917; *Învățătura Bisericii creștine ortodoxe, Partea I-II. Dogmele și morala bisericii*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1918.

Dimitrie Cioloca a reușit să-și publice în aceeași perioadă următoarele volume: *Căntece din război. I. Vitejești*. (culese și prelucrate de autor) Caransebeș,

⁹⁴⁰ Ted Johns, *Organizarea perfectă a timpului*, București, Editura Național, 1993.

⁹⁴¹ „Drapelul”, 1916, XVI, nr. 46, p. 8.

Tipografia Diecezană, 1915; *Cântece din război. II. Dor și jale*. (culese și prelucrate de autor) Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1916.⁹⁴²

Iosif Iuliu Olariu a putut să publice și să se îngrijească de tipărirea următoarelor tipărituri încă din perioada slujirii catedrei: *Manual de Teologie Dogmatică ortodoxă pentru Institutele Teologice ort. rom.*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1917; *Anuarele Institutelor Teologice din Caransebeș și Arad*, 1917, 1918.

Roman Ciorogariu a coordonat și s-a îngrijit de tipărirea *Anuarelor Institutului Teologic din Arad* de-a lungul unui deceniu, 1907–1917.

Iustin Suciu și-a publicat concepția și convingerea sa teosofică în volumul *Patimile și moartea Domnului. Armonizarea celor patru evanghelii cu păstrarea textului evanghelic și scurte lămuriri*, Arad, 1917.

Lazăr Iacob a publicat două dintre volumele sale de căpătâi, *Reorganizarea învățământului teologic și a educațiunii seminariale*, Sibiu, 1917 și *Drept bisericesc ortodox, Curs litografiat*, Arad, 1918.

Silviu Dragomir a publicat o lucrare de referință istoriografică, focusată pe zona geografică a diecezei arădene: *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădene*, Sibiu, 1917.

Mihai Păcățian a publicat o lucrare de factură catehetică, cu întrebuințare specifică pentru uzul Școlii de aplicație, intitulată *Conlucrarea omului cu Dumnezeu. Predici*, Arad, 1916.

Presa românească băănățeană a răspândit știrile despre publicarea multora dintre volume, contribuind la difuzarea acestora și la propagarea lucrărilor în rândul publicului cititor. În acest sens, amintim câteva dintre lucrările cărora presa vremii le-a făcut publicitate pentru uzul publicului larg: *Magii de la răsărit* a lui Petru Barbu (preț 60 fileri), „se recomandă cărturarilor noștri din popor, îndeosebi copiilor de școală”, *Cântece din război II. Dor și jale* a lui Dimitrie Cioloca, „cuprinde 32 poezii frumoase, scrise de vitejii de pe front” și *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădene* a lui Silviu Dragomir. Toate aceste titluri au fost prezentate cu detalii în revista *Biserica și Școala*, la rubrica Bibliografii.⁹⁴³ La 3 decembrie 1914, profesorul Dimitrie Cioloca a solicitat aprobarea Consistoriului diecezan pentru alcătuirea unei

⁹⁴² „Biserica și Școala”, 1916, XL, nr. 51, p. 373.

⁹⁴³ Idem, 1917, XLI, nr. 40, pp. 324–325.

Monografii a Institutului Teologic din Caransebeș. Episcopul Miron Cristea, la 12 ianuarie 1915, dădea girul acestei solicitări, prilej în care făcea următoarea remarcă: „cu plăcere aprobă scrierea Monografiei și profesorului Dr. Dimitrie Cioloca i se va da posibilitatea de a face cercetări în arhiva consistorială. Lucrarea să se publice în Anuarul Institutului. Autorului nu i se poate încuviința onorariu”.⁹⁴⁴ Pentru că monografia nu a apărut în paginile *Anualelor* și nici istoriografia nu consemnează o astfel de lucrare, se pare că ea nu a mai fost finalizată.

Anualele erau tipărite inițial din banii Consistoriului, apoi fondul de tipărire s-a colectat de la elevi, fiecare elev achitând câte 2 coroane la începutul fiecărui an școlar.⁹⁴⁵ La inițiativa ierarhului Cristea au apărut *Anuale* pentru fiecare an în parte în perioada 1910–1919, conținutul lor fiind circumscris domeniului didactic-educational, cu date concrete despre modul în care școala teologică bănățeană își desfășura activitatea anuală. Astfel, acestea cuprindeau studii de teologie și pedagogie, structura institutelor diecezane cu listele profesorilor și elevilor, materiile propuse, manualele și programa școlară, conferințele profesorilor, cărțile ce au intrat în bibliotecă, informații despre examene, bursele oferite, starea internatului ș.a.⁹⁴⁶

Nevoia de cât mai multe tipărituri de carte teologică și științifică și de difuzare a acestora în rândul elevilor și a publicului larg cititor a fost mereu cultivată și relativ satisfăcută în întreaga Mitropolie a Transilvaniei. În acest caz, se recomanda creșterea rolului librăriei și tipografiei diecezane din fiecare eparhie în producția și distribuirea de carte scrisă de specialitate. Se mai invoca și creșterea nivelului salarial al funcționarilor consistoriali și a corpului profesoral din fiecare institut teologic. Direcțiunea institutului din Caransebeș solicita Consistoriului eparhial, la 12 iunie 1917, tipărirea unor cărți de slujbă, iar răspunsul a fost următorul: „tipărirea octoihului, ceaslovului, molitfelnicului și liturgierului cu litere cirile nu se poate esecuta. Se pot însă procura ceasloave de la librăria arhidiecezană, cu litere cirile, două exemplare, din cari se pot esecia în cetirea cu litere cirile, eventual să se facă cetire din biblia fericitului Șaguna și din cărțile noastre liturgice bisericești”.⁹⁴⁷ Aceași stare de lucruri

⁹⁴⁴ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 2/1911–1924, ff. 6–7.

⁹⁴⁵ *Ibidem*, f. 13.

⁹⁴⁶ D. Alic, *Eparhia Caransebeșului...*, p. 232.

⁹⁴⁷ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 3/1886–1926.

s-a putut observa și în cazul Institutului Teologic din Arad. Astfel, profesorul dr. Teodor Botiș înainta autorităților mai multe cereri, prin care solicita „colegiului profesoral să i se dea privilegiul de a tipări cărți. Spre scopul acesta institutul să fie prevăzut cu o tipografie”.⁹⁴⁸ O problemă delicată s-a ivit spre sfârșitul războiului, aceasta constând în reducerea simțitoare a numărului de tineri care s-au înscris la institutele teologice. Din acest motiv, pentru anul școlar 1918–1919 Consistoriul diecezan din Caransebeș a decis primirea la cursurile de teologie și a tinerilor cu studii incomplete, renunțând la condiția absolvirii gimnaziului de opt clase.⁹⁴⁹ Ținând seama de această situație, din anul 1918 s-au mărit și taxele școlare, astfel încât tinerii erau obligați să plătească un didactru de 60 coroane, o taxă de 10 coroane la fondul de ajutorare „Ioan Popasu” și o taxă de 6 coroane pentru *Anuarul* Institutului.⁹⁵⁰ Pe lângă aceste neajunsuri, Consistoriul a fost nevoit să amâne începerea anului școlar 1918/1919 până la 11 noiembrie, din pricina unei epidemii,⁹⁵¹ care a bântuit în acea toamnă într-o formă agresivă întreg Banatul.

La 9 februarie 1919, corpul profesoral de la Institutul Teologic-Pedagogic din Caransebeș i-a delegat pe profesorii Dimitrie Cioloca și Ilie Orzescu să prezinte Consiliului Dirigent de la Sibiu un memoriu privitor la îmbunătățirea stării materiale a profesorilor.⁹⁵² Corpul didactic era inclus în prevederile noului Regulament, cu specificarea drepturilor și obligațiilor ce îi revenea. Cu referire la acel *Regulament din 1919*, acesta conținea în detaliu atribuțiile clare ce intrau în fișa postului fiecărui cadru didactic, specificându-se faptul că numărul orelor pe săptămână era de maximum 16 ore și, mai mult față de regulamentele anterioare, se remunera separat fiecare profesor, impunându-li-se și lor, ca și elevilor, să fie prezenți regulat la serviciile divine și, conform programărilor din conferințele profesorale, să-i inspecteze pe elevi în frecventarea bisericii.⁹⁵³ Cel mai ilustrativ exemplu în acest sens l-a oferit chiar directorul institutului din Caransebeș, Iosif Iuliu Olariu, care a luat parte la toate slujbele, alături de elevii săi.

⁹⁴⁸ „Românul”, 1916, VI, nr. 283, p. 18.

⁹⁴⁹ A.E.O.R.C., *Protocolul ședințelor bisericești pe anul 1918*, 7 august, p. 37.

⁹⁵⁰ *Ibidem*, din 31 august, p. 2.

⁹⁵¹ „Foaia Diecezană”, 1918, XXXIII, nr. 43, p. 4.

⁹⁵² S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 1/1918–1919, f. 3.

⁹⁵³ A.E.O.R.C., *Regulament*, 1919, cap. IV, art. 29–37.

Începând cu anul școlar 1917/1918, la Institutul Pedagogic Diecezan din Caransebeș a fost numit un comisar permanent, însărcinat cu inspectarea și supravegherea învățământului, pentru ca profesorii să nu mai crească elevii în spirit „antipatriotic”. Acesta era profesorul Kalkbrenner Antál, directorul Liceului de stat din Caransebeș, care a asistat la toate Conferințele profesionale în perioada 8 octombrie 1917 – 4 noiembrie 1918, iar conducerea Institutului a fost încredințată interimar profesorului Ioan Hango, care predă limba maghiară și germană.⁹⁵⁴

Dascălii și școlile românești din Banat și Transilvania au fost implicate permanent în evenimentele majore ale acelor vremuri, încheiate cu prăbușirea monarhiei dualiste și unirea Transilvaniei cu România. Învățătorii și profesorii au participat activ la alinirea învățământului teologic bănățean în conformitate cu schimbările impuse de realizarea statului național, printre care și introducerea limbii române ca limbă de predare în școală. O activitate viguroasă în această direcție au organizat învățătorii din fosta graniță militară. Încă din anul 1915, Andrei Ghidiu solicitase *Adunării reprezentanților orașului Caransebeș* să intervină la Ministerul de resort pentru a dispune ca în școlile de ucenici să se predea în limba română (citirea, aritmetica și corespondența). Generația aceea de pedagogi a fost o generație de sacrificiu și, în același timp, o generație privilegiată, deoarece ei au fost părtași activi la marea sărbătoare a desăvârșirii unității tuturor românilor.⁹⁵⁵

⁹⁵⁴ „Foaia Diecezană”, 1917, XXXII, nr. 39, p. 2.

⁹⁵⁵ Victor Dobrescu, *Contribuția elevilor și a corpului didactic de la Institutul Pedagogic la activitatea Consiliului Național din Caransebeș (25.XI.1918–15.VIII.1919)*, în „Banatica”, 1979, V, pp. 399–405.

CAPITOLUL IV.

STUDENȚII – PREZENȚA ÎN ȘCOLILE DE TEOLOGIE

La pregătirea candidaților pentru preoție, pe lângă un orizont cultural cât mai larg, Biserica s-a îngrijit ca ei să-și însușească și un comportament demn de misiunea lor spirituală. Încă din timpuri străvechi s-au înființat școlile mănăstirești, apoi *Seminarii* pe lângă reședințele episcopale sau biserici⁹⁵⁶, unde cursanții își puteau însuși o trăire în conformitate cu învățăturile religioase, care li se împărtășeau de către dascălii și îndrumătorii lor spirituali, în vederea formării caracterului preoțesc. De aceea seminariile trebuiau organizate pentru a realiza scopul urmărit de fiecare institut teologic, ca un mediu în care studenții să aibă parte de supraveghere și îngrijire părintească, de povățuire sufletească și în toate împrejurările să se țină seama de faptul că școlile de teologie au misiunea educației preoțești.⁹⁵⁷

La românii din Transilvania, unde Biserica a jucat un rol fundamental în identitatea lor etnică și confesională, menirea seminariilor a fost aceea de a pregăti preoți și, deopotrivă, dascăli pentru școlile românești. Nu întâmplător, în cadrul acestora, odată cu instruirea teologică, se dorea ca elevii să-și însușească și o bogată cultură generală; aceste instituții de învățământ au pregătit ani de-a rândul viitorii intelectuali ai comunelor: preotul, învățătorul, dascălul de strană (cântărețul bisericesc sau cantorul).⁹⁵⁸ Învățământul teologic trebuia să fie orientat cu prioritate în direcția formării competențelor aplicative, ceea ce presupunea oferirea către studenți a cunoștințelor necesare misiunii pentru care se pregăteau, precum și capacitatea utilizării lor practice. În acest sens, profesorul de teologie George Dragomir, de la Arad, preciza faptul că institutele

---

⁹⁵⁶ Mircea Păcurariu, *Istoria învățământului teologic în Biserica Ortodoxă Română*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1981, XCIX, nr. 9–10, p. 979.

⁹⁵⁷ „Biserica și Școala”, 1917, XLI, nr. 43, p. 347.

⁹⁵⁸ Alexandru Moraru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885–2000. Biserică. Națiune. Cultură*, Vol. III, Tom. I, București, Editura I.B.M. al Bisericii Ortodoxe Române, 2006, p. 345.

teologice nu aveau ca scop pregătirea viitorilor preoți din punct de vedere teoretic, ci se dorea ca ei să devină oameni practici, prin urmare era nevoie ca în aceste școli superioare să se predea studenților numai cunoștințele absolut necesare slujirii preoțești, nepierzând din atenție dezvoltarea sentimentului religios-moral și atașamentul față de Biserică.⁹⁵⁹ Misiunea absolventului de teologie era clar asumată de corpul profesoral din cele două institute de specialitate din Banat. În optica profesorilor din primele două decenii ale secolului al XX-lea, teologul însemna persoana care studiază și care era educată în spirit teologic. Cuvântul „teologie” provine din limba greacă: *θεολογία*, *teologia*, *θεός*, *theos* sau Dumnezeu, *λόγος* și *logos*. Traducerea etimologică înseamnă „a vorbi despre Dumnezeu”, adică tocmai menirea unui teolog. În Teologie sunt folosite diverse moduri de interpretare pentru descifrarea, exegeza, evaluarea și apologetica temelor religioase. Originile Teologiei se află în filosofia clasică-greacă, dar a căpătat noi valențe în creștinism prin aceea că Sfinții Părinți ai Bisericii au tâlcuit *Sfintele Scripturi*. „Teolog este cel ce se roagă și cel ce se roagă este teolog,” spunea Evagrie Ponticul.⁹⁶⁰

În anul 1916, un preot din Eparhia Aradului adresa o invitație tinerilor care se pregăteau să urmeze studiile superioare și îi îndemna prin următoarele cuvinte spre această nobilă vocație: „pe voi cei mai talentați vă rugăm să veniți în seminariile noastre teologice. Cariera preoțească e adevărat că nu e nici rentabilă nici domnoasă dar dânsa are cea mai mare putere de a cultiva interiorul nostru, marele Goethe a zis că e cea mai mare fericire pe pământ. [...] Iubiții noștri tineri de valoare, acum e vremea alegerii carierei și să ne arătați ce zace în sufletul vostru, pietre scumpe sunt acolo, ori numai pofta de mâncare și de băutură. Judecați temeinic asupra întrebării, să mă fac preot?”⁹⁶¹ Când un tânăr dorește să devină student la teologie trebuie să aibă inimă curată pentru că aceasta este „sămânța îngerească” și să privească mai întâi în tainele sufletului faptele și gândurile pe care dorește să le înfăptuiască, iar darul lui Dumnezeu va fi întotdeauna cu el și-l va conduce spre idealul vieții, pentru că tendința către ideal e înăscută în ființa fiecărui om.⁹⁶² Cei care au trecut pragul

⁹⁵⁹ „Foaia Diecezană”, 1909, XIV, nr. 7, p. 7.

⁹⁶⁰ <https://ro.orthodoxwiki.org/Teolog>, accesat la 10 ianuarie 2018.

⁹⁶¹ *Să mă fac preot?* în „Biserica și Școala”, 1916, XL, nr. 35, p. 281.

⁹⁶² A. Contrea, *Scrisori către elevi*, în „Foaia Diecezană”, 1918, XXXIII, nr. 14, p. 2.

Institutelor Teologice Diecezane Ortodoxe- Române din Caransebeș și din Arad în perioada analizată, erau numiți elevi, clerici, seminariști, teologi și, abia din 1926, titlul de *student* devenea definitiv consacrat și utilizat.

IV.1. Motivația înscrierii la Teologie: vocație sau fuga de război?

O problemă acută a conducerii institutelor teologice o constituia preocuparea de a selecta candidați a căror vocație să fie compatibilă cu misiunea pentru care se pregăteau, cariera preoțească. Prin vocație se înțelege o chemare deosebită, o predispoziție manifestată printr-un interes deosebit față de această profesie. A avea vocație înseamnă a avea aptitudini psiho-socio-fizice pentru exercitarea ei în cele mai bune condiții. Asemenea predilecții și înzestrări de cele mai multe ori native sunt determinante pentru orientarea către o anumită formă de activitate care în timp devine pasiune. Fiziologic vorbind, este vorba despre un fond nativ. Acest fond pentru a se putea manifesta și contura în viața personală, se impune în mod necesar ca el să fie format, cultivat și canalizat prin muncă perseverentă și prin acțiunea factorilor educogeni, sociali și religioși. Preocupările și trăsăturile religios-morale sunt semne evidente ale vocației preoțești. Cel ce dorește să îmbrățișeze această misiune înaltă și plină de răspundere „trebuie să ardă de dragoste pentru credincioșii săi chiar înainte de a intra în cler”.⁹⁶³ De unde împrumută tânărul elanul, însuflețirea și entuziasmul pentru a sluji cu abnegație și dăruire misiunea sacră de sfințitor și păstor de suflete? Din exemplul lui Iisus Hristos care este Păstorul cel bun⁹⁶⁴ și al sfinților⁹⁶⁵, care ne-au lăsat în persoana și activitatea lor inegalabile modele de slujire preoțească și trăire creștină. Trebuie așadar ca frumusețea sufletului preotului să strălucească în toate împrejurările din viața lui ca să poată în același timp și bucura, dar și lumina sufletele celor ce-l privesc.⁹⁶⁶ Un important sfânt referindu-se la preoție a spus: „noi preoții să ne păzim pentru a ne înfățișa înaintea

⁹⁶³ Petre Vintilescu, *Preotul în fața chemării sale de păstor al sufletelor*, București, 1935, p. 93; Ene Braniște, *Vocație și responsabilitate în slujirea preoțească*, București, Editura Basilica, 2014.

⁹⁶⁴ *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Editura I.B.M al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, p. 1219.

⁹⁶⁵ *Viețile sfinților*, Neamț, XII volume, Editura Mănăstirii Sihăstria, ediția a II-a, 2005, passim.

⁹⁶⁶ Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre preoție*, traducere de D. Fecioru, București, Editura I.B.M. al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, p.72.

lui Dumnezeu curățiți de orice păcat și așa să slujim Celui Prea Înalt. Să ne silim să însoțim cuvintele și cugetele noastre cu fapte plăcute lui Dumnezeu. Care sunt acestea? Iubirea, smerenia, milostenia, dragostea față de oameni, binefacerea”.⁹⁶⁷ Este neîndoielnic faptul că și în epoca războiului, alegerea preoției era atât expresia vocației cât și o alegere pragmatică, determinată de anumiți factori, sociali, economici, psihologici și de altă natură.

Adresându-se dascălilor, profesorul Roman Ciorogariu a afirmat că tinerii trebuie educați conform firii și înclinațiilor lor, pentru că „numai așa se pot crește capete luminate și brațe muncitoare ale căror opere alcătuiesc mărirea și fericirea unui popor”.⁹⁶⁸ Adevărata educație începe în familie și se continuă în seminar unde se dezvoltă calitățile sufletești și se formează caracterul preoțesc, duhul preoțesc. În ce consistă caracterul preotului? Chemarea preotului este de a mijloci oamenilor harul lui Dumnezeu. Spre scopul acesta se cere ca însuși preotul să fie recules sufletește și liber de păcatele grele, el este „omul lui Dumnezeu”, cum îl numește Apostolul Pavel. E dator să practice virtuțile creștinești în așa măsură ca viața lui să servească credincioșilor ca model, să aibă zel deosebit, care să-l îndrepte spre activitate neobosită pentru binele spiritual al oamenilor. Preotul, ca părinte spiritual, trebuie să se apropie cu sensibilitate de oameni pentru ca aceștia să-și deschidă sufletul, să fie un bun duhovnic, asemeni unui psiholog, pentru a-i îndruma pe credincioși spre o viață plină de virtuți, bazându-se pe încredere, răbdare și dragoste.⁹⁶⁹ O parte integrantă a caracterului este generată și de educația științifică și cultura preotului. Slujitorul Domnului trebuie să fie prețuit de oameni, dar stima se poate asigura prin pilda vieții care să-l facă plăcut în societate. Preotul lipsit de bune maniere îi respinge pe proprii săi enoriași, iar lipsa culturii sociale împiedică realizarea năzuințelor celor mai fecunde.⁹⁷⁰ Preotul reprezintă în fața enoriașilor simbolul moralității impecabile, al iubirii dezinteresate, al sobrietății, al smereniei, al virtuții și al neprihănirii, căci „multe rele s-ar desființa și

⁹⁶⁷ Sfântul Simeon al Tesalonicului, *Despre preoție*, traducere de Dimitrie Moca, în „Altarul Banatului”, 2004, XV, nr. 10–12, p. 112; Antonie Plămădeală, *Vocație și misiune creștină în vremea noastră*, Sibiu, Tipografia Eparhială, 1984, pp. 10–26.

⁹⁶⁸ „Tribuna”, 1905, IX, nr. 129, p.5

⁹⁶⁹ Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Grigorie de Nazianz, Sf. Efreim Sirul, *Despre preoție*, traducere de D. Fecioru, București, 1985, Editura Sophia, p. 31.

⁹⁷⁰ „Biserica și Școala”, 1917, XLI, nr. 52, p.419.

multe bunuri morale s-ar înrădăcina în popor dacă păstorii îi vor conduce pe calea mântuirii cu exemplul lor”.⁹⁷¹

Referitor la absența vocației preotești la tinerii din școlile teologice, în *Foaia Diecezană* se consemna: „Răul se începe de regulă de la primirea în cursul clerical. Nu arare ori s-au primit oameni fără pic de vocație pentru această carieră, și pe când unul ori altul ar fi fost medic bun, jurist excelent, e slab preot, pentru că nu are darul și vocațiunea a să sci apropia de popor, și a-i fi de ajutor în lipse [...] De aceea este bine, ca să ne tragem seama, ca pe cine înrolăm sub stindardul nostru, și de ce calități și aplicări are, și îndată ce descoperim numai cât de puține semne din înclinările cele rele, să-i dăm să înțeleagă omul nostru, că face bine, dacă ne dă pace. Aici ne ar putea face servițe tot numai protopresbiterii, ei cunosc tinerii de prin parohiile lor, ei le știu cărările, aplicările, și tot ei sunt chemați ca să eșerceze un felu de control asupra acelorora, care azi mâne au să intre în rândul celor chemați și aleși de popor ca presbiteri”.⁹⁷² În acest sens și Vasile Stroiescu, donator de sume importante Bisericii și școlii din Transilvania, într-o scrisoare adresată în 1912 episcopului Miron Cristea, îi reproșa faptul că sunt în activitate destui preoți fără vocație: „s-au preotit nu din vocațiune, ci că n-au avut ce să se facă[...]. Părinții lor cheltuiesc sume enorme, rup de pe viu și de pe mort, numai să-i vadă în sutana preotească”.⁹⁷³

Unii tineri au simțit că nu au vocație preotească și chiar au recunoscut acest lucru, cum a fost cazul lui Ion Duicu și Ioan Grozăvescu, care s-au adresat directorului Institutului Teologic din Caransebeș motivând transferul la Facultatea de Medicină: „cu supunere fiască ne luăm voe să vă comunicăm cum că ne-simțind atragere către carera preotească ne-am înscris la facultatea de medicină în speranța că cu ajutorul lui D-zeu pe această cale vom afla asigurarea viitorului nostru. N-am însinuat această împrejurare la plecarea noastră nefiind siguri despre primirea la universitate. Acum însă vă rugăm să luați la cunoștință repășirea noastră din institutul teologic asigurându-vă că precum ca ascultători ai universității tot așa după absolvare în viața de toate zilele vom rămânea

⁹⁷¹ Ioan Coman, *Sublimul preoției creștine*, București, 1940, p. 21.

⁹⁷² „Foaia Diecezană”, 1889, IV, nr. 36, p. 1.

⁹⁷³ Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra primului război mondial*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2004, p. 52.

credincios religiei noastre străbune și nației românești. După acestea vă sărutăm dreapta și am rămas supuși fii sufletești. Budapesta la 3 octombrie 1915”.⁹⁷⁴

Candidații cursurilor clericale și viitorii candidați la treapta clericală erau selectați de parohii locului, din mediul rural sau urban, în calitatea lor de cateheți, mai târziu și de directori școlari sau de protopopi, cei mai înzestrați fiind îndreptați apoi spre școlile clericale, unde erau admiși după stricta evaluare a aptitudinilor. Erau încurajate vocațiile provenite din pături sociale modeste pentru a ocupa mai apoi posturile clericale din mediul rural. Un astfel de demers se dovedea a fi un mijloc de a asigura mediului rural preoți „rânduți” în orice post, unde urmau să fie repartizați.⁹⁷⁵ La instalarea în parohie, în anul 1915, preotul Iosif Pop își motiva alegerea profesiei de slujitor al altarului prin charismă, har și credință necondiționată: „Fiind înzestrat cu sf. dar al preoției primesc astăzi, iubiți creștini, însărcinarea de a răspândi roadele acestui dar în această comună. Starea mea sufletească când primesc această însărcinare se aseamănă cu starea sufletească a unui ostaș, care pleacă la războiu, pleacă în luptă, [...] nu un ostaș care se luptă cu armele ucigătoare ale mâinilor omenești, ci un ostaș care se luptă cu arma Duhului, care este cuvântul lui Dumnezeu. [...] Sf. Ioan Gură de Aur, gândindu-se la datorințele multe și grele ale chemării sale, zice: «Preotul trebuie să aibă înțelepciune multă și înainte de înțelepciune dar mult de la Dumnezeu.»”.⁹⁷⁶

Imediat după instalarea ca episcop la Caransebeș, Miron Cristea, la un răstimp de 46 de ani de la înființarea institutului diecezan din eparhie, publica un *Circular*⁹⁷⁷ către toate protopopiatele și școlile de pe teritoriul eparhiei – gimnazii, școli reale, școli civile – îndemnând la recrutarea tinerilor pentru institutul teologic și îndeosebi pentru cel pedagogic, care să fie bine pregătiți și cu vocație pentru slujirea preoțească, impunându-li-se acestora a avea 8 clase absolvite și examenul de maturitate sau numai 8 clase. Totuși, până în anul 1919, au fost primiți la institutul teologic nu doar absolvenți de 8, dar și 6, chiar și 4 clase, care de obicei erau absolvenți și de Pedagogie.⁹⁷⁸ Preoții

⁹⁷⁴ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 2/1914–1921, ff. 52–53.

⁹⁷⁵ P. Vesa, *Învățământul Teologic...*, p. 195.

⁹⁷⁶ „Revista Teologică”, 1915, IX, nr. 9–12, pp. 156–162.

⁹⁷⁷ „Foaia Diecezană”, 1911, XXVI, nr. 19, p. 1.

⁹⁷⁸ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 81.

aveau obligația să încurajeze pe cei interesați, îndemnându-i spre un ideal de jertfă și apostolat, același lucru făcându-l și episcopii eparhioți. În acest caz amintim aprecierile episcopului Miron Cristea în cuvântul său de deschidere al anului școlar 1913/1914: „Iubiți elevi, drumul ce l-ați făcut spre acest Seminar trebuie să fie drumul ce l-a făcut odinioară Apostolul Pavel către Damasc. Viziunea ce i s-a arătat și l-a inspirat prin puterea Duhului Sfânt a făcut din cel mai aprig contrar al lui Christos, cel mai înflăcărat apostol. Așa vă doresc și vouă, ca duhul Evanghelicelor învățături, să vă lumineze și să vă inspire și să sădească în inima voastră o adâncă credință și convingere religioasă [...] să deveniți buni și însuflețiți apostoli ai bisericii noastre, numai așa veți putea munci cu succes pentru cariera voastră, care cere grozav de multă stăruință și răbdare”.⁹⁷⁹ De asemenea, constatând faptul că unii tineri nu dovedeau o adevărată vocație pentru preoție, în discursul de la finalul anului școlar 1917–1918, același episcop li se adresează astfel: „cuprinși, unii chiar copleșiți de alte preocupări și daraveri (afaceri, n.ns.), privesc preoția lor de un fel de ocupațiune laterală, accidentală pe care o îndeplinesc așa de mântuială.”⁹⁸⁰ Cine nu beneficia de vocație era îndemnat s-o completeze, s-o împlinească prin muncă și credință: „întreaga preoțime, nu numai unii, veți dezvolta mai mult zel apostolesc întru împlinirea slujbei preoțești, folosind cea mai mare parte a energiei, de care e capabil un om, pentru a învăța, a mângâia, a ajuta, cu cuvântul și cu fapta pe credincioși”.⁹⁸¹ Condițiile pentru a urma institutul teologic erau statutare. Se impunea ca tinerii să fie ortodocși români și să fie absolvenți de 8 clase gimnaziale sau reale, iar dacă numărul acestora nu acoperea locurile existente, se acceptau și absolvenții a 7 sau 6 clase gimnaziale sau reale sau chiar cu 4 clase gimnaziale și pedagogia completă, deținând și examenul de calificare învățătorescă. Cei cu 4 clase erau orientați spre parohiile sărace. În Eparhia Aradului, din pricina multor parohii sărace, se primeau și cu o calificare mai redusă, respectiv numai cu 4 clase. Nefiind locuri suficiente, pentru cei cu studii incomplete, însă admiși la Teologie, se repartizau 3 sau cel mult 4 locuri, iar după absolvire aceștia urmau a fi repartizați în parohii mici și sărace.

⁹⁷⁹ „Foaia Diecezană”, 1913, XXVIII, nr. 37, p. 1.

⁹⁸⁰ Idem, 1918, XXXIII, nr. 27, p. 1.

⁹⁸¹ *Ibidem*.

Referitor la nivelul de pregătire a unor tineri care s-au înscris la aceste școli, profesorul Teodor Botiș de la Arad observa: „tinerii de multe ori vin dela coarnele plugului, abia știu ceti și scrie,” din cauza aceasta se recomanda prelungirea studiilor la cinci ani, ceea ce însemna o povară pentru părinții care nu aveau posibilități să-și susțină atâta timp copiii în școală.⁹⁸² Numărul elevilor de la Institutele Teologice depindea și de posibilitățile eparhiilor de a le oferi posturi în care să funcționeze, astfel că acesta varia după cum scădeau sau se înmulțeau locurile vacante. Desigur, înscrierea elevilor la institutul teologic a evoluat în timp și într-o oarecare măsură a fost diferită de înscrierea la institutul pedagogic. Drept dovadă, profesorul Lazăr Iacob, mai exigent în diferențierea elevilor admiși la institut în funcție de nivelul studiilor parcurse anterior, afirma că la primirea în Teologie trebuie să se facă deosebirea între studenți „ordinari” și cei „extraordinari”: „Elevii ordinari să fie considerați aceia care au maturitate gimnazială sau reală, cei cu 8 clase, absolvenții cursurilor pedagogice cu diplomă de învățător. Elevii cu alte pregătiri se vor considera de extraordinari, vor asculta cursurile cu elevii ordinari, dar examenele le vor face deosebit. Elevii cu maturitate se vor califica pentru parohii de clasa I, cei cu 8 clase și absolvenții cursurilor pedagogice pentru clasa II. Elevii extraordinari se califică pentru parohiile mai slabe, la care nu s-ar afla concurenți dintre elevii ordinari”.⁹⁸³ Pe lângă studiile pregătitoare, se avea în vedere conduita morală a elevilor, de aceea la condițiile de admitere se solicita următoarele documente: atestat de la medic că sunt sănătoși, certificat de auz muzical, atestat de conduită de la paroh și de la catihet. La primirea în teologie trebuia să fie luat în considerație și votul colegiului profesoral, pentru că acesta avea misiunea educației în spirit teologic. Biserica trebuia să aducă jerfele cele mai serioase pentru pregătirea clerului, mai ales în împrejurările ce aveau să urmeze după război, când atâtea cariere profesionale urmau a fi deschise tinerilor cu pregătire superioară.⁹⁸⁴ Documentele pentru institutul pedagogic se depuneau la direcțiune, iar în cazul institutului teologic, actele și cererea de înscriere se înaintau la Consistoriul diecezan, iar cererea se adresa direct episcopului.⁹⁸⁵

⁹⁸² „Românul”, 1916, V, nr. 283, p. 18.

⁹⁸³ Lazăr Iacob, *Reorganizarea Învățământului Teologic și a educației seminarele*, în „Biserica și Școala”, 1917, XLI, nr. 52, p. 419.

⁹⁸⁴ *Ibidem*.

⁹⁸⁵ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, pp.80–83.

Pe lângă solicitarea de înscriere la teologie, se mai adăugau încă o serie de documente, precum: Testimoniul (certificat, n.ns.) de pe ultimii ani ai școlii, adică foaia matricolă de astăzi, Extras de botez, Revers (declarație, n.ns.) semnat de părinți, prin care-și asumau obligația de a suporta cheltuielile de întreținere, Atestat medical, Atestat de moralitate de la oficiul parohial și de la presbiterul tractual⁹⁸⁶, iar, începând cu anul 1910, se prevedea achitarea a 4 coroane pentru fondul de ajutorare „Ioan Popasu” și 2 coroane pentru editarea *Anuarului* ce apărea la finele anului școlar.⁹⁸⁷ Asemenea eforturi pecuniare au fost valabile în cazul Institutului Teologic din Caransebeș. Dacă un candidat a întrerupt studiile la gimnaziu, era obligat să depună testimoniul de pe ultimul an școlar. După admiterea la institut se achita taxa de internat în valoare de 100 coroane, apoi taxa de înscriere propriu-zisă în cuantum de 32 coroane doar în cazul celor ce se înscriau pentru prima dată, iar pentru ceilalți, 28 de coroane. La Institutul Pedagogic din Caransebeș, odată cu admisibilitatea, se achita o taxă de înscriere în valoare de 24 coroane, apoi o taxă de 20 coroane numită „didactru”, însă cei care aveau o stare materială precară făceau cerere și erau scutiți de această obligație. De celelalte taxe, respectiv 12 și 8 coroane, nu era scutit nimeni.⁹⁸⁸ De asemenea, se pretindea ca fiecare student să-și cumpere cărți noi, nefiind acceptate cele vechi, conspectul cărților aflându-se la Librăria Diecezană, iar chitanța se prezenta la înscriere.⁹⁸⁹ La Institutul Teologic-Pedagogic din Arad, la începutul anului școlar 1914–1915, „dispozițiile de plată a didactrului și a taxelor de întreținere anunțate în anuar și în foaia oficială cu adausul taxelor de întreținere urcate la despărțământul teologic: 450 coroane, iar la despărțământul pedagogic 350 coroane la an, din cari se achită la înscriere pentru despărțământul teologic rata I de 250 coroane și pentru despărțământul pedagogic rata I 150 coroane”.⁹⁹⁰

Existau și unele situații excepționale, cum a fost cazul tânărului George Vucu din Bocșa Română, care absolvise cursul I la Institutul Teologic din Arad, după care a solicitat continuarea studiilor teologice la Institutul din Caransebeș.

⁹⁸⁶ D. Alic, *Episcopul Elie Miron Cristea al Caransebeșului. Ordine circulare (1910–1919)...*, p. 246.

⁹⁸⁷ „Foaia Diecezană”, 1910, XXV, nr. 34, p. 5.

⁹⁸⁸ Idem, 1914, XXIX, nr. 34, pp. 7–8.

⁹⁸⁹ Idem, 1913, XXVIII, nr. 31, p. 6.

⁹⁹⁰ „Biserica și Școala”, 1914, XXXVIII, nr. 33, pp. 288–289.

În acest caz, în ședința din 26 august 1917, Consistoriul diecezan a decis: „Având în vedere dărnicia tatălui petentului dovedită față de biserica din Bocșa Română, având în vedere declarațiunea petentului că în decursul studiilor teologice va face examenul diferențial pentru gimnaziu: petentul George Vucu se admite în institutul nostru teologic cu condițiunea, ca în decursul anului școlar 1917/1918 să facă examenul diferențial pentru clasele gimnaziale. Acest decis Consistorial să se publice numitului tânăr, având pe act se recunoască cu subscrierea că a luat cunoștință de condițiunea ca să facă examenul diferențial în decursul anului școlar 1917/1918. Sub. se trimit documentele: estrasul de botez, testimoniu de maturitate, testimoniu pe cursul prim de teologie din Arad, atestat medical”.⁹⁹¹ George Vucu și-a desăvârșit studiile printr-un doctorat în științe economice la Universitatea „Luigi Bocconi” din Milano, în 1922. A fost pasionat de muzică, devenind dirijorul *Corului Societății Muzicale* din Bocșa Română. Conturându-se ca o personalitate marcantă în comuna natală, chiar dacă foarte tânăr, în noiembrie 1918 a fost ales ca delegat la Alba Iulia pentru a participa la Marea Unire.⁹⁹²

Din cauza lipsei de învățători, la începutul războiului mulți fiind mobilizați și trimiși pe front, dar și în urma propunerii lui Roman Ciorogariu, s-a decis ca toți absolvenții secției teologice care doresc să intre în cler să-și dobândească și diploma de învățător pentru a putea suplini lipsa dascălului din parohie.⁹⁹³ Astfel, încă din anul școlar 1913–1914, au fost admiși la secția pedagogică, la cursurile fără frecvență, și clerici aflați deja în parohii. Cerându-se din diferite părți ale eparhiei clarificări cu privire la dispozițiile Legii militare, în temeiul informațiilor primite de la consilierul pe probleme militare din Consistoriul arădean, s-au făcut următoarele precizări:

„În înțelesul alineatului 19 din articolul de lege XXX (Legea militară):

1. Candidații de preoție ai religiunilor recunoscute prin lege, dacă vor fi asentați, pot fi trecuți, la cerere, în rezerva supletoare. Aceștia sunt scutiți în pace și în război de la orice serviciu militar.
2. Acest favor îl au și aceia, cari – înainte de a începe serviciul prezent și-au început studiile teologice, sau sunt noviți ai vreunui ordin călugăresc,

⁹⁹¹ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 2/1914–1921, f. 73.

⁹⁹² Silviu Ferciug, Liana Ferciug, Viorel Dorel Cherciu, *Corul bisericesc din Bocșa Română. Monografie 1875–2015*, Reșița, Editura Tim, 2015, pp.216–219.

⁹⁹³ S.J.A.N.A., *Fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Acte școlare (IV)*, dosar 5/1916, f. 1.

- și în fine își încep sau își continuă studiile teologice după împlinirea serviciului prezent.
3. Toți aceștia, adică candidații de preoție, se transpun din rezerva supletoare în evidența supletoare a honvezilor, dacă au fost hirotoniți sau aplicați de profesori cu caracter preoțesc.
  4. Acești preoți și profesori cu caracter preoțesc în caz de mobilizare, sau în caz de război pot fi chemați pentru îndeplinirea serviciului preoțesc la armată”.

Era evident faptul că de oportunitățile legii menționate mai sus, puteau beneficia numai acei candidați la preoție și numai acei preoți care și-au câștigat și și-au validat în fiecare an dreptul conferit de lege. Studentul la teologie sau preotul își pierdea favorul amintit în următoarele situații:

- părăsea cariera preoțească înainte de sfințire sau după sfințire;
- dacă în răstimp de 4 ani de la absolvirea studiilor teologice nu putea dovedi că era preot sfințit (diacon, presbiter etc.) sau profesor sau că, în acel răstimp, în înțelesul dispozițiilor diecezei, renunțase la candidatura la preoție;
- în cazul în care nu-și valida dreptul la această oportunitate legală la termenul prescris, respectiv, în cazul candidaților la preoție, până la finalul lunii iunie, iar pentru preoții deja hirotoniți anual până la 15 septembrie. Deci, rezultă cu claritate că teologii, respectiv candidații la preoție erau scutiți chiar și în război de serviciul militar activ. Preoții puteau fi chemați cu avizuri speciale (după o informare oficială primită în prealabil de la comanda militară) la serviciul militar preoțesc. Până nu primeau acele avizuri, nu erau obligați să-și părăsească parohiile.

Conform Legii militare, teologii nu puteau fi „dezbrăcați” de sutană cu ocazia asentării (convocării, mobilizării, n.ns.), iar comisia de recrutare trebuia să accepte declarația pe proprie răspundere a acestora în legătură cu starea lor de sănătate. În acest sens, s-a consemnat un caz petrecut la Arad, unde s-a încălcat asemenea prevedere, Ministerul de resort adresând de urgență comisiei ordinul „ca pe viitor să se abțină de la proceduri de acestea ilegale”.⁹⁹⁴ Ministrul apărării, prin decizia nr. 106.617.126 din 1914, confirma statutul special doar

⁹⁹⁴ „Revista Teologică”, 1915, IX, nr. 16–18, p. 327.

teologilor și preoților, garantat în legea militară și atrăgea din nou atenția comisiilor de recrutare și a celor militare din țară să respecte dispozițiile legii referitoare la personalul clerical.⁹⁹⁵

Odată cu începerea războiului, studenții de la Teologie aveau un „scut” sigur prin legea mai sus prezentată. Drept urmare, la debutul războiului, la Institutul Teologic din Caransebeș s-a înregistrat cel mai mare număr de solicitări pentru a urma cursurile de Teologie.⁹⁹⁶ Studenții au beneficiat de cunoștințe predate de remarcabili oameni de cultură și slujitori ai Bisericii, care, de multe ori au suplinat și sentimentul parental, prin afecțiune și încurajare. Remarcabil a fost și faptul că la începutul anului școlar 1914/1915, la cursul I de la Teologie, candidații cu pregătire superioară (8 clase și maturitatea) erau într-o majoritate covârșitoare.⁹⁹⁷ Pentru a ilustra, în perioada analizată, dinamica numărului de cereri la institutele teologice, se cuvine să urmărim cifric situația lor înainte de război. De pildă, în anii premergători izbucnirii Primului Război Mondial au absolvit la Institutul Teologic din Caransebeș un număr de câte 8 studenți în anii școlari 1909/1910, 1910/1911 și 1911/1912, 14 teologi în anul școlar 1912/1913 și 10 studenți în anul școlar 1913/1914.⁹⁹⁸ Institutul Teologic din Arad a fost absolvit în aceeași perioadă de referință de 22 teologi în anul școlar 1909/1910; 27 studenți în anul școlar 1910/1911; 26 studenți în anii școlari 1911/1912 și 1913/1914 și 23 în anul școlar 1912/1913.⁹⁹⁹

În perioada anilor 1914/1918 au absolvit Institutul Teologic din Caransebeș un număr de 14 tineri în anul școlar 1914/1915, 18 studenți în anul școlar 1915/1916, iar câte 25 în anii școlari 1916/1917 și 1917/1918,¹⁰⁰⁰ când s-a consemnat cel mai mare număr de absolvenți. În aceeași perioadă au absolvit Institutul Teologic din Arad 22 tineri în anul școlar 1914/1915, 23 în anul școlar 1915/1916, 34 în anul școlar 1916/1917, 20 în anul școlar 1917/1918.¹⁰⁰¹ Un absolvent din anul școlar 1916/1917 era originar din Viena.¹⁰⁰² Fără îndoială,

⁹⁹⁵ „Biserica și Școala”, 1914, XXIX, nr. 32, pp. 5–7.

⁹⁹⁶ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 95.

⁹⁹⁷ „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 36, p. 7.

⁹⁹⁸ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, pp. 138–139.

⁹⁹⁹ P. Vesa, *Învățământul Teologic...*, pp. 473–474.

¹⁰⁰⁰ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, pp. 140–142.

¹⁰⁰¹ T. Botiș, *Istoria Școalei...*, pp. 722–727.

¹⁰⁰² P. Vesa, *Învățământul Teologic...*, p. 197.

numărul mai mare al absolvenților din anii 1915–1918 se datorează faptului că tinerii s-au înscris și au frecventat cursurile acestor instituții pentru a nu fi mobilizați și trimiși pe front.¹⁰⁰³ Ca atare, profesia de preot a devenit pentru mulți tineri soluția salvatoare prin care se puteau feri de repercusiunile conflictului militar din linia întâi. O dovadă a acestei aserțiuni este și faptul că, în anii următori, numărul teologilor a scăzut simțitor, astfel că, în anul școlar 1918/1919 au absolvit Institutul din Caransebeș 10 studenți, în 1919/1920 un număr de 4 teologi, iar în 1920/1921 au absolvit 11 studenți. La Institutul Teologic din Arad întâlnim următoarea situație: în anul școlar 1918/1919 au absolvit 12 teologi, în 1919/1920 un număr de 6, iar în 1920/1921 termină Teologia doar 11 tineri. În realitate, numărul elevilor înscriși în cele două institute a fost mult mai mare în perioada conflagrației, însă mulți dintre aceștia au fost declarați fie repetenți, fie abandon școlar din cauza multiplelor neajunsuri, de la cele legate de diminuarea întinderii semestrelor și concentrarea materiei de studiu, apoi cele legate de condiții improprii de studiu și cazare, cele legate de inflație și incapacitate pecuniară de achitare a taxelor școlare, de achiziție de alimente, îmbrăcăminte și rechizite școlare etc. Spre ilustrarea celor afirmate mai sus, prezentăm în continuare graficele dinamicii absolvenților din cele două institute, din care rezultă cu claritate un spor evident al acestora în perioada războiului, ca o consecință a „fugii” acestora de front.

În tiparul prezentat se încadrează și exemplul lingvistului Petrovici. Ca mulți alți tineri, cazuri cunoscute deja¹⁰⁰⁴, pentru a nu fi recrutat și trimis pe front marele lingvist român Emil Petrovici (1889–1968) a urmat cursurile Institutului Teologic din Arad în perioada 1916–1918. Originar din Toracu-Mic, Petrovici a urmat studiile liceale la Brașov și Oradea, apoi Institutul din Arad, în cadrul căruia s-a remarcat prin activitatea desfășurată ca secretar al *Societății de lectură*. După absolvire a urmat studii la Universitatea din Cluj, apoi la Paris, ajungând un reputat filolog și fiind ales membru al Academiei Române.¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰³ Ioan Munteanu, *Banatul istoric 1867–1918. Școala. Educația*, vol. III, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2008, p. 437.

¹⁰⁰⁴ <https://mariusdavidescu.wordpress.com/2017/.../copilaria-si-tineretea-lui-lucian-bлага/>, accesat la 17 ianuarie 2018. Lucian Blaga s-a văzut nevoit să facă ceva pentru a nu fi recrutat pe front. Singura cale de a scăpa de armată era înscrierea la cursurile de Teologie de la Sibiu, în Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, București, Editura Tineretului, 1965, pp. 34–39.

¹⁰⁰⁵ P. Vesa, *Învățământul Teologic...*, p. 200.

Sfârșitul războiului a influențat direct activitatea din școlile teologice. Cum am menționat deja, spre finele războiului se constată o scădere numerică a tinerilor care s-au înscris la institutele teologice. Din această cauză, începând cu anul școlar 1918/1919, Consistoriul diecezan caransebeșean a decis acceptarea la teologie și a tinerilor cu studii incomplete, deci nu mai era necesar ca cei înscriși să fie absolvenți ai gimnaziului de opt clase, ci erau primiți și cei cu șase sau patru clase de gimnaziu.¹⁰⁰⁶ Ținând seama de aceste probleme, din 1918 s-au majorat și taxele școlare, astfel încât tinerii erau obligați să achite didactru de 60 coroane, 10 coroane pentru fondul „Ioan Popasu” și 6 coroane pentru anuarul institutului.¹⁰⁰⁷ Este evident faptul că principala cauză a majorării taxelor școlare și de întreținere în internate a fost sărăcia de după război și, implicit, diminuarea numerică a candidaților ca efect al pauperizării.

Biserica Ortodoxă Română s-a acomodat dispozițiilor oficiale încă de la izbucnirea conflagrației. Astfel, la ședința Consistoriului diecezan din Caransebeș din 11 august 1914, episcopul Miron Cristea a dispus o serie de măsuri, în conformitate cu dispozițiile date de Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică, prin Rescriptul nr. 3930. Se avea în vedere realitatea că războiul va influența „în mod simțitor și asupra școalelor prin împrejurarea că nenumărați învățători au fost chemați să-și facă datoria pe câmpul de război, iar localurile școlare sunt designate în caz de nevoie pentru răniți”.¹⁰⁰⁸ Pe lângă cadrele didactice, din anul 1915 sunt incluși, ca activi în serviciul militar, și elevii Institutelor din Caransebeș și Arad.¹⁰⁰⁹ În cele din urmă au fost convocați doar cei care aveau vârsta necesară îndeplinirii serviciului militar activ. Pentru ca elevii să-și rezolve problemele personale, înainte de plecarea pe front, s-a acceptat ca aceștia să finalizeze cursurile Institutului la data de 26 aprilie 1915. Era o situație specială, impusă de vremurile teribile pe care le traversa monarhia.¹⁰¹⁰

Mulți dintre preoții care au studiat la Caransebeș și Arad s-au numărat printre cei care au militat pentru unirea Transilvaniei cu România. În perioada 1916–1918, unii dintre ei au fost închiși sau deportați în comitatul Șopron, în Ungaria apuseană. Din delegația oficială, la 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia,

¹⁰⁰⁶ A.E.O.R.C., *Protocolul ședințelor bisericești pe anul 1918*, p. 37.

¹⁰⁰⁷ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰⁰⁸ N. Bocșan, V. Leu, *Școală și Comunitate în secolul al XIX-lea ...*, p. 493.

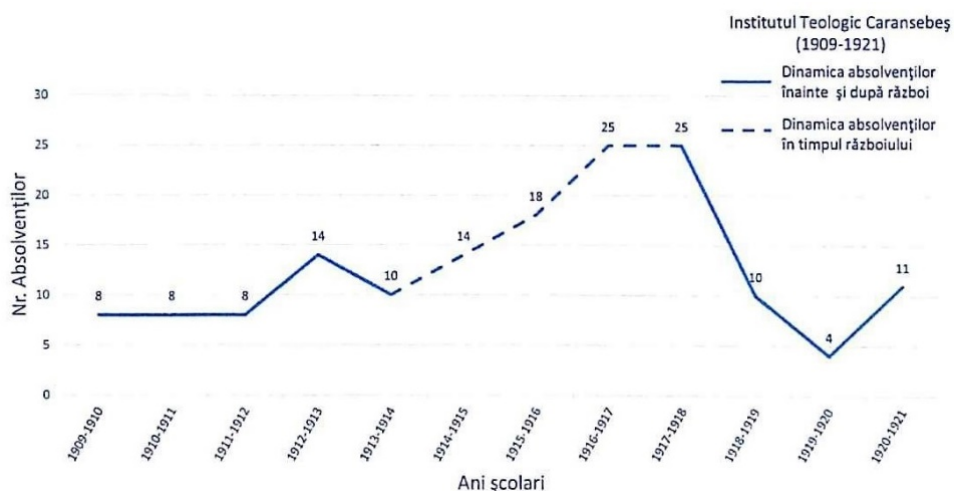
¹⁰⁰⁹ I. Munteanu, *Banatul istoric*, vol. III, p. 455.

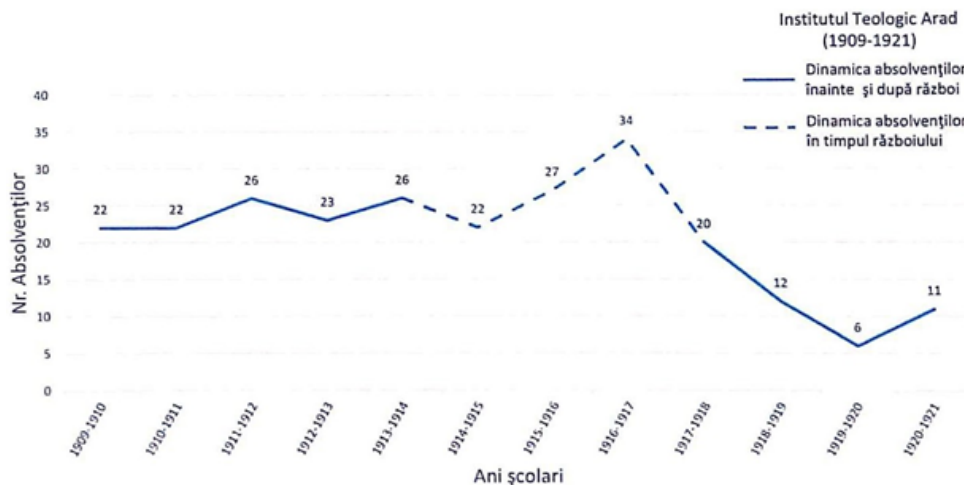
¹⁰¹⁰ A.R. Dumitrescu, *Școala și societatea*, vol. II, p. 180.

din partea institutului de la Arad au făcut parte directorul Teodor Botiș, profesorii dr. Iacob Lazăr și Sabin Evuțian, precum și tinerii teologi Ștefan Miu și Emil Petrovici.

Vremurile grele generate de Marelui Război au marcat și evoluția școlilor teologice bănățene sub multiple aspecte. Cel mai vizibil a fost evoluția sinuoasă a candidaților ce s-au prezentat la admitere, într-o evidentă creștere în anii războiului, marcând dorința de a găsi un refugiu prin care aceștia să eludeze înrolarea. Este vorba apoi de condițiile materiale precare din anii de conflict, aspect ce a impus noi cerințe financiare din partea tinerilor studenți. Nu în ultimul rând, plecarea pe front – mai cu seamă a învățătorilor, a dus la o majorare a numărului de locuri oferite pentru admitere, ca atare o reducere a pretențiilor financiare, care devin mai modeste din dorința de a suplini lipsa personalului didactic. Desigur că, în acele vremuri dificile, cu toată rigoarea ce o impunea un institut de teologie, era necesar împlinirea dictonului *Sin non est vocatus, fac ut voceris* (Cine n-are vocație, să facă să aibă vocație), această chemare divină făcea diferența între studentul la teologie și teolog. Pentru a cunoaște adevărata vocație a unui viitor teolog, profesorii trebuiau să fie apropiați de elevi, să le cunoască preocupările, gândurile, intențiile, sufletul și să le modeleze conduita spre altar–școală–comunitate și sacralitate.

Prin graficele de mai jos se poate observa dinamica absolvenților celor două institute teologice în timpul războiului.

IV.2. Familia și originea studenților

Indiferent de epoca în care a activat, marea majoritate a clerului rămâne cu originea socială preponderent cantonată în mediul rural.¹⁰¹¹ Pare evidentă, totuși, ascendența către treapta clericală a unor pătri sociale cu venituri modeste. Aici trebuie incluse mai ales familiile de țărani și preoți, uneori și familiile învățătorilor, a căror condiție socială și materială era foarte apropiată, de multe ori chiar identică. De menționat rămâne faptul că unii tineri au absolvit în prealabil cursurile preparandiale, iar după aceea s-au înscris la institutul teologic. Încă din secolul al XVIII-lea, în foarte multe parohii românești, preoția „se moștenește” din tată în fiu, încât întâlnim adevărate „dinastii” de preoți, familii în care preoția se păstrează de-a lungul anilor, ba chiar pe parcursul unui întreg secol și chiar mai mult.¹⁰¹² Ei formau „un soi de castă închisă în care funcțiile se transmiteau din tată în fiu sau la nepot.”¹⁰¹³ Îmbrățișând cariera clericală, toți fiii de preoți aspirau la conservarea și întărirea privilegiilor de imunitate fiscală de care beneficiau ascendenții lor. În caz contrar, ar fi însemnat să se piardă în masa rurală, să se declaseze sau să se descalifice social în mediul în care trăiau și în care familia din care proveneau era situată într-o poziție

¹⁰¹¹ La unii studenți nu se menționează localitatea natală.

¹⁰¹² P. Vesa, *Învățământul Teologic...*, pp. 205–206.

¹⁰¹³ Mario Ruffini, *Istoria românilor din Transilvania*, București, Editura Proteus; Chișinău, Editura Hyperion, Fundația Culturală „Memoria”, 1993, p. 106.

superioară. Mulți tineri, provenind din familii clericale, erau îndrumați a frecventa cursurile școlii teologice pentru a le urma mai apoi la Sfântul Altar. De aceea, de multe ori, în mediul rural, preoția nu era o vocație religioasă pornită dintr-un sentiment religios deosebit, ci o ambiție socială, o modalitate de a scăpa de presiunea ruinoasă a administrației financiare.¹⁰¹⁴

În discursul de la începutul anului școlar 1914/1915, episcopul Miron Cristea s-a adresat tinerilor seminariști cu următoarele cuvinte: „...trebuie să fiți pe deplin conștienți că misiunea preotească, pentru care vă pregătiți, apare uriaș de dificilă [...] să cere multă muncă, multă abnegație și deosebită răbdare. Mă bucur, că deastădată, la cursul clerical s-au sporit așa frumos numărul celor cu cualificațiune pregătitoare superioară”.¹⁰¹⁵ Menționăm faptul că mereu ierarhii au fost alături de studenții teologi, atât ca îndrumători spirituali, cât și prin acte de generozitate pe care le realizau față de cei aflați în situații financiare precare. În acest scop s-au organizat numeroase colecte pentru susținerea elevilor săraci. Astfel, în anul școlar 1914/1915, la Institutul din Caransebeș s-au oferit ajutoare între 40 și 300 coroane mai multor elevi, 3 de la secția teologică și 15 de la secția pedagogică.¹⁰¹⁶ În anul școlar 1915/1916, vicarul eparhial Filaret Musta a donat câte 250 coroane teologilor Liviu Liuba și Lazăr Voin, protopresbiterul Andrei Ghidiu a sprijinit mai mulți elevi de la pedagogie, iar de la *Comunitatea de Avere* au primit un sprijin financiar următorii cursanți: Romulus Novacovici, Ioan Călțun, Aureliu Vernichescu, Ioan Duicu, Sava Golumba, Cornel Cure, Emil Novacovici, Ioan Penția ș.a. Din fondul de ajutorare „Ioan Popasu” s-au plătit medicamente pentru elevii bolnavi în sumă totală de 137.35 coroane.¹⁰¹⁷ Este important de menționat că exista un *Fond pentru elevii bolnavi săraci*¹⁰¹⁸, la care contribuiau persoane fizice, instituții comerciale și financiare, dar și elevii care desfășurau diverse activități din care obțineau venituri. Consistoriul din Arad a ajutat financiar, în anul școlar 1916/1917, 17 elevi de la pedagogie cu câte 40 coroane pe lună, 2 cu stipendiu

¹⁰¹⁴ Daniel Barbu, *Etica ortodoxă și „spiritul” românesc*, în vol. *Firea românilor*, coord. Daniel Barbu, București, 2000, pp. 75–76.

¹⁰¹⁵ A.I.T.P.R.C pe anul școlar 1914–1915, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1915, p. 14.

¹⁰¹⁶ *Ibidem*, p. 30.

¹⁰¹⁷ Idem, pe anul școlar 1915–1916, p. 23.

¹⁰¹⁸ A.E.O.R.C., *Fond Școlar (IV)*, dosar nr. 304/1894, ff. 182–185.

de 300 coroane, 5 cu 70 coroane și 13 elevi de la teologie cu ajutoare în valoare de 200–400 coroane, ajutoare acordate din fonduri și fundațiuni, dar și din bugetul consistorial.¹⁰¹⁹

Încă din anul 1901, în vremea episcopului din Eparhia Aradului, Iosif Goldiș, în ședința Consistoriului ca Senat școlar, ținută în 1 martie 1900, s-a aprobat un *Regulament* (nr. 1690/1901) pentru fondul de ajutorare a elevilor de la Seminarul Diecezan gr. or. din Arad care cuprindea șase capitole: I. Numirea și izvoarele de venit ale fondului; II. Proprietatea și menținerea fondului; III. Administrațiunea fondului; IV. Stabilirea cotei de ajutorar; V. Împărțirea ajutoarelor; VI. Dispozițiuni generale. Veniturile acestui fond proveneau din donații, colecte benevole, taxele studenților, precum și venituri din concerte și manifestări literare organizate de Institut. De aceste fonduri beneficiau studenții care frecventau cursurile Institutului de la ambele secții, preparandial și teologic, pe baza propunerilor corpului profesoral, liste care se întocmeau în funcție de rezultatele la purtarea morală, diligența și situația financiară a studenților, fiind aprobate în final de Consiliul diecezan.¹⁰²⁰

Preocupările pastorale ale autorităților bisericești erau foarte diverse, concentrate pe aspecte sociale-civile-militare multiple, față de soldați, de cei rămași acasă, de orfani și nu în cele din urmă de elevii din școlile teologice: „Scumpetea nemaipomenită din zilele acestea a îngreunat atât de mult traiul elevilor noștri de la pedagogie, încât duc astfel de lipse cari trebuie să ne îndemne a le sări în ajutor. Apelăm dară la simțul creștinesc și de umanitate a celor cu stare și mai ales a celor fără de copii, ca din cele ce cu belșug le-a dăruit Dumnezeu să se grăbească a ajuta pe acești elevi sărmani, trimițând ajutorul la adresa cassei diecezane”¹⁰²¹.

Absolvenții cursurilor clericale proveneau din toate ținuturile românești (Muntenia, Oltenia, Moldova, Transilvania și Banat), din rândul țăranilor, preoților, învățătorilor, iar în perioada de după realizarea Marii Uniri, la școlile teologice din Arad și Caransebeș au fost înscriși și studenți de peste hotare, Statele Unite ale Americii, Serbia, Ungaria¹⁰²², dar și din alte țări. Se poate observa

¹⁰¹⁹ A.I.T.P.R.A. pe anul școlar 1916–1917, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1917, p. 43.

¹⁰²⁰ *Regulament* în Idem, pe anul școlar 1915–1916, pp. 24–25.

¹⁰²¹ *Apel* nr. 6936, din 6 noiembrie 1917, în „Foaia Diecezană”, 1917, XXXII, nr. 46, p. 1.

¹⁰²² Mihai Săsăușan, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică*, Arad, Editura Universității Aurel Vlaicu, 2004, pp. 181–201.

faptul că, din lista absolvenților perioadei pe care o cercetăm, mulți studenți proveneau din mediul rural, din familii modeste țărănești, copii din familii preoțești, crescuți în condiții grele, dar cu o credință autentică, având o atitudine evlavioasă după modelul mamelor creștine care încă păstrau tradiția și sentimentul religios curat.

Pentru o imagine cât mai limpede despre originea și familia studenților din Institutele Teologice-Pedagogice, vom reda (vezi Lista Anexelor) „Conspectele statistice”, consemnate în Anuarele Institutului Teologic din Caransebeș pentru anii școlari 1915/1916 și 1916/1917.¹⁰²³ O succintă analiză a datelor statistice asupra studenților înmatriculați în anii școlari menționați, indică o creștere a numărului celor din ani terminali la ambele secții ale institutului, apoi, din perspectiva originii familiale, predominant se regăsesc cei din familii de preoți și de agricultori. Din perspectiva habitatului, cei mai mulți proveneau din mediul rural, din Protopopiatul Caransebeș, pe ultimul loc fiind Pancevo.

Majoritatea absolvenților au intrat în rândul clerului îndrumând viața spirituală a parohiilor pentru care au fost hirotoniți. În Sinodul eparhial din Arad, în anul 1891, s-a propus ca toți „clericii absoluți, cari în curs de un an de la absolvire nu se apleacă spre cariera preoțească, învățătoarească sau la alte servicii bisericești, și la propunerea Consistoriului nu-și ocupă locul destinat, aceia să se șteargă din lista candidaților la preoție.” La propunerea arhimandritului Augustin Hamsea, în calitate sa de deputat, ambele Consistorii au fost obligate să țină evidența clericilor „absoluți”, cerând de la protopopi periodic date „despre ocupația și conduita lor”.¹⁰²⁴

După influența catolică și în unele parohii ortodoxe române se admitea practica de a funcționa pe lângă preoții parohi și așa numiții capelani, care erau preoți ajutanți la parohii. Cum ocuparea postului de preot paroh se făcea printr-un concurs riguros, prevăzut de Statutul Organic al Bisericii, găsirea imediată a unui post era un lucru benefic pentru teologi. Astfel, fiii de preoți aveau asigurat un loc lângă tatăl lor, în calitate de capelani, ca și cei care se căsătoreau cu fiice de preoți, căci imediat după căsătorie puteau intra în funcție. Pentru cea de-a doua situație semnalăm că, potrivit statisticilor, un număr important de absolvenți

¹⁰²³ A.I.T.P.R.C., pe anul 1915–1916, p. 21; Idem, pe anul 1916–1917, p. 34.

¹⁰²⁴ *Protocolul Sedințelor Eparhiale din Dieceza română greco-orientală a Aradului ținute în 1891*, Arad, 1891, Concluzul 52, p. 25.

de teologie la Caransebeș se căsătoreau cu fiice de preoți. Astfel, aceștia beneficiau de două avantaje pentru a-și deschide un drum mai lesne spre preoție: șansa de a ocupa un post de capelan, așteptând ivirea unei parohii pe seama căreia să se titularizeze, iar apoi exista un beneficiu mult mai însemnat și salutar pentru tânărul preot, cel care viza adaptabilitatea partenerii de viață la condiția de preoteasă, dată fiind educația dobândită din familie, specifică acestei condiții sociale care implică anumite coerciții comportamentale. Provenind din familie preotească, familiarizată cu acest mediu, aceasta nu întâmpina dificultăți în acceptarea noului statut social. Născută, crescută și educată în casa unui preot, aceasta știa cum să se comporte cu enoriașii și cunoștea sarcinile care îi reveneau în comunitate, înțelegea misiunea preotului, sacrificiile pe care uneori acesta trebuia să le facă, aspecte pe care o tânără soție din familie neclericală nu le știa și se adapta cu greutate¹⁰²⁵.

Între absolvenți au fost și elemente de mare valoare care au ajuns monahi, preoți de mir, profesori de religie, de teologie, protopopi, asesori consistoriali (consilieri eparhiali), vicari eparhiali, episcopi, mitropoliți. Alții s-au remarcat prin activitatea din domeniul cercetării științifice sau al promovării culturii bisericești și naționale. Este interesant de amintit faptul că înscrierea studenților în evidențele institutelor s-a făcut într-o formă diferită zilelor noastre, deși s-a folosit criteriul alfabetic la înșiruirea numelor, totuși în fața numelui de familie se scria prenumele. De asemenea, exista preocuparea ca unele prenume care erau înregistrate în forma străină, la presiunea maghiară, respectiv Janoš în loc de Ion, să fie trecute în forma românească. În acest sens, credem că este edificatoare o listă a absolvenților institutelor caransebeșean și arădean de la începutul războiului până în anul 1922 (vezi Lista Anexelor). Aceasta relevă, statistic, numărul celor înscriși, dar oferă informații relevante despre aria geografică, de proveniență a studenților, precum și vârsta la care aceștia au ajuns pe băncile școlii teologice. Numărul absolvenților în perioada cuprinsă între 1822–1918 la Institutul Teologic-Pedagogic din Arad se ridică la cifra de 2128, proveniți dintr-o arie geografică ce cuprinde îndeosebi zona de vest a spațiului românesc. De asemenea, se poate observa că cei mai mulți proveneau din mediul rural (95%), restul din mediul urban (5%).¹⁰²⁶ În perioada 1867–1927

¹⁰²⁵ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 98.

¹⁰²⁶ *Ibidem*, p. 197.

au absolvit cursurile secției teologice a Institutului Teologic-Pedagogic din Caransebeș un număr de 459¹⁰²⁷ de tineri, în majoritate din lumea satelor și comunelor Banatului.

Spre ilustrare, prezentăm în continuare seria statistică a admișilor și absolvenților din cele două institute de specialitate în perioada războiului. Astfel, în anul școlar 1914/1915 s-au înscris la secția teologică a institutului din Caransebeș 28 de tineri și au absolvit 14¹⁰²⁸; în anul școlar 1915/1916 s-au înscris 23 studenți și au absolvit 18¹⁰²⁹; în anul școlar 1916/1917 s-au înscris 19 și au absolvit 25 teologi¹⁰³⁰, iar în anul școlar 1917/1918 au fost admiși 11 studenți și au absolvit 25 teologi.¹⁰³¹ La Institutul Teologic din Arad s-au înscris în anul școlar 1914/1915 un număr de 43 studenți și au absolvit 22¹⁰³²; în anul școlar 1915/1916 s-au înscris 30 tineri și au absolvit 23¹⁰³³; în anul școlar 1916/1917 au fost admiși 37 studenți și au finalizat studiile teologice 34¹⁰³⁴; în anul școlar 1917/1918 au fost înscriși 19 studenți și au absolvit 20¹⁰³⁵. Referitor la vârsta studenților, se poate observa că sunt aproape de aceleași generații, cu mici excepții, cum apare cazul lui Aurel Lugojan, în promoția 1918–1919, unde diferența de vârstă față de colegii săi era de 7–9 ani. Pentru zona de proveniență, în cazul institutului arădean, aceasta cuprinde mai mulți tineri din Bihor, Hunedoara sau zone mai depărtate, precum Brașov, Năsăud, Cluj, Viena. Pentru Caransebeș, zona de recrutare a viitorilor teologi pare mai compactă, rezumându-se la Banatul de munte și de câmpie.

IV.3. Situația școlară, frecvența, absenteismul

Potrivit preceptelor vremii, preoția trebuia să fie morală în acțiune, deoarece normele evanghelice impun în orice timp istoric o viață axată pe valorile creștine sub toate aspectele, iar obiectivul principal al Bisericii era formarea caracterului

¹⁰²⁷ *Ibidem*, pp. 131–145.

¹⁰²⁸ A.I.T.P.R.C., pe anul 1914–1915, p. 25.

¹⁰²⁹ *Idem*, pe anul 1915–1916, pp. 13–17.

¹⁰³⁰ *Idem*, pe anul 1916–1917, pp. 25–27.

¹⁰³¹ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, pp. 141–142.

¹⁰³² A.I.T.P.R.A., pe anul 1914–1915, pp. 153–154.

¹⁰³³ *Idem*, pe anul 1915–1916, pp. 58–60.

¹⁰³⁴ *Idem*, pe anul 1916–1917, pp. 54–55.

¹⁰³⁵ *Idem*, pe anul 1917–1918, pp. 19–20.

religios-moral. Prin urmare, școlile de teologie manifestau o preocupare permanentă pentru ca viitorii slujitori ai altarului să deprindă un comportament decent, iar ținuta lor să fie exemplară în comunitate. Prin însușirea culturii științifice, prin studiul sistematic al teologiei, educația teologică nu și-a atins obiectivele în mod deplin, deoarece nu doar în exclusivitate știința oferă valoare preotului, ci trebuie să se țină seama în special dacă acestuia i s-a format sentimentul religios-moral, caracterul și duhul preoțesc, viața de model concretizată prin virtuți.

Referindu-se la activitatea Institutului Teologic-Pedagogic din Arad, directorul Iosif Iuliu Olariu preciza: „Nu încapă îndoială că instrucția pentru om e cea mai puternică armă pentru a face față tuturor trebuințelor personale, dar și de a fi membru folositor neamului, bisericii și patriei. Cu cât e cineva înzestrat cu mai multe cunoștințe, cu atât mai mari și multe servicii poate face. [...] Fără școală, fără carte, un popor piere, mai înainte ori mai târziu. De aceea, nicicând, nici în timpuri grele ca cele de față, nu-i iertat ca școala să fie părăsită. Din contră, poate că în timp de război trebuie să se facă pregătirile trebuincioase pentru timpurile de pace; problemele ce le aduce la suprafață un război, în timp de pace se rezolvă, iar de la rezolvarea lor norocoasă atârnă fericirea omenirii”.¹⁰³⁶

Desigur, învățământul nu putea ajunge la nivelul dorit nici în împrejurări normale, cu atât mai puțin în timpuri de război și stări excepționale. Nesiguranța chinuitoare și agitațiile în care au trăit elevii, problema locativă și neajunsurile întreținerii, lipsa de hrană, scumpetea și lipsa materialului de încălzit și luminat au influențat în mod păgubitor mersul normal al învățământului. „Sufletul elevului prea impresionat față de reprezentațiile din afară cu greu și-a putut concentra atenția asupra materialului predat”.¹⁰³⁷ Din pricina perioadelor de întrerupere a procesului instructiv-educativ, programele de învățământ nu au fost parcurse în totalitate și nu s-au aprofundat temele de studii, de asemenea au avut loc schimbări în corpul profesoral și s-au operat modificări în structura orelor de curs, aspecte abordate deja.

La disciplinele teologice, profesorii trebuia să aibă în vedere un studiu intensiv, scopul acesta fiind urmărit și în orele de practică, întrucât se sconta ca elevii să-și însușească informațiile prin judecată și nu doar prin memorizare

¹⁰³⁶ *Ibidem*, p. 27.

¹⁰³⁷ Idem, pe anul școlar 1918–1919, 1919, p. 25

mecanică. Pentru examinarea sistematică s-au introdus colocviile semestriale și examenele riguroase susținute la sfârșit de an. Pentru examene se stabilea o taxă corespunzătoare, comisia de examen se constituia din profesori de teologie, iar Consistoriul trimitea un comisar, însă, în unele cazuri, conducerea evaluărilor o avea însuși episcopul eparhial. Comisia de evaluare a examenului de *Calificare preotească*, stabilită riguros, își desfășura activitatea sub conducerea episcopului, din ea nefăcând parte profesorii de la catedră, întrucât acea formă de examinare avea mai mult un caracter practic, fiind singurul examen de îndreptățire la preotie.¹⁰³⁸ Pentru a obține un post de preot, participanții la examen trebuiau să înainteze Consistoriului diecezan o petiție timbrată, la care se anexau mai multe acte doveditoare, documente personale și școlare: extrasul de botez, certificate referitoare la studiile anterioare teologice, absolutoriu teologic, atestat referitor la ocupația și locul de muncă de la absolvirea teologiei și taxa de 40 coroane.¹⁰³⁹ Pentru a spori numărul învățătorilor, Congresul Național Bisericesc a decretat ca studenții în teologie cu opt clase și maturitate să fie obligați să obțină diploma de învățător. În conformitate cu această dispoziție și Sinodul Eparhial al Diecezei de Arad, prin hotărârea nr. 30 din 1913, a obligat la *Calificarea învățătoarească* pe teologii care aveau *calificarea* cerută de lege.¹⁰⁴⁰

Referitor la situația școlară în institutele teologice din perioada războiului, *Tabloul* (vezi Lista Anexelor) consemnat de Anuarul Institutului Teologic-Pedagogic din Arad pe anul școlar 1917/1918 prezintă rezultatul instrucțiunii studenților din cele două despărțăminte (pedagogic și teologic), precum și rezultatul în purtarea morală și diligență,¹⁰⁴¹ care poate fi luat ca reper și pentru situația la învățătură din anii anteriori. Se observă faptul că în perioada când Iosif Olariu a condus Institutele, atât la Arad cât și la Caransebeș, s-a preocupat să analizeze în detaliu activitatea administrativă, instructiv-educativă, morală și disciplinară a acestora pentru a avea o imagine cât mai clară și completă în vederea perfecționării permanente a învățământului teologic și pedagogic.

Conform rapoartelor școlare de sfârșit de an, cunoscute sub numele de *Testimonii de teologie*, situația școlară a seminariștilor de la Institutul Teologic

¹⁰³⁸ „Biserica și Școala”, 1917, XLI, nr. 47, p. 393.

¹⁰³⁹ D. Alic, *Eparhia Caransebeșului...*, p.230.

¹⁰⁴⁰ „Biserica și Școala”, 1917, XLI, nr. 50, p. 400.

¹⁰⁴¹ A.I.T.P.R.A., pe anul școlar 1917–1918, pp. 37–39.

din Caransebeș era satisfăcătoare, ținând cont de condițiile dificile a acelor ani. Au existat și cazuri de studenți cu rezultate foarte bune, spre exemplu la finalul anului școlar 1915/1916 s-a remarcat studentul din cursul II Ioan Penția din Răcășdia, care a obținut la toate disciplinele calificativul „foarte bine”, iar la purtare „exemplar”¹⁰⁴², dar și Lazăr Voin din Zorlențu Mare, în cursul II a obținut 7 calitative „foarte bine”, 3 „bine”, 1 „suficient” și la purtare „exemplar”, iar Nicolae Ieremia din Călnic, în cursul I a obținut 4 calitative „foarte bine”, 4 „bine”, 1 „suficient” și 1 „lăudabil”.¹⁰⁴³ La finalul studiilor teologice, în anul școlar 1917–1918, *Absolutoriul* tânărului absolvent Constantin Tismănariu din Dognecea prezintă următoarea situație: în cursul I a obținut 6 calitative „foarte bine”, 3 „lăudabil”, purtarea „exemplară”, în cursul II 7 calitative „foarte bine”, 2 „bine”, 1 „lăudabil”, purtarea „exemplară”, în cursul III 12 calitative „foarte bine”, 3 „lăudabil”, purtarea „exemplară”.¹⁰⁴⁴ Având în vedere rezultatul „foarte bun” obținut de teologul Traian Popoviciu la examenul din cursul II de teologie, înscriindu-se în cursul III i s-a permis ca în anul școlar 1918/1919 să facă studii la Facultatea de Teologie Romano-Catolică din Viena, urmând ca la finalul studiilor să susțină examenul din cursul III la Institutul din Caransebeș.¹⁰⁴⁵ Statisticile școlare relevă unele diferențe între cele două institute, în sensul că se observă la Arad faptul că studenții care au obținut calificativul „eminent/distins” reprezentau aproximativ 1–3 din fiecare curs, iar „suficient” 9–11, în schimb, la Caransebeș, rezultatele sunt apropiate: 4–6 elevi au obținut calificativul „foarte bine” și 7–9 elevi „suficient”, iar purtarea era în general „bună” sau „exemplară”. La polul opus s-au situat alți elevi care nu au promovat examenele, aceștia depunând solicitări în vederea obținerii aprobărilor pentru susținerea corigențelor. Un asemenea caz l-a reprezentat elevul Ștefan Dorca, din cursul I, care nu a promovat examenele la *Istoria bisericească* și *Muzică instrumentală*, așa încât la 5 septembrie 1915 a cerut permisiunea să le susțină din nou, peste o lună, în 15 octombrie. În acest sens, episcopul Caransebeșului a precizat datele la care urmau să aibă loc examenele de corigență, respectiv în primele trei zile ale lunii septembrie și doar o singură dată, astfel

¹⁰⁴² S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 3/1914–1928, f. 92.

¹⁰⁴³ Idem, dosar 4/1916–1917, ff. 5–121.

¹⁰⁴⁴ Idem, dosar 6/1917–1926, ff. 50–51.

¹⁰⁴⁵ Idem, dosar 4/1911–1924, f. 60.

încât cei care la un singur obiect obțineau calificativul „nesuficient”, repetau cursul.¹⁰⁴⁶

Cu toate dificultățile stării de război și a împrejurărilor excepționale, a lipsei de supraveghere din internate, dar și a exemplelor negative din mediul de proximitate, moralitatea studenților a fost în general mulțumitoare, neexistând cazuri disciplinare grave. Tinerii povățuiți de dascălii lor au înțeles rostul vremurilor istorice prin care trec și au dat dovadă în zilele critice de o conduită ireproșabilă.¹⁰⁴⁷ Chiar dacă lucrurile au stat în felul acesta, în 3 septembrie 1915 mitropolitul Ioan Mețianu de la Sibiu trimite tuturor institutelor o dispoziție prin care se cereau rapoarte trimestriale în care să se prezinte modul în care s-au luat măsuri în vederea creșterii moralei-religioase a tinerilor studenți.¹⁰⁴⁸

Măsurile dovedesc preocuparea forurilor ecleziastice superioare pentru aspectele legate de moralitatea tinerilor, ce putea fi ușor alterată de vremurile traversate. Aceștia își asumă responsabilitatea de a supraveghea și corecta, după caz, orice abateri disciplinare, înțelegând urmările ce puteau decurge din nerespectarea regulilor moral-disciplinare. De asemenea, referindu-se la educarea viitorilor clerici, Sinodul episcopesc a emis în 1915 o hotărâre prin care solicita conducerii și profesorilor din aceste instituții de învățământ ca formarea și educarea studenților de teologie să se facă „în duh mai bisericesc”.¹⁰⁴⁹ Era vorba despre un alt regulament privind ordinea interioară din internatul institutului. În cuprinsul *Regulamentului* se preciza că accesul elevilor în localurile publice, în baruri, cafenele unde erau jocuri de noroc sau se consumau băuturi alcoolice și aveau loc scandaluri, folosindu-se un limbaj trivial, era interzis studenților. În unele situații speciale, când se organizau anumite evenimente, tinerii puteau participa dacă au obținut acordul părinților și al directorului institutului ori al profesorului de curs.¹⁰⁵⁰ Moralitatea și disciplina studenților teologi era atent supravegheată, în cazul abaterilor exista o procedură de sancționare și îndrumare ce se aplica în mod gradual în vederea reabilitării. Când se constata că abaterile erau grave, nu mai exista niciun fel de toleranță.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁶ Idem, dosar 4/1911–1926, ff. 30, 41.

¹⁰⁴⁷ A.I.T.P.R.A. pe anul școlar 1918–1919, p. 23.

¹⁰⁴⁸ S.J.A.N.C.S., *Fond Episcopia Ortodoxă Română a Caransebeșului*, dosar 11/1915, f. 6.

¹⁰⁴⁹ A.I.T.P.R.C. pe anul școlar 1915–1916, p. 6.

¹⁰⁵⁰ A.E.O.R.C., *Regulament*, 1919, cap. V, al. 47.

¹⁰⁵¹ V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 88.

Pentru a eficientiza transmiterea cunoștințelor prescrise de programa analitică, institutul teologic și-a stabilit în prealabil câteva condiții formale, printre care obligativitatea frecventării orelor de curs. Studenții de la institutele teologice aveau în program participarea la serviciile religioase, prezența fiind obligatorie, ca și cea de la orele de curs, astfel încât în *Registrul școlar* existau două rubrici, una pentru prezența la clasă și alta pentru frecvența la biserică, consemnată de profesorul de curs. Absența nemotivată atrăgea sancțiuni, așa numita „închisoare”, adică interdicția de a părăsi o perioadă de timp internatul sau locuința în care se cazau. Pentru o mai bună supraveghere a teologilor era obligatorie cazarea în internat, însă în anumite situații aveau dreptul să locuiască și în oraș, în gazdă, dar numai cu acordul Direcțiunii și a Consistoriului diecezan, familiile la care erau cazați elevii trebuia să fie cu „nume bun, nepătat” și se impunea comunicarea în termen de 24 ore a numelui și ocupația familiei, adresa, strada și numărul casei.¹⁰⁵² Pentru ca să fie observată la biserică prezența fiecăruia, li se stabileau locuri exacte unde să se așeze la slujbe, existând o schemă în formă de șah, astfel că, în caz că vreunul lipsea, colegii săi stăteau la distanță de locul vecin, fapt ce ușura observarea absențelor.¹⁰⁵³ În anul școlar 1916/1917 s-a constatat că tinerii teologi și-au îndeplinit datoriile religioase, frecventând regulat slujbele dumnezeiești (uzul din catedrală) și împărtășindu-se cu Sfânta Cuminecătură în cele două posturi: al Nașterii și Învierii Domnului.¹⁰⁵⁴ La toate serviciile divine, vecernia, utrenia și liturghia din duminici și sărbători tinerii au făcut deprinderi în cântările bisericești și tipic, în ambele strane și în ordinea stabilită de propunătorul acestor studii, iar în Postul Paștilor s-au mărturisit și împărtășit cu Sfintele Taine, pregătiți fiind prin exerciții spirituale, fapt consemnat și în activitatea Institutului din Arad, în anul școlar 1918/1919.¹⁰⁵⁵

Începând cu anul 1910 s-a înființat la Institutul din Caransebeș așa numita „Tovărășie școlară” care se susținea „cu jertfe mici pentru un ideal mareț”, și care avea ca scop promovarea simțului de colegialitate, de ajutorare reciprocă și de economie, pentru cultivarea spiritului de dragoste creștinească,¹⁰⁵⁶ motive pentru care s-a organizat un asemenea fond. Tovărășia a funcționat și în timpul

¹⁰⁵² A.E.O.R.C., *Regulament*, 1919, Art. 47; V. Petrica, *Institutul Teologic...*, p. 87.

¹⁰⁵³ *Ibidem*, p. 89.

¹⁰⁵⁴ A.I.T.P.R.C. pe anul școlar 1916–1917, p. 38.

¹⁰⁵⁵ A.I.T.P.R.A. pe anul școlar 1918–1919, p. 23.

¹⁰⁵⁶ „Foaia Diecezană”, 1910, XXV, nr. 50, p. 3.

războiului, când s-a simțit mai mult nevoia întrajutorării și susținerii între tinerii teologi. Ulterior au apărut *Statutele tovărășești școlare ale elevilor de la Institutul Teologic* care consemnau mijloacele de realizare a fondurilor: cotizații ale membrilor, donații, colecte, ajutoare, venituri din concerte, dobânzi după banii împrumutați. Direcțiunea acestora îi revenea conducătorului internatului teologic. În acest sens, s-au organizat serate literare cu sprijinul moral și material al societății românești, în primul rând cu cel al clerului, de asemenea s-au efectuat excursii în țară și străinătate, ca tinerii studenți „să vadă bogatele comori ale artei clasice...să învețe a aprecia trezvia, munca, granițele progresului economic, să se convingă că organizarea forțelor economice constituie tărie popoarelor și baza unei culturi solide...să-și aducă cu sine un ideal de muncă și o concepție de viață.”¹⁰⁵⁷ În aceeași ordine de idei, studenții teologi de la Institutul caransebeșean au organizat colecte pentru bolnavii de tuberculoză, invalizii de război și pentru orfani, astfel s-a adunat o importantă sumă de 942,32 coroane,¹⁰⁵⁸ iar pentru Orfelinatul din Sibiu profesorii și studenții au colectat suma de 302 coroane și 90 fileri.¹⁰⁵⁹

În urma ședinței consistoriale din 14 decembrie 1917, episcopul Miron Cristea transmitea Direcțiunii Institutului Teologic din Caransebeș aprobarea dreptului elevilor la un „concediu” mai lung, până la 15 februarie 1918, cerând acestora ca, la întoarcere, să prezinte un atestat de la oficiul parohial, conform căruia în toate duminicile și sărbătorile ei au luat parte la serviciile dumnezeiești. De asemenea, elevii din comunele ai căror învățători erau înrolați, și unde nu existau învățători suplinitori, se obligau să țină cursuri în școlile confesionale în perioada concediului prelegerilor, acest lucru fiind încuviințat senatului școlar și oficiilor protopopești.¹⁰⁶⁰ Astfel, preotul Petru Bernar, paroh la Secaș, a atestat faptul că teologul Romulus Suci din cursul II a frecventat regulat pe perioada vacanței de Crăciun slujbele dumnezeiești, a condus și strana în lipsa învățătorului Rusalin Muhiu, care era înrolat și a ținut și prelegeri cu școlarii. În tot acest timp a avut o purtare exemplară, demnă de caracterul său.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁷ *Ibidem*, p. 4.

¹⁰⁵⁸ A.I.T.P.R.C., pe anul 1916–1917, p. 36.

¹⁰⁵⁹ *Idem*, pe anul 1915–1916, p. 24.

¹⁰⁶⁰ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 3/1917–1924, f. 1.

¹⁰⁶¹ *Ibidem*, f. 13.

În cadrul unei ședințe a Consiliului profesoral din anul 1894 s-a hotărât ca studenții să poarte o uniformă care era apropiată de ținuta preoțească, stabilindu-se piesele vestimentare ce o alcătuiau: pălărie tare, cămașă albă, vestă simplă, căput, pantaloni, mănuși, cravată-fundă neagră. De asemenea, se preciza ca școlarii să se îngrijească să fie curați, părul să le fie pe jumătate scurt și barba rasă.¹⁰⁶² O asemenea ținută obligatorie s-a perpetuat cu strictețe și în anii grei ai războiului. O problemă foarte gravă cu care s-a confruntat învățământul, în general, în perioada războiului a fost scăderea frecvenței școlare și a posibilităților reale de instruire și educație a tinerilor. Mobilizarea unui număr mare de cadre didactice în armată, dar și a elevilor a făcut ca activitatea școlară să aibă mult de suferit, calitatea instruirii și educării să fie afectate, ceea ce s-a resimțit în viitorul imediat. În institutele de teologie, dar și în celelalte școli comunale/confesionale, clasele s-au diminuat sau multe dintre ele s-au contopit. Activitatea de predare a fost preluată de cadre didactice pensionare sau fără calificarea și experiența necesare, astfel încât s-a ajuns la diminuarea nivelului calitativ al predării și, totodată, a interesului pentru studiu al elevilor.¹⁰⁶³

Împrejurări dificile au fost consemnate și în anul școlar 1915/1916, așa încât numai cu multă strădanie, voință mare, cu zel și conștiinciozitate s-a putut menține starea apropiată de normalitate atât în privința procesului de predare, cât și frecventarea prelegerilor din partea elevilor. Așa cum se preconiza, situația dificilă s-a perpetuat pe perioada tuturor anilor de război, astfel încât numărul și repartitia elevilor pe cursuri nu a fost mulțumitoare la Institutul Teologic-Pedagogic din Caransebeș. În anul școlar 1914/1915 nu s-au putut susține prelegeri în mod regulat la toate cursurile, atât la secția de Pedagogie, cât și la cea de Teologie, iar în anul 1915/1916, la cursul IV de la Pedagogie, cel mai important, s-a înscris doar un singur elev, astfel încât s-a decis sistarea frecventării acestuia, elevul primind permisiunea de a funcționa ca învățător-suplinitor într-o comună din apropiere. Dar și acest singur elev-învățător a fost concentrat în luna noiembrie și astfel la examenul de calificare învățătorescă institutul nu a avut niciun candidat.¹⁰⁶⁴ Prelegerile practice în *Școala de aplicație*¹⁰⁶⁵ erau

¹⁰⁶² Idem, dosar 5/1894, f. 39.

¹⁰⁶³ I. Munteanu, *Banatul istoric*, vol. III..., p. 457.

¹⁰⁶⁴ A.I.T.P.R.C., pe anul școlar 1915–1916, p. 1.

¹⁰⁶⁵ Era parte integrantă a Institutului Teologic-Pedagogic și asigura condițiilor optime de exercitare a cunoștințelor teoretice în practică.

ținute de teologii din cursul III, iar conducerea i-a fost încredințată unui teolog din cursul II care a obținut diploma de învățător în urmă cu un an, opțiune nerealistă însă, întrucât acesta nu avea experiența care se dobândește după mai mulți ani la catedră, experiență absolut necesară¹⁰⁶⁶ pentru acest gen de școală socotită drept model, atât ca ordine internă cât și externă.¹⁰⁶⁷

O altă cauză a absenteismului școlar era legată de intensă folosire a elevilor la muncile câmpului, în condițiile în care majoritatea tinerilor proveneau din mediul rural, iar familiile acestora se confruntau adesea cu această dificultate, mai ales că mulți dintre „capii” familiilor erau mobilizați pe front, alții răniți sau invalizi de război. Scutirea de obligativitatea frecvenței la clasele mari și reducerea anului școlar accentuează frecventarea neregulată și absentarea elevilor de la cursuri. Munca agricolă era absolut necesară în vederea obținerii hranei și a celor de trebuință, în multe familii fiind singura sursă de venit, mai ales în situația în care părinții erau duși la război iar copiii erau obligați să se implice în asemenea activități împreună cu bătrânii rămași acasă. Din această cauză au fost înregistrate numeroase solicitări pentru acordarea concediilor. Astfel, preotul Samson Petric din Susani se adresa, în martie 1916, episcopului Miron Cristea și Direcțiunii institutului teologic cu rugămintea ca fiul său, Iosif, din cursul II, să fie concediat timp de o lună pentru a-l ajuta în economia de primăvară. De asemenea, un alt student, George Munteanu din Bolvașnița, solicita un concediu de 24 de zile pentru a-și sprijini familia la adunarea recoltelor de pe câmp.¹⁰⁶⁸ Atitudinea conducerii institutului și a forurilor ecleziastice superioare față de aceste situații a fost una de toleranță, de acceptare și sprijinire a celor aflați în asemenea conjuncturi. Poziția Bisericii Ortodoxe se plia astfel politicii statului, de susținere a agriculturii, în condițiile în care se profila pericolul crizei de alimente. Ierarhii și preoții îndemnau oamenii să cultive pământul, cei rămași acasă – îndeosebi femeile, bătrânii și copiii să înceapă din timp lucrul la câmp, să se evite situații în care pământul să rămână în paragină, să se preîntâmpine foametea. Din aceste rațiuni Biserica a recomandat să se țină numai sărbătorile legale și cele însemnate cu roșu în calendar.¹⁰⁶⁹ În acest

¹⁰⁶⁶ A.I.T.P.R.C., pe anul școlar 1915–1916, p. 1.

¹⁰⁶⁷ *Ibidem*, p. 9.

¹⁰⁶⁸ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 4/1878–1926, ff. 136–148.

¹⁰⁶⁹ „Revista Preoților”, 1915, VI, nr. 10–11, p.1

sens, episcopul Caransebeșului îndemna ca cei rămași acasă să fie „tari, curajoși și statornici în primejdiile luptelor economice, pentru că atunci vor ieși învingători”, mai mult, la 27 aprilie 1915, a recomandat preoților și credincioșilor să cumpere acțiuni pentru împrumuturile de război.¹⁰⁷⁰ Au existat nenumărate cazuri în care băieții trebuiau să ia locul taților plecați pe front, se maturizau mult mai repede, pe umerii lor căzând multe responsabilități familiale. Ei lucrau în tăcere și cu mult zel, „cultivând printre lacrimi toate câmpiile”,¹⁰⁷¹ pe care înainte de război le cultivau împreună cu tații lor. Dascălii constată absenteismul masiv, tot mai mulți elevi aflându-se în imposibilitatea de a participa la actul educațional. Părinții nu au avut de ales, deoarece la vremea muncilor agricole aveau nevoie de prezența tuturor membrilor familiei în gospodărie, ca atare nu-i puteau trimite la școală pe copii. La fel de problematic apare și aspectul financiar, așa încât unii nu au cu ce pleca de acasă din cauza scumpirilor sau nu-și pot permite să trăiască în oraș: „Aradul fiind un oraș scump, elevii s-au tânguit îndeosebi iarna și de frig, firește că mizeria aceasta s-a reflectat și asupra prestațiunilor din școală”,¹⁰⁷² alți studenți din Institutul arădean au fost obligați să părăsească școala și să se încadreze ca învățători provizorii la școlile rurale.

Calitatea procesului de învățământ a fost afectată și de obligațiile impuse școlilor pentru susținerea frontului. Autoritățile de stat au pretins dascălilor și elevilor, în special din zonele rurale, să strângă frunze de mure, care prin prelucrare, erau utilizate la prepararea ceaiurilor destinate soldaților. S-a cerut școlarilor să adune jir, din care se obținea ulei industrial, de asemenea să colecteze albituri, menite a fi transformate în bandaje pentru răniți. Aceste activități consumau timp, și așa restrâns, destinat învățării și reduceau frecvența școlară.¹⁰⁷³ Din cauza stării financiare precare, mulți elevi-teologi de la Institutul caransebeșean au solicitat scutirea de la plata didactului, aflându-se în imposibilitatea continuării studiilor. Menționăm cazul lui Coriolan Simu din cursul III, care, la 4 septembrie 1915, se adresa episcopului și Consistorului diecezan solicitând

¹⁰⁷⁰ Ovidiu Laurențiu Roșu, *Documente referitoare la activitatea episcopului dr. Elie Miron Cristea în perioada primului război mondial în fondurile Serviciului Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale*, în *Credință și Mărturisire ...* p. 359.

¹⁰⁷¹ „Cultura Creștină”, 1915, nr. 10, p. 3.

¹⁰⁷² A.I.T.P.R.A. pe anul școlar 1915–1916, p. 4.

¹⁰⁷³ I. Munteanu, *Banatul istoric*, vol. III, p. 458.

scutirea de la plata didactului, deoarece părinții săi nu aveau resurse „în acest timp viforos, când scumpetea traiului a ajuns la culme, afară de mine trebuie să mai susțină și pe sora mea la pedagogia de stat din Sibiu”.¹⁰⁷⁴

În anul școlar 1915/1916, la secția teologică din Arad nu s-au prezentat la prelegeri mai mulți elevi, fiind menționați nominal în registrele școlare doar următorii: Ilie Selegean, Victor Jujan, Corneliu Selegean din cursul I, David Olariu, Teodor Popp, Petru Popa din cursul II.¹⁰⁷⁵ La începutul anului școlar 1914/1915, elevii ordinari ai aceleiași despărțământ teologic au fost scutiți de serviciul militar (privatiștii n-au beneficiat de această oportunitate), astfel încât au fost chemați sub arme următorii elevi ai secției Pedagogice: Aron Aslău din cursul II, Alexandru Gujaș din cursul III, Teodor Bodea, Ioan Derșidan și Ioan Șchiop din cursul IV.¹⁰⁷⁶ În anul școlar 1915/1916, întreaga secție Pedagogică a întrerupt prelegerile din pricina ocupării sălilor de clasă și a internatului de către trupele de miliție. În anul școlar 1916/1917 au fost mobilizați și trimiși pe front următorii elevi ordinari din cursul I: Vasile Abrudean, Olimpiu Cosma, Vasile Givu¹⁰⁷⁷. Anuarul Institutului Teologic din Arad, pe anul școlar 1917/1918, consemnează elevii-militari din întreg Institutul Pedagogic-Teologic arădean, după cum urmează: Iosif Albuțiu, Vasile Bălaș, Gheorghe Bordașiu, Ioan Cojaiu, Pavel Dumitru, Cornel Imperat, Ignatie Mateiu, Aurel Moga, Petru Olariu, Antoniu Ostrovaț, Dimitrie Papp, Gheorghe Putin, Petru Serb, Coriolan Tirla, Iosif Vârtaciu, Simeon Vesia, Alesandru Gujaș.¹⁰⁷⁸ În cursul anilor școlari 1914/1918, de la Institutul Teologic-Pedagogic din Caransebeș au fost recrutați în special elevi de la secția Pedagogică, privatiștii de la ambele secții, dar și unii teologi ordinari. Au existat cazuri de elevi care au abandonat studiile, cum au fost cazul elevilor Augustin Vaida din cursul I (1915/1916) sau Sabin Nicolae și Flore Gherga din cursul II (1916/1917) de la Arad, dar și un caz de deces, elevul Valer Chicin de la același institut. Alți tineri s-au transferat la alte institute teologice, cum a fost cazul elevului Vasile Romul Căpărescu din cursul III de la Arad care, în anul școlar 1916/1917, s-a

¹⁰⁷⁴ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 3/1914–1928, f. 56.

¹⁰⁷⁵ A.I.T.P.R.A. pe anul școlar 1915–1916, pp. 57–58

¹⁰⁷⁶ Idem, pe anul școlar 1914–1915, pp. 40–41.

¹⁰⁷⁷ Idem, pe anul școlar 1916–1917, pp. 54–57.

¹⁰⁷⁸ Idem, pe anul școlar 1917–1918, pp. 17–18.

transferat la Seminarul din Sibiu.¹⁰⁷⁹ De asemenea, tânărul seminarist Ioan Duicu din cursul I de la Institutul din Caransebeș a solicitat episcopului Miron Cristea, în septembrie 1915, să i se motiveze cele câteva zile absente de la cursuri, deoarece a lipsit pentru a lua informații asupra unei eventuale înscrieri la Universitatea din Budapesta.¹⁰⁸⁰

Experiențele traumatizante ale războiului au produs acelei generații, cu deosebire copiilor, adevărate mutilări psihice, unele atât de grave încât unii au rămas marcați pentru toată viața, impactul emoțional afectând dezvoltarea firească a personalității tinerilor.¹⁰⁸¹ De asemenea, mulți teologi s-au îmbolnăvit sau trebuia să îngrijească un membru bolnav al familiei, neputând astfel să se prezinte la cursuri și examene, motiv pentru care au solicitat învoiri. În 29 septembrie 1918, Direcțiunea institutului caransebeșean a primit dispoziția de a suspenda activitatea cu începere din 1 octombrie 1918 din pricina gripei spaniole, dispoziție valabilă pentru toate școlile, tinerii fiind trimiși la casele lor.¹⁰⁸² *Foaia Diecezană* a înștiințat că prelegerile la Institutului Teologic-Pedagogic din Caransebeș au fost programate să înceapă la 11 noiembrie 1918.¹⁰⁸³ În această stare de fapt, episcopul Ignatie Papp a emis Circulara cu nr. 2592/1918 către toate oficiile protopresbiteriale din districtul Consistorial Arad, prin care preoții trebuiau să monitorizeze mai atent îmbolnăvirile mai grave, cazurile de moarte și starea sanitară, îngrijirea și igiena, în special a copiilor.¹⁰⁸⁴

La începutul anului școlar 1917/1918, directorul Iosif Iuliu Olariu, referindu-se la modul de motivare al absențelor, a informat că elevii care au diverse probleme și nu participă la cursuri sau la biserică trebuie să anunțe instituția școlară, iar dacă absentează cineva pe motivul că a suferit o boală este necesar ca după însănătoșire să aducă aviz medical. În privința concediilor, responsabilitatea acordării acestora era diferențiată. Astfel, concediile pentru o oră sau o zi le semna profesorul de curs, pe trei zile și în afara orașului, direcțiunea,

¹⁰⁷⁹ Idem, pe anul școlar 1916–1917, p. 56.

¹⁰⁸⁰ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 4/1878–1926, f. 88.

¹⁰⁸¹ Ioana Elena Ignat Kisanovici, *Participare și mobilizare în Transilvania în Primul Război Mondial. Perspective socioeconomice și demografice*, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2015, p.110.

¹⁰⁸² S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 3/1888–1919, f. 10.

¹⁰⁸³ „Foaia Diecezană”, 1918, XXXIII, nr. 43, p. 4.

¹⁰⁸⁴ „Biserica și Școala”, 1918, XLII, nr. 34, p. 3.

pe zece zile, profesorii în conferință, iar concediile mai îndelungate, Consistoriul diecezan.¹⁰⁸⁵

IV.4. Condițiile de studii – sălile de curs, internatul, biblioteca

Autoritățile ecleziastice și conducătorii instituțiilor de învățământ teologic s-au îngrijit întotdeauna ca actul educațional să se desfășoare în cele mai bune condiții, astfel încât au adoptat măsuri în vederea modernizării edificiilor institutelor teologice, care au fost considerate „temple ale culturii românești”.¹⁰⁸⁶ Aceste locașe de educație, cultură și spiritualitate românească reprezentau o extindere a Bisericii în comunitate, a influenței acesteia, a spațiului sacru asupra enoriașilor, deoarece în cadrul acestora se studia și se însușea învățătura teologică, iar în templul sacru se exprima credința fiecărui mirean, de aceea locașurile de cult și cele de cultură erau privite într-o interdependență firească. În anul 1910, Miron Cristea a fost instalat episcop la Caransebeș, iar prima impresie pe care i-a lăsat-o școala de teologie din eparhie a fost una de neorânduială. Sălile de clasă și internatul erau situate într-o clădire improprie, nu departe de reședința episcopală. Condițiile în care au funcționat la început reședința episcopală și Institutul Teologic erau sărăcicioase, astfel că ideea construirii unui sediu corespunzător a fost mereu în mintea episcopilor, profesorilor și studenților.

La numai un an de la venirea sa la Caransebeș, Miron Cristea considera drept o prioritate edificarea institutului, descriind condițiile inacceptabile în care se desfășura activitatea didactică: „sala de studii nu e suficientă... suntem siliți să studiem în frig și umezeală sau în odaia servitorului, ba și în pod la lumânare unde e veșnic curent. Starea zidurilor e critică, la ferești vântul intră liber, plafonul ne amenință cu cădere, cuptorul fumează.”¹⁰⁸⁷ La începutul anului 1911, prin Circulara cu nr. 1263/1911, eliberată de cancelaria consistorială la 1 martie, ierahul a făcut apel la toată suflarea din Eparhia Caransebeșului pentru adunarea de fonduri în vederea zidirii unui nou seminar episcopesc.¹⁰⁸⁸ În actul circular erau amintite greutățile pe care le întâmpina eparhia din lipsă

¹⁰⁸⁵ Idem, 1917, XLI, nr. 42, p. 387.

¹⁰⁸⁶ T. Botiș, *Istoria Școalei...*, p. 211.

¹⁰⁸⁷ „Foaia Diecezană”, 1911, XXVI, nr. 12, p. 4.

¹⁰⁸⁸ Idem, 1911, XXVI, nr. 10, pp. 1–2.

de fonduri. Astfel, se amintea că nu există o clădire seminarială corespunzătoare și un edificiu pentru cazarea studenților de la cele două secții ale Institutului, de aceea mulți tineri buni și cu vocație din eparhie nu se înscriu la această instituție de învățământ și nu se îndreaptă spre aceste nobile profesii. Colecta a început la Duminica Floriilor a anului 1911, când s-a instituit un disc special de donații pentru cauza anunțată.¹⁰⁸⁹ Donațiile au fost numeroase în perioada 1911–1912, dar nu suficiente pentru începerea construcției noului sediu al institutului. Erau pomenite câteva persoane care au donat sume mai mari de 1.000 coroane, cum au fost: Elena Tismonariu din Dognecea și Elena Nedici din Oravița Montană,¹⁰⁹⁰ iar comunitatea din Uzdin a donat 4.052 coroane.¹⁰⁹¹ Protopopiatul Mehadiei a prezentat în 1916 un raport în care s-a consemnat că, în urma colectei din Duminica Floriilor, s-au adunat doar 53 coroane și 51 fileri.¹⁰⁹² Tot pentru această cauză, Miron Cristea a dispus ca preoții din toate comunele eparhiei să organizeze colecte care se pare că nu erau finalizate nici în 1917.¹⁰⁹³ Criza adusă de izbucnirea primei conflagrații mondiale, liberalizarea prețurilor și neajunsurile vieții cotidiene a populației civile au făcut imposibilă ridicarea construcției. Abia peste 20 de ani, în timpul păstoririi episcopului Vasile Lăzărescu (1934–1941) s-a reușit edificarea construcției dorite de Miron Cristea.¹⁰⁹⁴

Izbucnirea Marelui Război a condus la abandonarea provizorie a planurilor inițiale. În noul context nu se mai putea pune problema ridicării unor noi clădiri, dimpotrivă, locațiile existente și-au modificat destinația. La debutul cursurilor din anul didactic 1914/1915 clasele Institutului Teologic din Caransebeș au fost transformate în spital pentru răniții de război, iar femeile unei societăți române din oraș au sprijinit efortul de salvare a răniților.¹⁰⁹⁵ Pentru acest spital episcopul Cristea a donat suma de 500 coroane și a cumpărat îmbrăcăminte pentru răniți, iar din alte donații s-au adunat 26.000 coroane.¹⁰⁹⁶ De asemenea, ierarhul a adus mângâiere sufletească răniților și i-a încurajat, vizitându-i atât în spitalele

¹⁰⁸⁹ Idem, 1911, XXVI, nr. 11, p. 1.

¹⁰⁹⁰ A.P.O.R.C., 1912, dosar 95, f. 142.

¹⁰⁹¹ „Foaia Diecezană”, 1911, XXVI, nr. 11, p. 1.

¹⁰⁹² A.E.O.R.C., *Fond Epitropesc (I)*, dosar 4471/1916, f. 194.

¹⁰⁹³ D. Alic, *Eparhia Caransebeșului...*, pp. 223–224.

¹⁰⁹⁴ Petrică Zamela, *Mitropolitul Vasile Lăzărescu...*, p. 41.

¹⁰⁹⁵ „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 43, p. 6.

¹⁰⁹⁶ Idem, 1914, XXIX, nr. 37, p. 5.

din Caransebeș, cât și în cele din Lugoj, Timișoara, Arad, Băile Herculane, Komarom, Budapesta, Viena.¹⁰⁹⁷

La începutul războiului, cursurile s-au ținut în internatul teologic, însă după puțin timp și acesta a fost ocupat de militari, iar la 5 decembrie 1914 elevii secției teologice din Caransebeș au fost trimiși acasă, până la 25 aprilie 1915, perioadă în care prelegerile au fost înghețate. Trebuie precizat faptul că la conducerea internatului teologic a fost numit profesorul Moise Ienciu, care veghea asupra disciplinei, orelor de odihnă și învățătură, ieșirilor din internat, igienei și întreținerii.¹⁰⁹⁸ Acesta a primit asemenea responsabilitate într-o perioadă dificilă în care diferendele existente au escaladat în stări tensionate deschise în rândul corpului didactic pentru unele neînțelegeri care trenau de multă vreme, iar starea internatului „lăsa mult de dorit”, precum el însuși mărturisea într-o dare de seamă, în anul 1919.¹⁰⁹⁹

Inaugurarea primului internat teologic diecezan de la Caransebeș a avut loc la 28 noiembrie 1899, când directorul Iosif Iuliu Olariu a afirmat, între altele, că acest eveniment nu este important, ci chiar „epocal”.¹¹⁰⁰ Pentru administrarea internatului existau reguli clare și nu puteau fi ignorate. Spre exemplu, fiecare elev trebuia să achite o taxă de 80 coroane, să aibă cel puțin 6 cămăși, 2 cămăși de noapte, 12 gulere, 6 perechi de manșete, 6 perechi indispensabili, 6 perechi ciorapi, 12 batiste, 6 prosoape, 2 perne, 2 cearșafuri.¹¹⁰¹ În anul 1914 taxa pentru internat la secția Teologică era de 100 coroane, iar pentru secția Pedagogică de 40 coroane.¹¹⁰² Au existat evident și restanțieri la plata taxelor aferente, cum a fost cazul, la finalul anului școlar 1915, când, raportul din 15 iunie efectuat de Moise Ienciu, arăta că 9 elevi nu și-au achitat taxa pentru luna mai.¹¹⁰³ De asemenea, existau solicitări pentru cazare în regim de gazdă particulară, prin care unii elevi au cerut permisiunea de a locui în afara internatului, cum a fost cazul lui Iosif Petric din cursul I care, în noiembrie 1914, motiva că dorește să studieze mai mult timp și să fie ferit de zgomotul din internat,¹¹⁰⁴ sau cazul

¹⁰⁹⁷ I. Rusu Abrudeanu, *Patriarhul României dr. Miron Cristea...*, p. 228.

¹⁰⁹⁸ A.I.T.P.R.C. pe anul școlar 1914–1915, p. 20.

¹⁰⁹⁹ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, dosar 49/1919, f. 124.

¹¹⁰⁰ „Foaia Diecezană”, 1899, XIV, nr. 49, p. 1.

¹¹⁰¹ Idem, 1900, XV, nr. 35, p. 4.

¹¹⁰² Idem, 1914, XXIX, nr. 35, p. 7.

¹¹⁰³ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 2/1891–1927, f. 189.

¹¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 187.

clericului Lazăr Voin din cursul II, care solicita Consistoriului ajutor financiar și aprobarea de a locui în „extern”, deoarece cheltuielile s-ar reduce la jumătate, hrana fiind adusă de acasă. Acesta își întărea motivația prin aceea că dorește să se ocupe mai serios de studiu, fără a avea grija mijloacelor materiale.¹¹⁰⁵ Într-o notă oficială, episcopul a făcut anunțul că la Institutul Teologic-Pedagogic cursurile vor începe din 27 aprilie 1915.¹¹⁰⁶ În anul școlar 1915/1916 orele de curs au debutat abia la sfârșitul lui septembrie, după ce, la 19 septembrie 1915, Direcțiunea a fost înștiințată că soldații germani au părăsit internatul.¹¹⁰⁷ La 3 decembrie 1916, Consistoriul eparhial a cerut reprezentanților Ministerului de război să elibereze clădirea instituției de educație dar aceștia au refuzat. Prin urmare, până în anul 1918 cursurile s-au ținut în sălile internatului.¹¹⁰⁸ Pentru a susține ideea necesității folosirii spațiului în interesul frontului, menționăm că în cele patru spitale din Caransebeș, în anul anul 1916 erau îngrijiți 700 de răniți.¹¹⁰⁹ În această perioadă, în internatul institutului, în toate dormitoare, cât și în sălile de curs, s-a introdus iluminatul electric de către organele comandai militare.¹¹¹⁰

Prin Ordinul nr. 100891 din 17 iulie 1917, Ministerul Cultelor interzicea, din motive politice, redeschiderea anului școlar 1917/1918 la Institutul Teologic din Caransebeș. Abia în 1 octombrie 1917 s-a permis începerea prelegerilor, în acest timp fiind trimis un comisar ministerial permanent în institut, în persoana lui Kalkbrenner Antal, care-i supraveghea atât pe studenți, cât și pe profesori, asistând zilnic la mai multe ore.¹¹¹¹

În cadrul Conferinței profesoriale desfășurată la 25 iunie 1918, la institutul caransebeșean s-a consemnat faptul că situația pe care a produs-o războiul a fost insuportabilă pentru tinerii care locuiau la familiile private, aceștia ajungând în imposibilitatea de a-și plăti hrana și întreținerea, iar disciplina și morala s-a observat că au scăzut simțitor. Astfel, s-a propus ca elevii să fie cazați în internat, iar costurile să fie suportate de Consistoriu sau să se apeleze la *Comunitatea*

¹¹⁰⁵ Idem, *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 1/1886–1927, f. 94.

¹¹⁰⁶ Idem, dosar 1/1915–1917, f. 4.

¹¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 5.

¹¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 8.

¹¹⁰⁹ Ionel Popescu, Constantin Brătescu, *Patriarhul Miron Cristea...*, p. 63.

¹¹¹⁰ A.I.T.P.R.C., pe anul 1916–1917, p. 22.

¹¹¹¹ Idem, pe anul școlar 1917–1918, p. 22.

de *Avere* care era dispusă să intervină în sprijinul acestora.¹¹¹² După ce edificiile de învățământ au fost eliberate, activitatea didactică trebuia să înceapă în spațiile curate și amenajate. În acest scop, Primăria Caransebeșului a trimis Direcțiunii institutului teologic un document la 20 septembrie 1919, în care se insista asupra condițiilor de igienă: „vă rugăm a vă îngrijiți ca edificiile școlare înainte de a se începe învățământul să fie curățite și văruite temeinic. Deosebi a griji văruitul și curățitul saelor de învățământ, a coridoarelor și a closetelor.”¹¹¹³ După practica deja cunoscută, se obișnuia ca la institutele teologice debutul anului școlar să se facă printr-o slujbă și rugăciune de invocare a Duhului Sfânt, spre luminare și înțelepciune, oficiată de către preotul profesor și director, după care se sfințeau sălile de curs, fiind stropite și binecuvântate cu apă sfințită, iar la finalul ceremoniei conducătorul instituției de învățământ rostea o cuvântare, în cuprinsul căreia se făcea un îndemn la buna purtare a studenților.¹¹¹⁴

Institutul Teologic din Arad nu a dispus de la început de o clădire proprie pentru desfășurarea activității de învățământ, ci își schimba mereu locația, folosind clădiri închiriate, aparținând unor persoane particulare.¹¹¹⁵ În anul 1876, prin implicarea episcopului Ioan Mețianu s-a ridicat edificiul institutului, care însă după puțin timp devenise neîncăpător. De aceea se fac din nou eforturi pentru o locație corespunzătoare, așa încât la începutul anului școlar 1885–1886 ambele secții ale Institutului și-au desfășurat activitatea didactică într-un nou edificiu seminarial diecezan care corespundea cerințelor timpului. La etaj erau amenajate sălile de învățământ, o sală de conferințe, cancelaria direcțiunii, muzeul, biblioteca și locuința prefecților seminariali, iar la parter locuințele și dormitoarele studenților interniști, în vreme ce sala de mese, bucătăria și locuințele personalului de serviciu se aflau la subsol. Pe terenul din curtea seminarului, în suprafață de 2 jugăre, s-a amenajat o frumoasă grădină pentru plăcerea și recreația tinerilor. De întreținerea acestora s-au ocupat elevii, care au plantat flori, arbori și pomi fructiferi, activități desfășurate sub îndrumarea profesorului de economie la orele de practică economică.¹¹¹⁶ Încă de la începutul arhipăstoririi episcopului Ioan Ignatie Papp (1903–1925) la Arad, acesta s-a

¹¹¹² S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 3/1892–1927, ff. 24–25.

¹¹¹³ Idem, dosar 2/1892–1928, f. 17.

¹¹¹⁴ „Biserica și Școala”, 1916, XL, nr. 39, p. 302.

¹¹¹⁵ T. Botiș, *Istoria Școalei...*, p. 623.

¹¹¹⁶ *Ibidem*, pp. 636–638.

îngrijit de îmbunătățirea stării Institutului Teologic sub toate aspectele, a disciplinei, calității instrucției didactice, a laturii religios-morale. Ierarhul vizita periodic instituția de învățământ, asista la prelegeri și examene, îndreptând multe neajunsuri în procesul educativ. A ridicat grandiosul edificiu de lângă sediul episcopiei, în care, din 1913, funcționa Școala civilă de fete, iar într-o perioadă chiar și Institutul Diecezan.¹¹¹⁷

Începutul anului școlar 1914/1915 era anunțat pe 1 septembrie 1914, dar războiul a împiedicat începerea cursurilor la data stabilită inițial, astfel că toate localurile institutului arădean, inclusiv internatele, au fost ocupate de miliție pentru tranzitul trupelor dirijate de acolo pe câmpul de luptă. Deși ministrul de culte și instrucțiune publică insista să înceapă anul școlar, autoritățile militare nu cedau locațiile ocupate. Ministerul de resort a propus ca soluție provizorie închirierea unui spațiu pentru desfășurarea prelegerilor, dar acest lucru era imposibil deoarece majoritatea elevilor proveneau din familii cu dificultăți materiale, așa încât nu-și permiteau să plătească întreținerea și, din păcate, nici eparhia nu dispunea de venituri suficiente pentru achitarea unei chirii, iar în aceste condiții exista riscul să fie etatizată școala. Sub presiunea debutului anului școlar, încercând să găsească rapid o soluție potrivită, conducerea Institutului Teologic arădean și cea eparhială au oferit Ministerului de Război, în schimbul edificiilor institutului și internatului, alte trei clădiri diecezane, respectiv o școală parohială și casa națională, împrumut care s-a și acceptat, astfel încât edificiul seminarial și internatul au fost eliberate, situație în care noul an școlar a putut debuta pe 16 septembrie. Internatul seminarial a putut cuprinde pe toți elevii secției teologice, iar elevii de la pedagogie au rămas acasă.¹¹¹⁸ La începerea iernii, afluența răniților și a bolnavilor a devenit tot mai mare, iar lipsa sălilor pentru îngrijirea lor tot mai presantă, spitalele din Arad devenind neîncăpătoare. La solicitarea autorităților militare, Consistoriul a pus la dispoziția armatei toate clădirile seminarului și internatului nou cu toate dotările: instalații cu băi proprii, încălzire centrală, lumină electrică, încăperi spațioase și frumosul parc, locul de relaxare pentru răniți. În aceste împrejurări de forță majoră, la 15 decembrie prelegerile au fost sistate și elevii trimiși acasă. Episcopul Ignatie Papp a afirmat că oferă toate edificiile diecezane nevoilor frontului interior, îndemnat fiind

¹¹¹⁷ P. Vesa, *Episcopia Aradului...*, pp. 165–170.

¹¹¹⁸ A.I.T.P.R.A. pe anul școlar 1914–1915, p. 39.

de preceptele umanității și ale învățăturii creștine, precum și cu sentimentul atașamentului pentru țară. Alături de aceste spații locative, ierarhul oferea și paturile de fier disponibile ale institutului. Mai mult, în situația în care elevii celor două institute, benevol, doreau să intre ca îngrijitori de bolnavi la serviciul sanitar al spitalelor militare, se admitea cu condiția ca aceștia să fie folosiți numai ca ajutor la îngrijirea răniților și bolnavilor, nicidecum pentru alte servicii incompatibile cu poziția lor.¹¹¹⁹

Spitalul Crucii Roșii, condus atunci de Livia Vuia, s-a instalat la 16 decembrie în cele patru edificii seminariale, fiind dotat cu 443 de paturi și cu toate celelalte accesorii necesare spitalizării. Cei implicați în organizare au căutat să respecte cu strictețe condițiile de igienă pentru a preveni infecțiile, iar existența băilor s-a dovedit foarte bine venită în acest efort. De asemenea, s-au acordat ajutoare umanitare pentru ostași, fiind depuse eforturi considerabile pentru îngrijirea lor în mod exemplar.¹¹²⁰ Toate edificiile seminariale au fost oferite cu condiția ca, pe toată perioada folosirii lor, forurile militare să suporte cheltuielile cu întreținerea, respectiv iluminat, încălzit, apă, curățenie, dar și plata personalului de serviciu și de la bucătărie. Mai mult, se solicita ca spațiile folosite să fie predate în starea inițială.¹¹²¹ În 8 noiembrie 1914 revista „Biserica și Școala” de la Arad publica o listă a donațiilor pentru spital. Aceasta este foarte diversă și cuprinde efecte de la alimentele de bază, la îmbrăcăminte și obiecte necesare igienei. Revista mai informa că episcopul Ignatie Papp a donat 10 sticle de vin alb și că alți oameni cu suflet mare au mai donat porci, carne de vită, ștergare, cămăși, pantaloni, cearșafuri, fețe de perne, pânză albă, lemne, cartofi, dulapuri, covoare, șunci, slănină, vin roșu.¹¹²²

Pentru a putea începe anul școlar următor, în vara anului 1915 vechea clădire a tipografiei diecezane a fost transformată în așa fel încât s-au amenajat patru săli de curs și o încăpere pentru corpul profesoral, locație în care și-au derulat cursurile ambele secții ale institutului până la sfârșitul anului școlar 1918/1919. Programul a fost fixat astfel: dimineața desfășura cursurile secția pedagogică între orele 8–13, iar după amiază secția teologică de la ora 14 la

¹¹¹⁹ *Ibidem*, p. 41.

¹¹²⁰ *Ibidem*, p. 49.

¹¹²¹ *Ibidem*, p. 42.

¹¹²² „Biserica și Școala”, 1914, XXXVIII, nr. 43, p. 347.

18.¹¹²³ În vreme ce problema spațiilor de învățământ a fost rezolvată, lipsa acută a internatelor a provocat elevilor multe probleme, fiind nevoiți să-și caute gazdă în oraș, demers ce era dificil din cauza resurselor materiale insuficiente. În aceste condiții, Consistoriul a plătit din bugetul propriu elevilor nevoiași, atât de la Teologie, cât și de la Pedagogie sumele necesare întreținerii. Speranța de a se deschide anul școlar 1916/1917 în propriul sediu s-a dovedit o iluzie. Din pricina greutăților de alimentație și ale împrejurărilor care impuneau dispoziții speciale, ministrul de culte și instrucțiune publică, Béla Jancovici, prin Ordinele nr. 1016115/1916, respectiv 11545/1916, a amânat deschiderea anului școlar pe 1 octombrie 1916 în toate școlile medii din țară. În acel an școlar, institutul arădean și-a deschis porțile de la început cu un efectiv redus de elevi.¹¹²⁴

O atenție deosebită se acorda Școlii de aplicație, în cadrul căreia se realiza practica studenților, motiv pentru care aceasta trebuia să fie o instituție exemplară din toate punctele de vedere: ordinea, instrucția, disciplina și administrarea școlii trebuia să fie model. Permanent exista preocuparea pentru igienizarea și amenajarea sălilor de învățământ cu bănci corespunzătoare, cu tablă pentru cursuri, bibliotecă și alte obiecte necesare pentru desfășurate în cele mai bune condiții a activităților de aici.¹¹²⁵ Tinerii care învățau la această școală au fost sprijiniți de Consistoriul diecezan care a achiziționat din fonduri proprii materiale textile, încălțăminte, manuale și rechizite școlare prin Tipografia Diecezană, totalizând un efort de cheltuieli de 150 coroane.¹¹²⁶

La începutul anului școlar 1917/1918, la școala teologică din Arad, din cauza transformării în spital a acesteia, au putut fi rostite o serie de formulări absolut emoționante privind starea de spirit a elevilor și profesorilor: „Frumosul palat, o podoabă a orașului, care mai înainte adăpostea munca liniștită a progresului și înzestra cu cunoștințe trebuincioase pe elevii doritori și setoși de adevăr, viitorii crescători ai cetățenilor folositori bisericii și patriei, acest palat e și acum în serviciul public. Dacă trece, din întâmplare, pe lângă acest edificiu vreunul care l-a cunoscut mai înainte, va suspina din adâncul inimii, căci își

¹¹²³ Idem, 1917, XLI, nr. 50, p. 400.

¹¹²⁴ A.I.T.P.R.A. pe anul școlar 1915–1916, p. 42.

¹¹²⁵ *Ibidem*, p. 9.

¹¹²⁶ A.E.O.R.C., *Fond Școlar (IV)*, dosar 8/1915, ff. 112–116.

aduce aminte de gemetele, tânguiriile, durerile celor ce locuiesc acum aici. Omul, făcut după chipul lui Dumnezeu, parcă ar sintetiza cele ce a zis proorocul: «Iată te-am pus astăzi...ca să smulgi și să strici și să risipești și iar să zidești și să răsădești (Ier. 1, 10)»”.¹¹²⁷ Pe o perioadă scurtă, din 1 decembrie 1917, până la finele anului școlar 1917/1918 elevii institutului și-au desfășurat activitatea în edificiul Școlii civile de fete de lângă reședința episcopală.¹¹²⁸

Cum internatele diecezane nu și-au putut desfășura activitatea nici în anul școlar 1917/1918, elevii au fost nevoiți să se întrețină singuri în oraș, trecând printr-o perioadă grea, dificilă și cu multe neajunsuri. De aceea Consistoriul diecezan a intervenit pentru a-i ajuta cu stipendii, astfel că în despărțământul teologic 9 elevi au primit sume între 200 și 600 coroane, iar în despărțământul pedagogic mai mulți elevi au primit 30 coroane lunar.¹¹²⁹

Seminarul și internatul nou au fost eliberate de armata austro-ungară abia în cursul lunii decembrie 1918, care le-a lăsat într-o stare de ruină, iar vechiul internat a fost folosit, până în mai 1919, ca ambulatoriu pentru soldații bolnavi demobilizați. În urma evaluărilor făcute în vederea reabilitării și amenajării clădirilor s-a ajuns la suma considerabilă de 200.000 coroane. Edificiul seminarului a fost ocupat în anul școlar 1918/1919 de garda națională română, până în decembrie 1918, când gărzile maghiare au dezarmat gardiștii români care păzeau seminarul, prilej cu care au devastat totul, au împrăștiat actele oficiale, au furat sigiliul institutului și alte obiecte din biroul direcțiunii, au deschis cu forța muzeele și bibliotecile institutului sub pretextul că acolo s-ar ascunde arme și muniții.¹¹³⁰

Trupele franceze de ocupație au folosit clădirea institutului spre scopuri militare în mai multe rânduri, din ianuarie până în mai 1919. Prin ocuparea clădirii seminarului de trupele franceze s-a făcut imposibilă folosirea spațiilor de către gărzile și jandarmeria maghiară, acestea din urmă amenințând cu evacuarea în mai multe rânduri.¹¹³¹ După intrarea armatei române în orașul Arad, la 4 mai 1919, s-a încercat revenirea la normalitate, astfel că anul școlar 1919–1920 a fost inaugurat în palatul seminarial fiind renovat în interior cu

¹¹²⁷ A.I.T.P.R.A. pe anul școlar 1917–1918, p. 1.

¹¹²⁸ T. Botiș, *Istoria Școalei...*, p. 640.

¹¹²⁹ A.I.T.P.R.A. pe anul școlar 1917–1918, p. 22–23.

¹¹³⁰ *Ibidem*, p. 17.

¹¹³¹ *Ibidem*.

investiții considerabile făcute de către episcopie.¹¹³² Parte importantă a procesului educațional, dar și un reper științific indispensabil pentru o instituție de învățământ o reprezintă și biblioteca. Biblioteca Institutului Teologic din Arad s-a înființat în 26 februarie 1840 de către zelosul profesor Patrachie Popescu în colaborare cu colegul său, profesorul Ghenadie Popescu, având la început un număr de 29 cărți. Preocuparea permanentă era aceea de a îmbogăți fondul de carte, anual, astfel că în anul 1848 biblioteca avea deja 339 volume. Deoarece institutul nu avea un spațiu propriu până în 1867, biblioteca se găsea în sediul consistorial, când respectivul spațiu s-a dat în folosință Societății de lectură a teologilor. Odată cu începerea anului școlar 1885/1886, biblioteca s-a mutat în palatul seminarial contopindu-se cu biblioteca Preparandiei și formând o singură bibliotecă, *Biblioteca Seminarului gr.ort. român din Arad*.¹¹³³ Donații și achiziții de cărți se înregistrează mai ales în perioada de început a veacului al XX-lea, astfel că în anul 1913 biblioteca Institutului Teologic dispunea de 4.649 volume.¹¹³⁴ În perioada când Roman Ciorogariu îndeplinea atribuțiile de director al institutului, biblioteca și-a mărit fondul de carte și, un fapt semnificativ pentru unitatea culturală, a fost abonarea la reviste care apăreau la Cernăuți – „Candela”, la București – „Natura” și „Floarea darurilor”, la Buzău – „Revista Asociației învățătorilor”.¹¹³⁵ În ședința plenară a Consistoriului din Arad, desfășurată în 27 noiembrie 1914, episcopul Ignatie Papp a precizat că locațiile în care erau așezate biblioteca și muzeele Institutului Teologic-Pedagogic, cancelaria și locuința directorului nu se vor preda armatei, ci se vor folosi mai departe cu destinația lor de până aici.¹¹³⁶

În anul 1917, referindu-se la starea bibliotecii, profesorul arădean Lazăr Iacob evidenția importanța unei biblioteci bogate în carte tipărită, reviste și ziare atât de necesare lecturii de specialitate a corpului profesoral și a studenților din întreg institutul. În acest sens, preciza că nu există o bibliotecă corespunzătoare, un mare inconvenient, deoarece „biblioteca este cea care întreține viața și cultura unei instituții de educație superioară, colecțiile bibliotecii ar trebui să fie mândria eparhiei întregi. Cartea este ca pâinea din fiecare zi pentru profesori

¹¹³² T. Botiș, *Istoria Școalei...*, p. 640.

¹¹³³ *Ibidem*, pp. 640–643.

¹¹³⁴ P. Vesa, *Învățământul Teologic...*, p. 287.

¹¹³⁵ *Ibidem*, p. 288

¹¹³⁶ A.I.T.P.R.A. pe anul școlar 1914–1915, p. 42.

și elevi. În absența unei biblioteci dotate cu cele mai importante cărți și periodice de specialitate, dascălii nu se pot dezvolta, nu pot ține pasul cu știința care evoluează continuu”.¹¹³⁷

În perioada 1914–1918, cât timp institutul a fost ocupat în scopuri militare, biblioteca nu s-a putut aranja definitiv. Cu toată penuria cauzată de război s-a încercat păstrarea câtorva abonamente la periodicele socotite necesare, conform raportului întocmit de cel ce îngrijea atunci fondul bibliotecii, profesorul Nicolae Mihulin¹¹³⁸. S-a avut în vedere păstrarea unor abonamente la următoarele reviste: „Biserica Ortodoxă Română”, „Numizmatikai Köslöny”, „Biserica și Școala”, „Philogiai Köslöny”, Magyar nyelvör”, „Natura”, Természettudományi Köslöny”, „Die Deutsche Schule”, „Kertészet”. Pentru fiecare curs din despărțământul pedagogic se afla câte o bibliotecă de specialitate, în care se aflau cărțile necesare la prelegeri. În anul școlar 1915/1916, studenții de la Institutul Teologic-Pedagogic din Arad s-au constituit în două societăți de lectură și anume: *Societatea de lectură* a despărțământului teologic, sub conducerea profesorului Lazăr Iacob și *Societatea de lectură* a despărțământului pedagogic, sub conducerea directorului Roman Ciorogariu. Societățile de lectură aveau drept scop evoluția culturală precum și sprijinirea membrilor bolnavi și a celor cu nevoi speciale. Activitățile desfășurate în cele două societăți culturale erau legate de publicarea unor lucrări științifice, traduceri din scriitorii clasici, discursuri, recitări, utilizarea cărților bibliotecii, organizarea unor manifestări anuale, redactarea unei reviste și organizarea unei orchestre,¹¹³⁹ toate acestea având scopul de a face din tineri oameni erudiți.¹¹⁴⁰ Ambele societăți dispuneau de o bibliotecă și un cabinet de lectură comun. În acel an în bibliotecă s-au adăugat 10 volume, iar inventarul la final de an însuma 1.862 opuri în 2.501 volume. În sala de lectură s-a consemnat existența a 17 reviste și ziare.¹¹⁴¹

¹¹³⁷ „Biserica și Școala”, 1917, XLI, nr. 42, p. 339.

¹¹³⁸ Nicolae Mihulin (1878–1941) deputat în Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Mihulin a fost profesor la Școala Pedagogică Arad și după 1918 a ocupat funcția de director la Liceul de fete, apoi la cel de băieți din Arad. Vezi: Ion I. Șerban, Dorin Giurgiu, Ionela Mircea, Nicolae Josan, *Dicționarul personalităților Unirii. Trimișii românilor transilvăneni la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Alba Iulia, Editura Altip, 2003, p. 88.

¹¹³⁹ Victor Dobrescu, *Activitatea Societății de lectură a elevilor de la Institutul pedagogic diecezan din Caransebeș (1886–1946)*, în „Altarul Banatului”, 1994, nr. 1–3, p. 123.

¹¹⁴⁰ V. Curticăpăianu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, București, 1968, p. 27.

¹¹⁴¹ A.I.T.P.R.A. pe anul școlar 1915–1916, pp.31–35.

Biblioteca regretatului profesor Avram Sădean¹¹⁴² a fost predată bibliotecii despărțământului pedagogic, după ce, prin Decizia consistorială nr. 4319/1917, s-a dispus împărțirea bibliotecii, fostă comună, a Societății de lectură. Profesorul Damaschin Ioanovici a luat în primire biblioteca și a organizat-o până când a fost înrolat, iar la conducerea Societății de lectură a secției teologice a fost ales Nerva Traian Cosma care a introdus un sistem modern de administrare a bibliotecii. În această perioadă s-a investit o sumă considerabilă pentru augmentarea bibliotecii, sens în care s-au comandat toate scrierile părinților bisericești, iar protopopul Ioan Lupaș, asesorul consistorial Gheorghe Ciuhandu și profesorul Lazăr Iacob au donat scrierile lor apărute în acel an. Mai mult, tot în sprijinul bibliotecii, au fost primite și ajutoare materiale de la preoții Simeon Bulcu și Gavril Cristea¹¹⁴³ Redacțiile ziarelor „Biserica și Școala”, „Telegraful Român”, „Foaia Diecezană”, „Drapelul”, „Revista Preoților”, „Unirea”, „Cultura Creștină” și „Revista economică” au trimis gratuit ziarele și revistele lor. Președintele societății a dăruit 16 cărți și 23 note muzicale. În urma acestor strădanii și achiziții, anul s-a încheiat cu o bibliotecă prețioasă, colecții bogate de reviste și ziare și cu un rest de capital de 1.552 coroane 19 fileri.¹¹⁴⁴ *Societatea de lectură* a despărțământului teologic de la institutul arădean s-a constituit în anul școlar 1917/1918, mai exact la 5 noiembrie 1917, eveniment la care, printre altele, s-a prezentat o carte potrivită pentru soldații din spitale și o lectură folositoare pentru tineri, intitulată *Pentru țăranii*, a regretatului învățător Nicolae Ștefan. Lucrarea are 149 pagini și conține nuvele, anecdote în proză și versuri.¹¹⁴⁵

În anul școlar 1918/1919 biblioteca institutului din Arad se defalca în două locații, o bibliotecă seminarială (în uzul corpului profesoral) și bibliotecile de clasă ale secției pedagogice. Pentru Biblioteca seminarială era necesară o sală mai spațioasă și o aranjare mai potrivită, dar, din pricina situației excepționale,

¹¹⁴² Avram Sădean (1881–1914), absolvent al Gimnaziilor de la Blaj și Năsăud, a urmat apoi Facultatea de Filosofie din cadrul Universității „Franz Joseph” din Cluj, fiind bursier al Fundației Gojdu. A susținut un doctorat în pedagogie. A activat ca profesor la Gimnaziile din Brad și Timișoara, la Școala Normală din Arad, apoi profesor și director al Institutului Pedagogic-Teologic din Arad, membru al Reuniunii Învățătorilor din Episcopia Aradului. Mort în Primul Război Mondial.

¹¹⁴³ Idem, pe anul școlar 1917–1918, pp. 23–41.

¹¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 41.

¹¹⁴⁵ „Biserica și Școala”, 1917, XLI, nr. 47, p. 381.

s-a amânat amenajarea pentru anul următor, după ce se va fi renovat clădirea institutului. Sarcina aranjării și-a asumat-o profesorul Sabin Evuțian în calitate de bibliotecar. Bibliotecile de clasă conțineau cărțile auxiliare necesare la orele de curs. În ambele biblioteci numărul de cărți a rămas neschimbat față de anul precedent.¹¹⁴⁶ În anul 1928, după mărturia preotului profesor Teodor Botiș, rectorul Academiei Teologice din Arad, biblioteca era „veche și prețioasă”, amplasată de mai mulți ani într-o încăpere de la etajul edificiului. Cu timpul, crescând numărul cărților, sala devenise improprie pentru a adăposti biblioteca, astfel, la propunerea profesorului Botiș, Consiliul eparhial a aprobat ca, atât biblioteca Academiei, cât și cea a Societății de lectură a studenților, amplasată într-o sală de la parterul clădirii, să fie amenajate în patru săli de clasă deținute de Școala Normală.¹¹⁴⁷

La Institutul Teologic-Pedagogic din Caransebeș, biblioteca s-a format în timp prin achizițiile făcute de episcopie și direcțiunea institutului, la care s-au adăugat donațiile unor personalități locale și regionale. Având în vedere importanța bibliotecii pentru activitatea didactică și culturală a cadrelor didactice și a studenților, încă din 1888 s-a stabilit un *Regulament* de funcționare al acesteia: „Art. 31 – Corpul profesoral de la Institut are o bibliotecă proprie și are următoarele venituri: ajutor consistorial, taxele pentru absolutorii, taxele pentru examenele de corecțiune, ajutoare și dăruiri benevole; Art. 32 – Pentru conducerea bibliotecii se alege la începutul fiecărui an școlar un bibliotecar; Art. 33 – Modalitățile scoaterii și înapoierii cărților se hotărăsc de bibliotecar; Art. 34 – Pe fiecare carte trebuie să fie ștampila Institutului. Procurarea de cărți noi se face de bibliotecar sau se decide în Conferința profesorală; Art. 36 – Cărți din bibliotecă se scot numai de profesorii Institutului. Dacă cineva extern dorea să împrumute cărți trebuie să depună cauțiune prețul exemplarelor scoase sau să gireze un profesor pentru el”.¹¹⁴⁸

Directorul institutului, omul de carte și cercetătorul Iosif Iuliu Olariu, a insistat permanent pe lângă Consistoriul diecezan pentru creșterea fondului de carte al bibliotecii. Astfel, a depus periodic solicitări conducerii eparhiale ca suma de 100 fl. destinată bibliotecii să fie predată institutului la începutul anului

¹¹⁴⁶ A.I.T.P.R.A., pe anul 1918–1919, p. 19.

¹¹⁴⁷ M. Săsăujan, *Academia de Teologie...*, pp. 143–144.

¹¹⁴⁸ A.E.O.R.C., *Regulament*, 1888, cap. D, Biblioteca, Art. 31–36.

spre a se achiziționa cărțile ce apar în timp, fiind absolut necesare în activitatea de cercetare a profesorilor.¹¹⁴⁹ Biblioteca s-a aflat în grija permanentă a Consistoriului diecezan, mai ales că reprezenta un criteriu de clasificare superioară. Printr-o adresă către Direcțiunea Institutului Pedagogic din Caransebeș, emisă în 9 noiembrie 1910, episcopul Cristea a atenționat că legile școlare prevăd două biblioteci la școlile din eparhie, anume: una cu cărți de pedagogie pentru învățători și una pentru elevi. Astfel s-a întocmit o listă de către fiecare cadru didactic, conform necesităților fiecărei materii, iar eparhia a dotat biblioteca institutului cu cărțile prescrise. Printr-un ordin circular, aceeași listă s-a trimis și la parohii, „pentru ca să se statornicească pentru totdeauna cărțile ce trebuie pentru biblioteca pedagogică a școlilor confesionale”.¹¹⁵⁰ Conform legii și Școala de aplicație trebuia să dețină o bibliotecă separată, astfel încât Consistoriul a achiziționat cărțile necesare care au fost depozitate într-un dulap în sala școlii.¹¹⁵¹

În anul școlar 1914/1915, biblioteca profesorilor din secțiunea teologică a Institutului Teologic conținea 965 volume, iar cea din secțiunea pedagogică 830 volume. Pe de altă parte, *Societatea de lectură „Ioan Popasu”* își desfășura activitatea pe cele două secțiuni ale institutului, cea teologică aflată sub conducerea profesorului Dimitrie Cioloca și cea pedagogică aflată sub președinția profesorului Ioan Hango, fiind administrată conform statutului aprobat la 22 martie 1891 sub nr. 673. La înființare, în 1869, societatea activa sub denumirea de „Cursul practic pentru calificarea în limba și literatura română”.¹¹⁵² Biblioteca ambelor secții ale societății, comună, deținea în anul școlar 1891/1892 634 lucrări cu 889 volume, iar o altă bibliotecă a secției teologice conținea 119 volume.¹¹⁵³ Împrejurările critice ale războiului au făcut ca, în perioada 1915–1917, să se reducă mult activitatea Societății de lectură, totuși biblioteca acesteia rămânând la dispoziția cititorilor și fiind vizitată în decursul anului 1916–1917 de 29 persoane care au consultat 115 opuri. Prin Decizia nr. 1912 din 1916 și transmisă institutului, în urma ședinței Consistoriului diecezan din

¹¹⁴⁹ Idem, *Fond bisericesc (III)*, 350–1891, ff. 101–103.

¹¹⁵⁰ S.J.A.N.C.S., *Fond Școala Pedagogică Caransebeș*, dosar 8/1910–1911, f. 3.

¹¹⁵¹ *Ibidem*, f. 2.

¹¹⁵² Victor Dobrescu, *art. cit.*, p. 123.

¹¹⁵³ A.I.T.P.R.C. pe anul școlar 1914–1915, pp. 27–28.

20 mai 1916, s-a hotărât despărțirea bibliotecii comune a Societății „Ioan Popasu”, cu recomandarea ca împărțirea cărților să se facă în funcție de specialitate, după cum urmează: cele care au cuprins teologic, secțiunii teologice, cele din domeniul pedagogic, secțiunii pedagogice, iar celelalte să se împartă în mod echitabil.¹¹⁵⁴ Acest lucru s-a realizat în zilele de 27 februarie și 10 martie 1917, sub conducerea profesorilor Vasile Loichiță și George Noaghea, în urma împărțirii fondul de carte sporind inventarul de carte la secția de teologie cu 420 volume. Veniturile Societății de lectură „Ioan Popasu” la acel moment s-au ridicat la 821,74 coroane.¹¹⁵⁵

La 12 ianuarie 1916, episcopul Miron Cristea a transmis Direcțiunii institutului din Caransebeș o adresă, prin care a înștiințat că a trimis 80 de exemplare din volumul *Vechea Mitropolie Ortodoxă română a Transilvaniei*, volum elaborat de episcopul Nicolae Popea, spre a fi distribuite gratuit clericilor din cursul I și II, precum și elevilor din cursurile I-IV de pedagogie, iar celelalte exemplare pentru biblioteca profesorilor și a Societății de lectură.¹¹⁵⁶ Reorganizarea bibliotecii institutului s-a înfăptuit prin adresa nr. 91 din 25 octombrie 1917, act prin care noul director solicita ierarhului caransebeșean înființarea bibliotecilor de specialitate și de curs. Pentru acest demers au fost selectate lucrări din biblioteca personală a diferiților donatori, pentru a intra în inventarul noilor biblioteci. Profesorul Alexandru Frențiu a fost desemnat să coordoneze activitatea Institutului Pedagogic-Teologic. În anul școlar cât a lipsit Iosif Iuliu Olariu, bibliotecile s-au îmbogățit cu 419 volume, adică un spor cantitativ de aproximativ 53,9%,¹¹⁵⁷. Pe lângă bibliotecile școlare și bibliotecile *Astrei*, episcopul Miron Cristea s-a preocupat și de înființarea bibliotecilor parohiale, pentru care a tipărit, pe cheltuiala proprie, numeroase cărți și broșuri religioase, cu un conținut moral, național și economic, toate ieșite din teascurile tipografiei diecezane, pe seama căreia a procurat seturi noi de litere și aparatură nouă în anul 1916, valoarea investiției ridicându-se la 17.000 coroane.¹¹⁵⁸

¹¹⁵⁴ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 2/1887–1926, f. 47.

¹¹⁵⁵ A.I.T.P.R.C. pe anul școlar 1916–1917, pp. 42–43.

¹¹⁵⁶ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 1/1880–1926, f. 7.

¹¹⁵⁷ Constantin Brătescu, *Biblioteca Institutului Teologic Diecezan din Caransebeș*, în „Altarul Banatului”, 2004, XV, nr. 1–3, p. 109.

¹¹⁵⁸ Ilie Șandru, Valentin Borda, *Patriarhul Miron Cristea*, Târgu Mureș, Edit. „Petru Maior”, 1998, pp. 97–98; „Foaia Diecezană”, 1916, XXXI, nr. 16, p. 2.

În 30 mai 1918, preotul militar Moise Ienciu, profesor al institutului caransebeșean, aflat atunci pe front, a transmis mulțumiri Direcțiunii, studenților și tuturor donatorilor pentru sprijinul acordat în vederea înființării unei biblioteci a soldaților. Preotul-profesor s-a rugat pentru cei ce au dăruit cărți și bani, gest izvorât din iubire creștinească, contribuind astfel la „zvântarea lacrimilor de pe fața suptă de necazuri a eroilor noștri suferinzi”.¹¹⁵⁹ Pe lângă utilizarea în scopuri didactice, biblioteca era și un sprijin „pentru vacanțe și viața practică”, dascălul având grijă ca la alegerea cărților de lectură să consulte înclinația individuală, capacitatea și dezvoltarea psiho-intelectuală a tinerețului, iar cărțile care nu se potriveau cu asemenea caracteristici, să nu li se ofere spre lectură.¹¹⁶⁰ În anul 1916, profesorul Teodor Botiș susținea dorința colegiului profesoral de la Institutul Teologic-Pedagogic din Arad de a tipări cărți, sens în care propunea ca în unitatea sa de învățământ să se înființeze o tipografie.¹¹⁶¹ Din păcate, după desființarea Academiei Teologice (în anul 1948, atât la Caransebeș, cât și la Arad), multe dintre cărțile și manuscrisele existente odinioară în biblioteca celor două institute, din cauza neglijenței celor desemnați cu administrarea fondului de carte, dar și din alte motive, au pricinuit dispariția multor valori bibliofile și de patrimoniu.

¹¹⁵⁹ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 7/1917–1918, f. 4.

¹¹⁶⁰ Ionel Bota, *Contribuții la tipologia bibliotecii din mediul rural al Banatului între 1850–1918, Categorii de biblioteci*, în „Banatica”, 1996, nr. XIV, pp. 285–286.

¹¹⁶¹ „Românul”, 1916, V, nr. 283, p. 18.

CAPITOLUL V.

ROLUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI TEOLOGIC ÎN SUSȚINEREA ȘI MOBILIZAREA FRONTULUI INTERN

V.1. Intențiile și atitudinile episcopilor eparhiali

Deceniile premergătoare izbucnirii Marelui Război au evidențiat acutizarea crizelor politice și iminența conflictelor militare regionale asupra păcii generale a lumii. În funcție de interesele și de scopurile urmărite în domeniul politicii externe, Marile Puteri s-au grupat și regrupat în alianțe politice conform propriilor interese. Prin reunificare, Germania devenise prima putere europeană, luând locul Austriei, pe care o învinsese în bătălia de la Sadova din 1866¹¹⁶². Spre a se menține ca mare putere, Austria a recurs la încheierea pactului dualist cu Ungaria în 1867.¹¹⁶³ Ambele puteri centrale au încheiat o alianță în 1879, la care va adera Italia, în 1882, alcătuind Tripla Alianță.¹¹⁶⁴ Din motive legitime, de securitate și pentru menținerea independenței statale recent cucerite, la această alianță aderase și România, în 1883.¹¹⁶⁵

Evenimentele care au premers izbucnirii primei crize de proporții mondiale au scos la iveală contradicțiile de interese dintre marile puteri. Reorientarea politicii externe românești a evoluat pe măsură ce interesele naționale intrau tot mai accentuat în contradicție cu cele ale Austro-Ungariei în Balcani. Ca mare putere europeană, Austro-Ungaria manifesta evidente intenții de agresiune contra vecinilor săi, accentuate și ca urmare a luptei popoarelor din cuprinsul Monarhiei pentru emancipare națională, cauză ce acutiza procesul avansat de dezintegrare statală a imperiului.

---

¹¹⁶² *Istoria românilor, vol. VII, tom II: De la Independență la Marea Unire (1878–1918)*, coord. Gheorghe Platon, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 395.

¹¹⁶³ A.J.P. Taylor, *Monarhia Habsburgică 1809–1918. O istorie a Imperiului Austriac și a Austro-Ungariei*, București, Alfa, 2000; Jean Berenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273–1918*, București, Teora, 1990.

¹¹⁶⁴ *Istoria românilor, vol. VII, tom II...*, p. 395.

¹¹⁶⁵ *Ibidem*.

Precizăm de la bun început faptul că, de la declanșarea Marelui Război, până la intrarea României în marea conflagrație alături de Antanta, preoții, profesorii și mare parte dintre studenții Institutelor de la Arad și Caransebeș au participat efectiv pe frontul intern și exterior, implicat la deservirea „patriotică” a Coroanei imperiale. Biserica Ortodoxă Română din Banat a încercat permanent să întrețină un anume control intern în Eparhiile Aradului și Caransebeșului sub aspect social-cultural, căutând să mențină legăturile strânse cu enoriașii de confesiune ortodoxă, în ciuda obstacolelor cărora a trebuit să le facă față pe acest tărâm. Această atitudine se datora faptului că statul căuta să exercite o presiune în scopul de a-și atinge obiectivele sale politice și de a conserva propriul control în cele două spații istorice românești. În mod concret, intervenția autorității politice se simțea în domeniul legislativ, prin adoptarea unor norme juridice ce lezau autonomia dorită de Biserică, dar și cu ocazia alegerilor de episcopi și mitropoliți. De pildă, pentru confirmarea alegerii ca episcop al Caransebeșului a asesorului consistorial de la Mitropolia din Sibiu, proto-singhelul Elie Miron Cristea, la 21 noiembrie 1909¹¹⁶⁶ s-a început o campanie susținută pe mai multe fronturi. Cauza numirii acestuia s-a datorat sprijinului necondiționat al autorităților locale, al reprezentanților orașului Caransebeș, sprijin venit din partea celor care-i cunoșteau capacitatea intelectuală, disponibilitățile sale culturale și viziunea sa politică, având încredere în calitățile sale. La toate acestea, s-a adăugat și poziția favorabilă câștigată de ierarh în relația personală cu autoritățile politice de la Budapesta și din Viena.¹¹⁶⁷

Miron Cristea a beneficiat de un sprijin considerabil și de la cei din afara Diecezei Caransebeșului. Unul dintre aceștia a fost însuși Mitropolitul Ioan Mețianu. Inițial, acesta l-a dorit ca episcop al Caransebeșului pe arhimandritul Augustin Hamsea, de la Arad, sens în care s-a deplasat chiar la Budapesta pentru a-și confirma susținerea. Poziția mitropolitului s-a schimbat însă după alegerea lui Miron Cristea. În cererea înaintată guvernului de la Budapesta pentru recunoașterea alegerii sale, înaltul ierarh s-a exprimat într-un mod ultimativ și categoric pentru confirmarea celei de-a treia alegeri de la Caransebeș, adică pentru Cristea.¹¹⁶⁸ Demn de menționat este faptul că, la confirmarea ca episcop

¹¹⁶⁶ Petru Bona, *Episcopia Caransebeșului*, ediția a II-a..., p. 174.

¹¹⁶⁷ D. Alic, *Eparhia Caransebeșului...*, p. 71.

¹¹⁶⁸ Valeriu Braniște, *Correspondență, vol.III: 1902–1910*, ediție de Gheorghe Iancu, Valeria Căliman, București, Edit. Minerva, 1989, p. 178.

al Caransebeșului a lui Miron Cristea (1910–1919), o importanță deosebită a avut-o și relația personală a nou-alesului episcop cu arhiducele Francisc Ferdinand (1863–1914), moștenitorul tronului de la Curtea din Viena.¹¹⁶⁹

Aceleași împrejurări istorice au făcut ca și Episcopia Aradului să treacă prin mai multe crize. Deși nu-și dorea în niciun fel să ajungă episcop, contextul istoric l-a determinat pe Ioan Ignatie Papp (1903–1925) să acceadă la această demnitate după moartea episcopului Iosif Goldiș (1898–1902).¹¹⁷⁰ Activitatea deosebit de complexă și dificilă a noului episcop al Aradului s-a axat pe mai multe direcții: administrație bisericească, deziderate culturale, combaterea sectarismului și, desigur, preocuparea pastoral-misionară față de eparhioți în condițiile dificile ale Primului Război Mondial¹¹⁷¹. Odată cu asumarea războiului și de către România, la 14/27 august 1916, autoritățile maghiare au purces la acțiuni dure de oprimare a tuturor manifestărilor care aveau caracter național în Banat și Transilvania. Și-au îndreptat atenția mai ales către intelectualii români, categorie din care făceau parte învățătorii din școlile confesionale, preoții parohi, dar și profesorii institutelor teologice ale Bisericii Ortodoxe și Greco-Catolice. Autoritățile statului dualist au dat dispoziții ca ambele Consistorii din Sibiu și Blaj să fie mutate la Oradea. De asemenea, în anul școlar 1916/1917, secțiunea pedagogică a Institutului din Sibiu a fost mutată la Arad, funcționând în cadrul Institutului Teologic-Pedagogic de acolo aproape în întreg acel an de învățământ.¹¹⁷² Pe lângă aceasta și câțiva teologi au fost deportați la Sopron, iar alții au ales să se retragă cu trupele românești dincolo de Carpați.¹¹⁷³ Un număr de aproximativ 150 de preoți români ortodocși și greco-catolici au fost întemnițați la Cluj, Odorhei, Târgu Mureș, Timișoara, Oradea. Mulți dintre aceștia au sfârșit prin condamnare la moarte, iar unii au stat ani grei în închisoare fiind acuzați de înaltă trădare a patriei sau pentru că erau considerați spioni în favoarea României. De asemenea, 200 de preoți și 15 preotese, multe cu copii

¹¹⁶⁹ I. Sandu, V. Borda, *Patriarhul Miron Cristea...*, p. 89.

¹¹⁷⁰ P. Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 184.

¹¹⁷¹ Idem, *Episcopia Aradului...*, pp. 161–172.

¹¹⁷² „Anuarul Institutului Teologic-Pedagogic din Sibiu pe anul școlar 1916–1917”.

¹¹⁷³ Mircea Păcurariu, *Politica Statului Ungar față de Biserica Românească din Transilvania în perioada Dualismului...*, pp. 202–203; Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Sibiu (în continuare A.A.O.R.S.), dosar III, 430/1916; au fost deportați 6 teologi, 2 elevi din secția pedagogică ai Institutului din Sibiu și 3 teologi de la Caransebeș.

foarte mici, au fost exilați în lagărul de la Sopron, zonă mult îndepărtată în Ungaria de Vest, supraviețuind în cele mai crunte condiții.

Consistoriul Arhiecezei Ortodoxe a Sibiului a transmis Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică faptul că peste 350 de dascăli din cuprinsul arhiepiscopiei s-au aflat pe câmpul de luptă, aproape jumătate din numărul total al corpului didactic din mitropolie, astfel că cei rămași acasă erau indispensabili pentru realizarea în condiții optime a procesului de învățământ. Prin urmare, s-a făcut solicitarea ca reprezentanții ministerului să lase la posturile lor cadrele didactice care au fost găsite apte pentru armată, ținând seama de „jertfa de sânge ce-o aduce școala românească pe câmpiile Galiei și ale Serbiei, precum și de interesele mari ale educației poporale”.¹¹⁷⁴

În cea dintâi etapă cronologică a războiului, imediat următoare declanșării acestuia, românii din Transilvania și Banat au rămas în cadrele loialității dinastice,¹¹⁷⁵ angajându-se în lupta pentru „Tron și Patrie”. În această ordine de idei, memorabilă rămâne cuvântarea episcopului Cristea cu prilejul aniversării la Caransebeș a nașterii împăratului Iosef Francisc I: „Poporațiunea din Caransebeș și-a manifestat alipirea față de gloriosul Rege al nostru într-un mod grandios. În jurul statuiei Majestății Sale s-au ridicat colonne și arcure de verdeață, împodobite cu diferite drapele. O înfrățire vizibilă a sentimentelor comune, ce clocotesc în pieptul a milioanele de supuși fără deosebire de lege și neam, față de persoana augustă a Majestății Sale și iubitei noastre patrii.[...] Virtuțile soldaților români Ți le oferă astăzi poporul român din eparhia mea, și desigur poporul român din întreaga monarhie, în aceste zile grele, ca dar, strigând din toată inima Trăiască Majestatea Sa încă mulți ani, ca atât El cât și legiuitorii lui urmași să mai poată răsplăti cu bine jertfele izvorâte din aceste virtuți, cari desigur vor străluci – spre mândria noastră, și-n resboiul, ce în zilele acestea s-a dezlănțuit”.¹¹⁷⁶

¹¹⁷⁴ „Românul”, 1914, IV, nr. 266, p. 2.

¹¹⁷⁵ Petre Din, *Mitul bunului împărat în sensibilitatea colectivă a românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2003; Liviu Maior, *Habsburgi și români. De la loialitate dinastică la identitate națională*, București, Editura Enciclopedică, 2006; Alexandru-Bogdan Bud, *Limitele loialității dinastice: Iosif al II-lea și românii din Transilvania în Epoca Modernă*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015; Liviu Maior, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război 1914–1918*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016.

¹¹⁷⁶ *Aniversarea nașterii Majestății Sale la Caransebeș*, în „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr.32, pp. 3–4.

În privința Eparhiei Caransebeșului, „Foaia Diecezană” a fost tribuna oficială prin intermediul căreia reprezentanții scaunului diecezan, în frunte cu episcopul, au comunicat și au păstrat o legătură reală cu preoții din teritoriu și, astfel, cu toți enoriașii. Revista a publicat permanent toate documentele oficiale ale autorităților statului, ce cuprindeau dispoziții oficiale, dar și circularele bisericești privind punerea în aplicare a deciziilor și cerințelor autorităților ministeriale și imperiale. Ministrul de război a organizat în mod sistematic câte un Oficiu cu scopul sprijinirii întregii armate, făcându-le propagandă prin intermediul oficiosului diecezan din Caransebeș, astfel încât populația civilă să cunoască misiunea acestora. Prin urmare, au fost create asemenea oficii de ajutorare la Budapesta și Viena: „Oficiile pentru ajutorarea armatei, conform caracterului oficios, voiesc a da, fără niciun interes, o direcțiune corespunzătoare tuturor mișcărilor mari de ajutorare, cari deja s-a înființat în Monarhie și doresc a rămânea focarul tuturor năzuințelor patriotice de felul acesta”.¹¹⁷⁷

Monarhul, impresionat de mobilizarea exemplară în rândurile supușilor săi, și-a exprimat deplina mulțumire, considerând că „mobilizarea se face în ordine exemplară și că cei chemați se prezintă atât de punctual și cu atâta entuziazm”.¹¹⁷⁸ Autoritatea politică a interpretat acest gen de mobilizare drept o dovadă a trăinicieii sentimentului de loialitate față de monarh și Casa Imperială, care a caracterizat mai cu seamă națiunea română, cea care vreme de secole a fost întotdeauna alipită sufletește de Tron. Sentimente puternice față de împărat s-au putut observa și din pastorală episcopului arădean Ioan I. Papp, cel care îl invoca pe Dumnezeu să vegheze asupra monarhiei ajunsă în război fără vina ei. În toate intervențiile sale, ierarhul arădean se ruga pentru împărat și rege, pentru fiii neamului, pentru soldați, pentru cei de acasă și pentru sfârșitul cât mai grabnic al războiului „spre gloria monarhiei și întărirea stăpânirii atotprealuminatului împărat și rege apostolic, Francisc I-ul”. De aici se poate observa că monarhul era absolvit de orice vină în ceea ce privește izbucnirea războiului și că trebuia susținut necondiționat în toate demersurile sale.¹¹⁷⁹

Circulara din 7/20 august 1914 a episcopului Ioan Ignatie Papp făcea cunoscut oficiilor parohiale și protopopiatelor din subordine despre eforturile

¹¹⁷⁷ *Apel*, în *Ibidem*, p. 1.

¹¹⁷⁸ *Maj. Sa Regele și mobilizarea*, în *Ibidem*, p. 7.

¹¹⁷⁹ Ioana Elena Ignat Kisanovici, *Participare și mobilizare în Transilvania în Primul Război Mondial*, pp. 34–45.

luate „cu multă bunăvoință și specială precauțiune” de către ministrul de culte și instrucțiune publică pentru ca anul școlar ce urma să debuteze să înceapă în condiții normale, indicând¹¹⁸⁰ adoptarea măsurilor ce se impuneau pentru a face posibilă o funcționare cu regularitate a unităților de învățământ.¹¹⁸¹ La Caransebeș, episcopul Miron Cristea, ținând seama de atrocitățile războiului, făcea eforturi susținute pentru ca învățătorii plecați pe front să nu rămână fără competențele de cult pentru plata regulată a salariilor¹¹⁸². Aceasta reprezenta încă o dovadă a faptului că, în prima etapă a războiului, cel puțin profesorii și elevii secției pedagogice erau alături de monarh, susținând printr-o participare directă frontul extern al teatrului de luptă.

Luând pildă de la practicile folosite de preoțimea din România în timpul războaielor de peste Carpați¹¹⁸³, episcopul Aradului îndemna ca cei apti de muncă, rămași acasă, să ajute familiile celor plecați în război la „lucrurile economiei câmpului”, apoi le solicita să adune de bună voie daruri de la creștini spre ajutorarea familiilor soldaților, să poarte în toate duminicile și sărbătorile creștine un disc anume pentru aceleași scopuri, recomandând ca „ospețele și comândările” să se facă în cercuri cât mai restrânse pentru a nu se cheltui banii în mod irațional.¹¹⁸⁴ Episcopul îndemna, așadar, la solidaritate creștinească și umană, pledând pentru un front comun al celor de acasă, raliați în jurul aceleași cauze. Dacă cei dragi, trimiși pe front, luptau umăr la umăr pentru o cauză comună, ierarhul locului sfătuia familiile de acasă să preia același model, insistând pentru întraajutorare în condițiile vitrege ale vremilor. În această ecuație, preoților le revenea un loc de mare importanță, aceștia poziționându-se drept modele demne de urmat de către membrii comunităților în care trăiau și slujeau. Ierarhul se străduia să mângâie cu un cuvânt blând și o pildă înțeleaptă întreaga comunitate eparhială rămasă acasă. Astfel, Ignatie Papp încredința enoriașii

¹¹⁸⁰ Prin ordinul prezidial nr. 3930/1914.

¹¹⁸¹ „Biserica și Școala”, 1914, XXXVIII, nr. 33, p. 1.

¹¹⁸² Ordin, nr. 5349 Școl. din 12 august 1914, în „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 33, p. 1; nr. 34, p. 1.

¹¹⁸³ Diana Covaci, *The Church's Mobilisation of the Population in Support of the War Effort: A Study of Communication*, în vol. *Persuading Minds. Propaganda and Mobilisation in Transylvania during Word War I*, ed. Ana Victoria Sima, Teodora-Alexandra Mihalache, Berlin, Peter Land, 2018, pp. 11–26.

¹¹⁸⁴ Circulara nr. 4539 din 1/14 septembrie 1914, în „Biserica și Școala”, 1914, XXXVIII, nr. 36, pp. 305–307.

asupra faptului că „în lumea aceasta toate se întâmplă cu voia lui Dumnezeu, în mâna căruia este și viața și moartea fiecărui pământean”. În același plan, al puterii și vrierii divine, episcopul încadra și războiul, pe care-l socotea un fapt ce se petrecea cu îngăduința ființei supreme. Cu îngăduință și vocație pastorală, nu punea rezultatul neînsemnat al unei colecte pe seama lipsei spiritului de jertfă al românilor, ci din împrejurarea că „poporul nu și-a putut face socoteala cu ce are și de ce s-ar putea lipsi, pentru că n-a ajuns să-și culeagă și rodul semănăturii de primăvară a anului, iar de altă parte provine și din acea bună credință a obștei, că rezelul va fi de durată mai scurtă și astfel și trebuințele de ajutorare vor fi mai reduse”.¹¹⁸⁵ Conștient de greutățile prin care treceau cei de acasă, o altă povară, diferită de cea a tranșelor de care aveau parte cei ce luptau în linia întâi, episcopul dovedea o înțelegere totală a situației, susținându-și poporul în momentele dificile pe care le traversa.

Vremurile de restriște generate de război, îl determină pe ierarhul din Caransebeș să părăsească sediul episcopal și să se deplaseze în spitalele destinate răniților. Foaia episcopală dezvăluie unul din aceste episoade, care ilustrează acțiunile ierarhului bănățean. Acesta pune în practică un canon creștin, acela al alinării și iubirii pentru cel apropiat, postându-se drept un model de urmat de către slujitorii altarelor, încărcăți de asemenea cu misiuni similare. Îndemnat de porunca Evangheliei, de a cerceta pe cei din închisoare și pe cei bolnavi, ierarhul s-a deplasat la soldații răniți din sudul și nordul monarhiei. De pildă, acesta a zăbovit două zile în Timișoara, la sediul Corpului VII al Armatei Române, unde se aflau câteva spitale unde au fost adăpostiți răniții: „Pe toți acești români, în număr de mai multe sute, Prea Sfinția sa i-a cercetat, pe fiecare la patul său, întreținându-se cu fiecare personal fie mai puține – fie mai multe minute, după cum afla de necesar”.¹¹⁸⁶

După vizita de la Timișoara, prelatul caransebeșean a mers la spitalul din orașul de reședință, unde erau ostașii Regimentului 43 din localitatea Caransebeș, care, atunci când l-au observat pe ierarhul lor, cu toții s-au ridicat de pe paturile suferinței și au luat poziție de «Habt acht!». Prea Sfinția Sa văzându-i răniți și în dureri, i-a rugat să rămână așezați. Le-a adresat următoarea întrebare: „Cum v-ați purtat băieți?” iar ei au răspuns: „Ca niște lei, Prea Sfințite”, mărturisind

¹¹⁸⁵ *Ibidem*.

¹¹⁸⁶ *Episcopul Miron între răniți*, în „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 36, p. 3.

că i-au ascultat cuvântul părintesc de îmbărbătare și n-au făcut decât cinste steagului.¹¹⁸⁷ Este de remarcat din acest paragraf atitudinea soldaților, de mare evlavie și smerenie față de episcopul lor, căruia erau dornici de a-i da ascultare și a-i arăta reverență chiar și de pe patul spitalului, copleșiți de durerea rănilor, dar totodată imboldul de a declara că și-au împlinit misiunea pentru care au fost trimiși pe front.

Situația dificilă a frontului și neajunsurile cauzate de conflict, resimțite tot mai acut și de populația civilă au determinat conducerea eparhiei Caransebeșului să își conjuge eforturile cu cele ale autorităților politice. Ca atare, vicecomitele comitatului Caraș-Severin face apel la populație să adune „daruri” pe tot „restimpul războiului” (înțelegând prin aceasta mai cu seamă alimente: poame, verdețuri, cartofi, fasole, untură de porc, slănină, făină, cărnuri de porc afumate și ouă), care urmau să fie distribuite în mod egal între cei internați în spitale, sub control oficial. Episcopia, la rândul ei, îndemna credincioșii să fie chibzuiți în asigurarea celor necesare traiului zilnic (poame uscate și compoturi).¹¹⁸⁸ Trebuie menționat că alimentația devenise o mare problemă pe măsură ce conflictul se acutiza, tot mai mulți fiind încredințați că victoria va aparține acelei tabere care va avea suficientă hrană ca să asigure nevoile alimentare minime ale soldaților. Într-o circulară din 8 februarie 1916, ierarhul a cerut preoților din zona mai sus amintită o situație cu familiile celor morți în război pentru că redacția ziarului „Foaia Poporului Român” din Budapesta a donat 141 coroane Consistoriului, bani colectați de la soldații din Regimentul 43 pentru a fi distribuiți orfanilor de război din Valea Almăjului.¹¹⁸⁹

Într-adevăr, autoritățile politice și bisericești se îngrijeau și de hrana, dar și de îmbrăcăminte soldaților. Când frontul a ajuns în Galiția și Rusia, s-a făcut un nou apel la populație să adune piei de animale și să le trimită direct la Lugoj.¹¹⁹⁰ Biserica, prin reprezentanții săi, a fost prezentă la toate momentele semnificative ale Armatei. Așa s-a întâmplat în ziua de duminică, 14 septembrie 1914, când Serbarea militară a fost dublată de o impresionantă ceremonie

¹¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 3.

¹¹⁸⁸ Idem, nr. 38, p. 6; Ordonanța cu privire la rechiziția bucatelor și a păstăioaselor, în „Românul”, 1915, V, nr. 235, p. 2.

¹¹⁸⁹ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, dosar 374/1914, nr. 635/1916, f. 119; „Foaia Poporului Român”, Budapesta, XVI, 1916, nr. 3/1916, p. 4.

¹¹⁹⁰ *Apel*, în „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 42, p. 3.

religioasă. La depunerea jurământului de credință a celor 4000 de ostași, protopopul Caransebeșului Andrei Ghidiu, însoțit de preoții Ioan Stoian și Gh. Buru, au săvârșit sfințirea apei, iar protopresbiterul, „printr-o cuvântare înflăcărată, a mișcat inimile militarilor”.¹¹⁹¹

Privite mereu cu suspiciune, mai ales de către elita politică maghiară, din cauza sentimentelor naționale, autoritățile ecleziastice au căutat să mascheze aceste trăiri, devenite mult mai primejdioase în contextul războiului și a situației tensionate privind viitorul provinciei transilvane și bănățene. De aceea, la moartea regelui Carol I al României, petrecută la 10 octombrie 1914, gazeta oficială a episcopiei ilustra tristul moment prin prisma relațiilor politice și diplomatice existente dintre cele două state și al legăturilor de familie care legau monarhiile de la Viena și București: „Noi, românii din statul ungar, deplângem nu numai pe Domnitorul viteaz, mare și înțelept al fraților din regat, ci și pe cel mai sincer și devotat prieten al Majestății Sale Împăratului și Regelui nostru Francisc Iosif I, pe marele binevoitor al monarhiei austro-ungare de la care nu s-a întors până în ultimile clipe ale vieții sale”.¹¹⁹²

Gazeta oficială a episcopiei a publicat mereu articole însuflețitoare pentru a menține o stare de spirit pozitivă în rândul populației. S-a pliat astfel fără rezerve politiciii de stat, care a propagat în mediile civile o imagine favorabilă vizavi de front și rezultatul final al războiului, de comportamentul armatei imperiale, de încrederea în izbânda finală. Asemenea exemple sunt mai des întâlnite în prima etapă a conflictului, îndată după debutul acestuia, când ideea generală era aceea a unei victorii facile, într-un conflict de scurtă durată și nesemnificativ în privința pierderilor de vieți omenești și al distrugerilor provocate. Rămâne emblematică în acest sens informația privind admirația unui căpitan rus, care își găsește ecoul în paginile gazetei diecezane. Publicarea ei era menită să servească drept un bun exemplu în acest sens. Vorbind despre dotarea militară și eroismul armatei austro-ungare (aici se includ desigur și ostașii români, n.ns), căpitanul avea doar cuvinte de laudă despre combativitatea militarilor imperiali: „De la începutul operațiunilor noastre am luat parte în campania împotriva armatei austro-ungare și nu pot decât să-mi exprim respectul și admirarea pentru vitejia cu care se luptă pe câmpiile galițiene în împrejurările

¹¹⁹¹ *Sărbare militară*, în Idem, nr. 39, p. 7.

¹¹⁹² Idem, nr. 40, p. 3.

grele de acolo. Toți ofițerii din regimentul meu se gândesc la fel. Nu pot să-mi ascund părerea că ostașii armatei austro-ungare sânt cu mult mai bine pregătiți decât trupele noastre; aceasta să explică, în parte, prin faptul, că armata monarhiei austro-ungare dispune de un material de oameni mai bun decât al nostru”.¹¹⁹³

Episcopul Miron Cristea accepta fără rezerve ordinul autorităților militare, anume de a se opri o anumită perioadă de timp tragerea clopotelor la bisericile aflate pe teritoriul cercurilor pretoriale Orșova, Moldova Nouă, Biserica-Albă și Cuvin,¹¹⁹⁴ adică acolo unde frontul avea contact direct cu frontiera Regatului României și a celui sârb. Preoțimea diecezană era îndemnată de forul eparhial caransebeșean să țină seama de ordinele ministeriale mobilizând populația pentru a aduna „frunză de mure pentru teiu pe sama soldaților”, colectată în saci și trimisă inspectorilor regești școlari. Recolta era transportată cu ajutor primit de la Ministerul Comerțului care asigura transportul gratuit pe tren.¹¹⁹⁵ Același tip de acțiune de ajutorare a frontului s-a inițiat și la primul Crăciun de după izbucnirea conflictului, când episcopia se punea în fruntea acțiunilor de strângere a darurilor ce urmau a fi trimise soldaților din linia întâi.¹¹⁹⁶

Primul ministru, István Tisza¹¹⁹⁷, adresa cuvinte de mulțumire învățătorilor români printr-o adresă oficială trimisă lui Ioan Lazăr, redactorul „Gazetei învățătorilor”: „O latură înălțătoare de suflete a acestui război, în care sântem puși la grele probe, este și aceea, că va aduce un viitor mai frumos și mai bun pentru patrie și totodată va apropia inimile unora de ceilalți, deschizând sufletele tuturor pentru o dragoste și încredere reciprocă”.¹¹⁹⁸ Pastoralele de Crăciun și de Paști au fost adaptate în așa fel încât problemele teologice să fie racordate și la prezentul istoric (în speță războiul, n.ns.), dar și cu sfaturi practice în ceea ce privește viața religioasă (postul și rugăciunea, mersul la biserică) și utilitar-gospodărești (cultivarea pământului, recoltarea roadelor, întreținerea în bună ordine a celor din casă precum și îmbrăcarea frumosului port popular).¹¹⁹⁹ Ca o probă supremă de empatizare cu soldații bănățeni aflați în suferință, *Reuniunea*

¹¹⁹³ *Ce povestesc răniții?*, în *Ibidem*, p. 7.

¹¹⁹⁴ Ordin nr. 69 Bis. din 16 octombrie 1914, în *Idem*, nr. 43, p. 1.

¹¹⁹⁵ Ordin nr. 7390 Șc. din 12/25 noiembrie 1914, în *Idem*, nr. 44, p. 1.

¹¹⁹⁶ Circulara nr. 7391 Șc. din 12/25 noiembrie 1914, în *Ibidem*.

¹¹⁹⁷ Contele István Tisza (1861–1918), prim-ministru maghiar în 1903-1905, 1913-1917.

¹¹⁹⁸ *Contele Tisza către învățătorii români*, în „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 44, p. 7.

¹¹⁹⁹ Pastorală de Crăciun nr. 7933 Pres. din 24 decembrie 1914, în *Idem*, nr. 51, pp. 1–4.

Femeilor Române din Caransebeș, primind binecuvântarea episcopului, a adunat bani din oraș pentru amenajarea unui spital militar unde să fie primiți soldații răniți în război.¹²⁰⁰

Anul 1916 a produs o adevărată „criză de stat”,¹²⁰¹ cauzată, după opiniile unor istorici, de un recul adânc profilat în politică și societate, în sensul cristalizării sentimentului de individualizare a societății civile și a națiunilor în structura de ansamblu a imperiului. La scurtă vreme, după intrarea României în război, se instalează dezordinea în sânul armatei austro-ungare, la care se mai adăuga inflația galopantă, penuria de alimente de strictă necesitate, precum și disiparea sentimentului de încredere în loialitatea față de Coroană a națiunilor din imperiu, toate acestea degenerând în adevărate convulsii sociale de proporții. Biserica Ortodoxă din Transilvania și Banat s-a pliat în conformitate cu siajul politicii militare de la Viena, Budapesta și București, acționând în ancadramentul său jurisdicțional, adică și-a orânduit măsurile în așa fel încât să mențină sentimentul religios, puterea credinței, căutând totodată să împlinească rostul unei instituții publice, integrată în sistemul guvernamental și implicată eficient în nevoile societății. „În mijlocul războiului înfricoșat, care mai bine de doi ani de zile a aprins lumea, reclamând jertfele cunoscute pentru apărarea Înalțului Tron și a Patriei noastre iubite, ca un fulger din senin și ca un trăznet mistuitoriu ne-a mai lovit acum știrea, că în rândul contrarilor Statului nostru ungar, a intrat și România.[...] Dar ori cât de mare ne este mâhnirea și ori cât de temeinice și serioase sunt îngrijirile noastre, urmate din faptul de mai sus, un lucru ni-se impune înainte de toate și anume acela: de a ruga pre milostivul Dumnezeu, Părintele nostru cel ceresc, ca să ne întărească în nădejdea îndreptării lucrurilor spre bine, ca astfel să nu decădem cu duhul și să nu ne pierdem ci să ne păstrăm bunul cumpăt, și astfel să fim răbdători între toate împrejurările vieții și deosebi între împrejurările grele, cum celea de acum”.¹²⁰²

Situația politică de la București a agravat poziția soldatului român-bănățean și ardelean, vulnerabil în fața acuzațiilor de înaltă trădare din motive naționale.

¹²⁰⁰ Pentru Spitalul Militar Diecezan, în Idem, nr. 52, p. 5.

¹²⁰¹ Alexandru Mamina, *O „criză de stat”: înfrângerea din 1916, în Hegemoniile trecutului. Evoluții românești și europene. Profesorului Ioan Chiper la 70 de ani*, coord. Mioara Anton, Florin Anghel, Cosmin Popa, București, Curtea Veche, 2006, p. 81.

¹²⁰² Ordinul nr. 4000, din 18/31 august 1916, în „Biserica și Școala”, 1916, XL, nr. 34, p. 1.

Criza politică, suspiciunile care s-au accentuat la adresa românilor, l-au făcut pe episcopul Ioan Ignatie Papp să convoace Consistoriul diecezan și să aprobe în unanimitate, în anul 1916, următorul *Manifest de loialitate* către primul ministru István Tisza: „Consistorul Diecezan gr.-or.român din Arad în fața izbitorului fapt că România învecinată a declarat războiul Monarhiei noastre, în care sub scutul glorioasei dinastii a Habsburgilor în fidelitate și îmbucurătoare desvoltare trăiesc milioane de români, își ține de sfânta datorință a declara că, credincioșii gr.-or. români ai acestei dieceze, întocmai ca întreg poporul român al Ungariei [...] își păstrează neclintită credința față de Tron și patria lor Ungaria și acest tron și această patrie o vor apăra cu averea lor și cu sângele lor. Roagă pe Excelența Voastră bineveniți a lua grațios la cunoștință această declarațiune a noastră și să vă îndurați totodată a tălmăci înaintea Majestății Sale gloriosului nostru Împărat și rege apostolic Francisc Iosif I-ul în veci neclintita noastră alipire și omagială supunere”.¹²⁰³

La fel, și episcopul Caransebeșului a luat act de intrarea României în război și și-a îndemnat păstoriții să rămână fideli Vienei: „Așa înaintea serii Sfintei Măriei Mari a declarat războiul Monarhiei noastre Austro-Ungare spre marea noastră mâhnire și durere și regatul vecin al României, și ne sosesc vești că, în unele locuri s-au și început luptele cu acest *nou inamic* .[...] Cu toate acestea îmi țin de datorință, ca-și în fața situației ce s-a creat patriei noastre prin noua declarație de războiul – să vă sfătuiesc și îndemn, să nu părăsiți vechile voastre virtuți militare, ci să ne facem și pe viitor cu aceeași dovedită loialitate datorința către patria și tronul, cari și până acum ne-a ocrotit. Deci, fiecare credincios al eparhiei să rămâie fidel Regelui, fidel steagului lui și credincios față de patria ungară, identificându-se cu toate interesele pământului pe care s-a născut și care l-a hrănit pe el și pe strămoșii săi, și pe care trebuie să-l apere între alte împrejurări”.¹²⁰⁴ Participarea românilor din Monarhia austro-ungară în calitate de combatanți pe fronturile Primului Război Mondial, „sub steagul împăratului”, rămâne credibilă doar din această perspectivă, „porunca împărătească” fiind unul din elementele care i-a determinat pe românii ardeleni și bănățeni să se

¹²⁰³ *Act de fidelitate*, în Idem, nr. 35, p. 1.

¹²⁰⁴ Pastorală din 16/29 august 1916, în Idem, nr. 36, p. 1; Pamfil Șeicaru, *România în Marele Război*, trad. Adrian Iancu, Dan Radu Stănescu, Elis Bușneag, Daniel Nicolescu, București, Editura Eminescu, 1994, pp. 243–267.

prezintă în număr mare, chiar peste așteptări, la înrolări în vederea plecării pe front. În istoriografia dedicată Marelui Război este binecunoscut faptul că, în cele 52 de luni cât a durat conflictul, autoritățile austro-ungare au mobilizat circa 9 milioane de persoane aparținând tuturor naționalităților, dintre care cca. 4,5 milioane au făcut parte din armata operativă, fiind trimiși pe front. În Transilvania și Banat numărul celor mobilizați s-a ridicat la 926.500 de militari, ceea ce constituia 10% din totalul populației celor două provincii istorice românești.¹²⁰⁵

Curtea din Viena și Guvernul din Budapesta au fost încredințate de loialitatea românilor din Ardeal și Banat printr-o scrisoare pastorală semnată de cei trei arhieri (Vasile Mangra mitropolit al Ardealului, Ioan Ignatie Papp ierarhul de la Arad și Elie Miron Cristea episcop de Caransebeș): „România, căreia ființă i-a dat patria noastră Ungaria, căci Radu Negru de la Făgăraș a întemeiat principatul Țării-Românești, Dragoș din Maramurăș a întemeiat principatul Moldovei și cu sprijinul Monarhiei Habsburgice, s-a ridicat și s-a întărit România modernă, liberă și independentă, care de bunăvoie s-a legat de Monarhia noastră cu contract de credincioșie, cu făgăduieli de sprijinire reciprocă: România – spre marea noastră durere – a călcat făgăduiala de credință, a rupt pecețile contractului în chip perfid și a ridicat arma asupra acelor frați, cari de doi ani de zile luptă pe moarte și viață cu o vitejie nemaipomenită împotriva dușmanilor Monarhiei”.¹²⁰⁶ Era o formă des exersată de guvernanți în a se folosi propagandistic de imaginea, autoritatea și mesajul unui ierarh bisericesc cu scopul perpetuării îndemnului la loialitate/fidelitate și solidaritate față de Tron. Figură nu lipsită de controverse în epocă, mitropolitul Mangra a dus spre sfârșitul vieții sale tactica „activistă” până la ralierea politică totală față de Budapesta, de aceea era omul cel mai potrivit pentru ca regimul să-l scoată în față în ideea cultivării atașamentului conaționalilor săi la statul dualist.¹²⁰⁷ Spre a-și

¹²⁰⁵ Ion Cârja, Cecilia Cârja, *Marele Război și redimensionarea loialității. Români ardeleni și bănățeni după despărțirea de „bunul împărat”*, în „Revista Bistriței”, 2018, XXXII, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2018. p. 225.

¹²⁰⁶ Scrisoare circulară din 8/21 septembrie 1916, în „Biserica și Școala”, 1916, XL, nr. 40, p. 1; „Telegraful Român”, 1917, LXV, nr. 3, 14/27 ianuarie, p. 10.

¹²⁰⁷ Ion Cârja, *Imaginea împăratului Carol I (IV) al Austro-Ungariei printre românii din Transilvania (1916–1918)*, în vol. *Călător prin istorie. Omagiu Profesorului Liviu Maior la împlinirea varstei de 70 de ani*, coord. Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Academia Română-Centrul de Studii Transilvane, 2010, pp. 517–530.

manifesta loialitatea față de rege, episcopul Ioan Ignatie Papp a dispus ca, în întreaga eparhie, în ziua de 17/30 decembrie 1916, dată când s-a încoronat noul monarh Carol I, să se țină în toate bisericile Liturghie împreună cu doxologie, iar preoții să rostească predici potrivite acestei omagieri.¹²⁰⁸

În perioadele de criză de sistem politic, social, economic etc. simbolurile au un impact mai puternic asupra sensibilității colective decât în perioadele de „acalmie”. Astfel s-a întâmplat și în acei ani de război, ani de criză fără precedent, când simbolurile imperiale, care dintotdeauna s-au dorit unificatoare în multinaționalul imperiu habsburgic, au fost investite suplimentar cu sens și semnificații speciale, devenind factori de educație civică cu rol deosebit de important pentru coeziunea colectivă. Din acest motiv, considerăm reală existența suprapunerii de discursuri loialiste în imagologia românească a mentalului colectiv din perioada imediat anterioară și succesivă încoronării lui Carol I (IV) ca rege al Ungariei, respectiv continuitatea dinastică sugerată prin sintagma „A murit Regele, trăiască Regele!”¹²⁰⁹

Sinodul protopopesc al protopopiatului Arad, în ședința sa din 2 martie 1916, a întrunit reprezentanții clerului și ai poporului din comunele bisericești aparținătoare, eveniment la care s-a comemorat printr-o slujbă mitropolitul Ioan Mețianu. De asemenea, s-a adus în discuție grija față de orfanii eroilor morți pe front și s-a hotărât organizarea unei colecte în bani pentru Orfelinatul din Sibiu.¹²¹⁰ Este importat de menționat faptul că s-au luat măsuri potrivite pentru ținerea unei evidențe exacte referitoare la timpul și locul morții soldaților, pentru ca aceste informații să fie publicate în calendare, dar și biografiile, dispozițiile testamentare și timpul celebrării parastaselor marilor mecenai Andrei Șaguna și Emanuel Gojdu.¹²¹¹ Preocupările pastorale ale autorităților bisericești erau foarte diverse, concentrate pe aspecte social-civile-militare multiple față

¹²⁰⁸ Circulara din 5/18 decembrie 1916, în „Biserica și Școala”, 1916, XL, nr. 50, p. 2.

¹²⁰⁹ Ion Cârja, *L'immagine dell'Imperatore Carlo I (IV) presso i romeni della Transilvania*. În: *Karl I. (IV.). Der Erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*, hrsg. Andreas Gottsmann, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007, pp. 231–246.

¹²¹⁰ În ședința Consistoriului arhiepiscopiei din 4 ianuarie 1916, sub președinția lui Ioan Mețianu s-a discutat înființarea unui orfelinat la Sibiu; Valeria Soroștineanu, *Viața religioasă și sentimentul religios la românii ortodocși din Transilvania 1899–1916*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2005, p. 52.

¹²¹¹ *Sinodul Protopopesc din Tractul Aradului*, în „Românul”, 1916, VI, nr. 38, p. 6.

de soldați, față de cei rămași acasă, de orfani și nu în cele din urmă de elevii din școlile teologice: „Scumpetea nemaipomenită din zilele acestea a îngreunat atât de mult traiul elevilor noștri de la pedagogie, încât duc astfel de lipse cari trebuie să ne îndemne a le sări în ajutor. Apelăm dară la simțul creștinesc și de umanitate a celor cu stare și mai ales a celor fără de copii, ca din cele ce cu belșug le-a dăruit Dumnezeu să se grăbească a ajuta pe acești elevi sărmani, trimițând ajutorul la adresa casei diecezane”.¹²¹²

O povară apăsătoare pe umerii ierarhilor a fost chestiunea rechiziționării clopotelor bisericilor, acțiune care a produs multă vâlvă în comunitățile bisericesti, dar ordinele erau indiscutabile și trebuiau respectate ca atare: „Exceleța Sa Domnul Ministru de Culte și Instrucțiune publică ne avizează că, recvirarea tuturor clopotelor de la biserici este un interes atât de mare al Armatei, încât Ministeriul comun de războiu nu poate admite absolut nicio concesiune în privința aceasta”, pentru ca, odată cu rechiziționarea clopotelor, să se revină la obiceiul străvechi, și să se folosească toaca în locul clopotelor.¹²¹³ Pentru a nu fi confiscate și distruse, unele clopote au fost ascunse sau chiar îngropate de credincioși și preoți.¹²¹⁴ În localitățile cărășene Voiteg și Ilidia clopotele rechiziționate, „împodobite cu flori și cu lacrimi în ochi au fost petrecute până la tren de credincioșii noștri”, ca într-un adevărat cortegiu funerar.¹²¹⁵ Clopotul și sunetul lui au fost și au rămas puternic înrădăcinate în pământul natal, dar și în sensibilitatea și conștiința de a exista a oamenilor. Acțiunea de preluare a clopotelor a fost una amplă, la care au participat atât autoritățile laice, cât și cele ecleziastice. Procesul a fost unul bine organizat, întocmindu-se mai întâi un conspect general al tuturor clopotelor, iar apoi s-a trecut la operația propriu-zisă de predare-primire. S-au întocmit o serie de regulamente în care se specificau termenii în care se făcea predarea și păstrarea clopotelor. Astfel, se ținea cont de vechimea, valoarea artistică și claritatea înscrisurilor

¹²¹² Apel nr. 6936, din 6 noiembrie 1917, în „Foaia Diecezană”, 1917, XXXII, nr. 46, p. 1.

¹²¹³ Comunicat Oficios nr. 4299, din 30 octombrie 1917, în „Biserica și Școala”, 1917, XLI, nr. 45, p. 364.

¹²¹⁴ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I.C. Brătianu, Războiul 1914–1919*, vol. II, București, Editura Universul, 1937, pp. 166–167; Elena Crinela Holom, *Sunet și sensibilități colective: funcția socială a clopotelor în comunitățile românești din Transilvania (sec. XIX–XX)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 194.

¹²¹⁵ Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată (1914–1918)*, Reșița, Editura Banatica, 1995, p. 212.

incizate în aliaj clopotelor, de asemenea au fost stabilite sumele pentru despăgubiri.¹²¹⁶

Intrarea României în război a avut un impact important asupra stării de spirit a militarilor de etnie română din armata austro-ungară, amplificând între altele fenomenul dezertărilor. Transferul unităților cu garnizoană în Transilvania, Banat sau Bucovina, după 1916, în mod prevalent pe frontul italian a devenit o constantă a mișcărilor de trupe gestionate de autoritățile austro-ungare, care urmăreau să evite situații nedorite în care etnicii români puteau fraterniza cu populația locală sau se puteau deda la acțiuni de insubordonare sau dezertare cu scopul refugierii în România. Referitor la problema loialității, se impune constatarea că relația cu Imperiul a românilor, înainte de război, în timpul și respectiv la nivelul imaginarului după terminarea acestuia și prăbușirea monarhiei bicefale, prezintă o atitudine forțată în timp prin practica petiționarismului legalist, caracterizat printr-un loialism uniform atât în amplificările, cât și în scăderile și deprecierile sale.¹²¹⁷ Războiul mondial, prelungit peste orice estimări inițiale, cu privațiunile, ororile și vicisitudinile pe care le-a produs pentru trupele combatante și pentru populația civilă deopotrivă, a dus până la capăt acest proces, astfel încât loialismul dinastic s-a prăbușit, iar popoarele, altădată „credincioase” Maiestății Sale împăratului de la Viena, s-au repliat categoric în direcția reperelor și valorilor identității naționale.¹²¹⁸ Este important de menționat meritul Bisericii Ortodoxe și a celei Greco-Catolice de a fi reușit să-i pună împreună pe o bună parte dintre românii aflați sub stăpânire străină. Apreciabil rămâne efortul instituțiilor și al structurilor ecleziastice de a fi reușit să-i adune laolaltă pe români și să realizeze „uniri parțiale”, în cadre confesionale ale blocului românesc din imperiul habsburgic, Austro-Ungaria de mai târziu. Cele două Biserici i-au

¹²¹⁶ Elena Crinela Holom, *Sunet și sensibilități colective. Funcția socială a clopotelor în comunitățile românești din Transilvania (sec. XIX–XX)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, pp. 80–91.

¹²¹⁷ Ion Cârja, *Între împărat și națiune. Români și italieni sub flamură habsburgică în anii Marelui Război*, în *Multiculturalism, identitate și diversitate. Perspective istorice. În onoare prof. univ. dr. Rudolf Gräf la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coord. Iosif Marin Balog, Ioan Lumperdean, Loránd Mádly, Dumitru Țicu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, pp. 425–444.

¹²¹⁸ Ion Cârja, Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 231; Liviu Maior, *Habsburgi și români. De la loialitate dinastică la identitate națională...*, pp. 112–115.

unit pe români cu mult înainte ca unirea politico-statală a întregii națiuni să fi fost posibilă.¹²¹⁹

Imperiul Habsburgic, un construct complex, format din peste 11 unități etnice, s-a bazat în existența sa multiseculară pe două idei fundamentale: catolicism și statalitate, aceasta din urmă ajungând să se asocieze până la suprapunere cu ideea dinastică.¹²²⁰ Marele Război a făcut ca aceste două valori politico-ideologice să intre în criză sub presiunea irepresibilă a naționalismului și a evoluțiilor imprevizibile ale conflagrației, care a zguduit din temelii întreaga Europă, contribuind finalmente la destrămarea monarhiei. Este un lucru destul de clar faptul că actul de unire dintre Transilvania și România la finele lui 1918 a fost un eveniment dorit de opinia publică românească, în marea ei majoritate, fie că era vorba de ardeleni sau regățeni. Această opțiune era împărtășită atât la nivelul decidenților politici și al unei opinii publice cultivate, cât și în rândurile categoriilor mai largi ale populației, în primul rând printre țăranii-soldăți care luptaseră în război (este adevărat în tabere diferite, n.ns.).¹²²¹ Frontul a întreținut în mintea și în inima soldaților români răscolitoare frământări identitare, deoarece erau puse în cumpănă sentimentul național și iubirea față de Înalțul Tron, așa cum rezultă fără echivoc din scrisorile militarilor, care nu evidențiază suficient de multe teme cu caracter politic sau ideologic, concentrându-se asupra suferințelor personale.¹²²²

În istorica zi de 7 noiembrie 1918, episcopul Caransebeșului Miron Cristea își declara propriul crez, exprimat încă din 25 decembrie 1917 în

¹²¹⁹ Ion Cârja, Cecilia Cârja, *Între separație confesională și unitate națională. Bisericele românești din Transilvania și Marea Unire*, în *Declarația de autodeterminare de la Oradea din 12 octombrie 1918*, coord. Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Ion Eremia, București, Editura Academiei Române, 2018, p. 34; Idem, *Două biserici, o singură națiune. Considerații privind biconfesionalismul românilor din Imperiul Habsburgic/Austro-Ungaria, secolele XVIII–XX*, în *Centenarul unirii românilor și Europa de azi. Religie și geopolitică*, vol. I, ed. Alin Albu, Valer Moga, Adrian Nicolae Petcu, Dragoș Ursu, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, Alba-Iulia, Reîntregirea, 2018, p. 18; Idem, *Între ecleziastic și național: Români uniți și autonomia catolică din Ungaria (sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX)*, în *Biserică, Societate, Identitate. In Honorem Nicolae Bocșan*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 183–190.

¹²²⁰ A.J.P. Taylor, *Monarhia Habsburgică 1809–1918...*, pp. 223–229; Jean Berenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273–1918...*, pp. 490–522.

¹²²¹ Sorin Mitu, *Românii ardeleni la începutul secolului al XX-lea: loialități și identități în schimbare*, în *Multiculturalism, identitate și diversitate. Perspective istorice...*, pp. 405–408.

¹²²² Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra Primului Război Mondial...*, pp. 284–297.

Pastorala,¹²²³ identic cu cel al sutelor de mii de credincioși din întreg Banatul: „Noi românii vrem să ne conducem înșine și să fim stăpâni pe noi și pe toate ale noastre [...] Națiunea română își va croi însăși soarta și viitorul său cu ajutorul fraților români de pretutindenea și cu ajutorul factorilor mondiali și internaționali cari ni sunt binevoitori...”, iar mai departe ierarhul îndemna la respectarea poruncilor Marelui Sfat Național Român, cel care pregătea ultima mare bătălie politică de înfăptuire a „unirii tuturor românilor din hotare în hotare”,¹²²⁴ enoriașii să strângă legăturile cu noua autoritate politică a românilor, Consiliul Național Român Central, cu personalitățile politice din Transilvania și Banat care pot grăbi procesul de separare politico-administrativă de Ungaria. Prin circulara din 26 octombrie 1918, referitoare la recunoașterea instituției românești supreme, Marele Sfat Național Român, prima de acest fel difuzată de vreun episcop român, s-a pregătit populația românească pentru evenimentul politic care se apropia, iar modificarea ecteniilor și pomenirilor a echivalat cu întreruperea legăturilor cu statul maghiar cu mult înainte de actul istoric de la Alba Iulia.

Circulara lui Miron Cristea a fost însușită și de Consistoriul arădean și publicată în ziarul „Românul”, cu un îndemn pentru cititori: „Cetiți frați români, cu sfințenie acest document istoric al bisericii noastre ortodoxe de aici, care ne-a păstrat neatins sufletul feciorelnic prin urgii de veacuri.” Astfel recunoșteau și arădenii meritele ierarhului caransebeșean la grăbirea procesului de separare de politica ungară și realizare a Marii Uniri.¹²²⁵ Biserica Ortodoxă Română din Transilvania și Banat a traversat o nouă etapă de încercări, odată cu trecerea la cele veșnice a ierarhului-mitropolit V. Mangra,¹²²⁶ survenită la 1/14 octombrie 1918, într-un răstimp în care monarhia dualistă se afla în pragul destrămării. Momentul intrării în veșnicie a mitropolitului Mangra – produs la Budapesta în hotelul Bristol, urmare a unei vechi afecțiuni cardio-vasculare

¹²²³ *Pastorala de Crăciun din anul 1917* în care se menționa „fiecare națiune, fiecare neam, să fie stăpânit pe sine, să se conducă însuși”, era primul îndemn spre autodeterminare; P.S. Lucian Mic, *Episcopul Miron Cristea (1910–1919). Pastorale, ordine circulare și corespondență administrativă*, Caransebeș, Editura Diecezană, 2007, pp. 183–190.

¹²²⁴ „Lumina”, 1918, I, nr. 43, p. 1.

¹²²⁵ Constantin Brătescu, *Orașul Caransebeș între 1865–1919. File de monografie...*, p. 254.

¹²²⁶ „Biserica și Școala”, 1918, XLII, nr. 41, pp.1–2; Despre Vasile Mangra vezi: Marius Eppel, *Un mitropolit și epoca sa. Vasile Mangra (1850–1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006.

ce se acutizase încă din perioada verii anului 1918 – a provocat o sumedenie de ipoteze în rândul opiniei publice, devenite peste timp veritabile clișee istorice. Moartea mitropolitului se suprapunea peste contextul complicat al situației imperiului și războiului la sfârșitul toamnei acelui an, eveniment care a provocat numeroase interpretări, care, toate la un loc, generează sintetic imaginea de ansamblu a personalității și vieții marelui dispărut: „duplicitate, colaboraționism, sinamăgire...”.¹²²⁷ Dispărea o lume veche, se zămislea o alta nouă, iar din cenușa celei dintâi învia și reînvia națiunea română, într-un stat nou, unitar, românesc, în care Biserica trebuia să-și afle locul și rostul.

Primul Război Mondial a dus inevitabil la sfârșitul epocii marilor imperii¹²²⁸ și la crearea statelor naționale, cum a fost și cazul românilor. Urmare a Marii Uniri,¹²²⁹ România și-a schimbat înfățișarea, și-a întregit teritoriul prin alipirea pe rând a Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei, așteptând și încadrarea Banatului, rămas încă în regim de ocupație.¹²³⁰ Provincia bănățeană va aprinde flacăra discordiei între statele vecine care o râvneau. Cele dintâi armate sosite aici au fost cele sârbești, animate de dorința de a lua în stăpânire întreg teritoriul provinciei bănățene, deși, la început, românii i-au primit ca prieteni. Comportându-se ca armată de ocupație, sârbii au împiedicat marea parte a delegaților bănățeni să plece la Adunarea de la Alba Iulia, în formula Gărzilor Naționale constituite în acest scop. Pentru că preoțimea a îndrăznit să nu ia în seamă ordinul sârbesc de a pomeni la slujbe pe regele Petru al Serbiei, mulți români din Vârșeț sau din împrejurimi au fost închiși de autoritățile sârbești.¹²³¹ În vidul de putere creat se remarcă eforturile episcopului Miron Cristea care a luat legătura cu autoritățile sârbești, solicitând respectarea autonomiei Bisericii Ortodoxe, reușind parțial calmarea spiritelor agitate.¹²³² Armata franceză, pe de altă parte, a preluat Banatul estic la 27 ianuarie 1919, intrând în Lugoj și în

¹²²⁷ *Ibidem*, p. 401.

¹²²⁸ Mircea N. Popa, *Primul Război Mondial 1914–1918*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, pp. 34–58.

¹²²⁹ *Marea Unire a tuturor românilor din 1918*, coord. Gheorghe Buzatu, Horia Dumitrescu, Focșani, Edit. Pallas, 2008; *De la independență la Unirea cea Mare*, coord. Vasile Mircea Zaberca, Reșița, Editura Eftimie Murgu, 2003; *Pe drumul Marii Uniri*, coord. Vasile Popeangă, Emil Arbonie, Arad, "Vasile Goldiș" University Press, 2008 ș.a.

¹²³⁰ C. Brătescu, *Biserica strămoșească...*, p. 25.

¹²³¹ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, dosar 243, nr. 6686 din 22 decembrie 1918, ff. 142–143.

¹²³² „Foaia Diecezană”, 1919, XXXIV, nr. 3, pp. 3–4.

Caransebeș, unde soldații au fost întâmpinați de primarul orașului Pauck și de protopopul Andrei Ghidiu.¹²³³ La Arad, revista „Biserica și Școala” avea să sintetizeze în legătură cu importanța istorică a actului unificator al tuturor provinciilor românești: „Războiul lung și sângeros început din interese străine s-a sfârșit. A învins ideea că fiește care națiune să dispună liber asupra sorții sale, să fie egal îndreptățită și fiecare om să aibe tot aceleași drepturi. Soarta națiunilor mici este pusă în mâinile cele mai bune, și cele mai mari națiuni culte ne garantează realizarea idealurilor noastre”.¹²³⁴

Din păcate, dorința bănățenilor de a se uni cu România a fost întârziată de ocupațiile militare străine din regiune. Reprezentanții Bisericii au organizat adunări de protest împotriva acestui fapt și au trimis numeroase memorii liderilor politici ai Europei, pledând pentru o administrație românească și o unire deplină a întregului Banat cu România. Biserica a fost prezentă și la intrarea ostașilor români în Caransebeș, în 22 iulie 1919, moment considerat cu adevărat eliberator pentru românii aflați de veacuri sub dominație străină. În a doua jumătate a anului 1919, eforturile episcopului Miron Cristea au fost îndreptate cu preponderență spre unificarea bisericească a românilor și spre strângerea legăturilor cu instituțiile din România. Întreaga activitate depusă în sprijinul Bisericii, a culturii și a unității românilor, l-a recomandat pe episcopul Caransebeșului pentru scaunul de mitropolit primat al României Mari.¹²³⁵

Biserica Ortodoxă din Banat a dovedit în anii grei ai Primului Război Mondial¹²³⁶ o implicare totală în frământările societății românești, și a ținut aproape credincioșii, luptând pentru devenirea spirituală, culturală, socială și națională a românilor.

V.2. Studenți la pedagogie-teologie sau înrolați pe front

Vasile Dudaș, cercetător la Muzeul Banatului din Timișoara, a susținut în anul 1994 o teză de doctorat foarte bine documentată, cu tema *Voluntari*

¹²³³ „Drapelul”, 1919, XIX, nr. 10, p. 3; Gheorghe Neamțu, *Activitatea C.N.R. din Caransebeș*, Caransebeș, 1927.

¹²³⁴ „Biserica și Școala”, 1918, XLII, nr. 44, pp. 1–2.

¹²³⁵ Daniel Alic, *op.cit.*, p. 388.

¹²³⁶ Vasile Dudaș, *Banatul în anii Primei Mari Conflagrații Mondiale*, Timișoara, David Press Print, 2014.

bănățeni în armata română în anii Primului Război Mondial, din care a rezultat o carte tipărită doi ani mai târziu.¹²³⁷ O parte consistentă a acestei lucrări se referă la voluntarii români din provinciile istorice Banat, Transilvania și Bucovina, aflați pe teritoriul Rusiei. De reținut rămâne faptul că, în teza de doctorat, autorul citează două texte memorialistice inedite.¹²³⁸ Apărute într-o perioadă de profunde mutații politico-militare aceste corpuri ale voluntarilor români din Ardeal, Banat și Bucovina au avut un rol foarte important în constituirea României Mari, acțiunile lor făcând cunoscută, sub aspect politic, hotărârea voluntarilor de a lupta pentru eliberarea națională și unirea cu România. În luptele de pe frontul de est împotriva armatelor ruse au participat foarte mulți tineri încorporați în garnizoanele bănățene. Unul dintre aceștia a descris momentului plecării la război și impactul cu realitățile primului atac din Galiția: „În sfârșit mobilizarea sosi și sufletul meu se ușură de o povară pe care de la atentatul de la Sarajevo o purtam. Plecarăm.[...] Trenul fugea în goană nebună și în gări publicul ne aclama însuflețit, pe când gândurile noastre zburau departe, spre acei care rămăseseră în urma noastră. Vedeam și acum o lume de femei cu ochii înlăcrimați tocmai la plecare...”¹²³⁹

Mitropolitul ortodox Ioan Mețianu, la fel ca mulți alții, a considerat că mobilizarea parțială a armatei era un semn că durata conflictului va fi una scurtă, fiind vorba doar de un război local.¹²⁴⁰ Se pare că și autoritățile politico-militare care declanșaseră războiul erau convinse că va fi vorba despre un conflict de scurtă durată, însă s-a dovedit contrariul. Pierderile umane din teatrele de operații au fost urmate de noi recrutări, serviciul militar obligatoriu fiind extins între 18–50 de ani, față de 21–42 de ani cât fusese înainte de anul 1914.¹²⁴¹ Conform alineatului 19 din articolul de Lege XXX (Legea militară, n.ns.), așa cum am afirmat deja, teologii, respectiv candidații la preoție erau scutiți chiar și în război de serviciul militar activ. Preoții puteau fi „chemați” cu avize speciale

¹²³⁷ Idem, *Voluntarii Marii Uniri*, Timișoara, Editura Augusta, 1996, p. 85.

¹²³⁸ https://www.ccja.ro/ccja/analele-aradului/pdf/013_Ion_Carja_Romanii_in_armata_austro-ungara_1914-1918_contributii_ale_istoriografiei_romanesti_postcomuniste.pdf, accesat la 25 februarie 2018.

¹²³⁹ „Românul”, 1914, IV, nr. 225, p. 5.

¹²⁴⁰ Valeria Soroștineanu, *Viața religioasă și sentimentul religios la românii ortodocși din Transilvania. 1899–1916*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2005, p. 65.

¹²⁴¹ http://www.bcut.ro/dyn_img/Analele%20Banatului%20Arheologie.Istorie/Analele%20Banatului%20XV%202007/v_dudas.pdf, accesat la 20 martie 2018.

(după o solicitare scrisă, primită de la comanda militară) ca preoți militari pe front.

Din cauza lipsei acute de învățători din perioada de început a războiului, mulți fiind mobilizați și trimiși pe front, în urma propunerii lui Roman Ciorogariu s-a decis ca toți absolvenții secției teologice care doreau să intre în cler, trebuiau să-și dobândească și diploma de învățător pentru a putea suplini lipsa dascălului din parohie.¹²⁴² Astfel, încă din anul școlar 1913/1914, au fost admiși la secția pedagogică, la cursurile fără frecvență, și clerici aflați deja în parohii. Unul dintre combatanții frontului din Galiția și Munții Carpați a fost profesorul Avram Sădean de la Institutul Teologic-Pedagogic din Arad. Acesta a fost mobilizat în luna iulie 1914, la vârsta de 34 de ani, concentrarea făcându-se la doar două săptămâni după căsătoria sa cu Aurora, fiica preotului Petru Cimponeriu din Vinga. Tânărul profesor îi trimitea scrisori de pe front directorului Ciorogariu, din care rezultă „invidia” față de colegii-profesori care tocmai se pregăteau de deschiderea noului an școlar, iar pe de altă parte îi relata în amănunt aspecte îngrozitoare din prima linie de la Lemberg, Prezmysl sau din alte poziții din Galiția, precum și o schiță de analiză psihologică asupra stării de religiozitate a soldatului român în încleștările războiului: „Sguduirile mari renasc popoarele. Mai mari sguduiuri decât acestea ale zilelor noastre n-au fost când există lumea. E imposibil ca lumea să nu-și revină în ochi, să nu revină la conștiința că *Nihil sine Deo*, nimic fără Dumnezeu [...] că religiozitatea e amestecată cu vitejie, unde e una e și cealaltă, numai sufletul credincios știe a muri pentru cinstirea lui de om. Biserica este aici biruitoare, pentru că ea dă eroi armatelor”.¹²⁴³ Acesta a fost ultimul schimb epistolar al tânărului profesor către școala teologică din Arad de dinaintea morții sale pe frontul galițian.

Pe lângă cadrele didactice, începând din anul 1915 au fost incluși ca activi în serviciul militar și elevii Institutelor Pedagogice din Caransebeș și Arad.¹²⁴⁴ În cele din urmă au fost convocați doar cei care aveau vârsta necesară îndeplinirii serviciului militar activ, admițându-se ca elevii, înainte de a pleca pe front, să își rezolve situația școlară și cea de ordin familial. Acestora li s-a

¹²⁴² S.J.A.N.A., *Fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Acte școlare (IV)*, dosar 5/1916, f. 1.

¹²⁴³ Maria Alexandra Pantea, *Relatări din Primul Război Mondial prezentate în presa ecleziastică din Banat*, București, Editura Tritonic, 2017, pp. 27–28.

¹²⁴⁴ I. Munteanu, *Banatul istoric*, vol. III, p. 455.

permis să nu frecventeze cursurile Institutului după data de 26 aprilie 1915.¹²⁴⁵ Din cauza faptului că au fost chemați în serviciul armatei, în anul școlar 1915/1916 au întrerupt prelegerile următorii studenți de la secția pedagogică a Institutului Teologic din Arad: Florea Ardelean, Traian Codrean, Ignat Materiu, Antoniu Ostrovați, Traian Pantoș, Petru Ioan Serbu, Pavel Turla, toți aceștia fiind incluși în stagiul de pregătire militară inițială. De la aceeași secție au fost mobilizați și înrolați direct în prima linie următorii studenți: Petru Bed și Ioan Cojain din cursul II, precum și Aureliu Teodor Andru, Aron Aslău, Nicolae Baciuc, Gheorghe Cotuna, Gheorghe Dronca, Valeriu Gh. Petroviciu, Mitru Radu, Teodor Tundre, dar și soldații Traian Demșorean, Iustin Fofiu din cursul III. Din cursul IV, conform Ordinilor Ministeriale nr. 52800 și 54700/1916, au fost admiși la cursul de încheierea situației școlare următorii soldați: Virgil Traian Antonescu, Ioan Buda, Ioan Mării, Aurel Oancea, Traian Popi, Lazăr Trăilescu, și privațiști Nestor Costa, Gavril Vandiciu.¹²⁴⁶

În anul școlar 1916/1917, de la despărțământul teologic din Arad au fost înrolați următorii soldați: Vasile Abrudean, Olimpiu Acsentie, Octavian Cosma, Vasiliu Givu din cursul I, iar de la departamentul pedagogic li s-au alăturat Ioan Suciuc din cursul I, apoi Vasile Bălan, Gheorghe Imperat, Aurel Mateiuc, Aurel Moga, Ioan Cojaiu, Pavel Dumitru din cursul II, cărora li s-au mai alăturat Ioan Goldișiu, Hostil Papp, Florea Ardelean, Iosif Albuțiu, Gheorghe Bordațiu, Traian Codrean, Teodor Magier, Ignat Mateiuc, Antoniu Ostrovaț, Dimitrie Papp, Petre Popoviciu, Petru Ioan Serb, Coriolan Tirla din cursul III. Tot din cursul III al despărțământului pedagogic au mai fost înrolați ca soldați în prima linie a frontului următorul grup: Miron Avrămuț, Florea Ardelean, Aron Aslău, Traian Codrean, Irime Cristea, Iustin Fofiu, Petru Mărcuș, Valer Petrovici.¹²⁴⁷ *Anuarul Institutului Teologic-Pedagogic din Arad* pe anul școlar 1917/1918, publicat de directorul Iosif Olariu, consemna lista elevilor militari cu unele precizări¹²⁴⁸ (vezi Lista Anexelor).

Conform centralizării elaborată de profesorul Olariu, în întreaga perioadă a războiului institutul arădean a înregistrat următoarea participare în teatrul

¹²⁴⁵ S.J.A.N.C.S., *Fond Școala Pedagogică din Caransebeș*, dosar 2/1914–1915, ff. 32–39.

¹²⁴⁶ A.I.T.P.R.A., pe anul școlar 1915–1916, pp. 62–64.

¹²⁴⁷ Idem, pe anul școlar 1916–1917, pp. 54–61.

¹²⁴⁸ Idem, pe anul școlar 1917–1918, pp. 17–18.

exterior de ostilități: 36 combatanți (elevi cursanți la zi și elevi la fără frecvență), din acest total, 21 elevi au efectuat stagiul militar pregătitor, iar 15 au fost înrolați direct pe front. În momentul mobilizării, 19 dintre elevi erau în anul II, 5 frecventau cursurile anului I, 5 se aflau în anul III și 7 se aflau în ultimul an de studiu. Din totalul de 36 combatanți, din perspectiva criteriului rangului militar, 5 elevi au fost soldat-fruntaș, 3 elevi caporal, 1 elev sergent, 1 elev stegar, 5 elevi cadetasp, 2 elevi sublocotenent și 18 simpli soldați. În fine, statistica profesorului Olariu preciza și numărul celor distinși pe front pentru fapte deosebite de curaj și combativitate: 9 dintre combatanți au fost medaliați (Crucea Carol, Medalia de bronz și cea de argint, cl. II, Crucea pentru Merite).

De la secția pedagogică a Institutului Teologic-Pedagogic din Caransebeș, în anul școlar 1915/1916 au intrat în serviciul militar următorii elevi: Bujor Barbu, Petru Drăgulete, Gheorghe Iorga din cursul I; Petru Coca, Gheorghe Crăciun, Ilie Draghiciu, Dimitrie Petru din cursul II; Romulus Lazaroni, Păun Lungu, Pavel Mirea, Alexandru Șofariu, Isaia Ștefaniga, Victor V. Tulea din cursul III; Nicolae Bona, Liviu Cotârlă, Horaț Coruț, Cornel Roșca, Ilie Rusmir din cursul IV.¹²⁴⁹ În anul școlar următor, respectiv 1916/1917, au executat stagiul militar următorii elevi ai secției pedagogice din cursul I: Grigorie Anțilla, Gheorghe Iorga, Ioan Mihăilescu, cărora li s-au adăugat Ioan Cucurez, Aurel Dimcea, Gheorghe Lazaroni, Tiberiu P. Neda, Bujor Barbu, Lazăr Bain, Petru Drăgulete, grup înscris în serviciul militar din anul anterior școlar, apoi Gheorghe Crăciun și Dimitrie Petru, Gheorghe Truia și Antonie Zgriba, ultimul grup fusese înscris pentru efectuarea stagiului militar încă din anul școlar anterior, 1914–1915, atunci fiind studenți ai cursului II; Emanuil Imbri, Petru Coca, Ilie Draghiciu, Păun Lungu, Ioan Murgu, Tiberiu Stan, toți aceștia se aflau în cursul III și au fost înregimentați de asemenea în prima linie a frontului. În fine, au urmat Romulus Lazaroni, Pavel Mirea, Isaia Ștefăniță și Victor V. Tulea, aceștia erau elevii cursului IV și aflați în stagiul militar din anul școlar 1915/1916.¹²⁵⁰ În anul școlar 1917/1918 au fost luați în armată doi studenți din cursul II de la zi, și toți studenții privațiști, în afară de unul din cursul II și unul din cursul III, care erau invalizi. De menționat rămâne faptul că unii dintre

¹²⁴⁹ A.I.T.P.R.C., pe anul școlar 1915–1916, pp. 17–20.

¹²⁵⁰ Idem, pe anul școlar 1916–1917, pp. 30–33.

ei au fost ofițeri și, de asemenea, mulți au fost decorați pentru merite deosebite pe câmpul de luptă.¹²⁵¹

Starea excepțională de război a făcut ca Ministrul de Culte și Instrucțiune Publică, prin Rezoluția Ministerială nr. 7/1918, să încuviințeze unele clauze speciale studenților născuți în anul 1900 și recrutați, precum și celor născuți în anul 1899 și chiar înainte de acest an, cei care se aflau deja în serviciul militar. Astfel, s-au organizat sesiuni speciale de examene pentru studenții care au fost luați în evidențe pentru a executa serviciul militar. Pentru toți cei menționați mai sus s-a luat decizia ca, după recrutare, dacă vor fi în cursul I și II, să li se elibereze testimoniul cu examen, în temeiul răspunsurilor date, până la terminarea eliberării testimoniilor, respectiv la 23 februarie 1918. Astfel de testimonii s-au eliberat elevilor din cursul II, Pavel Ghilea și Viorel Giurgiu. Pentru studenții din cursul III și IV, născuți în anul 1900, mobilizați pe front, prin aceeași rezoluție ministerială se dispunea efectuarea unui curs extraordinar, de la 19 ianuarie – 1 martie 1918. Un nou ordin ministerial, cu nr. 2303/1918, fixa finalizarea acestui curs extraordinar pe 27 februarie 1918. La acest curs au luat parte trei studenți ordinari, Teodor Hotăran, Ignatie Popa și Gheorghe Urzică, toți din cursul IV. La 16 februarie 1918, li s-au eliberat acestora testimoniile după ce au susținut examenul.

Pentru studenții născuți în anii 1899, 1898 sau anii imediat următori, aflați atunci în serviciul militar activ, s-a organizat un curs extraordinar, curs întins din 19 martie până în 15 aprilie 1918. La acest curs au participat următorii studenți mobilizați: din cursul III – Ioan Cojau, Pavel Dumitru, Cornel Imperat, Aurel Moga, Petru Olariu, Petru Serb, Iosif Vârtaci și Simion Vesia, examenul desfășurându-se în 10 și 11 aprilie 1918, în urma căruia au promovat toți candidații; din cursul IV – Iosif Albutiu, Gheorghe Bordașiu, Teodor Magier, Ignatie Matei, Antonie Ostrovaț, Dimitrie Papp, Petru Popovici și Gheorghe Putin. În temeiul rezoluției ministeriale nr. 2304/1918 au participat la acest curs și Teodor Hotăran, Ignatie Popa și Gheorghe Urzică, ultimul lot provenind din rândul celor născuți înainte de anul 1898. Acești ultimi candidați au susținut examenele în 9 și 10 aprilie 1918, iar în 12 și 13 aprilie 1918 examenul final de calificare învățătorescă, deoarece toți se aflau în cursul IV.

¹²⁵¹ Idem, pe anul școlar 1917–1918, p. 27.

Tuturor candidaților li s-a eliberat diploma de învățător. La acest examen s-a prezentat și un absolvent din anul școlar 1916/1917, Aurel Ionuț, și el obținând diploma de învățător. De asemenea, în 10 aprilie 1918, elevul privatist Nicolae Popoviciu din cursul I și-a susținut cu succes examenul, fiind în perioada respectivă în serviciul militar.

Al treilea curs extraordinar s-a derulat în perioada 25 aprilie – 15 mai 1918 la care au luat parte foștii elevi ordinari din cursul III de la secția pedagogică, și aceștia fiind mobilizați pe front: Antonie Coșa și Aurel Sida, apoi privațiștii: Petru Berariu, Ioan Cojiau, Pavel Dumitru, Ioan Goldișiu și Coriolan Tirla. La 1 mai 1918 a susținut examen din cursul II privatistul mobilizat Alexandru Rușdea, căruia i s-a eliberat de asemenea testimoniul. În temeiul ordinului ministerial, au urmat și alte serii de examinări excepționale a studenților mobilizați, de data aceasta fiind admiși și câțiva studenți-teologi aflați în prima linie a frontului și care optaseră și pentru o calificare învățăătorească. Prin urmare, la 26 mai 1918 și-au susținut examenele de la secția teologică elevii militari Ioan Nișca, Dimitrie Dragoș, Ioan Draneu, Miron Vlad și Vasilie Bălaș, iar în 30 mai, elevul privatist, ofițerul Alexandru Gujaș din cursul IV, de la secția pedagogică, cel care își susținea examenul final de calificare învățăătorească. La 1 iunie 1918 au fost acceptați și admiși la examenele restante de calificare învățăătorească teologii Gheorghe Chicin, Nerva Tr. Cosma și Ioan Cucu, iar după aceștia a fost acceptat militarul Ioan Suciuc care și-a susținut examenul din cursul II.¹²⁵² Din toată această înșiruire factologică de examinări succesive, rezultă că direcțiunile celor două institute de specialitate s-au pliat pe starea reală a evenimentelor, pe faptul că în ansamblul său școala împlinea o dublă misiune: rămânea subordonată nevoii de susținere a frontului, dar în același timp școala se străduia să valideze pentru viitor cariera didactică a celor deveniți combatanți. Studenții celor două institute au cunoscut într-un număr mare calvarul anilor de război, deplasările istovitoare sau starea de combatant pe fronturile Marelui Război, ceea ce i-a determinat să participe și la fixarea memoriei băănățene despre aceste evenimente. Memoriile lor ulterioare despre evenimentele dintre 1914–1919, la care au fost martori sau participanți direcți, reprezintă un segment al memoriei băănățene despre războiul care pentru românii-bănățeni a

¹²⁵² A.I.T.P.R.A., pe anul școlar 1917–1918, pp. 30–31.

început în 1914 și s-a încheiat în 1919, după instaurarea administrației românești în Banat, pentru unii chiar mai târziu, după întoarcerea din prizonieratul rusesc.¹²⁵³

Alături de preoții militari, studenții de la Institutele Teologice și Pedagogice din Banat au avut un rol însemnat mai ales în evenimentele revoluționare din toamna anului 1918. Rolul slujitorilor bisericii și al studenților teologi și pedagogi în organizarea consiliilor naționale comitatense sau locale este relativ binecunoscut în evenimentele care au precedat adunarea națională de la 1 decembrie sau în perioada ocupației sârbești sau franceze. Reprezentanții clerului și-au validat rolul de lideri ai comunității românești în alegerile pentru adunarea națională sau în desfășurarea ei. Au fost mereu în mijlocul evenimentelor sau în fruntea manifestărilor naționale din 1918–1919. Din perspectiva memorialisticii de război, învățătorul Pavel Jumanca¹²⁵⁴ din Caransebeș, cel care a fost concentrat și apoi mobilizat pe fronturile din Serbia și din Italia, ne oferă o frescă privind armata austro-ungară la început de secol XX, în special asupra modului de concentrare a învățătorilor în rândurile acesteia. Conform însemnărilor acestui învățător confesional, corpul didactic de la toate categoriile de școli era scutit de serviciul militar regulat, de trei ani, așa cum se proceda în armata comună a împăratului, sau de doi ani, așa cum se proceda legal la honvezi, armata teritorială ungurească. Învățătorii activi trebuiau să fie concentrați doar două luni de instrucție, în cursul vacanței mari de vară, din doi în doi ani, dar nu mai mult de trei concentrări succesive.¹²⁵⁵ Însă, pentru obținerea acestei scutiri de la efectuarea stagiului militar, tinerii învățători trebuiau să aducă o dovadă de încadrare pe o catedră didactică. Cu toate acestea, odată cu Marele Război, legiuitorul a procedat la mobilizarea unui număr mare

¹²⁵³ Nicolae Bocșan, *Memoria bănățeană a Marelui Război și a Unirii cu România*, în vol. *Marele Război în memoria bănățeană (1914–1919)*, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu și Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 33–34; <http://ziarullumina.ro/jurnalele-preotilor-romani-in-vremea-marelui-razboi-127971.html>, accesat la 20 decembrie 2018.

¹²⁵⁴ Despre Pavel Jumanca vezi în Nicolae Bocșan, *Un dezertor bănățean în Oltenia: Pavel Jumanca (1915)* în vol. *Permanențele istoriei. Profesorul Corneliu Mihail Lungu la 70 de ani*, coord. Sorin Liviu Damean, Marusia Cîrstea, Mihaela Damean, Lucian Dindirică, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2013.

¹²⁵⁵ Pavel Jumanca, *Amintiri. Anii tinereții. Învățător de școală românească în vremea stăpânirii ungurești*, Timișoara, Editura David Press Print, 2011, pp. 217–218.

de învățători și chiar de studenți de la secțiile teologică și pedagogică din Arad și Caransebeș, mobilizarea generală prelungindu-se până la vârsta de 42 de ani.

Nicolae Linția, student al Institutului Pedagogic din Caransebeș în perioada 1915–1918, devenit un militant activ în evenimentele din toamna anului 1918 de la Caransebeș, premergătoare instaurării administrației românești în oraș, redă în textul său memorialistic legătura strânsă dintre studenții teologi și pedagogi, aducând elogii profesorilor de la institutul caransebeșean, deoarece „ne-au inițiat în problemele palpitate ale culturii române, ne-au deprins cu limba literară, ne-au îndrumat să cetim scrierile poeților și ale prozatorilor noștri, au făcut știință, teologie, filosofie, muzică și cântare cu noi în limba maternă”. În continuarea acestui demers memorialistic, autorul prezintă ca un adevărat omagiu personalitatea episcopului Miron Cristea, care, înainte de sfârșitul războiului, declara în incinta Institutului Teologic că „pământul locuit de români e glie românească și că poporul așteaptă să i se acorde dreptul în proporție cu sacrificiile de sânge vărsat pe câmpul de luptă.”¹²⁵⁶ Clerul bănățean și ardelean și-a adus obolul contribuției pe frontul Marelui Război, depășind peste 500 de combatanți ortodocși și greco-catolici activi pe tot parcursul operațiunilor militare, în lagărele de prizonieri, în spitale sau în diferite garnizoane. Aceștia au activat pe fronturile din Galiția, Serbia, Albania, Italia, Rusia și Franța, cărora li s-au adăugat și studenții de la institutele teologice și pedagogice, cei din urmă având și un rol major în evenimentele toamnei anului 1918, la Arad și Caransebeș.¹²⁵⁷ De pildă, Ioan Geția, născut la Sârbova în 10/22 august 1887, absolvise Institutul Teologic din Caransebeș în anul 1911, fiind hirotonit preot în 2/15 februarie 1914. După scurt timp a devenit capelan protopresbiterial pe lângă Trifon Miclea, protopopul Panciovei, iar din 28 septembrie 1914 devenea capelan pe lângă preotul Gheorghe Popa din Greoni, comitatul Caraș. În iarna lui 1916 a fost mobilizat ca preot militar la Regimentul 61 din Timișoara, alături de care a slujit vreme de trei ani pe frontul italian, apoi pe frontul francez de la Verdun. Preotul Gheția, care din anul 1922 fusese ales protopop

¹²⁵⁶ Nicolae Linția, *O generație privilegiată. Modestă contribuție la cea mai luminoasă pagină din istoria neamului nostru: Unirea cea Mare. 1918*, manuscris în Muzeul Unirii din Alba-Iulia, *Fond Unirea din 1918*, datat 6 septembrie 1968.

¹²⁵⁷ Nicolae Bocșan, *Memorialistica slujitorilor Episcopiei Caransebeșului despre Marele Război și Unirea din 1918*, în vol. *Taină și Mărturisire*, Cluj-Napoca, Caransebeș, Presa Universitară Clujeană, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2014, p. 407.

al Buziașului, și-a publicat memoriile participării sale în Primul Război Mondial în „Calendarul Românului”, într-o manieră foileton, sub titlul *Amintiri din război*. Desprinderea bruscă de rolul său de preot din viața civilă l-a marcat profund în ipostaza sa de combatant pe câmpul de luptă: „E prea puternică metamorfoza prin care am trecut. De la reverenda oficioasă la uniforma militară este oarecare depărtare care impune serioase reflexiuni, mai ales când în buzunar zace o marșrută cu direcții nemaivăzute”.¹²⁵⁸ Prima impresie puternică de pe front ce i-a marcat memoria a fost legată de primirea răniților: „Unii au răni ușoare, zgârieturi de vreo piatră. Alții, și sunt destui, au mâini, picioare și alte părți ale corpului zdrobite, iar alții nu mai au nici cunoștință. Sânge, sânge, sânge amestecat cu imală. Scumpul sânge omenesc, atât de mult cântat, cruțat, curățit, aici e fără valoare. Pe el se calcă, se mătură, se aruncă în gropane și se astupă cu var”.¹²⁵⁹ Din memorialistica sa, partea cea mai hidoasă a războiului este relatată în atacul cu gaze de la San Martino, deoarece autorul prezintă cu lux de amănunte moartea individuală și colectivă în chinuri sfâșietoare, în imagini de un dramatism absolut înfiorător: „Strigăte, vaiete, geme sufletul în ei de durere. Reped mâinile pe piept, își desfac, își trag hainele ... Aruncă chipiul de pe cap, ar voi să se ușureze, ar voi să tragă, să scoată ghearele namilei care le zgârie viața și puterea. Capul lor se clatină, picioarele le-au slăbit, corpul lor e gârbovit... Gura lor e fiartă, ochii cu puțină lumină în ei. Privindu-i, citim îngrozitorul strigăt după ajutor”.¹²⁶⁰

Conform legislației austro-ungare, aflată în vigoare în perioada marii conflagrații, tinerii care împlineau vârsta de 18 ani erau recrutați obligatoriu pentru efectuarea stagiului militar. În cazul elevilor aflați într-o formă de învățământ superior, ordinele ministerului de război îi vizau cu predilecție pe cei care se găseau înscriși la forma de învățământ „fără frecvență” (așa numiții „privatiști”, denumire folosită în epocă, n.ns.), iar după anul 1916, odată cu intrarea României în război, au fost mobilizați tot mai mulți cursanți români atât pentru efectuarea stagiului militar, cât și direct pe front, însă fără să putem vorbi despre un voluntariat în acest sens din partea cursanților celor două institute.

¹²⁵⁸ „Calendarul Românului”, 1931, XLIII, p. 145.

¹²⁵⁹ *Ibidem*, pp. 149–150.

¹²⁶⁰ *Idem*, 1930, XLII, pp. 96–97.

V.3. Educația teologică și rolul preotului în comunitate în timpul războiului

Perioada primei conflagrații mondiale a reprezentat un moment de cumpănă pentru întreaga societate din Banat. Războiul a marcat nu doar existența celor plecați pe front, ci și comportamentul, perspectivele și năzuințele tuturor celor implicați în desfășurarea lui, în speță cei rămași „acasă”. Comunitățile românești din Banat, aliniate la modul de percepție și simțire a întregii lumi bulversată de Marele Război, au fost afectate de efectele multiple ale războiului, decantate într-o largă paletă, pornind de la neajunsuri sociale, dublate de dileme de ordin moral, mai ales după intrarea României în război, și completate de aspectele psihologice, caracteristice generației conflictului, care le-a resimțit din plin. Administrația eparhială de la Caransebeș s-a implicat în rezolvarea acestor probleme, căutând să aline suferințele credincioșilor ei și să le întrețină speranțele de libertate¹²⁶¹. Spiritualitatea țaranului bănățean de la finele veacului al XIX-lea și începutul celui următor, în special în anii Primului Război Mondial, a dobândit puternice accente religioase, atât în rândul celor rămași la „vatră”, cât și a celor mobilizați pe front.¹²⁶² Războiul și-a pus amprenta asupra problemei existențiale a sensului vieții, degenerând în prima criză modernă a culturii: disoluția și conflictul valorilor.

Imediat după izbucnirea războiului, mai exact în 20 iulie 1914, episcopul Miron Cristea a trimis o pastorală către toate parohiile din eparhie, în care a cerut credincioșilor să sprijine, după posibilități, soldații aflați mobilizați fie pe teritoriul eparhiei, fie pe frontul extern: „primiți cu căldură pe soldații din oastea noastră, care ar trece prin partea locului, dați cu dragă inimă adăpost la locul cel mai bun celor osteniți de marșuri grele, de arșița soarelui, de colbul drumurilor și de nesomn. Oferiți-le câte-o bună bucatură, pentru că moșia voastră, de pe care culegeți bucatele, o apără și pentru liniștea voastră își deschid pieptul în fața gloanțelor dușmane”.¹²⁶³ În ziua mobilizării era descrisă atmosfera de jale și neliniște care a cuprins comunitățile românești: „În timpul acesta satele

¹²⁶¹ Daniel Alic, *op.cit.*, p. 277.

¹²⁶² O. Velescu, *Documente privind viața spirituală a țaranului bănățean de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Contribuții la monografia satului Valeadeni*, în „Mitropolia Banatului”, 1966, XVI, nr. 10–12, pp. 21–24.

¹²⁶³ A.P.O.R.C., dosar 1914, nr. 50 din 31 iulie 1914.

gemeau. Sunetul clopotelor de pe la biserici și răsunetul tobei și al goarnelor se amestecau cu țipetele și vaietele de jălanie ale bietelor femei, care își petreceau soții, băieții sau ginerii la război. Căinii lătrau a pustiu și cocoșii cântau mai mult în dimineața aceea, să deștepte fără greș pe toată lumea”.¹²⁶⁴

Pastoralele arhieresti aveau un efect impresionant în lumea satului românesc, în care credința și religiozitatea erau marcante. Spre exemplificare, amintim efectul psihologic al intervenției preotului din comuna bisericească Sacu asupra comunității sale de enoriași: „Preotul local, după săvârșirea Sf. Liturgii, la care afară de întreaga comună a luat parte și întreaga inteligență din loc, în frunte cu dl. Protopretore Emeric Halasz și dl. protopretore Knothy, cetește pastorală arhierescă, apoi apelul Il. Sale Dlui. Comite suprem al comitatului nostru. După acestea sus-amintitul preot el însuș printr-o vorbire foarte mișcătoare se adresează celor prezenți pe cari în urma cunoscute-i sale puteri oratorice atât îi emoționează încât nu a rămas ochi să nu lăcrămeze”.¹²⁶⁵

Episcopul Ignatie Papp atrăgea atenția celor ce făceau parte din comunele bisericești îndemnând la un comportament religios, pios și moral și afirmând că „fiecare membru din sânul bisericei noastre să aibă în vedere că pe lângă frumoasa chemare, are și datoria de a conlucra în spiritul conciliant al evangheliei, pentru îndulcirea și alipirea tuturoră cătră sfânta maica noastră biserică națională și cătră frumoasele ei instituțiuni, și prin aceasta pentru promovarea vieții religioase, morale și culturale a poporului”.¹²⁶⁶ Biserica revendică și asumă, ca întotdeauna în istoria națională a românilor bănățeni și ardeleni, misiunea călăuzitoare, fiind principala instituție în jurul căreia s-a coalizat un program național o lungă perioadă de timp. Aidoma lui Ignatie Papp, episcopul Miron Cristea dorea să insuflă în cugetul protopopilor și preoților sentimentul compasiunii profunde față de cei păstoriți: „Misiunea preotească culminează în cercetarea și mângâierea celor bolnavi și cuprinși de grele năcazuri. Zilele noastre – din nefericire – ne ofer un lung prilej de a ne împlini această sfântă datorință, căci cruzimile războiului au umplut toate spitalele din orașe și localități mai mari de răniți și bolnavi”.¹²⁶⁷

¹²⁶⁴ Mirela Florian, *Scrisori de pe front*, București, Editura Martor, 2017, p. 11.

¹²⁶⁵ *Efectul pastoraliei arhieresti*, în „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 34, p. 7.

¹²⁶⁶ Circulara nr. 6151 din 1/14 decembrie 1914, în „Biserica și Școala”, 1914, XXXVIII, nr. 50, p. 1.

¹²⁶⁷ Actul nr. 7516 Pres. din 18 noiembrie 1914, în „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 47, p. 2.

Predicile preoților în anii războiului au ținut seama de viața religioasă a parohienilor, astfel că cei rămași acasă erau îndemnați părintește *să se roage*, mai ales copiii, „căci sufletul lor nevinovat va avea multă ascultare”¹²⁶⁸ și că cei apți de muncă au datoria de *a lucra pământul* cu hărnicie și de a evita cheltuielile inutile. Apare constant îndemnul la săvârșirea faptelor milei trupești și suflești „căci nimic mai frumos și mai nobil pe lume, decât când cei bogați miluiesc pe cei ce sufăr și când cei puternici sar în ajutorul celor slabi”.¹²⁶⁹ Ierarhul cărășean recomanda celor mai înstăriți să-i ia pe orfani în grijă ca servitori, urmând ca în viitor să-i îndrume spre o meserie.¹²⁷⁰ La 21 iulie 1914, mitropolitul Ioan Mețianu trimitea o circulară prin care urmărea să stimuleze donațiile credincioșilor pentru sprijinirea orfanilor și a familiilor care nu se puteau întreține.¹²⁷¹ Creată în mijlocul lacrimilor și a vârtejului de suferințe, *Societatea ocrotirea orfanilor din război* de pe lângă centrul mitropolitan era o operă de empatizare creștină a Bisericii față de cei aflați în suferință, operă pentru care nicio străduință și niciun sacrificiu al tuturor nu era prea mare pentru a o duce la cea mai completă desăvârșire.¹²⁷²

Slujitorii altarelor și-au îndreptat gândul și rugăciunile către eroii care au murit departe de casă, fără slujbă la groapă, fără să-i bocească cineva, fără a avea cruce la cap. În Pastorală de Paști a anului 1916, credincioșii erau sfătuiți ca în memoria acestora să ridice paraclise sau biserici „întru vrednica pomenire a scumpilor noștri morți”. De asemenea, în Pastorală de la sărbătoarea Bunevestiri din anul 1916, preoții erau îndemnați să „poarte un disc al eroilor morți”, iar cu sumele colectate „să se facă pomeniri pentru eroii care pentru noi au jertfit ce au avut mai scump”.¹²⁷³ Soldații de pe câmpurile de luptă

¹²⁶⁸ *Pastorală de Crăciun*, în Idem, nr. 51, p. 3.

¹²⁶⁹ *Pastorală de Crăciun*, în Idem, 1915, XXX, nr. 51, p. 2.

¹²⁷⁰ Miron Erdei, *Propovăduirea în Biserica Ortodoxă Română din Banat în prima jumătate a secolului al XX-lea*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2001, p. 122.

¹²⁷¹ Ioan Bolovan, Marius Eppel, *Între public și privat: Bisericele ortodoxă și greco-catolică în timpul Primului Război Mondial*, în *Primul Război Mondial perspectivă istorică și istoriografică*, coord. Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 551.

¹²⁷² Florin Bengean, *Filantropie și asistență socială în activitatea Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania în perioada 1868–1918*, Târgu Mureș, Editura Ardealul, 2009, pp. 218–219.

¹²⁷³ Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Bocșa Română, *Registrul Pastorale Arhierești*, 1916, ff. 47–62.

erau îndemnați la răbdare și credință, întărindu-i în convingerea că Dumnezeu îi va scăpa pe toți din necazuri și greutăți.¹²⁷⁴ Întrezărim, parcă, refăcută acea cunoscută triadă medievală: *laboratores* (cei care muncesc), *bellatores* (cei care se luptă) și *oratores* (cei care se roagă), teorie la a cărei răspândire au contribuit studiile marelui etnolog și istoric al civilizațiilor, specialist în mitologie comparată, francezul Georges Dumézil.¹²⁷⁵ Structura tripartită a vechilor societăți indo-europene, preluată din civilizația Romei, nu face decât să accentueze cele trei funcții – în mod simplificat – care stau la baza oricărei societăți: funcția sacrului, cea a luptei-războinică și cea productivă, care prin ceea ce produce întreține celelalte două paliere. Este o schemă purtată peste veacuri care, în liniile esențiale, se regăsește în unele aspecte până în timpurile moderne, până în perioada războiului.

Sărăcirea populației bănățene din cauza rechiziționării alimentelor și grânelor nu l-a înduplecat pe episcopul Cristea să facă un greu compromis în privința săvârșirii slujbelor religioase, mai ales la Sfânta Liturghie, susținând că „este datorința preoțimei noastre să grijască, ca nu cumva prescurile trebuincioase la Sfânta Liturghie să se facă din făină amestecată”. Preoții erau îndemnați să folosească făină de bună calitate pentru pâinea care se sfințește în Trupul Domnului, adică Sfânta Euharistie (Împărtășania) deoarece dintotdeauna a fost foarte importantă această Dumnezeuască Taină, iar slujitorii altarelor aveau mare responsabilitate în acest sens¹²⁷⁶. Solidaritatea confesională a fost un fapt real în anii războiului, amintind în acest sens că, în 22 iulie 1914, la rugămintea episcopului sârb din Vârșeț, Gavril Zveianovici, episcopul Miron a dispus imperativ ca preoții români să îndeplinească cu sârg slujiri liturgice în caz de nevoie și pentru credincioșii sârbi, pentru ca aceștia „să nu rămână fără mângâiere sufletească și respective fără funcțiuni preoțești în trebuințele lor religioase”.¹²⁷⁷ De asemenea, episcopul din Caransebeș a cerut preoților să adauge două ectenii speciale: „pentru ca să ne ierte toate păcatele, prin cari am atras urgia Lui ce este asupra noastră și iubirea Lui de oameni am mâniat, Domnului să ne rugăm” și „pentru ca să fie milostiv, bun păciuitoar și lesne iertător robilor Săi și să-și întoarcă de

¹²⁷⁴ *Pastorală de Crăciun*, în „Foaia Diecezană”, 1915, XXX, nr. 56, pp. 1–4.

¹²⁷⁵ *Hommage à Georges Dumézil*, Bruxelles, 1960, p. 11.

¹²⁷⁶ Circulara din 9 februarie 1915.

¹²⁷⁷ A.P.O. R. C., dosar 1914, nr. 39 din 26 iulie 1914.

la noi mânia carea cu dreptate este pornită asupra noastră și să ne miluiască pre noi, Domnului să ne rugăm”.¹²⁷⁸

Admirabilă rămâne deschiderea ierarhului din Caransebeș pentru promovarea toleranței religioase și a frățietății față de cei de altă confesiune, anume, prin ordinul circular din 10 octombrie 1916 a dispus ca preoții din subordinea sa să permită pastorilor germani săvârșirea slujbelor acestora în bisericile ortodoxe: „... în acele parohii – unde nu s-ar afla biserică de confesiunea soldaților germani – să permită preoților germani – întrucât li s-ar cere – a-și ține slujbele în bisericile noastre, purtându-se față de ei cu toată prevenirea și colegialitatea și drept de atențiune asistând chiar la slujbele lor și făcându-le toate înlesnirile”.¹²⁷⁹

Viața religioasă din comunele bisericești ale Eparhiei Caransebeșului a fost serios perturbată de Marele Război, deoarece mulți dintre preoții parohi au fost concentrați pe front pentru a asigura servicii religioase soldaților,¹²⁸⁰ iar alții, nu puțini la număr, au avut de înfruntat aprigi prigoane, soldate și cu privarea de libertate din partea autorităților statului.¹²⁸¹ Important de menționat a fost cazul preotului Gheorghe Tătucu,¹²⁸² unul dintre cei mai înflăcărați luptători ai Partidului Național Român din comitatul Caraș, care a suferit persecuții din partea autorităților, ca urmare a atitudinii sale proromânești.¹²⁸³

¹²⁷⁸ Idem, dosar 1915, nr. 39 din 25 mai 1915.

¹²⁷⁹ A.P.R., *Fond Cabinetul Patriarhal. Patriarhul Miron Cristea*, dosar 9 din 1916, f. 124.

¹²⁸⁰ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III.)*, dosar 285 din 1914, nr. 5043 din 25 ianuarie 1914, ff. 113–115.

¹²⁸¹ Gheorghe Naghi, *Preoții din Banat în evenimentele anilor 1914–1918*, în „Mitropolia Banatului”, 1978, XXVIII, nr. 10–12, pp. 602–612; Traian Constantin, *Preotul Alexandru Atneaga, un martir al cauzei românești*, în Idem, 1968, XVIII, nr. 4–6, pp. 318–319; Mihail Gropșianu, *Revoluția anului 1918 din Oravița-Caraș. Proclamarea reîntregirii națiunii române. Oravița, la 4 noiembrie 1918*, Timișoara, 1935, pp. 24–45; Sebastian Stanca, *Contribuția preoției române din Ardeal la Războiul pentru întregirea neamului (1916–1918)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza și Mircea Gheorghe Abrudan, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, Editura Arhiepiscopiei Devei și Hunedoarei, pp. 74–230.

¹²⁸² Matei Cristian Vulpeș, *Preotul Gheorghe Tătucu (1860–1943) slujitor al Bisericii și neamului românesc*, în vol. *Misiune și Propovăduire, Lucrările Simpozionului internațional „Misiune și Propovăduire”*, Caransebeș, ediția a IX-a, coord. Daniel Alic și Lucian Bot, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană; Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2015, pp. 616–625.

¹²⁸³ Andreea Dăncilă Ineoan, *Ipostaze ale clerului bănățean în timpul Marelui Război*, în *Ibidem*, ... pp. 560–570.

Pentru a argumenta amploarea arestărilor și internărilor vom aminti câțiva preoți care au făcut cunoștință cu temnițele maghiare: Valeriu Dabici din Grădinari, internat la Seghedin, pr. Miloșescu din Dubova, Iosif Coriolan Buracu din Mehadia, protopopul George Dragomir din Biserica Albă, Solomon Andreescu din Biniș, Alexandru Ogârlaci din Berzovia, Ioan Măran din Ciclova Română ș.a.¹²⁸⁴ Încă de la primele arestări, episcopul Miron Cristea a cerut justificări din partea autorităților și mai ales eliberarea acestora. O asemenea intervenție a avut loc în două rânduri pe parcursul lunii august a anului 1914.¹²⁸⁵ Mai adăugăm și cazul preotului Ioan Guțiu din Bocșa Română sau a preotului din Călnic ambii întemnițați la Belgrad în anul 1919, în timpul ocupației sârbești.

Acasă religiozitatea avea indiscutabil o altă amplitudine decât cea de pe front, ținând seama de faptul că, în condiții de relativă acalmie a vieții, Sfintele Taine și celelalte slujbe și ierurgii se săvârșeau după rânduiala bisericească prescrisă în cărțile de cult. Pe alocuri se putea vedea cum „în unele sate, de când s-a pornit războiul, s-a introdus chiar câte un obicei nou: oamenii se spovedesc mai adeseori, se cântă Dumineca *Paraclisul* (imn liturgic închinat Maicii Domnului, ce se intonează la întristarea sufletului și la vremuri de restriște) pentru paza celor duși departe...”¹²⁸⁶. Pustietatea sufletească, morală, cauzată de război a adus o mare îngrijorare în sânul Bisericii, deoarece lipsea pilonul bucuriei creștine: „Sub povara anilor grei de război și grijă tot mai adânc simțim, că ne lipsește un factor social, o putere de viață fără de care cu anevoie o ducem de pe o zi pe alta. Acest factor, această putere e bucuria. Ea încălzește, face să palpитеze inima, edifică corpul și nobilitează sufletul. Unde se arată bucuria, acolo e viață și sănătate, optimism și armonie. [...] Cauza de căpetenie e duhul timpului de astăzi lipsit de religiozitate. Astăzi, când disciplina e laxă, când credința se clatină, iar iubirea de aproapele abia mai licărește, astăzi legătura dintre suflet și Dumnezeu e pe cale a se desface”.¹²⁸⁷

În primii ani ai războiului, starea de religiozitate a celor rămași acasă încă mai păstra caracteristicile firești ale unei conduite morale creștine, însă

¹²⁸⁴ *Făurirea statului național unitar român. Contribuții documentare bănățene*, ... pp. 7–11.

¹²⁸⁵ A.E.O.R.C., doc. 5285 și 5604/1914; Ionel Popescu, Constantin Brătescu, *Patriarhul Miron Cristea, ierarh providențial al națiunii române. Cuvântări*, Timișoara, Editura Învierea, 2009, p. 63.

¹²⁸⁶ *Moralul satelor noastre*, în „Românul”, 1916, VI, nr. 20, p. 1.

¹²⁸⁷ Aurel Moaca, *Bucuria*, în „Foaia Diecezană”, 1918, XXXIII, nr. 13, p. 1.

atrocitățile din timpul conflagrației au influențat sentimentele religioase ale oamenilor, pervertindu-le deseori spre acte ușurate, imorale etc.: „Războiul atât de îndelungat – precum în toată lumea – așa și la noi a pus la grea încercare Biserica și sublimele ei învățături. La începutul lui și în anii primi poporul întreg fusese cuprins de un puternic curent de sentimente religioase. Reînviase oarecum viața bisericească. Bisericele s-au umplut, căci cei concentrați – în fața datorinței de a aduce pentru tron și patrie suprema jertfă – simțeau o adâncă trebuință de a se apropia de Domnul și de casa Lui, iar rudeniile se grăbeau a cere ajutorul Celui de sus asupra celor plecați la război. Astăzi însă, ni se pare că această evlavie a pierdut mult din intensitatea sa, ba se ivesc chiar semne de însălbăcitire a moravurilor”.¹²⁸⁸

Preoții erau aproape de oameni, fiind singurii care urmau să conducă poporul rămas acasă și căutând să-i aline durerile în acele vremuri amare. Tot ei îndemnau militarii ca înainte de plecarea pe front să se spovedească, iar de la amvonul catedralei din Sibiu se rosteau predici și se citeau zilnic rugăciuni speciale în tot timpul războiului.¹²⁸⁹ Protopopul caransebeșean Andrei Ghidiu a anunțat în biserică faptul că, la finele lunii februarie și începutul lunii martie 1915, preoții din Caransebeș au spovedit și cuminecat 10.000 de soldați care au mers pe câmpul de luptă. „Nicăând n-a fost așa de bine spălate cu lacrimi lespezile bisericii ca atunci! Nicicăând n-au fost sărutate sfintele icoane mai de multe ori ca atunci! Nicicăând nu s-au rostit rugăciuni mai fierbinți ca atunci!”.¹²⁹⁰

Scaunul eparhial caransebeșean reamintea preoților și credincioșilor, prin Circulara din 17 septembrie 1914, faptul că „Statul ajutoră familiile rămase fără sprijin ale acelor cari luptă pentru gloriosul nostru Rege și pentru iubita noastră patrie”,¹²⁹¹ căutând în spiritul politicii oficiale să întrețină sentimentul de loialitate, afectat grav de cursul războiului, dar și de interesele naționale ale fiecăreia dintre națiunile statului austro-ungar. Condițiile inumane de pe front, lipsa de conform spiritual, înstrăinarea de familie, ororile de tot felul au

¹²⁸⁸ *Cuvântarea episcopului Miron Cristea la Sinodul Eparhial din 1918*, în Idem, nr. 19, p. 1.

¹²⁸⁹ Valeria Soroștineanu, *Sibiul și Telegraful Român la începutul Primului Război Mondial*, în vol. *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, coord. Corneliu Pădureanu, Eugen Ghiță, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2016, p. 30.

¹²⁹⁰ „Drapelul”, 1916, XVI, nr. 3, p. 3.

¹²⁹¹ Circulara nr. 6040 B din 17 septembrie 1914, în „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 38, p. 1.

contribuit la schimbarea comportamentelor soldaților.¹²⁹² O grijă misionar-pastorală a autorității diecezane și implicit a preoților slujitori bănățeni a fost aceea a combaterii concubinajului, adevărată plagă socială a societății bănățene, dar nu numai, precum și găsirea mijloacelor pentru aducerea în fața altarului a celor ce trăiau în concubinaj. Aceasta era o problemă permanentă, care trenea nerezolvată de multe decenii în ciuda eforturilor repetate ale ierarhiei bisericești de a descuraja asemenea gen de relații. Războiul a împiedicat și mai mult problema legalizării actului matrimonial pe fondul unei societăți în care valorile fundamentale morale erau tot mai afectate: „În starea de război, în care ne aflăm, mulți asemenea bărbați sunt duși în tabere prin Sârbia, Galiția, Germania și Rusia, unde ușor pot să le rămâie pentru vecie oasele, căzuți în luptele cu dușmanii; și – nefiind cununați – copiii și femeile lor rămân ale nimănui și ușor pot ajunge pe ulițele oamenilor, părăsiți și lipsiți de binecuvântarea bisericii pe care n-au primit-o părinții lor. [...] Spre binele acelora din fiii noștri sufletești ne ridicăm din nou glasul nostru strigând tuturor: Duceți-vă la sfântul altar și cununați-vă bisericește!”¹²⁹³

Se cunoaște faptul că, până la izbucnirea războiului, celor căsătoriți nelegitim le era refuzată Împărtășania, însă, după anul 1914, la nivelul conducerii Bisericii Ortodoxe s-au făcut câteva „concesii” în această privință: perechilor necăsătorite cerându-li-se să facă o promisiune înaintea Sfântului Altar, la Taina Spovedaniei, că își vor repara greșeala, iar cuplurile care încheiau căsătoria religioasă puteau beneficia de mai mare îngăduință, în sensul că preoții renunțau la a le mai impune unele canoane ce fuseseră obligatorii înainte de război.¹²⁹⁴ Astfel, Biserica a fost nevoită în unele cazuri să acorde dispense pentru ca oamenii să nu trăiască în concubinaj.¹²⁹⁵ Familia era asimilată drept o realitate sacră, o împlinire a ființei umane în starea de comuniune de iubire generoasă, și care are vocația sfântă de a fi conlucrare vie a omului cu Dumnezeu-Creatorul vieții, iar copiii erau bogăția cea mai de preț a unui neam, speranța viitorului.¹²⁹⁶

¹²⁹² „Lumina”, 1918, nr. 14, p. 1.

¹²⁹³ Ordin nr. 7434 Bis. din 14 noiembrie 1914, în „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 47, p. 3.

¹²⁹⁴ Idem, 1915, XXX, nr. 21, pp. 5–6.

¹²⁹⁵ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Fundația Culturală Română, 1999, p. 64.

¹²⁹⁶ „Foaia Orăviții”, 1914, I, nr. 12, p. 2.

Preocuparea permanentă a preoțimii viza cultivarea unui comportament moral de bună cuviință în rândul credincioșilor. Recurența cu care apărea și problema alcoolismului în mesajele transmise de către reprezentanții Bisericii atât prin predici, cât și prin intermediul publicațiilor, denotă faptul că aceasta era o altă problemă gravă cu care se confrunta societatea, iar preoții încercau eradicarea ei.¹²⁹⁷ În acest sens, un rol important l-au avut, alături de clerici, învățătorii și medicii prin educația antialcoolică din școli și prin cursurile de morală, cu rolul de a expune efectele nocive ale alcoolismului și de combatere a acelui flagel, care se pare că a avut amploare, dovadă fiind numărul mare de îmbolnăviri și decese pe care le-a cauzat în epocă.¹²⁹⁸

V.4. Preoții pe front: asistența spirituală, filantropie, culturalizare

Una dintre statisticile de referință cu privire la evenimentele din timpul Marelui Război, la care au participat români din Imperiul austro-ungar, a apărut la Sibiu, în anul 1922. Aceasta este publicația intitulată *Jertfele Românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramurăș în Războiul Mondial*, avându-l ca autor pe Teodor V. Păcățian, unde se regăsesc numeroase informații referitoare la mai multe unități administrativ-teritoriale, localități rurale și urbane. Cercetarea urmărea să pună în evidență, în cazul în care Austro-Ungaria ieșea învingătoare, faptul că românii au dovedit responsabilitate împlinindu-și cu succes datoria față de împărat, în consecință aceștia puteau pretinde noi drepturi naționale. Ulterior, ASTRA din Sibiu, a întocmit câteva chestionare, care au fost încredințate preoților ortodocși și greco-catolici din fiecare comunitate de români de pe tot cuprinsul imperiului, prin care se urmărea centralizarea globală a jertfei românilor în teatrul de război.

Dintr-o populație de 2.979.614 români din aceste regiuni, ca soldați pe front au participat 449.796, iar pentru anumite servicii auxiliare 34.578. S-au jertfit în luptă 42.739 persoane, iar în închisori, prizonierat sau în spitale, din cauza rănilor grave au murit 11.275 de oameni. Conform acestei statistici, s-au

¹²⁹⁷ Maxim (Iuliu-Marius) Morariu, *Preoții nășăudeni și ASTRA (1861–1918)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016, p. 85.

¹²⁹⁸ Oana Mihaela Tămaș, *Între uz și abuz de alcool în România*, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2015, pp. 201–220.

consemnat următoarele: un număr total de 24.406 invalizi de război, precum și 37.898 de răniți care aveau șanse de vindecare, dar și 29.839 persoane dispărute, 38.630 văduve și 79.226 orfani de război. Referitor la statutul social și profesional al celor plecați pe front, un număr de 6.547 persoane au fost intelectuali, 14.668 erau meseriași și comercianți, iar 468.329 muncitori și plugari.¹²⁹⁹ Conform datelor oferite de Marele Stat Major, au fost 204 preoți mobilizați pe front, iar la finalul războiului s-au înregistrat următoarele pierderi de război din această branșă: 30 preoți, din aceștia răniți 6, morți 5 și dispăruți 19 (prizonieri, etc.).

În întreg cuprinsul *Vechiului Testament*, războiul apare prezentat ca fiind un eveniment obișnuit. Uneori acesta putea fi hotărât de Dumnezeu, adesea în scop punitiv sau purificator. „Iar când veți fi aproape de luptă, să vină preotul și să vorbească poporului și să spună: Ascultă Israele, voi astăzi intrați în luptă cu dușmanii voștri; să nu slăbească inima voastră, nu vă temeți, nu vă tulburați, nici nu vă înspăimântați de ei. Că Domnul Dumnezeuul vostru merge cu voi, ca Să se lupte pentru voi cu dușmanii voștri și să vă izbăvească.” (Deuteronom 20, 1–4). Creștinismul a păstrat o serie de idei din vechea scriere testamentară, printre care și cele legate de cauzele posibile ale unui conflict militar de proporții care aduce suferință, și de calitățile intercesionale ale preoților și obiectelor de cult sacre. Elementele de teologie a războiului din *Vechiul Testament*, cât și religia creștină în sine sunt esențiale pentru a înțelege mai bine durata Marelui Război, doar așa motivându-se primordial speranța că războiul va fi de scurtă durată pentru cei mai mulți dintre cei care au luat parte la el, iar pe de altă parte să motiveze tenacitatea și rezistența îndelungată în timp a beligeranților.¹³⁰⁰

Războiul a însemnat înainte de toate moarte, care l-a însoțit în mai toate manifestările sale,¹³⁰¹ sudându-se în acest mod o legătură indestructibilă dintre credință și moarte, care „merg împreună”¹³⁰² și, totodată, întăresc convingerea că „există mai multă religie în tranșee decât oriunde în lume”, căci din mărturiile

¹²⁹⁹ Pe larg în Teodor V. Păcățian, *Jertfele Românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramurăș aduse în Războiul Mondial din anii 1914–1918*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1923, p. 23.

¹³⁰⁰ Ionela Zaharia, *Clerul militar român din Austro-Ungaria în Marele Război. (Teză de Doctorat)*, Cluj-Napoca, 2016, pp. 15–17.

¹³⁰¹ N. Bocșan, *Memoria bănățeană...*, p. 57.

¹³⁰² Anette Becker, *La guerre et la foi. De la mort à la mémoire. 1914-année 1930*, Paris, Armand Colin, 1994, p. 43.

memorialistice rămase, mulți dintre protagoniști mărturiseau că „înaintea atacului mulți citeau Biblia și rugăciuni”.¹³⁰³ Edificator în acest caz rămâne un alt pasaj memorialistic, prin care se explică starea generalizată de religiozitate manifestată ad-hoc în rândul trupei dinaintea oricărui asalt: „Am evocat momentul în care trupa, la aflarea veștii că a doua zi va intra în luptă a îngenuncheat spontan și a început a citi din *Cartea de rugăciuni*. La apariția comandantului, gornistul a sunat «drepti!». Soldații au executat comanda, dar colonelul a șoptit ceva adjutantului, care a ordonat: «*Batalion, pentru rugăciune îngenuncheați*»”.¹³⁰⁴ Martorul acestui moment a exclamat: „Niciodată nu am văzut, nici în vreo biserică, nici în altă parte, atâta evlavie și atâta credință în ochii acestor soldați”.¹³⁰⁵

Primul *Regulament pentru clerul de armată*, elaborat în 1870, permitea ca fiecare regiment sau batalion să fie însoțit de câte un preot, dacă acestea constituiau „un corp aparte”;¹³⁰⁶ slujitorii bisericești înrolați făceau parte din Marele Stat Major. Preoții, conform legislației timpului, puteau fi mobilizați nu pentru a lupta cu arme, ci pentru a păstori sufletele aflate în bătaia focului, în apropierea morții, pe patul de spital sau în prizonierat. În cazul în care se constata că era nevoie de un preot militar suplimentar, comandamentele militare din districtele militare, de la spitalele militare sau cele de pe front trimiteau la Ministerele Apărării și Ministerul de Război cereri privind nevoia de preoți. Preotul primea chemarea de mobilizare cu specificația că aceasta era doar pe perioada războiului și era însoțită de minimale informații privind jurisdicția, comandamentul căruia îi era subordonat, felul în care urma să intre în posesia echipamentului necesar. Imediat după primirea ordinelor, preotul trebuia să se prezinte în cel mai scurt timp la comandamentul militar cu actele care dovedeau investirea sa pentru a-și prelua funcția și a fi trecut în evidența clerului militar detașat acolo. Documentele Episcopiei Caransebeșului consemnează mulți preoți din parohii care au fost concentrați pentru a asigura servicii religioase soldaților.¹³⁰⁷

¹³⁰³ *Ibidem*, p. 99.

¹³⁰⁴ N. Bocșan, *Memoria bănățeană...*, p. 57.

¹³⁰⁵ Mihai Petricoane-Drugărin, *Însemnările unui director de liceu*, Timișoara, Editura Eurobit, 1996, p. 710.

¹³⁰⁶ D. Stavrache, Florica Dobre, *125 de ani de la adoptarea primului Regulament al preoților militari în armata română*, în „Revista de istorie militară”, 1995, nr. 2, p. 26.

¹³⁰⁷ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, dosar 285/1914, ff. 62–65.

Printre primii preoți bănățeni mobilizați pe front a fost Eugen Munteanu din Toracu Mic,¹³⁰⁸ care, în iulie 1914, și-a părăsit parohia și s-a prezentat la unitatea militară din Timișoara fiind mobilizat și trimis pe frontul sârbesc, apoi în Galiția și Italia. Rapoartele protopopului de Comloș au arătat că, la 5 august 1914, din Parohia Pesac „au fost chemați la miliție” preoții Victor Tezeșan și Grigore Vermeșan, parohia fiind administrată în această perioadă de preotul Virgil Negru din Igrîș.¹³⁰⁹ În anul 1915, din protopopiatele Eparhiei Aradului au fost trimiși pe front mulți preoți, între care amintim: Virgil Popovici din Giroda, Dimitrie Ganea din Milova, Valeriu Ionescu din Beregsău. Din Protopopiatul Lipovei, protopopul Fabricius Mănuilă menționa că unii preoți nu au fost mobilizați deoarece nu puteau fi „substituiți la serviciile pastorale”, în această situație aflându-se preoții Gheorghe Todan din Fibrîș, Alexandru Silaghi din Firitiaz, Ioan Călușer din Petriș, Iuliu Olariu din Pajoga (voluntar și preot ajutător militar în rezervă), Moise Suricescu din Șiștarovăț, Ioan Căhicean din Chesinț (voluntar). Din raportul protopopului de Belinț, Gherasim Raț, aflăm că în 15 februarie 1915 Livio Biro din Gruin a fost chemat la serviciu activ ca preot militar.¹³¹⁰

Unul dintre preoții bănățeni chemați să își facă datoria pe front, Ioan Gheția, își amintea cu acuratețe fiecare secvență a mobilizării sale pe front: „Era într-o luni, ziua de 6 martie 1916. Îmi revidez încă o dată documentele. Totul în ordine. La ora 9.45 seara, așezați în vagon părăsim frumoasa gară a Timișorilor [...] După prezentările de rigoare și câteva întrebări de orientare, alături de noi se sălășluiește liniștea melancolică. La adăpostul ei, gândurile năvălesc cu duiumul. Din vâlmășagul lor mi se fixează dureroase clipele depărțirii de iubiții mei [...] E prea puternică metamorfoza prin care am trecut. De la reverenda sfioasă la uniformă sură militară este oarecum o depărtare, care impune serioase reflexiuni, mai ales atunci când în buzunare zace o marș rută cu direcții nemaivăzute...”¹³¹¹ Prezența clerului bănățean s-a făcut resimțită pe fronturile din Galiția, Serbia, Albania, Italia, Rusia și Franța. Preoții din Eparhia Caransebeșului au lăsat prețioase amintiri despre aceste evenimente,

¹³⁰⁸ „Revista Preoților”, nr. 2–3, 10/23 aprilie 1916.

¹³⁰⁹ Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Aradului (în continuare A.A.O.R.A.), dosar 201-III-1914, f. 159.

¹³¹⁰ *Ibidem*, ff. 94–96.

¹³¹¹ Ionela Zaharia, *Clerul militar...*, pp. 36–40.

multe dintre ele fiind cunoscute, ca în cazul lui Coriolan Buracu, Nicolae Cornean, Ioan Talpeș, Dumitru Botău ș.a.¹³¹² Liste cu preoții militari greco-orientali și greco-catolici, precum și adresele acestora au fost transmise Comitetului Central al „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român”, la Sibiu, de către preotul militar Moise Ienciu la 30 martie 1917 și de episcopul greco-catolic Valeriu Traian Frențiu al Diecezei Lugojului, la 2 mai 1917. (vezi Lista Anexelor).¹³¹³ Mobilizările pe front au continuat până în iarna anului 1918. Astfel, din Eparhia Caransebeșului au fost mobilizați atunci preoții Gheorghe Jdicu din Giurgiova, Filip Pop din Banloc și Ioan Guțiu din Bocșa Română, iar în vara anului 1918 a fost chemat în serviciul militar George Belcotă din Cornereva. Preotul miliar Pavel Boldea s-a remarcat în timpul războiului fiind șef al clerului militar din comanda trupelor de pe frontul italian cu garnizoana la Laibach.¹³¹⁴ În situația preoților-mobilizați, Biserica s-a dovedit interesată să elaboreze norme precise referitoare la obligațiile lor pe timp de pace și de război¹³¹⁵ și a supravegheat strâns activitatea acestora.

Pe front preoții militari¹³¹⁶ oficiau în special Tainele: Spovedania, Împărtășania și uneori Maslul, dar mai ales Sfânta Liturghie și „sfințirea apei sau slujbe de mulțumită”¹³¹⁷, dar și molitfele speciale săvârșite în situațiile limită ale vieții. Un rol esențial l-a avut predica și pilda vieții preotului, prin acestea s-a însuflețit credința și s-a transmis încredere și speranță în rândul militarilor: „Iubirea, cu care credincioșii soldați se vor alipi de voi, fraților în Cristos, și de Biserică, care tocmai în acele zilele grele pentru ei nu i-a dat uitării, va fi pentru toți cea mai prețioasă răsplată a ostinelilor făcute de ei”.¹³¹⁸ Așa se explică rostul și rolul terapeutic al preotului-militar pe câmpul de luptă în situațiile limită de viață, de frică și de moarte de pe front.

¹³¹² Nicolae Bocșan, *Memorialistica slujitorilor Episcopiei Caransebeșului despre Marele Război și Unirea din 1918*, în vol. *Taină și Mărturisire...*, pp. 407–420.

¹³¹³ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sibiu, *Fond ASTRA, Acte*, dosar 758/1917, ff. 1–2, 4–5.

¹³¹⁴ Gheorghe Rancu, *Contribuția preotului Iosif Coriolan Buracu (1888–1964) la consolidarea procesului unificării românești*, în vol. *Pe drumul Marii Uniri*, coord. V. Popeangă, E. Arbonie, Arad, Editura „Vasile Goldiș”, 2008, p. 200.

¹³¹⁵ *Datoriile preotului în armată*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1877–1878, IV, nr. 1, pp. 173–180.

¹³¹⁶ *Enciclopedia Armatei României*, coord. Gheorghe Marin, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2009, pp. 1247–1254.

¹³¹⁷ „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 47, p. 2.

¹³¹⁸ *Ibidem*.

Războiul nu a împiedicat să se audă frumoasele colinde românești chiar și pe câmpurile de luptă, ca de exemplu colinda lui Nică Țucu, pe care au cântat-o soldații în seara de Ajun, la pomul de Crăciun improvizat într-o curte mare. Cu acea ocazie, la raza unui foc, în jurul căruia s-au adunat trei companii ale batalionului de etape, un grup de cântăreți iscusiți din vestitele coruri de pe Valea Cărașului au întreținut atmosfera înălțătoare din seara Nașterii Domnului. Vremurile de răstriașe întăresc simbolistica sărbătorilor religioase, aduc oamenii mai aproape în aceste momente teribile. Frământările sufletești, impactul psihic al conflictului, adaptează textele clasice ale colindelor și le aduc la o tonalitate apropiată de zilele trăite pe front, cu scopul de a-i face pe cei prezenți să se regăsească în versurile cântate. Astfel, în colindă se arată situația amărâtă a copiilor rămași orfani, a căminelor părăsite și durerea cătanelor și părinților bătrâni rămași pustii. „Și a plâns atunci întreg batalionul”.¹³¹⁹ Preotul Coriolan Buracu din Mehadia, devenind preot militar, consemna cu mare emoție sentimentele religioase pe care le-a trăit în Ajunul Crăciunului: „În Ajunul Crăciunului am ținut serviciul divin în troienele de zăpadă. Iar în ziua primă, în pridvorul bisericii rutene din Palota. E de prisos să mai descriu decurgerea serviciului. Fiecare și-o poate închipui. În liniștea serii, străbăteau până la noi acordurile melodiilor cântate de ruși. Pe frontul nostru s-a simțit că atâția serbează Nașterea Mântuitorului, când îngerii cântau în cor: «Mărire întru cei de sus lui Dumnezeu, pe pământ pace și între oameni bunăvoire»”.¹³²⁰

Crăciunul a adus mângâiere sufletească și soldaților răniți internați în spital: „Multe săli albe, paturi uniforme, în ele eroi răniți cari uită de dureri, ici colo, răzimată de pat, câte o soție, în fiecare Sală câte un pom strălucit, atârând dulciuri și multe, drăguțe cadouri mici strălucitoare – pe fiecare numele unui soldat, pe multe tăvi, diferite dulciuri, îngerași în șorțuri albe cari duc fiecăruia mângâiere, dragoste, voie bună, cadourile destinate, servitorii dumnezeiești spun cuvinte de mângâiere, atmosferă profundă bisericească, mulți ochi triști privind în depărtări, cari umezesc perinele, femei în haine

¹³¹⁹ *Marele Război în memoria bănățeană 1914–1919, vol. II: Memoriile lui Pavel Jumanca*, antologie, ediție, studii și note Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană; Centrul de Studii Transilvane, 2013, p. 137.

¹³²⁰ *Ibidem*, p. 544.

negre, cu fețe triste, cuvioase, pătrunse de emoții, pe părete două cearșafuri cusute, întunec rapid, zgomot de roțile, spectacol vesel de cinematograf, plin de învățăminte și distracțiune, apoi din nou raze strălucitoare și cu ele împreună bună dispoziție, bucurie și dragoste, dragoste... Aceasta e seara de Crăciun în spitalul militar”.¹³²¹ Pentru ridicarea moralului soldaților răniți, însuși monarhul vizitează spitalul Maria Josefa din Viena, ocazie la care vorbește și cu soldați români din Bucovina și Ardeal. Oficiosul diecezan al Caransebeșului menționa că dialogul s-a purtat în nemțește și ungurește, întrucât regela știa doar puține cuvinte în limba română.¹³²²

Frontul, „un altar în flăcări”, nu a îngăduit credinciosului soldat și credinciosul-ofițer să urmeze ca în viața civilă calea ascetismului prescrisă de Biserică, adică urmarea cu strictețe a severității Postului Păresimilor. Drept urmare, înfrânarea trupească și sufletească nu mai era respectată, din păcate, nici chiar de cei de acasă: „Posturile nu se țin decât de către puțini creștini”¹³²³; „cu mici excepții, oamenii nu mai postesc”,¹³²⁴ nemairegăsindu-se liniștea mistică de a medita la sensurile adânci ale pascalității.¹³²⁵ Spontaneitatea unor gesturi devoționale ale soldaților și ofițerilor nu anula condițiile de infern pe care le crea focul încrucișat al armelor, așa încât glasul acestora nu amuțea nici măcar în Ziua Învierii: „Acele clipe de groază petrecute și descrise aici așa, pe scurt, de mulți vor fi date uitării. Eu unul, însă, nicicând nu voi uita suferințele îndurate în primăvara anului 1918, în orașul Rostov și jur, ci an de an, apropiindu-mă de sărbătoarea Învierii Domnului, reîmprospătând în memorie acele clipe de duiosie, îmi voi aduce aminte de frații mei de suferință, cari uitați, și de cei de acasă și neluați în seamă nici de cei de acolo, își dorm somnul dulce al vecinicii pe câmpiile îndepărtate ale Rusiei sovietice. Și nu din motivul că ele s-au desfășurat în Sâmbăta Paștelor ortodox, când Fiul lui Dumnezeu, după grele suferințe, se pune în mormânt, ca după trei zile să învieze, mântuind lumea de păcate”.¹³²⁶

¹³²¹ *Ibidem*, p. 550.

¹³²² *Majestatea Sa între răniți*, în „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 38, p. 5.

¹³²³ A.A.O.R.T., Petru Ștefănuț, preot, *Cronica Parohiei Remetea Pogănici*, 1960, ff. 34–38.

¹³²⁴ Idem, Iancu Tilca, preot, *Cronica Parohiei Agadici*, 1959, p. 48.

¹³²⁵ S. Makarios, *Triodul explicat. Mistagogia timpului liturgic*, traducere de Ioan Ică jr., Sibiu, Editura Deisis, 2000.

¹³²⁶ Dimitrie Botău, preot, *Amintiri din războiul mondial. Lupte crâncene în săptămâna Sf. Paști*, în „Vasiova”, 1931, nr. 7–9, p. 3.

Teologia Învierii este cu anevoie de pătruns, atât în timp de pace cât și în vreme de restriște. Reculegerea, liniștea și rugăciunea soldatului nu-și mai aflau locul nici la Taina Învierii: „2 aprilie, Ziua Sfintelor Paști. Ce necuprinsă e Taina Învierii Mântuitorului pentru sufletele lumii. Strălucirea ei n-a putut să lumineze mințile oamenilor și cuvântul «*Pace vouă*», n-a putut cuprinde sufletele celor mari ca să lase popoarele lumii la glia lor, să-și ducă viața în liniște, ci au fost duse să se sfâșie între ele ca fiarele turbate, cu toate că, nu vor fi avut nimic de împărțit între ele. O taină rămâne, Taina Învierii și necuprinse de mintea omenească rânduielile lumii. De mâncare nu prea avem. Numai pâne și ouă roșii, vreo câteva, de simbol, sunt Paștile noastre. Oare ai noștri, acasă, avea-vor ce mânca de Paști? Avea-vor, sărmanii mei copii vreun ou roșu să se bucure și ei că sunt Paștile”.¹³²⁷

Preocupat de pastorația militarilor de pe front, preotul Buracu a procurat un aparat de cinematograf francez, „care avea proprietatea că învârtind manivela pentru rularea filmului se punea în funcțiune și un motorăș electric care lumina filmul. Astfel am putut ține reprezentații în cele mai bune condiții, care au fost foarte mult apreciate de spectatori. Filmele le procuram de la Budapesta. În Postul Sfintelor Paști am ținut reprezentații cu filmul «*Viața Mântuitorului*», atât în spitale, precum și în biserica evanghelică, catedrala calvină și institutul de fete despre care s-a scris în ziarele locale”.¹³²⁸ Erau toate acestea mijloace de a transmite puțină încredere în rândul soldaților, de a-i deturna de la gândurile negre care îi acaparau în cea mai mare parte a timpului, cu referire la teama pentru propria viață și pentru viața celor lăsați acasă.

În ziua de Paști protopopul Andrei Ghidiu a săvârșit Sfânta Liturghie pentru soldații români ai Regimentului 2 de Honvezi staționați în acel moment în Caransebeș. Procesiunea a avut loc pe platoul dinaintea barăcilor într-o capelă cu verdeată, aranjată foarte frumos și împodobită cu flori. Soldații erau așezați în fața capelei în formă de „cadrat”. Răspunsurile liturgice le-au dat un grup de elevi de la Institutul Teologic. În fruntea celor aproximativ 700 de soldați a fost colonelul Ruf, însoțit de ofițeri și subofițeri. După otpust,¹³²⁹

¹³²⁷ *Marele Război, vol. II, p. 411.*

¹³²⁸ *Ibidem, p. 517.*

¹³²⁹ Formulă sacramentală de binecuvântare, rostită de preot la sfârșitul slujbei; *p. ext.* sfârșitul slujbei religioase.

protopopul liturghisitor le-a adresat soldaților cuvinte pline de dragoste părintească pe care aceștia „le sorbeau” din priviri.¹³³⁰

Înfrișarea de pe front producea efecte amnezice pentru unii și atunci când era vorba de marile sărbători ale creștinătății: „aproape să uit că astăzi sunt Rusaliile, ziua Pogorării Duhului Sfânt. Menit să lumineze mințile învățăceilor lui Cristos, ca să propovăduiască lumina, pacea și bunăvoirea între oameni, Duhul Sfânt a venit cândva – spune Biblia – pe pământ. Dar acum unde va fi? Timpul de acum pare a da de minciună toate credințele lumii. [...] Dacă ar mai veni acum Cristos pe pământ, nu și-ar mai cunoaște învățăturile sale, căci mult le-au schimbat cei ce le-au propagat, întocmindu-le după trebuințele lor proprii...”¹³³¹ Se constată, din păcate, că învățăturile creștine și marile sărbători de multe ori erau ignorate de oameni, uneori chiar răstălmăcite pentru propriile interese imediate, chiar și pe front. Dincolo de acestea, de cele mai multe ori războiul, oricât de paradoxal ar părea, s-a arătat în cele din urmă a fi o adevărată școală a rugăciunii: „Războiul ne-a învățat pe mulți aceea ce nu am știut până acum: să ne rugăm lui Dumnezeu!”¹³³²

Rugăciunea este neîndoielnic esența trăirii religioase: „Ființa se alină într-o sfântă rugăciune... Rugăciune, rugăciune tare, rugăciune neclătită, rugăciune mântuitoare. Scut nevăzut și puternic. Liniște... liniștea sufletului, odihnă, curățită de toată povara pământească. Lumină... Lumină lină a Tatălui Ceresc... Nu mai este frică, nu mai este întunec, nu mai este moarte. Minune”¹³³³ Adeseori soldatul român se cufunda în rugăciune: „Într-o dimineață de octombrie eram în serviciu. Noaptea a fost foarte rece, bruma a căzut în abundență. Ca să mă încălzesc, umblam de ici-colo prin tabără. Deodată zăresc o sentinelă – un glotaș român – care, cu capul descoperit, ținând pușca în mâna stângă, iar în cea dreaptă având o carte de rugăciuni, citea cu evlavie. Parcă era un mucenic. Vreme de câteva momente l-am admirat, apoi mi-am urmat calea”¹³³⁴ În catastrofa umanitară declanșată de război, rugăciunea ne apare ca singura

¹³³⁰ „Foaia Diecezană”, 1918, XXXIII, nr. 19, pp. 2–3.

¹³³¹ *Marele Război*, vol. II, p. 526.

¹³³² *În foc se lămurește aurul*, în „Biserica și Școala”, 1917, XLI, nr. 49, p. 392.

¹³³³ *Marele Război în memoria bănățeană 1914–1919*, vol. III, antologie, ediție, studii și note Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecian, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană; Centrul de Studii Transilvane, 2015, p. 76.

¹³³⁴ *Marele Război*, vol. I, p. 552.

speranță salvatoare în cele mai dificile momente. Este o reîntoarcere la puterea credinței în momente în care toate celelalte speranțe par deșarte. Rugăciunile și slujbele bisericești se făceau de cele mai multe ori în condiții improprii și înfricoșătoare, deoarece „preoții noștri militari care servesc sub cerul liber, în arșița soarelui ori pe ger, în groaznicul bubuit al tunurilor, la altare improvizate, la altare întocmite cu lucruri împrumutate de la diferiți cetățeni ai patriei comune, trebuie să îmbărbăteze la luptă, să aducă mângâiere sufletească unor oameni, cari în viața lor niciodată nu au suferit mai mult și mai cumplit ca acum”.¹³³⁵

Decorul sumbru al frontului nu a împiedicat nicidecum săvârșirea Sfintei Liturghii: „Preotul Rusu, dispus cu regimental său în vecinătatea unui lagăr cu prizonieri ruși, a slujit duminica și Liturghia pentru 10.000 de prizonieri. Slujba o oficia în limba română, iar răspunsurile le-a dat un cor imens de cel puțin 200 de persoane, cor bărbătesc în patru voci”.¹³³⁶ Chiar dacă timpul era limitat, la Sfânta Liturghie se obișnuia și citirea Cazaniei, în urma căreia participanții la slujbă înțelegeau mai bine semnificația pericopelor evanghelice. Soldații pregătiți sufletește și trupește se cuminecau cu Darurile sfinte de Jertfă ale Mântuitorului, Trupul și Sângele Său.¹³³⁷ Taina Cuminecării (Euharistiei) ne apare ca cea mai importantă sub raport duhovnicesc, aceasta constituind piatra de încercare a preoților în activitatea pastorală, dar și un real barometru privind trăirea religioasă a credincioșilor, în calitatea lor de fii ai Bisericii. Disciplina penitențială, un capitol bogat și important în istoria Ortodoxiei, rămâne o dovadă vie asupra însemnătății pe care a avut-o practicarea acestei Sfinte Taine, chiar și în condițiile de deznădejde ale frontului care nu se mai terminau. Preoții trebuiau să cultive sentimentele de acest fel în sufletele enoriașilor, călăuzindu-i de o așa manieră încât să ajungă la un anumit grad de sensibilitate religioasă și morală. Fără această sensibilitate, legătura cu universul credinței era afectată, căci nu exista dorința de a deplânge păcatul și nu se manifesta regretul că acesta s-a săvârșit, astfel încât viața duhovnicească nu putea fi deplină¹³³⁸: „Deosebită atențiune merită *Mărturisirea și Împărtășirea*

¹³³⁵ *Ibidem*.

¹³³⁶ *Ibidem*, p. 62.

¹³³⁷ *Ibidem*, p. 66.

¹³³⁸ P. Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 475; Silviu Ionel Ferciug, *Practici religioase în timpul Primului Război Mondial în Banat*, în vol. *Supremum vale Nicolae Bocșan*, coord. Gabriela Șerban și Silviu Ionel Ferciug, Timișoara, Editura Nepsis, 2018, pp. 12–26.

cu *Sfânta Cuminecătură* a ostașilor pe front. Căci o mare prăpastie am putut observa între spovedania pe câmpul de luptă și d. e. între acea ce obicinuieste a o face – cel mult odată pe an în postul mare – credincioșii noștri din părțile bănațene și ungurene”.¹³³⁹

Cea mai des săvârșită ierurgie pe front a fost desigur slujba înmormântării, care însă nu s-a putut desfășura ca și în lumea de acasă: „Înmormântarea celor căzuți în timpul ofensivei a pierdut mult din tipicul său religios, apare ca o rutină, mai degrabă ca o ipostază a luptelor. Moartea și mormintele erau parte organică a războiului. Serviciul religios la înmormântare era limitat, redus la slujba prohodului”¹³⁴⁰ și, fără îndoială, rânduiala prescrisă în asemenea cazuri, deoarece „în loc de clopote deasupra noastră sună în calea lor granatele...”¹³⁴¹

O altă slujbă celebrată pe câmpurile de luptă a fost sfințirea apei. Revenim în acest caz la memoriile preotului Buracu, unde acest episod este redat semnificativ. Preotul a sfințit apa într-un „blid de porțelan”, într-o tabără de prizonieri ruși din Debrețin, a doua zi de Rusalii,¹³⁴² dar uneori din lipsă de cele trebuincioase se foloseau unele obiecte și recipiente identificate la fața locului, cărora li se dădea folosință cultică: „În loc de busuiocul legii, o chită de frunze de stejar respiră stropii de sfințenie în cele patru părți ale lumii. «Mântuiește Doamne poporul Tău...» și raze de sfințire cad peste capela deschisă și peste capetele descoperite și aplecate spre adâncă evlavie... într-un gând stăm aci toate mărturisirile de credințe, niciunul nu se mișcă, nu se revoltă... fiecare e fericit de stropul care a picat pe creștetul său, începând de la general și până la soldatul mai de la margine... Frunzele din spatele feciorilor creștini tremură și ele așteptând un strop de binecuvântare de la surorile lor închinat în aghiazma nestricăciunei...”¹³⁴³ Există credința că, prin apa sfințită care era plină de har, Dumnezeu îi vindeca pe cei răniți și bolnavi, îi proteja și îi salva de la moarte pe soldați. Religiozitatea celor de pe front se manifesta de nenumărate ori într-o formă foarte concentrată, anume facerea semnului sfintei cruci

¹³³⁹ Dr. I. Felea, preot militar (pe front), *Religiozitatea în război*, în „Biserica și Școala”, 1916, XL, nr. 37, p. 1.

¹³⁴⁰ *Marele Război*, vol. III, p. 71.

¹³⁴¹ *Ibidem*.

¹³⁴² Idem, vol. I, p. 545.

¹³⁴³ Idem, vol. III, p. 143.

la orice plecare într-o misiune și însoțirea acestuia cu sintagma „Doamne ajută!”.¹³⁴⁴

Ostașul român și-a restrâns religiozitatea pe câmpul de luptă doar la cărți de rugăciuni și la icoane¹³⁴⁵, pe care le purta în buzunarele de la veston și cruciulițe la gât, adevărate *Talismane*¹³⁴⁶, bobițe de tămâie, *Visul Maicii Domnului* (carte apocrifă purtată din evlavie către Fecioara Maria, considerată mare apărătoare).¹³⁴⁷ În același timp, printr-o scrisoare pastorală, episcopul Caransebeșului, Miron Cristea, îi îndemna pe enoriașii îndurerăți de acasă să respecte rânduielile bisericești, să tămâieze casele și vetrele prin rugăciuni și post, să alunge duhurile necurate ale urii și vrajbei față de semenii lor, să nu aibă gând de răzbunare, fiindcă doar așa vor împlini cuvintele evanghelistului Matei care spune: „Acest soi de duhuri necurate nu iese fără numai cu rugăciune și cu post”.¹³⁴⁸

Păstorul de suflete al ostașilor, ca trimis al episcopului diecezan, se îngrijea să transmită credincioșilor săi învățătura Bisericii Ortodoxe și să-i sprijine permanent. Îi sfătuia, în acest sens, să nu se lase influențați de vise care să sporească grijile pentru ei și pentru cei de acasă,¹³⁴⁹ și se preocupa să îplinească misiunea filantropică,¹³⁵⁰ faptele milei trupești și sufletești, prin

¹³⁴⁴ Idem, vol. II, p. 202.

¹³⁴⁵ „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 38, p. 5; *Marele Război*, vol. I, p. 551.

¹³⁴⁶ Un exemplu poate fi *Talismantul*, o rugăciune despre care se credea că a fost găsită în 1585, sub mormântul Mântuitorului. Puterea acesteia era recunoscută și circula între creștini. Se credea că acela care va citi această rugăciune sau o va avea asupra sa era ferit de moarte subită, nu va fi învins în lupte și nu va cădea în mâinile dușmanilor. Din aceste rațiuni era una dintre rugăciunile adecvate momentelor războiului, ca atare soldații făceau adesea apel la aceasta.

¹³⁴⁷ Credința răspândită era aceea că *Visul Maicii Domnului* era o rugăciune descoperită la Sfântul Mormânt al Fecioarei Maria și cuprindea visul acesteia înainte de răstignirea Mântuitorului. Cartea a fost tipărită în limba română în mai multe ediții, iar puterea rugăciunii era socotită ca fiind miraculoasă. Condiția era ca cel ce nădăjduia în ajutorul Fecioarei să aibă asupra sa rugăciunea și să o citească zilnic. Acest lucru îi asigura păzirea de orice rău, de înec, de orice moarte cumplită, de boală, asigurându-i totodată liniștea sufletului în fața oricărui pericol. Rugăciunea aducea izbăvirea și mântuirea, venite chiar de la Sfânta Fecioară, care i se va arăta în vis celui credincios, înainte de moarte, cu trei zile.

¹³⁴⁸ *Pastorală de Crăciun*, nr. 7933 din 1914; Vasile Andru, *Exorcismele. Sindromul de posesiune și terapie lui (eseu de etnopsihiatrie)*, ediția a II-a, Pitești, Paralela 45, 2006.

¹³⁴⁹ *Marele Război*, vol. II, pp. 119, 94–98.

¹³⁵⁰ Florin Bengean, *Filantropie și asistență socială în activitatea Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania în perioada 1868–1918*, Târgu Mureș, Editura Ardealul, 2009; Ion Cârja, *Credință și caritate. Aspecte privind starea materială a clerului superior greco-catolic în*

care să le asigure atât cele necesare existenței dar mai ales „hrana sufletească” prin procurarea de cărți cu conținut religios, pe primul loc fiind cărțile de rugăciuni: „Cartea de rugăciuni a însoțit soldații români pe toate fronturile. Era citită în diferite momente, înainte de a porni la atac, după atac, în pauzele dintre atacuri, în refacere, în spital sau în lagăr”.¹³⁵¹ Pe lângă cărțile de rugăciuni, soldații mai puteau citi și alte cărți provenite din donații sau cumpărate în acest scop de către autoritatea bisericească: *Cartea Vieții*,¹³⁵² *Mângâierea creștinului*, avându-l ca autor pe Ioan Genț (Oradea, 1905),¹³⁵³ *Cântece din războiu*,¹³⁵⁴ *Cărțile Poporului*, *Călimdarul nostru*,¹³⁵⁵ *Rugăciuni pentru soldați*¹³⁵⁶ ș.a. Semnalăm faptul că cererea de carte religioasă a ostașilor era mare, lucru relevant pentru starea de spirit de pe front, însă nu întotdeauna s-a putut asigura în condițiile războiului acea mare solicitare: „Lipsa de cărți religioase și mai ales lipsa a unei ediții populare a *Sfintei Scripturi* e adânc simțită. Soldații îmi cer mereu cartea sfântă și nu pot să le satisfac”.¹³⁵⁷ De asemenea, Eparhia Caransebeșului a trimis pentru soldații aflați în lagăre, la cererea prizonierilor, *Abecedare*, astfel încât neștiutorii de carte să învețe scrisul și cititul în limba română.¹³⁵⁸

Misiunea preoților ortodocși români pe front a fost eroică și exemplară, unanim recunoscută de conducătorii Armatei Române, aceștia au dovedit profund patriotism și iubire de țară, uneori au devenit comandanți ai batalioanelor de ostași în cazul rănirii sau morții comandanților militari. Ei au ținut predici de însuflețire și încurajare în fața soldaților români, au sprijinit medicii în serviciul de prim ajutor acordând multă atenție răniților, au administrat Sfânta Taină a Împărtășaniei militarilor răniți, au oficiat slujba de înmormântare pentru cei uciși în luptă, au îndurat deportarea în munți, au fost nevoiți să stea

---

a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, în *In honorem Vasile Dobrescu. Societate și cultură în epoca modernă*, coord. Cornel Sigmirean, Corina Teodor, Sibiu, Editura „ASTRA Museum”, 2013, pp. 75–88.

¹³⁵¹ *Marele Război*, vol. I, p. 59.

¹³⁵² *Ibidem*, p. 63.

¹³⁵³ *Ibidem*, p. 483.

¹³⁵⁴ „Biserica și Școala”, 1916, XL, nr. 51, p. 373.

¹³⁵⁵ „Foaia Diecezană”, 1918, XXXIII, nr. 13, p. 3.

¹³⁵⁶ Idem, 1914, XXIX, nr. 47, p. 2.

¹³⁵⁷ Corneliu Leucuța, preot militar, *O conferință pastorală în front*, în „Biserica și Școala”, 1918, XLII, nr. 42, din 14/27 octombrie, p. 1.

¹³⁵⁸ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, dosar 332/1914, f. 116.

prizonieri în lagărele armatelor dușmane în Bulgaria, Germania, Ungaria etc.¹³⁵⁹ Preoții, în vremuri atât de grele, au dat dovadă de o abnegație, de un curaj, de un spirit de jertfă și de o activitate atât de înțeleaptă, spornică și folositoare, încât și-au atras admirația și respectul tuturor militarilor, asigurându-și locul de cinste în rândurile lor și devenind element absolut indispensabil derulării teatrului de război.¹³⁶⁰ Preoții militari, participanți direct la luptele de pe front, apreciați pentru efortul lor de către comandanții regimentelor, oferă imaginea adevăratei slujiri preotești.¹³⁶¹

Începutul de secol XX a fost marcat profund de „Războiul Lumii”. Societatea s-a tulburat în cele mai mărunte structuri ale sale. A fost etapa în care asistăm la o bulversare generalizată a valorilor, care a atras ca într-un tăvălug oamenii acelor vremi și le-a schimbat definitiv piramida consacrată a valorilor în structura de ansamblu a existenței umane. Chiar și după încheierea războiului, nimic nu va mai fi fost ca înainte! În marasmul generalizat, religia și raportul om-religie va fi fost de asemenea marcat. Fiecare subiect ce a împărțit experiența acelor ani și-a creat propria viziune asupra evenimentelor, influențată categoric de modul în care personajul s-a poziționat în raport cu evenimentul istoric și cu felul în care acesta l-a marcat. Memoriile celor rămași acasă focalizează temerile și durerile trăite de frontul civil, în timp ce memoria combatanților va fi fost impregnată de ororile catacombelor, atacurilor, armelor și ale morții omniprezente. Nu se mai susține un sistem de gândire parțial omogen despre lume și viață, ci, dimpotrivă, se dezvoltă o gamă largă de concepții, multe aflate în totală opoziție, situate pe poziții cognitive diametral opuse. În aceste condiții, nucleul de rezistență creștin-tradițională a rămas cultura creștină autentică și componenta ei intrinsecă, istoria creștinismului, cu toate ramificațiile sale disciplinare. Biserica trebuia să perpetueze așadar cultura adevărată și să contracareze eventualele percepții greșite venite prin „dărnicia vremurilor”.¹³⁶²

¹³⁵⁹ <http://basilica.ro/rolul-bisericii-ortodoxe-romane-in-timpul-primului-razboi-mondial-1916-1918/>, accesat la 30 decembrie 2018.

¹³⁶⁰ Constantin Nazarie, *Activitatea preoților de armată în campania din anii 1916–1919*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1921, p.12.

¹³⁶¹ Claudiu Cotan, *Clerul ortodox din București în timpul Primului Război Mondial*, în „Studii Teologice”, 2014, X, nr. 2, pp. 49–64.

¹³⁶² Lucian Mic, Episcopul Caransebeșului, *Cuvânt de binecuvântare*, în Vasile Pistolea, *Sărbători eterne și datini la români*, ediția a II-a, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2013, p. 13.

Începând cu secolul al XIX-lea, preoții și ierarhii Bisericii Ortodoxe Române din Banat au căutat să se identifice permanent cu năzuințele poporului român, de independență, de libertate, de unitate națională și dreptate socială, participând prin „faptă și cuvânt” la cele mai importante evenimente din istoria neamului. Pentru toate acestea, avem convingerea că și-au înscris cu litere de aur numele în „Cartea Vieții” poporului român. Slujitorii bisericii, indiferent de confesiune, și-au înțeles menirea sacră de a merge neîncetat, pe urmele înaintașilor lor, să îndeplinească destinele Bisericii cu cele ale poporului, să fie slujitori devotați ai altarului și ai oamenilor, ai unității de neam, de țară și de credință, să fie sprijinitori statornici pentru pacea lumii și binele întregii omeniri.¹³⁶³ Ca o concluzie asupra acestei secvențe, în perioada războiului preoții s-au implicat nemijlocit în cultivarea atașamentului soldaților la morala creștină, apoi să ofere asistență spirituală și acte filantropice celor aflați în prima linie, precum și celor rămași acasă, să întrețină spiritul de speranță și de încredere în depășirea tuturor vicisitudinilor frontului. Preotul-militar, prin toate acțiunile sale de pe front, a reprezentat modelul și năzuința soldatului de rând în victoria finală a binelui.

V.5. Literatură religioasă

Dintre preoții mobilizați în timpul Marelui Război, mulți îndepliniseră pe timp de pace și calitatea de învățători, ceea ce înseamnă că posedau abilități didactice și își manifestaseră însușirea de a contribui la ridicarea nivelului cultural al românilor din comunitățile lor pastorale. Mai mult decât atât, o serie de preoți-militari și-au asumat această condiție, de educatori, chiar și în condițiile dificile ale frontului. O dovadă în acest sens o prezintă scrisoarea preotului militar Moise Ienciu de pe frontul italian, trimisă către ASTRA Sibiu, în februarie 1917: „Convinși de importanța educativă a lecturii, atât în privința înmulțirii cunoștințelor, cât și a nobilitării sentimentelor, am hotărât cei peste

¹³⁶³ Alexandru Moraru, *Participarea clerului român din Transilvania la evenimentele din 1848 și 1918*, în „Studii Teologice” (Revista Institutelor Teologice din Patriarhia Română), seria a II-a, București, 1987, XXXIV, nr.1, pp. 108–114; Claudiu Constantin Cotan, *Biserica Ortodoxă Română în timpul Primului Război Mondial*, București, Editura Universitară, 2015; <http://patriarhia.ro/iv-biserica-ortodoxa-romana-intre-anii-1821-1919-perioada-moderna-152.html>, accesat la 20 mai 2018.

30 de preoți gr.- ort. de la frontul nostru, a ruga Onoratul Comitet al Asociațiunii, să binevoiască a se ocupa, cu problema lecturii pentru soldați, care este o problemă culturală de mare importanță a neamului nostru [...] în starea sufletească de astăzi a eroilor noștri, nimic nu le poate da o mângâiere mai mare, ca o carte de rugăciuni și lectură.”¹³⁶⁴

În perioada războiului, profesorii de la Institutele Teologice din Caransebeș și Arad au tipărit lucrări importante, absolut necesare studenților teologi, profesorilor și preoților în activitatea pastoral-misionară, multe dintre acestea ajungând și pe front, în mâinile soldaților, dar și a enoriașilor din parohii. În acest caz, amintim câteva titluri de tipărituri care au circulat pe fronturile teatrului de război: Petru Barbu, *Istoria sântă a Testamentului Vechi*, Caransebeș, 1914; *Istoriele religioase-morale*, ediția a IV-a, Caransebeș, Edițiunea și Tiparul Tipografiei și Librăriei Diecezane, 1914; *Istoria Sântă a Testamentului Nou*, edițiile II, III, Caransebeș, Edițiunea și Tiparul Tipografiei și Librăriei Diecezane, 1914, 1915; *Istoriele bisericești*, Caransebeș, 1916; *Cartea de rugăciuni și cântări bisericești (Sf. Liturghie)*, ediția a III-a, 1916¹³⁶⁵ (ediție îngrijită și îmbogățită de Petru Barbu); *Magii de la răsărit. Cântece și cuvinte pentru copiii care umblă cu steaua*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1917; Dimitrie Cioloca: *Cântece din război. I. Vitejești* (culese de autor), Caransebeș, Tipografia Diezeană, 1915; *Cântece din război. II. Dor și jale* (culese și prelucrate de același autor), Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1916; Iustin Suciu: *Patimile și moartea Domnului. Armonizarea celor patru evanghelii cu păstrarea textului evanghelic și scurte lămuriri*, Arad, 1917; Mihai Păcățian: *Conlucrarea omului cu Dumnezeu. Predici*, Arad, 1916.¹³⁶⁶

Presa românească bănățeană a răspândit știrile despre publicarea multora dintre volume, contribuind în felul acesta la difuzarea lucrărilor în rândul publicului larg cititor. În această ordine de idei, merită a fi amintită mediatizarea și difuzarea următoarelor tipărituri: *Magii de la răsărit* a lui Petru Barbu (preț 60 fileri), cu mențiunea că „se recomandă tuturor cărturarilor noștri din popor,

¹³⁶⁴ Dorin Goția, *Din corespondența preoților români răspânditori de cultură națională pe fronturile și spitalele Primului Război Mondial*, în „Mitropolia Ardealului”, 1981, nr. 7–9, pp. 625–626.

¹³⁶⁵ „Drapelul”, 1916, XVI, nr. 46, p. 8.

¹³⁶⁶ „Biserica și Școala”, 1916, XL, nr. 51, p. 373.

îndeosebi copiilor de școală”, *Cântece din război, II. Dor și jale* a lui Dimitrie Cioloca, precizându-se în reclamă că „cuprinde 32 poezii foarte frumoase, scrise de vitejii noștri de pe front” și *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădene*, autor Silviu Dragomir – asemenea titluri fiind prezentate în revista *Biserica și Școala*, la rubrica *Bibliografii*.¹³⁶⁷ În cadrul Sinodului Eparhiei Caransebeșului din 1916, s-a exprimat dorința ca la librăria și tipografia diecezană să funcționeze specialiști, astfel ca prin truda acestei instituții „să se dezvolte gustul de citit și nivelul cultural al intelectualilor din eparhie” și să se stimuleze producția literară.¹³⁶⁸

Direcțiunea Institutului din Caransebeș solicita Consistoriului eparhial, la 12 iunie 1917, tipărirea unor cărți de slujbă, însă răspunsul a fost unul negativ, motivându-se că asemenea cărți se pot procura de la Librăria Arhidiecezană.¹³⁶⁹ Profesorul Teodor Botiș de la Institutul din Arad realiza același demers de promovare a cât mai multor tipărituri, înaintând autorităților mai multe cereri, între care și Colegiului profesoral, prin care se invoca posibilitatea de a tipări cărți de specialitate, scop în care institutul trebuia prevăzut și cu o tipografie.¹³⁷⁰ Periodicele vremii au prezentat publicului cititor numeroase liste de „cărți bune” cu specificația că unele erau destinate preoților, altele „inteligenților”, iar altele se adresau poporului și chiar soldaților. Dintre cărțile cu tematică religioasă recomandate primelor două categorii de cititori enumerăm câteva titluri mai importante, precum: *Cheia de aur a raiului*; Petru Maior, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*; N. Brînzeu, *Pocăiții*; Teodor Pap, *Exercitia Spiritualia*; Bougaud-Niculescu, *Cartea durerii*; Prohaszka-Dăian, *Isus Hristos și viața modernă*; Dr. Dăianu, *Din vremile prorocilor*;¹³⁷¹ Iuliu Pop, *Epistolă*; *Cazania Domnului Hristos*,¹³⁷² *Cântece religioase*; *Taina celor 12 Vineri mari*; *Cele 15 suferințe ale Domnului Isus Hristos*; Ghe. Joandrea, *Simbolul credinței* din cuvintele și înțelesul Sfintei Scripturi (aprobată de Consistoriul diecezan, Caransebeș); *Biblia cea Mare* (Vechiul și Noul Testa-

¹³⁶⁷ Idem, 1917, XLI, nr. 40, pp. 324–325.

¹³⁶⁸ „Revista Teologică”, 1916, X, nr. 7–8, p. 163.

¹³⁶⁹ S.J.A.N.C.S., *Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dosar 3/1886–1926.

¹³⁷⁰ „Românul”, 1916, VI, nr. 283, p. 18.

¹³⁷¹ „Calea Vieții”, Editor Mănăstirea Prislopului, 1916, I, nr. 2, p.2.

¹³⁷² Idem, 1916, I, nr. 6, p.2.

ment, cu peste 1000 de pagini și scris mare); *Sfânta Evanghelie* a Domnului și Mântuitorului Isus Hristos, *Noul așezământ*; *Cartea psalmilor* (tradusă după textul original); *Viața Cuvioasei Maria Egipteanca*; *Carte de rugăciuni* pentru folosul și mângâierea fiecărui creștin (întocmită de Ierodiaconul Damaschin din Sfânta Mănăstire Sinaia); *Carte de rugăciuni* pentru tinerimea evlavioasă de un prieten al copiilor, cu mai multe icoane; *Cuvinte folositoare și de suflet mântuitoare* culese din Sfintele Scripturi de Monahul Isaia; *Mântuirea sufletului de vămile văzduhului*; *Povătuitor la împărăția cerurilor*.¹³⁷³

Periodic, aceste liste de cărți erau actualizate și completate cu alte noi apariții editoriale. Urmare a acestor demersuri de publicitate și informare, au fost editate o serie de lucrări de factură religioasă, recomandate publicului larg creștin practicant, precum: *Cantorul bisericesc* sau cuprinsul Vecerniei, Utreniei și Liturghiei pe opt glasuri alături de rânduiala sărbătorilor de peste tot anul și a tipicului bisericesc, volum îngrijit de învățătorul George Bojigan; *Mic Acatist întru mărirea lui Dumnezeu*, carte de rugăciuni pentru tot creștinul întristat și necăjit; *Acatistul Preasfintei Născătoare de Dumnezeu* (apărut în mai multe variante, în pânză, în piele neagră, roșie, brună sau în format aurit); *Patima și moartea Domnului și Mântuitorului nostru Isus Hristos*; *Noul Testament și Psalmii*; *Laudă lui Dumnezeu*; *Icoana sufletului*, carte de rugăciuni și cântări bisericești; *Inimioara, adică floarea poeziei naționale. Legende, balade și poezii*; Alexandru Ciura, *În războiu* (schite).¹³⁷⁴

În aceeași ordine de idei, câteva numere ale ziarului „Românul” recomandau în cadrul rubricii *Bibliografie* o serie de apariții editoriale, între care „cea mai bună *Carte de rugăciuni* întocmită de preotul Petru E. Papp” (aceasta conținea 280 de pagini și cuprindea tot ce era necesar pentru mângâierea sufletească a unui creștin, un exemplar se vindea cu 1 cor. 20 fil.), apoi *Cartea vitejilor*, cântece de la soldații de pe câmpul de luptă, culese de Augustin Deac, precum și lucrarea lui Aron Cotruș, *Sărbătoarea Morții* (volum de poezii dintre cele mai energice și valoroase ce s-au scris în limba română, cu motive din timpul războiului).¹³⁷⁵ Redacția aceluiași ziar, *Românul*, a întocmit *Albumul decorațiilor români* și *Cartea de aur românească*, iar cititorii erau rugați să trimită fotografii,

¹³⁷³ „Românul”, 1915, V, nr. 197, p. 8.

¹³⁷⁴ Idem, nr. 221, p. 7.

¹³⁷⁵ Idem, 1916, VI, nr. 31, p. 7.

precum și datele personale ale combatanților aflați în viață sau căzuți pe front (locul nașterii, vârsta, regimentul, faptele răsplătite cu medaliile respective), documente doveditoare ale vitejiei eroilor români în vederea întocmirii acestor volume-document.¹³⁷⁶

Bibliografia publicată în numărul din martie 1918 al „Foi Diecezane” prezintă câteva cărți interesante cu tematică literară și religioasă: Alexandru Ciura, *Frații și Scrisoare în cealaltă lume*, schițe din război; Ion Agârbiceanu, *Din viața preoțească*, schițe; Mihail Gașpar, *Blăstăm de mamă*, roman; Dr. I.S., *Patimile și moartea Domnului*; Dr. Ioan Lupaș, *Luptători pentru lumină*; V. Stanciu, *Poezii populare din război* (oprit de cenzura militară); *Colinde, cântece de stea și cântecele irozilor*; M. Eminescu, *Poezii*; Ion Clopoțel, *Antologia scriitorilor români de la 1821 încoace*, două volume; Pr. Dr. Ștefan Cioroianu, *Dor de lumină*, o carte valoroasă care avea scopul de a răspândi gândirea creștinească în rândul intelectualilor și „lumină” la nivelul publicului larg.¹³⁷⁷ Tot în aceeași perioadă „Biserica și Școala” publica liste de cărți ce conțineau cu preponderență o tematică cu iz patriotic și de practică misionar-creștină. Astfel de lucrări cărora revista arădeană le-a făcut publicitate în timpul războiului au fost: *Cântece naționale*; N. Jugănar, *Polieleul național*; *Deșteaptă-te române*, imnul național de Andrei Mureșianu; *Marșul legionarilor români* compus pe textul de I. Broșu pentru voce și pian de Timotei Popovici; Pr. Aurelian Tăutu, *Călăuza preotului în viața și activitatea sa zilnică*.¹³⁷⁸

Lectura pe front era și ea foarte importantă. Atât autoritățile, cât și Biserica s-au dovedit interesate de cărțile care ajungeau pe mâinile soldaților și de diferitele oportunități pentru petrecerea timpului lor liber, pentru răniții din spitale sau pentru cei aflați în lagărele de prizonieri. Problema lecturii era în grija *Biroului Central pentru Lectura Soldaților și a preoților militari*.¹³⁷⁹ Subiectele cărților și revistelor tratau cel mai adesea teme precum viața

¹³⁷⁶ Idem, nr. 25, p.7.

¹³⁷⁷ „Foaia Diecezană”, 1918, XXXIII, nr. 12, p. 4.

¹³⁷⁸ „Biserica și Școala”, 1918, XLII, nr. 50, p. 4.

¹³⁷⁹ Ionela Zaharia, *Clerul militar român din Austro-Ungaria pe frontul italian în timpul Marelui Război*, în *Primul Război Mondial perspectivă istorică și istoriografică*, coord. Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș..., p. 367.

religios-morală sau patriotismul. Cel mai mare sprijin în tipărirea, colectarea și distribuția acestor cărți l-a avut Biserica. Astfel, Biserica Catolică a reușit să trimită pe toate fronturile și în spitale aproximativ două milioane de cărți și reviste,¹³⁸⁰ iar Biserica Ortodoxă din Transilvania și Banat a reușit, de asemenea, o mobilizare exemplară a populației trimițând un număr impresionant de cărți și reviste pentru soldații români ortodocși. Dintre toate acestea, cea mai răspândită lectură a fost *Cartea de rugăciuni*. Pe lângă conținutul moral-religios, unele cărți de rugăciuni conțineau și instrucțiuni de igienă și cântece patriotice. Fiind întrebați dacă au nevoie de ceva, soldații români au răspuns: „nu dorim vreun pumn de galbini, medalii strălucitoare, ori vreo mâncare și băutură aleasă... Ei au dorit din tot sufletul lor bun și curat o *Carte de rugăciuni*, o carte în care să afle rugăciuni de sară și dimineață, să afle tropare și irmoase, să cetească în ele și să li se pară că-s acasă [...] strobiți trupește și sufletește, înainte de toate simțesc că au lipsă de multă liniște sufletească, de multă mângâiere [...] Purtați *Cărțile de rugăciuni* în sân, lângă inimă, păstrați-le în casă lângă icoană...”.¹³⁸¹

Alături de *Cartea de rugăciuni*, între cărțile și revistele care au adus multă speranță și mângâiere ostașilor pe câmpul de luptă pot fi amintite: *Cartea Vieții*,¹³⁸² *Mângâierea creștinului*, de Ioan Genț (Oradea, 1905),¹³⁸³ *Cântece din războiu*,¹³⁸⁴ *Cărțile Poporului*, *Căldarul nostru*,¹³⁸⁵ *Calendarul Asociațiunii, Transilvania*, *Mângâierea sufletească*,¹³⁸⁶ *Rugăciuni pentru soldați*.¹³⁸⁷ La 30 martie 1917, preotul militar Moise Ienciu a transmis Onoratului Comitet ASTRA din Sibiu „drept omagiu de mulțămire și recunoștință lacrimile de bucurie ale eroilor noștri suferinzi pentru frumosul și folositorul dar”, mulțumind pentru cărțile pe care le-a trimis soldaților instituția sibiană, titlurile acelei donații au fost: *Rugăciunile și cântările de mulțumită* (42 ex.), *Calendarul pe*

¹³⁸⁰ Viktor Lipusch, *Österreich-Ungarns katholische Militärseelsorge im Weltkrieg*, Graz, Verlag Berger, 1938, p. 104–108.

¹³⁸¹ „Calea Vieții”, 1916, I, nr. 4, pp. 30–32.

¹³⁸² V. Lipusch, *Österreich-Ungarns...*, p. 63.

¹³⁸³ *Ibidem*, p. 483.

¹³⁸⁴ „Biserica și Școala”, 1916, XL, nr. 51, p. 373.

¹³⁸⁵ „Foaia Diecezană”, 1918, XXXIII, nr. 13, p. 3.

¹³⁸⁶ „Transilvania”, 1915, nr. 1–6, p. 92; *Idem*, nr. 7–12, p. 107.

¹³⁸⁷ „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 47, p. 2.

anul 1917 (40 ex.), *Cum să trăim* (40 ex.), *Isprăvile lui Păcală* (26 ex.), *Povestea lui Stan Pățitul* (22 ex.), *Ercule* (21 ex.), *Cântece din bătrâni* (20 ex.), *Popa Tanda* (19 ex.), *Arghir și Elena* (15 ex.), *De la sate* (10 ex.), *Pavel Cătană* (2 ex.).¹³⁸⁸

Cu ocazia sărbătorii de Crăciun a anului 1916, soldații din spitale și cei de pe câmpul de luptă au primit un frumos dar de suflet, respectiv 500 de exemplare din cartea *Cântece din război II. Dor și jale* a lui Dimitrie Cioloca.¹³⁸⁹ Din primul volum al acestor valoroase lucrări, *Cântece din război I. Vitejești*, a lui Dimitrie Cioloca, redăm câteva versuri emoționante scrise de Avram Giană:¹³⁹⁰

„...Și pe mine m-a ajuns
Un șrapnel de-al de la Rus.
Când în cap el m-a lovit,
La pământ mort m-a trântit,
Doauă zile-am tot durmit.
Iară când m-am pomenit,
Pe-un fecior l-am întrebat
Că unde mis vătămat?
Iară el mi-a arătat
Că la cap eu mis puscat.
Atunci în dureri am zis:
Adu-mi hârtie de scris,
Ca să scriu eu maicii mele,
Să știe că mor de jele
După copilașii mei,
Rămași acas singurei.
Și s-o rog pe maica mea,

Să îi țină p-ângă ea,
Că Domnul îi v-ajuta
Și sănătate-i va da,
Pentru că s-a îndurat
De copiii mi-i-a luat
Și nu i-a lăsat să moară
Pe la srăini prin oboară.
Dar mi-i dor și iar mi-i dor,
După ai mei pușori
Și mi-i dor și mor de jale,
D-abia umblu pe cărare...
Dar mă rog lui Dumnezeu
Să le dea ce gândesc eu.
Foaie verde de sălcuță,
Sănătate, a mea măicuță.
Sănătate, ai mei copii,
Din spital de la Sibii”.¹³⁹¹

¹³⁸⁸ S.J.A.N.S., *Fond ASTRA, Acte*, dosar 758/1917, f. 1.

¹³⁸⁹ „Biserica și Școala”, 1916, XL, nr. 51, p. 373.

¹³⁹⁰ Infanterist în reg. 43 compania I de completași. A luat parte în primele lupte din Galiția, unde pe la sfârșitul lui decembrie 1914 a fost rănit la cap de un șrapnel. A fost îngrijit în spitalul din Sibiu. Poezia a fost trimisă de clericul Mitrofan Cioreiu.

¹³⁹¹ *Cântece din război. Vitejești I.*, adunate de Dr. Dimitrie Cioloca, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1915, pp. 36–38.

Multe astfel de „mărgăritare” au fost compuse, așa cum constatăm, și pe patul de spital, într-o cumplită suferință și într-un mediu „microbian”, infecțios.¹³⁹² Viața pe front era desigur plină de neprevăzut și frica morții îngheța mereu inima, iar gândul zbura metafizic când la propria persoană, când la cei de acasă. Confruntarea cu moartea, îl determină pe soldat să perceapă „urâta cătănie”¹³⁹³ care te expune fără nicio pavază la ploaia de gloanțe, din care numai „cine are noroc scapă”.¹³⁹⁴ O broșură care circula în această perioadă se intitula *Molitva Maicii Domnului*¹³⁹⁵ care conținea o rugăciune pentru salvarea oamenilor de amenințarea războiului: „Doamne ajută-ne și la toată lumea și cu toți să ne rugăm, ca Dumnezeu să-și întoarcă fața cea sfântă către noi păcătoșii și să scape lumea de toate greutățile acestea cari sunt în război și pe cei răniți [...] focul acesta ce este azi pe pământ e pentru păcatele noastre, dela cari să ne întoarcem...”.¹³⁹⁶ De asemenea, erau întâlnite și cărțile *Visul Maicii Preciste*, despre care se credea că este o rugăciune găsită la sfântul mormânt al Maicii Domnului, apoi *Epistolia Domnului Hristos*, despre care se spunea că a căzut într-o piatră din cer,¹³⁹⁷ precum și *Epistolia și Visul Maicii Domnului*, despre care se credea că „nu au fost scrise de oameni sfinți și nu au fost binecuvântate de sfânta maică biserica...”,¹³⁹⁸ ci erau opere sacre și directe ale creației divine.

¹³⁹² Bianca Mărmureanu, *Viața de pe front a combatanților din Armata Română în anul 1917. Activități în afara confruntării cu inamicul*, în „Archiva Moldaviae”, Iași, vol. III, 2012.

¹³⁹³ *Poezii de pe câmpul de luptă*, în „Românul”, 1914, IV, nr. 261, p. 3. Vezi și Marcu Mihail Deleanu, *Pune Doamne, pace-n țară!* Timișoara, Editura David Press Print, 2014; Simion Dănilă, *Scrisori din „Bătaia Mare”*, în *Patrimonium Banaticum*, vol. II, Timișoara, Editura Mirton, 2003, pp. 157–188; Ana Victoria Sima, *Războiul în cuvinte. Scrisori ale românilor transilvăneni din vremea Marelui Război*, în *Din modernitate spre contemporaneitate*, ed. Virgiliu Țărău, Liviu Țărău, Ottoman Trașcă, Valentin Orga, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017, pp. 231–240.

¹³⁹⁴ *Scrisoare – Pățania caporalului Trandafir din comuna Cuptoare, Regimentul 43, Compania 7*, în „Românul”, 1914, IV, nr. 267, pp. 1–2.

¹³⁹⁵ Exista credința că *Molitva Maicii Domnului* era trimisă din cer pentru ca oamenii să se roage cu credință din zori și până seara ca Dumnezeu să dea pace pe pământ. Cine nu va citi și nu va scrie *Molitva* pe nouă foi și nu o va da la nouă prieteni, acela va fi blestemat, iar cine va face așa după nouă zile va avea o bucurie mare și se va bucura și Dumnezeu!

¹³⁹⁶ „Calea Vieții”, 1916, I, nr. 4, pp. 16–18.

¹³⁹⁷ *Ibidem*.

¹³⁹⁸ „Foaia Poporului”, 1916, XXIV, nr. 57, p. 1.

Este limpede așadar că cererea de carte religioasă a ostașilor era mare, lucru relevant pentru starea de spirit de pe front, însă nu întotdeauna s-a putut asigura în condițiile războiului asemenea nevoie: „Lipsa de cărți religioase și mai ales lipsa unei ediții populare a *Sfintei Scripturi* e adânc simțită”, soldații cereau mereu cartea sfântă și nu întotdeauna le era îndeplinită această dorință.¹³⁹⁹ Pe lângă cărțile trimise direct pe front, atât cât s-a putut, Eparhia Caransebeșului a mai trimis pentru soldații aflați în lagăre, la cererea prizonierilor, *Abecedare*, astfel încât neștiutorii de carte să învețe scrisul și cititul în limba română, aspect menționat anterior.¹⁴⁰⁰ Consistoriul diecezan din Caransebeș a decis tipărirea a 5000 de exemplare din *Cartea de rugăciuni* alcătuită de episcopul Miron Cristea, fapt deja menționat, precum și distribuirea acestora gratuit soldaților de pe front, răniților de război și prizonierilor.¹⁴⁰¹ Librăria Diecezană a trimis în acest scop colete de cărți și la Praga preotului Nicolae Șoșdean și preotului militar Iosif Coriolan Buracu, aflat pe linia frontului.¹⁴⁰²

La 18 noiembrie 1914, printr-un ordin circular, ierarhul îndemna protopopii și preoții săi din eparhie să-i mângâie pe cei aflați în suferință și să adune cărți potrivite și ziare pentru militari, deoarece „toți sunt însetați după lectură ca și după pâinea de toate zilele”.¹⁴⁰³ Pentru a impulsiona această acțiune, însuși episcopul a donat Librăriei Diecezane și redacției ziarului „Drapelul” din Lugoj suma de 100 de coroane pentru ca aceste instituții să distribuie cărți și ziare soldaților români răniți în război.¹⁴⁰⁴ Un aport deosebit în furnizarea de literatură religioasă pentru soldații de pe front l-a adus ASTRA, așa cum am văzut, în care activa elita intelectualității din Banat și din Transilvania¹⁴⁰⁵. În anii ce au premers conflictului militar, activitatea Bisericii Ortodoxe din Banat s-a îndreptat în special spre promovarea valorilor morale

¹³⁹⁹ Corneliu Leucuța, preot militar, *O conferință pastorală în front*, în „Biserica și Școala”, 1918, XLII, nr. 42, din 14/27 octombrie, p. 1.

¹⁴⁰⁰ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, dosar 332/1914, ff. 97–101.

¹⁴⁰¹ Idem, dosar 301/1914, ff. 78–81.

¹⁴⁰² *Ibidem*.

¹⁴⁰³ „Foaia Diecezană”, 1914, XXIX, nr. 47, p. 2.

¹⁴⁰⁴ A.E.O.R.C., *Fond Bisericesc (III)*, dosar 374/1914, f. 94.

¹⁴⁰⁵ Dumitru Tomoni, *Despărțământul Caransebeș al ASTREI (1899–1918)*, în „Altarul Banatului”, 2004, XV (LIV), serie nouă, nr. 10–12, pp. 119–132.

și sociale creștine, pentru ca, în perioada războiului, această activitate să se cantoneze în jurul dorinței de a spijini răniții, orfanii, săracii și pe toți cei aflați în nevoi și neputințe. Asemenea demersuri de empatizare cu cei aflați în dificultate s-au concretizat și prin colectarea, publicarea și expedierea pe front de carte creștină, de pilde și înțelepciune sau cu mesaj patriotic, tipărituri prin care s-a reușit o adevărată terapie prin lectură în rândul soldaților români. Prin toate întreprinderile lor Eparhiile Caransebeșului și Aradului au reușit să consolideze unitatea, credința și iubirea românilor din comunitățile bisericești din aceste ținuturi cu frații lor de pretutindeni.

CONCLUZII

Abordarea problematicii complexe a lucrării noastre, prin care s-a urmărit prioritar evidențierea poziției Bisericii Ortodoxe Române din Banat, în particular a ierarhilor Eparhiilor Caransebeșului și Aradului, în preajma și în timpul Marelui Război față de „Tron și Patrie”, iar pe de altă parte măsura în care cele două institute teologice au susținut și promovat învățământul românesc din cele două eparhii în contextul multiplelor vicisitudini provocate de susținerea frontului, toate acestea scot în evidență faptul că Biserica și instituțiile sale de învățământ confesional și teologic au reprezentat catalizatorii de sprijin ai conservării și promovării ființei și culturii naționale prin slujire, credință și școală, chiar și în anii grei ai primei conflagrații mondiale. Cercetarea desfășurată în vederea elaborării tezei de doctorat s-a concentrat asupra răspunsurilor unui set de interogații, răspunsuri ce reprezintă în fapt conținuturile exhaustive ale temei supusă abordării. În acest sens, am avut în vedere următoarele interogații: Care a fost rolul asumat de Biserica Ortodoxă Română în anii grei ai primei conflagrații? Care a fost rolul și rostul celor două institute de specialitate înaintea și în timpul evenimentelor Marelui Război? Cum au reușit cele două institute teologice să se adapteze din mers lumii marcate de vicisitudinile frontului? Care a fost deschiderea manifestată de tinerii vremii față de școala teologică, opțiunea lor pentru acest gen de educație? Care a fost mediul preponderent de proveniență al seminariștilor, precum și justificarea opțiunii acestora pentru astfel de tip de educație? În ceea ce privește bibliografia cercetată, proporția dintre literatura istoriografică laică și cea religioasă a fost astfel aplicată încât să acopere problematica specifică fiecărui subcapitol. Prin urmare, partea referitoare la Biserică și institutele teologice s-a focalizat pe Fondul Școlar și Fondul Bisericesc din cele două eparhii, pe documentele referitoare la structura și dinamica școlară din cele două institute teologice, la circularele școlare, planurile de învățământ, programele analitice pe materii și ani de studiu, disciplina școlară și regulamentele de organizare interioară. La asemenea documente s-au adăugat în completare numeroase alte documente și informații privind activitatea

Senatelor școlare în anii războiului, concluziile Protocoalelor consistoriale și sinodale, cărora li s-au mai adăugat o serie de informații amănunțite din *Foaia Diecezană*, *Biserica și Școala*, *Calendarul Românului*, dar și din presa laică a vremii. În ce privește informația provenită din serviciile județene ale arhivelor din cele două județe, atenția noastră a fost focalizată îndeosebi spre cercetarea matricolelor bisericești și școlare din ultimul pătrar al secolului al XIX-lea și până la sfârșitul Primului Război Mondial. În esență, lucrarea noastră de doctorat a avut în vedere parcurgerea a numeroase lucrări, cercetări, articole și studii istoriografice mai vechi și mai noi, care au abordat fie colateral, fie secvențial subiectul cercetării, însă doar ceea ce credem că reprezintă aspecte de noutate în demersul întreprins, respectiv am vizat următoarea problematică: prezentarea raportului dintre Stat și Biserică în preajma și în timpul războiului; evidențierea comparativă a structurii și dinamicii procesului instructiv-educativ din cele două școli teologice; prezentarea istorico-sociologică și psihologică a originii și profilului seminaristului în anii conflagrației; surprinderea cuprinzătoare a profesorilor și elevilor seminariști înrolați pe front, precum și evidențierea cu mai multă acuratețe a literaturii religioase și laice care a circulat pe front. Traversând întregul excurs al temei tezei de doctorat, într-o manieră sintetică putem formula câteva concluzii generale:

Scolile teologice ortodoxe românești din Banat și Arad au prestat un rol misionar-activ în promovarea interesului național major de perpetuare a limbii, culturii, precum și a tradițiilor specific-comunitare locale. Cele două institute teologice din zonă au susținut cauza românească pe parcursul întregii conflagrații, materializată, între altele, prin re-generarea și perpetuarea unei veritabile rețele de intelectuali, livrată în principal spațiului rural și urban, dar în același timp au reușit să focalizeze în jurul ierarhilor, consiliilor eparhiale, scaunelor protopopești, intelectuali de marcă, asimilați drept modele spirituale în formarea intelectuală a absolvenților din cele două școli de specialitate. Atașamentul față de Biserica Ortodoxă și credința în menirea acesteia, probate prin opțiunea tinerilor de a urma educația teologică a reprezentat o autentică convingere care n-a fost dislocată nici chiar de ororile frontului, convingere transmisă în spiritualitatea colectivă românească. În absența unei reprezentări majore în instituțiile politice de forță ale statului, prin intermediul căreia să se poată

afirma românii-majoritari din această provincie istorică, aceștia au conștientizat rostul misionar al Bisericii și al Școlii de a personaliza rolul de mesager al națiunii, de a conserva și perpetua filonul național. Alături solidar acestui crez, cele două institute teologice au răspuns cu succes dezideratului propus.

Biserica Ortodoxă Română, prin reactivarea Mitropoliei Transilvaniei și prin funcționarea celor trei Institute Teologice-Pedagogice din cele trei eparhii, în răstimpul cuprins între mijlocul secolului al XIX-lea până la sfârșitul primei conflagrații mondiale, s-a constituit într-un real liant de sprijin și de susținere a ființei naționale și culturii românești, în care identificăm o autentică simbioză între aspectele spiritual-culturale și cele de factură națională, politică, socială. Biserica, dimpreună cu cele două institute de învățământ din Episcopiile Aradului și Caransebeșului, au continuat și în perioada războiului să-și asume rolul de instituții catalizatoare în coordonarea tuturor acțiunilor mișcării de emancipare națională, susținând prin toate demersurile autonomia instituțională, limba și cultura românească, învățământul de toate gradele în limba română, tipărirea și difuzarea de carte religioasă și laică, militând constant pentru luminarea poporului prin școală și educație, în special prin generațiile de absolvenți ai celor două institute, răspândiți apoi în comunitățile românești pentru a-și împlini misiunea.

Instituțiile de învățământ de grad superior care au promovat conștiința națională a românilor cărășeni și arădeni și care au contribuit activ la educația și formarea elitei clericale și școlare românești în secolul al XIX-lea până la finele Marelui Război au fost Preparandia (fondată în anul 1812) și Institutul Teologic din Arad (înființat în 1822), Institutul Teologic (fondat în 1865) și Preparandia (înființată în 1876) din Caransebeș. Asemenea școli au reprezentat fundamentul aspirațiilor de unitate națională de mai târziu, iar generațiile succesive de preoți și învățători formate în cadrul acestora au probat cu succes capacitatea de a coordona destinele românilor ortodocși din cele două eparhii, prioritar fiind conservarea și promovarea limbii și culturii române, credinței, tradițiilor populare, acțiunea derulându-se printr-o dublă filieră, prin intermediul altarului și al catedrei. Preocuparea susținută și sistematică a episcopilor locului – Ioan Popasu, Elie Miron Cristea, Ioan Meșianu, Vasile Goldiș, Vasile Mangra, Ion Ignatie Papp – a vizat formarea și încadrarea definitivă pe post a

unui corp didactic foarte bine pregătit și devotat misiunii sale. Acest lucru s-a realizat prin mai multe căi între care: susținerea cu bursă de studii în Occident a unor tineri capabili și cu vocație teologică, preocuparea ierarhilor și a Senatelor eparhiale în elaborarea și îmbunătățirea continuă a planurilor de învățământ și a programelor analitice în conformitate cu schimbările intervenite în cercetarea și practica pedagogică a timpului, precum și în încercarea de a realiza o programă analitică unitară pentru întreaga Mitropolie a Transilvaniei, la care se mai adaugă demersul de sprijin a corpului profesoral în elaborarea de material didactic și manuale necesare predării-învățării cursurilor teologice, susținerea unor inițiative de reformare a controlului intern și disciplinei școlare și cea din internate prin adoptarea unor regulamente de ordine interioară etc. Toate acestea au însemnat, până la declanșarea primei conflagrații mondiale, inițiative de creștere a prestigiului și importanței institutelor teologice ortodoxe în competiție cu cele similare catolice și protestante din Banat și Ardeal. Institutele Teologice din Arad și Caransebeș instruiiau și formau nu doar slujitori ai altarului, ci și calificarea acestora pentru școlile românești, mai ales în anii războiului, atunci când numeroși dascăli au fost antrenați în prima linie a frontului, suplinirea acestora fiind asigurată în mare parte de preoții din comunitate. Din acest motiv, pe lângă instruirea lor teologică-aplicativă, li se oferea elevilor seminariști prin planurile de învățământ și o cultură generală, pregătindu-se astfel o generație de intelectuali ce se va încadra cu succes în lumea ortodoxă rurală și urbană. Cele două institute teologice au beneficiat de prestanța pedagogică a unor iluștri profesori, mulți dintre aceștia autori de manuale de uz școlar și modele de civism și ținută națională pentru elevii lor (Lazăr Iacob, Iosif Olariu, Petru Barbu, Enea Hodoș, Teodor Botiș, Avram Sădean, D. Ciorogariu etc.).

În perioada războiului, în legătură cu circularele școlare și ordinele Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor s-a putut constata că ele erau produsul implicit și imediat al evoluției frontului, fiind legate nemijlocit de interesul politic de moment al guvernului. Doar așa se explică faptul că, după înlăturarea lui Apponyi și instalarea noului arc guvernamental cu B. Jankovich la învățământ și culte, a urmat o etapă mult mai relaxată și mai îngăduitoare în adoptarea unor acte normative școlare favorabile predării limbii române în școlile confesionale și chiar comunale. Scopul promovării unor astfel de demersuri juridice era unul

politic evident: sensibilizarea Regatului României spre o opțiune militară pentru Puterile Centrale până în anul 1916. În momentul intrării României în război și odată cu revenirea lui Apponyi la ministerul de resort, ordinele ministeriale deveneau tot mai coercitive și mai antiromânești în ce privește funcționarea învățământului confesional de orice grad, mergându-se până la crearea așa-numitelor „zone culturale sau granițe culturale”.

În legătură cu impactul imediat al legislației școlare asupra Bisericii și învățământului caransebeșean și arădean din perioada dualismului austro-ungar, considerăm că în prima etapă, cea cuprinsă între 1865–1886, respectiv până la adoptarea *Statutului Organic*, parlamentul ungar a adoptat o seamă de acte normative oportune și optimale pentru diversificarea rețelei școlare de toate formele și gradele, de funcționare firească a celor două Institute Teologice-Pedagogice, prin menținerea și încurajarea cifrei de școlarizare, modernizarea infrastructurii instituțiilor de învățământ, implicându-se prin cote părți din bugetul statului la întreținerea acestora și a salarizării personalului didactic. În cea de-a doua etapă, cuprinsă între 1886–1918, legislația școlară privind învățământul confesional și cel teologic-pedagogic, chiar dacă teoretic sprijinea o modernizare a instituțiilor școlare și de ridicare a nivelului de salarizare a corpului didactic, în fapt se pune în practică politica de deznaționalizare promovată de cercurile politice, concretizată în suprimarea totală a predării limbii române din orice formă de școală. Neputința asigurării de fonduri destinate modernizării bazei didactico-materiale a școlilor și de completare a nivelului de salarizare a dascălilor din școlile populare și confesionale, conform standardelor stabilite de legile școlare de până în anul 1913, atrăgea în mod implicit transformarea acestora în școli de stat. În cazul Institutelor Teologice-Pedagogice din Arad și Caransebeș neputința asigurării de către stat a fondurilor bănești necesare unei funcționări optimale a determinat, în special în anii războiului, diminuarea cifrei de școlarizare, precum și întârzieri semnificative în plata salarială a corpului profesoral, dar și a orelor suplinite în cazul celor mobilizați pe front. Statizarea atrăgea după sine controlul absolut al organelor statului în procesul instructiv-educativ, în controlul intern al școlilor și internatelor școlare, urmărindu-se o maghiarizare forțată a planurilor de învățământ și a programelor analitice aferente fiecărui an de studiu teologic și pedagogic.

Conform art. 19 din Legea militară XXX/1912, candidații la teologie erau scutiți de serviciul militar atât în vremuri de război cât și de pace, fiind trecuți în rezervă, aceeași reglementare aplicându-se și elevilor cursanți, celor aflați în ordine călugărești și celor deja hirotoniți sau încadrați ca profesori; preoții și profesorii de teologie, doar în situația mobilizării generale puteau fi recrutați pe front ca preoți în armată. Articolul legii respective a fost întărit de către ministrul de război printr-un ordin cu nr. 106.617/1914. Date fiind aceste oportunități, în timpul războiului s-a putut constata o adevărată afluență a candidaților la teologie din cele două institute, numărul absolvenților aproape dublându-se în ultimii ani ai conflagrației. O preocupare constantă a episcopilor din cele două episcopii, ca și a consistoriilor aferente din primele două decenii ale secolului al XX-lea a fost selecția atentă a candidaților, insistându-se primordial pe vocația acestora, iar mai apoi pe admiterea celor care absolviseră opt clase gimnaziale cu examen de maturitate, apoi pe obligativitatea achiziționării de manuale școlare noi la înmatriculare și, nu în ultimul rând, insistându-se pe referințele personale formulate de protopopul sau parohul din comunitatea de proveniență a seminariștilor, precum și pe plata taxelor școlare și de internat.

Date fiind condițiile stării de război, în care periodic clădirile, sălile de clasă și internatele celor două institute de profil teologic au fost preluate de armată și miliție sau au fost transformate în spitale militare, la acestea adăugându-se dificultățile de plată ale taxelor școlare, apoi lipsa de alimente, inflația și lipsa materialului de încălzit și iluminat, procesul instructiv-educativ a fost afectat, înregistrându-se perioade de întrerupere a cursurilor, de comasare a unor materii și de concentrare a termenelor aferente examenelor de semestru și finale, astfel încât programele analitice n-au putut fi parcurse în totalitate și aprofundate temele de specialitate, situație cauzată și de modificările survenite în structura corpului profesoral (cazul profesorilor mobilizați pe front), modificându-se, în consecință, punctual încadrarea didactică cu personalul existent și cu suplinitori.

Calitatea procesului de învățământ și a frecvenței școlare în anii războiului au fost afectate și de poziția Bisericii, supusă politicii de război a statului privind sprijinirea necondiționată a agriculturii, în situația în care se profila o adevărată criză de alimente în condițiile prelungirii conflictului militar mai mult decât se crezuse inițial, circularele episcopale fiind ilustrative în sensul

acordării de concediu elevilor din cursurile superioare pentru muncile de toamnă și primăvară din gospodăriile familiilor descompletate. Celor amintite se adaugă și alte aspecte. Astfel, un impact major asupra timpului didactic destinat instrucției școlare l-a reprezentat antrenarea elevilor în activități de colectare de produse și materiale necesare consumului pe front (frunze de mure, ghindă, jir, albituri etc). Ocuparea totală a clădirilor și internatelor școlare și transformarea acestora în spitale militare sau transformarea provizorie a institutelor în sedii ale corpurilor de comandă a regimentelor aflate în tranziție, asemenea impedimente au blocat începerea la timp a anului de învățământ, dar și planificarea examenelor finale sau a examenelor de calificățiune. Cu toate obstrucțiunile impuse de susținerea frontului, precum și de ingerințele Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor în organizarea procesului de învățământ din cele două institute, Consistoriile eparhiale, ierarhii și Senatele școlare au procedat la promovarea principiilor și metodelor „Școlii active” în ce privește actul didactic de învățare, aspect reliefat prin proiectarea unor strategii didactice de învățare-înțelegere, și nu de memorare mecanică. Metoda implementată a fost deschiderea celor două instituții școlare spre un învățământ practic-aplicativ, concretizat în funcționarea așa-ziselor Școli de aplicație, apoi prin participarea obligatorie a studenților la slujbele bisericești, precum și susținerea unor lecții de religie de către studenții teologi în școlile confesionale din Caransebeș și Arad.

O succintă analiză a datelor statistice asupra studenților înmatriculați în cele două institute, în special în anii școlari 1915/1916 și 1916/1917, evidențiază o creștere sensibilă a ponderii celor din anii terminali, situație influențată de modificarea Legii militare printr-un ordin ministerial din anul 1915, conform căruia puteau fi recrutați și mobilizați pe front chiar și studenții teologi. O analiză a elevilor din cele două institute relevă următoarea situație, conform unei triple analize: din perspectiva originii familiale, precumpănitor se regăseau cei care proveneau din familii de preoți, apoi de învățători și, în fine, de agricultori, conform criteriului de domiciliu, imensa majoritate provenea din mediul rural, peste 90%, în timp ce potrivit aspectului rezidenței, anume încadrarea în teritoriul bisericesc-administrativ al protopopiatelor, pe ultimul loc se plasau studenții care locuiau în protopopiatul Pancevo din Eparhia Caransebeșului.

Dificultățile războiului punctate de-a lungul tezei au fost, fără îndoială, multiple și majore și au influențat semnificativ viața religioasă și coordona-

tele procesului didactic din cele două școli teologice superioare, însă această realitate n-a fost o singularitate, ci, dimpotrivă, ea se încadrează evenimentelor majore ale acelor ani. Metamorfoza pe care a suferit-o lumea anilor de război a modificat în întregime societatea aceluși timp, toate aspectele vieții cotidiene, existențial-mentale-colective, precum și destinele particular-comportamentale ale oamenilor. Prin urmare, Biserica Ortodoxă cu cele două institute teologice din provincie s-au circumscris aceluși șir de repercusiuni nefaste, încercând să se adapteze și să identifice soluțiile optime pentru a continua și a îndeplini misiunea de apostolat.

ANEXE

ANEXA I

Imagini relevante pentru Capitolele I și al II-lea

Secția românească a teologiei vechi din Vârșeț

Institutul Teologic din Caransebeș

Institutul Teologic din Arad, în dreapta catedralei

Seminarul Teologic din Arad

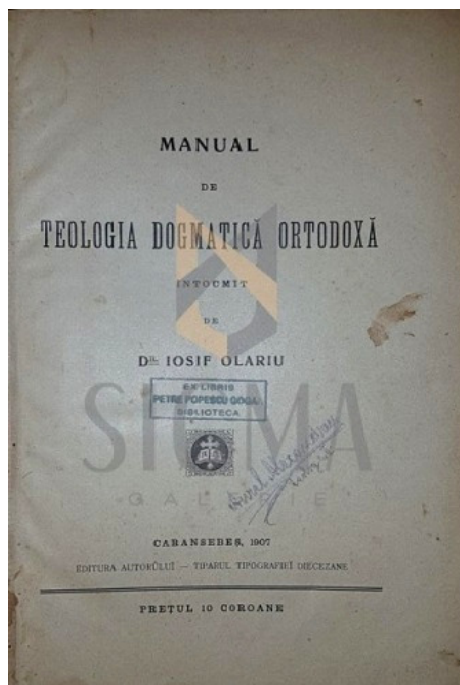
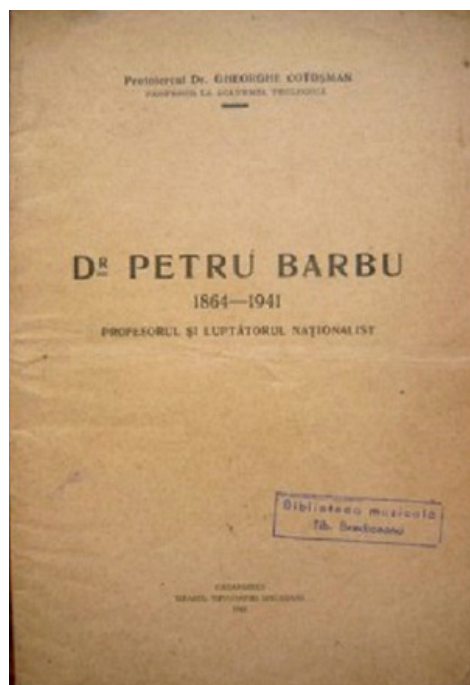
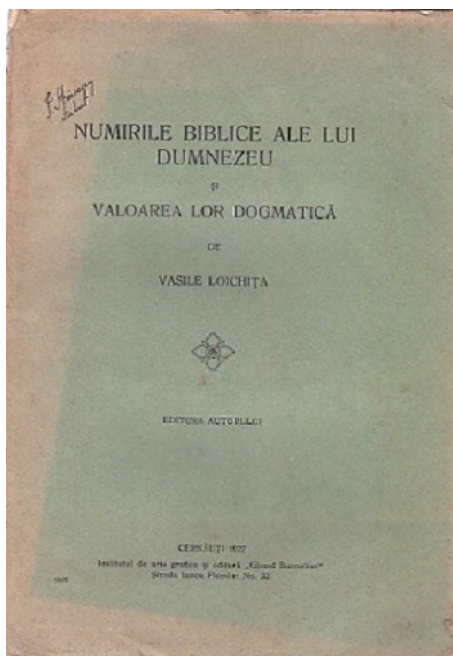
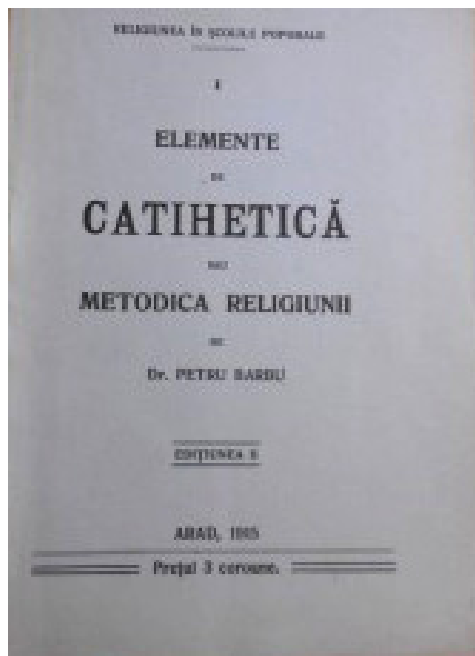

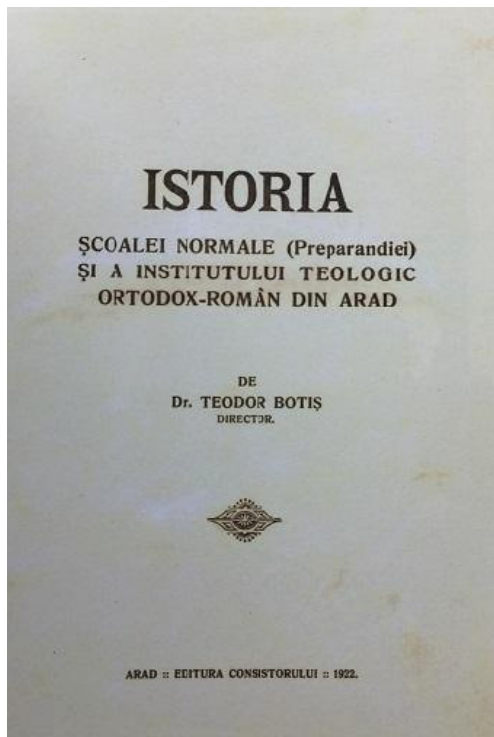
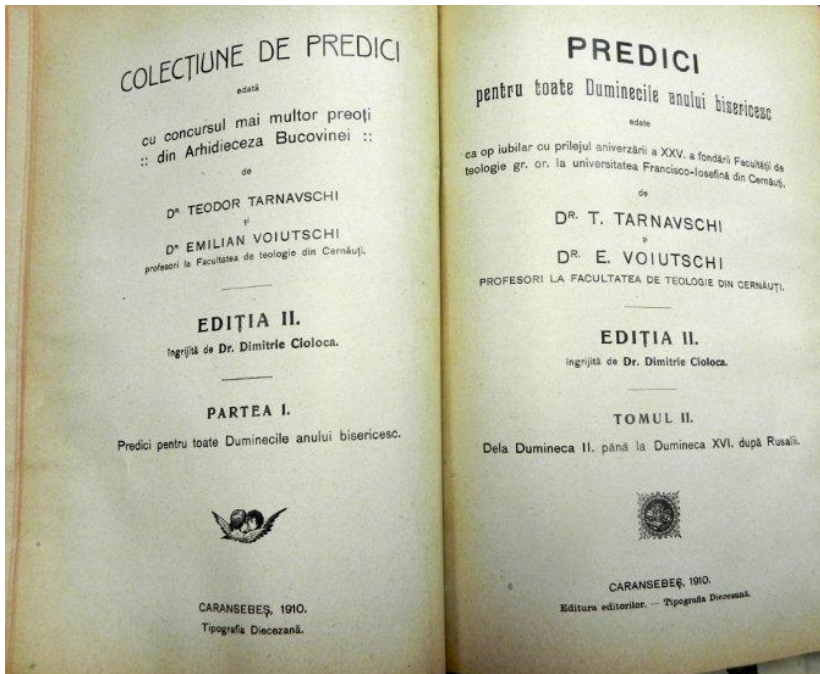
Ioan Ignatie Papp – Episcopul Aradului

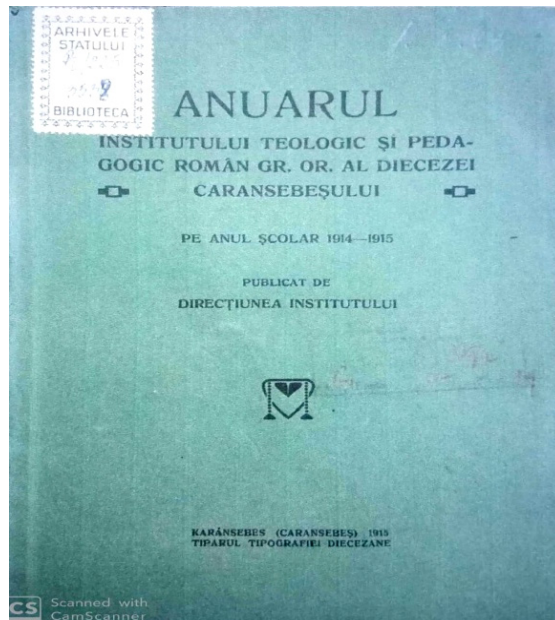
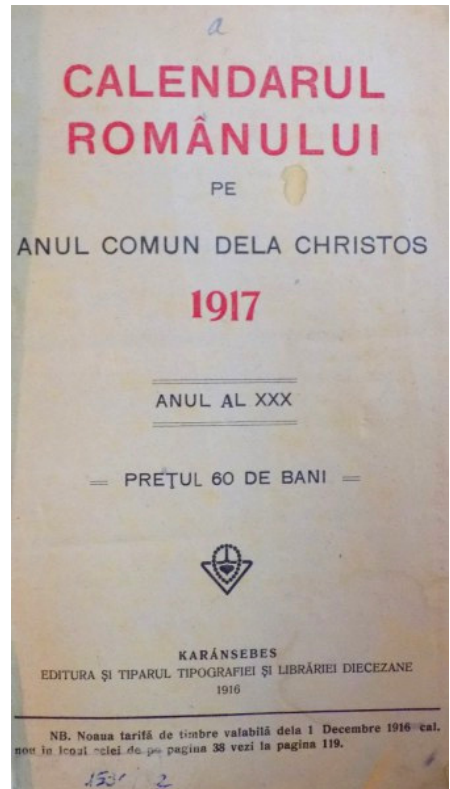
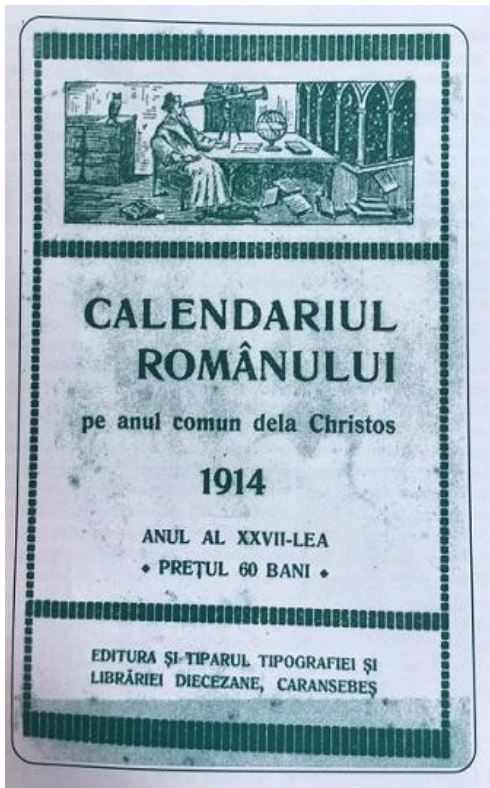
Miron Cristea – Episcopul Caransebeșului

Manuale

ANEXA II

Imagini relevante pentru Capitolul al III-lea

Profesorii Institutelor Teologice din Arad și Caransebeș

Andrei Ghidiu (1849–1937)

Antoniu Sequens (1865–1938)

Aurel Demian (1861–1931)

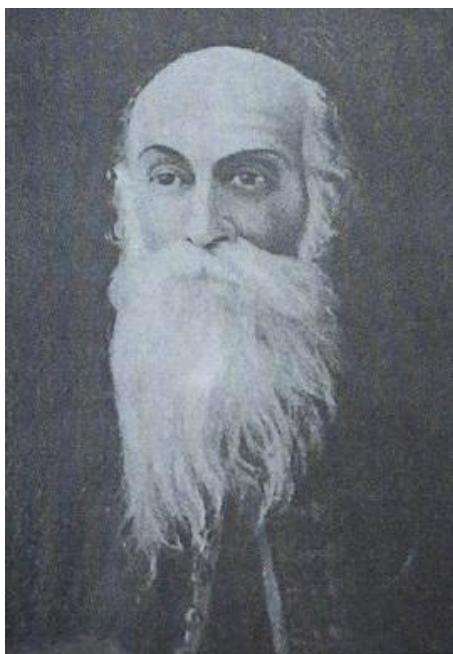
Cornel Corneanu (1884–1961)

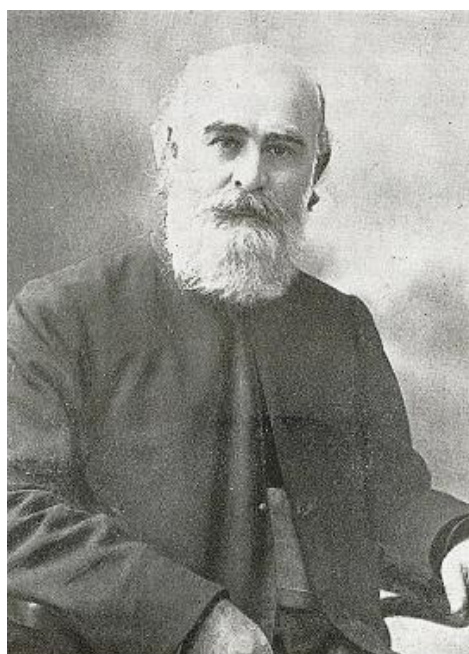
Dimitrie Cioloca (1874–1963)

George Petrescu (1852–1923)

Iosif Traian Badescu (1856–1933)

Iosif Iuliu Olaru (1859–1920)

Iustin Suciș (1873–1953)

Lazăr Iacob (1884–1951)

Mihai Păcățian (1865–1944)

Moise Ienciu (1881–1953)

Petru Barbu (1864–1941)

Roman Ciorogariu (1852–1936)

Silviu Dragomir (1888–1962)

Teodor Botiș (1873–1940)

Teodor Papp (1841–1922)

Trifon Lugoian (1847–1948)

Vasile Loichiță (1881–1958)

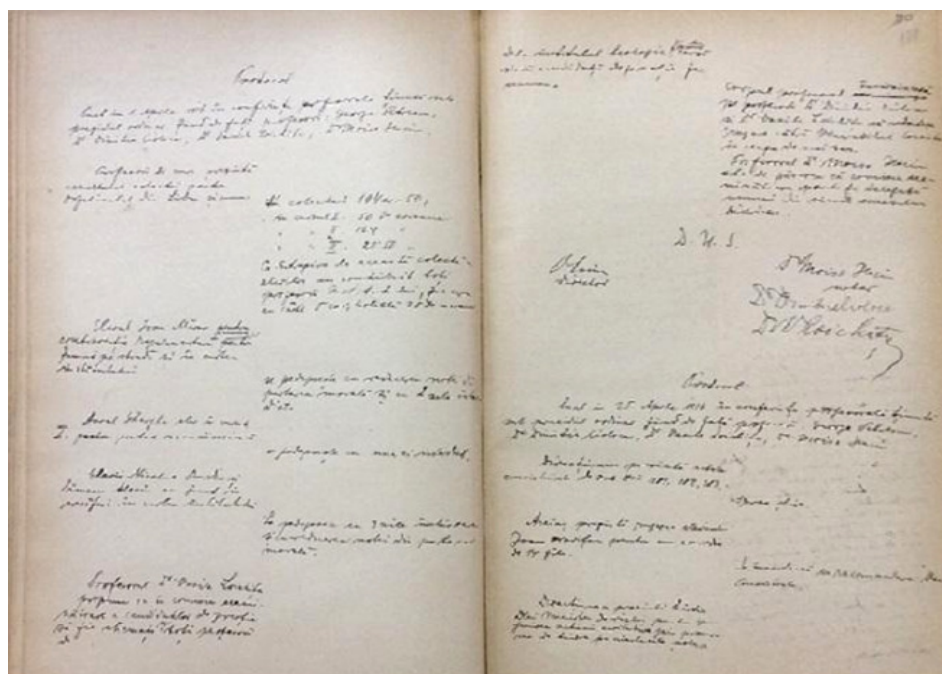
Institutul ^{teol.} pedagogic.		Impărțirea orelor										Anul școlar 1917/18.	
Ora	Clasă	Luni		Marți		Miercuri		Joi		Vineri		Sâmbătă	
		Studiu	Profesorul	Studiu	Profesorul	Studiu	Profesorul	Studiu	Profesorul	Studiu	Profesorul	Studiu	Profesorul
8-9	I II III IV	Int. bis. Luchila Dogmatica Harin Sapientia Harin	Andropus Belcea Dogmatica Harin Sapientia Harin	Teologia Belcea Dogmatica Harin Sapientia Harin	Teologia Belcea Dogmatica Harin Sapientia Harin	Teologia Belcea Dogmatica Harin Sapientia Harin	Teologia Belcea Dogmatica Harin Sapientia Harin	Teologia Belcea Dogmatica Harin Sapientia Harin	Teologia Belcea Dogmatica Harin Sapientia Harin	Teologia Belcea Dogmatica Harin Sapientia Harin	Teologia Belcea Dogmatica Harin Sapientia Harin	Teologia Belcea Dogmatica Harin Sapientia Harin	Teologia Belcea Dogmatica Harin Sapientia Harin
9-10	I II III IV	Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Andropus Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea
10-11	I II III IV	Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Andropus Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea
11-12	I II III IV	Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Andropus Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea
După amiază													
2-3	I II III IV	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Catehiza Harin
3-4	I II III IV	Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Andropus Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea
4-5	I II III IV	Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Andropus Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea
5-6	I II III IV	Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Andropus Belcea Catehiza Harin	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea	Int. bis. Luchila Teologia Belcea Teologia Belcea

Curriculum 1917/18

Orar

ORARUL ^{*)}		Institutului pedagogic gr. or. rom. din Arad pe anul școlar 1917/1918.											
Ora	Clasă	Luni		Marți		Miercuri		Joi		Vineri		Sâmbătă	
		Studiu	Profesorul	Studiu	Profesorul	Studiu	Profesorul	Studiu	Profesorul	Studiu	Profesorul	Studiu	Profesorul
8-9	I II III IV	Matematică Beșan Română Ioanovici Praxă Evuțianu Constituție Mihulin	Beșan Ioanovici Evuțianu Mihulin	Maghiară Beșan Psihologie Evuțianu Religie Mihulin	Beșan Evuțianu Mihulin Dr. Suciu	Istorie Beșan Ist. naturală Mihulin Pedagogie Evuțianu Germană Ioanovici	Beșan Mihulin Evuțianu Ioanovici	Germană Dr. Olariu Română Beșan Istorie Mihulin Geogr. fie Mihulin Economie Pap	Dr. Olariu Beșan Mihulin Dr. Suciu	Matematică Beșan Română Ioanovici Geogr. fie Evuțianu Economie Pap	Beșan Ioanovici Evuțianu Pap	Germană Dr. Olariu Istorie Beșan Română Ioanovici Matematică Evuțianu	Dr. Olariu Beșan Ioanovici Evuțianu
9-10	I II III IV	Ist. naturală Mihulin Maghiară Beșan Pedagogie Evuțianu Română Ioanovici	Mihulin Beșan Evuțianu Ioanovici	Română Beșan Geografie Mihulin Matematică Beșan	Beșan Mihulin Evuțianu Beșan	Maghiară Beșan Matematică Mihulin Geografie Beșan Română Ioanovici	Beșan Mihulin Evuțianu Ioanovici	Germană Beșan Istorie Mihulin Geografie Beșan Matematică Beșan	Beșan Mihulin Evuțianu Beșan	Ist. naturală Beșan Germană Mihulin Pedagogie Beșan Maghiară Beșan	Mihulin Ioanovici Evuțianu Beșan	Maghiară Beșan Matematică Mihulin Ist. naturală Beșan Română Ioanovici	Beșan Evuțianu Mihulin Ioanovici
10-11	I II III IV	Istorie Beșan Matematică Beșan Română Ioanovici Fizică Mihulin	Beșan Evuțianu Ioanovici Mihulin	Română Beșan Istorie Mihulin Ist. naturală Beșan Matematică Beșan	Beșan Mihulin Evuțianu Beșan	Ist. naturală Beșan Maghiară Beșan Germană Beșan Ist. pedagog. Beșan	Mihulin Beșan Ioanovici Evuțianu	Română Beșan Geografie Beșan Matematică Beșan Maghiară Beșan	Beșan Mihulin Evuțianu Beșan	Istorie Beșan Germană Beșan Ist. pedagog. Beșan	Mihulin Ioanovici Evuțianu Beșan	Maghiară Beșan Matematică Mihulin Ist. naturală Beșan Română Ioanovici	Beșan Evuțianu Mihulin Ioanovici
11-12	I II III IV	Somatologie Beșan Ist. naturală Beșan Istorie Beșan Germană Ioanovici	Beșan Evuțianu Ioanovici Mihulin	Economie Beșan Caligrafie Beșan Slojd Beșan Praxă Beșan	Pap Ioanovici Mihulin Evuțianu	Somatologie Beșan Germană Beșan Maghiară Beșan Ist. pedagog. Beșan	Evuțianu Ioanovici Beșan Mihulin	Geografie Beșan Română Beșan Istorie Beșan Matematică Beșan	Mihulin Ioanovici Beșan Evuțianu	Desemn Beșan Slojd Beșan Maghiară Beșan răz. Beșan	Moldovan Mihulin Beșan Evuțianu	Slojd Beșan Maghiară Beșan Desemn Beșan Muzică Beșan	Mihulin Beșan Moldovan Beșan
12-1	I II III IV	Geografie Beșan Muzică Beșan	Mihulin Beșan	Economie Beșan Pap	Pap Ioanovici	Caligrafie Beșan	Ioanovici	Ist. naturală Beșan	Beșan	Desemn Beșan Slojd Beșan Praxă Beșan	Moldovan Mihulin Evuțianu	Slojd Beșan Muzică Beșan Desemn Beșan	Mihulin Beșan Moldovan
2-3	I II III IV	Economie Beșan	Pap	Muzică Beșan	Pap	Tipic Beșan Religie Beșan	Dr. Iacob Dr. Suciu	Cant. bis. Beșan	Dr. Iacob	Economie Beșan	Pap	Cant. bis. Beșan	Dr. Iacob
3-4	I II III IV	Economie Beșan Cant. bis. Beșan	Pap Dr. Iacob	Tipic Beșan	Dr. Iacob	Religie Beșan	Dr. Iacob	Desemn Beșan	Moldovan	Economie Beșan	Pap	Cant. bis. Beșan	Dr. Iacob
4-5	I II III IV	Gimnastică Beșan	Beșan	Desemn Beșan Cant. Beșan	Moldovan Dr. Iacob	Gimnastică Beșan Română Beșan	Beșan Ioanovici	Religie Beșan Muzică Beșan Desemn Beșan	Dr. Suciu Moldovan	Religie Beșan Cant. Beșan Cant. Beșan	Dr. Suciu Dr. Iacob	Muzică Beșan Tipic Beșan	Dr. Suciu Dr. Iacob
5-6	I II III IV	Muzică Beșan	Beșan	Desemn Beșan	Moldovan	Maghiară Beșan	Beșan			Cant. bis. Beșan	Dr. Iacob		

*) Acest orar s'a aplicat în luna Aprilie și Mai, când au fost cursuri extraordinare cu elevi militari în cl. III și IV.

Conferințe profesoriale

[illegible]**Jurnal de curs – prezență**

ANEXA III
Imagini relevante pentru Capitolul al IV-lea

CONSPECT STATISTIC 1915–1916

Nr. Crt.	Protopresbiteratul (Țara, dieceza)	Locul nașterii								Locuința părinților								Ocupația părinților							
		Institutul teologic				Institutul pedagogic				Institutul teologic				Institutul pedagogic				Inst. Teol.				Inst. Ped.			
																		Preoți	Învățători	Alți intelectuali	Economi	Preoți	Învățători	Alți intelectuali	Economi
		I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV								
1	Biserica Albă	1	4	-	2	3	-	-	-	3	-	2	2	-	-	-	-	2	1	-	-	3	1		
2	Bocșa Montană	2	1	1	-	1	-	-	2	1	1	2	1	-	-	2	-	2	-	-	-	-	1		
3	Buziaș	2	1	-	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-		
4	Caransebeș	7	3	2	7	2	3	3	7	2	3	6	3	4	3	4	2	5	1	4	3	6	6		
5	Ciacova	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-		
6	Făget	2	1	2	-	1	1	1	2	1	3	-	-	-	-	5	-	-	1	-	-	-	-		
7	Logoj	2	1	3	2	1	-	-	1	2	3	2	2	-	-	2	2	-	2	-	-	-	1		
8	Mehadia	4	3	3	-	2	1	1	5	4	2	-	2	1	1	3	-	4	3	1	-	2	2		
9	Oravița	1	5	3	3	2	1	1	2	6	2	2	2	1	1	5	1	2	4	2	-	2	3		
10	Panciova	1	2	1	2	2	1	-	1	2	1	2	2	1	-	-	1	1	1	1	1	3	-		
11	Vârșat	1	1	2	1	-	-	-	1	1	3	1	-	-	-	1	1	-	2	-	-	-	1		
	Arad	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-		
	Arhidieceză	-	1	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-		
	România	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-		
		23	26	18	17	14	7	6	23	26	18	17	14	7	6	24	7	17	19	9	4	16	15		

CONSPECT STATISTIC 1916–1917

Nr. Crt.	Protopresbiteratul (Țara, dieceza)	Locul nașterii								Locuința părinților								Ocupația părinților							
		Institutul teologic				Institutul pedagogic				Institutul teologic				Institutul pedagogic				Inst. Teol.				Inst. Ped.			
																		Preoți	Învățători	Alți intelectuali	Economi	Preoți	Învățători	Alți intelectuali	Economi
		I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV												
1	Biserica Albă	2	4	4	-	4	2	-	2	3	5	-	4	1	-	3	-	1	1	1	1	2	3		
2	Bocșa Montană	-	1	1	-	1	-	-	-	1	1	-	1	-	-	2	-	1	-	-	-	-	1		
3	Buziaș	-	2	1	-	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-		
4	Caransebeș	1	5	3	3	5	2	3	4	5	3	3	5	3	4	3	1	4	1	3	-	2	7		
5	Ciacova	-	-	1	-	-	-	-	1	1	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-		
6	Făget	3	1	1	-	1	1	1	2	1	2	-	-	-	-	4	2	-	-	-	1	1	-		
7	Logoj	1	2	1	2	4	1	-	2	2	1	3	4	1	-	2	-	1	1	3	-	1	3		
8	Mehadia	3	4	3	3	-	1	1	2	4	2	2	-	2	1	1	1	3	4	1	-	1	5		
9	Oravița	3	1	5	2	3	2	-	3	1	5	2	3	2	-	3	1	2	6	-	-	-	6		
10	Panciova	1	2	2	-	1	-	-	1	2	2	-	1	-	-	-	-	3	1	-	-	-	1		
11	Vârșăț	2	1	1	1	-	-	-	1	1	-	1	1	-	-	1	2	3	1	-	-	-	1		
	Arad	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-		
	Arhidieceză	3	1	1	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	1	-	3	-	-	-	-	-		
	România	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-		
		19	24	25	11	20	9	5	19	24	25	11	20	9	5	22	7	22	17	8	2	8	27		

Absolvenții Institutului Teologic din Caransebeș

Curs III

1914–1915

Nr. Numele și prenumele crt.	Data nașterii	Localitatea
1. Băianț Sebastian	17.11.1893	Românești
2. Ciorei Mitrofan	30.03.1892	Răchitova
3. Ciorei Titu	11.07.1894	Răchitova
4. Daicovici Ioan	05.07.1892	Căvăran
5. Grecu Pavel	10.02.1891	Jidovini
6. Hanțu Martin	13.02.1892	Zorlențu Mare
7. Lungu Petru	18.10.1892	Măidan
8. Mureșian Ilisie	27.03.1894	Sintești
9. Jdicu Gheorghe	24.01.1894	Răchitova
10. Stroescu Nicolae	01.09.1891	Iablanița
11. Tuca Nicolae	10.05.1892	Opațița
12. Vițian Iacob	03.02.1893	Bogodint
13. Orzescu Ilie	10.10.1886	Cuptoare
14. Evuțian Sabin	11.07.1889	Pecica

1915–1916

1. Bancea Petru	15.07.1891	Curtea
2. Bojin Traian	22.04.1895	Seleuș
3. Burdia Nicolae	08.09.1892	Var
4. Câmpian Iosif	10.08.1892	Prigor
5. Costescu Traian	30.05.1894	Eșelnița
6. Iana Dionisie	30.04.1892	Măidan
7. Linca Valeriu	26.04.1895	Nicolințu Mare
8. Mănescu M. Sofronie	10.03.1893	Văliug
9. Nicolaevici Iosif	21.10.1893	Marcovăț
10. Nistor Dimitrie	09.04.1890	Burjuc

11. Oravițan Ioan	11.03.1895	Ciclova M.
12. Pau Virgil	27.09.1893	Criciova
13. Petric Samson	06.08.1891	Susani
14. Simu Coriolan	04.03.1891	Forotic
15. Șandru Petru	30.06.1894	Petnic
16. Șandru Simion	23.07.1895	Slatina N.
17. Vodă Virgil	16.09.1892	Boldur
18. Voșcinariu Alexandru	14.12.1894	Tincova

1916–1917

1. Alexiu Pera Simion	02.05.1893	Broșteni
2. Barbosu Ioan Valeri	21.12.1894	Sacoșul Turcesc
3. Belea Victor	12.12.1894	Râul Alb
4. Biriescu Nicolae	15.07.1895	Satu Nou
5. Conciatu Atanasiu	30.03.1885	Cărpenni
6. Cornean Liviu	14.07.1892	Apadia
7. Cure Corneliu	07.12.1895	Mehadia
8. Diminescu N. Aureliu	07.04.1895	Ciacova
9. Golumba Sava	12.08.1894	Berzasca
10. Golumba Traian	18.07.1896	Berzasca
11. Ieremia Iosif	19.01.1895	Câlnic
12. Jian Cusman	05.07.1894	Alibunar
13. Jian Ionel	11.06.1895	Oravița R.
14. Lazăr Mih.Titu Pavel	04.02.1896	Mercina
15. Liuba Liviu	03.09.1895	Maidan
16. Manguica Ionel	12.07.1896	Mehadia
17. Mareș Mladen	09.03.1895	Liubcova
18. Novacovici Emilian	04.02.1896	Ohaba Bistra
19. Novacovici Silvius	27.11.1894	Gârbovăț
20. Ioan Penția	01.10.1894	Răcășdia

21. Petric Iosif	04.12.1894	Susani
22. Popa Alex. Ioan	13.11.1894	Secaş
23. Sârbu Ilie	09.08.1893	Rusca
24. Voin Lazăr	21.11.1894	Zorlenţu Mare
25. Buţiu Alexandru	19.09.1886	St. Mihai

1917–1918

1. Armaş Matei	27.03.1897	Petnic
2. Baba Trifu	19.08.1895	Seleuş
3. Călţun Iancu	27.02.1897	Cernea
4. Duicu Ioan	30.07.1894	Cornereva
5. Făraş Cornel	26.10.1894	Homojdia
6. Gabriel Victor	18.05.1897	Cârpa
7. Gherga Aurel	27.01.1898	Icloda
8. Ieremia Nicolae	15.10.1897	Câlnic
9. Linca Valeriu	26.04.1895	Nicolinţu M.
10. Lungu R. Ştefan	30.03.1898	Jdioara
11. Măran C. Ioan	29.03.1897	Rusova V.
12. Mărgineanţu G. Tiberiu	07.10.1897	Herendeşti
13. Morariu I. Serghie	07.04.1894	Cubin
14. Meda M.Tr. Aurel	07.04.1897	Oraviţa M.
15. Novăcescu Adr. Dimitrie	08.10.1897	Caransebeş
16. Novacovici Romul	30.01.1897	Gâbovăţ
17. Oganovitz D.I. Petru	04.08.1898	Caransebeş
18. Olariu Caius	28.12.1897	Făget
19. Petrovici Corneliu	05.04.1894	Iabuca
20. Popoviciu Iuliu	14.09.1894	St. Ianaş
21. Şandru Liviu	29.07.1897	Folea
22. Şiclovan Nicolae	01.12.1896	Caransebeş
23. Tismănariu Constantin	02.10.1898	Dognecea

24. Toma Coriolan	13.12.1897	Caransebeș
25. Vernichescu Aurelian	12.05.1898	Vârciorova

1918–1919

1. David Octavian	25.04.1899	Cliciova
2. Gherga Victor Tiberiu	22.03.1899	Fărășești
3. Groșianu Mihail	30.06.1897	Cărbunari
4. Lugojan Aurel	16.01.1890	Sudriaș
5. Miloia Ioachim	21.04.1897	Ferendia
6. Ogrin Ioan	27.01.1897	Mercina
7. Popovici Ionel Traian	21.12.1896	Lugoj
8. Suci Gh. Romulus	20.09.1899	Secaș
9. Vuc Gheorghe	29.06.1899	Bocșa R.
10. Lepa Caius	24.08.1898	Caransebeș

1919–1920

1. David Ionel	04.01.1900	Satul Nou
2. Grozăvescu N. Livius	16.05.1899	Cireșa
3. Pirtea Emanuil	10.02.1900	Ogradena V.
4. Terelențin V.G. Gheorghe	25.07.1900	Izvin

1920–1921

1. Alexiu Aurel	29.10.1896	Sacoșul Turcesc
2. Cloambeș Remus	12.01.1901	Sârbova
3. Cristescu Iosif	12.11.1898	Mehadia
4. Dihor Ignatie	09.04.1899	Curtici
5. Ienea Mihaiu	10.11.1893	Borlovenii V.
6. Ivan Ioan	21.03.1902	Valeadeni
7. Muntean George	17.03.1899	Zgribești
8. Neagoe Iacob	01.05.1899	Crâjma

9. Nicolaevici Alex. Iuliu	27.03.1901	Valeaboului
10. Radoin Martin	30.08.1896	Bolvașnița
11. Ștefan Lazăr	23.04.1900	Goruia

1921–1922

1. Ionescu Coriolan	28.05.1901	Bârna
2. Munteanu Ioan	05.10.1901	Caransebeș ¹⁴⁰⁶

Absolvenții Institutului Teologic din Arad

1914–1915

Nr. Numele și prenumele crt.	Localitatea	Județul
1. Brădean Zenovie	Beliu	Bihor
2. Braniște Victor	Toarcla	Târnava-Mare
3. Clecan Gheorghe	Beregsău	Timiș
4. Cotuna Ioan	Pomezau	Bihor
5. Franțescu Gheorghe	Șiștarovet	Timiș
6. Givulescu Cornel	Soborșin	Arad
7. Lazarescu Vasile	Jadani	Timiș
8. Marșieu Ioan	Socodor	Arad
9. Morariu Gheorghe	Arad	Arad
10. Moșiu Ștefan	Otlaca	Arad
11. Olariu Alexiu	Valea-Mare	Bihor
12. Olariu I. Traian	Gurasada	Hunedoara
13. Puta Alexa	Parța	Timiș
14. Runcean Ioan	Măgura	Făgăraș
15. Sirca Alexandru	Hălmagiu	Arad
16. Trifan Tiberiu	Baia-de Criș	Hunedoara
17. Vancea Augustin	Parhida	Bihor

¹⁴⁰⁶ V. Petrica, *Institutul Teologic*, pp.140–143.

Particulari¹⁴⁰⁷

18. Bele Ioan	Somoșcheș	Arad
19. Frateș Romul	Preșmer	Brașov
20. Halic T. Ioan	Bârsa	Arad
21. Mihaiu Constantin	Ictar	Timiș
22. Stanca Iosif	Coroiu	Bihor

1915–1916

1. Clopoțel Ioan	Poiana-Mărului	Făgăraș
2. Codru Pavel	Topla	Caraș-Severin
3. Costan Petru	Galșa	Arad
4. Drăgan Nicolae Pahomie	Sânmihaiul Român	Arad
5. Dronca Miron	Balaleni	Bihor
6. Fildan Iosif	Cheriu	Bihor
7. Herlea Iuliu	Vinerea	Hunedoara
8. Iercan Nerva Adrian	Șiclău	Arad
9. Moga Traian	B. Urviș	Bihor
10. Papp Emiliu	Vecherd	Bihor
11. Papp Ioan	Hașmaș	Bihor
12. Pâțcaș Teodor	Criștior	Bihor
13. Petroviciu Ștefan	Toracul-Mic	Torontal
14. Pocolu Ioan	Letca	Arad
15. Poliș B. Nicolae	Șiclău	Arad
16. Sebeșan Sever	Săcusigiu	Timiș
17. Selejan Daniil Traian	Checia-Rom.	Torontal
18. Stanciu Candiu	Blăjeni-Sat	Hunedoara
19. Turcu Ioan	Monoroștia	Arad
20. Turic T.O.V. Caius	Târnova	Arad

¹⁴⁰⁷ „Particulari” sau privațiști erau studenții care urmau cursuri la fără frecvență.

Particulari

21. Bâru Nicolae	Covăsânț	Arad
22. Filip Vasile	B.Lazuri	Bihor
23. Lucuta Iulian	Cerneteaz	Timi

1916–1917

1. Ardelean Alex. Gheorghe	Beiuș	Bihor
2. Ardelean Nicolae	Sintea	Arad
3. Aron Grigorie	Galați	Făgăraș
4. Boneu M. Cantemir	Brad	Hunedoara
5. Bran Cornel	Ciugud	Alba de Jos
6. Brancu Aurel	Utvîn	Timiș
7. Chirila Augustin	Tilecuș	Bihor
8. Dr. Costa Gheorghe	Mișca	Arad
9. Cuparescu Romul Vasile	Viena	Austria
10. Dorea Ștefan	Coșteiul-Mare	Caraș-Severin
11. Feier Constantin	Boroșineu	Arad
12. Floașiu Ilie	Tirișca	Sibiu
13. Ghilezan Ioan	Popda	Torontal
14. Goldiș Mihai	Mocirla	Bihor
15. Jercan Romul Mircea	Șiclău	Arad
16. Iorgovan Nicolae	Jadani	Timiș
17. Lăpădat Ioan	Săliște	Sibiu
18. Lupșa Ioan	Runcșor	Hunedoara
19. Mateiu Emiliu	Uibărești	Hunedoara
20. Micluța Cornel	Poenari	Arad
21. Mihoc Nicolae	B.Săliște	Bihor
22. Mornăilă Teodor	Șimandul-Inf.	Arad
23. Mursa Adrian Petru	Căprioara	Caraș-Severin
24. Negrea Simeon	Rușcior	Năsăud

25. Papp Vasile	Pocioveliște	Bihor
26. Petrișor Romul	Ocișor	Arad
27. Popa Atanasie	Câmpanii de Jos	Bihor
28. Popa Dimitrie	Oradea-Mare	Bihor
29. Popescu G.S. Alexandru	Măderat	Arad
30. Popoviciu Const. Petru	Rieni	Bihor
31. Tomi Ioan G. Lucian	Cuvești	Timiș
32. Vlad Emilian	Leauți	Arad
33. Vuia Cornel	Aga	Timiș

Particular

34. Givulescu Traian	Ilteu	Arad
----------------------	-------	------

1917–1918

1. Berghian Ioan	Beșinău	Alba de Jos
2. Bolcaș Pașcu	Pocola	Bihor
3. Gavril Cămpianu	Chendremal	Cluj
4. Chicin Aurel	Nădlac	Arad
5. Cicin Sabin Gheorghe	Nădlac	Arad
6. Cosma Traian Nerva	Beiuș	Bihor
7. Cornea Simeon Lucian	Bătania	Cenad
8. Crainic Traian Gheorghe	Târnova	Arad
9. Cucu Iloan	Petrileni	Bihor
10. Cure Iuliu	Covăsânț	Arad
11. Dudulescu Gavril	F.Giriș	Bihor
12. Groza Nicolae	Streiohaba	Hunedoara
13. Herția Dumitru	Săliște	Sibiu
14. Ittu Ionel Aurel	Vale	Sibiu
15. Jurca Valer	Mierlău	Bihor
16. Oancea Remus	București	Hunedoara
17. Popa Aron	Ghighișeni	Bihor

18. Putin Tr. Miron	Sânicolaul Mic	Timiș
19. Șirca Traian Cornel	Saturău	Arad
20. Turic Octavian Tului	Otlaca	Arad

1918–1919

1. Boldureanu Pavel	Fibiș	Timiș
2. Buha Gheorghe	Chișineu	Arad
3. Ciuhandu Aurelian	Roșia	Bihor
4. Cosma Oct. A.Olimpiu	Crăciunești	Hunedoara
5. Domocoș Leontin	Bratca	Bihor
6. Miu Ștefan	Vălcani	Torontal
7. Moga Cornel	Roit	Bihor
8. Moldovan Sabin	Arad	Arad
9. Muntean Vasile Alexandru	Lipova	Timiș
10. Papp Pavel	Tăgădău	Bihor
11. Pelea Sabin Petru	Drauț	Arad
12. Petroviciu Emil	Toracul Mic	Torontal

1919–1920

1. Bogdan Ioan	Dezna	Arad
2. Givu Vasile	Vărădia	Arad
3. Papp Ioan	Pocioveliște	Bihor
4. Popovici Ioan	Saca	Bihor
5. Rusu Petru Ștefan	Otlaca	Arad
6. Ungurean Toma	Otlaca	Arad

1920–1921

1. Bogdan Ștefan	Cărand	Arad
2. Borza Ioan	Otlaca	Arad
3. Boțioc Leontin	Beznea	Bihor

4. Ienovan Gheorghe	Vălcani	Torontal
5. Lugojan Simion	Botinești	Caraș-Severin
6. Marian George	S.Criștor	Ungaria
7. Petrovici T. Traian	Tela	Caraș-Severin
8. Popovici Constantin	Budinți	Timiș
9. Seliștean Cornel	Pocola	Bihor
10. Șiclovan Simeon	Șeitin	Arad

Particular

11. Temeșan Vasile	Agrișin	Sălăgiu
--------------------	---------	---------

1921–1922

1. Baicu Gavril	Varviz	Bihor
2. Codrean Florea	Șiclău	Arad
3. Cosma Cornel	Carăsău	Bihor
4. Mihuș S. Viorel	Lasău	Hunedoara
5. Popovici Filip	Nerău	Torontal
6. Turcu Iosif Liviu	Vărădia	Arad

Particulari

7. Oltean Petru	Giula	Ungaria
8. Tomuța Ioan	Agriș	Arad ¹⁴⁰⁸

¹⁴⁰⁸ P. Vesa, *Învățămintul Teologic*, pp. 477–516.

**Tablou despre rezultatul instrucțiunii
în anul școlar 1917–1918 la Institutul Teologic-Pedagogic din Arad**

Studiul	CURSUL/CLASA I					CURSUL/CLASA II				CURSUL/CLASA III					
	distins/ eminent	Foarte bine	bun/ bine	suficient/ îndestulitor	nesuficient/ nendestulitor	distins/ eminent	foarte bine	bun/ bine	suficient/ îndestulitor	nesuficient/ nendestulitor	distins/ eminent	foarte bine	bun/ bine	suficient/ îndestulitor	nesuficient/ nendestulitor
Despărțământul teologic															
Isagogie	-		-	-	-	-		-	-	-	-		-	-	-
Arheologie	1		5	8	1	-		-	-	-	-		-	-	-
Ermineutică biblică	-		-	-	-	-		-	-	-	-		-	-	-
Exegeză	-		-	-	-	1		2	11	1	1		6	13	-
Istoria bisericească	2		4	8	-	2		3	10	1	-		-	-	-
Apologetică	1		5	7	2	1		6	5	4	-		-	-	-
Teologia morală	-		-	-	-	-		5	11	-	-		-	-	-
Teologia pastorală	-		-	-	-	-		-	-	-	3		8	9	-
Catihetică	-		-	-	-	-		-	-	-	4		7	9	-
Omiletică	-		-	-	-	-		10	6	-	2		11	7	-
Liturgică	-		-	-	-	-		-	-	-	3		9	8	-
Dreptul bisericesc	-		-	-	-	-		-	-	-	3		7	10	-
Limba și lit. română	-		7	7	-	-		6	10	-	-		-	-	-
Științele pedagogice	2		6	7	-	-		6	10	-	-		-	-	-

Studiul	CURSUL/CLASA I					CURSUL/CLASA II				CURSUL/CLASA III					
	distins/ eminent	Foarte bine	bun/ bine	suficient/ îndestulitor	nesuficient/ nendestulitor	distins/ eminent	foarte bine	bun/ bine	suficient/ îndestulitor	nesuficient/ nendestulitor	distins/ eminent	foarte bine	bun/ bine	suficient/ îndestulitor	nesuficient/ nendestulitor
Administrație bis.	-		-	-	-	-		-	-	-	5		5	9	-
Economie	5		8	2	-	1		9	5	-	-		-	-	-
Igienă	-		-	-	-	-		-	-	-	4		12	4	-
Cântare bisericească	4		2	9	-	2		2	5	7	5		6	9	-
Tipic	6		1	4	4	2		3	8	3	8		2	10	-
Despărțământul pedagogic															
Religiune	3	4	9	1	-	1	3	3	2	-	-	3	4	1	-
Pedagogie	-	3	6	8	-	-	3	2	4	-	-	2	4	2	-
Exerciții practice	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	-
Limba română	-	8	7	2	-	-	4	4	1	-	-	4	3	1	-
Limba maghiară	-	4	12	1	-	-	1	1	7	-	-	-	4	4	-
Limba germană	-	3	4	10	-	-	-	3	6	-	-	-	9	-	-
Istorie	-	-	1	14	2	-	1	3	5	-	1	1	-	6	-
Geografie	-	3	5	7	2	-	-	1	5	2	1	1	3	3	-
Matematică	2	-	4	10	1	-	2	2	5	-	-	2	4	2	-
Istoria natur. și chimie	1	1	10	5	-	-	1	3	5	-	-	3	3	2	-
Fizică	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Igienă	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Economie	-	-	8	9	-	-	2	4	3	-	2	-	6	-	-

Studiul	CURSUL/CLASA I					CURSUL/CLASA II				CURSUL/CLASA III					
	distins/ eminent	Foarte bine	bun/ bine	suficient/ îndestulitor	nesuficient/ nendestulitor	distins/ eminent	foarte bine	bun/ bine	suficient/ îndestulitor	nesuficient/ nendestulitor	distins/ eminent	foarte bine	bun/ bine	suficient/ îndestulitor	nesuficient/ nendestulitor
Tipic	1	-	8	8	-	1	1	2	3	2	4	-	3	1	-
Cântarea bisericească	2	1	3	11	-	1	1	4	3	-	4	-	2	2	-
Muzica vocală	4	4	6	3	-	1	2	3	3	-	1	-	3	4	-
Muzică instrumentală	4	2	4	7	-	1	2	3	3	-	2	-	5	1	-
Desen	-	5	5	7	-	-	2	5	2	-	-	5	2	1	-
Caligrafie	-	3	5	9	-	-	1	2	6	-	-	-	-	-	-
Slojd	-	-	-	-	-	2	2	2	3	-	2	4	2	-	-
Gimnastică	-	-	7	10	-	-	-	4	5	-	-	-	7	1	-

**Tablou despre rezultatul în purtarea morală și diligență
în anul școlar 1917–1918 la Institutul Teologic-Pedagogic din Arad**

[illegible]

**Conspect statistic despre rezultatul instrucțiunii
în anul școlar 1915–1916 la Institutul Teologic-Pedagogic din Caransebeș¹⁴⁰⁹**

Studiul	CURSUL I					CURSUL II					CURSUL III				
	foarte bun	lăudabil	bun	suficient	nesuficient	foarte bun	lăudabil	bun	suficient	nesuficient	foarte bun	lăudabil	bun	suficient	nesuficient
Institutul teologic															
Exigeză	6	3	6	7	-	8	3	4	11	-	-	2	3	7	-
Arheologia biblică	9	5	7	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Isagogia T. V. și N.	6	4	4	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Istoria bisericească	8	4	3	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Istoria bisericii române	-	-	-	-	-	7	7	9	3	-	-	-	-	-	-
Limba română	6	2	8	8	-	8	2	11	5	-	6	6	1	4	-
Teologia dogmatică	-	-	-	-	-	2	2	4	11	7	-	-	-	-	-
Teologia fundamentală	-	-	-	-	-	7	3	5	11	-	-	-	-	-	-
Teologia morală	-	-	-	-	-	8	3	4	10	1	-	-	-	-	-
Pastorală și liturgică	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	5	3	2	-
Dreptul canonic	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	7	5	1	-
Retorica bisericească	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	10	3	1	-
Catihetică	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	7	5	-	-

¹⁴⁰⁹ A.I.T.P.R.C., pe anul școlar 1915–1916, pp. 38–39.

Studiul	CURSUL I					CURSUL II					CURSUL III				
	foarte bun	lăudabil	bun	suficient	nesuficient	foarte bun	lăudabil	bun	suficient	nesuficient	foarte bun	lăudabil	bun	suficient	nesuficient
Stilistică	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	5	4	-	-
Igienă	-	-	-	-	-	8	7	11	-	-	-	-	-	-	-
Economie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	5	4	-	-
Contabilitate biserice.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	6	3	-	-
Constituția patriei	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	6	4	4	-
Tipic	7	3	11	1	-	10	3	10	2	1	6	4	1	5	1
Cântarea bisericească	5	5	11	1	-	5	3	13	5	-	3	5	6	3	-
Muzica vocală	5	5	7	5	-	1	11	8	5	-	1	4	9	1	-
Muzica instrumentală	5	4	6	7	-	3	6	6	8	-	1	3	8	3	-
Institutul pedagogic															
Religiune	-	2	5	2	-	-	2	1	4	-	-	1	-	-	-
Pedagogie	-	2	4	3	-	-	1	2	3	1	-	-	1	-	-
Exerciții practice	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Limba română	-	1	4	4	-	-	1	2	3	1	-	-	1	-	-
Limba maghiară	-	1	3	5	-	-	-	4	2	1	-	-	1	-	-
Limba germană	-	3	1	5	-	-	-	6	-	1	-	-	1	-	-
Istorie	-	3	-	5	1	-	2	3	-	2	-	-	-	-	-
Geografie	-	3	-	5	1	-	3	2	1	1	-	-	-	-	-
Matematică	-	2	2	4	1	-	2	2	3	-	-	-	1	-	-
Istoria natur. și chimia	-	3	-	4	2	-	1	2	3	1	-	1	-	-	-

Studiul	CURSUL I					CURSUL II					CURSUL III				
	foarte bun	lăudabil	bun	suficient	nesuficient	foarte bun	lăudabil	bun	suficient	nesuficient	foarte bun	lăudabil	bun	suficient	nesuficient
Fizică	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Igienă	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Economie	-	4	2	3	-	3	3	-	1	-	-	-	-	-	-
Tipic	-	-	-	-	-	-	1	3	2	1	-	-	-	-	-
Cântarea bisericească	-	-	4	5	-	-	1	3	2	1	-	-	1	-	-
Muzica vocală	-	1	1	7	-	1	-	3	3	-	-	1	-	-	-
Muzica instrumentală	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Desemn	-	7	1	1	-	1	5	1	-	-	1	-	-	-	-
Caligrafie	-	5	1	-	-	1	3	3	-	-	-	-	-	-	-
Slojd	-	7	2	-	-	1	6	-	-	-	1	-	-	-	-
Gimnastică	2	1	6	-	-	-	2	5	-	-	1	-	-	-	-

**Conspect despre rezultatul purtării și diligenței
în anul școlar 1915–1916 la Institutul Teologic-Pedagogic din Caransebeș**

[illegible]

Numele	Scole absolvite	data	an	scara	numarata
T. Păvăleanu	1-19/18	1918	1	1	1
	20-21/18	1918	2	1	1
	22-23/18	1918	3	1	1
H. Lucian	24-25/18	1918	4	1	1
	26-27/18	1918	5	1	1
	28-29/18	1918	6	1	1
	30-31/18	1918	7	1	1
	1-2/19	1919	8	1	1
	3-4/19	1919	9	1	1
	5-6/19	1919	10	1	1
	7-8/19	1919	11	1	1
	9-10/19	1919	12	1	1
	11-12/19	1919	13	1	1
	13-14/19	1919	14	1	1
	15-16/19	1919	15	1	1
	17-18/19	1919	16	1	1
	19-20/19	1919	17	1	1
	21-22/19	1919	18	1	1
	23-24/19	1919	19	1	1
	25-26/19	1919	20	1	1
	27-28/19	1919	21	1	1
	29-30/19	1919	22	1	1
	31-32/19	1919	23	1	1
	33-34/19	1919	24	1	1
	35-36/19	1919	25	1	1
	37-38/19	1919	26	1	1
	39-40/19	1919	27	1	1
	41-42/19	1919	28	1	1
	43-44/19	1919	29	1	1
	45-46/19	1919	30	1	1
	47-48/19	1919	31	1	1
	49-50/19	1919	32	1	1
	51-52/19	1919	33	1	1
	53-54/19	1919	34	1	1
	55-56/19	1919	35	1	1
	57-58/19	1919	36	1	1
	59-60/19	1919	37	1	1
	61-62/19	1919	38	1	1
	63-64/19	1919	39	1	1
	65-66/19	1919	40	1	1
	67-68/19	1919	41	1	1
	69-70/19	1919	42	1	1
	71-72/19	1919	43	1	1
	73-74/19	1919	44	1	1
	75-76/19	1919	45	1	1
	77-78/19	1919	46	1	1
	79-80/19	1919	47	1	1
	81-82/19	1919	48	1	1
	83-84/19	1919	49	1	1
	85-86/19	1919	50	1	1
	87-88/19	1919	51	1	1
	89-90/19	1919	52	1	1
	91-92/19	1919	53	1	1
	93-94/19	1919	54	1	1
	95-96/19	1919	55	1	1
	97-98/19	1919	56	1	1
	99-100/19	1919	57	1	1
	101-102/19	1919	58	1	1
	103-104/19	1919	59	1	1
	105-106/19	1919	60	1	1
	107-108/19	1919	61	1	1
	109-110/19	1919	62	1	1
	111-112/19	1919	63	1	1
	113-114/19	1919	64	1	1
	115-116/19	1919	65	1	1
	117-118/19	1919	66	1	1
	119-120/19	1919	67	1	1
	121-122/19	1919	68	1	1
	123-124/19	1919	69	1	1
	125-126/19	1919	70	1	1
	127-128/19	1919	71	1	1
	129-130/19	1919	72	1	1
	131-132/19	1919	73	1	1
	133-134/19	1919	74	1	1
	135-136/19	1919	75	1	1
	137-138/19	1919	76	1	1
	139-140/19	1919	77	1	1
	141-142/19	1919	78	1	1
	143-144/19	1919	79	1	1
	145-146/19	1919	80	1	1
	147-148/19	1919	81	1	1
	149-150/19	1919	82	1	1
	151-152/19	1919	83	1	1
	153-154/19	1919	84	1	1
	155-156/19	1919	85	1	1
	157-158/19	1919	86	1	1
	159-160/19	1919	87	1	1
	161-162/19	1919	88	1	1
	163-164/19	1919	89	1	1
	165-166/19	1919	90	1	1
	167-168/19	1919	91	1	1
	169-170/19	1919	92	1	1
	171-172/19	1919	93	1	1
	173-174/19	1919	94	1	1
	175-176/19	1919	95	1	1
	177-178/19	1919	96	1	1
	179-180/19	1919	97	1	1
	181-182/19	1919	98	1	1
	183-184/19	1919	99	1	1
	185-186/19	1919	100	1	1
	187-188/19	1919	101	1	1
	189-190/19	1919	102	1	1
	191-192/19	1919	103	1	1
	193-194/19	1919	104	1	1
	195-196/19	1919	105	1	1
	197-198/19	1919	106	1	1
	199-200/19	1919	107	1	1
	201-202/19	1919	108	1	1
	203-204/19	1919	109	1	1
	205-206/19	1919	110	1	1
	207-208/19	1919	111	1	1
	209-210/19	1919	112	1	1
	211-212/19	1919	113	1	1
	213-214/19	1919	114	1	1
	215-216/19	1919	115	1	1
	217-218/19	1919	116	1	1
	219-220/19	1919	117	1	1
	221-222/19	1919	118	1	1
	223-224/19	1919	119	1	1
	225-226/19	1919	120	1	1
	227-228/19	1919	121	1	1
	229-230/19	1919	122	1	1
	231-232/19	1919	123	1	1
	233-234/19	1919	124	1	1
	235-236/19	1919	125	1	1
	237-238/19	1919	126	1	1
	239-240/19	1919	127	1	1
	241-242/19	1919	128	1	1
	243-244/19	1919	129	1	1
	245-246/19	1919	130	1	1
	247-248/19	1919	131	1	1
	249-250/19	1919	132	1	1
	251-252/19	1919	133	1	1
	253-254/19	1919	134	1	1
	255-256/19	1919	135	1	1
	257-258/19	1919	136	1	1
	259-260/19	1919	137	1	1
	261-262/19	1919	138	1	1
	263-264/19	1919	139	1	1
	265-266/19	1919	140	1	1
	267-268/19	1919	141	1	1
	269-270/19	1919	142	1	1
	271-272/19	1919	143	1	1
	273-274/19	1919	144	1	1
	275-276/19	1919	145	1	1
	277-278/19	1919	146	1	1
	279-280/19	1919	147	1	1
	281-282/19	1919	148	1	1
	283-284/19	1919	149	1	1
	285-286/19	1919	150	1	1
	287-288/19	1919	151	1	1
	289-290/19	1919	152	1	1
	291-292/19	1919	153	1	1
	293-294/19	1919	154	1	1
	295-296/19	1919	155	1	1
	297-298/19	1919	156	1	1
	299-300/19	1919	157	1	1
	301-302/19	1919	158	1	1
	303-304/19	1919	159	1	1
	305-306/19	1919	160	1	1
	307-308/19	1919	161	1	1
	309-310/19	1919	162	1	1
	311-312/19	1919	163	1	1
	313-314/19	1919	164	1	1
	315-316/19	1919	165	1	1
	317-318/19	1919	166	1	1
	319-320/19	1919	167	1	1
	321-322/19	1919	168	1	1
	323-324/19	1919	169	1	1
	325-326/19	1919	170	1	1
	327-328/19	1919	171	1	1
	329-330/19	1919	172	1	1
	331-332/19	1919	173	1	1
	333-334/19	1919	174	1	1
	335-336/19	1919	175	1	1
	337-338/19	1919	176	1	1
	339-340/19	1919	177	1	1
	341-342/19	1919	178	1	1
	343-344/19	1919	179	1	1
	345-346/19	1919	180	1	1
	347-348/19	1919	181	1	1
	349-350/19	1919	182	1	1
	351-352/19	1919	183	1	1
	353-354/19	1919	184	1	1
	355-356/19	1919	185	1	1
	357-358/19	1919	186	1	1
	359-360/19	1919	187	1	1
	361-362/19	1919	188	1	1
	363-364/19	1919	189	1	1
	365-366/19	1919	190	1	1
	367-368/19	1919	191	1	1
	369-370/19	1919	192	1	1
	371-372/19	1919	193	1	1
	373-374/19	1919	194	1	1
	375-376/19	1919	195	1	1
	377-378/19	1919	196	1	1
	379-380/19	1919	197	1	1
	381-382/19	1919	198	1	1
	383-384/19	1919	199	1	1
	385-386/19	1919	200	1	1
	387-388/19	1919	201	1	1
	389-390/19	1919	202	1	1
	391-392/19	1919	203	1	1
	393-394/19	1919	204	1	1
	395-396/19	1919	205	1	1
	397-398/19	1919	206	1	1
	399-400/19	1919	207	1	1
	401-402/19	1919	208	1	1
	403-404/19	1919	209	1	1
	405-406/19	1919	210	1	1
	407-408/19	1919	211	1	1
	409-410/19	1919	212	1	1
	411-412/19	1919	213	1	1
	413-414/19	1919	214	1	1
	415-416/19	1919	215	1	1
	417-418/19	1919	216	1	1
	419-420/19	1919	217	1	1
	421-422/19	1919	218	1	1
	423-424/19	1919	219	1	1
	425-426/19	1919	220	1	1
	427-428/19	1919	221	1	1
	429-430/19	1919	222	1	1
	431-432/19	1919	223	1	1
	433-434/19	1919	224	1	1
	435-436/19	1919	225	1	1
	437-438/19	1919	226	1	1
	439-440/19	1919	227	1	1
	441-442/19	1919	228	1	1
	443-444/19	1919	229	1	1
	445-446/19	1919	230	1	1
	447-448/19	1919	231	1	1
	449-4				

Nr. 100
Inst. teol. 10

ABSOLUTORIU.

Constantin Tănuș de religiea
greco-orientală, născut în Boziciu (Boziciu)
la 19.10.1898, absolvând prima clasă
gimnaziale reale cu matematică și pedagogie a fost elev ordinar al institu-
tului teologic diecezan gr. or. român din Karansebes (Caransebes) în anii școlari
1916, 1917, 1918 și a obținut din studiile prescise calculii, din:

CURSUL I.

Arheologia biblică	.....	<u>foarte bun</u>
Exegeză	.....	<u>foarte bun</u>
Isagogia T. V. și N.	.....	<u>foarte bun</u>
Istoria bisericească	.....	<u>foarte bun</u>
Limba română	.....	<u>Pain: 5</u>
Pedagogie	.....	<u>foarte bun</u>
Tipic	.....	<u>foarte bun</u>
Cântarea bisericească	.....	<u>foarte bun</u>
Muzica vocală	.....	<u>foarte bun</u>
Muzica instrumentală	.....	<u>foarte bun</u>
PURTAREA MORALĂ	.....	<u>exemplu</u>

OBSERVARI

Nr. 100
Inst. teol. 10 r. e.

Testimoniu de teologie.

Torif Teremia de religiea
greco-orientală, născut în Rotnick (Călug)
la 19. Decembrie 1895 a fost elev ordinar în
cursul al doilea (II) al Institutului teologic diecezan gr. or.
român din Karansebes (Caransebes) și a obținut din studiile prescise calculii:

Arheologia biblică	.....	<u>insuficient</u>
Exegeză	.....	<u>foarte bun</u>
Isagogia T. V. și N.	.....	<u>foarte bun</u>
Istoria bisericească	.....	<u>foarte bun</u>
Teologia fundamentală	.....	<u>insuficient</u>
Teologia dogmatică	.....	<u>insuficient</u>
Teologia morală	.....	<u>bun</u>
Teologia pastorală și Liturgică	.....	<u>bun</u>
Dreptul canonic	.....	<u>bun</u>
Retorica bisericească	.....	<u>bun</u>
Catihetică	.....	<u>bun</u>
Stilistică	.....	<u>bun</u>
Limba română	.....	<u>Pain: 5</u>
Constituția patriei	.....	<u>bun</u>
Pedagogie	.....	<u>bun</u>
Economia rurală	.....	<u>bun</u>
Contabilitatea bisericească	.....	<u>foarte bun</u>
Igienă	.....	<u>foarte bun</u>
Tipic	.....	<u>foarte bun</u>
Cântarea bisericească	.....	<u>foarte bun</u>
Muzica vocală	.....	<u>foarte bun</u>
Muzica instrumentală	.....	<u>insuficient</u>
Purtarea morală	.....	<u>bun</u>

Absențe: ore scuzate 30 ore nescuzate 1
Karansebes (Caransebes) la 12. iulai 1916

D. Torif Teremia
prof. de curs

D. Holariu
Director

Certificat de absolvire Curs II Teologie (1916)

No. 18
Iosf. test. 10

ABSOLUTORIU.

Constantin Timoteescu de religiea
greco-orientală, născut în Reșina (Sipont)
la 24 Octombrie 1898, absolvând pace clase
gimnaziale reale cu maturitate, ciuda și pedagogie a fost elev ordinar al Institu-
tului teologic diocesan gr. or. român din Karanabes (Caransebeș) în anii școlari
1916, 1917, 1918 și a obținut din studiile prescrise calculul, din:

CURSUL I.

Arheologia biblică	.....	<u>foarte bine</u>
Exegeză	.....	<u>foarte bine</u>
Isagogia T. V. și N.	.....	<u>foarte bine</u>
Istoria bisericească	.....	<u>foarte bine</u>
Limba română	.....	<u>foarte bine</u>
Pedagogie	.....	<u>foarte bine</u>
Tipic	.....	<u>foarte bine</u>
Cântarea bisericească	.....	<u>foarte bine</u>
Muzica vocală	.....	<u>foarte bine</u>
Muzica instrumentală	.....	<u>foarte bine</u>
PURTAREA MORALĂ	.....	<u>foarte bine</u>

OBSERVĂRI

Testimoniu.

Măria Tereza Pădure de religiea
greco-orientală ortodoxă, născută la 24 Octombrie 1898
în comuna Reșina (Sipont) la 24 Octombrie 1898, absolvind
clasa prima la 24 Octombrie 1917, a obținut din studiile
prescrise calculul, din:

Studii teologice greco-orientale din Arad, la care am fost profesor în timpul
studierii sale (clasificații):

1. Din studiul moral	.....	<u>foarte bine</u>
2. Din studiul biblic	.....	<u>foarte bine</u>
3. Din studiul liturgic	.....	<u>foarte bine</u>
4. Din studiul pedagogic	.....	<u>foarte bine</u>
5. Din studiul moral	.....	<u>foarte bine</u>
6. Din studiul liturgic	.....	<u>foarte bine</u>
7. Din studiul biblic	.....	<u>foarte bine</u>
8. Din studiul liturgic	.....	<u>foarte bine</u>
9. Din studiul pedagogic	.....	<u>foarte bine</u>
10. Din studiul moral	.....	<u>foarte bine</u>
11. Din studiul biblic	.....	<u>foarte bine</u>
12. Din studiul liturgic	.....	<u>foarte bine</u>
13. Din studiul pedagogic	.....	<u>foarte bine</u>
14. Din studiul moral	.....	<u>foarte bine</u>
15. Din studiul biblic	.....	<u>foarte bine</u>
16. Din studiul liturgic	.....	<u>foarte bine</u>
17. Din studiul pedagogic	.....	<u>foarte bine</u>

Numele unde absolvite

Conținutul conferințelor cuprinde profesoria

Arad la 24 Octombrie 1917

Prof. Constantin Timoteescu
secretar

Certificat de absolvire a Institutului Teologic din Arad (1916–1917)

Anul școlastic 1917/18						Cursul III. 76														
Nr. ordine	Numele elevului	Data, luna, anul	Lecții	Pondere	Cl.	Obiectele de învățământ														
						Religie	Matematică	Geografie	Historie	Științe naturale	Științe sociale	Artă	Limba română	Limba franceză	Limba germană	Engleză	Italiană	Spaniolă	Portugheză	Alte
1	Ionian Ios. Keanu	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
2	Stef. Văduș. Barboșu	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
3	Nicola. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
4	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
5	Marcel. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
6	Lavin. Cornan	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
7	Emilian. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
8	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
9	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
10	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
11	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
12	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
13	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
14	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
15	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
16	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
17	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
18	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
19	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
20	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
21	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
22	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
23	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
24	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
25	Stefan. Bileca	27. dec. 1917	Prințipi	100	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...

Registrul cu situația la învățătură

Inspekția la biserică			
Data?		Profesorul?	
15 Septembrie	Olavrin	29 dec. - 5 Jan. 1918	Olavrin
22-29	Olavrin	9 Feb. - 16 Feb.	Olavrin
29 Sept. - 6 Oct.	Olavrin	16 Feb. - 23 Feb.	Olavrin
6 Oct. - 13 Oct.	Olavrin	23 Feb. - 2 Martie	Olavrin
13 - 20 Oct.	Olavrin	2 Martie - 9 Martie	Olavrin
24 Noim. - 1 Dec.	Olavrin	9 Martie - 16 Martie	Olavrin
1 - 8 Dec.	Olavrin	16 Martie - 23 Martie	Olavrin
8 - 15 Dec.	Olavrin	23 Martie - 30 Martie	Olavrin
15 - 22 Dec.	Olavrin	30 Martie - 6 Aprilie	Olavrin
22 - 29 Dec.	Olavrin	6 Aprilie - 13 Aprilie	Olavrin
	Olavrin	13 Aprilie - 20 Aprilie	Olavrin
	Olavrin	20 Aprilie - 27 Aprilie	Olavrin

Registrul cu inspekția la biserică

ANEXA IV

Imagini relevante pentru Capitolul al V-lea

Elevi militari

* Gheorghe Selegearu a decedat în spitalul militar din Oradea Mare

Nr. Ciment	Numele elevului	Când a intrat în serviciul militar	Încucare a fost?	A fost oare peșteră?	Încucare e acum?	Ace diplomă?	Ce rang are?	E distins cu :
1	Iosif Albușiu	29 Mai 1916	II	III	IV	are	Caporal	Medalia de bronz și Crucea Carol
2	Vasile Bălaș	10 Martie 1917	II	III			sergent	
3	Petru Berariu	15 Iunie 1918	IV		IV	are		
4	Gheorghe Bortășiu	10 Martie 1917	II	III	IV	are	fruntaș	
5	Ioan Cojariu	15 Oct. 1915	II	III	IV	are	cadetasp	Medalia de bronz și Crucea Carol
6	Antoniu Coșa	1 Iunie 1918	III	IV		are		
7	Ion Drăneș	15 Martie 1917	I					
8	Pavel Dumitru	27 Iulie 1914	I	III	IV		cadetasp	Crucea din 1908, 1912, Carol și Medalia de bronz
9	Pavel Ghileș	15 Martie 1918	II					
10	Viorel Giurgiu	15 Martie 1918	II					
11	Ioan Goldișu	10 Martie 1917	III	IV		are		
12	Teodor Hotărân	28 Aprilie 1918		IV		are		
13	Cornel Imperat	29 Mai 1916	I	II	III		fruntaș	
14	Aurel Iomțaș	15 Oct. 1917	IV			are		Medalia de argint d. II și Crucea Carol
15	Teodor Magier	27 Iulie 1914	II	III	IV	are		
16	Aurel Mateiu	15 Oct. 1915	III					
17	Ignatie Mateiu	15 Oct. 1915	II	III	IV	are	cadetasp	Crucea Carol
18	Aurel Moga	10 Martie 1917	II	III	IV		fruntaș	
19	Ion Nișca	1 Martie 1918	I					
20	Petru Olariu	15 Oct. 1917	II	III	IV	are	fruntaș	M. de bronz și Crucea Carol
21	Antoniu Ostrovaș	15 Oct. 1915	II	III	IV	are	stegar	
22	Dimitrie Papp	29 Mai 1916	II	III	IV	are	cadetasp	
23	Hostil Papp	15 Martie 1917	III					
24	Ignatie Popa	28 Aprilie 1918		III	IV	are		
25	Petru Popoviciu	29 Ian. 1917	II	III	IV	are		
26	Gheorghe Putin	28 Aug. 1916	II	III	IV	are	caporal	
27	Gheorghe Selegearu	15 Oct. 1917						
28	Petru Șerb	15 Oct. 1915	II	III	IV	are	sublocot	Medalia de argint d. II și Crucea Carol
29	Aureliu Sida	1 Iunie 1918		IV		are		
30	Ioan Suciu	10 Martie 1917	I	II	II			
31	Ceriolan Tîrila	29 Mai 1916	II	III	IV	are	cadetasp	Medalia de argint d. II și Crucea Carol
32	Gheorghe Urzică	28 Aprilie 1918		IV		are		
33	Iosif Vărtaciș	15 Oct. 1917	II	III	IV		fruntaș	
34	Miron Vlad	15 Oct. 1917	I	II				
35	Simion Vesia	15 Oct. 1915	II	III	IV		caporal	
36	Alexandru Gujan	24 Aug. 1914	III		IV	are	sublocot	Medalia de argint, bronz, Crucea Carol și Crucea p. Merite.

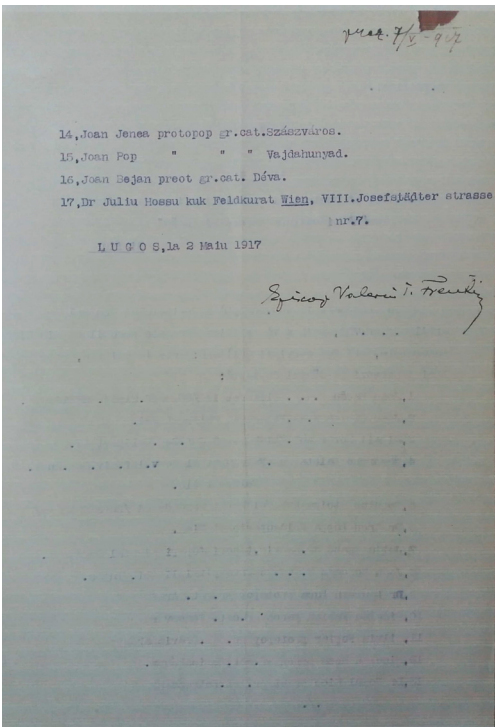
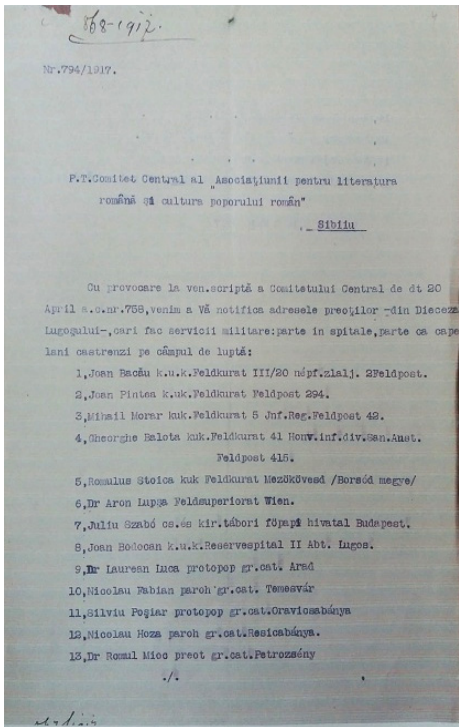
Orfani de război

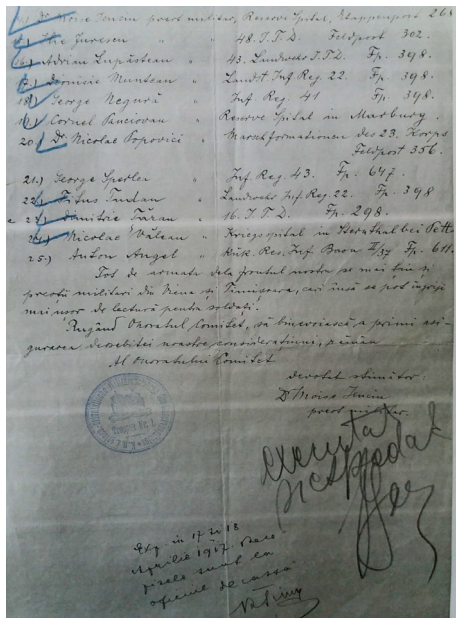
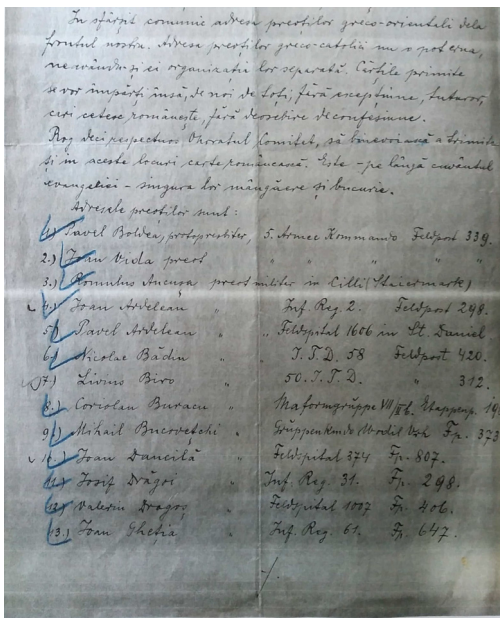
Soldați din Banat în Primul Război Mondial – 1917

Răniți în trăsboi

Preoți militari – Dieceza Lugoj

Preoți militari – Episcopia Caransebeșului

Serviciul sanitar pe front

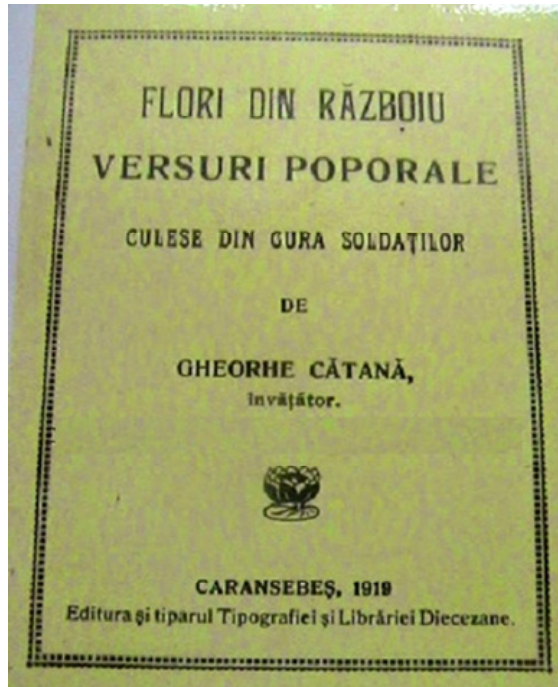
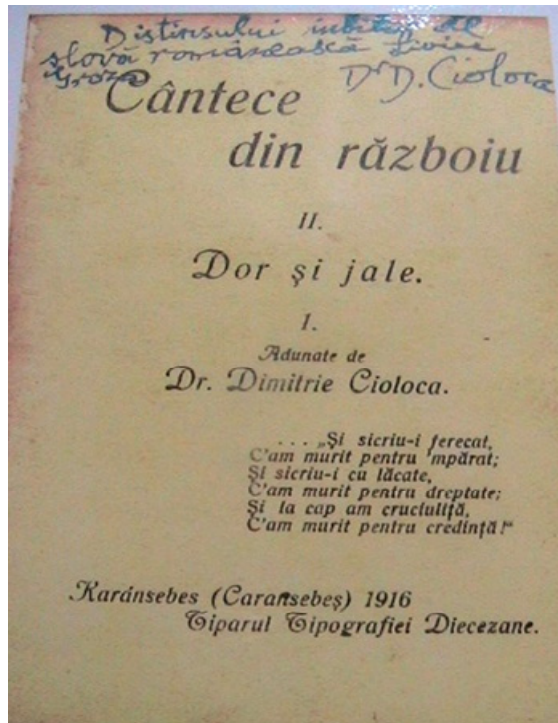

Trusă preotească folosită pe front

**Slujbă religioasă
pentru soldații morți**

Versurile soldațior

LISTA ABREVIERILOR

- Anuarul Institutului Teologic-Pedagogic Român Arad – A.I.T.P.R.A.
Anuarul Institutului Teologic-Pedagogic Român Caransebeș – A.I.T.P.R.C.
Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Sibiului – A.A.O.R.S.
Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Timișoarei – A.A.O.R.T.
Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului – A.E.O.R.A.
Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române a Caransebeșului – A.E.O.R.C.
Arhiva Națională a României – A.N.R.
Arhiva Națională Dacia Felix – A.N.D.F.
Arhiva Mitropoliei Banatului – A.M.B.
Arhiva Protopopiatului Bata – A.P.B.
Arhiva Protopopiatului Ortodox Român Caransebeș – A.P.O.R.C.
Arhiva Patriarhiei Române – A.P.R.
Biblioteca Academiei Române – B.A.R.
Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Caraș-Severin – S.J.A.N.C.S.
Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad – S.J.A.N.A.
Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sibiu – S.J.A.N.S.
Consiliul Național Român – C.N.R.
Partidul Național Român – P.N.R.
Notarea noastră – n. ns.
Stil vechi – s.v.
Stil nou – s.n.

BIBLIOGRAFIE

I. Surse inedite

Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Aradului, *Protocol sinodal din anul 1876*;

Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Timișoarei, Petru Ștefănuț, preot, *Cronica Parohiei Remetea Pogonici*, 1960; Idem, Iancu Tilca, preot, *Cronica Parohiei Agadici*, 1959; Idem, Fond *Episcopia Caransebeșului*, dos. Procese-Verbale 1917–1918;

Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Sibiuului, Fond *Arhidieceza Sibiu*, dos. III/1916;

Arhiva Episcopiei Dacia Felix, Fond *Protopopiatul Vârșeț*, dos. 380, 381, 402, 423, 501, 533, 607/1910, dos. 355/1911, dos. 309/1912, dos. 153, 386/1914, dos. 916/1915;

Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române a Caransebeșului, Fond *Bisericesc* (III), dos. 293/1908, dos. 115/1908, dos. 151/1917, dos. 301/1917, dos. 243/1918, dos. 49/1919, dos. 151/1927; Idem, Fond *Școlar* (IV), dos. 430/1919; Idem, Fond *Școlar* (IV), dos. 25/1892, dos. 304/1894, dos. 284/1891, dos. 130/1892, dos. 32/1912, dos. 190/1913, dos. 133/1914, dos. 263/1914, dos. 8/1915, dos. 35/1916; Idem, Fond *Epitropesc* (V), dos. 590/1889, dos. 230/1910, dos. 447/1910, dos. 446/1914, dos. 113/1916, dos. 100/1919; Idem, Fond *Circulare*; Fond *Prezidial* „Episcop I. Popasu”. *Correspondență 1867*; Idem, *Protocolul Ședințelor Bisericești pe anul 1918*; Idem, *Protocolul Senatului Școlar pe anul 1919*; Idem, *Protocolul Senatului Episcopesc din septembrie 1886*; Idem, *Protocolul Ședințelor Bisericești din august 1916*; Idem, *Protocolul Ședințelor Bisericești din august 1918*;

Arhiva Mitropoliei Banatului, *Circularele Arhiepiscopiei Timișoara*; *Cronici parohiale*;

Arhiva Națională a României, Fond *Miron Cristea*, dos. 1, 285, 301, 332, 374/1914;

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Bocșa Română, *Registru Pastoral Arhieresc 1870–1930*, 1916;

Arhiva Patriarhiei Române, *Cabinetul Patriarhului: Patriarhul Miron Cristea*, dos. 9/1916, dos. 10/1917;

- Arhiva Protopopiatului Ortodox Român Bata, *Protocolul circularelor* (1860–1877);
- Arhiva Protopopiatului Ortodox Român Caransebeș, dos. 35, 95/1912, dos. 27, 39, 50, 62/1914, dos. 39, 49, 50, 51, 56, 106/1915, dos. 60/1917;
- Biblioteca Academiei Române, Secția de manuscrise–carte rară, Fond *Valeriu Braniște*; *Idem*, Fond *Ioan Bianu*;
- Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad, Fond *Colecția de documente*, dos. 66, dos. 103; *Idem*, Fond *Episcopia Ortodoxă Română Arad. Acte Școlare*, (III) dos. 72/1876, *Idem*, *Acte Școlare* (IV), dos. 369/1884, dos. 140/1885, dos. 318/1896, dos. 5/1916; *Idem*, *Protocolul Ședințelor Eparhiale din dieceza română greco-orientală a Aradului*, 1891; Fond *Roman Ciorogariu*, dos. 3, 4, 9/1912;
- Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Caraș-Severin, Fond *Institutul Teologic Diecezan Caransebeș*, dos. 2/1889–1927, dos. 1/1895–1927, dos. 3/1914–1928, dos. 4/1878–1926, dos. 2/1914–1921, dos. 3/1917–1924, dos. 4/1870–1926, dos. 1/1892–1928, dos. 5/1900–1927, dos. 3/1888–1919, dos. 7/1917–1918, dos. 3/1914–1928, dos. 4/1878–1926, dos. 3/1888–1919, dos. 2/1911–1927, dos. 1/1915–1916, dos. 2/1892–1928, dos. 5/1900–1927, dos. 1/1905–1917, dos. 2/1911–1924, dos. 1/1892–1928, dos. 31/1917, dos. 11/1915, dos. 1/1918–1919; *Idem*, *Protocolul Ședințelor Profesionale din iunie 1917*; *Idem*, *Protocolul Conferințelor Profesionale din anul 1912*; *Idem*, *Protocolul Conferințelor Profesionale din anul școlar 1916–1917*; *Idem*, Fond *Școala Pedagogică Caransebeș*, dos. 8/1910–1911, dos. 2/1914–1915; *Idem*, Fond *Institutul Teologic Diecezan Caransebeș, Registrul 7/1893–1923*;
- Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sibiu, Fond *ASTRA. Acte*, dos. 758/1917; *Idem*, Fond *Mitropolia Transilvaniei. Protocolul Sinodului Eparhial din anul 1875*.

II. Surse editate

- Acte oficiale privitoare la înființarea mitropoliei greco-răsăritene a românilor din Transilvania, Ungaria și Banat, Sibiu, 1867*;
- Alic, Daniel, *Episcopul Elie Miron Cristea al Caransebeșului. Ordine circulare (1910–1919)*, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2018;
- Bocșan, N., Leu, Valeriu, *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea. Circulare școlare bănățene*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002;
- Braniște, Valeriu, *Correspondență*, vol. III: 1902–1910 (ed. Gh. Iancu, Valeria Căliman), București, Editura Minerva, 1989;

- Brătescu, Constantin, *Biserica strămoșească din Banatul de sud și contribuția sa la făurirea României Mari. Contribuții documentare (1867–1919)*, Caransebeș, Editura Dalami, 2007;
- Ciorogariu, Roman, *Studii și documente*, Oradea, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, 1981;
- Făurirea statului național unitar român. Contribuții documentare bănățene* (coord. Ioan Munteanu), București, Editura Direcției Arhivelor de Stat, 1983;
- Groza, Liviu, *Dr. Cornel Corneanu, cuvântări și articole*, Lugoj, Editura Nagard, 2012;
- Leu, Valeriu, *Studii și documente bănățene*, vol. 2, ed. Albert Carmen, Timișoara, Editura Mirton, 2011;
- Lupaș, Ioan, *Corespondență. Scrisori primite* (selecție A-C). Introducere și note, Radu Ardelean, Lucian Giura, Sibiu, 2003;
- Popescu, Ionel, Brătescu, Constantin, *Patriarhul Miron Cristea, ierarh providențial al națiunii române. Cuvântări*, Timișoara, Editura Învierea, 2009;
- P. S., Lucian Mic, Episcopul Caransebeșului, *Episcopul Miron Cristea (1910–1919). Pastorală, ordine circulare și corespondență administrativă*, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2007;
- Pușcariu, Ilarion, *Mitropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, colecțiune de acte, Sibiu, 1900;

III. Memorii, jurnale, însemnări

- Blaga, Lucian, *Hronicul și cântecul vârstelor*, București, Editura Eminescu, 1965;
- Botiș, Teodor, *Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Arad, Editura Consistoriului Diecezan, 1922;
- Braniște, Valeriu, *Amintiri din închisoare*, București, Editura Minerva, 1972;
- Ciorogariu, Roman, *Zile trăite*, Oradea, 1926;
- Cristea, Miron, *Note ascunse. Însemnări personale (1895–1937)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1999;
- Florian, Mirela, *Scrisori de pe front*, București, Editura Martor, 2017;
- Jumanca, Pavel, *Amintiri. Anii tinereții. Învățător de școală românească în vremea stăpânirii ungurești*, Timișoara, Editura David Press Print, 2012;

- Linția, Nicolae, *O generație privilegiată. Modestă contribuție la cea mai luminoasă pagină din istoria neamului nostru: Unirea cea Mare 1918*, manuscris în Muzeul Unirii din Alba Iulia;
- Leu, Valeriu, Albert Carmen, *Banatul în memorialistica mărunță sau istoria ignorată (1914–1918)*, Reșița, Editura Banatica, 1995;
- Marele Război în memoria bănățeană (1914–1919): Memoriile lui Pavel Jumanca* (ed. Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan), Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, Centrul de Studii Transilvane, vol. I, II, III, 2011–2013–2015.
- Marele Război în memoria bănățeană 1914–1919* (antologie, studii, note, N. Bocșan, Valeriu Leu), Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012;
- Memoriile arhiepiscopului și mitropolitului Andrei Șaguna din anii 1846–1871*, Sibiu, 1923.
- Petricoane-Drugărin, Mihai, *Însemnările unui director de liceu*, Timișoara, Editura Eurobit, 1996.

IV. Periodice

- Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca, 1969, VI;
- Albina*, 1870, VI, nr. 39, 40, 41, 42; Idem, 1871, VII, nr. 53, 72; Idem, 1874, IX, nr. 3.
- Altarul Banatului*, Timișoara, 1945, II, nr. 1–2; 1946, III, nr. 7–8; 1976, XXVI, nr. 5–8; 1990, I (XL), nr. 3–4; 1992, III (XLII), nr. 1–2; 1993, IV (XLIII), nr. 4–6; 1994, V (XLIV), nr. 1–3; 1998, IX, nr. 7–9; 2004, XV (LIV), nr. 1–3, 10–12; 2008, XIX (LVIII), nr. 4–6;
- Analele Banatului*, Timișoara, 1930, III; Idem, vol. 7–8/2000;
- Angustia*, Sf. Gheorghe, 2001, nr. 6;
- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, 1978, XXI;
- Anuarul Academiei Teologice din Caransebeș pe anul 1919–1930, 1940, 1940–1941*, Tiparul Tipografiei Diecezane;
- Anuarul Institutului Teologic-Pedagogic greco-ortodox Român al Aradului pe anul 1909, 1910, 1914–1915, 1915–1916, 1916–1917, 1917–1918, 1918–1919*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane;
- Anuarul Institutului Teologic-Pedagogic greco-ortodox Român al diecezei Caransebeșului pe anul școlar 1914–1915; 1915–1916, 1916–1917, 1917–1918, 1918–1919*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane;

- Anuarul Institutului Teologic-Pedagogic greco-ortodox Român al diecezei Sibiului pe anul școlar 1916–1917*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Diecezane;
- Apulum*, Alba-Iulia, 1981, XIX; *Idem*, 1986, XXIII;
- Aradul Cultural*, Arad, 1995, II, nr. 1;
- Aradi Kózlöny*, 1917, Arad, nr. 238;
- Banatica*, Reșița, 1979, V; *Idem*, 1996, XIV;
- Biserica Ortodoxă Română*, București, 1877–1878, IV, nr. 1; *Idem*, 1981, XCIX, nr. 9–10;
- Biserica și Școala*, Arad, 1878, II, nr. 8; *Idem*, 1879, III, nr. 40; *Idem*, 1897, XXI, nr. 1; *Idem*, 1902, XXVI, nr. 50; *Idem*, 1908, XXXII, nr. 1; *Idem*, 1914, XXXVIII, nr. 32, 33, 36, 49, 50; *Idem*, 1916, XL, nr. 5, 34, 35, 37, 40, 50, 51; *Idem*, 1917, XLI, nr. 34, 40, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 52; *Idem*, 1918, XLII, nr. 34, 41, 42, 44, 47, 50; *Idem*, 1922, XLVI, nr. 44; *Idem*, 1931, LV, nr. 3; *Idem*, 1936, LX, nr. 3–4; *Idem*, 1945, LXIX, nr. 8; *Idem*, 1948, LXXII, nr. 2–3;
- Calea Vieții*, Vulcan, 1916, I, nr. 2, 4, 6;
- Calendarul Românilor*, Caransebeș, 1909, XII; *Idem*, 1927, XXXIX; *Idem*, 1929, XLI; *Idem*, 1930, XLII; *Idem*, 1931, XLIII;
- Cultura Creștină*, Blaj, 1915, nr. 10;
- Cultura Poporului*, Cluj, 1926, VI, nr. 151;
- Drapelul*, Lugoj, 1901, I, nr. 31; *Idem*, 1904, IV, nr. 59, 97, 99; *Idem*, 1913, XIII, nr. 13, 36; *Idem*, 1916, XVI, nr. 3, 46; *Idem*, 1917, XVII, nr. 25, 46, 64, 84; *Idem*, 1919, XIX, nr. 10;
- Dreptatea*, Timișoara, 1895, II, nr. 26; *Idem*, 1896, III, nr. 128; *Idem*, 1903, VIII, nr. 20;
- Educatorul*, Oravița, 1911, III, nr. 7–8; *Idem*, 1913, V, nr. 9–10;
- Foaia Diecezană*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane din: 1886, I, nr. 49; 1887, II, nr. 24, 34; 1888, III, nr. 18; 1889, IV, nr. 36; 1890, V, nr. 12, 18, 23; 1892, VII, nr. 6; 1893, VIII, nr. 2, 44; 1894, IX, nr. 26; 1898, XIII, nr. 46; 1900, XV, nr. 13, 35; 1901, XXVI, nr. 5, 19; 1904, XIX, nr. 43, 44, 46, 47; 1906, XXI, nr. 24, 37, 43; 1907, XXII, nr. 10–11; 1908, XXIII, nr. 23; 1909, XXIV, nr. 7, 21, 47; 1910, XXV, nr. 24, 27, 34, 50; 1911, XXVI, nr. 4–6, 7, 10, 11, 12, 19; 1912, XXVII, nr. 8, 12, 24, 29, 37; 1913, XXVIII, nr. 2, 34; 1914, XXIX, nr. 3, 20, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 40, 42, 43, 47, 51, 52;

1915, XXX, nr. 30, 51, 52, 56, 94; 1916, XXXI, nr. 2, 20, 46; 1917, XXXII, nr. 4, 20, 30, 38, 39, 46, 48; 1918, XXXIII, nr. 1, 2, 4, 12, 14, 19, 27, 43; 1919, XXXIV, nr. 3, 4, 27, 40, 42, 43, 46, 47; 1920, XXXV, nr. 40, 41, 49, 50; 1921, XXXVI, nr. 47, 1924, XXXIX, nr. 8, 11, 26; 1929, XLIV, nr. 17; 1931, XLVI, nr. 44; 1932, XLVII, nr. 11, 1933, XLVIII, nr. 50, 51; 1934, XLIX, nr. 16; 1937, LII, nr. 30; 1942, LV, nr. 43; 1945, LVIII, nr. 3; 2005, XI, (serie nouă), nr. 10–11.

Foaia de Duminică, Timișoara, 1896, II, nr. 7;

Foaia Oraviței, Oravița, 1914, I, nr. 12;

Foaia Poporului, Sibiu, 1916, XXIV, nr. 57;

Gazeta Transilvaniei, 1868, XXXI, nr. 35; Idem, 1871, XXXIV, nr.53;

Îndrumător bisericesc misionar și patriotic, II, Oradea, 1984;

Luceafărul, Caransebeș, 1941, VII;

Luceafărul, Sibiu, 1912, XI, nr. 6;

Lumina, Caransebeș, 1918, I, nr. 14, 43;

Luminătorul, Timișoara, 1918, nr. 4;

Minte și Lumină, Arad, 1877, I, nr. 1;

Mitropolia Ardealului, Sibiu, 1959, IV, nr. 2; Idem, 1964, IX, nr. 11–12; Idem, 1981, XXXI, nr. 7–8; Idem, 1983, XXXIII, nr. 5–6; Idem, 1988, XXXVIII, nr. 4;

Mitropolia Banatului, Timișoara, 1958, VIII, nr. 7; Idem, 1959, IX, nr. 1–2; Idem, 1961, XI, nr. 7–12; Idem, 1962, XII, nr. 11–12; Idem, 1966, XVI, nr. 10–12; Idem, 1967, XVII, nr. 2; Idem, 1968, XVIII, nr. 4–6; Idem, 1973, XXIII, nr. 10–12; Idem, 1976, XXVI, nr. 1, 5–8; Idem, 1978, XXVIII, nr. 7–8, 10–12; Idem, 1979, XXIX, nr. 1–3; Idem, 1982, XXXII, nr. 7–8; Idem, 1983, XXXIII, nr. 10–12; Idem, 1988, XXXVIII, nr. 5, 6; Idem, 1989, XXXIX, nr. 1; Idem, 1990, II, (40), nr. 7;

Revista Teologică, Sibiu, 1915, IX, nr. 9–12, 16–18; Idem, 1916, X, nr. 7–8;

Revista Preoților, Timișoara, 1915, VI, nr. 10–12; Idem, 1916, VII, nr. 2–3; Idem, 1917, VIII, nr. 2;

Revista Vârșetului, Vârșeț, 2002, XII, nr. 2;

Revue de Transylvanie, 1934, nr. 2;

Românul, Arad, 1914, IV, nr. 260, 261, 267; Idem, 1915, V, nr. 235; Idem, 1916, VI, nr. 20, 25, 31, 38, 283; Idem, 1918, VIII, nr. 3;

- Semenicul*, Lugoj, 1929, II, nr. 3–4;
- Speranța*, Arad, 1869, I, nr. 2; Idem, 1871, III, nr. 15;
- Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, anul XLIII, Cluj-Napoca, 1998;
- Studii de istorie a Banatului*, Timișoara, 2010, XXIV;
- Studii Teologice*, București, 1959, XI (serie nouă), nr. 3–4; Idem, 1968, XX, nr. 3–4; Idem, 1971, XXIII, nr. 3; Idem, 1982, XXXIV, nr. 2; Idem, 2014, X, nr. 2;
- Studia Universitatis Vasile Goldiș*, Arad, 1989, IX, Seria A;
- Telegraful Român*, Sibiu, 1865, XIII, nr. 14; Idem, 1868, XVI, nr. 43; Idem, 1871, XIX, nr. 55;
- Transilvania*, Brașov, 1915, nr. 5–6, 7–12;
- Transilvania. Buletin de tehnică a culturii*, Sibiu, 1936, an 67, nr. 1;
- Tribuna*, Sibiu, 1892, IX, nr. 118; Idem, 1905, IX, nr. 129; Idem, 1907, XI, nr. 76, 77, 80, 89;
- Tribuna poporului*, Arad, 1902, VI, nr. 71; Idem, 1903, VII, nr. 1, 55; Idem, 1904, VIII, nr. 13;
- Ziridava*, 1980, XII, nr. 3; Idem, 2005, XXIV, nr. 12, 23.

V. Lucrări speciale

- Alic, Daniel, *Eparhia Caransebeșului în perioada păstoririi episcopului Miron Cristea (1910-1919). Biserică și Societate*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2013.
- Autocefalie și responsabilitate (vol. colectiv)*, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2010;
- Badescu, Iosif, Traian, *Biografia primului episcop al reînființatei dieceze greco-ort. Române a Caransebeșului-Ioan Popasu*, Caransebeș, 1898;
- Bârlea, Eugenia, *Perspectiva lumii rurale asupra primului război mondial*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2004;
- Bedecean, Mihaela, *Presa și bisericile românești din Transilvania (1865–1873)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010;
- Bengean, Florin, *Filantropie și asistență socială în activitatea Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania în perioada 1908–1918*, Tg. Mureș, Editura Ardealul, 2009;
- Bona, Petru, *Episcopia Caransebeșului*, Timișoara, Editura Marineasa, 2006;

- Brătescu, Constantin, *Orașul Caransebeș în anul dezrobirii sale: 1919*, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2019;
- Idem, *Episcopul Ioan Popasu și cultura bănățeană*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1995;
- Idem, *Protopresbiterul Andrei Ghidiu (1849–1937). Între Biserică și Neam*, Caransebeș, Editura Dalami, 2006;
- Idem, *Biserica strămoșească din Banatul de sud și contribuția sa la făurirea României Mari*, Caransebeș, Editura Dalami, 2007;
- Buletinul veteranilor de Război*, Reșița, Editura Inter Graf, 1996;
- Buta, Mircea, *Cântările glasurilor bisericești la Vecernie și esența lor intonațională, în notațiile lui Trifon Lugojan* (teză de doctorat), Arad, 2007;
- Călin, Petru, *Tiparul românesc diecezan din Caransebeș (1865–1918)*, vol. I, Reșița, Editura Banatica, 1996;
- Cherciu, Viorel, Dorel, *Biserică și societate. Episcopia Ortodoxă a Caransebeșului sub episcopul Ioan Popasu. Interacțiuni istorice, socio-culturale, confesionale și administrativ-bisericești*, Timișoara, Editura Marineasa, 2003;
- Cioloa, Dimitrie, *Cântece din război I, Vitejești*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1915;
- Ciuhandu, Gheorghe, *Începutul publicisticii bisericești de la Arad. 1868–1871*, Arad, 1937;
- Idem, *Din viața lui Nestor Ioanovici episcopul Aradului. 1767–1830*, Arad, 1929;
- Cornean, Nicolae, *Monografia Eparhiei Caransebeș*, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1940;
- Cotoșman, Gheorghe, *Dr. Petru Barbu (1864–1941), profesorul și luptătorul naționalist*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1912;
- Dudaș, Vasile, *Voluntarii Marii Uniri*, Timișoara, Editura Augusta, 1996;
- Idem, *Banatul în anii Primei Mari Conflagrații Mondiale*, Timișoara, Editura David Press Print, 2014;
- Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă* (volum colectiv), Arad, 1989;
- Eppel, Marius, *La frontiera ortodoxiei românești. Vicariatul de la Oradea (1848–1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002;
- Idem, *Un mitropolit și epoca sa: Vasile Mangra (1850–1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006;

- Ferciug, Silviu, Ferciug, Liana, Cherciuc, Dorel, Viorel, *Corul Bisericesc din Bocșa Română. Monografie (1875–2015)*, Reșița, Editura TIM, 2015;
- Gheorghiu, Vasile, *Marele teolog Dr. Iosif Iuliu Olariu (1859–1920)*, Cernăuți, Tipografia Glasul Bucovinei, 1943;
- Ignat, Kisanovici, Ioana, Elena, *Participare și mobilizare în Transilvania în Primul Război Mondial. Perspective socio-economice și demografice*, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2015;
- In Memoriam. Mitropolitul Andrei Șaguna. 1873–2003*, coord. Mircea Păcurariu, Cluj-Napoca, 2003;
- Izvoare de demografie istorică (secolul al XIX-lea-1914)*, ed. îngrijită de Adam I. Iosif, Pușcaș, Ioan, București, 1987;
- Joja, Cristinel, Tang, Marcel, *Învățămintul Teologic din Arad. Itinerar. Forme. Perspective*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2010;
- Lupaș. Ioan, *Nicolae Popea, membru activ al Academiei Române*, Cluj, 1931;
- Idem, *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografie Istorică*, ed. I, Sibiu, 1909, ed. a II-a, Sibiu, 1911;
- Magyar Statisztikai Ekvönya, vol. 18, Budapesta, 1911;
- Magyar Statisztikai Közlémények úy sóroczar, vol. 56, Budapesta, 1915;
- Maier, Liviu, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război 1914–1918*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016;
- Matei, I., *Șaguna și restaurarea mitropoliei Transilvaniei*, Sibiu, 1943;
- Mîtu, Ioan, Corici, Marcian, Corici, Mironică, *Foaia Diecezană Caransebeș (1886–1918)*, Timișoara, Editura Helicon, 1999;
- Munteanu, Ioan, *Banatul istoric. 1867–1918. Așezările. Populația*, vol. I, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2006;
- Idem, *Banatul istoric. 1867–1918. Ocupația. Economia*, vol. II, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2007;
- Idem, *Banatul Istoric. 1867–1918. Școala. Educația*, vol. III, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2008;
- Idem, *Mișcarea națională din Banat. 1881–1918*, Timișoara, 1994;
- Nazarie, Constantin, *Activitatea preoților de armată în campania din anii 1916–1919*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1921;
- Neamțu, Gheorghe, *Activitatea C.N.R. Caransebeș*, Caransebeș, 1927;

- Neumann, Victor, *Identități multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului*, Timișoara, Editura Hestia, 1997;
- Idem, *Ideologie și fantasmagorie. Perspective comparative asupra istoriei gândirii politice în Europa Est-Centrală*, Iași, Polirom, 2001;
- Pantea, Maria, Alexandra, *Relatări din Primul Război Mondial prezentate în presa ecleziastică din Banat*, București, Editura Tritonic, 2017;
- Păcățian, Teodor, V., *Jertfele Românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmăr și Maramureș aduse în Războiul Mondial din anii 1914–1918*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1923;
- Păcurariu, Mircea, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867–1918*, Sibiu, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, 1986;
- Idem, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu (1786–1986)*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Eparhiale, 1987;
- Idem, *Dicționarul teologilor români*, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 2002;
- Idem, *O viață închinată Bisericii și Neamului. Sfântul Ierarh Andrei Șaguna, Mitropolitul Transilvaniei*, Sibiu, Editura Arhiecezană, 2012;
- Pârvu, Ion, *Biserică și societate în Episcopia Caransebeșului în perioada păstoririi episcopului Nicolae Popea (1899–1908)*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2009;
- Petrica, Vasile, *Institutul Teologic Diecezan Ortodox Român Caransebeș*, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeș, 2005;
- Idem, *Teologul și juristul Moise Ienciu (1881–1953), o viață uitată într-o arhivă*, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2003;
- Pistolea, Vasile, *Sărbători eterne și datini la români*, ediția a II-a, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2013;
- Plămădeală, Antonie, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar*, Sibiu, Editura Tipografia Eparhială, 1986;
- Pop, Ionuț, *Preocupări biblice în școlile teologice din Transilvania în perioada 1850–1918 (teză de doctorat)*, Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, 2013;
- Popea, Nicolae, *Vechea Mitropolie Ortodoxă Română a Transilvaniei. Suprimarea și restaurarea ei*, ed. I, Sibiu, 1879, ed. a II-a, București, 2003;

- Popeangă, V., Mureșianu, I., B., *Aradul cultural în lupta pentru făptuirea Marii Uniri (1908–1918)*, Arad, 1991;
- Idem, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867–1918*, Arad, 1976;
- Idem, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale. 1807–1948*; Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 2006;
- Popeangă, Vasile, Găvănescu, Eduard, Țarcovnicu, Victor, *Preparandia din Arad*, București, E. D. P., 1964;
- P. S. Lucian Mic, Episcopul Caransebeșului, *Relațiile Bisericii Ortodoxe Române din Banat cu Biserica Ortodoxă Sârbă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Caransebeș-Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană-Editura Episcopiei Caransebeșului, 2003;
- Rădulescu, Mihail, *Legendă și istorie în Banatul grăniceresc*, Lugoj, Editura Dacia Europa Nova, 2004;
- Roșu, Laurențiu, Ovidiu, *Comunitatea de Avere din Caransebeș și evidența jertfelor bănățene din Marele Război*, Timișoara, Editura de Vest, 2011;
- Roșu, Elisabeta, *Roman R. Ciorogariu, (1852–1936). Repere istorice*, Oradea, 2007;
- Rotaru, Dumitrescu, Angela, *Școala și societatea din Banat la începutul secolului XX*, vol. I-II, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2012;
- Rusu, Abrudeanu, Ion, *Înalt Prea Sfinția Sa Patriarhul României Dr. Miron Cristea. Înalt Regent. Omul și faptele sale*, București, Editura Casa Românească, 1929; ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2009;
- Săsăuian, Mihai, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică*, Arad, Editura Universității Aurel Vlaicu, 2004;
- Soroștineanu, Valeria, *Viața religioasă și sentimentul religios la românii ortodocși din Transilvania. 1899–1916*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2005;
- Stanca, Sebastian, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la Războiul pentru întregirea neamului. 1916–1918* (ed. Mihai Octavian Groza, Mircea Gheorghe Abrudan), Cluj-Napoca, Editura Argonaut, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2015;
- Suciu, I. D., *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, Editura Facla, 1978;
- Statutul Organic al Bisericii Greco-Ortodoxe Române din Ungaria și Transilvania. Cu un Supliment*, Sibiu, 1881;

- Șandru, Ilie, Borda, Valentin, *Patriarhul Miron Cristea*, Tg. Mureș, Casa de editură Petru Maior, 1998;
- Vaida, Voievod, Alexandru, *Mangra, Tisza și Tribuna*, Brașov, Tipografia A. Mureșianu, 1911;
- Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706–1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006;
- Idem, *Episcopii Aradului (1706–2006)*, Arad, 2007;
- Idem, *Învățămintul Teologic de la Arad (1822–1948)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2013;
- Idem, *Clerici cărturari arădeni*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2008;
- Vișan, Mihai, Crecan, Daniel, Costiș, Ciprian, *Biserică și comunitate în Proto-popiatul Bocșei (1892–1950)*, Timișoara, Editura David Press Print, 2018;
- Zaharia, Ionela, *Clerul militar român din Austro-Ungaria în Marele Război* (teză de doctorat), Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, 2006;
- Zamela, Petrică, *Mitropolitul Vasile Lăzărescu al Banatului (1894–1969). Monografie istorică*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2011.

VI. Lucrări generale

- Actele Simpozionului Banatul Iugoslav, Trecut istoric și cultural* (volum colectiv), Novi-Sad, Editura Fundației, 1999;
- Ailincăi, Cornel, A., *Opera „Fereastră”*, Cluj, Editura Dacia, 1991;
- Albani, Tiron, *Leul de la Sisești. De ce s-a prăbușit monarhia austro-ungară*, Oradea, Editura Cercul Ziariștilor, 1936;
- Andrei, Nicolae, *Monografia comunei Bănia, Reșița*, Editura TIM, 1996;
- Andru, Vasile, *Exorcismele. Sindromul de posesiune și terapia lui*, ed. a II-a, Pitești, Editura Paralela 45, 2006;
- Banatul istoric și multiculturalitatea*, Reșița, Editura Universității „Eftimie Murgu” – Editura ICRV, Serbia, 2014;
- Becker, Anette, *La guerre et la foi. De la mort à la mémoire. 1914 – année 1930*, Paris, Armand Colin, 1994;
- Berenger, Jean, *Istoria Imperiului Habsburgilor, 1273–1918*, București, Editura Teora, 1990;
- Berenyi, Maria, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu. 1802–1870*, Gyula, 2002;

- Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994;
- Biserică. Societate. Identitate. In honorem Nicolae Bocșan*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007;
- Biserică și comunitate în Banat și Transilvania* (coord. Ion Munteanu), Timișoara, Editura Mirton, 2010;
- Biserică și Societate* (volum colectiv), Caransebeș–Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2013;
- Bocșan, Nicolae, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Editura Facla, 1986;
- Bolovan, Ioan, *Primul Război Mondial și relațiile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015;
- Idem, *Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român. 1863–1918. Contribuții monografice*, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 2001;
- Bolovan, Sorina, Paula, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Fundația Culturală Română, 1999;
- Brătescu, Constantin, *Orașul Caransebeș între 1865–1919 – file de monografie*, Caransebeș, Editura Dalami, 2011;
- Idem, *Biserică și comunitate în Banat și Transilvania*, Timișoara, Editura Marineasa, 2007;
- Bud, Alexandru, *Limitele loialității dinastice: Iosif al II-lea și românii din Transilvania în Epoca Modernă*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015;
- Buracu, Iosif, Coriolan, *Muzeul General N. Cena din Băile Herculane și Cronica Mehădiei*, Turnu Severin, Tipografia și Librăria Ramuri, 1924;
- Cantacuzino, Sabina, *Din viața familiei I. C. Brătianu. Războiul 1914–1919*, vol. II, București, Editura Universul, 1937;
- Caracostea, Dumitru, *Aspectul psihologic al războiului*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2015;
- Călător prin istorie. Omagiu profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 ani* (coord. Ioan Aurel Pop, Ioan Bolovan), Cluj-Napoca, Academia Română-Centrală de Studii Transilvane, 2010;

- Centenarul unirii românilor și Europa de azi. Religie și geopolitică*, vol. I, (ed. Alin Albu, Valer Moga, Adrian Nicolae Petcu, Dragoș Ursu), Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2018;
- Cilibia, Constantin, *Biserica și societatea bănățeană în timpul episcopului Iosif Traian Badescu*, (teză de doctorat), Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, 2008.
- Clausewitz, von Carl, *Despre război*, Editura Antet XX Press, sa.
- Coman, Ioan, *Sublimul preoției creștine*, București, 1940;
- Cosma, Viorel, *Muzicieni români. Compozitori și muzicologi. Lexicon*, București, Editura Muzicală, 1970;
- Cotan, Constantin, *Biserica Ortodoxă Română în timpul Primului Război Mondial*, București, Editura Universitară, 2015
- Credință și Mărturisire* (coord. Daniel Alic), Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2010;
- Declarația de autodeterminare de la Oradea din 12 octombrie 1918* (coord. Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Ion Eremia), București, Editura Academiei Române, 2018;
- De la Independență la Marea Unire*, (coord. Mircea Vasile Zaberca), Reșița, Editura Universității „Eftimie Murgu”, 2003;
- Die Habsburgermonarchie 1848–1919*, Band IV *Die Konfessionen* (coord. Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch), Wien, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 1995.
- Din, Petre, *Mitul bunului împărat în sensibilitatea colectivă a românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2003;
- Din modernitate spre contemporaneitate* (ed. Virgiliu Țărău, Liviu Țărău, Ottmar Trașcă, Valentin Orga), Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017;
- Dragomir, Silviu, *Transilvania înainte și după arbitrajul de la Viena*, Sibiu, 1943;
- Dudaș, Vasile, *Enciclopedia Armatei Române* (coord. Gheorghe Marin), București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2009;
- Eppel, Marius, *Vasile Mangra (1850–1918). Contribuții la cunoașterea vieții și activității lui*, Arad, Editura Mirador, 2000;
- Erdei, Miron, *Propovăduirea în Biserica Ortodoxă Română din Banat în a doua jumătate a secolului XX*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2001;

- Feneșan, Costin, *Izvoare de demografie istorică. Secolul al XIX-lea. Transilvania*, vol. 2, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1983;
- Firea românilor* (coord. Daniel Barbu), București, 2000;
- Ghibu, Onisidor, *Ziaristica bisericească la Români. Studiu istoric*, Sibiu, 1910;
- Ghidiu, A., Bălan, I., *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909;
- Gluck, Eugen, Roșeți, Nicolae, *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol. II, Arad, Universitatea Populară Arad, 1976;
- Gräf, Rudolf, Nögler, Thomas, *Transilvania pe drumul modernizării (1850–1918). Biserică și stat la sași și șvabi*, în *Istoria Transilvaniei*, vol. III (*de la 1711 până la 1918*) coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nögler, András Magyari, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2008.
- Gropșianu, Mihail, *Revoluția anului 1918 din Oravița-Caraș. Proclamarea națiunii române, Oravița, la 4 noiembrie 1918*, Timișoara, 1935;
- Hegemoniile trecutului. Evoluții românești și europene. Profesorului Ioan Chiper la 70 ani* (coord. Mioara Anton, Florin Anghel, Cosmin, Popa), București, Editura Curtea Veche, 2006;
- Holom, Crinela, Elena, *Sunet și sensibilități colective în comunitățile românești din Transilvania. Secolele XIX–XX*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006;
- Hitchins, Keith, *Afirmarea națiunii. Mișcarea națională românească din Transilvania. 1860–1914*, București, Editura Enciclopedică, 2000;
- Identitate și alteritate. Studii de imagologie* (coord. Nicolae Bocșan, Valeriu Leu), Reșița, Editura Banatica, 1996;
- In honorem Vasile Dobrescu. Societate și cultură în epoca modernă* (coord. Cornel Signirean, Corina Teodor), Sibiu, Editura ASTRA Museum, 2013;
- Istoria românilor*, vol. VII, tom I: *De la Independență la Marea Unire. 1878–1918* (coord. Gh. Platon), București, Editura Enciclopedică, 2003;
- Istorie și cultură în Banat* (coord. Alin Cristian Scridon, Viorel Dorel Cherciu), Timișoara, Editura Brumar, 2013;
- Johns, Ted, *Organizarea perfectă a timpului*, București, Editura Național, 1993;
- Jompan, Dumitru, *Antonie Sequens (1865–1938)*, Reșița, Editura Inter Graf, 2003;
- Lampert, E., *The Apocalypse of History*, Londra, Faber and Faber, 1948;
- Lipusch, Viktor, *Österreich Ungarns katolische Militärseelsorge im Weltkrieg*, Verlag Berger, Graz, 1938;

- Lupșa, Ștefan, *Vechea Mitropolie a Ardealului. Contribuții la istoria ei în sec. XV–XVI*, Sibiu, 1948;
- Maior, Liviu, *Habsburgi și români. De la loialitate dinastică la identitate națională*, București, Editura Enciclopedică, 2006;
- Maior, Petru, *Istoria Bisericii Românilor*, vol. I, București, Editura Viitorul Românesc, 1995;
- Makarios, S., *Triodul explicat. Mistogonia timpului liturgic* (traducere de Ioan Ică jr.), Sibiu, Editura Deisis, 2000;
- Marin, William, Munteanu, Ion, Radulovici, Gheorghe, *Unirea Banatului cu România*, Timișoara, Muzeul Banatului, 1968;
- Mateiu, I., *Contribuții la istoria dreptului bisericesc*, vol. I, București, 1922;
- Mavrodin, Irina, *Mâna care scrie*, București, Editura Eminescu, 1994;
- Mărturisire și devenire în Episcopia Caransebeșului* (volum colectiv), Timișoara, Editura Mirton, 2010;
- Morariu, Iuliu-Marius, *Preoții nășăudeni și ASTRA (1861–1918)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016;
- Multiculturalism, identitate și diversitate. Perspective istorice. În onorem prof. univ. dr. Rudolf Gräff la împlinirea vârstei de 60 ani* (coord. Ion Marin Balog, Ioan Lamperdean, Lorind Madly, Dumitru Țicu), Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015;
- Munteanu, Ion, Munteanu, Rodica, *Timișoara: Monografie*, Timișoara, Editura Mirton, 2002;
- Muraru, Alexandru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885–2000. Biserică. Națiune. Cultură*, vol. III, tom I, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2006;
- Negrilă, Iulian, *Presa literară românească arădeană. 1869–1944*, Arad, Editura Multimedia Internațional, 1999;
- Netea, Vasile, *Pe drumul unității naționale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975;
- Oberșterescu, Dănilă, *Monografia comunei Lăpușnicu Mare*, Reșița, Editura TIM, 2000;
- Pascu, Ștefan, *Transilvania în lumina datelor geopolitice, istorice și statistice*, Blaj, 1944;
- Patrimonium Banaticum*, vol. II., Timișoara, Editura Mirton, 2016;

- Păcățian, Teodor, V., *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub Coroana ungară*, vol. VIII, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhiecezane, 1915;
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, 1981;
- Pârvulescu, Mihai, *Școală și societate în Banat. Secolul al XIX-lea. Contribuția școlilor la formarea elitelor românești*, Timișoara, Editura Brumar, 2000;
- Pe drumul Marii Uniri*, (coord. V. Popeangă, E. Arbonie), Arad, Editura „Vasile Goldiș”, 2008;
- Permanențele istoriei. Profesorul Corneliu Mihail Lungu la 70 ani* (coord. Sorin Liviu Damean, Marusia Cîrstea, Mihaela Damean, Lucian Dindirică), Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013;
- Plămădeală, Antonie, *Vocație și misiune creștină în vremea noastră*, Sibiu, 1984;
- Popa, Mircea, N., *Primul război mondial. 1914–1918*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979;
- Primul Război Mondial, Perspectivă istorică și istoriografică* (coord. Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș), Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Presa Universitară Clujeană, 2015;
- Primul război mondial. Studii, articole, eseuri* (coord. Corneliu Pădureanu, Eugen Ghiță), Arad, Editura Gutenberg Univers, 2016;
- Pușcariu, Ilarion, *Mitropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900;
- Raffini, Mario, *Istoria românilor din Transilvania*, București, Editura Proteus, Chișinău, Editura Hyperion, Fundația Culturală „Memoria”, 1993;
- Rotterdamus, Erasmus, Desiderius, *Despre război și pace*, București, Editura Incitatus, 2001
- Rugăciune și Teologie. Anul Sfântului Vasile cel Mare* (volum colectiv), Caransebeș, Editura Diecezană, 2009;
- Scridon, Alin, Cristian, *Școala Noutestamentară din Banatul istoric. 1867–1918*, Szeged, Editura Jate Press, 2017;
- Seișanu, R., *România. Atlas istoric, geopolitic, etnografic și economic*, București, 1936;
- Sfântul Ioan Gură de Aur, *Despre preoție* (traducere de D. Feciorul), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987;

- Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul Grigorie de Nazianz, Sfântul Efreim Sirul, *Despre preoție* (traducere de D. Feciorul), București, Editura Sophia, 1985;
- Slujire și Educație* (coord. Daniel Alic), Cluj-Napoca-Caransebeș, Presa Universitară Clujeană, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2016;
- Societate și civilizație în Banatul Istoric* (volum colectiv), Timișoara, Editura Mirton, 2003;
- Supremum vale Nicolae Bocșan* (coord. Gabriela Șerban, Silviu Ionel Ferciug), Timișoara, Editura Nepsis, 2018;
- Stan, Liviu, *Mireni în Biserică. Studiu canonic-istoric*, Sibiu, 1939;
- Studii de istorie a Banatului* (volum colectiv), vol. 28–29, Timișoara, 2005;
- Șeicaru, Pamfil, *România în Marele Război*, București, Editura Eminescu, 1994;
- Șerban, I. Ion, Giurgiu, Dorin, Mircea, Ionela, Josan, Nicolae, *Dicționarul personalităților Unirii. Trimișii românilor transilvăneni la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Alba Iulia, Editura Altip, 2003.
- Taină și Mărturisire* (coord. Daniel Alic), Cluj-Napoca-Caransebeș, Presa Universitară Clujeană, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2014;
- Taylor, A., J., P., *Monarhia Habsburgică (1800–1918). O istorie a Imperiului Austriac și a Austro-Ungariei*, București, Editura Alfa, 2000;
- Tămaș, Oana, Mihaela, *Între uz și abuz de alcool în România*, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2015;
- Țintă, Aurel, *Colonizările habsburgice în Banat. 1716–1740*, Timișoara, Editura Facla, 1972;
- Vacha, Brigitte, Vöcelka, Karl, Pohl, Walter, *Die Habsburger. Eine Europäische Familien- und Kulturgeschichte*, Graz, Wien, Köln, Styria Verlag, 1992–1993.
- Viețile Sfinților*, vol. XII, Neamț, Editura Mănăstirii Sihăstria, ed. a II-a, 2005;
- Vintilescu, Petre, *Preotul în fața chemării sale de păstor al sufletelor*, București, 1935;
- Vișan, Mihai, Martin, Mihaela, *Evoluția administrației publice în spațiul românesc. Secolul XIX – jumătatea secolului XX*, București, E.D.P. R.A., 2014;
- Vișan, Mihai, Crecan, Daniel, *Educație și învățământ. Repere filosofico-pedagogice*, Timișoara, Editura Mirton, 2012.

VII. Surse electronice

<https://ziarullumina.ro/documentar/invatamantul-teologic-din-caransebes-150-de-ani-de-slujire-neintrerupta-107374.html>.

<http://www.seminararad.org/istoric>.

<https://teologiromani.com/C/DimitrieCioloca.html>

<https://basilica.ro/o-personalitate-de-seama-a-bisericii-din-banat-dr-cornel-corneanu-1884-1960/>

https://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Silviu_Dragomirhttps://dacoromania-alba.ro/nr30/silviu_dragomir_dimensiuni.htm.

https://teoradea.ro/pub/Personalitati_ale_muzicii_bisericesci_din_Banat.

<https://ro.orthodoxwiki.org/Teolog>

<https://mariusdavidesco.wordpress.com/2017/.../copilaria-si-tineretea-lui-lucian-bлага/>

https://www.ccja.ro/ccja/analele-aradului/pdf/013_Ion_Carja_Romanii_in_armata_austro-ungara_1914-1918_contributii_ale_istoriografiei_romanesti_post_comuniste.pdf.

http://www.bcut.ro/dyn_img/Analele%20Banatului%20Arheologie.Istorie/Analele%20Banatului%20XV%202007/v_dudas.pdf

<http://ziarullumina.ro/jurnalele-preotilor-romani-in-vremea-marelui-razboi-127971.html>

<http://basilica.ro/rolul-bisericii-ortodoxe-romane-in-timpul-primului-razboi-mondial-1916-1918/>

<http://patriarhia.ro/iv-biserica-ortodoxa-romana-intre-anii-1821-1919-perioada-moderna--152.html>,

REZUMAT

Teza de doctorat cu titlul „**Biserica Ortodoxă și societatea românească în anii Marelui Război. Școlile teologice din Banat și Arad**” reprezintă o cercetare istoriografică din domeniul strict al istoriei contemporane românești, iar prin problematica specifică tratată, a presupus o cercetare interdisciplinară, istorico-teologică. Tema supusă cercetării documentare nu a însemnat, de-a lungul timpului, un capitol exhaustiv de investigație istoriografică în rândul istoricilor români sau străini, ci, mai de grabă preocupări accidentale, colaterale, care au tratat elemente particulare ale temei. Din acest motiv, teza de față se înscrie drept ca un capitol absolut nou în istoriografia regională sau de ansamblu, românească.

Abordarea propriu-zisă a subiectului tezei ne-a determinat să structurăm problematica pe cinci capitole mari, fiecare dintre ele având subsumate mai multe subcapitole. Trecerea în revistă a ideilor și problemelor specifice fiecărui subcapitol, a însemnat parcurgerea unui vast material arhivistic și bibliografic, sens în care am avut în vedere o serie de fonduri din următoarele arhive: Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Caraș-Severin (Fond Institutul Teologic Diecezan Caransebeș, Fond Registre Matricole din perioada 1865–1918), Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad (Fond Institutul Teologic-Pedagogic Arad, Fond Roman Ciorogariu, Fond Registre Matricole din perioada 1900–1918), Arhivele Episcopilor Ortodoxe Române din Caransebeș și Arad (Fonduri Școlar, Bisericesc, Epitropesc, Protocoale etc). Pe lângă izvoarele arhivistice, am utilizat numeroase informații din memorialistica primei conflagrații mondiale, apoi informații provenite din documentele publicate referitoare la istoricul celor două instituții de învățământ teologic (Arad și Caransebeș) în dinamica lor de la sfârșitul secolului al XIX-lea până la finalul Primului Război Mondial. Am avut în vedere, de asemenea, o serie de studii de istorie regională bănățeană (sec. XIX–XX), cu legătură implicită cu subiectul tezei, studii apărute în cadrul unor simpozioane internaționale organizate de Universitatea „Eftimie Murgu” din Reșița în colaborare cu Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca și cu Universitatea din Novi Sad, Serbia. Pe lângă toate aceste izvoare, am

utilizat un vast material informațional din presa vremii (în mod special „Foaia Diecezană” Caransebeș și „Biserica și Școala” Arad), precum și numeroase tipărituri apărute în perioada interbelică și postbelică, apariții editoriale care au legătură cu istoricul celor două institute teologice în timpul Marelui Război.

Într-o prezentare absolut sintetică, tema tezei de doctorat s-a focalizat pe tratarea următoarelor aspecte: desprinderea Bisericii Ortodoxe din Transilvania și Banat de Biserica Sârbă și reînființarea Mitropoliei Transilvaniei de la Sibiu cu cele două eparhii sufragane Caransebeș și Arad; prezentarea dinamicii și structurii Episcopiei Aradului și Caransebeșului la cumpăna secolului al XIX-lea cu al XX-lea; atitudinea ierarhilor din Caransebeș și Arad față de susținerea frontului intern și extern în timpul evenimentelor din 1914–1918; prezentarea evoluției învățământului teologic și pedagogic din cele două institute de specialitate (cel de la Arad 1822–1918 și cel de la Caransebeș 1865–1918); raportul Bisericii Ortodoxe Române din cele două provincii românești cu statul austro-ungar, în preajma și în timpul mării conflagrații; legislația școlară; structura învățământului confesional românesc până la sfârșitul Marelui Război din perspectivă demografică; planul de învățământ; programele analitice; manualele și sursele bibliografice utilizate în cele două instituții de învățământ teologic în timpul războiului; corpul profesoral și dinamica acestuia în perioada 1914–1918; originea socială a studenților teologi din cele două institute; examenele și frecvența la cursuri în timpul războiului; inițiative de reformare a planului de învățământ și a regulamentelor de ordine interioară; disciplina școlară în perioada războiului; participarea studenților teologi și pedagogi din cele două institute pe fronturile externe ale războiului; inițiative filantropice de susținere a frontului promovate de cele două episcopii; rolul preotului ortodox mobilizat pe front; literature care a circulat pe front în timpul războiului; implicarea Bisericii Ortodoxe Române și a studenților teologi în evenimentele premergătoare Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918.

Teza de doctorat, în sine, se dorește a fi o contribuție la istoriografia bănățeană și românească, un demers detaliat de explicitare a rolului Bisericii Ortodoxe Române în promovarea românismului și ideii naționale în preajma și în timpul Marelui Război, o prezentare exhaustivă a modului de funcționare a învățământului teologic-pedagogic din Episcopiile Arad și Caransebeș chiar și în perioada celor mai grele vicisitudini generate de război.

RÉSUMÉ

La thèse de doctorat intitulée « **L'église Orthodoxe et la société roumaine dans les années de la Grande Guerre. Écoles Teologiques à Banat et Arad** » représente une recherche historiographique du domaine strict de l'histoire moderne et contemporaine roumaine, et par la problématique spécifique traitée, a supposé une recherche interdisciplinaire, historique et théologique. Le thème soumis à la recherche documentaire n'a pas signifié, au fil du temps, un chapitre exhaustif d'investigation historiographique parmi les historiens roumains ou étrangers, mais, plutôt il a représenté des préoccupations accidentelles, collatérales, qui ont traité des éléments particuliers du thème. Pour cette raison, notre thèse s'inscrit comme un chapitre absolument nouveau dans l'historiographie régionale ou roumaine.

La démarche proprement dite du sujet de la thèse nous a déterminé à structurer la problématique sur 5 chapitres, chacun d'eux contenant plusieurs sous-chapitres. L'exposition des idées et des problèmes spécifiques à chaque sous-chapitre a représenté l'analyse d'un vaste matériel archivistique et bibliographique, raison pour laquelle on a pris en considération une série de fonds des archives suivantes : Le Service Départemental des Archives Nationales Caraș-Severin (Fond L'Institut Théologique Diocésain Caransebeș, Fond Dossiers Scolaires de la période 1865–1918), Le Service des Archives Nationales Arad (Fond L'Institut Théologique et Pédagogique Arad, Fond Roman Ciorogariu, Fond Dossiers Scolaires de la période 1900–1918), L'Archive de la Diocèse Orthodoxe Roumaine de Caransebeș et Arad (Fonds : Scolaire, Religieux, Épiscopalien, Protocoles etc.). À côté des sources archivistiques, nous avons utilisé de nombreuses informations de la mémorialiste de la première guerre mondiale, puis des informations provenant des documents publiés concernant l'historique de ces deux institutions d'enseignement théologique (Arad et Caransebeș), dans leur dynamique, de la fin du XIXe siècle, jusqu'à la fin de la première guerre mondiale. D'ailleurs, on a pris en considération, une série d'études d'histoire régionale de Banat (XIXe-XXe s.) à lien implicite avec le

sujet de la thèse, des études apparus dans le cadre de conférences internationales organisées par l'Université « Eftimie Murgu » de Reșița en collaboration avec l'Université « Babeș-Bolyai » de Cluj-Napoca et l'Université de Novi-Sad, Serbie. En plus de toutes ces sources, nous avons utilisé un vaste matériel informationnel de la presse de l'époque (en particulier « Foaia Diecezană », Caransebeș, « Biserica și Școala », Arad), mais aussi de nombreux écrits, apparus dans la période de l'entre deux-guerres et après-guerre, des apparitions éditoriales qui sont en rapport avec l'historique de ces deux institutions d'enseignement supérieur pendant la Grande Guerre.

Dans une présentation synthétique, le thème de la thèse de doctorat s'est concentré sur l'analyse des aspects suivants : le détachement de l'Église Orthodoxe de Transylvanie et Banat de l'Église Serbe et le rétablissement de l'Eglise Métropolitaine Orthodoxe de Transylvanie avec les trois diocèses-sœurs (de Sibiu, Arad et Caransebeș) ; la présentation de la dynamique et de la structure de la diocèse de Arad et Caransebeș au tournant des XIXe et XXe siècles ; l'attitude des évêques de Caransebeș et Arad par rapport au soutien du front intérieur et extérieur pendant les événements de la période 1914–1918 ; la présentation de l'évolution de l'enseignement théologique et pédagogique de ces deux institutions de spécialité (celui de Arad, 1822–1918 ; et celui de Caransebeș – 1865–1918) ; le rapport de l'Église Orthodoxe de ces deux provinces roumaines avec l'État austro-hongrois avant et pendant la Grande Guerre ; la législation scolaire avant et pendant la Grande Guerre ; la structure de l'enseignement confessionnal roumain jusqu'à la fin de la guerre du point de vue démographique ; la programme d'enseignement, les âprogrammes analytiques, les manuels et les sources bibliographiques utilisés dans les deux institutions théologiques de spécialité pendant la guerre ; le corps professoral et la dynamique de celui-ci au cours de la période 1914–1918 ; l'origine sociale des étudiants théologiens de ces deux instituts ; les examens et la fréquence aux cours pendant la guerre ; des initiatives de réforme du plan d'enseignement et des règlements d'ordre ; la discipline scolaire pendant la guerre ; la participation des étudiants théologiens et pédagogues de ces deux instituts sur les fronts extérieurs de la guerre ; des initiatives philanthropiques de soutien du front soutenues par les deux diocèses ; le rôle du prêtre orthodoxe mobilisé sur le front, la littérature qui a circulé sur le front pendant la guerre ; l'engagement de l'Église roumaine

et des étudiants théologiens dans les événements précédant la Grande Unification du 1er Décembre 1918.

La thèse de doctorat, en elle-même, veut être une contribution importante dans l'historiographie de régionale et nationale, une démarche approfondie d'explication du rôle de l'Église roumaine dans la promotion du sentiment national et de l'idée nationale avant et pendant la Grande Guerre, une présentation exhaustive du mode de fonctionnement de l'enseignement théologique-pédagogique de la diocèse de Arad et de Caransebeș même dans la période de plus difficiles vicissitudes générées par la guerre.

SUMMARY

Doctoral thesis entitled **“The Orthodox Church and romanian society in the years of the Great War. Theological Schools in Banat and Arad”** is a historiographical research in the strict field of contemporary Romanian history, and through the specific issues addressed, it involved an interdisciplinary, historical-theological research. The topic subject to documentary research did not mean, over time, an exhaustive chapter of historiographical investigation among Romanian or foreign historians, but rather accidental, collateral concerns, which dealt with particular elements of the topic. For this reason, this thesis is registered as an absolutely new chapter in regional or overall Romanian historiography.

The actual approach to the subject of the thesis determined us to structure the issue on five major chapters, each of them having several subchapters subsumed. The review of the ideas and problems specific to each subchapter, meant the passage of a vast archival and bibliographic material, meaning that we had in mind a series of funds from the following archives: County Service of National Archives Caraş-Severin (Diocesan Theological Institute, Matriculation Registers Fund from 1865–1918), Arad County Service of National Archives (Arad Theological-Pedagogical Institute Fund, Roman Ciorogariu Fund, Matriculation Registers Fund from 1900–1918), Archives of the Romanian Orthodox Episcopates of Caransebeş and Arad (School Funds, Church, Epitropesc, Protocols etc). In addition to archival sources, we used numerous information from the memoirs of the First World War, then information from published documents on the history of the two theological institutions (Arad and Caransebes) in their dynamics from the late nineteenth century to the end of World War I. We also considered a series of studies of Banat's regional history (XIX–XX centuries), with implicit connection with the subject of the thesis, studies published in international symposia organized by the University “Eftimie Murgu” in Resita in collaboration with Babeş-Bolyai University in Cluj-Napoca and with the University of Novi Sad, Serbia. In addition to all these sources, we used a vast informational material from the press of the time (especially “Diocesan

Sheet” Caransebeș and “Church and School” Arad), as well as numerous prints published in the interwar and postwar period, editorials that have connection with the history of the two theological institutes during the Great War.

In an absolutely synthetic presentation, the topic of the doctoral thesis focused on dealing with the following aspects: the separation of the Orthodox Church from Transylvania and Banat from the Serbian Church and the re-establishment of the Transylvanian Metropolitan of Sibiu with the two suffragan dioceses Caransebeș and Arad; presentation of the dynamics and structure of the dioceses of Arad and Caransebeș at the turn of the 19th and 20th centuries; the attitude of the hierarchs from Caransebeș and Arad towards the support of the internal and external front during the events of 1914–1918; presentation of the evolution of theological and pedagogical education in the two specialized institutes (the one in Arad 1822–1918 and the one in Caransebeș 1865–1918); the relationship of the Romanian Orthodox Church from the two Romanian provinces with the Austro-Hungarian state, around and during the great conflagration; school legislation; the structure of the Romanian confessional education until the end of the Great War from a demographic perspective; the curriculum; analytical programs; textbooks and bibliographic sources used in the two theological educational institutions during the war; the teaching staff and its dynamics during 1914–1918; the social origin of the theological students from the two institutes; exams and attendance at classes during the war; initiatives to reform the curriculum and internal regulations; school discipline during the war; the participation of theological and pedagogical students from the two institutes on the external fronts of the war; philanthropic initiatives to support the front promoted by the two dioceses; the role of the Orthodox priest mobilized on the front; literature that circulated on the front during the war; the involvement of the Romanian Orthodox Church and the theological students in the events preceding the Great Union of December 1, 1918.

The doctoral thesis, in itself, is intended to be an important contribution in Banat and Romanian historiography, a detailed approach to explaining the role of the Romanian Orthodox Church in promoting Romanism and the national idea around and during the Great War, an exhaustive overview of how it works the theological-pedagogical education in the dioceses of Arad and Caransebeș even during the heaviest vicissitudes generated by the war.

ISBN: 978-606-37-1583-9

